

150.450

Emlékkönyv

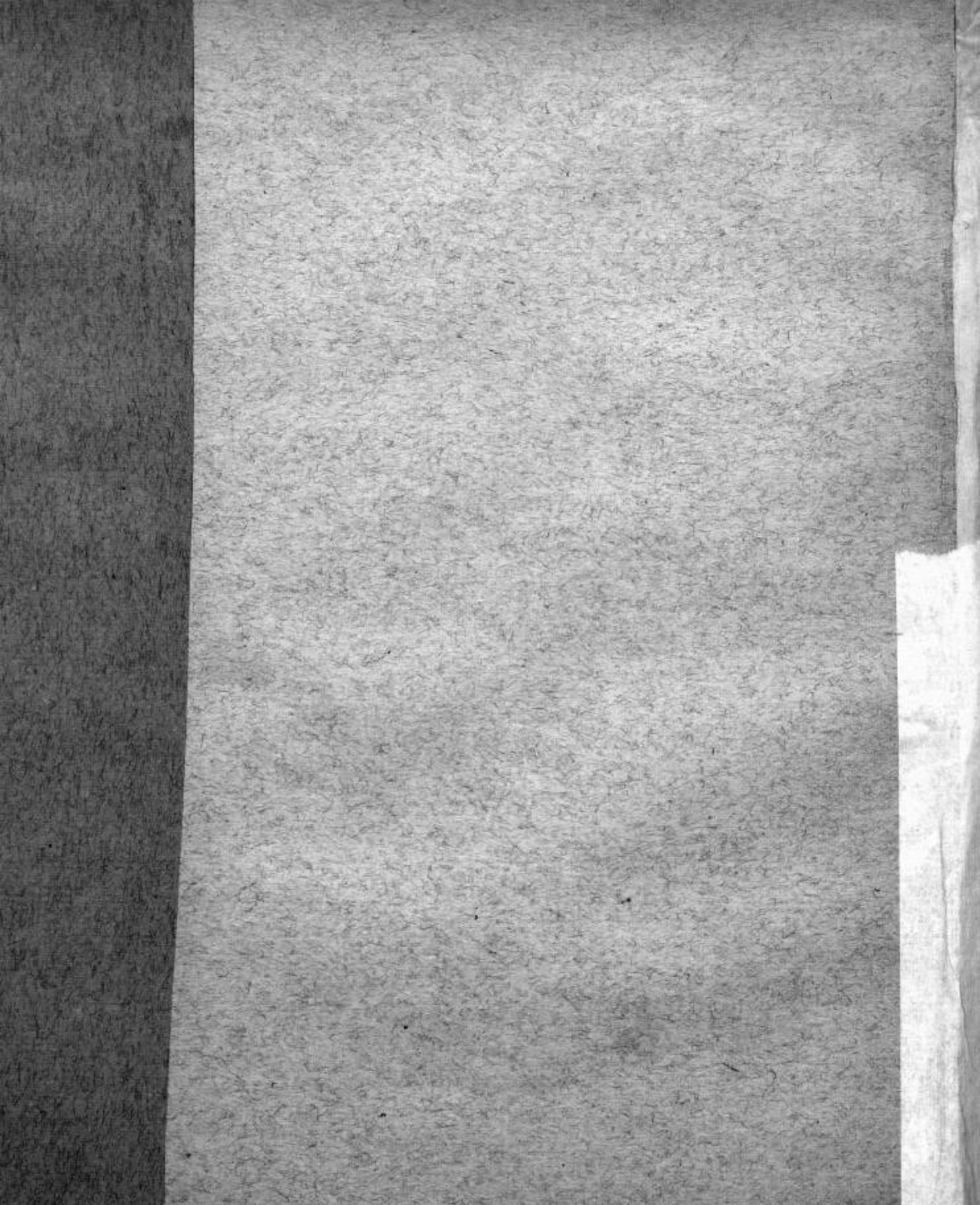
az Erdélyi Múzeum-Egyesület
félszázados ünnepére
1859—1909

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület választmánya
megbízásából szerkesztette

† Erdélyi Pál
főtktár

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadása
Kolozsvár, 1909—1942

Emlékkönyv

az Erdélyi Múzeum-Egyesület
félszázados ünnepére
1859—1909

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület választmánya
megbízásából szerkesztette

† Erdélyi Pál
főtitkár

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadása
Kolozsvár, 1909—1942

Graf Milo' Anze

A Bányfy-palota Kolozsvárt

I

AZ E. M. E. ÉS A MÚZEUM

Előjáró szó.

Hazafiságból mindent a hazáért. A hazafiságot az ifjaknak tanulniok, a férfiaknak gyakorolniok, az öregeknek tanítaniok kell!

ERDÉLVORSZÁG vezető államférfiainak hazaszeretét mindenkor klasszikus műveltségük és önzetlen áldozatkészségük táplálta. Ezek a nemes erények szolgáltak alapul a mult század reform-politikájában, midőn Erdély Karai és Rendei 1841—1843-iki országgyűlésükön a Magyar nyelv, a Nemzeti Színház s az Erdélyi Múzeum érdekében törvényt alkottak.

Az ember korának és nemzetének gyermeke lévén, intézményeit és alkotásait rendesen kora és nemzete szükségletéhez méri; csak ritkán tud korát megszegyenítő és nemzetének haladott műveltségét megelőző alkotással előállani. Ily alkotásban rendesen a fajfentartó ösztön és a nemzeti politika érzéke is vezérli.

A hazaszeretet és a műveltség élő ereje csodálatos szerencsével találkozott a mult század vezető politikusaiban, midőn a nyelv, a mult és a műveltség törvényeit megalkották. A XIX. század éppen azt igazolta, hogy a nemzetek fenmaradása műveltségüktől függ és a közműveltség a legnagyobb biztosítéka nemcsak a szabadságnak, hanem az alkotmányosságnak is.

Az erdélyi reform-diéta igéi közül a Múzeum gondolata csak az elnyomatás szomorúságában válthatott testet, az akkor elvetett magot csak a vesztett szabadság forró könnyei érlelhatték meg.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület megalapítása s általa a Múzeum megalkotása a hazafiak törekvéseinek és érzelmeinek harmonikus együttműködése által történhetett s az életet jelentő művelődési eszme kiható erejének nyilvánulása lett. Ez az alkotás a nemzet önérzetét táplálta és erőinek csirázóképességét öregbítette. A nemzet művelődését legjobban a tudományok művelése biztosítja, mert nemcsak bámuljuk a tudományok hatalmas szépségét, hanem hiszünk is jóságában és hatalmában; a mi valóban erősítő tudat azoknak, a kik művelik és megnyugtató gondolat azoknak, a kik a tudomány haladó és munkáló hatalmát szemlélik. A tudomány nagy ékesség és csodálatos szolgálatokra képesít: termékeny csirája a haladásnak, kiszámíthatatlan eszköze a művelődésnek, melyből az emberiség fejlődésének örökös forrása származik és vágya táplálkozik.

Hidvégi gróf Mikó Imre, az Erdélyi Múzeum-Egyesület megalapítása nagy munkájának a tiszta hazafiság fényével övezett, áldozatra kész, kimagasló alakja, kire mindnyájan a legnagyobb hálával és elismeréssel gondolunk és kinek elévülhetetlen érdemét és századokat túlélő emlékét kegyelettel ápoljuk. Szinte megdöbbenő az isteni gondviselés látása, hogy a híres és régi Mikó név a családnak utolsó férfi tagjában

emelkedik ugyan legmagasabbra, de egyúttal azzal ki is halna, ha a *székelyek grófja* az Erdélyi Múzeumban e nevet meg nem öröközte volna. A nemzet multját búva okult és a világ folyását s a történelem igazságait keresve és latolgatva tanulta meg, hogy mint igaz hazafi gyakorolja a hazafi kötelességét és példájával oktasson a hazaszeretetre, melynek szállania kell nemzedékről nemzedékre. A multban elmerülő, vígasztalást kereső magyart a jövő nehéz feladataira edzeni akarván, a mult kultuszával a hazaszeretetet tápláló Múzeumot a jövőt biztosító tudomány szolgálatára is rendelni kívánta. S később, hogy a múzeum-egyesület és gyűjteményei valóban a tudomány céljait szolgálják, a második egyetem Kolozsvárra hozásában és felállításában egész erejével dolgozott és annak ünnepi megnyitásában királyi biztosként ünnepelte gondolata megvalósulását. A tudomány-egyetemnek és a múzeumnak egymásra gyakorolt hatása eredményeként az egyetem fejlődését, a múzeum gyűjteményeinek nagyarányú gazdagodását és a múzeum-egyesület komoly, tudományos munkáját kell megállapítani.

A két intézmény egymásra gyakorolt hatását talán semmi sem mutatja jobban, mint ez az Album, melyet az alapítás félszázados fordulójának és ünnepének emlékéül az Erdélyi Múzeum ad ki, mely az egyetem tanárai, emberei és intézetei nélkül ma már el sem képzelhető. Az Album mindenkit meggyőzhet arról, hogy ez intézmények kapcsolata egyaránt biztosítja az erdélyi hazafiság és a magyar tudomány gondozását. A múzeum a hazafiúi erényeknek és érzéseknek ilyen módon nem pusztán mentsvára és balzsamozó megtartója, hanem egyúttal a tudományos munka székhelye és forrása. Az egyetem, melynek szolgálatára vannak a múzeum gyűjteményei rendelve, nemcsak a tudományos élet biztosításával tesz Erdélynek nagybecsű szolgálatot, hanem a múzeumi gyűjtemények alapján álló tudományos munkájával is, mert e gyűjtemények hazánk és nemzetünk földje ismeretére és történetére vonatkozó emlékeinket és kincseinket bocsátották kezére.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesületet egy gyászos korszakban a törhetetlen hazafiság alapította, gondozóinak önzetlen munkássága fentartotta és jubiláris korszakában tudományos virágzásnak indította. Hogy tehát gyümölcse megérleljék, közművelődési, tudományos és hazafias munkája fokoztassék, hogy a múzeumról alkotott ideális felfogás megvalósuljon, mindez a nagy és nemes törekvés attól a nemzedéktől függ, mely hívatva van — s melynek kötelessége — örökünkbe lépni. Ezt nemcsak reméljük, de a hazafiságtól, melyet őseitől kellett tanulnia és a műveltségtől, melyre ez a múzeum emelte, méltán el is várjuk.

A Múzeum az alkotó és immár elmúlt nemzedék dicsősége, de egyben a megtartó és eljövendő nemzedék feladata is.

Gróf Esterházy Kálmán

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület története.

I.

Az erdélyi tudományos egyesületi törekvések közül az a legrégebb, amelynek a XVI. század elejéről csak a neve: *Sodalitas Septem-Castrensis* maradt reánk.¹ Élete rövid volt, iránya, úgy látszik, akadémikus akart lenni, mint társáé, a Dunai Tudós Társaságé s nevéen kívül nem maradt állandó nyoma. Utána a XVI. század politikai küzdelmei, vitái és vallási harcrai dúltak Erdélyben s éppen a magyarságot szakgatták legtöbb felé. Az országos lét nagy harcrai és a sokféle felekezet gyakran kicsinyes küzdelmei közt nagy, egyesítő tudományos gondolatok nem keletkezhettek. Külső és belső viszonyok egyaránt nem kedveztek ilyeneknek a XVII. században sem.

Az önálló nemzeti fejedelemség megszűntével a külső harcokat béke váltja fel s változik a belső élet is. A vallásos kérdések helyébe lassanként gazdaságiak és nyelvié nyomulnak. Ébred zsiabdadt álmából a nemzeti érzés és kivilágosodik, hogy nem vagyunk elég erősek. Erőink kifejtésére egyesülés szükséges. Az anyaország és Erdély magyar ifjai a XVIII. század dereka után a királyi testőrségben már együtt lépnek fel elmaradt irodalmunk elővitelére. A testőrségben Besenyey György,² Erdélyben — tőle függetlenül és előbb — Bod Péter fölvetik az akadémia gondolatát.

Bod szerepe azonban még olyan, mint a hajnalcsillagé, mely maga fényes, de az

éjt nem teszi azzá s csak előjele a bekövetkező világosságnak. Erdélyben korának úgyszólván egyedüli szélesebb látókörű és sokoldalú frója. Érezte nyelvünk elmaradottságát s kétségkívül a gyűjtemények hiányát is. Az utóbbiakban Bethlen Kata majd a nagyenyedi református kollégium könyvtára nagyjában kielégítették szükségleteit, de a nyelv művelésére már 1760-ban kifejezi az *Isten vitézkedő anyaszentegy-*

Bod Péter

¹ E tanulmány első része „az Erdélyi Múzeum-nak 1848 előtti előzményei” megjelent az *Erdélyi Múzeum* 1909. évf. 353–375. l. Szerző forrás-

idézeteire ott hivatkozván, azokat most elhagytuk.

² A *Holmiban* 1779-ben, a *Jámbor szándékban* 1781-ben.

Gróf Bánffy György

háza históriájának előszavában, más nemzetek példájára, *egy tudós emberekből álló magyar társaság* felállításának szükségét. Csakhogy Erdélyben kívánságával egyedül állott. Az eszme visszhangtalansága okát az irodalom és irodalmi kör hiányában könnyen megtalálhatjuk.

Ennek az akadémiai eszmének fölvetésével egy időben feltűnik a múzeális gondolat némi csirája is. *Hermányi Dienes József* nagyenyedi református pap már történelmi forrásgyűjteményt állít össze. Még nem közgyűjtemény, de már gyűjtemény. Ezt öröklí, gyarapítja és ebből dolgozik *Benkő József*, a *Transsylvania* írója. Ugyanekkor a fiatal gr. *Teleki Sámuel* külföldön, tanulmányai közben végigjárja az útjába eső gyűjteményeket s ott szerzi később alapított könyvtárához az első indítást, tapasztalatait és első könyveit.

Sajátságos, hogy ugyanő midőn gróf *Batthyány Ignác* erdélyi római katolikus püspök később, 1785 szeptember 15-én,

egy erdélyi tudós társaság felállítására tervet közölt vele, ez iránt elég hidegen és csak udvarias, támogató ígéretével maradt. *Batthyány* terve nem sikerült.

Hat évvel később, az 1791-iki országgyűlésen az akadémiai eszmét az országrendei indítják a megvalósulás útjára. A múzeumé még akkor is csíra és csupán az *Aranka György* buzgó izgatásai után megalakult nyelvmívelő és az erdélyi történeti kéziratokat kiadó társaság mozgalmainak és működésének következményeként fejlődik ki rendre jobban.

Aranka György nyelvmívelő társaságának tervezetében csak egyetlen gyűjtemény: a magyar könyvtár szerepel. Midőn azonban az országgyűlés a gondolatot elfogadta, a nyelvmívelésnél szélesebb alapot tűzött ki s a kiküldött országgyűlési bizottmány ily értelemben bővítette munkálatát. Ebben már ott találjuk a

Aranka György

könyvtárt és gyűjteményeket, képek, pénzek, czímerek, felíratok, régiségek gyűjtésének kijelölt célját, tehát a *múzeum* gondolatát. A párhuzamosan alakult erdélyi történeti kéziratokat kiadó társaságnak már céljainál fogva is gyűjteményt kellett létesítenie és létesített is. A múzeumi gondolat ekkor már tényekben erősödött.

A Nyelvmívelő Társaságról azonban a rendek hiában hoztak törvényczikket. Az uralkodó nem erősítette meg, hanem visszaküldte. A rendszeres bizottmány elé került a terv s itt a szászok faji és művelődési féltékenykedése megakasztotta annak országos támogatással való létesítését.

Aranka most magánúton próbálta tervét megvalósítani s így adta be 1793 december 3-án egy *Magyar nyelvmívelő ütkészítő társaságnak* alapszabályait gr. *Bánffy György* kormányzónak. A kormányzót nem csak méltósága, hanem egyéni kiválósága is jelölték erre az állásra. Bánffy gróf a felajánlott elnökséget elfogadva, helyettesítésére a Marosvásárhelyen meg alakult társaságba gr. *Teleki Mihályt* nevezte ki. A társaság gyűléseket tartott; 1794 augusztus 1-én körlevélben szólította pártolásra az erdélyieket, némi könyv-, oklevél- és régiséggyűjteményt létesített s 1796-ban kiadta egy kötetben munkálatai első darabját. A következő évben Aranka gyűjtő utat tett, de a szétforgácsolt erők akadémikus jellegű munkálkodása rendre mind kevesebbre apadt s végre 1810-ben a pénz hiánya és a Főkormányzók bürokratikus beavatkozásai a társaságot 18 éves múlt után megszüntették.

Marosvásárhelyen a Királyi Tábla személyzete, a református kollégium tanári kara és a télire oda húzódó vidéki főúri családok alkották azt a kört, melyre a

Döbrentei Gábor

művelődési mozgalmak támaszkodhattak. Kolozsvárt a Főkormányzók tisztikara, a katolikus, református és unitárius liczeumi, teológiai és kollégiumi tanárok s a telelésre beköltöző előkelő világ szolgáltaták a tudomány és irodalom barátait. Az utóbbiak kivált az országgyűlések idején, de máskor is, jóval számosabban voltak itt, mint Marosvásárhelyt.

A személyi viszonyok Kolozsvárt kedveztek inkább, míg Marosvásárhelyt 1798 óta ott volt a művelődés szolgálatára a szép Teleki-könyvtár. *Az állandó munkálkodás tárgyi és személyi feltételei tehát egymástól távol, külön állottak*, pedig a sikert erősebb, központi tömörülés nélkül nem lehetett biztosítani.³ *Döbrentei Gábor* azt mégis megkísérettette, mikor mint gróf Gyulay Lajos nevelője, 1813-ban Kolozsvárra költözött. Kört teremtett maga körül, szállása koronként az irodalom és a tudo-

³ Ezt a nehézséget az Aranka-féle társasághoz beadott egyik tervezet úgy akarta legyőzni, hogy a társaság 3 szakba csoportosítandó működését Marosvásárhely, Kolozsvár és Nagyenyed közt kívánta megosztani.

Petrichevich-Horváth Károly

mány barátai találkozóhelye lett, 1814-ben megindította az *Erdélyi Múzeumot* s ennek nyomán új életre kelt az akadémia az erdélyi tudós társaság eszméje. Előbb a nyelv-mívelő társaság felélesztésére gondolva *Kilyéni Székely Mihály* ítélmester és *Cserey Miklós* táblai ülnök Döbrenteit Marosvásárhelyről ily értelmű tervezet készítésére szólították fel. Őt szakosztályra osztva ki is dolgozta a társaság tervezetét, melynek akadémiai jellege volt.

Költségvetést csinált, megnyerte a fő-kormányzó támogatását s ezen az alapon 1818 július 21-én Marosvásárhelyt gróf *Teleki Pál* elnöklése alatt népes gyűlést tartva, az alaptervezetet kiadták egy bizottságnak. Számbavették anyagi erejüket s mintegy 30.000 forintnyi alap kilátásával a Kolozsvárra birtokvizsgáló székre nagy számban összegyűlt főnemesség jelenlétét jó alkalomnak ítélve, ott 1819 május 25-én felhívást bocsátottak ki. A főkormányzó

május 26-ra megadta a gyűlésre az engedélyt s azon a napon itt Döbrentei tervezetét elfogadva, gr. *Teleki Pál* elnökségével megalakult a tisztikar. Az első választott tagok Kolozsvár írói világából kerültek ki s *Petrichevich-Horváth* Károly, írói hajlamú család tagja és a történetkönyvét szívesen forgató, művelt úr az Aranka-féle nyelv-mívelő és történetkedvelő társaságok gyűjteményeinek, melyeknek elhozatalát Marosvásárhelyről elrendelték, ingyen szállást ígért. Pénzalapot is gyűjtöttek s megkezdték a tudományos munkálkodást, de az udvari kancellária beavatkozására az alapszabályok megerősítéséig a további üléseket megtiltották. Az alapszabályokat aztán fölterjesztették, megerősítésüket sürgették is, de az soha sem történt meg s így az ügy megbukott.

II.

Ezektől függetlenül, a tisztán múzeumi gondolatot Erdélyben évek múlva először *Bölöni Farkas Sándor* vetette fel 1829-ben. Gróf *Lázár László* kancellárhoz azon év januárius 28-án benyújtott tervezete vázlatos, de céltudatos múzeumi program. A Fő-kormányzék szolgálatában élve, jól ismerte a pénzügyi nehézségeket s azokkal számolva, szerény alapokra akart építeni. Tervéhez az alapeszmét a Fő-kormányzéknek a köteles nyomtatványokról való rendelkezése nyújtotta s az egész múzeumot egyelőre költség nélkül szerette volna létesíteni. Bizonyára arra gondolt, hogy a már létesült intézetre, ha megérdemli, majd ad költséget az ország. Minden erdélyi nyomda őt köteles nyomtatványából egyet az Erdélyi Nemzeti Múzeum alapítására és gyarapítására szánt, egyet pedig a pesti Nemzeti Múzeumra, hogy a kölcsönösség elvénél fogva a Magyarországi Helytartótanács intézkedésére az

anyaországi nyomdák is egy-egy példát juttassanak az Erdélyi Múzeumnak. Ide szánta a magyar nyelv-művelő társaságnak a liceum könyvtárába letéteményezett gyűjteményeit, a különféle iskolai könyvtárak remélhető duplumait s a liceum könyvtárában haszon nélkül heverő, Bécsből küldeni szokott képgyűjteményeket. Gyarapodást remélt a magánosok tárgyi és pénzbeli adakozásától, a könyvnyomtatók, könyvkereskedők és könyvkötők ajánlataitól s a Magyar Nemzeti Múzeumnak csere útján megszerezhető duplum-anyagából. Költségekre nézve csupán a könyvkötést tartotta különösen szükségesnek s erre módot is ajánlott. A múzeum helyéül pedig az országgyűlés terme felett levő üres termet javasolta.

A vezető körökben azonban még ennyire szerény terve sem nyerte meg. Márczius 18-án már elpanaszolja egyik barátjához intézett levelében, hogy tervével nem boldogult s hiában bízatta később őt ebben az ügyben Döbrentei is. Kedvét veszítve, végképpen letett értékes gondolata megvalósításáról.⁴ Pedig már ekkor az elvetett magvak csíráztak, sőt néhol kikeltek és virágot is hoztak. Gyulafehérvárt, Marosvásárhelyt 1798-tól, Nagyszébenben 1802-től nyilvános könyvtárak éreztették áldásos hatásukat. Ezeknek a forrongó és terjedező gondolatoknak még akkor igen nehéz volt útjuk és lassú haladásuk. Csak mikor az időszaki sajtó, ennek élén a *Nemzeti Társalkodó*, megindul s neki lendül, kezd a múzeumi gondolat és a művelődési ügy is szélesebb körben erősödni. Országszerte nőttön-nő a tanulás, önművelés és az alkotás vágya, érlelődik a múzeum kérdése is. A kolozsvári magyar lapok — kivált a *Nemzeti Társalkodó* — minden

évfolyamukban hoztak utazásokat, honismertető cikkeket s felhívták a figyelmet pusztuló emlékeinkre. Nagyajtai Kovács István 1840-ben és 41-ben Kolozsvár falai és bástyái felíratának közlésével általános érdeklődést kelt. Vágy támad a pusztuló emlékek megőrzésére. A harminczas évek folyamán Erdélyszerte kaszinók alakulnak. Ezek könyvtárakat létesítenek s a kolozsvári kaszinó régipénzgyűjteményt is alapít. Kolozsvárt mind érezhetőbb a közkönyvtár hiánya s ez az, a mi egyeseket arra indít, hogy könyveiket közhasználatra bocsássák. Előbb a kaszinó

N°. 1.

Nemzeti Társalkodó

Szombaton, $\frac{2}{1}$ Januarius' 2-dikán

1830

Az első szám feje

könyvtárába kerülnek így könyvek, majd gr. Kemény József és Sámuel nagyobb alapításra, a gr. Széchenyi Ferencz által 1802-ben mutatott példa után, múzeumra gondolnak. 1837-ben volt legelőbb szó arról, hogy *Kemény József* gróf könyvtárát közczélra szánta. 1840-ben már híre kelt, hogy a szintén Gerenden lakó unokatestvére, *Kemény Sámuel* gróffal együtt könyvtárukat beszállítják közhasználatra Kolozsvárra.

Erdélyben rég eltelt a gr. Teleki Sámuel, gr. Batthyány Ignác és b. Brukenthal Sámuel ideje. Az elmúlt évtizedekben közczélra nem hoztak nagyobb áldozatot. Az emberek már elszoktak ilyentől s kételkedve váraoztak a fejleményekre. A két Kemény azonban 1841 februárius 24-én

⁴ E kérdésre átkutattam 1829-től 1842-ig, Farkas haláláig, minden erdélyi magyar lapot, de a múzeum gondolatát 1841 előtt sehol sem vetik fel többet.

egyetlen tettel elosztatott minden kételkedést. Azon a napon írott levelükben ugyanis Küküllő vármegye összegyűlt Rendeinek ünnepélyesen bejelentették, hogy a legközelebbi országgyűlésen könyv-, kézírás- és ásványgyűjteményeiket a Kolozsvárt állítandó Nemzeti Múzeum alapjául ajánlják fel s arra kérték a vármegyét,

Id. Szász Károly

hogy mivel ilyen intézmény szervezése, állandó fentartása, kezelése és továbbfejlesztése csak biztosított országos támogatással történhetik: a megye Rendei vegyék pártfogásukba az ügyet s ajánlják figyelmébe a többi törvényhatóságnak is.

Küküllőmegye Rendei éppen tisztújításra készültek. A választás elveiben azonban nem tudtak megegyezni s eredménytelenül oszlottak el. A két Kemény levele tárgyalásra sem került s gr. Teleki Domokos főispán visszajuttatta azt küldőjüknek, kik most ifj. gr. Bethlen János útján Kolozsmegye Rendeihez nyújtották be s az *Erdélyi Híradó* márczius 9-én egész terjedelmében is közölte azt. Így tudomást

vett róla a többi lap s ezek útján a közönség is. Az alapítás szándékában nem lehetett többé kétség s a kivitelre mozgalom indult. Márczius 16-án megszólalt az első visszhang gróf Gyulay Lajos levelében, melyben 1890 darabból álló, jól rendezett ásvány-gyűjteményét ajánlotta az alapítandó múzeumnak s azt a helyes meggyőződését fejezte ki, hogy a törvényhatóságok pártolása legjobban ily előre tett ajánlatok után remélhető.

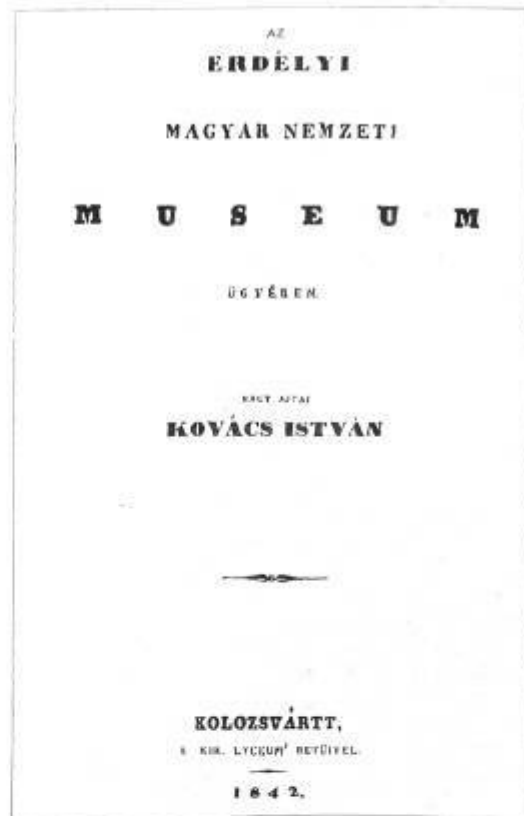
A felébredt érdeklődés hatása alatt, a nagy áldozatok első pillanataiban, Kolozsvármegye volt az a törvényhatóság, mely a múzeum szükségességét érezve és megértve, az alapítás eszméjétől ihletve, márczius 29-én hozott határozatával a hivatalos Erdélynek a múzeumi mozgalomban irányt jelölt. A megye köszönetét fejezte ki a két Keménynek. Elhatározta, hogy a legközelebbi országgyűlésre küldendő követeknek már most utasításba adja, hogy az ország Rendei ne csak elfogadják az ajánlatokat, hanem „*az alapítást csak kezdetnek tekintve, az egész intézetet pártfogásuk alá vegyék és a nemzet egyesített erejével állítsanak a célnak minden tekintetben megfelelő nemzeti könyvtárt és múzeumot*” s lelkes főjegyzőjének, Szentiványi Mihálynak tollából a kérdést mélyen átértető köriratban szólította pártolásra a társtörvényhatóságokat.

Ezek — élükön a székelyekkel — egymás után mozdultak meg. Csíkszék április 20-án, Udvarhelyszék május 22-én, Háromszék május 27-én, Marosszék június 15-én tartott közgyűlésükön pártolólággal foglaltak állást az ügyben. Doboka vármegye október 26-iki közgyűlésén választott követei utasításába beléfoglalta, hogy a már tett ajánlatok őrzésére és megóvására szükségesnek látja a múzeum- és könyvtár-felügyelői hivatal felállítását, sőt tovább menve, erre az állásra Szász Károly nagy-enyedi

tanárt, a jeles író és szónokot ajánlotta az országgyűlés figyelmébe. Szász Károly szerencsésen egyesítette magában a műveltséget és a tudományt, a törhetetlen magyarságot és fáradhatatlan munka szeretetét.

A lapok közölték a határozatokat, fentartották és élesztették az érdeklődést, a múzeum gondolata az egész erdélyi magyar értelmiséget foglalkoztatta. A *Nemzeti Társalkodó* egyik írója fölvetette a marosvásárhelyi Teleki-könyvtár Kolozsvárra költöztetésének eszméjét s az iránt puhatólózott, hogy mi módon lehetne a keletkező könyvtárnak és a szükséges történelmi adatoknak szerzését megkönnyíteni úgy, hogy a duplum-adományok ne tengjenek túl s mégis mindenki áldozhasson. Akadt újabb adomány is. *Kolozsváry Pál*, a dobokamegyei gorbói járás szolgabírája a Kemény grófokhoz intézett levelében felajánlotta öreg édesatyjának szaktudománya művelésére, külföldi tartózkodása alatt szerzett 269 darab könyvét;⁵ a *kolozsvári kaszinó* pedig közgyűlésén kijelentette, hogy a múzeum megvalósítását örömmel fogja pártolni.

Ezalatt a követválasztások 1841 őszén lefolytak. November 15-én Kolozsvárt megnyílt az országgyűlés s kétségtelen, hogy 1841 végétől odáig, míg a múzeum eszméje törvénytervezetté fejlődhetett, elég idő volt arra, hogy közvélemény alakuljon mellette. Az erdélyi műveltebb közönség legalább a kaszinókba járó pesti lapokból ismerte a Magyar Nemzeti Múzeum kulturális fontosságát s koronként szóltak arról az erdélyi lapok is. Az országgyűlés kebelében sokan voltak, a kik külföldön járva nagy múzeumokat láttak. A Főkörmányszék hivatalnoki karában ott élt még Bölöni Farkas Sándor, a régi múzeumi

Kovács István röpirata

tervezet szerkesztője, ott volt a történetíró Nagyajtai Kovács István, Kemény József gróf bizalmas embere. Mindezek úgyszólván naponta vendégei voltak a kaszinónak, hol a közérdekű kérdéseket s köztük a múzeumot szívesen tárgyalták és így a kolozsvári személyi és társadalmi viszonyok a múzeumnak mindenképpen kedveztek. Számat kellett azonban vetni azzal az elmaradottabb és szűkebb látókörű felfogással is, mely a múzeumot fényűzésnek tekintve, felállítását csak annyiban óhajtotta, a mennyiben a tervezett országgyűlési terem, kormányzói palota és színház érdekében teendő áldozatok engedik. A

⁵ Levele Mike Sándor gyűjteményének Jakab Eleknél maradt részével a székelykeresztúri unitárius gimnázium könyvtárában.

fontosságot ez a felfogás sem tagadta, de a sorrend kérdésében elsőbbséget adott az előbbieknél. Így arról nem lehetett kétség, hogy az országgyűlés a két Kemény és Gyulay Lajos grófok ajánlatát elfogadja, csak a megvalósítás ideje és az intézkedések természete volt kérdéses. Éppen

Gróf Teleki József

ezért egységesebb közvélemény alakítására, a közönség bő tájékoztatására, meggyőzésére, de különösen az országgyűlésnek egységes, tervszerű előkészítésére még szükséges volt a sajtó munkája. Ebben *Gebbel Frigyes Szózata*⁶ és *Nagyajtai Kovács István* röpirata tették meg a nagy szolgálatot. Mindkettő újra összefoglalja a múzeum céljait és feladatait s Kovács István 1842 januáriusában megjelent röpi-

rata vezérkönyve az országgyűlés későbbi múzeumi gondolatainak.⁷

Széles körben elterjedve, sokat használt, mert fejtegetéseivel olvasóit meggyőzte, a kérdésben otthonossá tette, s magyarországi példáival versenyre tüzelt. Így tetemesen hozzájárult ahhoz, hogy a múzeum gondolata s különösen megalapításának bejelentése lelkes köztetszésre találjon.

Ez a nevezetes esemény 1842 június 21-én játszódott le.

III.

Telt országgyűlési terem és karzatok várták a fő kormányzói lakás és a nemzeti színház ügyében a tanácskozást, midőn csaknem az ülés elején a rendek elnöke bejelentette Kemény József és Sámuel grófnak Kolozsvárról, június 20-ról keltezett levelét, mely a múzeumok fontosságát vázolván, felhozta, hogy a testvér Magyarország „az ismeretek ily kútfejét szükségesnek tartotta s illően méltányolta, midőn a Széchenyi Ferencz gróf által ajánlott könyvtárt magyar nemzeti múzeum alapjául országosan elfogadta s fentartásáról és gyarapításáról több ízben nagy-lelkűen és bölcsen rendelkezett”. A jó példa felmutatása után a múzeum alapítására eddig tett lépéseiket s adakozó társaikat megemlítve, ismert gyűjteményeiket az Erdélyben létesítendő múzeum alapjául ajánlják fel. Csupán azt kérték maguknak, hogy a múzeum-épület elkészültéig s a főkönyvtáros állásának biztosításáig fel-

⁶ Szózat a hazai múzeum alapítása ügyében. *Erdélyi Híradó* 1842. Különlenyomatban is terjesztették. Számos maradt fenn, egy van például Kovács István röpirata végén az Erdélyi Nemzeti Múzeum könyvtárában, kettő Mike Sándor székelykeresztúri gyűjteményében.

⁷ Az erdélyi magyar nemzeti múzeum ügyében. Kolozsvár. A kir. lyceum betüivel. 8. r. 53 l. — Megjelenését már a *Vasárnapi Ujság* 1842 januárius 23-iki 403. száma jelzi a 64. lapon. Ára 30 krajczár volt. Az *Erdélyi Múzeum* 1909. évi 362–64 lapján bő kivonatát adja.

ajánlott gyűjteményeik őrzésük alatt maradhassanak, a mire őket levelük szerint a magyar nyelvvelő és kéziratkiadó társaság gyűjteményeinek sorsa indította, mely a szükséges hely és őrzés hiánya miatt bomlott szét. Az ajánlat felolvasását lelkesült éljenzés, tetszés-zaj és kardcsörgés s rögtön reá a lelkes felszólalások egész sora követte.⁸

Az országgyűlés az alapítóknak köszönetét fejezve ki, a napirenden volt többi tárgyakkal együtt a múzeum ügyét is a Rendszeres Központi Bizottmánynak adta ki, azzal az utasítással, hogy azok létesítésére minden körülményt megfontolva, terjesszen az országgyűlés elé javaslatot. Utasította továbbá a Rendszeres Bizottmányt, hogy az alapítókat a múzeum ügyének tárgyalásánál a tanácskozásokra hívja meg.

A három első alapítványt nyomon követték mások. Június 23-án gr. *Esterházy László* az édesatyjáról, *Esterházy János*-ról, reámaradt régi magyar s erdélyi folyó- és emlékpénzek gyűjteményét ajánlotta fel azzal, hogy a múzeum ezeri osztálya állandóan alapítója nevét viselje s az általa is gyarapított gyűjtemény öréneke fizetésére

5000 frt alapítványt jelentett be. Augusztus 29-én gr. *Teleki József*, Erdély kormányzója első kiadásokból és ősnymtatványokból álló több száz könyvet, a Magyar Tudományos Akadémia kiadványainak teljes sorozatát, valamint több más magyar művet és mindezekhez 3000 frt. tőkét ajánlott. A könyvtár-alapító, író és tudós *Telekies* családi hagyománya gr. *Teleki József* által is gyarapodott. A vásárhelyi *Teleki-könyvtár* s a Tudományos Akadémia *Teleki-könyvtára* mellett a *Telekies* a multban s a jelenben egyaránt kiváltak kulturális, írói és művészi hajlamukkal és készségükkel. *Lészay Dániel* Szászvárosi-széki főorvos 1000 görög, római és újkori darabból álló érem- és régipénz-gyűjteményét jelentette be.

Ezalatt a Rendszeres Bizottmány vegyes albizottsága *Mikó Imre* gróf elnöklése alatt, *Kemény József* gróf tervezete alapján, munkához fogott. Tervezete igen érdekes emléke és tükre a muzeális törekvéseknek és felfogásnak.⁹

Külön szakaszban tárgyalja a múzeum feladatát, létesítését, fentartását s szabálytervet nyújt, a mely kiterjed az igazgatásra, kezelésre, használatra s ügyrendre.

⁸ *Zeyk József* dobokamegyei követ kiemelte, hogy az ajánlás napját nevezetesnek tartja, mert ez által az eddig folytatott sérelmi politikától eltérve, az országgyűlés a haladás útján az alkotások mezejére lépett. A múzeumot a tudományos műveltség s a tömegeket átható értelmesség fejlesztő eszközének tekintve, a könyvtárnak és múzeumnak Kolozsvárt, országos költségen leendő felállítását rovatlan útján ajánlotta. Társa, *Pálffy János*, udvarhelyszéki követ a gazdasági egyesület és erdélyi tudományos akadémia felállítását sürgetve, az akadémiai törekvések történetét fejtegette a XVI. század *Sodalitas Septem-castrensistól* a nyelvvelő társaság s *Döbrentei Gábor* és társai törekvéseig s mivel szerinte a gazdasági egyesület s az akadémia csak kevés költségtöbbletet okozna: azok felállítását is elajánlta. Ifj. gr. *Bethlen János* az erőt a kivívhatóra óhajtott

koncentrálni s a múzeum és a színház kérdését kívánta első sorban megoldani. Hasonló értelemben szólottak *Fogarasi János* vízaknai és *Gál János* küküllői követek, míg báró *Apor József* (Háromszék) a politechnikum ügyét ajánlotta figyelembe. Csapán *Aranyosszék* követe, *Gál József* jelentette ki, hogy küldői is hálás köszönetüket fejezik ki az alapítványért, de az ország sokféle szükségét látva, nem találták magukat alkalmazónak arra, hogy most a múzeum felállítására ajánlatot adhassanak s azt vették utasításban, hogy az adományozó grófokat mindaddig, míg a múzeum felállítása lehetséges lesz, kérjék megalapítványuk őrzésére, maguknál tartására.

⁹ Eredetije gr. *Kemény József* sajátkezű reájegyzéseivel megvan Székelykeresztúron, az uniárius gimnázium gyűjteményében.

A múzeum mellett feladata e szerint az iskolán túli lehető legtöbb oldalú, alapos, tudományos kiművelődés elősegítése, az irodalom, művészet és természetválogatott példányai és mintái kiállítása által; főként pedig a haza legrészletesebb ismeretének és üdvös haladásának előmozdítása. Erre a célra

I. gyűjteményeket tart, melyek 1. foglalják magukba a világirodalom elsőrangú termékeit s a nemzeti irodalmat; 2. tükrözzék híven a tudomány állását; 3. legyenek gazdag forrásai az ország alapos ismeretének; 4. nyújtsanak ízlést nemesítő példányokat; 5. a kül- és belföldi iparági mozgalmakat mintákban, rajzokban s itt ott eredeti példányokban is tüntessék fel s 6. a haza régiségeit és 7. termékeit összpontosítsák.

II. Ezek elhelyezésére szükséges egy alkalmas épület, ennek megfelelő felszerelése és

III. Őr, házigazda s két szolga, rendes fizetéssel.

E feltételek közül az I. rész 1., 3., 6. és 7. pontjait a tervezet a két Kemény gróf, Gyulay Lajos és Esterházy alapítványával teljesítve látja. A másodikra szükségesnek tartja, hogy tekintet legyen a múzeum azon segítő feladatára, mely szerint a tudomány, művészet, ipar és gazdaság művelésére alakulható társaságoknak tanácskozássra, valamint a kiállításokra és közhasznú, nyilvános előadásokra alkalmas teremmel rendelkezék. A múzeum épületének lehetőleg önállólag s tűzbiztosnak kell lennie. Jelenleg két út van ilyen szerzésére: a vétel és építés. Az elsőre nézve a megszerezhető kész épületek közül a

gr. Bánffy-házat tartja olyannak, melynek első osztályát tűzfalal mentesítve, fel lehetne használni. A másodikra, új épület emelésére úgy hiszi, hogy Kolozsvár városa a díszére emelendő intézetnek a Trencsin-vár környékén¹⁰ alkalmas helyet jelöl ki. Ha pedig ez nem történne meg, úgy a gr. Kuun-leányok 5—6 ezer frttal megszerezhető külső magyar-utczai telkeit ajánlja,¹¹ mely a mellette emelkedő református templommal, nagy kertjével és a mögötte folyó Szamossal a tűzbiztonság szempontjából elég kedvező fekvésű. Itt egy 50.000 frton emelendő¹² csinos, kétemeletes épület évekig befogadhatná a múzeum gyűjteményeit.¹²

A múzeum-épületben az első emeletre száná a hamburgi iskolai könyvtár mintájára karzatosan építendő nagytermet, a tág olvasótermet, két dolgozószobát kutatók, tudósok számára, egy kisebb katalogus-szobát, egy irodát, egy nagyobb folyóirat szobát; egy tágabb őri dolgozót, nagyobb előadó- vagy üléstermet múzeumi, tudományos, gazdasági stb. tanácskozásokra s egy előszobát a szolgák számára.

A földszintre az emeletnek megfelelő elhelyezésű boltozatos szobákba és termekbe jönnének a ritkaságok, kéziratok, hazai termékek, régiségek, pénzek és minták.

Tervet ad a gyűjtemények elhelyezésére is s az egész múzeum létrehozására 100.000 frt tőkét tart szükségesnek.

A fentartásra, gyarapításra s a tisztikar és a szolgák nyugdíjalapjára 50.000 pengő forint tőkét kíván s a rovatal elkerülése céljából a következő forrásokat óhajtja megnyitni.

¹⁰ Ma Hunyadi-tér.

¹¹ A ref. egyház mai, Magyar-utczai, a vasúti üzletvezetőséggel átellenben levő bérházai helyén.

¹² A szomszéd Szlábi-házat a kezelő személyzet szállásának tervezte. Így tekintettel volt arra a fontos körülményre is, hogy a személyzet közel

legyen intézetéhez. A személyzet kérdésében nélkülözhetetlennek tart egy őrt 1000 frt, egy gazdát 250 frt, első szolgát 180 frt és második szolgát 120 frt fizetéssel. Fűtésre, írószerekre, kisebb igazításokra évente 550 frtot, tehát összesen 2100 frtot tart szükségesnek.

Az egyeseket és törvényhatóságokat felszólítaná múzeumi tárgyak adományozására s adományait nemcsak a hírlapokban közölné, hanem az utókor számára a múzeum adománykönyvébe iktatná. Azokat pedig, kik már régebb könyveiket a nemzeti kaszinóba kívánták közhasználatba letenni, felkérné, hogy a kaszinó gyűjteményeit és a marosvásárhelyi gr. Teleki-könyvtárat nem lehetne-e valami módon a múzeumhoz csatolni?

Ajánlja, hogy az iskolai könyvtáraknak ott kevésbé használt ritkaságait a múzeum hasznosabb többes példáival cseréljék ki.

Szeretné megnyerni a játszókártyák bélyegilletékét s az Erdélyben található régipénzeknek 1—1 példáját, ha nem ingyen, legalább fémértékükben; az Ausztriában vagy legalább csak Magyarországon és Erdélyben a kő- és könyvnyomdákban megjelenő munkák egy-egy példáját; valamint a magyar nyelvemlék és kéziratkedvelő társaságnak régiségeit, ásványait, könyveit és kézíratait, melyek még 1798-ban lajstromozva voltak. Negyedik forrás volna a honfiúsítás díja s az országgyűlésre meg nem jelent regalisták birsága. Az igazgatásra, kezelésre és használatra részletes szabályzat terve fejezi be a munkálatot.

A tervezetre az albizottság tagjai és a megkérdezett alapítók közül *Nagyajtai Kovács Istvánnak*, gr. *Esterházy Lászlónak*, gr. *Teleki Lászlónak*, gr. *Gyulay Lajosnak* és *Ugron Istvánnak* véleménynyilvánítása után¹³ az albizottság fontolóra vette a hely kérdésében fölmerült kétféle eltérő véleményt s mielőtt állást foglalt volna, egy országos főépítészeti igazgató és más mérnökök bevonásával alkotott

szakbizottsággal megvizsgáltatta a Bánffy-házat. Két véleményt terjesztettek elő. Egyik szerint a kettős négyszöget alkotó épület második udvara hátulsó sor épületének lerontásával¹⁴ és új épület emelésével a helykérdést czélszerűen meg lehetne oldani. A másik felfogás a középépület 26 tágas szobáját akkori állapotában is bőven elégnek találta a múzeum céljaira s az új épület emelését, tekintettel a szűk utcával járó tűzveszélyességre, nem tartotta czélszerűnek. Ezen az alapon a vegyes bizottság a Bánffy-ház megvásárlását javasolta s úgy kívánta azt a múzeum használatára átadni, hogy abból csak a felesleges lakásrészek adathassanak haszonbérbe s azok is csak addig, míg a múzeum szaporodó anyaga újabb helyet nem igényel. A helykérdés lebonyolítására 100.000 frt előirányzását kérték. Az épület megvételeire 70.000, múzeális átalakítására 10.000 frtot számítottak s 20.000 frtot tartalék-alapul kezelve biztos kamatra javasoltak kiadni. A várható jövedelmekre, a személyzetre és díjazására számítást és előterjesztést tettek s ezek szerint a kiadásokat levonva, a múzeum gyarapítására, fűtésére, világítására és minden más költségekre évenként 3900 frt maradt volna. Az intézet gondozását, személyzetének kinevezését és az ellenőrzést az albizottság a három politikai nemzetből választandó hét tagú országos választmányra kívánta ruházni.

Az albizottság a megbízatása tárgyában elkészített törvényjavaslatokat benyújtotta a Rendszeres Bizottmánynak s velük december hó 7-ről kelteve két tagjának, *Schreiber Simon* és *Meister Sámuel* száz követeknek különvéleményét, kik a létesítendő intézetek közt a múzeumot is olyanoknak tartják, melynek költségeivel nem sza-

¹³ A vélemények ismertetését az ld. *Erdélyi Múzeum* 1909. évf. 368—369. l.

¹⁴ Akkor ott a mai Tivoli-utca felől a mostani Bánffy-bérház helyén 1903-ig nagy istálló állott.

bad az adózó nép vállait terhelni. E mellett kijelentették, hogy a szász nemzet anyagi erejének kimerülése miatt áldozatokra annyira elégtelen, hogy iskolák, nevelőintézetek s kórházak kívánatos felállítását sem bírja szokott pénzforrásaiból fedezni. Azonban van reményük, hogy „a szász nemzet nemes birtokáról a nemesi rend által ajánlott intézetek létesítésében eddig bizonyított igyekezetével a cél elérésére illő mértékben minden készséggel hozzá fog járulni.” Így a Rendszeres Bizottmány 1842 december 13-án Teleki József gróf elnöklete alatt tartott ülésében az albizottság javaslatait elfogadta s a Bánffy-ház megvételét azzal javasolta, hogy annak középső épületrészét 26 szobájával alkítsák át. Számításaik az albizottságtól eltértek s a bevételek és kiadások alapján a gyarapítás és kezelés költségeire csak 1180 forintot irányoztak elő. E megállapodásokról készült jegyzőkönyvet december 15-én¹⁵ bemutatták az országgyűlésnek, mely azt napirendre tűzte s december 21-én rendszeres tárgyalás alá vette.

IV.

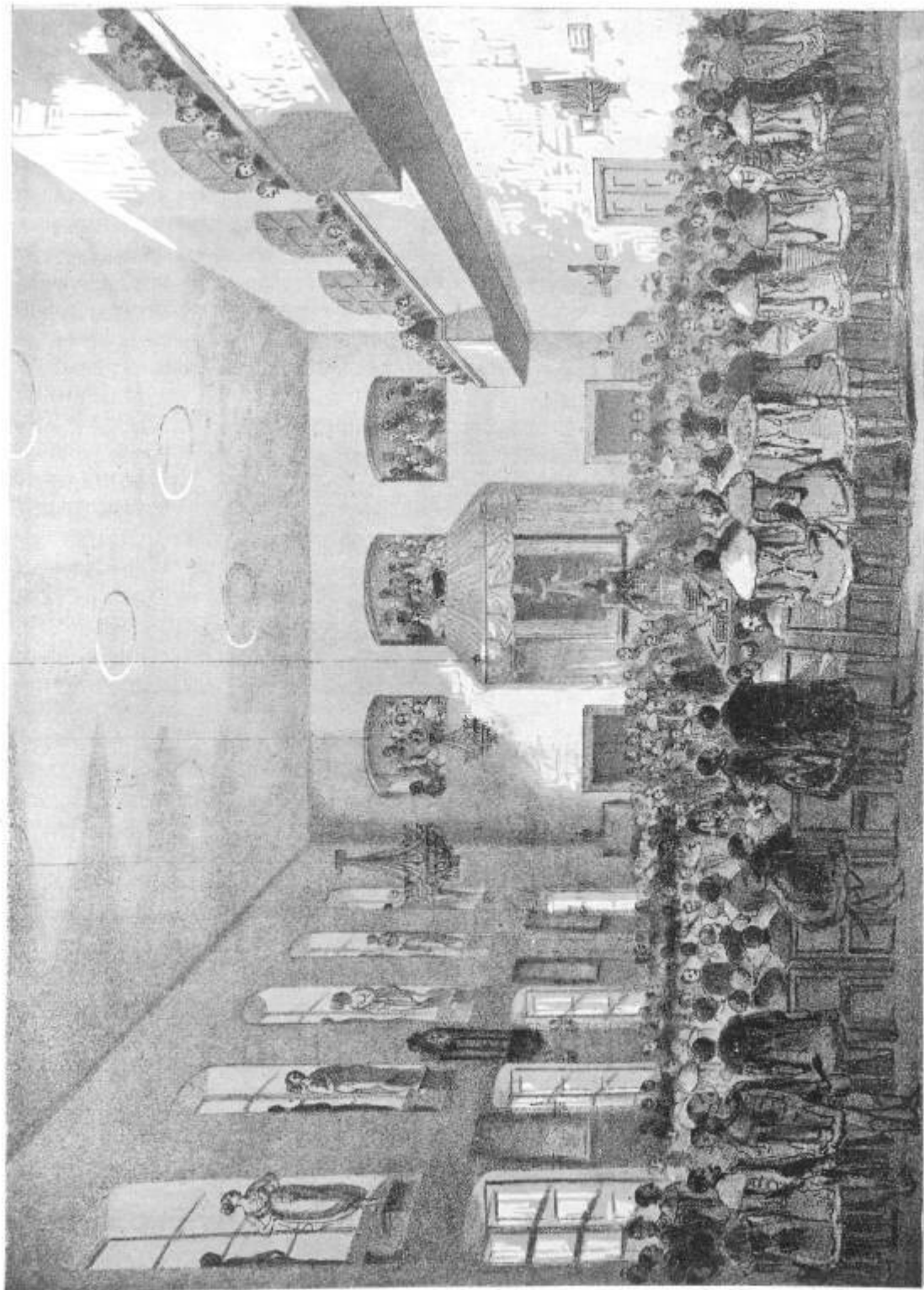
Azt lehetett hinni, hogy a jól előkészített ügy kedvezően dől el, de az országgyűlésen bekövetkezett kellemetlen jele-
netekre akkor még senki sem számított. A tárgyalás folyamán felmerült vitatkozás nem úgy indult, hogy abból a későbbiekre lehetett volna következtetni. *Cserey* Miklós, *Méhes* Sámuel, *Fosztó* Károly, továbbá a kővárvidéki és marosvásárhelyi követek hozzászólásai után¹⁶ Felső-Fehér megye egyik követe azt indítványozta, hogy a

múzeumot *Ferdinandaeum* Museumnak nevezzék. Deczember 23-án elhatározta az országgyűlés, hogy *a tervezett intézetek közül a pénzügyekre való tekintet miatt első sorban a múzeumot és az országos tanácskozó termet állítják fel, a sürgős segítséget igénylő színházat pedig jó karba helyezik; hogy a múzeum elnevezésére a király engedélyét kéri; helybenhagyták a Rendszeres Központi Bizottmánynak a Bánffy-ház megvételére ajánlott tervezetét s erre és a fentartásra 100.000 forintot irányoztak elő. Személyzet tekintetében ajánlottak egy főört 1000 frt, alört 400 frt, írnokat 250, első szolgát 200 és másodikat 150 frt fizetéssel. A múzeumi pénztár kezelését az országos pénztár tisztjeire óhajtván bízni, a főpénztárosnak 60, az ellenőrnek 40 frt tiszteletdíjat szántak. Így a személyi kiadást évi 2100 frtra tervezték s felsorolták a bevételek forrását. Felügyelő bizottságu kilencz tagú választmányt ajánlottak, melynek jogkörébe tartozónak proponálták a személyzet kinevezését és az intézet főfelügyeletét. Ugyane választmánytól a legelső közelebbi országgyűlésre kimerítő véleményt vártak a múzeum szellemi feladatairól s a múzeum számára kimondták a nyomdai köteles nyomtatványok ingyenes beszolgáltatását.*

A tárgyalások folyamán kitűnt, hogy a szászok nem hajlandók az országos rovatához hozzájárulni. Míg az 1837-iki országgyűlésen a szász követek is a mellett voltak, hogy a törvényeket magyar nyelven szerkeszszék, most viselkedésük határozottan magyarelles szint öltött s az országgyűlés csakhamar mérges közjogi viták színhelye lett.

¹⁵ Ezen az ülésen olvasták fel *Sófalvy* Elek kincstári titkár ajánlatát, melylyel *Institutiones juris metallici* című művéből 100 példányt a múzeum alapjára ajánlott fel.

¹⁶ A beszédek tartalma megvan az *Erdélyi Múzeum* 1909. évf. 371. l.

Az 1841-iki erdélyi országgyűlés megnyitása Kolozsvárt.

Az országgyűlésen fölmerült sok buzgó és nagyratörő indítvánnyal szemben eleinte közömbösek maradtak. Eleinte, a mint látszik, észre sem vették, hogy mindannyi a magyarság kultúrájának szól. Midőn azonban látták, hogy az országgyűlés nagy többsége a tervezett intézmények egy részét valósítja: nyíltan fölléptek s határozottan kifejtették azt, hogy a múzeum felállításához nem hajlandók hozzájárulni, mert az a másik két politikai nemzet javára, csak nemzeti, nem országos célú szolgál s így felállítása országos rovatal útján nem történhetik. Okoskodásuk szavakba kapaszkodott, értelmezésükön rágódtak, utasításaira hivatkoztak, de világosan látszott, hogy a magyar művelődés szolgálatára szánt intézményeket faji és művelődési féltékenységből nem akarják segíteni. Az országgyűlésnek feltétlen joga volt ahhoz, hogy országos rovatalt rendeljen, mely így a szászokra is kiterjedt volna, mégis politikai tapintatból és czélszerűségből azt csak a magyarokra és székelyekre rendelték. Kétségtelenül ilyen szempontból, az uralkodó rokonszenvének biztosítására ajánlották a *Museum Ferdinandaeum* elnevezést is. A szászok eléggé belátták ezt és *Schreiber* Simon, Szebenzék követe, egyik beszédében éppen ebben keresett biztosítékot arra, hogy a király „nem fog megerősíteni olyan törvényt, mely az ő királyi nevét viselő intézetet az adózók megterhelésével akar létesíteni“. Tiltakoztak az ellen is, hogy őket a kilenczes bizottságba beválasszák. Az országgyűlés azonban mégis megválasztotta közülök b. *Bedeus* Józsefet. A méltányosság és tapintat őket azonban nem kötelezte le. Most már nem volt szó többé annyira hangoztatott szegénységük megadóztatásáról, mert a rovatal őket nem terhelte s ahhoz, hogy a magyarság a maga költségén a maga számára múzeumot alapítson és színházát

pártolja, a faji féltékenykedés és irigység szava szólott abban az ellenvéleményben, melyet a múzeumról és a színházról szóló törvényjavaslatok elkészítésekor beadtak. Méltán kérdezhetette gúnyval az egyik egykorú magyar lap, hogy vajjon a magyarokkal való testvéri Únió a magyarság minden szellemi emelkedését tiltja-e előttük? Azonban az ellenvéleménynél nem állottak meg. Abban magukat a *szász nemzet képviselőinek*, az ország rendeit *rendtársaik*-nak nevezték és tagadták azt a jogot, hogy az országgyűlés reájuk beléegyezésük nélkül rovatalt vethetne ki. Kifejezték azt az indokolatlan, bizalmatlankodó és kötekedő aggodalmukat, hogy ha a szászok a magyarok és székelyek szavazatainak túlsúlyával rendtársaik minden szükségének fedezésére kényszeríthetők, akkor lassanként növekedő szegénységükkel végső inségre jutnak. A főkérdésről a figyelmet elterelték és akkor rendeztek anyagi kérdésben szörszálhasogató elvi vitát, midőn a dolog erről az oldalról őket többé nem is érintette. A közjogi jelentőségű előtolt követelődzésekkel azonban az országgyűlés nagy többségében a három politikai nemzet alkotmányos egyensúlyának megbontása és a magyarság szupremáciájának veszélyeztetése iránt aggodalmat keltettek. A lelkekben kölcsönös bizalmatlanság burjánzott fel s azt többé elfojtani nem lehetett.

Midőn a szász követek az országgyűlésen ellenvéleményüket benyújtották, az országos rendek azt nem fogadták el, mivel a szász követek célja és álláspontja a viták folyamán mind tisztább lett és mindjobban látszott veszélyes céljuk, hogy erősebb érvényesülhetősükre és az addigi politikai rendszer és kapcsolat megbontására a kuriális szavazás már megkísérlett gondolatát igyekeznek becsempészni és érvényesíteni. A folytonos gyakorlat sze-

rint közös álláspontjuknál fogva eddig is mindig együtt, tömegben szavaztak s ezért ezt többször szerették volna *nemzeti* akaratnyilvánításnak tekinteni, de az országgyűlés szavazatukat mindenkor csak személyes szavazatoknak tekintette s így vette jegyzőkönyvbe. A viták után most is megnyugodtak ebben, de a *rendtárs* kifejezéstől egyáltalában nem akartak elállani s mivel az országgyűlés írásbeli ellenvéleményüket e kifejezés megtartásával nem volt hajlandó elfogadni: a szebeni követnél őrzött szász pecsét kiadását megtagadták. Végre kompromisszum szerint a szászok kijelentették, hogy a *rendtárs* elnevezésnek a többségben aggodalmat kelthető közjogijelentőséget nem tulajdonítanak s így az országgyűlés e kifejezéssel fogadta el különvéleményüket, ők pedig a pecsétet kiadták.

Ezzel az elterelt és elnyúlt viták be is végződtek, de kellemetlen hatásuk nem maradt el. A szászok bebizonyították, hogy a kuriális szavazást csak kijelentéseikben nem igénylik, de különben alkalomadtán minden eszközt próbára vetnek érte.

E megoldást mindenki csak fegyvernyugvásnak tekintette s csak most kezdődött a küzdelem a törvényjavaslat szentesítéséért.

Mindkét fél reménykedett. A magyarság az uralkodóba vetett hagyományos vak bizalmával, a szászság faji érzésével s az udvarnál uralkodó politikai irányzatba vetett hitével ment a küzdelemben.

Az országgyűlés végéhez közeledett.

1843 februárius 1-én gróf *Teleki* László a törvényjavaslatok le nem érkezése miatt tett indítványa következtében az országgyűlés a választott bizottság köteletségévé tette, hogy tisztében eljárjon, a Főkormányshéket pedig megbízta, hogy az akadályok lehető elhárítására a siker érdekében czélszerű lépéseket tegyen.

Idáig az ajánlatok és adományok ismét tetemesen megsaporodtak. *Zeyk* János

1500 kötetes könyvtárát, *Woititz* Károly marosvásárhelyi izraelita kereskedő 200 forintot, *Goró* Lajos királyi hivatalos, őrnagy szép könyvgyűjteményét, Tizian híres Danaejának művészi másolatát, régipénzgyűjteményét és 40 darab aranyat nyomó arany emlékpénzt ajánlotta fel. *Kovács* Miklós erdélyi római katolikus püspök 5000 frtot, *Reinbold* Ignác orvos Zalatnáról római régiségek rajzait, *Ágota* János festőtanár képeket, *Barra* István orvos mintegy 200 régi pénzt ajánlott.

Teleki indítványa után a februárius 3-án tartott ülésen még bejelentették a hunyadmegyei *Baternay*-család ásványgyűjtemény- és ifj. *Wesselényi* Farkas könyvajándékát s másnap az országgyűlést bezárták.

*

Az Erdélyi Nemzeti Múzeum ügye utóbb még kétszer került szóba az erdélyi országgyűlésen.

Két év múlva az országgyűlés rendszeres bizottmányának közmívelődési osztálya 1845 januárius 13-án tanácskozott az erdélyi tudományos akadémia felállításán. Itt tárgyalták azt, hogy az addigi akadémikus irányú egyesületek alapjait, gyűjteményeit rendbeszedjék s ezért elhatározták az Aranka-féle két társaság és az 1819-iki tudományos társaság levelezésének és gyűjteményeinek kikutatását. Részint az anyag megmentése volt céljuk, részint ezzel is a múzeum ügyének felélesztését szolgálták, de a mozgalom elaludt. Mégis talán ennek lehetett eredménye az, hogy az 1843 elején fölterjesztett törvényjavaslatokra három év múlva — 1845 október 10-én — a Főkormányshékhöz királyi leirat érkezett, a mely tervek és helyszínrajzok bemutatását kívánta.

Úgy látszik tehát, hogy az udvarnál bár lassan, de mégis a magyar fölfogás és kívánalmak jutottak előtérbe.

A Főkormányzék által gr. Kemény Ferencz elnöklete mellett kiküldött bizottság 1846 januárius 27-én megtartotta első ülését s gróf Mikes Jánost, Gebbel Károly Frigyes, Zeyk Józsefet, Bürger Ferencz főépítőhivatali igazgatót és Grois Gusztávot küldte ki a kiválmak teljesítésére. Ezek a megbízásnak eleget téve, a második ülésen a múzeum, országgyűlési terem és nemzeti színház ügyében megtették előterjesztésüket.¹⁷ Bizonyára elment Bécsbe a fölterjesztés is, de ezzel a dolognak még nincs vége.

Talán a bürokrácia késedelme nyelte el, vagy az udvar és a kancellária taktikából késleltették, az 1841—43-iki országgyűlésnek az ügygel kapcsolatos kellemtelen emlékei miatt. A késés igazi okait homály fedi még, de tény, hogy kedvező döntés nem történt.

Az országgyűlés azonban nem vette le gondját a múzeum és a vele kapcsolatos más két törvényjavaslat sorsáról a 1847 november 3-án ezek érdekében felírt az uralkodóhoz. Sürgette a szentesítést, hogy a múzeum oly lelkesedéssel felkarolt ügye kedvezően dőlhessen el s óhajtotta, hogy az alapítók és adakozók megnyugtatósára a felajánlott nagybecsű tárgyak biztos helyre tétessenek és közhasználatra minél előbb

elrendezhetők legyenek. November 9-én több felíratra választ kérő újabb felterjesztésében ismételten kedvező elintézést kért. Az országgyűlést november 10-én berekesztették s az 1848 májusban összegyűlt erdélyi országgyűlésre az ügyben válasz nem érkezett.

Május 30-án kimondották az uniót s a csakhamar bekövetkezett 1848—49-iki események az erdélyi nemzeti múzeum terveit elsodorták és eltemették.

V.

Mire a szabadságharcnak vége volt, az erdélyi múzeum ügyének is éppen úgy meg voltak a maga veszteségei, mint a küzdelmében levert nemzetnek.

Gr. Kemény Sámuel gerendi kastélyát 1848 november 28-án megrohanta az oláhság. Gyűjteményeit részben megsemmisítették, részben összetépték, sárba tiporták, szétrabolták. Alig maradt belőle valami épen.¹⁸ Lészay Dániel felajánlott érem és régipérez-gyűjteményéből egy 1849 nyarán hozzá beszállásolt orosz tiszt valamennyi bronz és réz érmet eltulajdonította. A már beszolgáltatott adományok ott heverték elzárva a Főkormányzéknel. Az Aranka-féle gyűjteményekről már az 1841—43-iki országgyűlés megfeledezett s azok a Li-

¹⁷ Mike Sándornak Székelykeresztúrra került irományai közt megvan Grois Gusztáv fogalmazványában a Főkormányzék által kirendelt bizottság két folytatólagos jegyzőkönyve. Az első januárius 27-ről kelt, a másodikban a jegyzőkönyv feje — az ülés ideje, jelenlévői — számára a hely üres s így az sem tudható, hogy a bizottság mikor és kikkel tartott ülést. Mindenesetre még az év folyamán, mert az első ülés utasítást adott, hogy „a teljesítendőket teljesítvén, e tárgyban teljesen kimerített tudósításukat mentől előbb terjesszék a bizottság eleibe”. Ha a térképek beszerzésére, rajzok készítésére, a Bánffy-ház megvizsgálására s jelentés írására szükséges időt számítjuk, úgy a második ülést 1846 tava-

szára tehetjük. Ha most tekintetbe vesszük, hogy a törvényjavaslatok fölterjesztése után három évre jött vissza az első válasz s az 1846—47-iki erdélyi országgyűlés viszonyait ismerjük (röviden Szalay—Baróti: Magyarország története IV. 438—440.); úgy a késedelem nem érthetetlen, legfennebb jellemző. A múzeumra nézvé különben a bizottság egészen az 1842-iki bizottság álláspontján maradt. A Bánffy-házat múzeumul alkalmasnak találta, az átalakításokra 10.600 frt költségeloirányzatot kért s tervezett 71.000 frt vételárát méltányosnak ítélte.

¹⁸ Szilágyi Sándor: Az Erdélyi múzeum előzményei; *Budapesti Szemle* 1859. évi VII. 345. l.

czeum könyvtárába voltak bezsúfolva. Maga a múzeumi eszme elaludt.

Akadtak azonban ébresztgetői s a fájaldalmában elkábult erdélyi magyarság írói már szóba foglalták a nemzetnek titkon ápoló óhaját és féltve őrzött reménységét: a múzeum megalkotását. Így *Köváry* és gr. *Mikó* 1852-ben és 1854-ben.

Köváry László, ki már 1842-ben Kemény Sámuelnek, mint a múzeum egyik alapítójának ajánlotta Székelyhonról írott munkáját, 1852 elején megjelent könyve, — Erdély Régiségei — bevezetésében újra fölvetette a múzeum kérdését. „Nincs ország — írja, — mely a természet és történet kezéből több anyagot nyújthatna egy múzeumra, mint Erdély. Gyűjtsük össze mindazt, ami régi, mit most lábainkkal tapodunk . . . Múzeumot minden áron! Egyletet, mely imaszerű kötelességévé tegye tagjainak mindent megóvni a honban, ami antik s mindent összegyűjteni, ami gyűjthető.“¹⁹ Elterjedt munkája ébren tartotta a múzeum-alapítás szükségét, személye azonban nem volt elég jelentékeny s az idő nem eléggé alkalmas arra, hogy a múzeumnak egyesületi úton való fölállítását megkísérthesse. Maga is érezte s hogy csak a magot vetette el, de annál sóvárabban lélekkel várta kikelését.

Mikó Imre gróf, már az 1841—43-iki országgyűlésen tagja volt a Rendszeres Bizottmánynak és látta a Rendeknek múzeum felállításáért vívott küzdelmeit. Alig ébredt kettős veszteségből és nehéz bánatából, mely őt és hazáját érte, megindult az utóbb dicsőséggel záródó meredek úton. Előbb történelmi tanulmányokba mélyedt

s csakhamar izgatott és dolgozott. *Debreczeni* Márton époszát is a mult dicsősége föltüntetésére adta ki s 1854-ben a *Kiövi csata* előszavában ismét hangoztatja az erdélyi múzeum szükségességét, hol a mult minden emlékét összegyűjtve őrizni és fenntartani lehessen. Az alapítás tényét azonban sem a jók lelkesedése és izgatásai, sem a mohó vágy, hanem az események sietteték és hozták magukkal.

Mikor a *Kiövi csata* megjelent, Kemény József gróf, a nagy gyűjtő Gerenden utolsó napjait élte. Leszámolt életével, de még mindig változatlan reménnyel hitt álma valósulásában. E hitté erősödött álmomondatta vele tollba végrendeletét, mely szerint gyűjteményeit egy Erdélyi Országos Múzeumnak hagyja, és hogy egy ilyen létesítéség a Magyar Nemzeti Múzeum gondviselésére óhajtja bizni azokat. Kemény József gr. elhatározásának megbecsülésekor nem szabad elfeledni, hogy azt Magyarországon is nagyon értékelték és sorsát aggodalommal kísérték. Gyűjtők és közintézetek tartották rajta a kezöket, így a M. Tud. Akadémia is.

Teleki József gróf, az Akadémia elnöke, maga kérte, tekintettel Kemény megrongált egészségére, gr. Mikó Imrét, járjon közben, hogy gyűjteményeit, — ha még azokról nem rendelkezett volna — hagyja a Magyar Tudományos Akadémiának.²⁰ Ez a levél Mikót valóban nehéz helyzetbe hozta, melyből a véletlen mentette ki; mert mielőtt válaszolhatott volna, Teleki hirtelen meghalt. Mikó tárgyalt is Keménnyel és ekkor magától Kemény Józseftől tudta meg elhatározását. 1855 februárius

¹⁹ Erdély Régiségei. (Pest, 1852.) Általános-ságok 6. és 7. l.

²⁰ Ez 1855 február 12-én írott levelében legjobb formának az élők közti ajándékozást tartotta

volna, úgy, hogy a gyűjtemény életében kezei közt maradjon; Mikó Leveleskönyve I. k. 12—13. l. A további levelek idézésénél — mivel Mikó levelezése az E. M. E. kiadásában nemsokára megjelenik, a köteteket nem, csak a keltezést idézem.

27-én Toldy Ferenczhez, az Akadémia titkárához írott leveléből megállapíthatjuk, hogy már akkor „*az erdélyi múzeum lelke több óhajtságainak egyike*”. Sőt tette hozzá, „valóban alig várom az időt, midőn e végre valamicske siker reményével lépéseket tehetek”. A gyűjtemények sorsának biztosítása azonban oly fontosnak látszott előtte, hogy saját tervét, mely még bizonytalanságban állott, képes lett volna a gyűjtemények átadásával is kockáztatni, csak hogy azokat jó helyen tudja. Ezért megígérte, hogy a gyűjteménynek a bekövetkező katasztrófa esetén az Akadémia könyvtárába való szállítására a szükséges intézkedéseket megteszi.

Mikót meleg fajszeretete és az ő sorsának fajáéval sok hasonló vonása tette nemzete munkásává. Előbb országos főméltóság, kincstartó volt. A szabadságharc alatt nagy anyagi veszteségek érték, sőt imádásig szerető szép és jó felesége is meghalt s magára maradt. Midőn külföldről hazatért, a küzdelmekről félreállani kényszerült. Az ő szívét ért nagy csapások miatt visszavonulván, a lesújtott nemzet egy részének kárhóztató, gyanúsító suttogása fogadta. Csak kevesen értették meg, hogy csendes, alkotó természete számára a szabadságharc még akkor sem lett volna alkalmas munkatér, ha itthon maradt volna. Éveket töltött elvonulva. Vigasztalásért a boldogtalan jelentől a szép multhoz fordult, abban merült el s a közélet csendes folyásában inkább szemlélődött és mintegy előkészítette a jövő munkáját. 1855 elején még azt hitte, hogy neki a közpályákon többé soha nincs mit keresnie. De a télenesség halálos veszedelmét látva és nemzete sorsán tépelődve, keresnie kellett a kibontakozás útját és az alkotás módjait. A multat

tanulmányozva és megismerve látta, hogy nemzete az elvesztett szabadságharcnál nagyobb csapásokból is kiépült. E tény vigasztaló fölmutatásával másokat is megvigasztalni, a valóságnak megismertetésével másokat is munkára serkenteni, a nemzeti lét öntudatát hatalmassá tenni: először az irodalomra gondolt. Szerette volna, hogy a történeti irodalom terén megindított kutatás és eleven élet, másokat is megnyugtasson és bizalommal töltsön el. Leveliben figyelmeztette már egyik-másik barátját, hogy az öntudatos nemzeti és társas életet élő százszokkal és oláhokkal szemben a széthullott magyarságnak nem szabad elvesztenie jelentőségét. Ellensúlyozásul pezsgő magyar közéletre, élénk irodalmi, nemzeti és társadalmi munkára buzdított, hogy így a nemzetnek elhanyagolt ereje újra és tettekkel váljék jelentőssé.²¹ Élőszóval és példával, de főként széles körre terjedő levelezésével maga köré vonta Erdély legjobbjait s csakhamar mindenki őt tekintette a Kolozsvárt összpontosult magyar társadalom vezérének. Mikor pedig látta, hogy a munka ideje érkezett, maga is munkához látott s a kínálkozó alkalmat üstökön ragadva, az ocsúdó közélet minden terén maga adott példát. Erősíti a Gazdasági Egyletet, pártolja a színházat, a küzködő egyetlen erdélyi magyar lapot²² s megindítja történelmi forrásgyűjteményvállalatát, az *Erdélyi Történelmi Adatokat*. Ennek érdekében széleskörű levelezést indít s tevékenysége közben az események mindinkább elébe tolják a múzeum alapítás szükségét.

Kemény József gyűjteményének sorsa különösen izgatta. A múzeumra első sorban azért volt szükség, hogy ez a gyűjte-

²¹ Kemény Józsefhez 1855 III. 21-én írt levele.

²² A *Hetilap*. Megszűnt 1855 márczius 31-én. Ettől fogva az erdélyi magyarságnak egy évig, a *Kolozs-*

vári Közlöny alapításáig, 1856 elejéig nem volt a sajátban organuma. Az érintkezés a nyilvánosság elől szűkebb összejövetelekre és levelezésekre szorult.

Gróf Mikó Imre.

mény Erdélyre el ne vesszen, mert attól tartott, hogy az Erdélyre teljesen elvész, ha innen egyszer kikerül. Ezért Kemény régi barátját, Nagyajtai Kovács Istvánt sürgősen küldi le Gerendre.²³ E látogatástól valami üdvös fordulatot remélt. Kovács azonban akkor Beszterczen hivatali munkával agyonhalmozva, halogatni volt kénytelen utazását s ez alatt Kemény József gróf 1855 szeptember 12-én meghalt. A mitől Mikó félt, az bekövetkezett, mert Kemény gazdag gyűjteményeinek sorsa válságos fordulóponttra jutott. Mikó tudta, hogy e gyűjteményeket Kemény végren-

deletében az Erdélyi Múzeum felállításáig letétül a Magyar Nemzeti Múzeum gondviselésére bízta. Minden áron meg kellett szerinte akadályozni, hogy a végrendeletnek ez a pontja végrehajtható legyen. Ez a szükség siettette és sarkalta tulajdonképpen az Erdélyi Múzeum megalapítását, nehogy a főleg erdélyi vonatkozású becses gyűjtemény Pestre kerülve, ott elmerüljön a Magyar Nemzeti Múzeum még rendezetlen tömegében.

A gyűjtemény Erdélyben tartásának ügye más körülmények közt az egész erdélyi társadalmat egyformán érdekelte volna, de így nyilvánosságra még nem kerülve, jóformán csak Mikót s egy két bizalmasát izgatta, mivel újabb fordulattal újabb veszedelem fenyegetett.

A szászok, a mint a hír mondotta, a kormány támogatásával Szebenben múzeumot akartak állítani s Mikó attól tartott, hogy ha ez igaznak bizonyul, úgy a „Landes-Museum” számára hagyott gyűjtemények könnyen oda kerülhetnek.²⁴ Kovács István ugyan igyekezett megnyugtatni őt, hogy Kemény *Országos Múzeum* néven csak az országos határozat alapján Kolozsvárt létesítendő intézetet értette, de Mikó ezt magánvéleménynek tekintette.²⁵ A létesítendő szász múzeum miatt és mert tudta, hogy Kemény Józsefné teljesen érzéketlen néhai férje hagyatékának e része iránt, a gyűjtemény megmentése elsőrendű szükségül mutatkozott. Mikó tehát ismételt írt előbb a Magyar Nemzeti Múzeumnak, majd Ürményi Józsefnek, hogy a Kemény-hagyaték összeírásához szakértő biztost küldjenek és tegyenek sürgős lépéseket a gyűjtemény elvitelére. Mert a gyűjteményt fenyegető három veszedelem közül csak-

²³ Mikó 1855 augusztus 28-iki levelében.

²⁴ Kovácshoz 1855 november 6-ról kelt levele.

²⁵ Kovács 1855 november 8-án és Mikó 1855 december 24-én írt levelei. Kemény német végrendeletének „országos múzeum” kifejezése.

ERDÉLYI MUZEUM.

Kolozsvári Közlöny melléklete.

Tartalom Gróf Mikó Inze az Erdélyi Múzeumról. Erdélyi gazd. egyesület közgyűlése. Erdélyi oláh népdalok.

Erdélyi Múzeum-Egyesület.*

I.

Szándékomban van a magyar fajnak általában, különösen pedig annak Erdélybe szakadt s ez idő szerint egy-vagy másképp tulnyomósággal bíró népfajok között élő részének Önfentartása, gyarapodása s egykori tekintélyének, politikai befolyásának, erkölcsi és társadalmi súlyának mikénti érvényesítése tárgyában nézetemet nem sokára tüzetesen, könyvben elmondani.

Azonban némely fontos és sürgető körülmények, ugy ezen a m. kormány és tisztelt kormányzó herczegünk közbenjárására végre valahára megindult egyetlen erdélyi magyar lap ez által is némileg érdekesbítésének ohajtása, megzavarának circulusaimban, s teendőim Logikai rendét megbontván, kényszerítének laz Erdélyi Múzeum kérdését e térre hozni, annak megvitatását itt eszközölni, s könyvem ide vonatkozó részét az egészről mintegy kiszakasztólag, minden egyebeknél előbb a közönség elé bocsátani.

Hogy Erdély magyar népiségének centrált Múzeuma s azzal egybekötött némi tudományos tűzhelye legyen: minden jók által érzett szellemi szükség, amagyar-ság fenmaradásának, további nemzeti irányu fejlődésének, hazai és állami jelentőségének *conditio sine qua non*-ja, az erdélyi magyar értelmiség közös érdeke, megalkotása közös kötelessége, a legközelebbi idők sőt tán éppen e napok feladata.

Minden jók által érzett szükség — mondám. A két hಂಬeli — legújabb felszámítás szerint — 7 — 8 milliónyi magyar 20 — 22 millió másféle népekkel, s jelesen az erdélyi 600

* Fogadja a nemes gróf köszönetünket azon hazafi szívességeért, mivel fogva szerény lapunkat, e gyenge vállalatot, fényes nevének sulvával szilárdítani s a legszentebb érzelmeiktől világított és melegített szellemének más térre szánva volt gyümölcseivel gazdagítani kész. Adja Isten, hogy az ő nmilga szemei előtt tartott magasztos cél és példa méltó sikerre és követőkre találjon. Szerkesztő.

— 700 ezer magyar, egy milliót három-négy-százezerrel meghaladó más nemzetbeliekkel van közigazgatásilag és társadalmilag felvegyülve. E számbeli nagy túlsúlyt mi magyarok már ma — midőn az institutiókban nincs támaszuk — egyesegyedül értelmi erővel s bármelyik fajjal diadalmason versenyző szellemi képességeinkkel, sőt némely tekintetben általánosan elismert erkölcsi felsőségünkkel ellensúlyozhatjuk. A szellemi súly és jelenték alapja pedig — bizonyos fokú anyagi jólét szükségkép feltevése mellett — a tudomány, a művészet, a társadalmi műveltség, a saját forrásu, saját gyökereinu nyugyó, tehát saját életü, következőleg amazokból buzgó, fejlődő, gyarapodó nemzeti irodalom s ez által kifejlett, kitisztított, meghatározott s biztos alappal bíró hazai nyelv. És ezeknek eddigelé főeszközleje volt egyfelől az Akademia és Magyar Múzeum, mint az volt másfelől a pesti journalistika s ezek köré csoportosult tudományos erők. Kell, hogy a pesti Múzeumnak — az Akademia továbbra is az öszszes magyarság szellemi központja és irányadója maradván — Erdélyben is egy szerény kis társa és testvére legyen. Ennek szükséges volta itt közöttünk annvira constatirozva van, hogy én annak valósíthatására a mostani csillagzatállást a legkedvezőbbnek hiszem.

Mondám azt is: hogy az Erdélyi Múzeum az itteni magyarság fenmaradásának, nemzeti irányu fejlődésének, hazai és állami jelentőségének *conditio sine qua non*-ja. Hogy házunknál, tűzhelyeinknél nemzeti isteneinknek áldozunk — nehogy félreértessem ez ártatlan metaphoriáért — gyermekeinket, mikké mi születünk, magyarokká neveljük, társalgásainkban az egész világnak mostoha, csak nekünk édes anyanyelvünket használjuk, a magyar irodalmat ugy a hogy pártoljuk, egyházakban ősapáink nyelvén imádkozunk, egyetlen erdélyi magyar színházunkban — olykor, de még ezt sem állandólag — magyar előadásokat látunk... ez hazánfiai, még nem elég fenmaradásunkra, nem elég képességeinknek, belsúlyunknak azon elismertést, be-

ugyan az volt a legkisebb, ha az a M. N. Múzeumhoz kerül letétül, mert magyar kézből könnyebb lesz visszakapni a gyűjteményt, mint idegenéből, míg ha egyszer elkallódott, mindenképpen elveszett.

Ez a féltő gond mind szélesebb rétegben s mind jobban terjedt, úgy hogy hamarosan hírlapi térre került. *Dózsa* Dániel a *Magyar Sajtó* 1855 november 24-iki számában egy tudományos egyesület létesítését indítványozta. *Vass* József kolozsvári tanár a múzeum felállítását sürgetőbb szükségnek tartotta. A kérdés további fejtegetése Toldy Ferencz hozzászólása után a két gondolat egyesítésére vezetett.

E nyilvános tárgyalások élénkítették ugyan az érdeklődést, de magukban kézzelfogható eredményt még nem jelentettek.

A nyilvánosan folyt viták és fejtegetések alatt Mikó azonban nem pihent. Társadalmi úton és leveleiben folyton izgatott a múzeum mellett s ennek következtében az ügy hullámai mind tovább gyűrűztek. Kovács örömmel kapott az alkalmon, hogy Mikónak a múzeumra vonatkozó nézeteit kifejtthesse. Tisztában volt azzal, hogy a magyarságnak a maga erejéből kell múzeumát megteremtenie, mert az abszolút kormány nemzeti intézményt nem állít számára s ha múzeumot akarna állítani, inkább Szebenben, a szászok részére állítaná fel. E szerint a magyarságnak a történeti előzmények nyomain kell tovább haladni, s az 1841–43-iki országgyűlés ajánlatait kell fölhasználni, mert abban van a múzeum legbecsesebb alapja. Sőt, ha már helyisége és vagyona volna, egyenesen nyugodtan lehetne kérni a kormányt, hogy mivel gr. Kemény József gyűjteményét egy, mindenesetre Kolozsvárra állítandó, múzeumra hagyta: az 1842-iki or-

szágos végzés végrehajthatásáig engedje meg, hogy Kemény gyűjteményét a szándékolt múzeum alapjául tekintsék. Ellenkező esetben a gyűjteményt tanácsosnak látná Pestre szállítani, mert az a hely, ahol azokat őrzik, nyirkossága miatt gyűjteménynek nem való.²⁶

Kovács fejtegetése Mikónak gondolatot és nagy jelentőségű elhatározásra alkalmat adott. Ha a múzeum gondolata eddig alaktalan vágy és ki nem forrott eszme gyanánt teljesen eltöltötte is Mikó lelkét és hevülésre bírta Erdély jobbait: Kovácsnak logikus és megvalósítható, szinte indítványként hangzó gondolata egyszerre kitűzte a tennivalók útját. Kedvezően alakult a helyzet is, mert ha eddig Mikó törekvései csak magánlevelezése útján juthattak túl Kolozsvár határain, most 1856 év márczius 31-étől megindított lapja, a *Kolozsvári Közlöny* által hatékonyabban fordulhatott a nagy nyilvánosság felé. E lap megindítása is beletartozik Mikó programjába, sőt alkalmazkodik is hozzá. Kéthetenként megjelenő külön szépirodalmi és népszerű tudományos melléklete *Erdélyi Múzeum* címet viselt. Első és második számában Kovács István fejtegetései alapján a nyilvánosság elé vetette a múzeumi eszmét: ismertette a kérdés multját s kitűzte annak megvalósítását, mert az *Erdélyi Múzeum megalkotása a hazai összes magyar értelmiség érdeke és kötelessége*. Reámutatott a múzeum szükségességére, hasznára s kimondta, hogy megalkotásának vagy legalább alapja letételének ideje elérkezett. Kitűzte első feladatul Kemény gyűjteményeinek elhelyezését és rendeltetésöknek való átadását. Visszament az ügy születéséig, levonta következtetéseit a megváltozott helyzetre

²⁶ Kovács István levele 1856 februárius 20-áról. Mikó februárius 27-én válaszolt, jelezve, hogy az ügygel rég foglalkozott s megtesz érte mindent.

is és rendkívül eszélyesen és diplomatikusan appellált arra, hogy a magyar múzeumnak a százszok most, a változott viszonyok közt nem lehetnek ellenségei s végül arra utalt, hogy a felállítandó intézménynek már tényleg van 20—22.000-nyi könyve, ezrekre menő eredeti oklevélgyűjteménye, több ezer darab ásványa, 13.000 forint készpénze. Tehát az intézmény szinte meg van alapítva. A társadalom kötelessége a meglévő nemzeti kincset intézménnyé alakítani, vagyis gondoskodni arról, hogy működéséhez a kormány engedélye meglegyen. Javaslatot is tett ily irányban és hogy elhárítsa a legnagyobb nehézséget: külsőszentutcai szép, emeletes villáját előtermével, kilencz szobájával, melléképületeivel és több mint tíz hold kertjével²⁷ egy, az 1841—43 évi országgyűlési törvényczikk és mellékletei értelmében alapítandó Erdélyi Múzeum részére ajánlotta és ajándékozta.

Barátja javaslatának első részét tehát Mikó gróf nagyszívű adományával megvalósította. A második résznek megvalósítása már nem tőle függött, hanem az erdélyi társadalomtól. Mikó azonban jól tudta, hogy közdolgokban a példának kiszámíthatatlan hatása szokott lenni, remélte tehát, hogy a múzeum körül is így lesz. Valóban első pillanatra nem tudjuk megállapítani, hogy Mikó elhatározásában az adomány önzetlenségét és az azt sugalló hazaszeretetet vagy pedig azt az előrelátó és számító okosságot mérlegeljük-e inkább. Bizonyos azonban, hogy az elhatározó lépést a siker tudatában tette meg. Bármint történt, bizonyossá vált, hogy ezzel a nemes ado-

mánnyal a múzeum ügyét szilárd alpra állította. De Mikó még tovább ment, a társadalmi mozgalomnak élére állt, a gondolatnak intézmény-formába való foglalására tervet és programot adott, a mozgalmat táplálta, vezette, munkájában részt vett és az országos kiváncsolomnak a kormány előtt törhetetlen képviselőre is vállalkozott. Részletes programjában kifejtette, hogy a Múzeum társadalmi képviselőre egyesületet kell alakítani. Ennek alapszabályait, szervezetét, munkaköre kijelölését, szóval a részletek kidolgozását és felsőbb megerősítés alá terjesztését egy, minél előbb tartandó értekezlet föladatának tekintette s remélte, hogy a jól alkotandó alapszabályok megerősítését nem lesz nehéz kieszközölni. Mindez a saját célját ismerő, a munkát biztos kézzel fölvállaló és határozott elszánással végrehajtó lélek erejét és fölényét hirdette. Az új intézmény nevére nem helyezett súlyt. Mindegy az, úgy vélte, hogy az Erdélyi Múzeum nevében az országos vagy nemzeti jelző legyen benne. A kérdés lényege volt a fő előtte: *Csakhoggy legyen, Kolozsvárt és minél előbb legyen.*²⁸ Mikó el is érte célját, mert nemzeti ajándéka és kifejtett programja csakugyan a Múzeum megalapítására vittek. Jellemző, hogy a múzeum gondolata oly erősen befészkelte magát az erdélyi és a magyar társadalom fejébe, hogy már mindenki a kész múzeumot látta Mikó grófnak az új intézmény részére tett alapítványában. Vass József például már 1856-ban írja „múzeuma már van tehát az országnak”²⁹ s az édes illúziót sem a rideg valóság nem

²⁷ Ez a kert előbb gr. Bethlen Lajosé, utóbb gr. Teleki Józsefé volt s Mikó tőle vásárolta. A Mikó-nyaraló képét egymásután adták a pesti lapok s vállalatok. A *Család könyve* 1856-ban, a *Budapesti Viszhang* 1856 május 22-iki számában. Az utóbbi fametszete gr. Mikó fénykép-fölvétele után készült. A nyaraló Kagerbauer Antal

terve szerint s vezetése alatt épült. Ő építette a maros-újvári Mikó-kastélyt s Barta Imre síremlékét is a kolozsvári temetőben; *Család könyve* 1856-iki 265. l.

²⁸ *Erdélyi Múzeum* 1. és 2. száma 1—5. és 9—16. l.

²⁹ A *Család könyve*, 1856-iki I. k. 105. l.

tudta lerontani, sem a bizonytalansággal közeledő küzdelem megtépni. Példája hatása és törekvése alól Erdélyben nem tudtak szabadulni. Oda át Magyarországon pedig titkon és nyíltan, aggódva és bízva, izgalomban és reménységgel, kíváncsian várták a fejleményeket. A sajtó egyhangú és általános érdeklődéssel kísérte az erdélyi mozgalmakat s közölte olvasóival. Így az *Erdélyi Múzeum* valósággal országos kérdéssé nőtte ki magát.

Mikó-villa Kolozsvárt

A kijelölt program, de kivált az a nagybecsű önzetlen adomány egész Erdélyben, de különösen Kolozsvárt általános lelkesedést keltett. Ennek csak külső jele az erdélyiek és kolozsváriak lelkes tüntetése, melylyel őt ünnepelték. Nemsokára *Mikó* két cikkének megjelenése s ajánlatának közzététele után április 13-án Kolozsvár társadalma osztálykülönbség nélkül összegyűlt és a hajdani országos elnök, br. *Kemény* Ferencz vezetésével tisztelt Mikónál. A tisztelgőknek csak igen kis része fért be Mikó nagy lakásába, a többi kint rekedt tisztelgők serege meg egyre nőtt s aznap este Kolozsvárt a múzeumot megalapítottnak is lehetett tekinteni. A kolozsváriak lelkesedése elragadt a vidékre s egymást érték a *Kolozsvári Közlöny*ben megjelent levelek, melyek Er-

dély lelkes hangulatát tolmácsolták. Városok, kaszinók s más testületek küldöttséggel vagy mint egyes hazafiak írásban, lelkesült levelekben fejezték ki hálájukat és örömeiket, az ország háláját és örömét.³⁰

Az egész magyarság érezte, hogy munkára egyesítő nagy, életerős gondolatot nyert, mely mellé alkotásokra tömörülhet és szervezkedhetik. Maga *Mikó* gróf is bevallja 1874 márczius 12-iki megnyitó beszédében, hogy a múzeum-egyesület tervében több volt a gyűjtemények szervezésénél és a tudományos munkálkodás szándékánál. Életjelt akartak adni s erre módot kerestek. A kormány nem engedhette meg, hogy az elnyomott nemzet élete bármi csekély olyan tevékenységben nyilvánulhasson, melyet csak kapcsolatba is lehetett volna hozni a kormány céljait meghiusító törekvésekkel vagy azzal, hogy a nemzet nincs megelégedve helyzetével. „De az élő nemzet mégis keresett módot, hogy működhessék saját java előmozdítására; keresett tért, melyen mozoghasson úgy, hogy vagy ne adjon okot gyanúra a hatalomnak, vagy ha ez gyanakodik is, e gyanú alapján igazolható okot ne találhasson a mozgás megtiltására.” És ezt a módot és eszközt megtalálta a tudományban, mert „tudományos működést nem tilthatott meg olyan kormány, mely a világ színe előtt fennen hirdette, hogy küldetése a műveltséget és polgárisodást terjeszteni Kelet felé”. Kitűzték tehát a tudomány zászlaját s Mikót az egész erdélyi magyarság megértette és utána sorakozott.

A milyen hirtelen kipattant *Mikó* lelkes és önzetlen tette, olyan hamarosan megjött rá a felelet is. A hova elhatott annak híre, minden kúrián megmozdult valami, a mi a múzeumba kívánczolt, ha más

³⁰ A *Kolozsvári Közlöny* 1856 áprilisi és májusi számaiban az általános örömet bizonyító érdekes adatokat külön nem idézem.

nem, a szegény és kifosztott magyarnak áhítatos áldáskívánása. Kolozsvár maga indított gyűjtést a Múzeum javára, sőt április 10-én színházában díszelőadást tartott, mely alkalommal a hátulsó színpal a Mikó-parkot és nyári lakot ábrázolta, homlokzatán a MUZEUM fölirással. Székely-Udvarhelyről is hasonló mozgalom és gyűjtés híre jő, s megindul velök az országos gyűjtés. 1857-ben Kolozsvárt álarczos bált tartottak a múzeum javára. Szabó Richard almanachját is szívesen támogatják. A lapok egymásután közlik az alapítók és adományozók nevét és „a lelkes erdélyiek megmutatták, mint lehet egy nagyszerű eszmét oly rövid idő alatt ténynyé varázsolni.”³¹ Maros-Vásárhely Mikót tiszteletbeli polgárává választotta. E megtiszteltetést hirdető díszoklevelet fölhöző küldöttség egyben 4000 frtra rugó összeget hozott a múzeum alapjára.³² Ezek a közlekedési viszonyok szerint csak később kerültek Kolozsvárra s jutottak nyilvánulásra, de mire eljutottak, szélesen áradó és százféle hangtól duzzadó kórussá dagadtak. Az ország lelkesedése kitört és pedig annál hatalmasabban, mennél tovább és mennél erősebben volt lefojtva. A Királyhágón átszálló hír megmozgatta a Magyar Nemzeti Múzeumot, melynek igazgatója nemcsak érdeklődött, de lépéseket is tett a Kemény-gyűjtemény megszerzésére. Későn-e, vagy jókor? Későn arra, hogy sikerre vezessenek, jókor arra, hogy az erdélyi társadalom lángját táplálják. Mikó Kubinyi Ágostont, a múzeum igazgatóját, értesítette a fordulatról s Kubinyi erre maga is a múzeum alapító tagjai sorába lépett.

Mikó példáját számosan követték, közöttük a legelső Torma Károly, csicsókeresztúri földbirtokos volt, ki 1856 április 23-án tekintélyes adománnyal nyitotta meg az ajánlatok sorát.³³ Az így nekibuzdult készség már most sürgetőleg sarkalta Mikót is, hogy a társadalmi akció szervezésére s a múzeum alapítására szükséges előmunkálatokat megindítsa és vezesse.

Báró Kemény Ferencz

Május elején Mikó szűkebb értekezletet hívott össze, mely az eléje terjesztett szabályzat tervét több, egymást követő ülésen tárgyalta, szövegezte és kidolgozta. Az új alapszabályterveket Mikón kívül b. Kemény Ferencz, gr. Lázár László és gr. Kemény Sámuel is aláírták s Mikó a kész tervvel maga utazott Bécsbe s ott gr. Esterházy Lászlóval és gr. Toldalagi Ferenczcel együtt egyenesen az uralkodó elé terjesztette.

Az aláírók és a kérés benyújtói lojalitásukról egyaránt ismert kitünőségek lévén, biztosítékot ígértek arra, hogy a múzeum

³¹ *Déliab* 1857. évf. 13. sz.

³² *Budapesti Viszhang* 1856. évf. 40. sz.

³³ Lelkes levelében 379 kötet könyvet, 73 drb régi pénzt, 2 fehér márványszobor töredékét, 1 részsobrocskát, mintegy 600 drb ásványt és kövü-

letet ajánlott fel. Későbbre még mintegy 400 kötet könyvet ígért, alapító tagul jelentkezett s megígérte, hogy a múzeumot évenként is igyekszik gyarapítani. Mikó köszönőlevele 1856 április 27-én kelt.

Gróf Lázár László

nem valami rebellis mozgalom. Mikó azzal a benyomással tért haza, hogy az egyesület megalakításának nagyobb akadály nem áll útjában. Azonban a bécsi kormány mindez óvatosság mellett úgy érezte, hogy a tömörülés több ártatlan, kulturális mozgolódásnál. Nem sietett; sőt inkább védekezett s arra törekedett, hogy az alapszabályok értelmezhetőségét is minél teljesebben csak a betű szerint vett muzeális és művelődési körre szorítsa. Mikó viszont folytonos éberséggel és állandó figyelemmel kísérte a szabályzat sorsát.

Bizalmába vonta *Somlyai* János udvari tanácsost, régi ismerősét s tőle már augusztus közepén értesült arról, hogy Bécsben a múzeum ügyét bürokratikus akadályok késleltetik.³⁴ A vele folytatott levelezés során megtudta azt is, hogy mily módosításokat kívánnak. *Somlyai* elismerésre méltó buzgalommal képviselte Mikó

és Erdély érdekét. Közbenjáró, felvilágosító és ügyelő fáradozásának lett is eredménye, mert az ügyet már október 6-án tárgyalták, a választ október 28-án hivatalosan is kiadták s a kívánt módosításokat magába foglaló leirat november 6-án megérkezett.³⁵ A herceg *Schwartzenberg* Károly, akkori erdélyi kormányzó jóakaratóról tanúskodó leirat szerint a Keményféle könyvtárt a megnyerendő felsőbb jóváhagyás reményében a múzeum-alapítók átvehetik. Ugyancsak felsőbb jóváhagyás reményében fölhatalmazta az aláírókat, hogy az egyesülethez való csatlakozás iránt felszólítást bocsássanak ki és hogy bizottságot alakíthassanak, mely a szabályzat megerősítéséig a múzeum ügyét gondozza. Mikó ez örvendetes hirt a *Kolozsvári Közlönyben* november 16-án tudatta a közönséggel; a megbízottak aláírási ívet bocsátottak ki s megindították már is széleskörű agitációjukat.

A múzeum ügyében eljáró bizottság tagjai iránt hálás elismeréssel kell viselkednünk azért, hogy odaállottak Mikó gróf mögé hazájuk érdekeinek önzetlen képviselőiként és alkalmat adtak Mikónak arra, hogy Erdély nevében s a magyar műveltség temploma javára dolgozhassék. Mert bármily oldaláról nézzük is e bizottság működését, mindig Mikó fáradhatatlan és lankadást nem tűrő erélyét és munkáját látjuk. Ő alakítja meg e bizottságot, ő készíti el a szabályzat tervét, ő viszi Bécsbe, ő nyújtja társaival be, ő kíséri s egyengeti figyelemmel útját sűrű leveleiben s ő a társadalmi izgatásnak is legmozgékonyabb intézője. A bizottság fölhívását mindenfelé Mikó levelei kísérik, magyarázzák, világosítják és látják el társadalmi súlya és tekintélye záradékával. Személyesen s

³⁴ Mikó *Somlyai*hoz intézett 1856 augusztus 8-iki levele.

³⁵ Mindezek megvannak az EME. irománytárában, az alakulás irományai közt.

egyenként intézi azokat a két haza hű fiaihoz. Főként az erdélyi arisztokracziát és tehetősebb középosztályt kereste föl, de írt az anyaország vezető főpapjainak, számos nagyobb birtokosának s felbélyegzett leveleket küldött Pestre b. Kemény Zsigmondnak, hogy címöket kellően kiegészítve, onnan küldje szét.

Mindig van egy szava vagy jelzője, egy-egy érve vagy lebilincselő udvariassága, mely jellemzőn és melylyel a címzettet társadalmi vagy egyéni fölfogása szerint megérinti s lekötelezi. A stílus művészenek nem lehet Mikót ezekért a levelekért nevezni, ha pongyolaságukra és a sietés miatt gyakran föltűnő egyenetlenségükre gondolunk; de ő sem gondolt Kazinczy keresettségére. Élőtte a múzeum eszménye élt, melyért fáradhatatlanul írta s küldözgette leveleit.

Az óvatos Mikót azonban nem mindenütt fogadták olyan bizalommal és oly őszinte lelkesedéssel, mint megérdemelte volna. Voltak nálánál még óvatosabbak is, kik féltették őt a csalódástól, az alakulandó múzeumot a kormánynak erősebb befolyásától. A mindig bevált elővigyázat Béccsel szemben ugyan sohasem volt fölösleges, de Mikóval szemben nem volt megokolt. Mégis ennek a fölfogásnak is volt jó oldala, mert alkalmat adott arra, hogy a létesítendő intézménynek egyik alapját teljesen tisztázni és ebben az értelemben félreértés veszedelme nélkül biztosítani lehessen. Az aggódók szószólója gr. *Teleki Domokos*, Mikónak egyik legjobb barátja volt.

Alig jelent meg Mikónak a sajtóban közölt fölhívása, gr. *Teleki Domokos* már november 22-én írott levelében hangot adott annak az aggodalomnak, mely később

másunnan, mint Hunyad megyéből is, fölmerült. Teleki attól félve, hogy a kormány az egyesületet három nyelvűvé akarja tenni, úgy tartotta, hogy inkább el kell halasztani a megalakulást, mint sem ilyen alapon csinálni.

Teleki gróf aggodalmát azonban Mikónak minden kétséget eloszlató és határozott nyilatkozata megnyugtathatta⁹⁶ s ezzel az itt-ott felmerült bizonytalanság is tisztázódott. Bár a kérdés tisztázása nagyon idején való és kívánatos is volt, a mozgalom sikerére, a közhangulat dagadó lelkesedése mellett inkább akadémikus volt. Mert Erdély sokkal jobban elő volt már készítve s a vezetők sokkal nagyobb erélylyel intézték a múzeum ügyét, hogysem szórványos aggodalmak és az alkotást nehezítő kétségek őket a sikerben gátolhatták volna. Jobb volt így mégis s a férfias nyíltság, mely e kérdés tárgyalásában szót kért s a határozott válasz, mely arra következett, a múzeum alapítását a nemzet egésze ügyének s magát a múzeumot közös és nemzeti ügynek minősítette.

Mialatt azonban ez történt, Erdély fiai egymásután sorakoztak a múzeum mellé, a vezetők szorgalmasan dolgoztak, az alapszabály tervét a kormány kívánságainak megfelelően átalakították s félév alatt megérlelődött az első, alakuló közgyűlés összehívásának régen várt szüksége.

Mikó 1857 május 3-ra hívta össze a tervezett múzeum-egylet első közgyűlését. Az ő rövid megnyitóját csendesen és feszült figyelemmel fogadták s e hangulat az egész ülésen uralkodott.

Gr. Mikó Imre ismertette a bizottság munkásságát és az addig tett lépéseket, főként arra törekedett, hogy az alapszabály tervét és a kormány kívánalmait összhangba

⁹⁶ Kolozsvár, 1856 december 4-ről kelt levele megjelent a kolozsvári „*Ujság*” 1909 november 21. számában.

hozza. Úgy vélekedett, hogy a szabályok csak száraz vázot alkotnak, a melyet majd ügyis az egyesület élete tölt ki. Egyeztető törekvésével célzott is ért, mert e fölfogást a közgyűlés magáévé tette s az ő elnöklése alatt bizottságot küldött ki. Az addigi igazgató-tagsági alapítványokkal jelentkezett tagok számára a tagsági jogokat biztosította s így a jogaikba lépett tagokból álló igazgatóság kiegészítésére B. Bedeus Józsefet, Kriza Jánost, Nagy Eleket, Nagy Pétert, Vass Józsefet, Zeyk Károlyt és tollvivőnek Findly Henriket választotta meg.³⁷

Ez a bizottság hamarosan átvette az ügyek vezetését. A kívánt módosítások értelmében átdolgozott alapszabályokat Schwarzenberg Károly herczeg kormányzó útján fölterjesztette s a megfelelő előzetes tárgyalások és engedély után kiküldötte Mike Sándor országos levéltári igazgatót, mint teljes hatalmú biztost, a gr. Kemény József-féle könyvtár átvételére. Mike a megbízatásban gyorsan és jól eljár s már 1857 augusztus 24-én jelentette a bizottságnak, hogy a könyvtárt Kolozsvárra szállította. Egyben pedig szívesen ajánlkozott annak ideiglenes rendezésére. Ajánlata alapján a gyűjtemény rendezésével meg is bízták. Ezzel pedig egyrészt Kemény hagyatéka révbe jutott, másrészt a múzeumnak helyisége, gyűjteményei, sőt Mike Sándor személyében már könyvtárnoka is lett s így az intézmény első, kezdetleges formájában már meg is alakult.

Míg idelent simán és közmegelegedésre ment minden, Bécsben újabb nehézségek támadtak. A kormány előtt részint szokatlannak tűnt föl az erdélyieknek gyors és lojális eljárása, részint föltámadt a régi gyanú. Igaz, hogy a múzeum anyagi részének ellátása érdekében a bécsi aggo-

dalmak nem voltak éppen alaptalanok, viszont azonban elég jó ürügynek kínálkoztak a megerősítés halasztgatására. Ezért a Helytartóság augusztus 12-én újabb irományok beküldését kérte s az alapszabály terve kiegészítéséül pontos kimutatást kívánt az addig begyűlt pénzalapról, a befolyt és bejelentett adományokról s más remélhető és megajánlott évi jövedelmekről. Kétségtelen, hogy a Helytartóságnak e követelése a múzeum anyagi ellátására s annak biztosítására kötelessége szerint jogos és célja szerint szükséges volt. De miért nem kívánta egyúttal azokat az irományokat is, melyeket a fölterjesztés után több mint egy év múlva (1858 november 9) kért, t. i. a lapokban közzétett felhívások szövegét és a megtartott első közgyűlés jegyzőkönyvét. Ez elbánásból a bécsi huzavona kétségtelenül megállapítható s annál indokoltabb a bizottság gyors intézkedése, melylyel a fölterjesztéseket azon év november 25-én meg is tette. Ez alkalommal már kifejezte azt az érzését is, hogy az érdeklődő közönség nagy része a sok halogatást már is hajlandó nemakarásra magyarázni.

Midőn azután már minden a legjobb úton volt, újabb késedelem támadt. A fölterjesztés talán még föl sem érkezett, mikor Erdélyben már tudták, hogy herczeg Schwarzenberg meghalt. A múzeum ügye iránt állandóan jóakaratot tanúsító kormányzó hirtelen halála még akkor is jelentékeny késedelmet okozott volna, ha pusztán bürokratikus eljárásról lett volna szó. Így azonban még aggodalmat is keltett, hogy ismeretlen utódja miként fog gondolkodni a múzeum ügyéről. Gr. Mikó figyelme, ébersége és diplomáciája nélkül bizonyára jóval későbbben kapták volna meg a választ, melyet a bizottságnak Mikó közbenjárása

³⁷ Az E. M. E. 1866–67. évi tudósítása, 91–93. l. Az eredeti jegyzőkönyvek az EME irománytárban, az alakulás iratai közt.

mellett is csak 1859 júniusában, az új kormányzó, herczeg *Liechtenstein* Frigyes különös előzékenységből, félhivatalosan adott. Körútjában, kolozsvári tartózkodása alatt írásban tudatta Mikóval, hogy a kormány még ezután teendő módosításokat kíván s ez alkalommal közölte rájuk vonatkozó saját nézetét is.

A Mikó útján közölt válasz újabb csalódást hozott.

Kitűnt, hogy a kormány álláspontja a régi maradt, gyanakodva nézte a Múzeum-egyesület mozgalmát. Nem elégedett meg azzal, hogy az egyesület címében a *nemzeti* múzeum helyett *országos* múzeumot kívánt, de az alapszabályokból is ki akart irtani mindent, a mi csak távolról is nemzeti jelleget kölcsönözhetett volna az egyesületnek. Megint Mikó szava és fölfogása döntött s a múzeumi bizottságnak valóban nagy önuralmára vall, hogy Mikó bölcs mérsékletét követve, megelégedett a lehetőségessel s a közölt módosításokat az alapszabályokba úgy illesztette be, hogy a tervezet lényege mégis megmaradt.

Mikó bizott abban, hogy ez újabb engedékenység Bécs bizalmát meg fogja nyugtatni s az alapszabály jóváhagyása érdekében minden tőle telhetőt megtett. Személyesen, leveleivel, megbízottjai útján egyengette a szabályok ösvényét és szívós kitartásának eredményeként 1859 július 19-én a kolozsvári kerületi hivatal elnöke értesítette őt arról, hogy az uralkodó az Erdélyi Múzeum Egylet létesítésébe táviratilag beléegyezett. Néhány nap múlva az engedélyt a kormányzó hivatalosan is közölte s erre a bizottság a módosított alapszabályokat kézirat gyanánt magyarul és németül kinyomatva, augusztus 15-én megerősítésre felküldte, mire az szeptember 8-án elintézve vissza is érkezett.

Az első hiradást még az optimisták is kételkedve s bizalmatlanul fogadták, de

az írásbeli válasz minden kétséget eloszlatott. Nyomon követve az engedély előzményeinek imént előadott történetét, fogalmat szerezhethünk arról, hogy a múzeum megalapításában a legnagyobb nehézség nem abban állott, hogy a földült és elszegényedett ország áldozatkészségét tette bírják, hanem abban, hogy a nemzet akaratát a hatalom gyanakvó és gátoló törekvése ellenére intézményesen végre lehessen hajtani. Két ellenkező és hatalmas törekvés közé egyetlen ember törhetetlen hűsége, nemes eszményisége és fáradhatatlan munkája került kiegyenlítő, szabályozó hatalomnak. Csakis így juthatott Mikó eredményre, ki mind a két fél becsületét, bizalmát, tiszteletét és hűségét bírva, lemondással, türelemmel, okkal-móddal, példával és munkával, törhetetlen hittel tudott egy igaz eszményt képviselni. A múzeum mindig büszke lehet Mikóra e szolgálato-kért, de mindig törekednie kell, hogy őt viszont önzetlenségben, áldozatkészségben, munkában és szellemben utólréhesse és az idők végeig méltó maradhasson alapítójához, kit az idő máris eszményített. És a mit félszázad múlva Mikó érdeméül és dicsőségére meg kellett állapítani, azt a maga kora sokkal határozottabban és teljesen önkénytelenül ismerte el és fejezte ki. A kormány engedélyének megnyerése után valami kivételes tisztelet vette körül őt, mintha már életében ki akarták volna emelni a halandóság törvénye alól.

A kedvező hír gyorsan terjedt, Erdély egyszerre megmozdult, az emberek telve voltak reménnyel és buzgó lélekkel várták a jövőt. A tennivalók már most a bizottságra vártak s Mikó ezt a kedvező helyzetet fel akarta használni, hogy még ebben az évben tető alá juttassa művét.

A bizottság szeptember 14-én tartott ülést s az alakuló közgyűlés megtartását elhatározta, idejét 1859 november 23-ára

kitűzte s *Brassai Sámuel*, *Finály Henrik*, *Nagy Péter* és dr. *Szabó József* tagokból álló albizottságot küldött ki az alakuló gyűlés előkészítésére. Felszólította az aláírókat ígéreteik beváltására s megbizta *Bányai Vitálist* az alakulóban levő egyesület pénztára kezelésével. Kijelölte a múzeum és a Múzeum Egylet érdekében a közgyűlés megvitatása és eldöntése alá bocsátandó kérdéseket s külön is fölhevítta a figyelmet arra, hogy a múzeum helyiségének czélszerű elrendezése, a mindjárt betöltendő hivatalok kijelölése, az okvetlen szükséges szolgálószemélyzet száma és minősége, a fizetések meghatározása, a tisztviselőknek adandó részletes útasítások, valamint a múzeumi gyűjtemények használata iránt dolgozzon ki rendszabálytervet. A bizottság e megbízásnak oly sikerrel tett eleget, hogy előmunkálatait a nagybizottságnak már november 19-iki ülésen bemutathatta s azt a nagybizottság még azon az ülésen el is fogadta.

Így a várva-várt alakuló közgyűlés elő volt készítve.³⁸

VI.

Az eseményeket följegyző s a jelenségeket magyarázó történetírás, a nemzeti fölbuzdulás rajzolásakor nem hagyhatja figyelmén kívül a szerencsétlen olasz háború hatását, mert ennek s az ezt bezáró zürichi békének s a megaláztatás szégyenének nagy része volt abban, hogy az abszolutizmus nyüge lazulhatott. Tíz esztendő nagy idő arra, hogy szabad nemzetet, mint a magyar, állandó és egyenletesen szorító nyűgben lehessen tartani s elég hosszú idő arra, hogy az alatt a nyűgöző kötél is elvássék, különösen, ha annyit próbálgatják oldozgatni, mint elődeink tettek. Ez idő alatt a hatalom természetesen engedni kezd, a leigázott

fél pedig éppen ellenkezőleg tágit zsbabasztó kötelén. Különösen ha olyan kedvező viszonyok mérséklék a nyomást és tágitják a nyűgöt, mint a milyenek 1852 óta a nemzetközi politika horizontja fölé kerültek. Európa rokonszenve s a független nagy nemzetek tüntető érdeklődése a bécsi udvar figyelmét nem kerülték ki s az emigráció működése állandóan ébren tartotta a diplomáciai bonyadalmak eshetőségét, idebent a szabadság reményét és lehetőségét. A krimi háborúban Ausztria meg volt kötve, az olasz háborúban magára maradt. Bukását könnyen meg lehetett jövendőlni már csak abból is, hogy az olasz szabadságáért küzdők fegyver élén a magyar nép sóvárgó kívánsága csillogott. Így e fejlődést jelző események belső törvénye szerint enyhülni kellett a nyomásnak és hatalmasat dagadni a nemzeti törekvés árjának. Így is történt s a Múzeum-Egylet alakulására csakugyan kedvező idő járt.

A reménykedő magyarság nyelvéhez való ragaszkodására 1859 októberében a nyelvújító Kazinczy Ferencz születése századik évfordulójának országszerte fényes ünnepeléssel tüntetett. A Kazinczyünnepet Sárospatak kezdte s meghívta rá Erdélyt is; a Múzeum közgyűlését Erdély határozta el s meghívta rá Magyarországot. Az unió harmadik megkötése a szívek szerint ekkor történt.

Kolozsvár lázban égett. A közgyűlés előkészületei, a vendégvárás izgalmi, a reménység csillogása, a jók öröme s az egymást váltó jó hírek mámorossá tették Erdély fővárosát. November elején híre futott, hogy megkötötték a zürichi békét. Minden napra új vendég és résztvevő, új adomány és ajánlat bejelentése esett, a Magyar Tudományos Akadémia küldötteinek s más magyarországi vendégek indulásának híradása tüzelte a vendégváró

³⁸ Az E. M. E. alapulásának rövid története; 1866–67. évi tudósítások 94–96. l.

Eltörve az öskard kezünkben,
Melylyel védtünk királyt, hazát:
Építgetjük törhetlen hittel,
A tudományok templomát.

Meghajlunk a béke oltárán
És áldozatunk ott lobog,
Bár szívünk a viharos múltért
Sajgón, fájón fel-feldobog.

Elnyomjuk szívünk dobogását
S szilárd feltétellel áldozunk;
A tudományok szent oltári
Hadd gyúljanak fel általunk.

Megálltuk a harcok korában —
Megálltuk híven a sarat;
Vérzettünk, hulltunk ám a főkincs,
A becsület épen maradt!

S az irtó, a vértívó harcok
Mégfogyasztván a nemzetet,
Most, hogy nőjön, hogy gyarapodjék
A békére fogott kezét.

Egy delejes, egy titkos erő
Egymáshoz von minden magyart;
Mely pártviszály tüskéit szórta —
A nemzet most már ösztetart.

Uj pályán — a béke pályáján
Magának uj babért szerez:
A fehér zászló már kezében
A világra kifényledez.

Im: a nagy — a lángkeblű honfi
Peltartá a szövétneket,
S a tudomány uj oltáránál
Összszehozta a nemzetet.

El nem veszünk, el nem halunk mi!!
Reánk dicsőbb nap tündököl,
S kiszáll megint, s kifénylik a hon
Nehéz, ködös felhőiből.

Medgyes Lajos.

Az ev. ref. főtanoda könyvnyomdája Kolozsvártt.

várost és közönségét. Az erdélyiek jólesően látták múzeum-egyesületi mozgalomnak az anyaországbeli magyarság által történt meleg pártolását s általánosan készülődtek a hála és testvéri érzelmek nyilvánítására.

Akkor még Erdélyben nem volt vasút. Kocsin érkeztek mindenfelől s az első magyar vendégek már november 21-én megjelentek Kolozsvárt. Tíz év óta szünetelt minden alkotmányos élet és szabad mozgás. Még csak megye-gyűlés sem volt. Nem csoda, ha Erdély egész értelmisége részt kívánt venni az ébredésnek hajnali kórusában. Mindenfelől feltűntek a régi vezető emberek. Magyar ruhák, derült arczok voltak láthatók s az összegyűlték reménykedve beszéltek a szebb jövőről.

November 22-én megérkezett a nagybányai küldöttség s nemsokára b. Eötvös József vezetésével az Akadémia küldöttsége is, melynek tagjai voltak *Danielik* János kanonok, *Csengery* Antal, az Akadémia jegyzője és *Kovács* Gyula, a Nemzeti Múzeum természeti osztályainak őre. A város ünnepi színt öltött. Az utcák megnépesültek. Mindenki látni óhajtotta a testvér haza fiait. Este színházi díszelőadást, aztán az egész város részvételével fáklyásmenetet rendeztek s az Akadémia küldötteinek szállása előtt a tömeg hatalmas éljenzéssel fejezte ki rokonszenvét, majd b. Eötvös Józsefet, azután gr. Mikó Imrét szállásukon üdvözölték.

Másnap, november 23-án — mintha a természet maga is kedvezni és biztatást akart volna nyújtani — a legszebb derült késő őszi nap köszöntött fel. Midőn a gyűlés megnyitásának ideje elérkezett, a Vigadó feldíszített nagytermében, hol az Üniót kimondták, Erdély színét-javát együtt lehetett találni s velök a magyarországi vendégeket. Valósággal mintha országgyűlést tartottak volna.

Az E. M. E. Emlékkönyve

A Mikó-ház Kolozsvárt

A nagytermet megtöltő közgyűlési tagok s a karzatokat megszálló szép asszonyok és pártás hajadonok, a lépcsőkön és folyósókon az ifjúság, a fölvonult fogatok és a Belmonostor utcát sűrűn előzönlő nép, az arczok derüje és a szemek csillogása, a mámor pajzán kedve s mindezek fölött a lengő zászlók, virágos ablakok, fönt Erdélynek ragyogó kék ege: milyen emlékezetes, gazdag, fényes és boldog napja volt ez Erdélynek!

Tíz óra után *Liechtenstein* Frigyes herczeg, a kormányzó, b. *Kemény* Ferencz, a Karok és Rendek egykori elnöke, a messzi földről jött küldöttségek érkeztek s végül *Mikó* Imre gróf az érte menesztett meghívó küldöttek s a múzeumi bizottság tagjai társaságában.

Mikó Imre viharos éljenzés közt foglalta el az elnöki széket. A gyűlés szándékaira és végzéseire áldást kérve, megkezdte nemes és szép megnyitó beszédét, a mely messze kimagaslik az ünnepi beszédek sorából. Több az, mint ünnepi ihlet és a közhangulatnak szerencsés kifejezése. Tanulmány, melyben a kornak jellemző eszményisége a jövőnek bölcsen kitűzött országos céljait és föladatait, a nemzet boldogulásának gyakorlati ígét fogja át.

Kifejezte háláját a Gondviselés, köszönetét az uralkodó iránt, a miért e nemzedéknek megadták a *tehetés* jogát. Kifejtván a múzeum célját, utalt arra, hogy az Erdélyi Nemzeti Múzeum 1841—43-ban szándékolt felállítása óta a viszonyok mennyit változtak s hogy e változások következtében az erők versenye egyedül az irodalmi térre szorulván, a múzeumok és tudományos egyesületek szükségesebbé váltak, mint valaha. Mélyebb értelemre, magasabb képzettségre törekvés jellemzi a kort, melyben előtérbe nyomul a szakképzettség. De sem általános, sem szakbeli képzettségre nem lehet szert tenni gyűjtemények és tudományos intézetek nélkül. A megszerzett tudomány hatalom és a boldogulás feltétele a népek világversenyében. Erdély szerepe a múltban az volt, hogy a keresztyén művelődésnek s az európai tudományosságnak és alkotmányosságának kelet felé bástyája legyen. Ha az utóbbi egyidőre — amint mondotta — átmenetileg szünetelni látszik: annál inkább előtérbe lép a másik kettő s ezeket csak múzeum és tudományos munkásság útján lehet elérni. Bizonyosságot kell hagyni a jövőnek, hogy a viszontagságok idején is nemesen gondolkoztunk s jelét kell adni annak a képességnek, hogy maradandó emléket tudunk állítani a tudomány és szellem dicsőségének. Biztatta és lelkesítette nemzetét arra, hogy részleges törekvések helyett minden erőt egyesítsen s feladatül tűzte ki, hogy az alkotó nemzedéknek a múlt és jövő között egybekötő kapcsul kell szolgálnia. Figyelmeztetett, hogy az alkotás órájában nem szabad tétlennek vagy gyöngének lenni, de vigasztalást és reményt kell keresni a munkában. Az Erdélyi Múzeum alapításának már egyszerű ténye is emelőleg kell hogy hasson létesítői önérzetére és a jövőre is bizalmat nyújt. Az egyesület mű-

ködésének elő kell segítenie a hazai tudományos és gyakorlati törekvéseket, ismertetnie a múltat, a jelen gyökerét s kimondta, hogy munkássága által távolabbi nagy célok felé kell törnie.

Mikó után az Akadémia nevében b. Eötvös József üdvözölte az alakuló Múzeum-Egyesületet. Beszédének az volt a veleje, hogy a nemzet sorsának változásával történelmi feladatai is változtak. Míveltségre törekvésünkben egy központ nem elég. Új központnak tekintette az Erdélyi Múzeum-Egyesületet s megnyugodt abban, hogy az új intézmény és egyesület nem az elkülönülés eszköze, hanem a két haza egységének új kapcsává lesz s hogy a versenyzés, mint az ugyanazon cél felé törő jó futókat, mindig közelebb viszi egymáshoz.

Finály Henrik, az ideiglenes bizottság titkára felolvasta s elfogadásra ajánlotta a kormány által jóváhagyott alapszabályokat, mire a közgyűlés egyhangú határozattal jegyzőkönyvébe iktatta: hogy „bár ha óhajtható lett volna, hogy a szabályok kezdetben felterjesztett alakjokban nyertek volna megerősítést, mindazáltal ezen rég kezdeményezett nemzeti intézetet létrehozni óhajtván, annak fejlődésére nézve kedvezőbb körülményeket remélvén és bízván, hogy az egyleti tagok akarata és tudományos, nemzeties szelleme a hiányokat ki fogja pótolni, a közgyűlés elfogadja a megerősített szabályokat s a múzeum együletet ezennel megalakultnak nyilvánítja.”³⁹

Ez a tiszteletreméltó határozat nagy megnyugvására szolgált Mikónak, ki attól tarthatott, hogy az előzőleg jóváhagyott szabályok visszaútásítása vagy megváltoztatása a közgyűlés lefolyását megakasztja s ezzel az egyesület megalakítását, tehát a múzeum alapítását is elodázza. Azonban mind a vezetőknek, mind főként Mikónak fáradhatatlan és mindenfelé megnyugtató

³⁹ Az E. M. E. alakító közgyűlésének jegyzőkönyve 5—6. l.

közbenjárása, érvelése és rábeszélése nem maradt sikertelen. E határozattal az első nagy lépés megtörtént, s most a napirend során volt még egy másik kényes kérdés is: az egyesület hivatalos nyelvének meghatározása. Kényes minden oldalról, mert vagy a kormány jóváhagyását kockáztatják, vagy a közgyűlés lefolyását gátolják meg, ha szerencsés megoldásra nem találunk.

Az alapszabályok értelmében a közgyűlésnek kellett megállapítania az egyesület hivatalos nyelvét. Ha az elnyomó hatalom meg akarta tudni, hogy vajjon az erdélyi magyarság most engedélyezett új intézménye milyen nyelvet választ hivatalos nyelvül: csakhamar megtudhatta. Mikor az elnök föltette erre nézve a kérdést, az alakuló közgyűlésen végigzúgó válasz ugyancsak hangos volt. Az elnökség azonban, hogy a formát megtartsa, titkos szavazást rendelt. És most a jelenvolt tagok valamennyien, tehát 383 tag s köztük Liechtenstein herczeg, a kormányzó, teljes egyhangúsággal a magyar nyelv mellett döntöttek. A várt eredmény határozati kimondását kimondhatatlan lelkesedéssel és kitörő örömmel fogadták. Kardok csörögtek, kendők lobogtak, süvegeket ráztak; a lelkesedés határtalanná lett. Kitünt, hogy a magyarság nyelvéhez szívvel-lélekkel ragaszkodik s a közgyűlés összes szavazója közt senki sem volt, a ki más nyelvre még csak gondolni is akart volna. A Vigadóban kelő öröm kikerült az utcára s végig zúgta egész Kolozsvárt. Mikor a lelkesült közgyűlés Mikó Imre grófnak meleg köszönétét fejezte ki, a hazatérő grófot a közgyűlés tagjai az utcák néptömegével együtt gyalog kísérték lakására. A tüntetés megújult, mikor otthon Teleki Domokos buzgó fáradozásait tüzes beszédben köszönte meg s még inkább, mikor Dés és Udvarhely küldöttségei tisztelegtek előtte, majd mikor dr. Ötvös Ágoston vezetése alatt a gyulafehérvári küldöttség az-

zal a hirrel kedveskedett, hogy a város Mikót díszpolgárává választotta. Ötvös Ágoston, mint előtte annyi kiváló magyar orvos, a szelid múzsák imádója, e küldöttség élén s ez ünnepi alkalommal régi, rajongva ápolt gondolata megvalósulását érte meg. Számos és kiváló kortársa között szinte képviselője az erdélyi íróknak és tudósoknak, kik íránt a múzeum le van kötelezve.

A közgyűlés hivatalos nyelvéről szóló szavazás eredménye:
 Magyar 383
 Német .....
 Olasz .....
 Lengyel .....
 Horvát .....
 Szlovák .....
 Római katolikus .....
 Református .....
 Evangélikus .....
 Zsidó .....
 Görögkatolikus .....
 Egyéb .....
 Összesen 383
 Magyar .....
 Teleki Domokos
 Kormányzó
 J. G. Teleki
 J. G. Teleki

A szavazás eredménye

Délután három óraker közébed volt a Vigadóban, a gyűlés színhelyén. Háromszáz vendég jelent meg; résztvett a kormányzó, minden küldöttség, s a közgyűlés tagjai rendi és osztálykülönbőség nélkül. A terem nem tudta befogadni az érdeklődőket. A karzatokat s a földszintnek szabadon maradt területét nagy néző közönség foglalta el, köztük elegenden olyanok is, kik mivel helyszükében nem kaptak az asztaloknál ülést, ott maradtak a földszinten néző közönségnek. Vigan szólt a zene és jelentős pohárköszöntések hangzottak el, melyekben emelkedett szónoklatok magasztalták a délelőtt szép eseményeit. Mikó gróf előbb az uralkodót, aztán a kormányzót éltette. A kormányzó udvarias német nyelvű beszédben Mikót köszöntötte, Mikó megint a hazáért és szemefényeiért, az írókért ivott. Gróf

Teleki Domokos az Akadémiát, *Danielik* kanonok az Erdélyi Múzeum Egylet tagjait köszöntötte fel. A hangulat mind jobban emelkedett. A szónokok csakhamar politizálásba csaptak át. *B. Jósika* Lajos, az egykori kormánypárt vezére, a kitartást és egyetértést köszöntötte, melyet a tíz évi közös szenvedés teremtett és a mely a közéleti ellenfeleket egymással kibékítette.

Dr. Ötvös Ágoston

Hintz György, luteránus pap, a félrevezetésből kiábrándult és a magyarsággal együtt érző nemzetiségekre emelt poharat. *Zsákodi Horváth* János, egykori követ és főispán, a magyart a huszárhoz hasonlította, ki a kapitánya előtt megállva azt mondja, hogy panasz nélkül türt tiz évig, de most a kapitulációja kitelt. Bocsássák hát szabadon, hogy dolgait rendbe hozhassa, mert vagytonát az idegenek tönkre juttatták. *Szász* Domokos, a későbbi református püspök, a

bujdosókra köszöntött. A kormányzó végig jelen volt a délután 6 óráig tartott ebéden, hol a hangulat már viharos kitörésig fokozódott s a lelkes köszöntöket többször tolmácsoltatta magának. Az ebédről szerteszó társaság alig egy óra múlva a színházban találkozott, hol a közgyűlés tiszteletére Bánk bánt adták. Az előadást a *Hymnus*-szal kezdték, melyet az Erdély címerével és zászlókkal díszített színpadon magyar ruhába öltözött az egész személyzet énekelt. Az utánna fölzendülő Rákóczi-induló rég nem hallott hangjait a közönség szüntelen tüntetések közt ismételtette.

Másnap, november 24-én, folytatták az alakuló közgyűlést, melynek megkezdése előtt a reformátusok és unitáriusok helyettes püspökeik vezetése alatt tisztelegtek b. *Eötvös* Józsefnél. A múzeumi intéző bizottság kész munkálatai alapján a múzeum helyiségéről, bevételeiről és kiadásairól s tisztviselőiről tanácskoztak. Előbb az a terv merült föl, hogy könyvtár számára a városban béreljenek alkalmas helyiséget s a Mikó által ajándékozott épületet tartsák meg a múzeum többi tára számára. A közgyűlés azután hosszabb vitát indított s kimondta, hogy úgy alakíttassák át a Mikó-villát, hogy az a könyvtár részére is alkalmas legyen s az átalakítás és bebutorozás költségeire 55000 forintot irányoztak elő.

A múzeumnak ajándékozott tárgyakról szóló pontos kimutatásból kiderült, hogy részint beküldtek, részint felajánlottak 15,439 darab könyvet, 1083 darab kéziratot, 128 arany, 2841 darab ezüst s 1738 bronz és réz érmet és pénzt s 10,092 darab különböző régiséget, természeti ritkaságot, ásványt, kőületet, állatot és növényt. Ez a tekintélyes alap együtt volt, mielőtt a múzeum megalakult volna, nyilván bizonyosságául annak, hogy Mikó törekvéseit megnyire a közóhajtság irányította s az alakuló közgyűlés már azzal a kivételes kötelesség-

AZ ERDÉLYI MUZEUM-EGYLET
alakító közgyűlésének
tárgysorozata és gyűlésrende.

I. nap; november 23-kán.

Ünnepély.

- 1) Elnöki megnyitó beszéd.
- 2) A megerősített szabályok felolvasása.
- 3) Az egyesület hivatalos nyelve meghatározása titkos szavazással.
- 4) Titkári jelentés az ideiglenes választmány működéséről.

II. nap; november 24-kén.

Tanácskozások.

- 1) A múzeumi helyiség beállítása, elrendezése.
- 2) Költségvetés.
- 3) Hány és micsoda tisztviselőt kell most minéjárt beállítani?
- 4) Utasítások a tisztviselők számára.
- 5) Indítványok.

III. nap; november 25-kén.

Választások.

- 1) Elnök, alelnök, tisztviselők és 12 választmányi tag választása.
- 2) Megszabása azon irányynak, a mely szerint a választmánynak kormányoznia kell.
- 3) Intézkedés az iránt, hogy a múzeumot minél előbb beállítani és megnyitni lehessen.

A gyűlés mindennap d. e. 10 órakor kezdődik.

392

BÉLEPTI-JEGY

az erdélyi Múzeum-egylet alakító közgyűlésére

J. Szabó Sámuel képviselő

tag számára.

Ja

Az ev. ref. főtanóda betűivel Kolozsvárt.

Az E. M. E. alakuló közgyűlésének belépti jegye

gel foglalkozott, hogy e nemzeti adományt elhelyezhesse és ezért azt határozta, hogy a múzeum alkalmas átalakításáig a leendő választmány gondoskodjék alkalmas szállásról, a hol ne csupán az elhelyezés, hanem a használhatóság is lehetővé váljék. Az anyagiakban való gazdaság tisztázására megállapította a közgyűlés, hogy az egyesület vagyona a következőkből áll: van

180,850 frt kamatozó tőkéje,

6,625 frt 55 krajczárra rúgó egyszersmindenkorra szóló megajánlott tőkéje,

5,142 frt évenkénti 5 frtos részvény tíz évig;

összesen tehát 192,617 frt 53 kr. — Az előre látható leszámításokat megtéve, a közgyűlés az eléje terjesztett bizottsági munkát alapján az egyelőre remélhető biztos évi jövedelmet 10,142 frtban állapította meg. A vagyoni kérdés tisztázása után a közgyűlés elhatározta, hogy minden állást betöltő s a rendszeres javadalommal ellátott hivatali állások közül is a múzeum-őri, könyvtárnoki, titkári és pénztárnoki állásokat választás útján tölti be s az első évi személyi és dologi kiadásokra szolgáló javadalmat 8585 forintban állapította meg. Ez összegben a tisztviselők és szolgálók fizetése, a kezelés költségei és a gyűjtemények gyarapítására szánt összegek mind benne voltak.

A közgyűlés szorgalmasan dolgozott s a jelzett kérdések tisztázása mégis a második napot egészen lefoglalta, úgy, hogy a harmadik napra, már csak a hivatalnokok számára kidolgozott útasítás tárgyalása és választások megejtése maradt, de a választ-

mány megalakítását a negyedik napra kellett halasztani.

Hogy az egyesület elnöke gróf Mikó legyen, éppen olyan természetes volt, mint a milyen bizonyos. De Mikó, mikor a közgyűlés közfelkiáltással akarta elnökéül megválasztani, mikor viharos tüntetéssel és ünnepléssel kényszeríteni akarták az elnökség elvállalására, annyira ragaszkodott az alapszabályokhoz, hogy szavazás, kívánt. Egy szavazaton, a sajátján kívül a közgyűlés valamennyi jelenlévő szavazatával elnöknek választotta. Alelnök gr. *Lázár* Miklós, múzeumőr *Brassai* Sámuel, könyvtárnok *Szabó* Károly lett. Megválasztották titkárnak *Finály* Henriket, pénztárnoknak *Bányai* Vitálist, ellenőrnek dr. *Szabó* Józsefet, gazdának *Biró* Lajost, ügyvédnek *Fejér* Mártont. Megkezdték ugyan a választmányi tagokra való szavazást is, de a lezárt szavazás eredményét csak másnap állapíthatták meg és hirdethették ki. E szerint a választmány tagjai lettek: Gr. *Bethlen* János, *Dózsa* Dániel, dr. *Engel* József, *Gyulai* Pál, *Horváth* Pius, *Kriza* János, *Mike* Sándor, *Nagy* Péter, *Páll* Sándor, *Szacsvay* Zsigmond, *Takács* János és *Zeyk* Károly. Itt, a közgyűlésen is fölmerült az a gondolat, hogy a választmány ne csak igazgasson, hanem az egyesület tudományos jellegének megfelelően, az alapszabályok által megjelölt tudományos munkálkodásról is gondoskodjék.⁴⁰

November 26-án, a közgyűlés negyedik napján már csak a formások elintézése következett. Fölterjesztették a megválasztott elnököt és alelnököt legfelsőbb megerősítésre; felolvasták s jegyzőkönyvre vették

⁴⁰ Az első választmány névsorából sok év hiányzik, melyet a Múzeum előkészítő mozgalmából oly kedves emlékezéssel ismerünk; viszont olyanok neve is szerepel, kik az előkészítés munkájában jelentékenyebb részt nem vettek. E föltűnő jelenség magyarázata az, hogy Mikó részint előrelátásból, részint a Múzeum tudományos jellegének

kidomborítására s az alapszabályok indokolása igazolására a politikusokat és főurakat (írók és tudósok előtérbetolásával) kevesebb számban jelöltette. Az erdélyi közélet vezetőinek maradandó dicsőségére jegyezhetjük föl, hogy a körülményeket megértvén, örömmel mondták le az őket illető kiténtetésről a Múzeum javára.

az üdvözlő iratokat. A nagyszebeni jogakadémia 33 magyar hallgatóját zúgó éljenzéssel vették föl részvényes tagokul s végül elhatározták, hogy az alakuló közgyűlés jegyzőkönyvét külön emlékül, mintegy alapszabálykiegészítésül s magyarázóul kinyomatva, a tagok közt szétosztják. Mikó Imre gróf záróbeszéde után a gyűlés lelkes hangulatban eloszlott.⁴¹

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület alakuló közgyűlése tehát a szabadságharcz után tartott első nagy magyar összejövetel s az erdélyrészi magyarság sikerült erőpróbája lett. Az egyesület gondolata mögött a magyarság valamilyen tömörítése volt a főcél. Ez sikerült. Azok, a kik évekig éltek távol egymástól s közügyekben nem érintkeztek, az első lehetséges alkalomra mind sorompóba léptek, dolgozni akartak és megnyilatkoztak nemzetük nyelve mellett. A közgyűlésen, a díszebéden és a gyűlések napjain különböző előkelő házaknál tartott lakomákon⁴² eszmét cserélhettek s kibeszélhették magukat. Láthatták, hogy a nemzeti erő a szenvedett veszteségek után kiújult s a négy napos közgyűlésnek az volt az egyik nagy, megnyugtató tanúsága, hogy a belső erők gyarapodtak. Ez a tanúság bizalmat adott. „A ki a közgyűlésnek csak eredményeit tekinti is — mondotta Mikó záróbeszédében — találnia kell abban némi olyat, mi a haza és tudomány igaz barátjának kedves, szívének jól esik. De a ki ennek folyama alatt nyilvánult sokféle képesség, szellemi erő és hű nemzeti érzés nemes

versenyét s határozott irányát és jellemét nem hideg kedélyvel, de hideg elmével kísérte, az sokat fogott látni és élvezni olyat, a mi a hazafi lelkét felemeli s nemzetünk szebb jövőjének megannyi zálogát képezi.“

A gyűlésen kifejezett vélemény- és akarategység, szellemi erő és erkölcsi súly, tudományszeretet és hazafihűség mértékéből és jelleméből következtetve még a higgadt Mikó is arról győződött meg, hogy ha a magyarság megkezdett útján előre megy: „a művelődés, tudomány s az ezeken alapuló nemzetiség ügyét kockáztatni vagy éppen elejthetni semmi nem fogja.“

Most már a megalakulás után a belső munkásság következett.

VII.

Első és legsürgősebb tennivalóul a múzeum számára ígért adományok és alapítványok begyűjtése mutatkozott. E tekintetben igazán nagy és nehéz munka várt az új egyesületre s a tisztikarra. Mintegy 2000 aláírót kellett közvetlenül vagy közvetve fölszólítani, de a hiányos bejelentések és aláírások miatt a titkár alig negyedének tudhatta a lakását. Soknak lakhelyét az év végéig sem sikerült megtudni s némelyiknek az aláírásokból nevét sem lehetett pontosan megállapítani. Mégis sikerült nagy fáradsággal az ígért adományok nagyrészt begyűjteni, de 1860 novemberéig azért a részint pénzben, részint államkötvényekben ígért alapítványoknak alig kétharmada volt befizetve, vagy kellően biztosítva.⁴³

⁴¹ A közgyűlés lefolyásáról bővebben szólnak az Erdélyi Múzeum-Egyesület alakuló közgyűlésének 1860-ban kinyomtatott jegyzőkönyve, *Jakab Elek* kimerítő leírása a *Budapesti Szemle* 1859. VII. k. 344—76. lapján, a *Kolozsvári Közlöny és a Pesti Napló* tudósításai, *Kövári László* följegyzése (Erdélyi Múzeum 1899. 657—60 l.) és *Nagy Miklós* levele, az *Erdélyi Lapok* 1909. 570—71. l.

⁴² A díszközgyűlés második napján gr. Mikó,

a harmadikon gr. Kemény Sámuel, a negyediken b. Radákné adott nagy ebédet.

⁴³ A felszólításoknak csak postaköltsége is 85 frtra ment, pedig igénybe vették magánosok közvetítését és Kolozsvárt szolgálta útján hordoztatták el azokat. A nehézségeket részletesen megírja az 1860. évi titkári jelentés, az egyesületi jegyzőkönyv 4—13. lapján. Az 1860. évi múzeumi levéltári akták fele e tárgyban folytatott levelezésből áll.

A begyűlt tőke gyümölcsöztetéséről a választmány mindjárt kezdetben gondoskodott. A kamatoztatásra megfelelő pénzüntézetek híján a kölcsönadás volt akkor a leghasználtabb és legjobbnak látszó mód s ezt választotta az egyesület is. A választmány a kölcsön biztosítására megállapította, hogy az egyesület tőkéből csak a kért összegnek kétszeresét érő fekvő birtokra, első helyre betáblázott kötelezvényre, a félévi kamat előre való lefizetése mellett ad ki. Egyúttal elhatározta, hogy az aranytőkét gyarapítja s annak sem tőkét, sem kamatait folyó kiadásokra föl nem használja, míg az legalább 200,000 darab aranyra föl nem szaporodik.⁴⁴

Különben csak az 1861 év volt az első, mely alkalmat adott a valódi költségeknek egy részletes költségvetésben való megállapítására, mert az eddigi költségvetések csak általános keretekben mozogtak s a gazdálkodás ezzel jutott rendes mederbe.⁴⁵

A befizetések kezdetben sem folytak már kellő pontossággal s lassanként pontatlanabb lett a részvényes tagdíjak fizetése is, úgy, hogy 1864-ben a részvényhátralékok a következőleg mutatkoztak:

1861-re	298 részvény után	1490 frt
1862-re	395 " "	1945 "
1863-ra	618 " "	3090 "
	összesen	6525 frt,

vagyis három és fél év alatt hetedfél ezer frt. hátralék gyűlt fel. Pedig *Bányai Vitális*, a buzgó pénztáros és az igazgatóválasztmány nem mulasztottak el semmit a hátralékok fölszedése érdekében. Országszerte minden jelentékenyebb helyen voltak az egyesületnek megbízottjai, akikhez elküldték a vidékükön lakó hátralékosok névsorát s e megbízottak neveit a

lapokban is többször közölték, hogy a tagoknak tudomásuk legyen róla. Maguk a megbízottak pedig — mint levelezésük tanúsítja — nagy buzgalommal jártak el megbízatásukban, de az eredmény még sem lett kielégítő. A lapok útján általánosan, majd külön a választmánytól s külön a pénztártól egymásután mentek a felszólítások személyenként is a befizetésért; de a legtöbbször eredménytelenül. Nem fizették a kölcsönzők sem pontosan a kiadott tőkék kamatait, úgy, hogy ezekből a hátralék 1863 végéig 11486 frtra szaporodott s a mérleg úgy állott, hogy 1863 végén az egyesület adós volt

1. az alaptőkének 199 frt 52 krral; 2. kifizetetlen tartozásokra 2328 frt66 krral.

Ezzel szemben a kamathátralékokból és részvényekből 18,041 trt 27 és $\frac{1}{2}$ krajczár volt a várandóság; de ezt nem fizették. Így kénytelenségből a tartalék-tőke növelése egyelőre megakadt.⁴⁶

*

A pénzalapok és tárgyadományok begyűjtése után s részben azokkal párhuzamosan a múzeumi berendezkedés munkája következett.

Itt is nagy tárgyi, személyi és elhelyezési nehézségek tornyosultak.

A múzeum tárgyait több mint harmadfélezer kéz hordta össze es adta ajándékuil a lehető legtarkább vegyületben. Jóakaró laikus képzelődéssel ki-ki a maga izlése szerint alkotott képet a leendő nemzeti intézetről s a szerint adott, a mit jónak tartott, vagy képzelt. Így kerültek be kuriózumok és múzeumba egyáltalában nem való furcsaságok is. A nagy anyaghalmoz rendezésére, osztályozására és megválogatása nagy munkájára kevés volt a személyzet.

⁴⁴ Az 1868. évi tudósítások 41. l.

⁴⁵ Az 1862-iki titkári jelentés az ülés jegyző-

könyvében, az E. M. E. irománytárában.

⁴⁶ Az 1864-iki titkári jelentés nyomán.

A tiszteletbeli tisztviselők nem fordíthaták a munkára minden idejüket s a fizetéses tisztviselők két állást betöltve három-négy embernek számottevő kötelességét teljesítették. Így *Brassai* Sámuelre együtt hárultak a múzeum igazgatói és az őri teendők, *Szabó* Károlyra jutott a könyvtárosság mellett eleinte az érem- és régiségtár kezelése is, *Finály* Henrik tükárra pedig az adminisztráló tennivalók özönc zúdult. Valóban lángoló ügy- és tudomány-szeretetüket s törhetetlen kitartásukat bizonyítja az, hogy a nehéz viszonyok közt feladataikat mégis mindnyájan kitartóan teljesítették és becsülettel megoldották.

Legelőbb a könyvtár jött rendbe és legelőbb is az nyílhatott meg.

Ez a gyűjtemény gr. *Bethlen* Sándor jóvoltából mindjárt kezdetben ingyen helyiséghez, *Mike* Sándor ideiglenes könyvtárnok lelkiismeretes buzgóságából rendez jutott, úgy, hogy mikor *Szabó* Károly, a megválasztott könyvtárnok 1860 május hó elsején megérkezett és dolgozni kezdett benne, július 15-re az olvasó-szobát már megnyithatta s ugyane hónapban elkezdhette a czímtározást. Itt, egy tűzmentes kis kamrában nyert helyet a kézírattár, valamint az érem- és régiségtár anyaga is. *Szabó* Károly azonban már az 1860 nov. 22-iki közgyűlésen reámutatott arra, hogy a könyvtár mielőbbi teljes használhatóvá tétele végett a *Bethlen*-féle ingyen-helyiség mellé néhány alkalmas szoba okvetlenül szükséges, mert a könyvtár rendelkezésre álló helyiségébe már a legközelebb bejelentett adományok sem férnek el. Sürgette a kellő személyzet beállítását, valamint az érem- és régiségtár különválasztását.⁴⁷

Magát a *Mikó* Imre gróf által múzeumi helyiségül följánlott épületet csak 1864-ben adhatták át rendeltetésének.

Átalakítására *Ybl* Miklós építész tervvázlatát már 1860 április 4-én bemutatták a választmánynak; de mivel akkor még a terv mellett költségvetés s az egyesület rendelkezése alatt az átalakításhoz elég pénz nem volt, a munkálatokat csak később kezdhették meg. Azonban még hozzá sem fogtak azokhoz, mikor a helyettes múzeum-igazgató figyelmeztette a választmányt, hogy a *Mikó*-féle épületbe minden gyűjtemény nem helyezhető el, sőt a már meglévő tárgyak rendes felállítását is lehetetlennek tartotta ott. A kérdés bizottsági megvizsgálása után a választmány a kibővítésre kétféle tervet is készített; de a kivitel mintegy 35,000 forint kiadással terhelte volna az egyesületet s ebbe a pénzügyi egyensúly veszélyeztetése nélkül nem lehetett belémmeni. Ezért az 1860-iki novemberi közgyűlés a választmány javaslatára úgy határozott, hogy a *Mikó*-féle épületet 8000 frt költséggel a természeti táruk számára megigazíttatja, a többi gyűjtemény részére pedig a gr. *Bethlen* Sándor által adott ideiglenes szállással egy fedél alatt lévő és kapcsolatos emeleti helyiségeket kibérel. A választmány *Kagerbauer* Antal építésznek ezen az alapon készült terveit 1861 márczius 21-én elfogadván,⁴⁸ vele a szerződést április 18-án megkötötte. Az építkezés nemsokára megkezdődött s az 1861 november 25-iki közgyűlésen a múzeum-igazgató jelentette, hogy a természeti táruk és a könyvtártól külön választott érem- és régiségtár a *Mikó*-féle épület négy nagy termébe és két kis szobájába beköltözhetek. Azonban az átalakítás tovább is folyt és e miatt csak az 1864 februárius 15-iki közgyűlésen lehetett jelenteni, hogy az 1863. év folyamán a múzeum épületének belseje teljesen elkészült, úgy, hogy az oda rendelt gyűjteményeket be lehetett végre

⁴⁷ Könyvtári jelentés 1860. Jkv. 23—33. l.

⁴⁸ Az 1851. 63. jkvi sz. a.

rendeltetésüknek megfelelően állítani. E közgyűlésen Brassai Sámuel igazgató a természeti táruk anyagáról részletes jelentést tehetett s ugyanakkor a szervezés befejeztével körvonalozta gr. Mikó Imre a most már rendes munkamederbe jutott egyesület feladatait.

Elsőnek Erdély számára egy, az országrész tudományos műkincseivel arányban álló s a kor szükségének megfelelő múzeum felállítását tartotta. *Második* feladatúl a rendezést, feldolgozást és publikálást tűzte ki s *harmadik* célúl az előbbi kettő eredményéül, a tudomány és művelődés terjesztését jelölte meg az Erdélyi Múzeum-Egyesület feladatának. Megnyitó beszédének erre vonatkozó részét ma is érdemes figyelmesen elolvasni.

Múzeum egyesületünknek, úgymond, három nagy teendője van: hogy ez országrész számára egy tudományos és műkincseivel arányban álló s a kor szükségleteinek megfelelő múzeumot állítson; hogy a begyűjtött és gyűjtendő tudományi anyagokat rendezze, feldolgozza és feldolgoztassa s a közforgalomba hozza; végre, hogy e kettős munkásság által hazánk fiai közt a tudomány szeretetét és művelését terjessze és erősítse. Az első — az anyag-gyűjtés és rendezés kellő buzgósággal foly; anyagi segélyerőnk és a szellemi munkásság is nyújt némi vigasztalót. De ki kell mondanom, hogy a más két tekintetben még sok a joggal kívánni és szükségképp megtenni való. Egyfelől tőkénk gyarapítása, részvényeink pontos fizetése oly parancsoló kötelességünk, hogy annak teljesítése egyedüli föltétele minden nagyobb mérvű haladásnak; másfelől minden tudománnyal foglalkozó hazánkfiainak szintoly szent tartozása magának a tudománynak érdekében, valamint hazánk és nevünk becsületéért az egybegyűjtött tudományi kincseket parlagban nem hagyni, hanem ismertetés és

feldolgozás által értékesíteni és így a magyar haza és génusz szüleményeit részint az egyesület évkönyvei és egyéb kiadványai, részint az általa közvetve vagy közvetlenül gyámoltott magán igyekezet eredményei által mintegy szellemi csatornán át a világirodalom és világműveltség tengerfolyamába átvezetni s ez úton a tudománynak hasznot, magunknak dicsőséget szerezni.⁴⁹

A gyűjteményeket tehát az egyesület a tudományok szolgálatára állítja fel s *így az Erdélyi Múzeum-Egyesület a tudományt szolgáló Múzeumnak társadalmi képviselője.*

Ez a felfogás különben a múzeumi vezető körökben általános volt. Ennek ad kifejezést három évvel később, 1867 februárius 14-iki lelkes megnyitó beszédében Szabó József alelnök is.

A múzeumokat a tudomány művelésére rendelt intézeteknek fogja föl, melyek azonban természetszerűleg nemzeti s gyakorlati célok elérésére is hasznosak. Így az erdélyi országos múzeumot fenntartó egyesület feladatának tekintette, hogy szélesítse és szilárdítsa az alapot azok lábai alatt, kiknek a jogért való küzdelem osztályrésze: másfelől természettudományi buvárkodás által feladatának tartotta „napfényre hozni a föld rejtett kincseit, megmutatni a népnek ingyen elhamvadó renegetei dúsan fizető használatát, megtanítani a jövedelmező növények és állatok megismertetésére, szaporítására“. Így a nemzet a tudomány és művészet magaslatán eléri azt a fokozatot, melyen alól nem lehet a civilizált népek sorába jutni s másfelől vagyonos lehet, „mely nélkül minden panasz meddő s legszentebb jogaink sem érvényesülhetnek.“⁵⁰

E feladat megoldására az egyesület kétirányú működését látja szükségesnek. Először, hogy Erdély természeti és mű-

⁴⁹ Az 1864. évi jkv. alapján.

⁵⁰ Az 1867. évi tudósítások 5. l.

vészeti kincseivel arányban álló múzeumot rendezzen be, másodszer, hogy a tudomány szeretetét, művelését meghonosítsa.

Az első irányú működés az egyesület erejéhez képest már folyt. A könyvtár a legmiveltebb szaktudósnak is hasznos szolgálatot tehetett. Az érem- és régiségtár anyaga a magasabb igényű búvárnak is tudott élvezetet nyújtani s a természeti gyűjteményeket úgy lehetett tekinteni, „mint földünknek, Erdélynek nem költőileg színezett képét, hanem valódi fényképezett tanulságos panorámáját.”

A feladatok második ágában már több tenni és kívánni valót látott. Éppen ezért buzdított, hogy az összegyűjtött tudományos és művészeti kincseket szent kötelesség paragon nem hagyni, hanem azokat tanulmányozás, ismertetés és földolgozás által értékesíteni s így a tudományos mozgalmakban részt venni.⁵¹

Magát a múzeumot azonban még egy év múlva (1868 februárius 17-én) tartott megnyitójában is csak a tudomány s a nemzeti műveltség és haladás egyik szervének, előmozdító eszközének tekintette s azt mondta, hogy „*távol van tőlünk a gondolat, hogy múzeumunkat tudományos akadémiának tartsuk. A mi föladatunk más. Mi mint a nemzetnek hű napszámosai, anyagot gyűjtünk, készítünk, rendezünk, hogy tudománnyal foglalkozó honfiaink minél kevesebb akadályokkal küzdve, annál gyorsabban haladhassanak működésükben.*”⁵²

Különben maguk az alapszabályok is eleinte 1859-ben azt mondták, hogy „*a múzeum-egylet magának semmi tudóstársasági rangot vagy tekintélyt nem fog követelni, hanem a múzeum által a honismeretet előmozdítani, a tudomány kedvelőknek tért nyitni, a tanulni akaróknak*

segédeszközöket nyújtani törekszik.” Ezt az 1869-ben módosított alapszabályok megváltoztatták a mennyiben kimondták, hogy „*az egylet múzeuma és tudományos működése által igyekszik a hazai tudományos törekvéseket előmozdítani;*” de az alapszabály változás egybe esett a tagok számának nagy megcsappanásával s igazában utána is minden a régiiben maradt.

A tulajdonképpeni változást és az eredeti célok eltolódását csak a kolozsvári tudományegyetem felállítása után bekövetkezett események hozták magukkal.

VIII.

Az Erdélyi Múzeum Egyesület már Mikó Imre gróf 1864-iki programja előtt is fejtett ki a téraiban folyó tudományos munkán kívül *tudományos ülésein* és 1861-ben megindított *Évkönyveiben* tudományos munkásságot. Eleinte ennek irányítása is a választmány feladatai közé tartozott. Az egyesületnek ugyanis már első alapszabályai kimondták, hogy „*a múzeummal kapcsolatban a honismeret és az erre vonatkozó tudományok iránti kedv élesztésére munkál az egylet azáltal, hogy azon választmányi üléseken kívül, melyekben a múzeum anyagi ügyei intézettek, tartatni fognak olyan választmányi ülések is, melyeknek tárgyai lesznek főleg a honismeretre vonatkozó tudományokból értekezések és felolvasások.*”⁵³

Ezekre az ülésekre aztán az alapszabályok megállapították, hogy ott főleg honismeretre vonatkozó tudományokból szabad előadásokat tartsanak és írásban beküldött értekezéseket olvassanak fel. A felolvasásokat tárgyukkal együtt előre kellett jelenteni az elnöknek, a kinek engedelmével az üléseken vendégek is megjelenhettek.⁵⁴

⁵¹ Évi Tud. 1867. 6. l.

⁵² Évi Tud. 1868. 51. l.

⁵³ Az Alapszabályok 6. §.

⁵⁴ Az Alapszabályok 46. §.

Ezen az alapon már 1860-ban kilencz tudományos ülést tartottak.⁵⁵

Az ülések nem voltak időhöz kötve, mert a választmány 1859 december 31-én összehívásukat azzal bírta az elnökre, hogy annyiszor hívjon össze, a hányszor a bejelentett értekezések szükségessé teszik.

Midőn aztán az első év leteltével 1860 novemberében a levéltár és ezzel az egyesület ügymenete megvizsgálására gr. *Mikes Benedek* elnöksége alatt bizottságot küldtek ki:⁵⁶ ez az egyesület tudományos működését nem tartotta elégnek és eléggé biztosítottak s javaslatot tett annak élénkítésére és rendszeresebbé tételére.

A bizottság nyíltan kimondta, hogy „az adminisztráció és a múzeum megalapozása jó úton halad, de az egybegyűlt anyagok földolgozása s az azokban lelakva levő szellemi gazdagságnak a hazafiak és tudomány forgó s szellemileg gyümölcsöző közkincsévé tétele, szóval a tudományos szellem felébresztése, a tudománymívelés nemes ösztönének ápolása, a tudományos hatás és közvetítés” az előbbieik jóságával nincs egyensúlyban. A tudományos munka biztosítására *havonként állandó, rendes* ülések kitűzését javasolta s az addigi tudományos üléseket nem tartván elegendőknek, kifejezte azt az óháját, hogy a közgyűlés a választmányba írókat és tudósokat válasszon s remélte, hogy a 12 választmányi tag azon bizalom viszonzásául, mely őket kitüntető állásukra emeli, évenként legalább egy-egy felolvasás tartására vállalkozik. Ugyanczt kifejezte a bizottság az egyesület fizetéses

hivatalnokaira nézve is. Ilyen alapon gondolta megoldhatónak az alapszabályoknak azt a rendelkezését, hogy „az egyesület hivatalnokai, választmánya és szakférfiainak évi munkássága eredménye havi, vagy kötetlen füzetekben és az évkönyvben közé tétessék” s az évkönyvbe felvételre méltatott cikkekért mérsékelt tiszteletdíj utalását javasolta.⁵⁷

A javaslatokat a közgyűlés kiadta az igazgató-választmánynak, az pedig még 1860 december 5-iki ülésén *Brassai Sámuel*, *Nagy Pétert*, *Berde Áront*, *Hintz Györgyöt* és *Sámi Lászlót* küldte ki bizottságul, a kik már 1861 januárius 2-re elkészültek javaslatukkal.

Ennek alapján a választmány kimondta, hogy minden hónap második szerdáján tudományos ülést tart⁵⁸ s egyúttal *Takács János*, *Gyulai Pál* és *Berde Áron* választmányi tagokból új bizottságot küldött ki, hogy az a tudományos működés fejlesztése és sikere érdekében új *szakosztályi szervezet* iránt tegyen javaslatot.⁵⁹

Ennek az intézkedésnek láthatóan az volt a célja, hogy mivel az egyesület választmánya nem *tudós*, hanem *kormányzó* testület: a tudományos működés irányítását szakemberekből álló szervezet vegye a kezébe. A kiküldött bizottság ezt tartva szem előtt, a szakosztályokat úgy óhajtotta szervezni, hogy azok a múzeum-egyesületnek tudományos működésre hajlandó és képes tagjaiból alakuljanak. Az alapításkor ugyanis az alapszabályok arról is gondoskodtak, hogy a választmány szakembereket neveztesse ki, „a kiknek köte-

⁵⁵ Évi Tud. 1868-ról. Az erd. orsz. múzeum alakulásának rövid története. II. közl. 39. l.

⁵⁶ Tagjai Veszely Károly, Pataki Ferencz, Jakab Elek és Betegh Kelemen voltak.

⁵⁷ A javaslat más, helyes és célszerű, de nem a tudományos munkálkodásra vonatkozó részei tárgyuknál fogva nem ide tartoznak.

⁵⁸ A javaslat többi részét a választmány majdnem mind magáévá tette. A választmánynak a választmányi tagok és hivatalnokok feladatáról való, a javaslattal ellenkező álláspontját az 1861-iki közgyűlés titkári jelentése bőven indokolja.

⁵⁹ Az 1861. évi 8. jkvi sz. a.

lességük a múzeumnak főleg természetrajzi részét illető levelezéseket folytatni s a gyűjteményeknek kezük alá bízott részeit a múzeum-igazgatóval egyetértve rendezni, ezek gyarapításán munkálni." Ezek nem voltak az egyesület tisztviselői vagy hivatalnokai. Feladatuk a tudományos, különösen a gyűjteményi munkálatokban való segédkezés volt; de az alapszabályok részvételt biztosítottak számukra a tervezett kiadványok szerkesztésében is. Az ily kinevezett szakemberekből aztán történelmi és természettudományi szakosztály alakult, a mely azonban nem volt külön szerve az egyesületnek.

Az új javaslat a kinevezési rendszert meg akarta szüntetni s a szakosztályokba való belépést minden egyesületi tag szabad tetszésére bízta, úgy fogván föl a dolgot, hogy bárki hozzájárulhat tagsági díjával az egyesület céljaihoz, a nélkül, hogy ezzel tudományos működésében is köteles volna részt venni.

Ezen az alapon a javaslat 1861 februárius 6-án határozattá vált s a *történelmi és természettudományi* szakosztályok megalakítására a választmány elhatározta, hogy minden tagot hírlapi úton felszólít annak a bejelentésére, hogy melyik szakosztályhoz csatlakozik. E határozat után egy héttel, az 1861 februárius 13-án tartott tudományos ülésen az új szakosztályok közül a történelmibe 21, a természettudományiba 7 tag jelentkezett⁶⁰ s mindkét szakosztály megalakult.

E szakosztályok a tudományos munkálkodásra az év folyamán novembertől májusig minden hónapban egy-egy szakülést kellett, hogy tartsanak.⁶¹

A történelmi szakülés elnöke a könyvtárnok, a természettudományié a helyettes igazgató és múzeumi őr. Tárgyai: tudományos eszmecsere, a tudományos ülésekre készület indítványozása és mindannak a választmányhoz való felterjesztése, a mi a tudományos munkásságra vagy a múzeum különböző táaira vonatkozik. A választmánynak tudományos kérdésekre nézve a szakosztályok mintegy állandó szakbizottságai. Ide utalja a választmány megbírálásra az évkönyv számára beadott munkákat is.

A szaküléseknek jegyzőkönyvük a tervezet szerint nincs. A választmánnyal vagy vidéki szakférfiakkal való írásbeli érintkezésre esetről-esetre bíz meg⁶² a szakülés valakit s az ügydarabot szakértők és a fölkért fogalmazó szakember írja alá.

Ezeknek a szakosztályoknak tehát nagyon egyszerű és éppen nem bürokratikus szervezetük volt. Tagjaik az egyesület tagjai s jellemző, hogy elnökük a könyvtár és a természettudományi tár igazgatója. *Ezzel a tudományos munkálkodás irányítása a gyűjtemények vezetőinek kezébe volt letéve.* E szervezettel és vezetéssel azonban nem mindenki elégedett meg s Finály Henrik 1861-iki titkári jelentésében úgy nyilatkozott felőle, hogy csak egy téveszme következtében volt kény-

⁶⁰ A *történelmi* szakosztály első tagjai voltak: Br. Apor Károly, gr. Bánffy Béla, Buzogány Áron, Dózsa Dániel, Fekete Mihály, Gámán Zsigmond, Gyergyai Ferencz, Gyulai Pál, Halmágyi Sándor, Hegedűs János, Hincz György, Horváth Pius, Jakab Elek, Kóváry László, Kriza János, Matusik János, Mike Sándor, Nagy Péter, Salamon József, Sámí László, Török Ferencz. A *természettudományi* szakosztály első tagjai: Gr. Esterházy

Kálmán, Indali Péter, Kócsi Károly, gr. Lázár Kálmán, dr. Szabó József, Szabó Sámuel, Takács János.

⁶¹ A hónap harmadik szerdáján a történelmi, a negyediken a természettudományi szakosztály. Az ülések helye a könyvtár olvasószobája, kezdetük d. u. 5 óra.

⁶² Az 1861. évi februárius 6-iki ülésről szóló jkv. 23. pontja.

telen a választmány „a szakosztályok iránt tett intézkedéseket megváltoztatni és azokat úgy szervezni, vagy inkább nem szervezni, mint annak idején a lapok útján közhírré volt téve.”⁶³

Ez azonban a titkárnak csak egyéni véleménye volt s azt az egyesület érdekében többé nem hangoztatta, sőt a történelmi szakosztály működésében buzgón részt vett ő is.

Valóban alig lehetett volna akkor az egyesületnek más, jobb megoldást találni, ha a működése iránt fölkeltett várakozásnak meg akart felelni.

Tudományos működése nem támaszkodhatott egészen gyűjteményeire, mert azok egy részében még csak a belső, rendező munka folyt s a helyiségbeli mizériák miatt részben még évekig tovább sem voltak a tudományos munkálkodásra teljesen kész állapotban. Viszont dolgozni kellett s az egyesület akart is, mert eredményekre az országnak az alakuláskor nyilvánított lelkes és impozáns támogatása nemcsak buzdította, hanem kötelezte is. S ezt a működést leginkább az önként vállalkozó, munkára kész tagok szakonként való szervezésével lehetett biztosítani. De hogy e különben a könyvtáron kívül a többi tárra csak ritkán támaszkodó tudományos munkásság múzeumi jellege meg legyen, úgy kerültek a szakosztályok élére a gyűjtemények igazgatói.

A szakosztályok működése azonban tág keretekben, változatos, gazdag tárgykörben mozgott s a táruk még csak nem is vezettek benne, úgy, hogy öt év alatt, 1861-től 1865-ig, harminczöt felolvasó-ülésein csupán *Finály* Henrik három, *Szabó* Károly két, továbbá *Brassai* Sámuel és *Herman* Ottó egy-egy felolvasása és előadása foglalkozott a gyűjteményekkel vagy merítette tárgyát azokból.⁶⁴

E tudományos munkásság közzétételére adta ki az egyesület *Brassai* Sámuel szerkesztésében *Évkönyveit*.

Ezek tartalmát nagyrészből a szakosztályok tudományos üléseinek felolvasásai képezték; de nem minden felolvasás került kiadásra. Maga a szerkesztő féltékenyen őrködött az évkönyv tudományos színvonalán, de azonkívül az ülések kifejlődött eszmecserei komoly tűzpróba elé állították a néha elmaradottabb vagy műkedvelői dolgozatokat s így az évkönyvek magas színvonalú tudományos munkásság eredményeit vitték a világ elé.⁶⁵

A Múzeum-Egyesületbe csoportosult tudós írói gárda buzgón kivette részét a munkából⁶⁶ s az *Évkönyvek* 1861-től 1873-ig megjelent hat kötete nagyon értékes emléke az E. M. E. tudományos igyekezetének. Kár, hogy hatása nem állott értékével arányban s a köteteket a munkatársakon kívül alig olvasta valaki; sőt a magyar közönség tudomást sem vett róluk,

⁶³ Titkári jelentés az 1861. évi közgyűlésen; a közgyűlési jvk. 5. számozatlan leveléről.

⁶⁴ Az ülések jegyzőkönyveit közlik az *Évkönyvek* az I. 156–58., II. 142–47. és III. 132–34. lapokon.

⁶⁵ Az első *Évkönyv* füzetekben jelent meg, 1861 okt. 22-én, mondja ki a választmány, hogy bolti ára 1 frt 70 kr.; tagok számára 1 frt. (187. jvk. sz.) 1861 nov. 25-én kimondta a közgyűlés, hogy „ezenül az *Évkönyvben* megjelenendő értekezések szerzői munkájuk minden nyomtatott íve után 15 frt tiszteletdíjat kapnak az egyet pénztárából”. (IX. pont.)

⁶⁶ Legkiválóbb és legtermékenyebb dolgozótársak voltak a *történelmi* és rokonszakokból: *Finály* Henrik, *Gyulai* Pál, *Jakab* Elek, *Nagyajtai Kovács* István, *Köváry* László, *Schmidt* Vilmos szebeni tanár, kinek német dolgozatait *Szabó* Károly szokta fordítani; aztán *Szabó* Károly, *P. Szathmáry* Károly, *Szilágyi* Sándor, *Torma* Károly és *Vámbóry* Ármin. A *természettudományi* szakokból: *Brassai* Sámuel, *Csató* János, *Herman* Ottó és gr. *Lázár* Kálmán; továbbá *Bielz* Albert, *Herbich* Ferencz, *Hantken* Miksa, *Kócsy* Károly, *Kremnitzky* F. J. és *Landoz* János.

annyira, hogy azt a néhány példányt, a melyet egyik budapesti könyvkereskedőnek árúsításra felküldtek, az a sutba dobta. Nem változott a helyzet akkor sem, midőn 1867-ben a IV. kötethez és utána a következőkhöz 1873-ig — tekintettel a külföldi csereviszonyra — az értekezések rövid német kivonatait mellékeltek. Csekély árúk mellett is alig néhány példány kelt el s nagy részük nem méltányolva, ma is az egyesület tulajdonában hever. A kolozsvári egyetem felállítása után aztán a tudományos munkásság más irányba térült s az évkönyvek helyébe folyóirat lépett.

IX.

A múzeum-egyesület egyik főbaja eleitől fogva a helyszükség volt, a másik a tagok érdeklődésének és a tagdíj-fizetéseknek lassú, fokozatos elmaradása.

A helyszükség 1865 óta állandó panasz tárgya a titkári és igazgatói jelentésekben. Megszüntetéséről a választmány sokszor tanácskozik, de mindig eredménytelenül. Többször fölmerül a czélszerű, nagyobb helyiség kibérlésének terve s szóba kerül újra az építés is. Azonban sem csak megközelítőleg is czélszerű, kész bérhelyiséget nem lehetett találni, sem új épületre nem volt az egyesületnek kellő anyagi ereje. Az évek folyamán látható volt már az is, hogy a tagok egy részének áldozataira, jobban mondva vállalt kötelességeik teljesítésére sem lehet számítani s 1867-re egészen világos volt, hogy sok ígélet nem valósul és hátralékos befizetések felhajtatlannal maradnak. A költségvetés tételei szerint kamatokban 5933 forint 26 krajczárral, részvényilletékekben 2157 forint 75 kr.-ral kevesebb folyt be az előirányzott összeg-

nél s így a kint levő hátralékok összesen 8091 forinttal szaporodtak s a valódi bevétel az előirányzatnak felére sem ment.

Pedig az igazgató-választmány minden módot végigpróbált a hátralékok és folyó jövedelmek fölszedésére s a nagyobb hátralékosokat be is perelték. De e pereknek nem volt más eredménye annál a tapasztalásnál, hogy épen a per útja volt az, amely legkevésbé és lehető legkésőbbre vezetett sikerre.

A pénzügyi bajok és a helyiséghiány nyomasztólag hatottak az egyesület egész működésére.⁶⁷

Ebben a borús helyzetben csillant fel az a remény, hogy az egyesület pénzügyi állapota államsegély útján fordulhat jobbra.

A magyar országgyűlés képviselőházának közintézeti bizottsága ugyanis az Erdélyi Országos Múzeumot is fölvette amaz intézetek közé, melyekre gondoskodását kióhajtotta terjeszteni. Finály Henrik titkár meghívásra felutazott Budapestre, hogy a bizottság előtt a múzeum állapotáról és addigi működéséről jelentést tegyen, de közben az országgyűlést elnapolták s így írásban adta át részletes jelentését a bizottság elnökének. A dolog itt megakadt. A szükség azonban nőttön-nőtt s a múzeum-egyesület közgyűlése ezért 1868-ban azzal a kérelemmel fordult az országgyűléshez, hogy maga az ország adjon az országos múzeumnak vagy czélszerű szállást, vagy akkora segínyt, hogy azzal képes legyen czélszerű helyiséget építeni. Az egyesület a mutatkozó szükséghez képest egy újonnan építendő múzeum-épületre s annak föl szerelési és fentartási költségeire egyszer-smindenkorra 250,000 forintot kért. A szépen indokolt kérés azonban hiába hivatkozott arra, hogy ha az 1841—1843-iki

⁶⁷ Finály Henrik titkári jelentése 1866-ról. Évi Tud. 1867. 15. A pénzügyi bajok következményeit is tárgyalja a 16. lapon.

Évi Tud. 1867. 15. A pénzügyi bajok követke-

országgyűlés a múzeum-alapításban adott szavát be nem válthatta, azért a hozott törvényzcikkben létesült határozata eltöröltnek sem jogilag, sem erkölcsileg nem tekintethető. Hiába mutatott reá, hogy a megszűnt külön erdélyi törvényhozás után az ígéret beváltása az erdélyit is magába foglaló magyar törvényhozás elutasíthatatlan örökségei közé tartozik: eredménye nem lett.

Közben, 1869 július 7-én ismeretlen tettesek betörést kíséreltek meg a Mikó-féle épületbe átszállított Érem- és Régiségtárba s ekkor a választmány újra megsürgette az országgyűlés képviselőházához intézett kérés elintézését.

Az ország pénzügyei azonban az 1867-iki kiegyezés után — a mint ismeretes — a modern államélet sokféle követelményei és ezzel szemben az elmaradt adózóképeség miatt állandóan rosszak voltak. A kérés nem lehetett teljesíteni s ezt végre az 1870 április 26-án tartott közgyűlésen biztosan megtudhatta az egyesület is, mert a kultuszminiszteri tárcza költségvetésébe az E. M. E. számára fölvetett 10,000 forint évi segélyt a pénzügyi bizottság törölte s az országgyűlés a törlést jóváhagyta.⁶⁸

Az elnöki megnyitó konstatálta, hogy külső segítséghez nem sok remény lehet. Az egyesület önerejére és kitartására volt utalva. Rendes szükségleteit még valahogy tudta fedezni, de a helyiség hiányán nem állott módjában segíteni s ily viszonyok közt munkájának megfelelő sikerre nem volt kilátása.

És midőn ez volt a helyzet, éppen akkor telt le 1869-czel a részvényes tagok az a tíz éve is, melyre magukat 5—5 frt. befizetésére kötelezték. Az egyesület vezetői előre látták, hogy a tíz év leteltével, midőn néhány száz tag kötelezettsége megszűnik, a bevételek jelentékenyen csök-

kenni fognak. Már az 1868 február 18-iki közgyűlésből a képviselőházhoz intézett kérés, majd bővebben az 1869-iki titkári jelentés számít reá.⁶⁹ Aggodalommal néztek a jövőbe s a mitől tartottak, az bekövetkezett. A választmány által az 1869-iki közgyűlés megbízásából kibocsátott felhívások oly kevés visszhangra találtak, hogy az 1870 április 28-án tartott közgyűlés az évi költségvetésbe nem irányozhatott elő többet 50 részvény után járó bevételnél; míg 1869-ben még 300, az alakulás idején pedig 800-nál több részvény után fizettek.

A hanyatlásnak e feltűnő s az egyesület vezetőit gondolkozóba ejtő és elmélkedésre készítő okait a megváltozott viszonyokban találjuk meg.

Nem volt meg többé az erdélyi magyar társadalomban az az egymásra-utaltság, mely azt 1859-ben egy célra, egy táborba terelte össze. Az alkotmányos élet helyreálltával, 1867 után a leszorított erők felszabadultak; ki-ki megkapta munka terét s az 1859-ben még csak a múzeumra koncentrált érdeklődés most már sokfelé megoszlott.

A vérmesebbek az egyesületben csalódtak is, mert 1859-ben az oly körülmények közt jött létre s alakuló gyűlése oly nagyszabásúvá nőtt, hogy sokan politikai reményeket fűztek működéséhez s ezek a remények az egyesület céljánál és működése irányánál fogva nem válhattak be. Utóbb szétbontó hatása volt a megindult pártpolitikai életnek is, mely az egyesület tagjait az egyesületen kívül egymással szemben ellenfelekké sorakoztatta s a harczok hatását a tagok egymás iránti elhidegülésében érezte, mely a személyekről az intézményre is átcsapott.

Sokan az alakulás után mindjárt több és nagyobb munkát vártak, mint a mennyire a munkahalmaz, kevés munkaerő és

⁶⁸ Az E. M. E. évi tudósítása 1869-ről 3—7. l.

⁶⁹ Évi Tud. 1867-re 84. l. és 1868. 8. l.

helyi mizériák mellett helyesen és méltányosan számítani lehet. A nagyközönség, különösen elcinte, 1860 és 1864 között, türelmetlenül várta a gyűjtemények megnyitását is s midőn az éppen a belső munka és előkészítés miatt rögtön nem történhetett: a felületes és laikus szemlélő hamar kész volt az ítélettel, hogy az egyesületben és gyűjteményeiben nem történik semmi. Ezt éppen azok szokták legkönnyebben hangoztatni, kiknek a múzeális munka természetéről és értékéről nincs tiszta ítéletük s a hatvanas évek erdélyi magyar közönségének nem volt alkalmá múzeumi kérdésekben szakavatottságra szert tenni. A múzeumi gondolat még csak ifjúkorát élte. Kezdetnél voltunk vele s a kezdetlegesség állapotában a tömegítélete éppen oly fejletlen és a felületes általánosításra éppen oly könnyen hajló, mint hasonló helyzetben az egyes ember ítélete. A múzeum-egyesület politikus közönsége is a maga céljait szerette volna megvalósítva látni az egyesület irányában és munkásságában s midőn nem ezt látta: más téren kereste azt és nem támogatta többé tömegesen az egyesületet.

X.

Mialatt az Erdélyi Múzeum-Egylet szervezése befejeződött és munkássága megindult: az erdélyi felsőbb oktatás, a tudományos kiképzés kérdése is föléledt s Kolozsvár, az E. M. E. székhelye, itt is előtérbe nyomult. A történeti alapok erre megvoltak. Hiszen itt állott hajdan a Báthoryak korában az egyetem. Itt állított egyetemet 1774-ben Mária Terézia is. Ez azonban az idők folyamán előbb akadémiává, aztán királyi liceummá, végre 1851 óta középiskolává törpült s egykori jellegére csak a mellette fönnállott orvos-

sebészi intézet emlékeztetett. Végre 1863-ban ismét királyi jogakadémiává növelték meg, majd 1866-ban tanfolyama négyévesre bővült. Mindez egyesekben a régi egyetem feléledésének reményeit táplálhatta ugyan, de az abszolút hatalomnak aligha juthatott eszébe, hogy ily intézettel az erdélyi magyar szellemi élet vezérvárosát tüntesse ki s ezzel éppen az önkényes uralommal mindig elégedetlen magyarságot juttassa új erőhöz. Új egyetem föllállításáról nem is volt komolyan szó az 1867-iki kiegyezés előtt, bár annak országos nagy szükségét sokan érezték, de érdekében csak 1868 elején történt hivatalos lépés. Az 1867-ben újra életbe lépett unió természetes következményének kellett lennie, hogy már csak az ország központjától való nagy távolság miatt is az új egyetemet, ha felállítják, az ország keleti része kapja, hol erre a történeti előzmények is megvoltak. Báró Eötvös József, az új vallás- és közoktatásügyi miniszter csakugyan erre gondolt s 1868 februárius 8-án véleményadásra szólította fel a kolozsvári jogakadémiát és az orvos-sebészeti intézetet az iránt, hogy mi módon lehetne azokat egyetemmé fejleszteni. A választ még azon év márczius végén fölterjesztették s br. Eötvös József, aki nagy jóindulattal viseltetett az ügy iránt, személyesen utazott Kolozsvárra. Itt meggyőződött az E. M. E. működésének tíz évi eredményéről s azzal nagyon meg volt elégedve. Tapasztalatai után az új egyetem helye kijelölésében Kolozsvár mellett döntött s állásfoglalásában kétségtelenül az az általa is kifejezett körülmény irányította, hogy az egyetem itt az E. M. E. táraiban készen találhatta a tudományos munkához legszükségesebb gyűjteményeket.⁷⁰ Ezért 1870

⁷⁰ Mikó Imre gróf 1873 februárius 20-iki közgyűlési beszédében erről szóról-szóra ezeket

mondja: „Örömtelt szívvel és a teljesített hazafi kötelesség igazolt önértetével utalhatunk azon

április 7-én törvényjavaslatot adott be az új egyetemről a képviselőházhoz, melyet az az e tárgyban kiküldött bizottságnak adott át, a hol az ügy egy ideig újra megrekedt. Most még egy fordulat okozott izgalmat egy ideig, a következő 1871 év februárius 2-án meghalt b. Eötvös József, az egyetem pártfogója. Eleinte majd mindenki azt hitte, hogy halála az egyetem ügyére is csapás. Azonban nagy szerencsére, a minisztérium tagjai közt ott volt az E. M. E. elnöke, gróf Mikó Imre is, a kinek az ügy további sorsára csak jótékony befolyása lehetett s Eötvös utóda, *Pauler Tivadar* ebben a kérdésben nagy elődje felfogása mellett maradt.⁷¹ 1872 május 4-én jött szóba először a választmányi ülésen, hogy az országgyűlés berekesztése után érkezett hiteles hírek szerint a kormánynak csakugyan komoly szándéka a kolozsvári egyetemet még a folyó év őszén életbe léptetni. Erre és a pénztárost ért balesetre való tekintettel a már kitűzött közgyűlést bizonytalan időre elhalasztották.⁷²

Május 27-én Mikó Imre gróf már rendkívüli ülést hívatott egybe a vallás- és közoktatási miniszter felszólításának tárgyalására, az egyetem és az Erdélyi Múzeum-Egylet közt kötendő egyezmény feltételeinek megállapítására, egy meghatalmazott kiküldésére. Az elnökség kész javaslattal lépett a választmány elé.

E szerint az E. M. E. meglévő és szerzendő tudományos és művészeti gyűjteményeit az egyetem használatára bocsátja; gyűjteményei gyarapításában befolyást enged az egyetem kívánalmainak s e végre átalányából évi 8000 forintot szán. A gyarapításokra nézve az egyetem tanácsával egyetértőleg jár el, de az egyetem óhajlásának csak azt tekinti, amit az egyetem tanácsa ilyenül hivatalosan közöl. Végül kertjét bizonyos föltételek mellett átadja az egyetemnek. Viszont az egyetem a múzeumi gyűjteményeknek díjtalanul helyet ad s ezek használatáért az egyesületnek

Bárány Eötvös József

különben remélni lehetett volna." (Közgyűlési jkv. 3. l.) Ugyanezt hangsúlyozza Nagy Péter elnök megnyitó beszéde 1872 augusztus 29. közgyűlési jkv. 2. l. és gr. Mikó 1873 februárius 20-iki elnöki megnyitója.

⁷¹A Ferenc József-Tud.-Egyetem Almanachja az 1909—10. év 1. felére. Történeti bevezetés.

⁷²Az 1872. jkv. 58. sz.

még boldog emlékü b. Eötvös József volt közoktatási miniszter által nyíltan kijelentett, tagadhatatlan tényre, hogy munkánknek és eredményének — mint egyik főtámaszának köszönhetően az ország rész és város, hogy a magyar hazában felállítandó második tudományegyetem Kolozsvárt kapván készen a szükséges gyűjtemények tán legbajosabban megszerezhető részét, itt és hamarabb létesíthetett, mint

évi 10,000 forintot fizet. Az egyesület az egyetemet igazgató tagjával tekinti s választmányi ülésein három képviselője által enged befolyást, kik közül egyik állandó és rendes tagja lehet a számadás- és pénztárvizsgáló bizottságnak. Kikötéseket proponál a javaslat a szerződés felbontása esetére is.

Az elvek elfogadása után dr. Mészáros Ferenc miniszteri osztálytanácsossal, mint a vallás- és közoktatásügyi miniszter megbizottjával, megkezdődtek a tárgyalások s azok elég gyorsan be is fejeztetvén, a kész szerződést Pauler Tivadar vallás- és közoktatásügyi miniszter 1872 augusztus 2-án már alá is írta úgy, hogy a választmány augusztus 15-iki ülésén már tárgyalásra tűzhetette ki. Ezzel párhuzamosan a Nagy Péter alelnök, Szabó Károly könyvtáros, Bányai Vitális pénztáros és Groisz Gusztáv választmányi tagokból álló bizottság elkészítette munkálatát, mely szerint az egyetemmel kötendő egyezmény életbeléptetésével a múzeum tisztviselői és segédszemélyzete létszámában és minőségében eszközzendő változtatásokat s ennek alapján a kötés elveit az augusztus 15-iki választmányi ülés megállapította.

A szerződés — záradéka szerint — a kormány és törvényhozás, valamint a Múzeum-Egylet közgyűlésének megerősítésével fog érvényessé válni s az egyetem megnyitásával életbe lépni. A miniszteri megerősítés megvolt már s 1872 augusztus 29-én a szerződést az egyesület közgyűlése is elfogadta.⁷⁸

A szerződés szerint a Múzeum-Egylet önállóságát és önkormányzatát alapszabályai értelmében sértetlenül fentartja, vagyonát önállóan kezeli, gyűjteményei fentartásáról, gyarapításáról függetlenül rendelkezik. Könyv- és kéziratárát azon-

ban az egyetem használatára bocsátja oly feltétellel, hogy azt, valamint a képtárt mindig az egyesület által választott és fizetett könyvtáros kezeli, aki köteles egyzersmind az egyetemi könyvtár gyarapítását is feldolgoztatni és kezelni. Melléje a kormány egy segédet ad. Helyiségekről, dolgozó- és olvasó-szobákról, valamint szolgai lakásról az egyetem épületében az állam gondoskodik s ha az egyezés életbeléptekor a könyvtárt nem tudná rögtön elhelyezni, kellő elhelyezéséig a helyiség bérét az állam fizeti. Könyvtartó állványokról saját könyvanyagukra nézve a szerződő felek külön gondoskodnak. A dolgozószoba butorzatát a Múzeum-Egylet, az olvasókét az egyetem adja, mely az összes helyiségekről, a fűtésről és világításról is gondoskodik. A szolga tartása a Múzeum-Egylet kötelessége. Az eshető károkért és alkalmazottaikért a szerződő felek kölcsönösen felelnek. Az egyetem fentartja könyveire nézve az időszakonkénti ellenőrzés jogát. Az egyetem tanárainak megszabott időre unikumok kivételével szabadságukban áll térítvény mellett bármiféle könyvet kikölcsönözni.

A többi gyűjteményt a tulajdonjog fentartásával az egyesület leltár mellett átadja az egyetem használatára, azzal a kikötéssel, hogy az egyesületnek joga marad minden gyűjtemény mellé egy-egy segédet választani, ki a gyűjtemény főőrének lesz alárendelve. A gyűjtemények helyiségeiről az egyetem gondoskodik, míg a szükséges szekrényeket anyaguk számára az egyesület és az egyetem külön szerzik meg. Az egyetem tartja a szükséges segéd- és szolgaszemélyzetet, valamint viseli az esetleges költöztetések költségeit.

A gyűjtemények bizonyos napokon a nagyközönségnek nyitva állanak. Anyaguk-

⁷⁸ A szerződés eredetijét az egyesület irománytára 76—1872. sz. alatt őrzi.

szaradi fel a maga gyijtemenyit is minden tulajdonit a magat
 Koteles ala ucsu. es a musommu. egyet es azoben Koteles kee egy
 es alac Konyvlatival is minden gyijtemenyivel az egyeten hely-
 szejitit kotelesitani. a Keres a most meglevi is az egyeten altal ha-
 na emle ipulesek. Edig a mag az egyeten fennelt es egyetemi or-
 lakas hasznalati Kivanya egy akkor Karmeggyizessel mag hataro
 pand felalt. is a most meglevi ipulesek elcsely. hataro fua
 kies melles. az egyeten hasznalatan hasznalalaban maromnak
 ottaneseben a Keres a maga levi minden ipulesekkel visommegy
 az egyet Koteles ala is az egyeten altal emle ipulesek a muso-
 mu. egyet tulajdonari valnak a nettal. hoz; ertelk barmu or-
 mu nevesendi valsigos fuesen tartomnak.

II. A szaradi esinyesek valik minden egyfelol a on
 Karmany is a toviiny hataro masfelol a musommu. egyet Kozgyi.
 kie nevesitessu; elerke ha purg az egyeten nevesitessu.

III. Az a szaradios Kotelesalac valsigos helyg. is
 ma elterekes az allam hordozat

Elterek allamok huanysagan a jelo szaradi hataro
 alakban kie tokielyen egyebumgo egyjarant vedeti feltanyban ut
 lissait ki. is a szaradi felk toviinyes kepviseloi altal ala,
 waton is a hataro puszekkel megposztallasson, minden
 szaradi felk egy egy vedeti feltany kezesitessu.

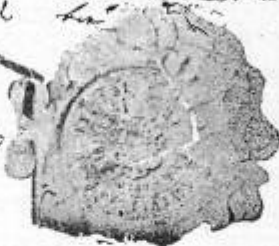
Stela Kotelesant julius 15. in 1872

Magy. Koteles
 musommu alacrol

J. Koteles Jarmos
 Kotelesant - on the saltin
 is Koteles musommu hataro
 mag az ob. Koteles mag
 hataro

Alonaly Koteles
 hatar egyet hatar

1857. évi.

Ezen szerződés a fennírókhoz zártképpel,
mely felelősség mellett annak megadásán

Pécsen 1857. évi Augusztus hó 2^{ik}

A vallás és közoktatásügy min. táj. miniszter

J. Szentkirályi
3

ról a Múzeum-Egyesület és az egyetem külön leltárt vezetettek. A Múzeum-Egyesület választmánya a múzeumi gyűjteményeket időszakonként számba veheti.

Az egyesület leltár szerint átadja kertjét és a benne levő épületeket az egyetem számára fűvészkertnek, azzal a kikötéssel, hogy a kert karbantartását az egyetem egészen a maga költségén viseli s a kertben levő növényzetet, mely csaknem teljes számban tartalmazza Erdély valamennyi élőfáját és cserjéjét, elpusztulni nem hagyja. Viszont az egyetemnek szabadsága lesz a megkívántató javításokat, átalakításokat és építkezéseket akadálytalanul eszközölni.

Mindezen szolgálmányokért az állam a Múzeum-Egyesületnek tudományos céljai előmozdítására évi 5000 forintot fizet.

Az egyetem ama szaktanárai, kik a gyűjtemények őrei, tagjai lesznek a Múzeum-Egyesület igazgató választmányának s alkalmazkodni tartoznak az egyet. tulajdonát képező tárgyakra nézve a választmány olyan intézkedéseivel, melyek a kezelésre, gazdaságra és az egyet. tudományos céljaira vonatkoznak.

A szerződés ötven év múlva a szerződő felek egyikének a lejáratnál fél évvel előbb nyilvánított kívánságára revízió alá jöhet, ellenkező esetben hallgatólag további 40 évre meghosszabbítottnak tekintendő, különben csak a felek közmegegyezésével bontható fel; a Múzeum-Egyesület tulajdonát képező gyűjteményeket azonban sem egészben, sem részben Kolozsvárról semmi esetre elvinni nem lehet.

Ezek voltak az 1872 őszén életbe lépett szerződés leglényegesebb pontjai, a melyek bár némely tekintetben mint pl. a helyiségek fölszerelése s az évente fizetett állami járulékok szempontjából szük-

keblűnek is mondhatók mégis anyagilag az egyesület előnyére váltak. Hiszen az egyesület ott állottja szerződés előtt, hogy 1869-ben részvényes tagjainak száma több százal s ezzel bevétele is mintegy évi 2500 forinttal fogyott. Költségvetéseiben pedig a személyi és dologi kiadások aránytalansága évről-évre nőtt s éppen a szerződés évében 10,109 forint személyi kiadás mellett dologiakra 3000 forint s a tárakra ebből is csak 1300 forint jutott.⁷⁴ Ez kétségtelenül nem emelte a közönség széles rétegeiben a rokonszenvet és számosan sokallották a személyi kiadásokat, bár azokat a növekvő szükségletek hozták magukkal. Sokat kellett fizetni a múzeumi helyiségek bérében is. Így tehát ezek enyhítésére nagyon jókor érkezett a szerződés értelmében évenként járó 5000 forint segély s a szerződés, mely a múzeum gyűjteményeinek helyiséget biztosított s így általános megnyugvást és jó reménységet keltett.

Azonban az egyetemmel kötött kapcsolathoz más természetű remények is fűződtek.

Még ha nem jött volna is létre az anyagilag kedvező szerződés, akkor is azt lehetett remélni, hogy az új egyetem tanárai és hallgatói sietnek fölhasználni azt az anyagot és azokat a segédeszközöket, a melyeket a múzeumi gyűjtemények nyújthatnak. Ez által fokozottabb szellemi életre nyílt kilátás.

De ezenkívül az egyesület vezető köreiben meg volt az a hit, hogy az egyetem tanárai tömegesen fognak csatlakozni az egyesülethez s ez által nemcsak a tagok számát növelik, hanem azokat a tudományos munkaerőket is fogják nyújtani, a melyek addig hiányoztak. Így az egyetem

⁷⁴ Titkári jelentés 1880-ról. Az E. M. E. történet-, nyelv- és bölcsészeti szakosztályának kiadványai. 139. l.

az egyesületnek nemcsak anyagilag, hanem hivatásának megfelelően szellemileg is hatalmas előmozdítója lett volna.

Az első reménység részben teljesült is, de a második majdnem egészen meghiúsult, pedig az egyesület a maga részéről mindent megtett, hogy a tudományos munkálkodásra tért nyisson és kedvet ébresszen.

Sietett eleget tenni az új egyetem kívánságának, a Múzeum kertben levő épülete néhány helyiségét a tanítás céljára kiürítette. Leltározta az állattani, azután az ásvány- és földtani gyűjteményeket, majd az utóbbiakat már 1872 december 7 előtt az egyetem használatára át is adta. Lépéseket tett, hogy tekintettel a könyvtár forgalmának előre látható növekedésére a könyveket minél nagyobb mennyiségben köthessék a könyvtári szabályzat érdekében felszólítást intézett az egyetem rektorához,⁷⁵ majd a következő év elején az erőteljesebb tudományos munkásság érdekében folyóirat kiadását határozta el s mire előkészületeit befejezte, hamarosan meg is indította.

XI.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület közlönye „*Erdélyi Múzeum*” címmel *Finály* Henrik titkár szerkesztésében 1874 februárjában indult meg. Régi vágya valósult vele azoknak, akik a Múzeum-Egyesület tudományos munkásságát fejleszteni törekedtek s köztük a szerkesztőnek, ki ennek az iránynak eleitől fogva lelkes, buzgó híve volt. Beköszöntő cikkéből is a győzelemre jutott ügy szeretete sugárzik. De kitűnik ugyanabból az is, hogy a folyóiratot legelső sorban az új egyetem tanárainak tudományos működése számára alapították anélkül, hogy e munkásságot a

Múzeum-Egyesületnek intézményesen biztosították volna. Mert céljuk volt, hogy komoly, tudományos irányban szerkesztett közlöny útján irodalmi működést fejthessenek ki s az E. M. E. által nyújtott alkalom fölhasználásával a folyóirat útján az új egyetem hírneve és színvonala érdekében dolgozhassanak. Az E. M. E. meg is adta erre a módot, anélkül, hogy ezzel szemben bármi előnyt biztosított volna a maga, szorosabban vett múzeumi céljai és érdekei javára.

Jóval többet tett annál, mint a mennyire az egyetemmel kötött szerződés kötelezte. Azt tette anyagilag lehetővé, a mire önállóan, magára az egyetem akkor anyagilag nem volt képes vagy legalább nem volt kész. — Kétségtelenül kockázatba ment bele, mert nagy előfizető közönségre nem számíthatott; még kevésre is csak a folyóirat olcsósága nyújthatott kilátást s felfogása nemességének és önzetlenségének semmi sem jobb bizonyítéka annál a ténynél, hogy midőn vállalta a kiadás költségeit s a tiszteletdíjakat: kiadványa javára lemondott az árusításból bevehető jövedelemről is. Egész adható anyagi erejével olyan cél: a tudományok önmagukért való mivelése szolgálatába állott, mely tulajdonképpen egyenesen a vele szerződéses viszonyban álló új egyetem föladata volt, melyet maga táraival, szakosztályaival és évkönyveivel eddig is szolgált s 1869-ben megújított alapszabályaiban hangoztatott; de ezzel szemben még azt sem kötötte ki, hogy akik általa, folyóiratában dolgoznak s általa működnek és érvényesülnek: bár tagjai legyenek.

A munkát nem szervezte meg a maga számára. Megelégedett azzal, hogy önzetlen, de naiv Maecenása lettegy olyan tudományos irányú munkálkodásnak, mely ön-

⁷⁵ Az 1872. évi október-decemberi, választmányi ülések 164, 170, 294 és 196. sz. határozatai.

magában értékes volt ugyan, de nem az egyesület érdekeit és főcélját szolgálta.

A folyóirat a már az egyesületi alapszabályok értelmében kirekesztett dogmatika theologia és a napi politika kivételével minden tudománynak megnyitotta hasábjait s főcélja a hazai tudományosság

I. SZ. 1874.

ERDÉLYI MUZEUM

AZ ERD. MUZEUM EGYESLET IGAZG. VÁLASZTMÁNYA NEGBIZÁRSÁGÓL

SZERKESZTI:

FINÁLY HENRIK

M. E. EGYET. TANÁR. A MŰV. EGYET. TITKÁR. A M. TUD. AKAD. E. T.

Megjelenés helye: Kolozsvár. Febr. 1. Ára évenként 1 lit. 12 kr.

Az „Erdélyi Múzeum” első számának feje.

előmozdítása és a tudományos munkálkodás számára való térnyújtás volt. Programja szerint szeptember és október kivételével minden hónap első napján jelent meg s tartalmát kellett hogy képezzék negyed nyomtatott ívet meg nem haladó rövid értekezések, tudományos irodalmi szemlék és könyvismertetések; rövid jelentések tudományos testületek és egyes szaktudósok működéséről; rövid tudományos értesítések és közlemények.⁷⁶

Nyoma sem volt benne a múzeumi gondolat szolgálatának.

Ezenkívül az egyesület még a régi negyedrétnél czélszerűbb, nyolczadrét alakban fenntartotta *Évkönyvet* kiadását, melyekazután isterjedelmesebb, önálló tudományos értekezéseket közöltek s tért adtak a különféle adminisztratívus jellegű és gyűjteményi jelentéseknek. A múzeumi munka tehát mintegy ezekbe szorult. De ott sem volt a tér egészen az övé s 1878-ban még ez is megszűnt.

A folyóirat irodalmi hatása és eredménye azonban nemsokára így is jóval

csekélyebbnek bizonyult, mint a milyennek a remények festették. Terjedelme kicsiny volt s kevés munkatárssal dolgozott. Az új egyetem tanárainak az E. M. E. kebelében és folyóiratában kifejtendő tüzetesebb munkásságához fűzött remények és várakozások nem váltak be. Mintha a munka szervezésének elmulasztása megboszulta volna magát. Sőt nemsokára éppen e körökből, az egyetem orvoskari tanártestületéből indult ki egy külön *kolozsvári orvos-természettudományi társulat* alakításának eszméje.

Az E. M. E. régi szakosztályai már a tagok 1869-i nagy megapadása idején is lanyhán működtek. Alig is volt, aki működjék. Hiszen 1869 után néhány buzgó kolozsvári középosztálybeli részvényes tagon kívül jóformán csak a még élő igazgató- és alapító- tagok maradtak az E. M. E. tagjai, kik túlnyomóan nem Kolozsvárt éltek s az egyesületi életben nem vettek részt. A régi vezetőemberek más része fölkerült az ország fővárosába. A belső erő ezekkel is apadt. Maga Mikó Imre gróf az elnök is, mint közmunka és közlekedésügyi miniszter s Kolozsvár képviselője az év nagy részét ott töltötte és az egyesületi életben alig vehetett részt. A kolozsvári tagokat ismét csoportokra tagolták a társadalmi viszonyok s az 1867-iki kiegyezés után beállott politikai pártküzdelmek.

Előbb a balközép és a Deák-párt eleinte három évenként ismétlődő választási küzdelmei, utóbb ezek egyesülése után a szabadelvű és a függetlenségi pártok helyi harcai nem egyszer tették ellenségekké az önkényes uralom ellen még válllvetve harcoló barátokat is. E pártküzdelmek nagy mértékben hozzájárultak a tagok egymástól való elhidegítéséhez, tönkretet-

⁷⁶ Finály Henrik: A szerkesztőség bemutatja magát az olvasó közönségnek. *Erdélyi Múzeum* 1874. évf. 1—4. l.

ték a személyes jó viszony minden belső-séges, harmonikus együttműködéshez okvetetlenül szükséges varázsát. Maga az egyesület pedig a széthúzó, bomlasztó hatások útjába semmi új összekötő és egyesítő erőt nem állított. Az egyetem alapításakor az új tudományos intézet tanáraitól várván erői fölfrissülését, várakozó álláspontra helyezkedett. Szakosztályainak működése megszűnt s az egyesületi élet jóformán az igazgatóválasztmány üléseire szorult, melyek az igazgatásra vonatkozó apró intézkedésekben merültek ki.

A sajtóból is eltűntek rendre az egyesületi ügyeket tárgyaló értékes cikkek s maga az egyesület nem gondoskodott kellően arról, hogy ezen az úton fentartsa különösen vidéki tagjaival az érintkezést s szélesebb rétegekben ébren tartsa az érdeklődést az ügyei iránt.

A változások már Mikó Imre grófnak feltűntek, de nem csügesztették. Meg nem szűnő optimizmussal tekintett a jövőbe, bár az egyesületben az alkotmányos élet kezdetén megindult bomlási tünetek eleinte őt is aggasztották. Midőn látta, hogy mint hűl a közönség érdeklődése az egykor annyira felkarolt egyesület és gyűjteményei iránt, midőn a múzeum fentartásának anyagi gondjai eléje tornyosultak: ő is gondolt olykor-olykor arra, hogy vajjon nem lett volna-e jobb azzal a sok szép lelkesedéssel, munkával és áldozattal, melynek az E. M. E. alapítását köszönhetette, valami egyebet teremteni, melyben az alkotóknak és az egész nemzetnek, ha nem is több haszna, de bár több öröme lett volna.⁷⁷

Tudta és hirdette, hogy a sikeres egyesületi munkássághoz nagy mértékű értel-

mi fejlettség és élénk közszellem kell. Azt is látta-, hogynemzetében és egyesületében az előbbi még fejlesztést kíván, az utóbbi majdnem teljesen hiányzik. Az új alkotmányos élet negyedik évében a sokat tapasztalt nagy lélek bizonyos szemrehányó bánatával mondja, hogy „minket csak a nyomás tart együvé; csak a zsarnokság fenyegetése fűz szorosan egymáshoz s nemzeti intézeteinkhez.” De midőn ugyanekkor intő példálul mutat reá az 1870—71-iki német-francia háború tragédiájára, megtalálja a vigasztalását abban, hogy az ily nagy veszteségek után az építő munka a mivelődésé. Éppen azért mondja, hogy az E. M. E.-et, ha meg nem volna, a tragédia tanúsága után bármi áron meg kellene teremteni. Így pedig hogy megvan, fentartását és fejlesztését közös nemzeti kötelességnek tekinti. Bölcs jósággal és atyai szeretettel nézi küzködő és tagjaiban megfogyott alkotását, melynek léte neki így is különös öröm; belső fejlődése s a nemzeti mivelődésre való üdvös kihatása legfőbb vágya s hanyatló korának éltető reménye.⁷⁸

Az egyetem felállításával azonban nagy szíve ismét új reményekkel telik meg.

Boldogan hivatkozik tizenhárom év haladást bizonyító eredményeire és néhai b. Eötvös Józsefnek arra az elismerésére, hogy az egyetem felállítását éppen az tette Kolozsvárt legkönnyebben lehetővé, hogy a múzeumi tárukban készen kapta a legszükségesebb gyűjteményeket.⁷⁹ Leszámolt rendre a megváltozott viszonyokkal s azokat 1874-ben az alakulás első éveivel összevetve mindezt, s a helyzetet természetesnek találta. „Ma — írja — nincs többé szükség arra, hogy mindnyájan csak

⁷⁷ Mikó Imre megnyitja az 1873 februárius 20-iki közgyűlésén. Az 1873-iki jkv. 1. l.

⁷⁸ Megnyitja 1871. febr. 27. Közgy. jkv. 1-3 l.

⁷⁹ Mikó Imre idézett megnyitó beszéde a E. M. E. közgyűlésén, 1873 februárius 20-án; a Közgyűlési jkv. 3. l.

a tudomány zászlója alá meneküljünk. — A Múzeum-Egylet közgyűlése nem pótol többé nekünk megye- és országgyűlést. Ezért, ha nem gyűlünk is ma oly számosan, mint egykor: az nem hanyatlás, hanem inkább haladás. A különböző irányú törekvések és tehetségek meglelték működésük saját terét és oda osztották be tevékenységüket. A kik itt maradtunk, utógondolat nélkül és őszintén csak a tudománynak kívánunk szolgálni.⁸⁰

Szerencsésnek tartotta az egyetem és a múzeum-egyesület szövetségét s oly szép színekben látta ragyogni a jövőt és annyira biztosnak hitte az egyesületi törekvések sikerét, hogy a bekövetkező eredményeknek már előérzetét is teljes elégtételnek ítélte azok számára, kik az egyesületet és múzeumát megalapították. Ő úgy fogta fel az egyetemmel létesült kapcsolatot, hogy az két egymásra utalt fél szövetkezése, melyeknek szellemi iránya párhuzamos, törekvéseiknek céljai csaknem azonosak; mégis találnak egymásban olyat, a minnek hiányát, tehát szükségét is érezték, a mit mindenki birni óhajtott s a mit magából kifejtteni, önerején megszerezni vagy éppen nem, vagy csak nagy áldozatok árán lett volna képes. Az ily szövetségekben a szövetkezők kiegészítik egymást magasabb rendű egységgé, anélkül, hogy mindenik megszűnnék magában önálló egész egység lenni és az egyesített erők kölcsönös egymásra hatása által fokozva oly munkaképességre serkentik egymást, a melynek eredményei még a vérmes eredményeket is túlszárnyalják.⁸¹

Törekvéseinek koronáját látta abban, hogy a nemzeti erő összpontosítására és a művelődés terjesztésére alkotott Múzeum-Egyesület gyűjteményei útján a Tudomány-

Egyetem fölállítása alapföltételeit nyújthatta. De nem osztozott azok nézeteiben, kik az államtól nyert anyagi támogatással mindent elérve és biztosítva hittek. Látta, hogy fejlődő alapítása többet kíván. Érezte, hogy a közel jövőben a gyűjtemények a személyzet szaporítására és nagyobb anyagi támogatásra szorulnak. Tudta és érezte, hogy az oly egyesület és intézmény, amely tagjai érdeklődését és támogatását elveszti, a holt emberhez hasonló, amelynek törzsével tagjai egészet képeznek, de mozgás, élet nincs bennük.

Már 1875-ben tartott utolsó közgyűlési megnyitó beszéde idején láthatta, hogy az egyetemmel kötött szövetkezés nem válthatja be minden reményét s a társadalom elvesztett érdeklődését éppen nem pótolja. Az egyetem tanárai közül csak azok állottak az egyesület céljai szolgálatába, a kik régebben is bebizonyították buzgóságukat és úgyszeretetüket. Az új emberek még tagokul is csak kivételesen jelentkeztek.

Most már újra aggódott. Méltán aggódhatott s mondhatta, hogy „fogyunk napról-napra és ha új és ifjabb erők nem lépnek helyeinkbe, ki fog ma-holnap beleülni a mi örökségünkbe? Tagokat tehát, új tagokat a múzeum-egyletnek, akik szaporítják az anyagot, megifjítják a szellemi és erkölcsi erőt!”⁸²

Az 1875-iki közgyűlésen utoljára hangzott el a szívhez és az értelemhez egyaránt szóló súlyos, okos szava. A következő közgyűlésen már gyengélkedése miatt nem jelenhetett meg s 1876 szeptember 16-án egész nemzetét magába záró nemes, nagy szíve megszűnt dobogni. Utána az egyesület irányától lassankint eltért s midőn 1889-ben Mikó Imre gróf emlékére

⁸⁰ Megnyitója 1874 márczius 12. Jkv. 4. l.

⁸¹ Megnyitója az 1873-iki közgyűlésen.

⁸² Mikó Imre 1875 márczius 18-iki megnyitó beszéde.

mellszobrát fölállította, már új csapáson haladt s szakosztályai léptek előtérbe.

XII.

Mikó Imre gr. még élt, midőn a kolozsvári tudomány-egyetem orvoskari tanártestületének egyik, 1875 áprilisi üléséből egy ív indult s aláírásra hívta föl azokat, „a kik Kolozsvárt egy orvos- és természettudományokat művelő és terjesztő egyesületet akarnak alkotni.” Az ívet az orvosi kar jelenvolt egyetemi tanárai mind aláírták, azután köröztették s nemsokára mintegy 66 tanár, orvos, gyógyszerész és néhány más természettudomány-kedvelő írta alá, akik az ugyanazon év június és július havában tartott szervezkedő gyűléseken megalkották az alapszabályok tervezetét is. Az alapszabályok 1875 október végére megerősítve leérkeztek. Az év végére a társulat tagjainak száma 120-ra nőtt, 1876 januárius 8-án az alakuló gyűlés megtörtént s az új társulat „*Kolozsvári orvos-természettudományi társulat*” címen megkezdte működését.

Célja volt az orvosi és természettudományok művelése és terjesztése, továbbá a szakértségek közötti összetartás erősítése és továbbfejlesztése. Eszközeiül időszakonként gyűléseket kívánt tartani, melyeken a tagok megfigyeléseiket és tanulmányaikat közölhessék s szakkérdéseket vitathassanak meg. Azonkívül népszerű, tudományos felolvasásokat óhajtott rendezni s a gyűlések és felolvasások tárgyait kivonatossal közzé kívánta tenni. Végre külön könyvtárt akart tartani. Két szakosztályra oszlott. Minden két évben elnököt és titkárt s minden évben két szakelnököt, két szakjegyzőt és hat választmányi tagot kellett választania.⁸³

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület vezetői nem nagy örömmel nézték annak a társulatnak alakulási mozgalmát, melynek alapítói felhívásukban egyszerűen tudomást sem vettek arról a Múzeum-Egyesületről, mely a természettudományok művelését szintén feladatának tekintette, azokért áldozatokat hozott — erről kiadásaival tanúságot tett — s természettudományi gyűjteményt tartott fenn. A múzeum-egyesület vezetői úgy látták, hogy tulajdonképpen az orvosok akarnak társulatot alakítani s a természettudományok barátait és művelőit csak erőnyerés szempontjából vonják be az alakulásba.

Az *Erdélyi Múzeum* egy névtelen cikke az alakulást bírálva, helyesebb útnak tartotta volna, ha a kezdeményezők egyszerűen az Erdélyi Múzeum-Egyesületbe lépve, annak természettudományi szakosztálya munkacerejét és jelentőségét gyarapították volna munkásságukkal. Így megnyerhették, illetőleg készen kapták volna az egyesület segélyforrásait is. Az egyesület hivatalos képviselője azonban nem ment tovább azon tiltakozásának kifejezésénél, melyet mellőzése miatt nyilvánított, sőt megpendítette az egyesülés gondolatát.

Ez nem maradt visszhang nélkül s másfél év múlva az együttműködésre az új társulat tett komoly ajánlatot.

A kolozsvári Orvos-Természettudományi Társulat a „Magyar Polgár” című kolozsvári napilap közölt tudósításából különlenyomatként, „*Értesítő*” címmel egy kis folyóiratot adott ki, melyben orvosi szakülései és természettudományi estélyeinek tárgyait közölte. Nemsokára a társulat választmányában fölmerült az az óhaj, hogy ne csak az orvosi és

⁸³ Az *Értesítő* története. Névtelenül az „*Értesítő*” az E. M. E. Orvos-Természettudományi szakosztályából” 1896. évf. 1—2. lapján.

természettudományi szaküléseken előadott értekezéseket lehessen így kiadni, hanem ezenkívül más a szaktudomány köréből való dolgozatok és különösen a hazai orvosi és természettudományi irodalomból rövid irodalmi szemlék is megjelenhesse- nek az Értesítő hasábjain. Külön, önálló folyóiratot óhajtottak, amely tükre lehessen mind a kolozsvári, mind az egész hazai hasonló irányú szakműködésnek. A választ-

arra, hogy a kolozsvári Orvos-Természettudományi társulat közös czíme alatt együtt adjanak ki egy külön orvosi és külön természettudományi részből álló közlönyt. A bizottság működésének s az orvos-természettudományi társulat ez indítványának eredménye gyanánt a bizottság írásba foglalta javaslatait s 1877 június hó 3-án tartott üléséből e javaslatokat az E. M. E. választmányával közölte is.

*Dr. N. Kolozsvár, a kolozsvári
orvos-természettudományi társulat választ-
mányából kiküldött bizottság 1877 június
3-án tartott üléséből.*

*Dr. Abt Antal
elnök.*

*Högyes Endre titkár
Dr. Koch Antal választó tag,
Genericsich Antal
az orvosi osztály elnöke
Dr. Entz Géza
a természettudományi
osztály elnöke*

A kolozsvári Orvos-Természettudományi társulat javaslatának záradéka

mány az eszmét elfogadta, önálló folyóirat megvalósítására azonban nem volt elég anyagi ereje, mert tagjai összes száma még csak 166-ra s évi bevétele alig 1000 forintra rúgott. Így egy bizottságot küldött ki,⁸⁴ hogy az ebben az ügyben az E. M. E.-tel lépve érintkezésbe, szólítsa fel azt

Mindenik folyóiratot 12—12 ívre terveztek, évenként 3—3 füzetrel s a társulat erre a célra fordítható 300 forintjához az E. M. E.-től annyi hozzájárulást kértek, hogy a folyóiratokra összesen 1000 forintot lehessen fordítani.⁸⁵

Az E. M. E. választmánya 1877 június

⁸⁴ Tagjai voltak: dr. Abt Antal elnök, Högyes Endre választmányi tag, dr. Genericsich Antal az orvosi szakosztály elnöke, dr. Entz Géza a természettudományi szakosztály elnöke.

⁸⁵ Írói tiszteletdíjat egyelőre nem szándékoztak fizetni. Könyvismertetések, apró irodalmi szemlék, a szerkesztés tiszteletdíjára részint a folyóiratok kiállítására szánt összegek feleslegé-

23-iki ülésében tárgyalta a felszólítást, de a tárgy fontosságánál fogva nem határozott rögtön felőle, hanem az elnökből, a tisztikarból s a múzeumi gyűjteményeket kezelő egyetemi tanárokból bizottságot küldött ki, hogy az ebben az ügyben az orvos-természettudományi társulat bizottságával tanácskozzék s azután tegyen indokolt előterjesztést.⁸⁶ E tanácskozások alapján a bizottság megállapodásai kialakultak s 1878 februárius 16-án az E. M. E. igazgató-választmánya az együttműködés érdekében a következő határozatot hozta:

1. A múzeum-egylet a maga kebelében ismét életbe lépteti a korábban is fennállott két szakosztályt, u. m.: történelem- nyelv- és bölcsészettudományi és a természettudományi szakosztályt.

2. Az egylet e szakosztályok mindenképpen a maga tudományos működése eredményeinek közzététele céljára évenként az egylet pénzerejéhez képest megállapítandó átalányt bocsát rendelkezésre, amelyről a szakosztály teljesen függetlenül és önállóan rendelkezik a kifizetett célra; csak arra lévén kötelezve, hogy az egylet tagjai közt való ingyen kiosztásra, valamint a külföldi intézetekkel és tudományos testületekkel való csereviszony fentartására szükséges példányszámot rendelkezésére bocsássa az igazgató-választmánynak.

3. A Múzeum-Egylet felhatalmazza a maga természettudományi szakosztályát, hogy ha jónak látja, a kolozsvári orvos-természettudományi társulattal egy közös kiadvány közzétételére szövetkezzen, csak azt kötvén ki, hogy e közös kiadvány címében — bármi lesz is ez a cím — az erdélyi múzeum-egylet természettudományi szakosztálya mint egyik kiadó világosan

és kifejezőleg meg legyen nevezve és a 2. pont alatt említett példányok a választmány rendelkezésére legyenek.⁸⁷

Az Orvos-Természettudományi Társulat a megállapodásokat magáévé tette⁸⁸ s azokat az E. M. E. 1878 márczius 21-én tartott közgyűlésén elfogadta.

Ezzel a múzeum-egylet működése irányában nemsokára lényeges változások állottak be.

A múzeumot fentartó egyesület a tudományos célok és munka sikere érdekében szervezte szakosztályait s *az új alakulás az akadémiai gondolatot tolta előtérbe.*

Az eredetileg múzeum-fentartó egyesületet tehát az Egylettemmel és az Orvos-Természettudományi Társulattal nyert kapcsolata arra az útra terelte, hogy tudóstársasággá fejlődjék.

Az akadémiai gondolatot gróf Esterházy Kálmán elnök 1878-iki közgyűlési meghívója érintette, Finály Henrik pedig a közgyűlés után részletesen kifejtette.

Az új berendezkedés céljául azt valotta és tűzte ki, hogy föllevenítse és új erővel indítsa útba a múzeum-egyesület tudományos működését. A múzeum-alapítás és fentartás sikereire hivatkozva, elérkezettnek látta az időt arra, hogy az egyesület kezdje el a fősúly áthelyezését a múzeumba gyűjtött tudományos anyag feldolgozására s így egyengesse az utat arra az átmenetre, amely a múzeum-egyletből az eddig csak múzeumot alapító és ellenőrző, igazgató-testületből *lassanként valóságos tudóstársaságot, azaz tudományt mívelő és terjesztő, tudomá-*

ből, részint az előfizetésekből esetleg bevehető összegeit szánták. Az E. M. E. igazgató-választmányához benyújtott javaslat, melynek záradékát másolatban adjuk, június 12-ről, 51—1877. sz. alatt az E. M. E. irománytárában.

⁸⁶ Az 1877. évi 82. jegyzőkönyvi határozat alapján.

⁸⁷ Az 1878. évi 30. jkvi sz. pont. Szövege az Orvos-Természettudományi társulathoz intézett hivatalos átíratában is 51—1877. sz. a.

⁸⁸ Az 1878 februárius 22-iki választmányi ülésen. A válasz az E. M. E.-hez már másnap megérkezett; 19—1878. irománytári sz.

nyos eredményeket termelő testületet alakítson.⁸⁹ A múzeumi munkásság tehát a tervezetben nem annyira főcél, mint átmeneti eszköz, mintegy hid a távolabbi cél, az akadémiai eszme szolgálatában.

Ez a program az átalakulást úgy óhajtotta elérni, hogy a múzeum-egyesület vegye föl a kebelébe mindazokat a tudományos erőket, melyek csatlakozásával ez az átalakulás megtörténhetik. Tehát csak nagy általánosságban érintette a megoldás módját.

Jól tudta s ki is mondta azonban, hogy tudós társaság csak tudósokból alakulhat s így a társaságba való fölvétel egy jelentősű a tudóssá avatással. Mégis arra számított, hogy az átalakulás után minél többen igyekeznek az egyesület tagjaivá lenni. De itt a terv ismét nem számolt azzal, hogy az önkéntes tudóssá ajánkozás legalább is különös módja egy tudósrársaság alakulásának.

Azonban a tagjaiban megfogyott és munkásságában stagnáló egyesületnek új erőre szüksége volt. A régi szervezet alapján új fölpezsdülésre nem volt kilátás. Az egyetemhez fűződött remények nem váltak be. A tagok számának növekedésére és a tudományos munkásság föllendítésére határozott kilátást csak az orvos-természettudományi társulat új csatlakozása nyújtotta. Ez pedig működése irányánál fogva már előre láthatólag nem a gyűjteményeken alapuló munkásságot növelte s az új szakosztályok élete a gyűjteményektől függetlenül indult meg és függetlenül fejlődött.

Az E. M. E. 1878 márczius 21-iki közgyűlésének határozata alapján mindjárt az első választmányi ülés⁹⁰ utasította a titkárt,

„hogy az egyesület kolozsvári tagjaitól körözvény útján vegyen nyilatkozatot az iránt, hogy ki melyik szakosztályhoz kíván csatlakozni, hogy ezek alapján össze lehessen hívni az alakuló és szervezkedő üléseket.“ A szakosztályok azután megalakultak s június 25-én a választmány tudomásul vette, hogy a természettudományi szakosztály dr. *Abt* Antalt, a történettudományi pedig *Finály* Henriket választotta meg elnökének.⁹¹

*

Ezzel új irány kezdődött s az egyesület ismét nagy reményekkel tekintett a két szakosztály útján a maga jövője elé is. A természettudományi szakosztály működésének biztosítéka volt már az a buzgalom, mely az orvos-természettudományi társulat megalakításában és az ott folytatott munkásságban megnyilvánult s hasonló remények keltek a történelmi szakosztály működéséről is. S csakugyan az előbbi nagyon élénk munkásságot fejtett ki, ellenben az utóbbi 1879-ben megindult folyóiratán kívül négy évig alig adott életjelt magáról.

A természettudományi szakosztály alakuló ülése 1878 június 22-én folyt le, gróf *Esterházy* Kálmán elnöklése alatt. Az elnök tette meg azt az indítványt, hogy az új szakosztály válassza meg elnöknek dr. *Abt* Antalt, jegyzőjének dr. *Högyes* Endrét, a kolozsvári orvos-természettudományi társulat elnökét és jegyzőjét, hogy a közös feladatokra szövetkező testületek vezetése egységes legyen.⁹² Az indítványt elfogadták. A vezetés ugyanazon kezekbe összpontosult, a szakosztály és a szövetkezett társulat munkássága nemcsak szak-

⁸⁹ Közgyűlés után. *Erdélyi Múzeum* 1878. évf. 50–51. l.

⁹⁰ Az 1878 április 6-iki 75. jkvi sz.

⁹¹ Az 1878. 93. jkvi sz.

⁹² Jelen voltak: dr. *Genersich* Antal, dr. *Entz*

Géza, dr. *Högyes* Endre, dr. *Hintz* György, *Kullisseky* János, dr. *Bartha* János, *Cseb* Lajos, dr. *Kanitz* Ágost, *Finály* Henrik. A jegyzőkönyv eredetije 1878. évi 51. sz. a. az E. M. E. irománytárában.

Dr. Ábt Antal

üléseiben lendült föl, hanem a Múzeum-Egyesülettől nyert anyagi segítséggel számottevő terjedelművé nőtt a tartalmas folyóirat is s három év múlva a vezetők joggal mondhatták, hogy a közös munkásság Kolozsvárt egy kis orvos-természettudományi irodalmi központot teremtett.⁹³

Azonban a szövetkezés vezetőinek azonos személye hátránnyal is járt. Bonyolulttá lett az ügymenet s a természettudományi szakosztályban komolyan fölmerült a két egyesület uniójának kérdése. Az egyesülésnek elvi akadályai nem voltak, a gyakorlat pedig annyival kívánatosabbá tette azt, mert a szakosztály tagjai nagyrészt tagjai voltak az orvos-természettudományi társulatnak. A működő tagok egészen ugyanazok voltak s ezeknek a

közös célból ugyanazon eszközökkel dolgozó két egyesület kétféle adminisztrációja csak idejét pazaroltatta. Megtették tehát a kezdeményezést az egyesítésre s a szakosztályból és az orvos-természettudományi társulattól kiküldött vegyes bizottság az egyesülésnek semmi akadályát sem látta, ha az *addigi szövetkezés alapján kezdeményezett működési irány és módozat az egyesítés esetére is változatlan maradhat*. Ennek a gondolatnak közvetítését a múzeum-egylet választmányával a természettudományi szakosztály vállalta magára.

Midőn azonban kifejezte azt az aggodalmát is, hogy a maga működési irányát a választmány tapasztalt jóindulata mellett sem látja mindaddig intézményesen biztosítva, míg léte az E. M. E. alapszabályaiban nem gyökerezhetik s kérte, hogy az egyesület ez iránt intézkedjék. Ajánlotta egyszersmind, hogy a szakosztályok alapszabályszerű szervezésére kiküldendő bizottság tanácskozásaira hívja meg a választmány az orvos-természettudományi társulat választmányát is, hogy rövid úton a lehető egyesülés feltételei is tisztába hozhatók legyenek.⁹⁴

Ez az ajánlat újra lépés volt az egyesülés felé s a két fél megtette a további intézkedéseket. A két választmányból hét tagú vegyes bizottságot küldtek ki az alapszabályok átalakítására s nemsokára 1882 derekára az E. M. E. történelmi szakosztálya a választmánynak bejelentette, hogy mint bölcsészeti-, nyelv- és történelemtudományi szakosztály újjá kíván alakulni. Beterjesztette új ügyrendjét s kérte, hogy az 1882-iki költségvetésben fölvegye a szakosztályi általányt az egyesület jövőre is biztosítsa számára s jogosítsa föl arra,

⁹³ A szakosztály 1878. évi 131. irománytári sz. beadványa.

⁹⁴ A természettudományi szakosztály 1881

november 4-én tartott rendkívüli ülésének beadványa az E. M. E. irománytárában 1881. évi 131. sz. alatt.

hogy szakosztályi tagokat az egyesület tagjain kívül is vehessen föl, azzal a reménnyel, hogy a szakosztály ajánlatára a választmány a közgyűlésen kieszközli ezeknek levelező tagokká választását s a választmány e kérések lehető teljesítését meg is ígérte.⁹⁶

Ezalatt rendre elkészült az új alapszabálytervezet s azt 1883 április elsején előbb az orvos-természettudományi társulat, majd azután az E. M. E. közgyűlése is elfogadta. Ezek alapján a kolozsvári orvos-természettudományi társulat 1884 április 27-én tartott közgyűlésén kimondta, hogy mint külön társulat megszűnik és összes tagjával belép az E. M. E. orvos-természettudományi szakosztályába.⁹⁶

Az 1884-ben megindult külön szakosztályi életnek külső körülmények is kedveztek. A közönség érdeklődése s egyes tárakban a múzeumi gyűjtő munka megcsappant. A tömegesebb és nagyobb adományok már Mikó Imre gróf életében ritkultak s halálával mondhatni meg is szűntek. A gyűjtemények pedig mind a kellő hely, mind a személyzet és megfelelő anyagi erő hiányában kifelé is ható erőteljesebb munkát nem végezhettek s nem volt folyóiratuk, hol belső munkájuk eredményeit közölhették volna. Pedig a gyűjtemények csak megfelelő folyóirat útján tudják a nagyközönséggel az állandó összeköttetést föntartani lévén ezek a kifelé hatás eszközei s a belső tudományos munka bizonyítékai és közvetítő szervei. Ezek útján léphetnek a gyűjtemények csereviszonyba és a testvérgyűjtemények közösségébe. Mivel pedig e gyűjtemények mind e szükséges kellékeket nélkülözték,

hatni sem tudtak s a mi érdeklődés még az Erdélyi Múzeum-Egyesület iránt nyilvánult, azt a szakosztályok foglalták le, melyekben tudományos munka folyt s melynek nyilvánosságra bocsátására folyóirattal rendelkeztek. A folyóiratok útján a látszat az lett, hogy csak ott foly a Múzeum-Egyesület munkája és élete. A gyűjtemények és szakosztályok nem tudtak kapcsolatot találni s a régi célok elhomályosultak. A régi programm feledésbe merült. A tárak tudományos munkája véka alá rejtett világossággá lett s a folyóiratok egészen az értékes, de a gyűjteményekhez semmiben nem kapcsolódó akadémikus munkásság szerveivé váltak.

Mikó Imre gróf még szabatosan megjelölte a múzeumi feladatok egymásutánját a gyűjtésben, a rendezésben s utánna a tudományos feldolgozásban. Ettől a programtól a Múzeum-Egyesület eltért, pedig a kész gyűjteményekben a programnak csak két első pontja volt megvalósítva s a célok eltolódásával és a szakosztályok alakulásával a múzeumi irányzat teljesen háttérbe szorult. Mert a szakosztályok is a Mikó Imre gróf által hirdetett jelszavak alatt alakultak, de működésükben s utóbb mind önállóbb életükkel is merőben idegenek lettek a múzeumi céloktól.

Tagjaik száma gyarapodott. Ezt elősegítette a szakosztályi szervezet buzgalmán és tevékenységén kívül a tagsági díj csekélysége is.⁹⁷ Míg az E. M. E. részvényes tagjai rendre ötvenre és kevesebbre is leapadtak,⁹⁸ addig ugyanakkor a bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi szakosztálynak 150, az orvos-természettudományinak 300 tagja volt. E tagok azonban

⁹⁶ Az 1882. évi vál. jkv. 115. pontja.

⁹⁶ Az egyesülésre vonatkozó ügydarabok az E. M. E. irománytárában 37—1883, 60—1883 és 58—1884. sz. a.

⁹⁷ Az egyesületi tagsági díj 5 frt, a szakosztályi tagsági díj csak 3 frt volt.

⁹⁸ 1893-ban és 1894-ben csak 34—34 fizető részvényes tag szerepel a pénztári évi számadásokban.

nem voltak egyszersmind az E. M. E. tagjai, csak a külön szakosztályoké. Tagsági díjukat külön a szakosztályi pénztárba fizették, a mely azt nem az egyesület, hanem csak a szakosztály céljaira fordította.

A két szakosztály jóformán az E. M. E. nevét viselő és az által segélyezett két külön tudományos társulat lett s annyira önálló volt és annyira csak a saját céljait szolgálta, hogy ha címében nem viselte volna az E. M. E. nevét, avatlatlanok csak a munkásság iránya után nem gondolhatták volna, hogy a szakosztályok az egyesülettel is kapcsolatban vannak.

Maga a szellemi élet, a munkásság mely e szakosztályok ülésein és működésében foly, különösen az orvos-természettudományi szakosztályban, mely az alapszabályok szerint is a kolozsvári orvos-természettudományi társulat alapszervezetét tartotta meg, igen élénk és értékes volt.⁹⁹

E szakosztály 1884-től *Orvos-Természettudományi Értesítő az E. M. E. orvos-természettudományi szakosztályának üléseiről és népszerű természettudományi estélyeiről* címmel adta ki folyóiratát, majd

ezt a nehézkes hosszú címet 1890-ben valamivel rövidebbé váltotta fel.¹⁰⁰

A folyóirat 3 részre oszlott: 1. *orvosi*, 2. *természettudományi* és 3. *népszerű* részre s külön-külön füzetekben, de egyenlő alakban jelent meg, úgy, hogy év végével együtt egy kötetet képezett.¹⁰¹ A füzetekben első sorban a szakülések és népszerű előadások eredeti közleményei s azon kívül másodsorban más eredeti közlemények láttak napvilágot. Ezen kívül állandó rovatát képezték a könyvismertetések és a hazai szakirodalom címjegyzékei,¹⁰² valamint az egyesület működését jellemző apróbb ve-
gyes közlemények, mint a szakosztályi ülések, közgyűlések jegyzőkönyvei és az ott felolvasott jelentések. Ezekhez a külföldi csereviszony szempontjából az 1887 óta megindított *Revue* járult, mely német s néha francia vagy angol nyelven egészen, vagy kivonatokban adta a főbb eredeti közleményeket s később a szakülések jegyzőkönyveit. Mindenikszakfüzeteit előbb külön szerkesztő szerkesztette,¹⁰³ utóbb 1896-tól az egész szerkesztés dr. *Apáthy István*, dr. *Farkas Gyula* és dr. *Szabó Dénes* tagokból álló bizottságra ment át, majd 1902-től a szakosztály választmánya

⁹⁹ Az 1879-iki megalakulástól 1895-ig, tehát 17 év alatt az orvosi szakosztály összesen 131 ülést tartott, melyeken 81 szerző értekezett 346 különböző orvostudományi tárgyról. Ugyanezen idő alatt a természettudományi szakosztályban 113 ülésen 69 szerző 399 különböző tárgyról s 63 természettudományi estélyen ismét részint az orvosi, részint természettudományok köréből 21 előadó tartott 54 különböző tárgyról előadást. E működés nagyobb része az 1883-i beolvasás utánra esik. V. ö. az *Ertesítő* története, *Ertesítő* stb. 1896. 5. 1.

¹⁰⁰ *Ertesítő az E. M. E. orvos- természettudományi szakosztályából.*

¹⁰¹ Az 1. és 2. évenként 3–3, az utóbbi 2 füzetben jelent meg. A háromféle szakfüzetnek egymástól eltérő színű borítéka volt.

¹⁰² Ez az eredeti közlemények szaporodásával a természettudományi szaknál 1898-tól, az orvosi-
sinál 1901-től elmaradt.

¹⁰³ A szerkesztőbizottság tagjai voltak az orvosi szaknál: dr. *Högyes Endre*, dr. *Klug Nándor*, dr. *Belky János*, dr. *Löte József* és dr. *Szabó Dénes*; a természettudományi szaknál dr. *Koch Antal*, majd 1893-tól tekintettel a math. és természettudományi szakokra dr. *Koch Antal* és dr. *Farkas Gyula* egyetemi tanárok együtt. A népszerű előadások szerkesztője dr. *Entz Géza*, dr. *Farkas Gyula*, dr. *Apáthy István* és dr. *Koch Ferencz*. Az utóbbi rendszeres közlése 1891-től megszűnt s csak időnként jelent meg egy-egy előadás.

a cikkek közlésénél nagyobb befolyást óhajtván biztosítani magának: az *Értesítő* orvosi részének szerkesztését dr. Szabó Dénesre, a természettudományi részét dr. Fabinyi Rudolfról bizta, a kik tisztüket 1906-ig meg is tartották.¹⁰⁴

* * *

Az 1883 október 19-re összehívott értekezleten megalakult a történelem-, nyelv- és bölcsészettudományi szakosztály is. A lassú, de folytonos munkát és fejlődést tartva szem előtt, még a külső szervezkedés teljes befejezése előtt főcélja felé törekedve, munkához kezdett. Elnökké dr. Hóman Ottó egyetemi nyilv. r. tanárt, titkárrá dr. Schilling Lajos egyetemi ny. rk. tanárt választván meg, már 1883 november 19-én hozzáfogott felolvasó ülései tartásához.¹⁰⁵

Feladatának azt vallotta, hogy a címébe foglalt tudományszakok köréből tartandó előadások és felolvasások meghallgatására s az azok folytán támadt eszmék kicserélésére havonként, minden hó második szombatján ülést tart; eshetőleg a közönség számára népszerű felolvasásokat rendez és a körülményekhez képest értékesebb munkákat kinyomat.¹⁰⁶

E kiadványokra az E. M. E.-től 1000 frt

évi átalányt nyert s úgy határozott, hogy ezeket füzeteként, alkalomszerűleg, határozatlan számmal és terjedelemben, de minden évben együtt 20 nyomtatott íven adja ki.¹⁰⁷

Eleinte így évenként 4—4 füzet jelent meg. Ez azonban ha tartalomra értékes is, de szélesebbkörű hatásra kevés volt. Ennek az átérzése indította Hegedüs István egyetemi tanárt arra, hogy 1887 január 23-án a szakosztály záróülésén indítvánnyal lépjen föl s az irodalmi munkásság fokozása érdekében tegyen lépést.

Indítványával az volt a célja, hogy az E. M. E. történelem-, nyelv- és bölcsészettudományi szakosztálya kiadványait olyan folyóirattá alakítsa át, mely a tudomány és szépirodalom egyesítése által hasson oda, hogy művelt, olvasó közönséget teremtsen magának; a tudomány, költészet és művészet kérdéseit komoly, beható módon tárgyalja; a szépirodalom legmagvasabb és legértékesebb termékeit nyújtsa, hogy a női közönség is kedvet kapjon az irodalomnak oly termékei iránt, melyek alkotása gondosabb, lassúbb munkát igényel.¹⁰⁸

Utalt arra, hogy a nagy időközökben megjelenő kiadványok szélesebbkörű hatás

¹⁰⁴ A *Értesítő* 1879—1902. évi 24 kötetében megjelentek:

1. Az orvosi szakon 97 szerzőtől 276 értekezés, összesen 305 és $\frac{1}{8}$ ív terjedelemben, 94 tábla rajzzal és 78 szöveg közzé nyomott ábrával. A *Revue* 57 $\frac{1}{8}$ ív terjedelemben 65 szerző 156 értekezését adta kivonatban.

2. A természettudományi szakon 90 szerző 438 értekezése 342 $\frac{2}{8}$ ív terjedelemben, 104 tábla rajzzal és 32 szöveg közzé nyomott ábrával. A *Revue* 72 íven, 59 szerző 179 értekezése kivonatát vagy teljes fordítását közölte.

3. A népszerű szakon 19 előadó 46 népszerű előadása jelent meg 97 és $\frac{2}{8}$ íven, 17 tábla rajzzal.

A szerkesztőkről és a közleményekről szóló fenti kimutatást az E. M. E. ama kis Emlékkönyve

16. és 17. lapjáról vettem át, melyet az E. M. E. válaszmánya a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Kolozsvárt, 1903 szeptember 6—10-ig tartott vándorgyűlése alkalmára adott ki.

¹⁰⁵ Az alakulást az E. M. E. válaszmánya december 15-én tartott ülésén vette tudomásul. Ekkor a szakosztálynak 73 tagja volt.

¹⁰⁶ Az alakuló értekezlet jegyzőkönyvének I. pontja.

¹⁰⁷ Szakosztályi *Értesítő* az E. M. E. tört., nyelv- és bölcsészeti szakosztályának kiadványai 1884. 68—69. l. Az alakulás ideje itt tévesen október 18, 19 helyett.

¹⁰⁸ Hegedüs István indítványa; az E. M. E. történelem-, nyelv- és bölcsészettudományi szakosztály kiadványai 1887. évi 66. l.

keltésére nem alkalmasak. Ezért havi folyóiratot tartott szükségesnek. E mellé csoportosítani óhajtotta az egész országot, de különösen Erdély mindazon íróit, „kik a szaktudomány terén szerzett tekintélyük mellett a nyelv és írás művészetével közreműködének az olvasási kedv gerjesztésére és irodalompártolás terjesztésére.” Körvonalozta a folyóirat programját is. E szerint közölni kívánt volna iránycikkeket a szociológia kérdéseiről. Heti szemlét szerette volna kiterjeszteni a nevezetesebb politikai eszmék tudományos megvilágítására. Fő vonásaiban feltüntette volna a különféle tudományágak fejlődését, kifejtette volna az exakt tudományoknak az életre való kihatását és az absztrakt tudományoknak a társadalmi eszmék fejlesztésére irányozható befolyását. A szépirodalmi rész szigorú kritika alapján megválogatott irodalmi termékeket, valamint méltányos és igazságos kritikai szemlét tartalmazott volna, melynek feladatául tűzte ki méltatni a tudomány és szépirodalom termékeit s figyelemmel kísérni a külföldi irodalmat is.

Nagy és szép cél volt, melylyel Hegedüs István eszközt keresett Kolozsvárnak erőteljes irodalmi és művelődési központtá tételére. Indítványa azonban még korai volt, túl is lépett az E. M. E. sajátos céljain s kivált az anyagi eszközök hiányzottak megvalósításához. A szakosztályban élénk vita folyt az indítványról s végre csak elvben fogadták el; pedig utóbb a folyóirat megindításának kérdése a közgyűlésen is helyesléssel találkozott s ugyanitt többen az erőteljesebb tudomá-

nyos munkásság érdekében emeltek szót és kifogásolták a költséges igazgatást, mely az egyesület tudományos céljaitól jelentékeny tőkét vont el. Már a közgyűlés előtt való napon cikk jelent meg a *Kolozsvárban*, mely reámutatott a bajok forrásaira és a költséges igazgatás gyengéjére. Másnap a közgyűlésen heves viták folytak s különösen dr. *Concha Győző* és dr. *Berde Áron* felszólalásai valóban a múzeum érdekeiben történtek. A vita azonban személyes érzékenykedések sajnálatos útvesztőjébe vitt s a bajokon segítség nem történt.¹⁰⁹

A közgyűlés mindössze a folyóirat átalányát 1500 forintra emelte, úgy, hogy az 1887-ben öt füzetben 30 íven jelenhetett meg s 1892 óta az átalány újabb fölemelésével negyven ívre növekedve havi folyóirattá alakult át s addigi címe helyett¹¹⁰ az *Erdélyi Múzeum* címet vette föl.

Hegedüs István azonban már nem érte Kolozsvárt a fejlődésnek ezt az újabb fokát, mert 1891-ben a budapesti tudomány-egyetem tanárává nevezték ki s a fejlesztés nem is az ő szélesebb körű programja alapján történt, hanem a szakosztályi munkásság keretei közt maradt s abban az irányban haladt tovább a következő évtizedben is, újabb átalakulásáig.¹¹¹

XIII.

Finály Henrik titkár 1896-ban maga mondta az E. M. E. neve alatt alakult szakosztályokról, hogy mindenik „csaknem úgy tekintette magát, mint egy egészen önálló és független testület.”¹¹²

Az önállóság ekkora fokától már csak

¹⁰⁹ A *Kolozsvár* 1887 márczius 30 és 31-iki 78. és 79. sz. A drága igazgatási költségek még azzal tetőződtek, hogy az akkori pénztáros 600 forint tiszteletdíját, melylyel csekély teendőiért valóban bőven volt jutalmazva, még 200 forinttal föl-emelték.

¹¹⁰ Az Erd. Múzeum Egylet bölcsészeti, nyelv

és történettudományi szakosztályának kiadványai.

¹¹¹ A folyóirat szerkesztői voltak: dr. *Schilling* Lajos 1884–86-ig; dr. *Hegedüs* István, 1887-től 1890-ig; dr. *Szianyey* József 1891-től 1893 derekáig és dr. *Szádeczky* Lajos 1893 közepétől 1905 végéig.

¹¹² A Múzeum; *Erdélyi Múzeum* 1897. évf. 10. l.

egy lépés a teljes önállóság. Ennek az érdekében 1896-ban az E. M. E. milleniumi díszközgyűlésén *Finály* Henrik fölvetette a *kolozsvári tudós társaság* megalakításának eszméjét.

Az alakulás tervét azonban nem fejtegette részletesen ki s így nem tudható, hogy mi indíthatta arra a kijelentésére, hogy mind anyagi tekintetek, mind szellemi szükségek ennek a lépésnek megtételét követelték.

Nem terjeszkedett ki a tudós társaság szervezetének kérdésére sem s így azt sem tudhatjuk, hogy milyennek gondolta a második magyar tudományos Akadémiát.

Annyi azonban bizonyos, hogy az eszme fölvetésének ünnepélyes alkalmán, a második ezredév kezdetén kívül az egyesületi életben semmi sem látszott alapnak ily nagy terv megvalósítására s magában az egyesületben erre az anyagi erő nem volt meg.

A nagy általánosságban fölvetett gondolatot tehát, midőn senki sem láthatta annak kivételéhez a szükséges anyagi eszközöket vagy bár azok megszerzésének legkisebb reményét sem, nem fogadta lelkesedés. A tiltakozás ellene már az eszme felvetése napján elhangzott dr. *Apáthy* István állattári igazgató jelentésében, aki a gyűjtemények érdekében az akadémiai irányzat fejlesztése ellen nyilatkozott. A tudós társasággá alakulás gondolatát fejtegetései nyomán már akkor bukottnak lehetett tekinteni s az itt megindult küzdelem aztán több mint nyolcz év után új alakulásra vezetett.

Annál hatalmasabban nyomult előre a gyűjtemények sorsának kérdése.

Ezek érdekében is történt egy komoly, nagy lépés még 1890-ben.

Az egyesület a mindjobban égető helyszükség megszüntetése érdekében akkor a nagyobbbszabású új egyetemi építkezések megindulásával közgyűléséből kölcsönül felajánlotta az államnak alaptőkéje nagyobb részét a szükséges múzeumi építkezések ideiglenes fedezésére. Ezt abban a hitben tette, hogy telekről nem kell gondoskodni, mert a Múzeum-kert építkezésekre elég tért biztosít s így az állam könnyen és hamar juthat abba a helyzetbe, hogy ott a gyűjteményeknek szállást nyújthat s a múzeumi munkát elősegítheti.

Az állam azonban nem sietett igénybe venni az ajánlatot, sőt az E. M. E. vezetői értesültek arról, hogy a Múzeum-kert felhasználása a vallás- és közoktatásügyi minisztériumban arra az aggodalomra adott okot, hogy az egyetem, illetőleg az azt fenntartó állam, abba a kellemetlen helyzetbe juthat, mely az idegen telekre építkezést fenyegeti.

Mihelyt ez az egyesület vezető köreiben tudomásra jutott, a választmány felirattal fordult gr. *Csáky* Albin vallás- és közoktatásügyi miniszterhez az aggodalmak eloszlatására.¹¹³ A nyert válasz hangsúlyozta, hogy a tervezett egyetemi építkezéseknek is az egyik célja, hogy az Erdélyi Múzeum gyűjteményei czélszerűbb elhelyezést nyerjenek; de szükségesnek jelezte az 1872-ben kötött szerződés revízióját, mert annak tizedik pontja a Múzeum-kertre nézve sem a tulajdonjogra, sem a birtokviszonyra nem nyújtott az államkincstár terhére ott emelt épület felől kellő biztosítást.¹¹⁴ Az egyesület választmánya késznek nyilatkozott a revízióra. Ezen az alapon tárgyalások indultak meg s eredményökül 1894 június 1-ére elkészült az új szerződés, melyet az egyesület

¹¹³ A 49—1901. sz. a. üggydarab az E. M. E. irománytárában,

¹¹⁴ Az 1893 június 12-én kelt 22282 sz. leirat 64—1893 sz. a. az E. M. E. irománytárában.

1895 április hó 22-én tartott közgyűlése elfogadott.¹¹⁵

Az új szerződés egyelőre lényegében nem sokat változtatott az addigi helyzeten.

Az egyesület meghozta azt az áldozatot, hogy nagyértékű Mikó-féle kertjét minden pénzbeli kárpótlás nélkül átengedte az állam tulajdonába, a gyűjtemények épületei céljaira; de a szerződés után még tíz évvel sem állott azon a gyűjtemények részére új épület, sőt az állam a nyert telek egy darabját egyetemi klinikák céljaira használta föl. Nem emelte az állam az egyesület tudományos céljai előmozdítására a gyűjtemények után 1872 óta fizetett évi 5000 forint átalányt sem; pedig a gyűjtemények 23 évi gyarapodás, rendezés és tudományos eredmények után jóval több szolgálatot tettek és jóval többet értek, mint 1872-ben. Csupán az volt szembetűnő haladás és előny, hogy a könyvtárigazgatót az új szerződés szerint az állam tartotta s az így fölszabaduló összeget¹¹⁶ a gyűjtemények megnőtt szükségletei és méltányos igényei némi enyhítésére lehetett fordítani.

Egyebekben a helyzet nagyjában a régi maradt. Az egyesület anyagilag nem gyarapodott, sőt tőkéje kamatveszteségeket szenvedett s a gyűjtemények használatáért az államtól nyert évi átalányon kívül csak annyival rendelkezett, mint megalakulása idején. De míg az alakuláskor ezt az anyagi erőt egészen a maga múzeumi céljaira fordíthatta, most az 1884 óta működő szak-

osztályok mind többet vontak el abból s az egyesület szerény jövedelme mindinkább nem volt elég a külön múzeumi és külön akadémiai cél szolgálataira.¹¹⁷

Az állam nem vette igénybe az E. M. E. építkezésre följánlott kölcsönét, de egyetemi építkezéseit megkezdette s az egyetem új épületében a múzeumi gyűjteményeknek is kilátásuk volt ideiglenes helyre. Ellenben a tárak szűk dotációi a fejlődés követelményei miatt mindinkább kevésnek bizonyultak s évről-évre előre meg voltak terhelve. Éppen ezért az egyesület kénytelen volt állami segélyért folyamodni.

Dr. Szádeczky Lajos titkár¹¹⁸ az 1900 december 12-én tartott választmányi ülésen bemutatta a kérés tervezetét, melyet elfogadva és a tárigazgatók hozzá mellékelte előterjesztéseivel együtt kinyomatva, 1901 márczius 1-én küldöttség nyújtott át dr. Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszternek.¹¹⁹

A kérés utalt arra, hogy az E. M. E. azt az intézményt hozta létre, melyet az 1841—43-iki országgyűlés tervezett és elhatározott. Vázolta az egyesület munkásságának eredményeit, valamint az állammal fennálló szerződéses viszonyt s reámutatott arra, hogy a külön Erdély csak tőle nem függő okokból nem valósíthatta meg múzeum-alapító tervét. Ilyenformán az az unió létesülése után a magyar állam feladata kellett volna hogy legyen. Az állam azonban 1867 után az idejében intézett kérés

¹¹⁵ Az egyesület a szerződést ki is nyomatta.

¹¹⁶ Ez 2000 frt fizetés és 300 frt szálláspénz volt. Azonban csak 1897 után állott ez az összeg is az E. M. E rendelkezésére.

¹¹⁷ Így 1893-ban az egész évi bevétel 17.695 frt 75 kr. volt. Ebből a táraknak jutott átalányul:

A könyvtárnak	— — —	2500 frt
A természeti táraknak	—	1800 frt
A régiségtárnak	— —	150 frt
		<u>4450 frt</u>

¹¹⁸ Szádeczky Lajos egyetemi tanár. Finály halálától, 1898-tól fogva volt titkár 1905-ig, mikor lemondott

¹¹⁹ A kinyomatott kérést megküldötték minden erdélyrészi képviselőnek is. A küldöttség tagjai voltak gr. Esterházy Kálmán vezetésével a tárak igazgatói s az egyesület titkára és pénztárosa. A kérés átadását tárgyalások és levelezések előzték meg, melyek az Egyesületi irománytár 1901-iki ügyszerkezetét alkotják.

mellett sem vette hathatós támogatásába az országos jellegű intézményt, sőt a kolozsvári egyetem alapítása alkalmával inkább saját, bár tudományos céljaira használta ki, a nélkül, hogy kellő fejlesztését és virágzását biztosította volna. És míg az állam a Magyar Tudományos Akadémiát, a Nemzeti Múzeumot, és számos más fővárosi és vidéki múzeumot segítette, addig az E. M. E. önállóan, a maga erejéből kellett hogy megéljen és küzködjön, mert az államtól nyert 5000 forintos járulékát is nem segélyül, hanem gyűjteményei használatáért, tehát nagyobb értékű ellenszolgalmányért kapta.¹²⁰

A miniszter jóindulattal fogadta a kérést átnyújtó küldöttséget s megígérte, hogy módot keres az egyesület segélyezésére,¹²¹ a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége pedig 1901-iki jelentésében az E. M. E. évi segélyül 100.000 koronát javasolt. Ez az összeg hosszú időre orvosolta volna a gyűjtemények anyagi bajait, de sajnos, csak papiroson maradt.

A segélyezés ügyét aztán jelentékenyen előmozdította az, hogy az 1902. évi állami költségvetés tárgyalása alkalmával dr. *Török Bertalan* nagyenyedi és *Bedőházy János* marosvásárhelyi országgyűlési képviselők az államsegély megadása érdekében melegen fölszóltak az E. M. E. kérése mellett. A költségvetési javaslatba föl is vettek ez után 15.000 koronát, de ezt a pénzügyi bizottság törölte s a közbejött politikai változások és az ex-lex-állapot úgy meghátráltatták az államsegély ügyét, hogy az csak három év múlva, 1908-ban válhatott valóra. Ekkor a képviselőházban a költségvetés tárgyalásakor az E. M. E. érdekében újra felszólt dr. *Tutsek Sándor*, a bánffy-hunyadi kerület képviselője s az ország-

Dr. Tutsek Sándor

gyűlés megadta a rég várt, de még kevés segélyt, a mely ugyan messze elmaradt a Wlassics Gyula minisztersége alatt tervezett megfelelő összegtől, de legalább a táruk égető szükségeinek egy részét fedezni lehetett belőle s az egyesületben az akkor már megtörtént szervezeti átalakulás után könnyebbé tette a szükséges nyugodtabb és értékes munkát.

XIV.

Az államsegélyért tett lépések mind azért történtek, hogy az egyesület nagy céljaihoz anyagi erőt nyerjen s érték minél többet tehessen. A munka irányáról azonban a vélemények nagyon eltértek.

Többen s kivált azok, kik az egyesület életét, működését és irányát csak az egyetemmel létesült kapcsolat, vagy éppen csak a szakosztályok 1884-iki felállítása után

¹²⁰ A felirat 44—1901. sz. a. az E. M. E. iró-mánytárában.

¹²¹ Az 1901 márczius 13-án tartott választmányi ülés 46. jk. pontja.

ismerték, az akadémikus munkálkodást tartották főfeladatnak. A múzeumi jellegű munkásságnak csak alig néhány hive volt, s a szakosztályok mellett nagyon értékes bizonyítványul állottak kiadványaik, melyek közül az orvos-természettudományi szakosztály folyóiratáról még a múzeumi fel fogást hirdető nézet is elismerte, hogy a magyar tudományosságnak olyan szolgálatot tett, „mely éppen önzetlenségénél fogva különösen nagyra tartható” s az E. M. E.-re még a legtöbb fényt sugározta. A csereviszony folytán pedig olyan folyóiratokat juttatott a Múzeum könyvtárába, melyekhez különben magyar szakemberek alig juthattak volna hozzá.¹²² A másik szakosztály működését már nem honorálta hasonló elismerés. Ennek folyóiratában is becses tanulmányok jelentek ugyan meg; kritikai rovata azonban gyengült s igen sokszor túlnyomólag csak ismertetésekből állott. Azonkívül a csereviszony mivelésével sem ért el olyan eredményeket, mint a másik folyóirat, a miben a külföldre nézve kétségtelenül része volt annak a körülménynek is, hogy a folyóiratnak idegen nyelvű kivonatai nem voltak.

Az akadémikus munkásság hiveivel szemben a múzeumi irányt főként a táruk igazgatói képviselték s a két irány nyílt összeütközése az 1896 december 2-iki közgyűlésen, *Finály* Henrik tudós-társasági tervével szemben, *Apáthy* István fellépésével történt meg.

Apáthy István azt fejtegette, hogy ha az E. M. E. szervezetén változtatni akarna, akkor tudós társasággá alakulás helyett oda kellene hatnia, hogy múzeumának gyűjteményei a tudományos laboratóriumok szerves egészévé alakuljanak át, melyek a köz-

művelődést a nagyközönség előtt az addigi módon is szolgálva, becses vizsgálati anyagok készletei volnának. Kivánta, hogy adjon az egyesület anyagi erőinek helyesebb felhasználásával e laboratóriumokba munkásokat, ezek kezébe eszközöket és több módot a munka eredményeinek tudományos közzétételére. A közzététel eszközét akár a laboratóriumok vezetői kezébe óhajtotta volna letenni, akár ha az addiginál „egységesebb közös szervezet a kiadványok érdekében érett megfontolás után kívánatosabbnak mutatkoznék, maradjon meg a közzététel az eddigi módon, de több anyagi eszközzel a szakosztályok kezében.”¹²³ Fölvetette a vidéki fiók-múzeumok szervezésének kérdését is.

A következő évi közgyűlésen (1897 június 2) folytatta a küzdelmet. Azt fejtegette, hogy „ha idők multán, a körülmények változásával nem tarthatja meg egy intézmény sem tökéletesen az alapítók kijelölte útvonalat, nem alkalmazkodhatik részletekben is azok intenczióinak betűszerinti folyományaihoz, de tisztelni kell mindenkoron azoknak az intenczióknak a szellemét s attól nem szabad eltérnie.” Végső következtetése, a mit a múzeumi munkásságra nézve csak a vezetése alatt álló tárra vont le, lényegében ugyanaz, a mit Mikó Imre gróf 1864-iki munkaprogramja kijelölt: ¹²⁴ 1. a gyűjtés és konzerválás; 2. a tudományos földolgozás s 3. a tudományos eredmények közzététele.

Ezzel a küzdelem megtalálta irányát és kapcsolatát az alapítók gondolataival s alapelveiből az is következett, hogy a szakosztályok a gyűjteményekkel való kapcsolat nélkül csak addig a mértékig kívánhatják

¹²² Dr. Apáthy István jelentése az E. M. E. állattára felől az 1896. évben; *Értesítő* 1897. 73. l.

¹²³ Jelentés az Erdélyi Múzeum állattára felől; *Értesítő* stb. 1897. 66–68. l.

¹²⁴ E kötet 41. lapjáról.

meg az egyesület áldozatait, a meddig igényeik az egyesület eredeti főcéljával össze nem ütköznek. Az összeütközés pedig meg volt abban a tényben, hogy az egyesület gyűjteményeit nem tudta kellően ellátni tárgyi javadalommal s tudományos munkájuk közzétételére külön szerv, illetve folyóirat létesítésére módot nem adott. A jobban ellátott szakosztályok folyóiratai pedig nem múzeumi célokat szolgáltak.

Igy Apáthy felvetette azt a kérdést is, hogy vajjon az E. M. E. nem szolgálná-e jobban a maga céljait, ha az egyes tárnak bocsátáná rendelkezésükre a kiadványokra szükséges összegeket? A kérdés egyelőre válasz nélkül maradt, de igazságot és szükségét fejezett ki s a közgyűlések közönségében és a gyűjtemények tudományos személyzetében rendre mind jobban kezdtek szaporodni a múzeumi gyűjteményekre alapozott munkásság hívei.

A küzdelmeknek új erőt adott az a körülmény, hogy az egyetem építkezései befejezéshez közeledvén, mind több gyűjtemény került be az új épületbe s mind jobban érzett a fejlődés feltételeinek hiánya. Azon kívül a gyűjtemények rendre új igazgatókat kaptak,¹²⁵ a kik nagyobb intézetek körében fejlődve, szélesebb látókörral nevedtek s az egyetemmel való kapcsolat következményeit szigorubban véve, annak követelményei szerint nagyobb lépésekben kívánták előbbre vinni intézeteiket.

A küzdelmek 1903-tól 1905-ig érték el tetőpontjukat.

A gyűjteményi álláspont azt hangoztatta, hogy Mikó Imre gróf társaival Mú-

zeumot és ennek társadalmi képviselőjére Múzeum Egyesületet alapított. A Múzeum társadalmi képviselőjének, az E. M. E.-nek, tehát eszközeit és céljait a gyűjtemények érdekei körül kell összpontosítania.

Ezzel szemben a szakosztályi felfogás az volt, hogy az alapítók a Múzeum-egyesülettel tudományos életet akartak ébreszteni¹²⁶ és szellemi érintkezést létrehozni s a múzeumi tárnak nem különálló öncélból alapítottak, hanem éppen eszközeikül a magasabb céltnak, a tudományos munkásságnak.¹²⁷

A küzdelem kezdetén igazában egyik fél sem ismerte az egyesület fejlődésének teljes történetét, annak minden mozzanatát s csak a hosszú harcok után tisztázódott az a tény, hogy *az E. M. E.-et Mikó Imre gróf és társai az 1841—43-iki országgyűlés tervezetei alapján Magyar Nemzeti Múzeum és a Magyar Tudományos Akadémia kettős céljaira egyformán alapították; de ily nagy célok kivételére az egyesületnek már kezdetben sem volt elég anyagi ereje s utóbb a társadalom támogatása nélkül a fejlődés fokozottabb igényeit e kettős cél szolgálatában nem bírta meg.*

Eleinte mindkét fél a maga felfogása diadaláért küzdött. Utóbb egyezés létesült.

*

Apáthy István az 1903-iki közgyűlésen (május 25-én) nyíltan reámutatott arra, hogy az E. M. E. összes évi jövedelme — akkor 32.529 korona — együttvéve is még akkor sem volna elegendő az Erdélyi Múzeum összes tárnainak egyaránt kielégítő fenntartására és fejlesztésére, ha mindenik

¹²⁵ Így 1899-ben a Növénytár dr. Richter Aladárban, 1899 nyarán az Érem- és Régiségvár dr. Pósta Bélában, 1900 nyarán dr. Erdélyi Pálban a könyvtár új igazgatókat nyertek. Dr. Apáthy István állattári és dr. Szádeczky Gyula ásványtári igazgatók már előbb is a gyűjteményi érdekek szószólói voltak.

¹²⁶ Szamosi János megnyitója a bölcselet-, nyelv- és történettudományi szakosztály 1904-iki közgyűlésén; *Erdélyi Múzeum* 1904. évf. 356—57. l.

¹²⁷ Dr. Szádeczky Lajos: Az E. M. E. eredete és rendeltetése; *Erdélyi Múzeum* 1904. évf. 153—160. l. Idézett felfogása a 160. lapon.

kellően el volna helyezve s az egyesület egész alaptökéjével sem lehetne a táraknak csak fele számára is megfelelő, hosszabb fejlődést megengedő helyiségeket teremteni.¹²⁸

Akkor már be volt nyújtva a választmányhoz dr. Apáthy István indítványa az alapszabályok reformálására is.¹²⁹

Az indítvány reámutatott arra, hogy a szakosztályok az egyesületre nincsenek azzal az üdvös hatással, a mely az egyesület reájuk fordított áldozataival arányban állana, sőt az egyesületet főczéljai elérésében bénítják és gátolják, a nélkül, hogy saját tevékenységük az E. M. E. külső életnyilvánulása lenne.

Ennek az állapotnak okát abban találta, hogy az 1884-ben módosított alapszabályok nem gátolták a szakosztályok idegen testté válását és az elidegenedést a szakosztályok ügyrendjei mindinkább előmozdították. Az így alakult viszonyok és bajok orvosságát pedig az alapszabályok olyan módosításában látta, mely a szakosztályokat az egyesülettel szerves egésszé forrasztaná és arra kényszerítené, hogy ügyrendjük módosítása által a maguk működését az eddiginél teljesebb összhangba juttassák az E. M. E. céljaival.¹³⁰

Körvonalazta az irányelveket s a választmány az indítványt bizottságnak adta ki.¹³¹

Majdnem egy év múlva, 1904 márczius 6-án került a választmány elé dr. Apáthy István új alapszabálytervezete, mely a szakosztályokat megszüntetve, az egyesületi élet tengelyévé egészen a gyűjteményeket kívánta tenni. A választmány többsége¹³² azonban a radikális átalakulás ellen nyilatkozott s bizottságot küldött ki az alapsza-

bályoknak a régi elvi alapon való szükséges módosítására. Ez a bizottság a módosított alapszabálytervezettel 1904 szeptemberére elkészülvén, ezt a választmány heves viták közt október 5-től december 7-ig, hat egymást követő ülésen letárgyalta s így került az az 1905-iki közgyűlés elé.

A küzdelmek nem folyhattak félreértések nélkül. A szakosztályi rendszer hívei között voltak, a kik a szakosztályok megszüntetését vagy szerepkörük csökkentését az egyesület tudományos jellegének eltörlésével és a tudományos munka megszüntetésével egy jelentőségűnek tekintették. Ilyen hangok emelkedtek a kolozsvári napi sajtóban is. Ez a felfogás a gyűjteményekben is csak holt kincseket látott s azt már nem nézte, hogy a gyűjtemények a tudományos buvárkodás és szabad kutatás helyei, melyeknek anyagát a bennük folyó munka életre kelti s a küzdelem éppen azért folyt, hogy ez a munka minél sikeresebb lehessen.

E felfogással az 1905-iki közgyűlésen a könyvtári jelentéssel kapcsolatosan dr. Erdélyi Pál szállott szembe s nemcsak védte a múzeumi felfogást, hanem bizonyította, hogy a gyűjteményekre alapozott tudományos munkásság az alapítóknak is gondolata s hevesen támadta az idők folyamán a múzeumi főczélok rovására 1884 után életbe lépett szakosztályi irányzatot. Reámutatott arra, hogy ennek az iránynak virágzása alatt az E. M. E. a rendelkezésére álló anyagi erővel nem végezhetette az alapításkor kijelölt múzeumi munkát s az idők folyamán kifejlődött magyar társadalomban a régi programban megjelölt célok valószínűsítésére új egyesületek alakultak, melyek

¹²⁸ Jelentés stb. *Értesítő* 1902. évf. 128. l.

¹²⁹ Benyújtotta 1903 februárius 4-én.

¹³⁰ Javaslat 34—1903. sz. a. az E. M. E. iró-
mánytárában.

¹³¹ Tagjai voltak: a tisztikar, az összes táruk igazgatói és a szakosztályok elnökei; a 32—1903. jk. sz. alapján.

¹³² Vagyis 15 szavazat 9 ellen; 52—1904. jk. sz.

az E. M. E. egy-egy munkaterét sajátították ki. Az E. M. E.-nek így a régi célokból nem maradt más a múzeumi gondolatnál s az akadémikus munkásságra szervezett szakosztályoknál, melyek a múzeumi eszmétől független, távolabbi célokat szolgáltak. A körülményekkel és a fejlődéssel számot vetve, azt ajánlotta, hogy az egyesület maradjon meg azon a területen, hova az idők folyamán visszaszorult; fordítsa főerejét és gondját gyűjteményeire és azok útján fejtsen ki életerős munkásságot.¹³³ „A mi programunk — mondotta — hogy a Múzeum-Egyletben a múzeumokat reaktíváljuk, munkájukra képessé tegyük, tudományos jellegüket elismertessük.”

Erre a módot megadta a közgyűlés az új alapszabályok terve elfogadásával, a mely ugyan, mint kompromisszum eredménye, egyik küzdő felet sem elégítette ki teljesen, de a gyűjtemények és szakosztályok ellentéteit igyekezett elegyengetni s a békés munkára alkalmat nyújtott.

Ily körülmények közt az átalakulások küszöbén a jövő reményeivel áldozott az egyesület 1905 november 5-én, díszközgyűlésén nagy alapítója születése százados emlékének.¹³⁴ Erdélyi Pál emlékbeszéde felújította ott az ő dicsőült alakját, nagy lelkét és nagy céljait s az egyesület megtette a kezdő lépéseket *Összes munkái* kiadására, hogy nagyságához méltó emléket állíthasson gróf Mikó Imre nevének.

Közvetlenül ezután a választmány megtette az intézkedéseket az 1906-ra már érvényes új alapszabályok életbeléptetésére¹³⁵ s ezek értelmében az 1906 januárius 28-iki közgyűlésen megalakult az új választmány és tisztikar. A szakosztályok újjászerveződtek, a folyóiratok új címmel, új alakban jelentek meg s új irány kezdődött.¹³⁶

XV.

Az új alapszabályok a gyűjteményeket és a szakosztályokat egyenlően az E. M. E. tudományos szerveinek tekintik.¹³⁷ Az egyesület céljának vallják az 1841—42-iki erdélyi országgyűlésen elhatározott és 1859-ben Kolozsvárt megalapított Erdélyi Nemzeti Múzeum fentartását, fejlesztését, gyűjteményeinek tudományos földolgozását, a

64. §

Ezek az alapszabályok a belügyminiszeri jóváhagyásokat követő ér. tanácsának 1-én lepecsételték

Kolozsvárt, 1905. május 21-én.

1905. május 21-én.

Letta a m. k. belügyminiszeri jóváhagyással, 1905. május 21-én, a miniszterhivatalban.

Az új Alapszabályok megerősítő záradéka

¹³³ Erdélyi Pál jelentése a könyvtárról; *Erdélyi Múzeum* 1905. évf. 331—346. I. Idézett sorai a 345. lapon.

¹³⁴ Az E. M. E. ünnepélyét célszerűségi okokból tartotta az évforduló helyett Mikó Imre gróf nevenapján, november 5-én.

¹³⁵ Az 1905 novemberi és decemberi választmányi ülések 166. és 181. pontjai.

¹³⁶ Az új tisztikar a következőleg alakult meg: Elnök gr. Esterházy Kálmán; alelnökök b. Wesselényi Miklós, dr. Szamosi János. Főtítkárr dr. Schilling Lajos; titkár dr. Imre Sándor; pénz-

táros Lendvay Emil; ellenőr Kovács Ede; ügyész dr. Menybárt Gáspár. Választott választmányi tagok: dr. Boros György, dr. Cholnoky Jenő, dr. Csernátó Gyula, dr. Farkas Lajos, Ferenczy Gyula, dr. Gidófalvy István, Hevesi József, dr. Hirschler József, dr. Jancsó György, dr. Kenessey Béla, dr. Konrádi Dániel, b. Mannsberg Sándor, dr. Márki Sándor, Pálffy Márton, Péterfi Zsigmond, dr. Pisztorj Mór, dr. Rigler Gusztáv, dr. Schneller István, dr. Szabó Dénes, dr. Tutsek Sándor és gr. Wass Béla.

¹³⁷ Az Alapszabályok 3. §.

tudományok művelését s a honismeretnek és általában a magyar tudományosságnak előmozdítását.¹³⁸

E célok megvalósítására az egyesület széleskörű társadalmi tevékenységet tűzött ki feladatául s erre mind tárai, mind szakosztályai működését igénybe veszi. Pénzügyeit rendezni óhajtván, a pénzkézelt központosította. Megszűntek a régi szakosztályi pénztárak. Minden jövedelem az egyesület pénztárába foly s a választmány határozata alapján minden kiadást ez folyósít. Minden tag az E. M. E., tehát az egyesület tagja s ennek keretein belől választhat a tetszés szerinti szakosztályok között, melyek működésében részt óhajtni. Ennek a szakosztálynak kapja a folyóiratát s más szakosztályok kiadványaira kedvezményesen előfizethet.

A gyűjtemények és a szakosztályok munkásságának kapcsolatát a közös folyóiratok hivatása föntartani.

Az *Erdélyi Múzeum* a bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi szakosztálynak s a Könyvtárnak és az Érem- és Régiségtárnak, majd utóbb még az újonnan alakult jog- és társadalomtudományi szakosztálynak is közös irodalmi szerve lett. A *Múzeumi Füzetek* a természettudományi szakosztálynak és három gyűjteménynek, az Állat-, Növény- és Ásványtárnak kellett volna hogy a közlönye legyen.

Az egyesület szellemi életének, munkásságának és belső igazgatásának irányítása az új alapszabályok értelmében a főtítkárral feladata. Ezt az állást az egyesület

szerencsés választása dr. *Schilling* Lajos egyetemi tanárral, az E. M. E. régi, buzgó, munkás tagjával töltötte be. Ő vezette át az egyesületet az új alakulás kezdetein, első nehézségein s egyénisége tartalmaságával és iránya komolyságával kifelé tekintélyt szerzett az egyesületnek; lelkiismeretessége és munkaszeretete befelé példát nyújtott az irányítása alatt álló titkároknak, kik közül az első, dr. *Imre* Sándor, református főgimnáziumi tanár, az újjáalakulás sok nehézségével küzdött meg kitűnő sikerrel s 1908 őszén bekövetkezett távozásáig mintaszerű munkásságot végzett.

Hasonló szerencsés választást tett az egyesület akkor, midőn pénztárosának *Lendvay* Emilt, az Erdélyi Bank és Takarékpénztár Részvénytársaság vezérigazgatóját választotta meg. Kiváló vezetése alatt sikerült a régi terheket leapasztani, eltüntetni, az alapokat tekintélyesen gyarapítani. Míg 1905-ben az egyesület zárószámadása szerint a bevételek összege 52.879 K 70 fillérre rúgott s azzal szemben a kiadások összege 66.533 K 51 fillér volt, tehát 13.653 K 85 fillér hiány mutatkozott, a jubileum évében 87.740 K 42 fillér bevétellel szemben a kiadások teljes összege 85.163 K 04 fillér volt és így az esztendő 2577 K 38 fillér *felesleggel* zárult. E mellett *Lendvay* Emil önzetlensége szép jelül évi 1000 korona tiszteletdíját a nevére létesített alapítványra évről-évre az E. M. E.-nek ajándékozta.¹³⁹

Az *anyagvi viszonyok* e szerencsés alakulását hathatósan segítette az, hogy az

¹³⁸ Az Alapszabályok 1. §.

¹³⁹ *Lendvay* Emilnek az egyesület pénzügyi vezetésében kifejtett nagyértékű munkásságára szolgáljanak jellemzésül a következő adatok: Az egyesület pénzvagyona 1909 december 31-ére 621.891 K 69 fillérre emelkedett. A jubileum pénzügyileg terhes évében az alapok gyarapodása a következő volt:

Az alaptőke gyarapodása	1400 K — fill.
Az építési aranyalap gyarapodása	2500 „ — „
A tartalék-alap	1340 „ 28 „
A term. historiai-alap	497 „ 69 „
A Kovács Sámuel-alap	34 „ 97 „
A <i>Lendvay</i> Emil-alap	1087 „ 85 „
Összesen	6860 K 79 fill.

állami támogatás gr. Apponyi Albert minisztersége alatt fokozatosan emelkedett. Az egyesület 1905-ben kapta meg első 15.000 korona államsegélyét. Már 1906-ban ezen kívül az Érem- és Régiségtár 5000 korona külön segítségben részesült s gr. Apponyi Albert az E. M. E. céljai és törekvései iránt jóakarátát állandóan tettekkkel igazolta. Midőn 1907 március 5-én Kolozsvárt járva megtekintette a múzeumi gyűjteményeket s az egyesület elnökétől és a tárak igazgatóitól közvetlenül meggyőződött a szükségéről, egyenesen e látogatás eredményének lehetett köszönni, hogy Apponyi 1908-ban a már akkor 28.000 korona államsegélyen kívül erdélyi műkincsek vásárlására az Érem- és Régiségtárnak 10.000 koronát utalt ki. Ugyanezen évben az Állattár 2000 korona rendkívüli segélyben, az Erdélyi Múzeum 1000 korona állami támogatásban részesült s az erdélyi műkincsek vásárlására nyert segély utóbb még növekedett. Jelentékeny értékű volt még mind anyagilag, mind erkölcsileg, hogy Kossuth Ferencz kereskedelmi miniszter az E. M. E.-nek a hatóságokkal és tagjaival folyó levelezésben portómentességet engedélyezett.

Mivel a rendes államsegély kifejezetten csak a gyűjtemények céljaira fordítható: mind ezzel, mind a bekövetkezett építésekkel jobb helyzetbe jutott a *gyűjtemények* egy része is.

A könyvtár 1909-től fogva új, modern épületében folytathatta most már hivatásához és nagyságához mért munkáját. A társadalom fölébresztett érdeklődése el-kísérte ide s a régi Erdély nagymultú családjai sorra adták be őrizetébe ajándéku-
vagy letétül becses levéltáraikat.¹⁴⁰

1909-ben készen állott az Állattár pom-

pás nagy és szép épülete is. Négy év alatt két új, nagy, megfelelő helyiség. A Növénytár azonban a Botanikus Múzeummal s az Ásványtár még mindig az egyetem épületében zsúfolva szorongott. Az Érem- és Régiségtár gazdag gyűjteményei pedig kellő helyiség hiányában 1909-ben hat felé széttagolva heverték s belőlük csupán az egyetem központi épületében berendezett két földszinti és két alagsori terem volt a közönség előtt is megnyitva. Pedig a múzeumi munkára éppen ennél a gyűjteménynél növekedett és csoportosult a legtöbb öntudatosan képzett, tudományos szakerő, a kik megfelelő viszonyok közt képeseknek bizonyultak kifelé ható irodalmi munkásságunkkal a gyűjteményükben képviselt tudományágakat előbbre vinni.

A *szakosztályok* az újjáalakulás után számban megszorodtak, munkásságuk eredménye azonban különböző lett.

Mindjárt az újjáalakulás után éppen a multak azon tanulsága alapján, hogy a szakosztályok néha túlságosan igénybe vették az egyesület anyagi erejét s mivel másfelől föl lehetett tenni, hogy a fejlődés új szakosztályok alakulását hozhatja magával: a választmány a múzeumi cél érdekeit előre biztosító elvi határozatokat hozott. Kimondotta és az egyesület ügyrendjébe vétette, hogy a szakosztályok segélyére jövőre azok számának szaporodása esetén sem fordítja jövedelmének nagyobb hányadát, mint a milyent 1906-ban fordított. Hozzátette, hogy „ezután alakuló szakosztályok anyagi segélyben csak akkor részesülnek, ha a szakosztályokra fordítható hányad a jelenlegi segélyt túlhaladja és akkor is csak a többletből való segélyezésre tarthatnak igényt. Az új szakosztályok segélye azonban egyen-

¹⁴⁰ Az új könyvtárpépületben nyert helyet az E. M. E. titkári irodája, annak üléstermében

tartja üléseit az E. M. E. választmánya, s előadási termében vannak a szakosztályi előadások.

ként nagyobb nem lehet, mint egy-egy régi szakosztályé azok közül, a melyek az alapszabályokban névszerint meg vannak nevezve.¹¹¹

Mind e mellett az 1906 évben megalakult három szakosztály csakhamar negyedikkel szaporodott.

Legelőbb, még 1906 januáriusban a *természettudományi*, azután az *orvostudományi* szakosztály alakult meg.¹¹² Az utóbbinak alakuló gyűlésén fölmerült ugyan, az E. M. E.-től független, külön orvos-egyesület szervezésének ötlete is, de a tagok nagyobb része még sem ment belé abba, hogy elől kezdje az egyszer már beolvadt kolozsvári Orvos-Természettudományi társulat útját és erőgyűjtő kísérleteit. Utoljára, februárius elején megalakult a *bölcsészet-nyelv és történettudományi* szakosztály is.¹¹³ Közülök az orvostudományi szakosztály folytatta a legélénkebb s a természettudományi a leglányháb munkásságot. Az előbbi munkássága ismertetéséről is széles körben gondoskodott.¹¹⁴ A bölcsészet-nyelv és történettudományi szakosztály mintegy a középúton járt a kettő között.

Ezekhez negyedikül csatlakozott s széleskörű és élénk működésével csakhamar kiváló szerepet vitt újonnan alakult *jog- és társadalomtudományi* szakosztály. Az E. M.

E. választmányában már az 1906 májusi ülésen bejelentették, hogy 26 egyesületi tag kifejezte óhaját külön szakosztály alakítása iránt, mely egybegyűjtené az erdélyi rész jogászvilágát a jogi és társadalmi tudományok művelése és népszerűsítése czéljából. A szándék kedvező fogadtatásra talált, az alakulás csakhamar megtörtént s az 1907. évi közgyűlés helyben hagyta azt.¹¹⁵ Az új szakosztály aztán 1907 novemberében megkezdte értékes működését s szakülésein is becses munkásságot végzett, de különösen elévülhetetlen érdemeket szerzett magának a Kolozsvárt rendezett tervszerű, sorozatos ismeretterjesztő előadások rendezésével és a szegényebb néposztályok érdekében 1908-ban létesített Néphivatal fölállításával.¹¹⁶

A folyóiratok közül csupán az orvostudományi szakosztályé támaszkodhatott a szakosztály működésének eredményeire s az abban folyó erőteljes munkásság közlésére is kevésnek bizonyult. A más két folyóiratnak tekintettel kellett lenni a gyűjteményekre is, s ez már mindjárt eleinte nehézségeket okozott. A folyóiratokat a szakosztályok átalányaiból adták ki s mindenik érezte, hogy a rendelkezésére bocsátott anyagi erő kevés. És e kevésből kellett a gyűjteményi és szakosztályi kettős célokat szolgálni. A kettős

¹¹¹ Dr. Schilling Lajos: A választmány jelentése az egyesület 1906 évi működéséről; Évkönyv 1906-ra 37–38. l.

¹¹² Az előbbi januárius 20-án az utóbbi 25-én. Az orvosi szakosztály elnökéül dr. Purjesz Zsigmondot, titkárául dr. Jakabházy Zsigmondot, a természettudományi szakosztály elnökéül dr. Fabinyi Rudolfot, titkárául Szabó Imre ref. főgimnáziumi tanárt választotta meg.

¹¹³ Elnöke dr. Szamosi János egyetemi tanár, titkára dr. Erdélyi Pál könyvtárigazgató lett. Szamosi 1909 április 27-én történt halála után a szakosztály 1909 május 22-iki közgyűlésén elnökéül dr. Schilling Lajos; Erdélyi Pál 1909 januá-

rius 28-án történt lemondása után pedig titkárául Seprődi János ref. kollégiumi tanárt választotta.

¹¹⁴ A felolvasó ülések jegyzőkönyveit az *Orvosi Hetilapban*, a *Gyógyászatban*, a *Budapesti Orvosi Újságban* magyarul, a *Pester Medizinisch Chirurgische Presseben* nyomban a szakülések után mindjárt közölte.

¹¹⁵ Elnök lett dr. Farkas Lajos egyetemi tanár, titkár ifj. Erődi Béla kereskedelmi akadémiai tanár.

¹¹⁶ Az előadások szervezésének lelke és mozgatója ifj. Erődi Béla titkár volt, ki azok sikere érdekében a legönzetlenebb buzgósággal és hévvel fáradozott.

feladat, mely a *Múzeumi Füzetek*nél egy szakosztály és három gyűjtemény, az *Erdélyi Múzeum*nál két szakosztály és két gyűjtemény szolgálatává nőtt, a kis javadalmú folyóiratoknak igen sok volt. A czélokot csak félerővel tudták szolgálni, s még az is bajokkal küzdött, amelyik csupán egy szakosztály tudományos munkájának szerve maradt.

Az orvostudományi szakosztálynak átalányát még az előző évről maradt túlkiadás terhelte. E miatt az első év munkássága anyagának egy része 1907 elején az *Értesítő*¹⁴⁷ egy összevont nagyobb füzetben jelent meg.¹⁴⁸ Utóbb a folyóirat több füzetből állott, de a szakosztályi ülések anyagának ismét csak egy részét közölhette s azoknak több mint fele részint magyar, részint német orvosi szaklapokban látott napvilágot.

A *Múzeumi Füzetek*¹⁴⁹ három gyűjtemény és a természettudományi szakosztály irodalmi szervéül eleitől fogva nem volt elég. Már megindulása majdnem két évi késedelemmel történt s azután sem jelenhetett meg időhöz kötve. Így a különben nagyon értékes, tartalmas folyóiratnak igen csekély hatása lehetett.

Az *Erdélyi Múzeum* jelent meg legpontosabban és a legbővebb tartalommal. A bölcsészet-, nyelv- és történettudományi szakosztályon kívül a könyvtárnak, valamint az Érem- és Régiség-tárnak s 1907-től a jog- és társadalomtudományi szakosztálynak is folyóirata volt.¹⁵⁰ Pontosság és terjedelme azonban már az első évben túlkiadásba sodorta s ezt leküzdeni és elenyésztetni többé nem tudta, bár szerkesztője erre mindent elkövetett. Hirdetéseket vett föl, s 1908-tól

kezdvé 1000 korona államsegélyt is sikerült szereznie; de egyelőre meg kellett elégednie azzal, hogy a folyóirat a régi terjedelemben és pontosan megjelenített. Irányát főleg túlnyomó irodalomtörténeti és régészeti czikkei szabták meg.

*

Törekvés, buzgóság, munka tehát minden irányban bőven volt, de elegendő anyagi eszközök nem állottak az egyesület rendelkezésére. Ezen is próbált segíteni.

Az újjáalakulás első éve után mindjárt 1907 elején az E. M. E. közgyűlése kérésrel fordult a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez az iránt, hogy az 1841—43-iki országgyűlés határozata alapján 1859 óta országos, nemzeti czélokra összehozott gyűjteményeinek gondozását az a magyar állam vegye át, melynek az Unióval a múzeum alapítást elhatározó Erdély is része lett. A kérés válasz nélkül maradt; de a fölemelt államsegély mutatta, hogy a teljesítés nem a miniszter jóakarátán múlt. A szükség nőttével aztán az egyesület fennállásának ötvenedik évében újra kérte az államsegély hathatósabb fölemelését.

Ezalatt kifelé, a társadalomban is igyekezett az E. M. E. szélesebb körben megismertetni munkásságát és céljait. Erre két új intézményét használta föl: Kolozsvárt a *népszerű, tudományos előadásokat*, s vidéken a *vándorgyűléseket*.

Különösen az utóbbiakat egyenesen a közérdeklődés fölkeltésére, a múzeum népszerűsítésére s az egyesületi czélok szolgálatára teremtette. Azt kívánta elérni, hogy céljait megismertette, azok elérésére

¹⁴⁷ Szerkesztette dr. Szabó Dénes.

¹⁴⁸ Tíz év magyar és 3 év Revue terjedelemben.

¹⁴⁹ Szerkesztette dr. Apáthy István.

¹⁵⁰ Szerkesztette dr. Erdélyi Pál. Mindenki szerkesztő tiszteletdíjról lemondva végezte fáradságos, nehéz munkáját.

az erdélyi részből minél több érdeklődő tagot nyerjen s „tanúságot akart tenni arról, hogy az egyesületnek a központban élő tagjai nem csak várják az érdeklődést, az áldozatot a múzeum számára, hanem igyekeznek a lehetőségig mindent megtenni, hogy viszonzják is azokat, a vidék javára”.¹⁵¹ Legelőbb, 1906 június 4. és 5. napjain az erdélyi rész második vezető magyar városát, a székely fővárost, Marosvásárhelyt kereste föl, a hol a város látta vendégéül az egyesületet s ugyanazon év december 8-án és 9-én a városi Tanács és a Bethlen-kollégium meghívására Nagyenyedet látogatta meg; majd 1907-ben Zilahon, 1908-ban Brassóban volt vándorgyűlés.¹⁵²

Mindenütt lelkes, rokonszenves fogadtatás kísérte az E. M. E. vállalkozását s a változatos, élénk előadások a legkülönbözőbb tárgykörökből mindenütt érdeklődést ébresztettek. A közvetlen társadalmi érintkezés a rokonszenvet élénkítette s már Brassóban nem csak a magyar, hanem a művelt szász társadalom érdeklődése és rokonszenve is megnyilvánult. A tartalmas vándorgyűlési emlékkönyvek pedig mint az E. M. E. új kiadványai, a vándorgyűlések állandó emlékei lettek, s nemcsak a meglátogatott városoknak és vidéküknek váltak tanulságos emlékeivé, hanem az E. M. E. alapszabályaiba foglalt honismertető céljainak is sokat használtak. A felkeltett érdeklődés jeléül és bizonyosságul a négy vándorgyűlésen a tagok száma is közel százzal szaporodott.¹⁵³

A Kolozsvárt rendezett népszerű tudományos előadások 1907 novemberében

indultak meg s minden évben a két utolsó hónapra esnek. Minden héten egyet-egyet, egy sorozatban hatot-hetet tartottak. Tárgyaik a közmíveltség körébe tartozó, sokszor aktuális kérdések. Rendezésükkel az E. M. E. főleg nagyszámú kolozsvári tagjainak kedvez, midőn nekik és hozzátartozóiknak alkalmat nyújt tanulságos szórakozásra s egyszersmind szép sikerrel szolgálja a maga és a művelődés céljait.

A legelső előadás-sorozat mindenki részére teljesen díjtalan volt. A második évtől kezdve csak a tagoknak maradt ingyenes; nem-tagok csekély belépődíjat fizettek. — Az első népszerű előadások tárgysorát mutató meghívónk (kicsinyített alakban) a következő volt:

AZ ERDÉLYI MŰVELŐDÉSEK

1907. NOVEMBER 15.
DECEMBER 15. VIGASZ.

NÉPSZERŰ,
TUDOMÁNYOS
ELŐADÁSOKAT

KENDŐ.

ERDEK MINDEN TÁRSERŐDŐT
MÉRLEK A VILÁGOT MÉRLEK

AZ ELŐADÁSOK TÁRGYSOROK

MÉRLEK: AZ ERDELYI MŰVELŐDÉS
A SZÁZ ÉVES MŰVELŐDÉS TÁRSERŐDŐT
ERDEK

KÉZELŐK: MÉRLEK, DECEMBER 15. VIGASZ.

SORRENTE

1. NOVEMBER 15. EN.

Dr. Csányi István előadása: Erdély történelmi képeiről.

2. NOVEMBER 15. EN.

Dr. Kovács Balázs előadása: Erdély történelmi képeiről.

3. NOVEMBER 15. EN.

Dr. Csányi István előadása: Erdély történelmi képeiről.

4. NOVEMBER 15. EN.

Dr. Csányi István előadása: Erdély történelmi képeiről.

5. NOVEMBER 15. EN.

Dr. Csányi István előadása: Erdély történelmi képeiről.

6. NOVEMBER 15. EN.

Dr. Csányi István előadása: Erdély történelmi képeiről.

A „Népszerű tudományos előadások” legelső meghívója.

Az új alakulás tehát a múzeumi gondolat szolgálatában szép eredményeket mutathat föl, s nem hanyagolta el a gyűjteményektől független tudományos munkát sem. Megpróbálta összhangba és szorosabb kapcsolatba hozni a gyűjtemények és

¹⁵¹ Dr. Schilling Lajos: A választmány jelentése az egyesület 1906. évi működéséről; Évkönyv 1906-ról 38. l.

¹⁵² Zilahon a város és a Wesselényi-kollégium meghívására 1907 június 1. és 2. napjain; Brassóban a Magyar Kaszinó meghívá-

sára 1908 június 7–9. napjain folyt le a vándorgyűlés.

¹⁵³ A tagok száma 1906 elején 198, végén 647, 1909-ben 873 volt. Ezzel lépést tartott az ügyforgalom emelkedése, mely 1906-ben 205, 1907-ben 240, 1908-ban 254 és 1909-ben 485 számmal záródott.

a szakosztályok működését s a gyűjteményekhez szorosabban kapcsolódó szakosztályokban sikerült is eredményeket elérni; de a teljes siker az anyagi okok miatt nem következett be. Ismét kevésnek bizonyult kettős célja szolgálatára az anyagi erő. A gyűjtemények azonban kétségtelenül új fejlődésnek indultak s ma hatalmas eszközei és laboratóriumai a tudományos munkának.

Könyvtára az erdélyi rész legnagyobb, Magyarország legjobban épített és építkezésében minden modern vívmányt felhasználó intézete. Évente ezreket szolgál és mivel. Levéltárában a mult emlékeinek nem remélt gazdagsága halmozódott fel. Kézirattára a magyar szellemi munkásság emlékeinek becses emlékeit őrizi és fogja rendre napfényre hozni. Irodalmunk történetét gazdagabbá, műveltségünk távlatát mélyebbé tevén, arra van hivatva, hogy önzetünket erősítve, jövőnkért való munkánkban is támogasson. Az Érem- és Régiségértárnak és néprajzi gyűjteménynek gyönyörű anyaga megfelelő épületben hazánk földje emlékeinek, multunk és művelődésünk szépségeinek beszédes kincstára lesz. Állattára a szaktudósoknak és a laikusoknak egyaránt nagybecsű gyűjtemény. Növénytára előviszi a szaktudást és az izlésben példát ad. Fejlődő Botanikus-Múzeuma Magyarországon páratlan intézmény. Ásványtára gazdag és értékes anyagában mind rendszerével, mind különösen a hazai és erdélyrészi adatok kutatásával és feldolgozásával megbecsülhetetlen értékű munkát végzett.

Öt nagy gyűjtemény s közel száz kötet, az egyesület költségén kiadott folyóirat, könyv és füzet a bizonyosága annak, hogy az Erdélyi Múzeum-Egyesület ötven éves multja munkában telt el.

Ez a munka a magyar tudományos művelődés szolgálata volt. Eredményei azt igazolják, hogy gróf Mikó Imre nem hiában bízott alkotása jövőjében oly rendületlenül.

Az ő hitével kell hinnünk egyesületünk jövőjében és hivatásában nekünk is.

Az ő hagyományait kell hogy őrizzük; az ő útjait kell hogy járjuk.

Nagygyá kell tennünk az ő alkotását, hogy nemzetünknek még többet szolgálhassunk vele s hívek lehessünk apáink emlékéhez, méltók alapítóinkhoz. A multból és jelenből egyaránt példák biztatnak, hogy nemes, nagy céljuk erős akarattal és munkával elérhető.

A mi munkánk nem csak a jelené s céljaink a messzi jövőbe vezetnek. Az alapítás kora és világa olyan előttünk, mint a hegytetőre törekvő vándor előtt a messze maradt hegyalja, honnan rég elindult. Vissza-vissza tekintünk, hogy lássuk megtett útunkat, s kiindulásunk szépemlékű tájait, de még előttünk a cél s az ismeretlen út, a tető. Mögöttünk már ott a mult rögös meredekje s előttünk a jövő ismeretlen ösvénye. Az alapítók nagy lelke és példája lebeg előttünk és sok szép reménységük biztat előre. És a mi szívünk is megtelik reménnyel és hittel, midőn ötven év után célunk felé, munkánkra tovább indulunk.

Kelemen Lajos

Jakab Elek tudósítása az E. M. E. alakuló közgyűléséről.

A negyvenes évek magyar ifjúságának minden erényével felruházva, *Jakab Elek* is fegyverrel küzdötté végig a szabadságharcot, melynek kilencz ütközetében szerzett érdemeit huszár-századosi ranggal és vitézségi érdemkereszttel ismerték el. Mikor azonban általa vezényelt századával Dévánál, Lüders orosz tábornok előtt a fegyvert leteszi, szülőföldjére vonul vissza és a nép gazdasági életének tanulmányozásán és javításán fáradozva, új kapcsolatot keres és talál a nyilvánossággal. Ekkor veszi fel élte végéig használt álnevét s *Agricola* név alatt kezd írni a kolozsvári lapokba. Kezdetben az akkor egyedül gyanúmentes gazdasági kérdésekről írt. Közlemé-

Jakab Elek

nyei ráterelik a figyelmet. Gróf *Mikó Imre* is érdeklődni kezd iránta s már 1853-ban mint a gróf titkára *Mikó* környezetéhez tartozik s 1867-ig sorsa és munkássága össze van kapcsolva mentora életével.

A szabadságharc óta szünetelő „Erdélyi gazdasági egylet” s az *Urbán* által német színészekkel benépesített kolozsvári Nemzeti Színház élére *Mikó* áll, ki az udvarnál élvezett befolyása s bölcs tapintata révén a legalkalmasabb közvetítje volt a hazafias törekvéseknek. S a mint alkalom nyílt a közügyek tárgyalására, a politikában bénult erők mind fokozottabb mértékben tömörültek társadalmi munkára. Érintkezés, levelezés és sajtó útján agitációt indítottak s az 1841—43. évi országgyűlés aktáiból életre keltik az „Erdélyi Múzeum” eszméjét. Mikor pedig 1859 november 23—26-án a század legnagyobb erdélyi társadalmi alkotásának ünnepélyes megnyitása megtörtént, az olasz hadjárat óta ismét lüktetni kezdő nemzeti érzés az országosan lezajlott *Kazinczy- és Széchenyi-ünnepélyek* folytatásaként a múzeum megalapítása elsőrendű nemzeti tünnetés jellegét öltötte magára.

Az alapítás és az ünnepély megkapó leírását *Jakab Elek* tollából, melylyel ő ez ügynek a helyi lapokban s a *Pesti Napló*-ban hasznos szolgálatokat tett, ma sem lehet lelkesedés nélkül olvasnunk.

Az előrebocsátottakból — úgymond — láthatja a figyelmes olvasó, hogy miránk nézve november 22-ke valódi polgári ünnep volt. Rég vártuk azt mi, kik egy nemes cél után évekig küzdünk s első zálogát a siker-

nek e nap nyújtá...¹ A sajtóviszonyok tágulása s a nemzeti szellem életerős nyilatkozása is elősegítették ezt; ingerlékeny hullámban voltak a kedélyek és társadalom, felfokozva a figyelem, mit azon körülmény, hogy közgyűlésünkön a magyar Akadémia is képviselve lesz, és azon férfiak által, kiket az első hír szárnyán hozott, oly magasra emelt, hogy e közlekedés árja minden kedélyt magával sodort. Már 21-én gyűlni kezdetek a vidékiek; magyar díszruhába öltözött férfiakkal, régi táblabíró barátinkkal találkoztunk minden szállodában, horges kardok, bogláros menték és sasztollas magyar süvegek, s a *mi szintoly ritka, derült arcok lőnek láthatók, a remény szavait, önbiztatást s egyenes és bátor beszédek hallhatánk mindenfelé.* 22-én... az akadémiai küldöttség érkezett meg. Vezetője b. Eötvös József akadémiai alelnök, tagok: *Danielik* János kanonok, *Csengery* Antal akadémiai jegyző, *Kovács* Gyula a Nemzeti Múzeumnál a természeti osztályok őre; az első b. Bánffy Albertnél, az utolsók b. Radák Istvánnénál szállásoltatván el. E hírre népesülni kezdetek az utcák, megeléknült a közélet, ünnepies színt öltött a város... Minden ajkon az ő nevük volt, mindenki őket vágyott látni. Délutáni 1 órakor felkeresték gr. Mikót, délután meg ők fogadtak látogatásokat. Estére ünnepélyes színházi előadás volt rendezve.² Nyolcz óra után nagyszerű fáklyás díszmenet indult kettős sorban a tanácsháztól, közbül és széltől mint a tenger, hullámozott a nép, polgárok és tisztos-osztályiak, a három tanodai ifjúság s őszfűrtű egykori magyar tisztviselők kezeiben lobogott közel 400 fáklya; a menet elején két roppant magyarhoni s erdélyi zászló, ezután a városé és czéheké, kétfelül bizonyos távolságra ismét sűrű nemzeti zászlók. A mint a menet elindult, „Éljen!”

rendítette meg a város főterét, mi a *Danielik* kanonok és társai szállása előtt háromszor lőn ismételve. Így érkezék meg a tisztelgő sokaság a b. Eötvös József szállása elébe, hol — az egykori kormányzói lak előtt³ — egy tömérdek kiterjedésű hosszúdad köralakot képezve, a Rákóczi-induló vérzaklató hangja és sűrű *éljen*-kiállítás közt megállapodott... Itt az üdvözlő beszédet *Nagy Péter*, gr. *Mikó*-hoz *Tisza* László intézte.

Így telt el a nap a legtisztább hazafiúi örömek között, így virradt ránk november 23-ika, nagy örömek felejthetlen ünnepnapja!

A legszebb késő őszi nap volt. A város, mint az ünnepre készülő leány tiszta, vidám tekintetű. Ifjú és őszfűrtű magyar férfiak, egykori országgyűlési írnokok⁴ és követek, királyi táblai bírák és megyei tisztviselők járkáltak alá és fel az utcákon, kedvvel beszélgetve e nap tárgyáról s fel-felidézve a múlt jó időket; deli hölgyek lőnek sűrűn láthatók, tömérdek attilás egyén — ezek jobbadán egyesületi tagok voltak — idegen arcok, de a mi véreink, kiket egy évtized óta nem láttunk, s minden önkénytelenül egyfelé tartott, a *közgyűlési terem felé*... A terem éjszakai végében emelkedett helyen volt az elnök ülése, fölötte Erdély címere zászlókkal körítve, körülötte a kormányzó herczegnek⁵ az Akadémia küldötteinek, más városi követségeknek és legfőbb államférfiaknak készített hely, tovább a főnemesség padai, oldalvást és háttérben a többi egyesületi, írói, polgári, középneemesi tagok helye. A terem déli végében a múzeum kertje és épülete volt látható alkalmilag festve s körfal gyanánt alkalmazva. Az egyesületi tagok jobbára nemzeti, a főnemesség a legdíszesb magyar egyenruhában. A terem déli végében a férfi hallgatóságnak volt elkülönített helye, a karzatokon a höl-

¹ Az elhagyott részeket pontozással jeleztük.

² Katona József *Bánk-bán*-ja került színre.

³ Az ú. n. Bánffy-palota.

⁴ Ezek a kiskövetek.

⁵ Hg. Liechtenstein Frigyes.

gyeknek, kik nagy számmal jelentek meg mindvégig a gyűléseken; a falakat, csillárokat kisebb nagyobb magyar és erdélyi zászlók díszítették.

Oly méltóságos komolyság kinyomatát mutatta minden, a minőt a tudomány ez ünnepe épen megkívánt.⁶

E megragadó nyitánynak és keretnek

ép oly méltó folytatása volt a gróf *Mikó* és báró *Eötvös* ünnepi beszéde s más alkalmi nyilatkozatok, melyekben a nemzeti újjáébredés reménye és hite fölemelő erővel szólal meg. Ez szólal meg *Medgyes* Lajos ünnepi versében is, melyet a közgyűlésen a közönségnek osztogattak.⁷

Kozma Ferencz

⁶ A *Budapesti Szemle* 1859-iki 7. k. 351—3. lapjáról.

⁷ A *Kolozsvári Közlöny* 1859-iki 120. sz. nyomán, hol a vers szövege is megjelent.

Az E. M. E. első ünnepi lakomája.

(Néhai Szabó Sámuel naplójából.)

Az Erdélyi Múzeum-Egylet első közgyűlésének folytatása (1859 november 23-a d. u. 3 órakor) díszes lakoma volt ugyanott a Redut-teremben, a hol a délelőtti ünnepi ülés lefolyt.¹

A *közebeden* kétszáznál többen vettek részt. Egy teríték ára 3 újforint volt, de „a bort a mindenben előljáró gróf Mikó adta.” Emelte nagyszerűségét, hogy „minden osztály, minden rang és rend fényesen volt képviselve; legfényesebben Erdély derék arisztokrátiája, melynek egyik főérdeme, hogy nem kizárólagos. Hogyan is volna az, midőn a vagyon és születés előnyeit oly mértékben párosítja értelmi fensőséggel?”² A karzat pedig most is teli volt úrnőkkel.³

Az első pár hivatalos köszöntő után az asztaltársaság „mintegy meetingszerűvé látszott átváltozni, politikai eszmék, forró emlékezetek jöttek az ajkakra.”³ Mohón siettek azok, a kiknek az alkotmányos élet olyan volt, mint a levegő, hogy annyi évek hallgatása után kibeszélhessék magukat s a köszöntők sora a közélet régóta hallgató férfiaiának ajkán a közhangulat hű kifejezőjévé lőn.⁴

„E jól rendezett s a pesti lakomáknál étel és bor tekintetében hasonlíthatlanul jobb közebednek az este vetett

véget.”⁵ De bár beszélni lehetett, a köszöntők közlése az egykorú lapokban csak kivonatossan és hiányosan történhetett meg.⁶ *Kövári* László közleménye, az Erdélyi Múzeum-Egylet fennállásának 40-ik fordulóján sem nyújt a beszédekről bővebb tudósítást. Az alábbi részletes és hű tudósítás közzététele tehát nemcsak alkalomszerű, hanem, mert Erdély újabb történetének egyik emlékezetes eseményét örökíti meg, egyenesen szükséges.

Az akkori közviszonyok jellemzésére idézzük emlékünkből, hogy *Dózsa* Dánielnek, a *Kolozsvári Közlöny* szerkesztőjének megtiltotta a rendőrség, hogy a következő napokon gr. *Mikó*, gr. *Kemény* Samú és br. *Radák* Istvánné ünnepi ebédeiről további tudósítást adhasson közre és hogy az ott elhangzott beszédeket közölhesse. Nagy vizsgálatot indított a kormányzó hatalom arra is, hogy a beszédek szövegét megkaphassa. *Zsákodi Horváth* Jánost, az egykori képviselőt és főispánt négy havi internálásra ítélték *Zsákodra*, a hol a forradalom után lakott; *Szász* Domokos kolozsvári református lelkeszt határozatlan időre Kolozsvárra internálták — mind az itt tartott beszédekért. Nagy hajsza folyt azért, hogy *Hintz* György kolozsvári luteránus pap viharos fetszést

¹ Erről kötetünk 35–36. lapján van szó, de jelen bővebb cikkünk egy megbízható szemtanúnak a helyszínen tett megfigyeléseit és egyidejűleg kelt följegyzéseit adja. Szerk.

² A *Pesti Napló* 1859 november 27-iki 271. sz. és december 8-iki 280. sz. alapján.

³ A *Kolozsvári Közlöny* 1859 november 24-iki 119. sz.

⁴ V. ö. *Nagy* Péter közgyűlési megnyitó beszédét: *Erdélyi Múzeum* 1881. évf. 114–117 l.

⁵ A *Pesti Napló* id. 1859-iki 271. sz.

⁶ A *Kolozsvári Közlöny* id. h.

Szabó Samu

keltett beszédét megszerezzék, de erre csodálatosképpen *senki* sem emlékezett.⁷

A *Kolozsvári Közlönynek* alább, a naplójegyzetekkel párhuzamosan közölt tudósítása, összevetve édes atyám jegyzeteivel, még más megjegyzésekre is adna alkalmat, — a mit az olvasó bizonyára meg is tesz, de annyi bizonyos, hogy ilyen terjedelmes és hű feljegyzések készítése, nem volt éppen veszélytelen dolog abban az időben.

Maguknak a naplójegyzeteknek létrejöttét megvilágítják, részben kiegészítik azokat Szabó Sámuelnek, a ki akkor marosvásárhelyi tanár volt, egyik egykorú magánleveléből vett, következő sorok:

„November 22-én reggel 5-kor keltem útra egy tanártársammal, estve 7-kor a Felek tetejéről gyönyörködtünk a lobogó fáklya-fényben, melylyel a pesti vendégeket megtisztelték; innen közel egy órányi idő kell, míg a szekér kigyózva legördül a hegyoldalon s a fáradt útas kincses Kolozsvár utczáit tapodhatja; ekkor a fénynek, zajnak csak hült helyét találtuk. . . .

A következő napok eseményeit illetőleg nekem olynemű szerep jutott, mint 8 év előtt a híres londoni kiállításon a műveletlen népek terményeinek, készítményeinek a tökély magas fokára emelkedett nemzetekéi ellenében, amazoknak legfönnebb azért van becsök, hogy *övék* és sajátosságos az, a mit nyújtanak.

A Kazinczy-ünnepély reám lelkesítőben hatott, mert első volt mi felrázott s a mellszobrot körítő sugárlevelek közt — csalódva bár — Kegyed képe tünt át. . . .

Délután a karzatról néztem 3—5-ig mikép vendégeskedik 250 fekete ember, mert ebédjegyet nem kaphattam s hogy el ne únjam magamat, beállottam hivatalan történetírónak, jegyeztem híven a pohárköszöntések tartalmát.“

November 22-én estve 9-kor érkeztem ide (Kolozsvárra) s egy sereg jó ismerősre találtam.

23-án reggel 9-kor gyűltünk a nagy Redout terembe, mely az elnöki szék felett Magyarhon és Erdély összekötött lobogóival, a mellett jobbról Erdély, balról Magyarhon egyes színei lobogókból Erdély czimere felett díszlett. Az egészet télizöld füzér fonta körül, a czímer alatt Hunyad- és Tordamegyék zászlói.

Mikó megnyitó beszédére, melyben *nemes versenyt* reményl a két testvér Múzeum közt, *Eötvös* felel, hogy a fa, ha szétágazik is, csak vész kell, hogy *ágai egy oldalra* hajoljanak, úgy van a magyar nemzetnél is. Aztán a szabályokat olvassák fel s a nyelv meghatározásánál általános örömjaj nyilvánítja, hogy az *magyar* legyen, de az erőltetésnek még csak színe elkerülésére is *Mikó* a titkos szavazást indítványozza.

Liechtenstein jelenlétében 383 szavazattal *mindnyájan* a magyar nyelvre szavaznak. Nagy lelkesedés.

A terem zsúfolásig telt, 10¹/₄-től 1 óráig tartott a gyűlés.

⁷ Ezekre nézve Id. *Kövári* László: Az E. M. E. megnyitása 40 évvel ezelőtt; *Erdélyi Múzeum* 1899. évf. 657—660. l.

Délután 3-kor nagy ebéd ugyanazon teremben; én a karzaton foglalok helyet s onnan jegyzem a beszédek főbb eszméit, melyek itt következnek.

Mikó, élteti a *császárt*⁸ és közvetlenül utána *Liechtenstein* kormányzó herceget, ki az ő jobbán ült.⁹

Liechtenstein köszönti *Mikót*, németül, mentve magát, hogy nem tud jól magyarul, de örül, hogy tolmácsolhatja így is az ő elismerését oly férfi iránt, ki honának annyi szép áldozatot tett.¹⁰

Mikó: Poharat emelek a hazáért és annak sokat küzdött, sokat szenvedett íróiért, kik a hon szerelmében és szolgálatában fáradnak. Úgy tekintem ezek munkásságát jelenben, mint szunnyadó magvakat, melyek őszzszenföldbe szórva, csak a tavaszt várják, hogy életre ébredjenek. A nemzet életerejé a terhes időkben próbára van téve, soha sem volt nagyobb szükség íróink méltánylására, pártolására, mint most. Mikor ezt tesszük, hazánk elébe emelünk megtörhetlen védfalat. Hangoztassuk egy szájjal, hogy a haza és annak jeles írói éljenek!¹¹

Id. *Teleki Domokos*: A mai nap a tudomány és nemzetiség ünnepe. Mily összeütközés! Ugyanazon fogalomban hogyan férhet meg a kettő? Úgy hiszem, érezzük mindnyájan, hogy tudományosságunk a haza szerelmében, nemzetiségünk védelmében találja

fő célját. Érezve ezt ily ünnepen testvérhazánknak tudományos intézete, a 25 év óta virágzó Tekintetes Magyar Akadémia, mely képviselőit ezen ünnepélyre elküldé, érdemli meg főleg, hogy tiszteletünk tárgya legyen. Azon Akadémia, honnan számos halhatatlan emlékű férfiak léptek ki, a külföld előtt fényes csillagként tündöklők s a nemzeti beléltre tevékenyen hatók. (A küldöttek négyen felállanak.) Csak oly intézmények állandók, melyek hazánk múltjában és jellemében találják alapjukat; ily intézménynek kell tekintenünk a M. Akadémiát.

Kidőltek egyes régi oszlopai, de a megmaradottak kitartással működve, megmenték a mit lehetett s megtarták hazánk méltó helyét a művelt népek közt. Mily úton és mi által tevő ezt a M. Akadémia? Úgy és azáltal, hogy lelkünkhöz forrva, ezen intézet érzeményben mindig köztünk és bennünk volt, de köztünk van most képviselői által is, kik eljövének, hogy zsenge intézetünk alapkövének letételét a tudományos és tiszta hazaszeretet világánál megüljék.

Vigyétek meg tisztelt küldöttek a lelkes ünnepnek hírét és Erdélynek üdvözlését amaz intézetnek, melyet hogy isten örökre viragoztasson, általam minden hazafi kívánja!¹²

Danielik János: A M. T. Akadémia Erdélyt lélekben mindig érdeklél, rokonszenvvel kísérte, ma azonban általunk, küldöttei

⁸ Délután 3 órakor vette kezdetét a lakoma; melyben kormányzó herceg ő Magassága is részt vett. Legelőbb is gr. *Mikó Imre* ő Nagyméltósága Erdély nagy fejedelméért Császári és Királyi ő Felségeért, kit a felállott 230 számra menő közönség háromszorosan éljenzett.

⁹ Most ugyan a nemes gróf *Liechtenstein* kormányzó herceg ő Magasságát éltette; visszhangot keltve a közönségben.

¹⁰ Ekkor a kormányzó herceg állott fel és elnézést kérve, hogy a magyar nyelvet nem bírván, németül monda szíves felköszöntést gróf *Mikó Imre* ő Nagyméltóságáért, mint ki oly nagy és

kitartó buzgalommal s áldozatokkal vitte érvényre Múzeumunk ügyét.

¹¹ Ezen perczen tula lakoma mintegy meeting-szerűvé látszott átváltozni, politikai eszmék, forró emlékezetek jöttek az ajkakra; gr. *Mikó* egy fontos költszeti képben állítá elé az elvetett magy sorsát, mely a viharok közt is kinő s felvirágzik, s éltette a nemzeti irodalmat.

¹² Gróf *Teleki Domokos* kiemelve, hogy oly ünnepet ülünk, melynek célja a nemzetiség felvirágzása, éltette az akadémiát, mely korunk legnagyobb férfiait adta; s e mellett nemzeti míveltségünkön a legerősebb lendületet adá, éltette egyszersmind az akadémia jelenlevő tagjait.

által, üdvözlí annak megnyíló Múzeumát. Úgy tekintem én az ily intézményeket, mint a tudomány kincstárait, a haza iránti vonzalom képviselőit; nemzeti oklevelek ezek, melyekkel büszkén léphetünk a mívelt világ elébe. Ily nemzetet a mívelt külföld megtámadáskor véd, szenvedései közt szeret és ha meghal, megsírátja vagy föltámasztja.

Erdély, melyet hű, jó hazafiak, szép hölgyek koszorúja, változatos termények, földjében rejlő gazdagság ékesítnek, ily ünnepélyek által méltóvá teszi magát a külföld becsülésére. A M. Akadémia nevében kívánom, Isten áldja meg Erdélyt és ennek Széchenyijét: gr. Mikó Imrét.¹²

Idősb Bethlen János: Nagy Péter uram, szállok az Úrra! Csak mívelt lelkű egyén állhat bátran és eredményyel a vészek elébe, így van ez a nemzeteknél is! Csak ily nemzet tűnik fel nagyobbak kiállott vészek után s ha küzdései közt meghal, ellensége is tisztelettel említi. Ha szintén a két magyar haza külsőleg el van is szakadva, szellemi egységünket semmi jog és hatalom meg nem gátolhatja. Mert ha árokkal, vagy ha tehetné, kínai fallal környezne is valamely országot, annak minden egyes polgára mellé kémeket, minden kém mellé egy őrt tenne is, a szellem szabad röptét, a gondolatot, meg nem ölhetné! E mai nap, melyen először mondhatjuk, hogy *Múzeumunk van*, zálog a jövőre nézve; oly népnek, mely ezt létrehozá, élnie kell. Adja Isten, hogy múzeumunk a m. akademiával *egyesülve*, édes kedves nemzetünk felvirágzására dolgozzék, hasson. E kicsiny kezdetet áldja meg Isten oly siker-

rel, hogy november 23-ika a nemzet életében százados ünnepé váljék.

Tartsa meg isten örökre a két testvér-intézetet, melyek valódi egyesülésének el kell következni, adjon a hazának mindig oly fiaikat, kik hasonló áldozatokat hozzanak.

Az Erdélyi Múzeum és annak alapítói éljenek!¹³

Br. Bánffy Albert: E hazának szétszórta fiai egy nagy közös ünnepélyre gyűltek össze. A múltnak emlékei a jelenben fentartva, egy szebb jövőnek csiráit hordják magukban, dicső múltunk utolsó törvényes eszméjének, a két haza testvéri egyesülésének ünnepét ülve ma, megőrizzük azt a jövő számára. Jelen szétválásunk csak szilárdítja ragaszkodásunkat, hogy annál tisztultabban vigyük át azt a jövőbe.

A felvirradó kor vért nem kér, csak hazád hű szerelmét!

A múltnak romjai közt járkálva, a tudomány hirdetői közt mindig ott találjuk a hitnek apostolait, tőlük tanultuk a terhes időkben a türelmet és a haza szerelmét. Hajdani nagyságunk egyedüli törvényes emlékei az egyházi méltóságban vannak jelenleg egyesülve, kérjük ennek képviselőit, hogy a jobb jövő reményét tartsák meg bennünk jelen megpróbáltatásunk napjaiban is. A hitnek, hazaszeretetnek és reménynek ily apostolát tiszteljük mi Bartakovics Béla egri érsek ő Excellenciájában (Kitörő hosszas Éljen); őszintén fáljaljuk, hogy köztünk nem lehet. Kérjük meg Danielik kanonok ő Nagyságát, hogy tolmácsolja nála ezen érzelmet, a jelen nem léte fölötti fájdalmat.

¹² Danielik János kanonok ő Nagysága, kit a lapok aranszájának — s mi látjuk, hogy méltán — nevezték, szép felköszöntésben kiemelte, hogy a múzeum kincsei megannyi nemzeti oklevelek, melyekkel a nemzet a világ elébe lépik s méveltsége által tiszteletet követelve, rokonszenvet kelt virágzása által más népekben s ha tán

el kellene buknia is — részvétet sírja felett. Felemlíté a szónok Erdély dús kincseit a természetben és embereken, magasztalva említé honleányait, éltette az egylet tagjait és Erdély Széchenyijét: gr. Mikót.

¹³ Gróf Bethlen János a múzeumért és alapítókért.

A hitben türelem, a hazaszeretetben áldozókészség, a reménységben kitartás legyen és maradjon mi közöttünk! (Hosszas éljen.)

Indítványozza, hogy ezen üdvözlés érkező Excellentiájának táviratoztassék. (Elfogadjatik és megtörténik.)¹⁵

Tisza László: Gyulai Pál uram, szállok az Úrra!

A mai nap történelmünknek egyik legnevezetesebb lapjára van bejegyezve. Még szeptemberben leérkezett ugyan múzeumunk megerősítése, de el nem háríthatott akadályok miatt megnyitása mostanig késett, örömmünk felette annál hangosabb.

E nemzeti ünnepnek még emlékezetesebbé tételére leküldé a Magyar Akadémia is képviselőit, közte saját alelnökét, b. *Eötvös Józsefet*, kiért e lelkes társaság nevében poharat emelek. (Zajos éljen!) Nem tudom, mi szép tulajdont, tehetséget emeljek ki, tiszteljek inkább benne? Az elragadó szónokot, a mélytudományú államférfit, a kitűnő tudóst, az érzelmeket lélektanilag híven festő regényíró, gyöngéd lyrikust, vagy az igaz magyar hazafit, jó barátot, szerető családapát.

Mindezeket összefoglalva, koszorút fonok belőle s úgy teszem fejére. Éltetem b. *Eötvös Józsefben* a tette kész honfit, az embert, ki szívességével, nyájasságával rövid idő alatt mindnyájunkat elbájolt. Éltetem, mint a királyhágóntúli Magyarhon képviselőjét, a testvért, ki az úti fáradozások, hideg daczára idejött, hogy meleg ölelésével szíveinket is felmelegítse, az ő emléke:

Közöttünk él, míg a kicsiny Szamosnak habtükrén egy honfi szem pihen
Magyar lakik a parton s e hazának csak egy romlatlan gyermeke leszen.

Óhajtjuk, hogy éljen és maradjon meg közöttünk szelleme gyermekeiben, utódaiban mindörökre!¹⁶

Bethlen Farkas Mikesre száll: Méltóságod oly szerencsés, hogy barátjai közé számítja azon embert, kinek említésénél elveszített, siratottnak alkotmányunk jut eszünkbe, e köztiszteletű férfi 25 év óta, ha nyiltan nem teheté, titkon is mindig vezetett s kit azért is méltán tisztelünk, mert ha akarhatja nem mindig teljesült is, hozzánk engedékeny vala.

Nevével nagy eszmék vannak kapcsolatban; 11 év előtt, midőn e terem még *szent* vala, ő mondá ki ama legszebb szót, mely minket most is fölemel, fentart. Mondjuk el az ő vigasztalására, hogy ha nem vezethet is a régi pályán, e 11 keserű év ránk nézve idves lecke volt, mert megtanultuk, hogy csak úgy élhetünk, ha egyek, egyetértők vagyunk.

Éltesse az isten b. *Kemény Ferenczet* s engedje meg, hogy ama régi helyet (rámutat a volt *statuum praesidensi* helyre) nem sokára újra elfoglalhassa.¹⁷

Schmalzer Ignác: A szenvedések pohara e két országra nézve csordultig telt, hogy hullassak én egy örömkönnyet is bele, nem bánom, ha ki is ömlik.

Ha a szenvedések elválasztának egymástól, az öröm és boldogság a mai napon egyesítének. Vigye el a Szamos és Maros ezen örömet a Dunába és Tiszába, hogy visszhangozzék Magyarhon térein.

Míg California föl nem volt fedezve, Erdély volt Europa *Peruja*, ma szellemi kincsekben vált azzá, mert szellemi bányát nyit meg.

Üdvözlöm azon férfit, gr. *Mikó Imrét*, ki az ész fáklyáját itt most meggyújtá s gyémántkapocscsá vált a múlt és jövő közt; míg

¹⁵ *Bánffy Albert* báró úr megható felköszöntést monda *Bartakovics Béla* érsek ő Nagyméltóságára, kit Erdély oly óhajtva várt. Óh honfi! kiálta fel a szónok, a hon újra kéri szívedet; nem vért, hanem lelkesedést és kitartást szenteljünk neki.

¹⁶ *Tisza László* kedves előadással emelte ki b. *Eötvös* sokoldalú lelki szellemi tulajdonait s reá üritettünk poharat.

¹⁷ Gr. *Bethlen Farkas* egy mindnyájunk szívében visszhangzott köszöntésben idévelte br. *Kemény Ferenczet*.

ily napok tűnnek fel hazánk egén, bátran elmondhatjuk, hogy ha vagyoniilag nemzetünk szegény is, akaratban gazdagok vagyunk.¹⁸

Gr. Kemény Sámuel: Bárha fájdalmasan esik, hogy *Bartakovics* érsek ő Excellentiája nem jött el, vigasztal az, hogy ugyanazon egyházmegyének egyik jeles kanonoka, Melt. *Danielik* János úr megjelent köztünk. Azon Méltóságos úr, ki egyéb tetteit, műveit mellőzve, közelebből is a Szent-István-Társulat gyűlésén tartott beszédében¹⁹ oly szép jelét adá annak, mennyire érzi és gyakorolja a válasos türelmet. (Idéz pár jobb helyet azon beszédből.)²⁰

„A kath. egyház azon benső óhajást táplálja ugyan, bárha minden keresztények, sőt minden emberek az ő hitvallásában egyesülnének s aggodíkokon, kik az ő anyai kebelén kívül találtnak, miután azon erős meggyőződésben él, hogy nincsen csak egy kinyilatkoztatott igazság, s ennek teljes birtokában csak egyedül ő van. Mindamelllett minden kath. ember ismeri a szeretet törvényét, senkit nem keseríteni, senkinek olyasmit nem tenni, mit ő magának nem óhajtana, hogy neki tegyenek mások. Ennélfogva ő a más hiten levők jogait is tiszteletben tartja, nekik őszintén jót kíván és ahol csak lehet, jót tenni törekszik. Ő minden, az államra nézve veszélyteleneknek elismert, ilyenekül bevett vagy csak túrt vallásfelekezeteket is nyugodtan hagyja, hogy elveik szerint éljenek és cselekedjenek...”

A kath. állam hitéhez minden ragaszkodása mellett is, bizonyára más vallásúaknak is szolgálthat igazságot, s ezt annál határozottabban teendő, mennél lelkiismeretesebben ragaszkodik saját hite rendelveihez; ennélfogva nekünk

katholikusoknak épen nincsen semmikép is ellenünk, ha a protestáns felekezetek jogai is minden rövidség nélkül elismertetnek...

Nincsen oly jelentéktelen erkölcsi erő, melyre nemzeti létünknek szüksége nem volna, s úgy azokat a helyett, hogy megosszuk, egyesíteni törekedni nem kellene.”

Bárcsak e kitűnő szavak itt köztünk, Erdélyben is visszhangra találnának.²¹

Gyárfás Domokos: Örülök, hogy ily lelkesülést látok a közügyek bajnokai iránt. Kívánom, hogy ezen érzelem ne csak a jelen ügyre és alkalomra szorítkozzék, hanem jövőre is tevékeny legyen s legközelebből a *Magyar Színház* állapotát tegye olyanná, milyet megérdemel.²²

Nagy Péter: Azon fa, melynek kertésze a *Magyar Akadémia*, a tudomány szép fája, egyes ágai a tudományok különböző neveit képviselik. Adja Isten, hogy a fa minél mélyebb gyökeret verjen a nemzet kebelében, kedélyében s hogy ne csak lombjai növekedjenek, hanem virágainak és gyümölcseinek is örülhessünk.

Az irodalom tudományos része azon gyümölcs, mellyel a lélek táplálkozik, de e gyümölcs magva kemény s ki beleharap, gyakran beletörik a foga; évekig hasztalanul fírad, míg elismerést, részvétet vívhat ki.

A komoly tudományok fáradhatlan napszámását tiszteljük mi *Csengeri* Antalban köztünk. Bárha szívemből óhajtom fáradozásának sikerét azon a téren, melyen most működik, még inkább óhajtom, hogy nemsokára

¹⁸ *Schmalzer* Ignác prépost Nagy-Bánya részéről küldöttség elnöke, egy tüzes és kedves előadású szónok, Erdély első fiát, a ki mint gyémánt kapocs áll a jelen és múlt közt — gr. *Mikót* éltette.

¹⁹ A Szent-István-Társulat 1859 november 10-iki közgyűlésén *Danielik*, a társulat alelnöke, tartott megnyitó beszédet, mely jelentékenyebb részében a *Magyar Encyklopaedia* kiadása alkalmából a társulat ellen hangoztatott vádak erőteljes, felvilágosult szellemű visszaütését tartalmazta. (Sz. P.)

²⁰ Az említett beszédnek nevezetesebb részei

híven megjelentek a *Pesti Napló* 1859 november 11-iki 257. számában. *Szabó* Sámuel naplójában az itt közölt idézetek nincsenek meg, de aligha tévedünk abban, hogy éppen az ide pótoltt részeket idézte a szónok is. (Sz. P.)

²¹ Gr. *Kemény* Sámuel *Danieliket* éltette, hivatkozott a Szent-István-Társulat közelebbi gyűlésében a protestánsok irányában tett keresztyéni nyilatkozataira, s kívánta, hogy ezek a Királyhágón innen is visszhangra találjanak.

²² *Gyárfás* Domokos a Nemzeti Színház jövőjére köszöntött.

ismét azon pályán üdvözölhessük, melyen egykor jeleseink közt láttuk őt állani.²³

Gyulai Pál: Midőn a két hazában egy nézet, egy hang uralkodik, miként a szívnek két kamráját ugyanazon vér járja meg, közöttünk ül, mint a testvér-Múzeum képviselője, hazánk kitűnő botanikusa és geológusa *Kovács Gyula*, érette emelek poharat. Benne a két hon érzületét azért is egyesülve képviselhetjük, mert Erdély szülte s közvetlenül Magyarhonnak szolgál. Tartsa meg Isten e közérzületet s érlelje valósággá.²⁴

Gr. Bethlen János, Mikóhoz: Tizedek előtt, mikor e nemzet nem az volt, a mi most, lelkeleg tespedt, a fensőbb körök szégyeneltek magyarul beszélni, egy férfi jelent meg közöttünk erős logikájával, még erősebb akarásával és metsző gúnnyal fölrázta az aluszékonyakat álmokórságukból.

Említsem-e nevét? Úgy is mindenki tudja, e férfi *gr. Széchenyi István*. Lelke annyira összeforrt nemzetével, hogy mikor az elesett s pusztulás fenyegeté, kétségbeesett ő is; most újra éledni kezd; adja Isten, hogy szereteti nemzetünk napról-napra erősödjék, hogy élhessen soká *gr. Széchenyi is!* (Tartós zajos Éljen.)²⁵

Brassai Sámuel e megemlékezés táviratoztatását kívánja. (Megtörtént.)

Gyárfás Domokos: Felköszöntöm e nemes várost, mely kebelében oly vendégszeretőleg fogadott, melynek polgárai a közjó, a haza ügye iránt oly lelkesen, melegen éreznek. Isten védje és virágoztassa Kolozsvár városát és polgárait.²⁶

Zsákodi Horváth János: Tizenegy éve mult, hogy közhelyen nem szónokoltam, untig

elég, hogy valaki a beszédétől elszokják. Úgy képzelem a nemzetet, mint egy újonczot, kit besoroznak, elvisznek messzeföldre, ott kiszolgálja becsületesen a kapitulációt s 10 év mulva jelenti magát a kapitánynál, így szólván:

„Kapitány uram, adja ki már azt az obsitot, csekély kis gazdaságom van otthon, magam szeretném kezelni, mert a mostani kezelőkkel nem vagyok megelégedve.” Csak viseld jól magadat, fiam — felel a kapitány — várj még egy keveset, majd meglesz az obsit is!

A magyar nemzet is már kiszolgált katona, szeretné maga kezelni ügyeit (meghúzzák kaputját, hogy mérsékelje magát) s még kapitányunk sincs, kitől hazakéredzhetnénk!

És e 10 év a nemzet életében még sem veszett el hasztalanul, virágzó iskolákat, színházat, gazdasági egyletet alapítánk.

A múzeum eszméje is élt, birtoka megvolt, de 8—9 év előtt nem volt mibe költöztessük. Sok becses történelmi emléket, hagyományos kincset semmisített meg az idő, mert nem mondhattuk: Küldjétek ide, egyessítétek itt. Ezután lesz.

Áldja meg Isten *gr. Mikó Imrét*, ki áldozatkészségével ezt lehetségessé tette s éltesse sokáig.²⁷

Bethlen Farkas: Mit teszünk, a közös hazáért tesszük; e két haza egymásban és egymásért kell, hogy éljen. Mint azon összenőtt ikertestvérek, kik közül, ha egyik meghalt, utána veszett a másik is, sorsuk egymásba van növe.

Ily közös ünnepélyre küldé el a lelkes Nagy-Bánya fiait, áldja meg Isten e hazáfi érzésű küldötteket!²⁸ (Éljen.)

²³ *Bethlen János* gróf Széchenyiért.

²⁴ *Gyárfás Domokos* Kolozsvárért és lelkes polgáraiért.

²⁵ *Horváth János*, Fehérmegye egykori képviselője egy jól találó példázatban festé hazánk óhajtságait.

²⁶ *Bethlen Farkas* gróf Nagy-Bánya küldöttjeire monda szép felköszöntést.

²³ *Nagy Péter* jelképül egy fát vett fel, a melyhez hasonlító az irodalmat, gyümölcseül a tudományos irányt jelölte, mint ennek egyik vezetőjét, éltette *Csengerit*, kívánván azonban, hogy nemsokára előbbi terére — a publicistikára — mehessen át.

²⁴ *Gyulai Pál Kovács Gyuláért*, a testvér magyar-múzeum óréért.

B. *Eötvös* József: A nem régen mult szomorú időkben, midőn Magyarhon polgárainak fensőbb rétegeiben a drága nemzeti nyelv idegenné vált, ezen árva lélek Erdély hölgyeinek ajkára menekült. Mondjunk ezen alkalommal is hazafias köszönetet érte s éltsük Erdély lelkes hölgyeit!²⁹

B. *Kemény* István: E nemzet sokáig remény nélkül küzdve, a kétségbeesés szélén állott. Elvonult felettünk a 48—49-iki év zivartara s tíz év folytán még is egy kevés új erőt nyerünk. A török és mongol pusztítások többször. sivataggá tévők már e hazát, de őseink pár tized mulva mindig feléledének s még czudar szomszédjaikat is védelmezik, kik a veszély napjaiban jóért rosszal fizettek; erejüket az alkotmányos életből meríték. Illet ránk akkor, hogy ha a nép jó kedvében van, ellenségét behunyó szemmel is leveri.

Most titkos ellenség támadt bennünk; látjuk szívünkhöz közeledni s nem védhetjük magunkat ellene; a honfi álmatlan éjeket tölt ágyában s aggódva gondol a jövőre.

Én aggodalmaim közt egy *Agendát* készítették, mely így hangzik:

1. Minden magyar tűrjön méltósággal. 2. Mindenki legyen jó gazda, gyűjtsön vagyont, így a nemzet is erősödik. 3. Ápolja minden magyar a tudományokat tehetsége szerint s őrizze meg ezáltal a fényt, mely setét éjjelét világítja, mert jöhet még nagyobb setétség is, hol nagy szüksége lesz rá.

A papir türelmes valami, mindent rá lehet írni, azt is ráírták már, hogy a magyaroknak zenéje sincs, pedig nincs úgy. De van nekünk úgynevezett historiánk is, melynek

lapjaira sok igaz tanulság is van feljegyezve tanuljunk belőle annyit, hogy ha az említett elvek szerint élünk, békés úton érjük el azt, mit őseink hajdan fegyverrel vívtak ki s nem leendő vész, mi azt tőlünk elragadja többé. Iszom ezen elvek diadaláért!³⁰

Tisza László³¹ gróf *Mikes* Jánoshoz: A mult, jelen és jövőt nem festem, csak e három kor fiai közül egyért Erdély ifjúságáért, a jövő kezességeért iszom. Hányan vannak a mult terebély oszlopai közül közöttünk? A magyar nyavalya, a búskomorság ragadá el őket.

Boldogok vagytok ti! A mult kor fiai Sisi-phusok voltak, a jelenkoréi mint a Mahomed koporsója: lebegnek. Ifjak! Szokásuk volt elődeinknek avval bocsátani az életbe gyermekeiket: „*Jobb ember légy apádnál.*”

A mult bajai megvannak, egyesek bújatól nem lesz erőssé a nemzet, legyetek azért ti tevékenyek, ez szerez lelki erőt. A nemzet lehet vagyonos, de szegény lelki erőben; ezt szereztétek meg, jövő emberei.

Az idők teljességében a nap eljő, addig őriztétek híven a jövő eszményeit!³²

B. *Jósika* Lajos: Miként egyesek, úgy nemzetek életében is néha terhes idők, nehéz perczek teszik próbára az életerőt, de a megpróbáltatás napjait is hálás indulattal kell fogadni s a küzdesben ki nem fáradni. Midőn vihar készül, a láthatárra szomorú fellegek gyűlnek, villámok cikáznak, hullanak s a rohanó ár vetésünket, fáradozásunk gyümölcseit elgázolja, fákat szaggat ki; ilyenkor a gyenge ember zúgolódik hajlékában, az ég ellen panasza nyitja száját. Pedig a szüntelen napfény égető melegével utoljára min-

²⁹ B. *Eötvös* Erdély hölgyeire, mit a karzatban nagyszámmal jelen volt hölgyek szívélyes bókokkal fogadtak.

³⁰ B. *Kemény* István egy megható felköszönetés után elmondá *Agendáját*: 1. Minden magyar tűrje mindig nemzete sorsát méltósággal; 2. Minden magyar legyen jó gazda, mert az egyén vagyona a nemzet vagyona; 3. Minden magyar ápolja

a tudományokat, hogy balsors közt ezáltal védje meg nemzetét.

³¹ Ez a beszéd nem volt a *Naplóba* rendszeresen bevezetve. Külön lapra írott futólagos, töredékes jegyzetből kellett összeállítani. (Sz. P.)

³² *Tisza* László Erdély jövője kezességeért, az ifjúságért.

dent kopárrá tesz, elszárít, hol tavak hullámzottak, tespedő mocsárokat támaszt, melyek kigőzölgése e léget ragályos anyaggal tölti meg.

Az erős ember fájlalja ugyan a szenvedett kárt, veszteséget, de megtekinti a dolog másik oldalát is, a vihart szükségesnek találja a légkör tisztítására, ragályos anyagok elszélesztésére; a kidőlt vén fákat sajnálattal nézi, de... ezek egy része úgy is önként kiszáradt volna. A hegyekről leomlott iszap megtermékenyíti a földet s tápot, erőt visz az új növény számára, hogy az később a folytonos napfény hatását is kiállja. Ne bízzuk el magunkat, de ne is csüggedjünk!

Nemzetünk életében is ily vihart éltünk meg, 11 év óta a hazát sok nyomor érte, Európa láthatárán is újra készül; a közös nyomor egy szép gyümölcsöt, az egyetértés gyümölcsét termé nálunk. A Múzeum eszméje nemzeti életünkben egy fényes ritka kő volt, melyet nem mindenki ismert, de mindenki közös erővel küzdött létrehozásáért.

Egyesült erő tesz nagyot, ez fejedelmünk jelszava is, legyen a miénk egyetértés és kitartás! — Ne taszítsuk el azokat is magunktól, kik eddig távol állottak tőlünk, a tőlünk idegenkedők is simulnak hozzánk, ha magunkhoz emeljük őket.³³

Nagy Péter: Az eszmék emberekben képviselvék. A mai napon, midőn a Múzeum létrejöttét ünnepeljük, meg kell emlékeznünk arról is, ki ezen eszmének először adott életet hazafias ajánlatával, midőn szép gyűjteményeit, könyvtárát a leendő Múzeumnak felajánlá.

E férfi nemzeti fejedelmeink utóda, azon fejedelmeinké, kiknek vezéreszméje volt: *Jobb*

adni, mint venni. E jelszót megtartá gróf *Kemény Sámuel* is (Éljen), kinck ha Isten megadá azon szép örömet, hogy mai napon a Múzeum születését ünnepelje, adja meg azon még szebbet is, hogy ennek idves hatását láthassa!³⁴

Hintz György (kolozsvári szász pap): Mindamellet is, hogy a tél közeledik, mai napon mi egy szép fát ültetünk: a civilizáció fáját. Adja Isten, hogy ezen égi fa hazánk földjében erős gyökeret verjen, öntöztetve a polgári és vallásos szabadság nedvétől. S ezt ne csak a nemzetiségöket imádvá szerető magyarok ápolják, hanem a többi mellette élő nemzetek is, átlátva a multban félrevezetés miatt eredett tévedéseiket (Viharos Éljen.) Sokáig éljenek a magyarok, valamint a velek jó egyetértésben élő egyhonban lakó nemzetek is!³⁵

Gr. Kemény Sámuel rövid beszédben élteti *Deák Ferenczet*.³⁶

Brassai Sámuel: Mint jelenleg nyelvészettel foglalkozó szükségesnek látom megemlítni, hogy tisztelt elnökünk mai megnyitó beszédében a M. Akadémiával leendő *versenyzést* érintve, nem *versengést* értett rajta. Azon szép beszédek után, melyben igen nagy része van arisztokracziánknak — mely nálunk nemcsak születés, hanem egyszersmind észaristokraczia is — én mint demokrata, demokratikus szellemben akarok beszélni.

Úgy jártunk, mint az az ember, ki egy pohár bort megivott s akkor mondá társának: Tölts még egyet, mert elfeledtem megköstolni. Sok mindenért emeltünk ma poharat, de elfeledtük éltetni a testvér magyarhoni Múzeumot, éppen saját Múzeumunk megnyitása napján.

mölcsfát ültetünk, mely adja Isten, hogy a béke és a polgári és vallásos szabadság viránya felett terjessze szét lombjait. Éljen az általam imádvá szeretett magyar nemzet, de éljenek a többi nemzetek is. Éljenek a haza minden népei, kik most jó egyetértésben vannak.

³⁶ *Gr. Kemény Sámuel Deák Ferenczért.*

³³ *B. Jósika Lajos* nagyszerű felköszöntésben éltette az egyetértést és kitartást.

³⁴ *Nagy Péter* éltet egy férfit, ki ama fejedelmek ivadéka, kiknek jelszavuk volt „*Jobb adni, mint venni*“, éltette *gr. Kemény Sámuel*-t.

³⁵ *Hintz* lutheránus lelkész úr kiemelte, hogy mindamellet, hogy tél van, most egy becses gyü-

A magyar Múzeum iránt a közönség azon nézetten van, hogy nem tette még meg a házáért, a mit kellett volna, ennek azonban bizonyos okai vannak. (Valaki kérdi: Mi az?) *Felelet*: Tessék utána járni, itt nem mondom meg.

Azt kívánom, hogy a magyar Múzeum ezen nyügeiből meneküljön ki s keletkező Múzeumunkkal nemes versenyre buzduljon.³⁷

Szász Domokos: Ha egy fának ágait lefördeli a vihar, azok, melyek a kerítésen belől esnek, még kihajthatnak a kertész ápoló keze közt, a kerítésen — értem a Kárpátokat — kívül röpitettek keleten, nyugaton elhervadnak, fonnyadnak. Könnyek folynak a távollevők szemeiből, midőn a hazai földre emlékeznek, emlékezzünk meg mi is róluk: poharat üríték a *bujdosó* (Kemény István szerint *csángó*) *magyarokért!*

Kemény Samu a hazát és nemzetet életeti. (Ez felesleges!)

*Bethlen Farkas Paget*hez (miközben *Liechtenstein* elment a teremből s a közönség egy része oszlani kezd, érezve, hogy a mi történt, elég): Méltóságod, mint angol polgár, egy nagy nemzetnek fia, tudja mennyit ér egy jó tanácsadó, vezető. Ily férfit tisztelünk mi ifjabbik gr. *Teleki* Domokosban. Adja Isten, hogy ha a nap feljön, foglalhassa ő újra el régi helyét.

Addig is tanítsa meg az ifjakat, hogy túlbuzgóságukban a sorompót át ne hágják, mely sokszor sírba viszen; kemény szikláról a golyó visszapattan és a lövőt sérti meg.

Ne féljen az ifjú kimondani, hogy hazáját szereti, de tartózkodjék a veszélyes tárgyak érintésétől, nehogy önmagának ártson.

A lefolyt 11 év háromszoros súlylyal nehezült ránk, megtanulhattuk az egyetértés becsét s a régi félreértések káros voltát a haza nemzetei közt. Én ezek testvéri egyesítéseért emelek egyszersmind poharat, felejtjük el a mi történt, ne tudjuk, ki mivel bántott meg. Élünk, mint testvérek egymás mellett s közös jelszavunk legyen: *Éljen a haza!*³⁸

Mihályi Károly (nagyenyedi pap és tanár, sajátkezűleg írta le nekem): Mindezek után mondjunk imát, e történelmi emlékezetességű nap zárímáját:

És te legfőbb nemzet-pásztor mennyben,
Kitől kel szívekben szent meleg,
Ki vezérled néped jó ösvényben
S embert ember által áldasz meg, —

Áldd meg, áldd meg, kik jövő áldásid
Magvait földünkben elveték;
Add, legyünk mind többen hű munkásid
S mind jobb-jobb a később nemzedék;

Országoljon köztünk ész hatalma
És erők közt békés sulyegyen
Igazság, szeretet birodalma
Fönnebb, lennebb, künnebb terjedjen!

Úgy lesz, mert te mondd „Úgy legyen”!

Ezután még *Pataki Józsi* szalmázik az asztalra állva s emlegeti az *érzést*, mely a magyarnak osztályrészüln jutott, midőn Isten a nemzetek közt a lelki tulajdonokat felosztá.

Végül a *Rákóczi-induló* hangjai közt oszlik el a társaság este hat óra után.

Estve *Sárkánynál*³⁹ van összegyűlve a tanári kar s én ott e beszédek egy részét ismétlem.

Dr. Szabó Péter

³⁷ *Brassai* a magyarhoni Múzeumért.

³⁸ Gr. *Bethlen Farkas Paget* János úrért. — Herceg Ó Magassága végig részt vett a lakomán, hol a magyar szokott nyíltságával s őszinteségével

vel monda ki sok mindent abból, a mi szíven feküdt.

³⁹ *Sárkány* Ferencz ref. kollégiumi tanár. (Sz. P.)

Visszaemlékezések 1859-re.

A múlt század ötvenes éveiben a magyar szót csak csendesen lehetett hangoztatni, a dalt sehogy.

Szomorú idő volt az, melyről az újabb nemzedéknek még halvány fogalma sem lehet, noha történetét ismerheti és tudhatja. Három esemény jut eszembe, három sűgár, mely arról a komor égről még ma is vidáman röppen felém.

*

A vármegyék és a székelyszékek nemessége, honoráczió osztálya visszavonult otthonába; hivatalt nem vállalhatott, mert akkor a hazafiatlanság vádjá érte; mivel pedig a közép- és kisbirtokok jövedelme — tekintettel a jobbágyságnak minden átmenet nélkül történt felszabadosulására — nem volt elég a családfenntartásra, gyermeknevelésre: már akkor kezdődtek a birtokoknak apró részletekben való eladásai, az adósságoknak felhalmozódásai és így mágnás családaink gyengébb ágainak és a közép- és kisebb birtokosoknak jelentékeny számban való tönkremenetele.

Fokozta még a helyzet súlyát azon gyászos körülmény, hogy a munkabíró férfiak egy része elesett vagy rokkanttá vált a szabadságharcz alatt; másik részét elvitték 10—12 évig tartó katonáskodásra; a harmadik rész pedig a csehországi várak kazamatáiban hordozta politikai rabként bilincseit és szenvedett mártírként évek hosszú során át.

Ilyen mártír, szenvedő rab volt az én néhai testvérbátyám köpeczi *Deák* Farkas is, a később ismert nevű történetíró, mi-

niszteri osztálytanácsos és a Magyar Tud. Akadémia rendes tagja. A híres Török-Gálffy-Horváth-féle összeesküvés gyanúja alatt húsz éves korában a református kollegiumban sok mással együtt fogták el 1852-ben. Egyideig a marosvásárhelyi várbán, azután Gyulafehérváron és végül Josefstadban tartották, miután 12 esztendei várfogságra ítélték.

A nemzet Erzsébet királynénak tulajdonította, hogy 1857 nyarán a mi sokat síratott drága rabjaink kegyelmet nyertek.

Jól emlékezem kis gyermekkoromból, hogy micsoda bűbajos örvendező hangulat töltötte el boldogult szülőimet és egész családukat, mikor *Jenei József* (később alkirálybíró és országgyűlési képviselő) meghozta a boldogító hírt, hogy Farkas bátyám meg a többi rab, néhány nap múlva hazaérkezik. A többi közül ma már egyedül *Molnár Józsefről*, a 86 éves, jó kedélyű, derék aggastyánról, a 48-as nyugalmazott honvédtisztről tudom, hogy városunkban, Marosvásárhelyt még életben van.

Nincs és nem is lehet, — ne is legyen fogalma az újabb nemzedéknek arról a boldogságról, gyönyörűségről, a lelkibánatból való felszabadulásról, mely akkor a sziveket betöltötte, mikor a mieink hazaértek és a családon kívül a jó barátok, ismerősök keblükre ölelhatték az örökre elveszettnek hitteket.

A jobb jövőnek biztató reménysége hatott át mindenkit, de az öröm korai volt.

A második sűgár 1859-ben röppent közénk. A kormány már nem merte megakadályozni az országszerte tervezett *Ka-*

zinczy-emlékünnepeket. Minden valamire való városban megtartották a nagy irodalmi reformátor születésének száz éves fordulóját.

Az öregek elővették elrejtett régi nemzeti ruhájukat és kifényesítették rozsdamarta ősi fringiáikat.

Az asszonyok, ifjak sőt a gyermekek is magyar ruhába öltözködtek. Milyen felcséges látvány volt, mikor százak és ezrek ekként jelentek meg a Kazinczy emlékeztetőre rendezett ünnepélyeken, melyeken a legjobb írók, művészek, tudósok szerepeltek mindenütt, így Marosvásárhelyen is, hol az ünnepély tényleg 1860 januárius hónapjában tartott meg az Apollo nagytermében, mely színházi helyiségül is szolgált még évtizedeken át is azután.

Akkor volt rajtam is először, mint kis gyermekén, magyar ruha és aztán viseltük azt, sajnos, csak 7—8 éven keresztül, mert akkor az európaiaskodás nemzetközi áramlata ismét eltüntette, hogy csak ünnepi alkalmakra maradjon a díszmagyar öltözet.

A marosvásárhelyi emlékünnepele-

zetesebb szereplői közül felemlítem *Mentovich* Ferencz ref. tanárt, ki nagyhatásu alkalmi költeményt írt, továbbá *Molnár* János és *Szabó* Sámuel ref. tanárokat, *Kovács* Áron ref. lelkészt, kik mind értékes felolvasásokkal, beszédekkel emelték az ünnepély fényét. Az ünnepi megnyitó beszédet gróf *Bethlen* Farkas (Bonyháról) tartotta s ének- és zeneszámok is élénkítették, — már akkor hatásosan szerepelvén *Geiger* Albert jeles fiatal zongoraművész, később kiváló zeneszerző is, ki a szereplők közül legutoljára, alig másfél éve halt meg.

A harmadik sугár is 1859-ben röppent közénk: az *Erdélyi Múzeum* megnyitása. Most félszáz esztendeje ennek. Mint gyermek, láttam, hogy a lesújtott családban már szabad volt örülni s az *első* magyar ruhámban, társaimmal együtt már országosan is nyíltan örültünk. Visszatekintve a lefolyt ötven esztendőre, tudom igazán megérteni, hogy az öregek miért lelkesedtek, miért tüntettek annyira az *Erdélyi Múzeum* mellett! Megértették, hogy már *szabad dolgozni* a hazáért.

Deák Lajos

Az E. M. E. és a kolozsvári tudomány-egyetem.

A midőn az E. M. E. alapításának 50-ik évfordulóját ünnepeljük, talán nem lesz fölösleges azt a kapcsolatot megvilágítani, a melybe az E. M. E. a Kolozsvárt 1872-ben felállított tudomány-egyetemmel lépett, annál is inkább, mert további fejlődésének sarkalatos tényezőjévé vált. A közelmultban, az 1905. évi alapszabály módosításakor, kétségtelenül a tudomány-egyetemmel való szorosabb kapcsolatot vitatták. A közgyűlés a kapcsolat fentartása mellett döntött, és véleményem szerint másképen nem is dönthetett, mert ezt a kérdést már 1872-ben eldöntötték.

Az elnyomatás szomorú korszakában érezték Erdély nagyjai, élükön gróf *Mikó Imre*, a társulat szükségét, a dicsőséges múlt emlékeiből akartak meríteni reményt egy szebb jövőre. Ennek a dicsőséges multnak emlékeit egybegyűjteni, közművelődési és tudományos törekvések előmozdítására volt a bevallható cél, annál is inkább, mert az 1841—43-iki erdélyi országgyűlés már kimondta, hogy Múzeum alapítandó, melybe a multa és honismeretre vonatkozó tárgyak egybegyűjtendők. A mindennemű társulást bizalmatlansággal szemlélő hatalom, sokféle nehézséget gördített az alakulás elé, ennek folyománya lehetett az alapszabály 4. §-ban foglalt lemondás is: „A Múzeum-Egylet magának semmi tudóstársasági rangot vagy tekintélyt nem fog követelni.” Már derengett a szebb jövő hajnalpírja, a mikor 1859 november havában a Múzeum-Egylet sok vajúdás után megtarthatta alakuló közgyűlését. Gróf *Mikó Imre* nagylelkű adománya, a hazafiúi lelkesültséggel egybe-

hordott tárgyak, 125 igazgató, 382 alapító és 930 részvényes tag jelentkezése képezte az E. M. E. kiindulását.

A hazafias lelkesültség állandó fentartása, újabb és újabb áldozatra kész egyének toborzása nem kis feladat, midőn egy Múzeumnak teremtéséről és állandó fentartásáról volt szó. Érti ezt az alapító is, a midőn mondja, hogy ez az országgyűlés hivatása lett volna, vagyis állami feladat. Az 1860-ik évvel az E. M. E. megkezdte a maga működését, gyűjtötte a mult emlékeit, a honismeret adatait, a magyar közművelődés céljára és javára fordítván és felhasználván azokat.

Ez a csendes és zajtalan munkálkodás formát változtatott, a midőn 1872-ben a tudomány-egyetem felállításával az E. M. E. gyűjteményeit bérbe adta az egyetemnek s ezzel az államra bízta azok gondozását. Az E. M. E. által fentartott Múzeum az egyes tanszékek mellé rendelt gyűjteményekké változott, azok rendeltetése és célja módosult, a jövő fejlődésük pedig más irányba tereltetett. Az egyetemi oktatás céljaira szolgáló gyűjtemény összeállítása más, mint a honismertetést közművelődési célzattal szolgáló országos Múzeum anyaga. A tudományos buvárkodással foglalkozó tanár a maga buvárkodásának megfelelő anyagot beszerzi a nélkül, hogy muzeális célt szolgálna, sőt az terhére lehet, mert elvonja munkájától. Az átvett gyűjteményből a tanár azt, a mi a tanításra, buvárkodásra szükséges volt, felhasználta, az itt mutatkozott hiányokat iparkodott pótolni; tehát a jövő fejlődés már nem a tisztán muzeális cél irányá-

ban haladt. Az egyetem felállítása érdekében munkálkodó gróf *Mikó* Imre volt az E. M. E. megalapítója, az ő közreműködésével történt a Múzeum gyűjteményeinek átadása, *Erdély Széchenyije*, az előrelátó bölcs hazafi kétségtelenül tudta, hogy ezzel az egyetem, ennek útján az állam nyert befolyást az E. M. E. sorsára.

Az egyetem felállításakor új intézetek létesítésére, a meglevők gyarapítására mindösszesen 80000 K összeg vétetett fel; lehet, hogy költség kiméltése céljából használtattak fel az E. M. E. gyűjteményei, de az értők évenként fizetendő 10.000 K bér oly tetemes összeg, mely mindenesetre az államnak más célzatára utal. Az évi 10.000 K bérösszeg felhasználásával a tanítás céljainak megfelelő gyűjtemények szervezhetők lettek volna s azok az állam tulajdonát képezték volna, a többi intézet fejlődésének ez volt a menete. Kétségen kívül elősegítette a tanítást és a buvárlatot a természetrajzi és régiségtani tanszékeknél a meglevő gyűjteményeknek átvétele, de feltétlenül szükséges nem volt.

Gróf *Mikó* Imrét az E. M. E. Múzeumának átadásánál csak az vezette volna, hogy az egyetemnek Kolozsvárt való felállítását lehetővé tegye? Nem hiszem és egyéb okok után kutatok. A kiegyezés után megváltoztak a viszonyok, a társulás szabadabbá vált, Erdély egyesült Magyarországgal, az egy hazának minden fiára szüksége volt, hogy közművelődési, közgazdasági, társadalmi stb. téren való munkájával segítse az új Magyarország fölépítését. Gróf *Mikó* Imre is Budapestre teszi át működésének súlypontját és alaposan kiveszi részét a munkából. Az E. M. E.-t nehéz időkben a hazafias lelkesülés és a tömörülés vágya teremtette meg, az első lelohadt, a második kielégítésére a legkülönbélebb irányban megnyílt a lehetőség. *Finály*, az E. M. E. tit-

kára mondja a millenáris díszgyűlésen: „az évi 5 frt fizetés (rendes tagok díja) csakhamar, az első lelkesedés lehülése után, alkalmatlan teherré vált sok emberre nézve, mint ahogy a következés meg is mutatta, hogy a kötelezettségi 10 év elteltével, a túlnyomó többség sietett is megmenekülni tőle.“ Még majdnem napjainkig is a sok fakó alapítói nyilatkozatból ügyész útján iparkodtunk értékesíteni amit lehetett, a többi törültük. Az E. M. E. régi tekintélyéből, vonzó erejéből és népszerűségéből jelentékenyét veszített, a mint ezt ugyan későbbi időszakról mondja *Erdélyi* Pál, de már az egyetem felállítása idejében is tényleg meg volt, a megváltozott politikai viszonyok befolyása alatt. Gróf *Mikó* Imre nagy áldozatkészségben és hazafias lelkesülésben az E. M. E. által létesítendő a közművelődést, haladást szolgáló intézetről bizonyára más képet alkotott, mint a minővé alakult, daczára szép sikereinek, a 13 év alatt csigaléptekkel haladó Múzeum. Az egyetem felállításakor az állammal kötött szerződés az egyetem céljait is elősegítette, de biztosította az E. M. E. céljait nemcsak a gyűjtemények szakértő gondozása és fentartása, de az egyesület állami támogatása által is.

Az E. M. E. gyűjteményeit átadta az egyetemnek használat, gondozás céljából, de gróf *Mikó* Imre a maga és alapító társainak célját tiszteletben tartva, a tulajdonjogot, a további gyűjtést, a gyűjtemények ellenőrzéséértetlenül megővta. Az E. M. E. a maga önállóságát, függetlenségét megtartotta, a viszony az egyetemmel meglehetősen laza és mint *Finály* nevezi: magánteremtésű. Panaszodik, hogy a tanároknak, még azoknak is, a kik, mint a gyűjtemény őrei, a szerződés értelmében hivatalból tagjai az E. M. E. igazgató választmányának, tetszésére van bízva, akarnak-e tagjai lenni az E. M. E.-nek, vagy sem. Az egyetem

orvoskari tanári testületének kezdeményezésére 1875-ben megalakult az önálló „Kolozsvári orvostermészettudományi társulat”, mely 3 évi fennállása után meggyőződött arról, hogy Kolozsvár nem elég nagy arra, hogy hasonczélú egyesületek egymás mellett elegendő támogatásban részesüljenek. Az E. M. E. az első lépést arra, hogy a tudományt művelő egyetemi tanárokat körébe vonja, 1878-ban tette, a mikor az alapszabályai szerint korábban létezett tudományos szakosztályait és ezek közt a természettudományi szakosztályt felállította. Az E. M. E. természettudományi szakosztályával 1879-től kezdve együtt működött a Kolozsvári orvostermészettudományi társulat, míg nem 1884-ben önállóságát feladva, beolvadt az E. M. E. szakosztályába.

Az E. M. E. az egyetemmel és ezáltal az állammal természetszerűleg mindig szorosabb összefüggésbe jutott; 1896-ban újabb szerződésben a V. és K. Minisztérium tulajdonjogilag átvette a Múzeumkertet, mert nem folytathatta azt a hibát, a mit elkövetett az egyetemi vegytani intézet építéskor, a midőn azt idegen, az E. M. E. telkére építette. A szerződés értelmében az E. M. E. könyvtára az egyetemi könyvtár igazgatójának kezelése alá jutott, épügy, mint a többi múzeumi osztály az illető tanszékek tanárainak kezelése alatt volt. Az állam a múzeum gyűjteményeinek megfelelő elhelyezésére vállalkozott, még arra az esetre is, ha az egylet és az állam között fennálló szerződés valamikor felbomlanék. Az újabb alapszabály-módosítások is a szakosztályokból indultak ki, melyek élénk tudományos működésükkel és azok eredményeinek közlésével az E. M. E. életének látható jeleivé váltak.

A midőn 1896-ban dr. *Finály* Henrik főtitkári jelentésében megállapítja s az

alapszabályok immár harmadik módosításában utal az egyetem befolyására az E. M. E. átváltozásánál, hozzáfűzi: „Hogy van-e oka az egyletnek e változáson örvendeni — ki tudná azt ma megmondani?” A millenáris közgyűlésen dr. *Finály* a Múzeumról elmélkedve, erdélyi tudós társaság alapításának szükségességét fejt ki; nem tudja ugyan megjelölni azt, hogyan alapíttassék, de miután az E. M. E. ünnepélyes közgyűlésén hangzott el indítványa, valószínű, hogy azt valamiképpen az E. M. E. keretében oldotta volna meg. Dr. *Finály* ezen állásfoglalása, az E. M. E. átalakítása tudományos társulattá, lett volna a végső lépés, mely az egyesületet, melynek alapításakor kijelölt, főczélja „Múzeum” fentartása volt, teljesen a tudományos szakosztályok irányába terelte volna. Dr. *Finály* által felvetett eszmét az E. M. E. sohasem tárgyalta, mégis az eszme felvetése is meghozta az ellenhatást, a közreműködő személyek megváltozásával, a „múzeális cél” erősebb hangsúlyozása lett a következménye.

Esztenőkön keresztül folyt a küzdelem, hogy az E. M. E. irányt változtasson, mert az egyetem befolyása alatt a múzeális céltól eltávozott, a midőn a tudományos szakosztályokat felállította, azoknak anyagi támogatásával a múzeális célt megrövidíti, mert az E. M. E. anyagi ereje nem elegendő mindkét irányú működés fentartására. Az 1905. évben elkészült s az 1906-ban életbe lépett új alapszabályok, az egyesületet egységesebb szervezettel, a történelmi fejlődés alapján kijelölt kettős irány művelésében meghagyták. Az új alapszabályokban „*vándorgyűlések tartása*”, a tudományos munkálkodásnak új irányt a közművelődés terjesztése céljából tűznek ki. Az új alapszabályok életbelépése óta, a „jogi és társadalmi szakosztály” szervezésével az E. M. E. a társadalom-

nak új működési és érdeklődési körét vonta tagjai sorába.

Az E. M. E. igazgató választmányának és közgyűlésének többsége nem akarta magára vállalni a felelősséget azért a rázkódtatásért, mely az egyesületet feltétlenül érte volna akkor, ha működési körét a „múzeális cél” ápolására szorította volna. Az egyetemmel való szorosabb kapcsolat biztosította azoknak közreműködését, kiknek elhivatásuk a tudomány művelése és terjesztése, a múzeális eszme ápolása csak annyiban, a mennyiben az előbbent szolgálja; közreműködésüknek tere tehát csak addig lehetett, a míg a tudomány művelése és terjesztése az E. M. E. céljai közt helyet foglalt. Az E. M. E. tagjai alkalmazkodtak az 1872-ben kijelölt irányhoz, az azóta kifejlődött és a mai állapotában is a szükségletnek megfelelő működési körhöz, melyben az E. M. E. tisztelettel megállta helyét.

Az E. M. E. megteremtője gróf *Mikó* Imre, a midőn 1872-ben az egyetemmel való kapcsolatot kereste és megkötötte, az E. M. E. jövő fejlődésének irányát elterítette attól, melyet 1856-tól fogva hirdetett. Az 1841—43-iki országgyűlésnek a „Magyar Nemzeti Múzeum” szolgálhatott például, gróf *Mikó* Imre a honfiúi lelkesültségre és áldozatkészségre hivatkozva, ezt az eszmét akarta megvalósítani, de 1872-ben az Unió ténynyé válása után, az „Erdélyi Nemzeti Múzeum” már meghaladott álláspont. Ma lehet sajnálnunk, hogy az E. M. E. a megkezdett irányt elhagyta, gyűjteményeinek önállóságát feláldozta, idegen befolyásnak tért engedett 1872-ben, mert ma mentől több önálló, a társadalomra támaszkodó intézményt kell óhajtánunk, melyek legfeljebb az állam támogatása mellett, szolgálják hazánk közművelődését. A megmozdult társadalom a mai fejlettségében, a társulásnak annyi példáját adja, hogy ma eltudnók képzelni: az

E. M. E. mivé válhatott volna, ha a 13 év után önállóan tovább fejlődik, bár lassú léptekben a mai napig, de hogy ebben az önálló továbbfejlődésben is befolyást gyakorolt volna az 1872-ben felállított egyetem, az kétségtelen. Eltudjuk képzelni, hogy a munkabeosztás érvényesült volna, az egyetem gyűjteményei a maguk céljuknak megfelelően létesültek volna és az E. M. E. a maga gyűjteményeit a honismeret céljának megfelelően, vezette volna tovább, a mennyire anyagi ereje megengedte volna. Igaz, hogy többnyire későbbben, a már fejlettebb társadalomban létesültek Múzeumok, egy-egy vidék közreműködésével, az állam is többet áldozhatott segélyezésképpen, mint a kiegyezés utáni években, a mikor annyi mulasztást kellett pótolnia, annyi szükségletet kielégítenie. Az E. M. E. gyűjteménye is kifejlődhetett volna, talán hosszabb tengődés után, az erdélyi részek Múzeumává az újabb időkben, állami támogatás mellett. Elgondolkozhatunk afölött, mivé lehetett volna az E. M. E. Múzeuma, ha a mai viszonyokat látjuk, de ha visszahelyezkedünk 1872-be, akkor megértjük gróf *Mikó* Imre elhatározását.

Az alkotmányos Magyarország szűkös anyagi ereje az újonnan alapított egyetemet oly szegényesen léptette életbe, mint talán sehol másutt; ismeretes, hogy az egyetem hosszú időközön át küzdök szegénységével, tengődik berendezése hiányában. Hazafias cselekedet volt, a midőn gróf *Mikó* Imre az egyetem felállítását támogatja, az E. M. E. gyűjteményeinek felajánlásával, mert legalább néhány tanszéknek működését elősegíti. Az állam méltányolta ezt a támogatást, a midőn a nehéz viszonyok dacára évi 10.000 K bérrel viszont az E. M. E. működését segélyezte; ez az évi segély, a gyűjtemények elhelyezésének, fentartásának gondja és

költsége volt az államnak anyagi hozzájárulása.

Gróf *Mikó* Imre az általa alapított E. M. E. fenmaradását, virágzását s az általa kezdeményezett Múzeum jövő fejlődését biztosította, a midőn szerződésével a gyűjtemények vezetését, gondozását az egyetem szaktanáira bízhatta és amellet az államnak anyagi támogatását lekötötte. Gróf *Mikó* Imre az E. M. E. alapítását maga így indokolta: „Egy, a haza minden népfajait és osztályait magába záró egyesületbe kellett belevonni mindazokat, kik a hon szellemi érdekei iránt elfásulva nem voltak s tétlenségben nem várhatták az idők javulását.” Az idők javulása bekövetkezett, a tétlenség megszűnt s az új Magyarország felépítése lázas tevékenységre serkentett minden hazafit, az E. M. E. nem volt többé a hazafias törekvés és lelkesítés kizárólagos központja.

Gróf *Mikó* Imre egy erkölcsi testületet akart alkotni, hogy ez aztán a Múzeumot alkossa meg, ma is itt fekszik az E. M. E. súlypontja. Ma is erkölcsi testület az E. M. E., mely a társadalommal köti össze az állam munkálkodását. Az állam ápolhatja, gyarapíthatja, anyagiakkal támogathatja a Múzeumot, mert szakszerű veze-

tést biztosít a gyűjtemények élén álló szaktanárok működése, az egyetem és az E. M. E. erkölcsi testületek pedig fedezik, hogy a közjó, a közművelődés javára fordítja az ország pénzét. Az E. M. E. a társadalomra támaszkodik, ahhoz fordulhat, mert hiszen az általa fentartott Múzeum a társadalomé; ma is szívesen lát körében mindenkit, „kik a hon szellemi érdekei iránt elfásulva nincsenek.”

A midőn gróf *Mikó* Imre 1872-ben az egyetemmel s ezáltal az állammal hozta kapcsolatba az általa alapított E. M. E-t, akkor a társadalom támogatása mellé a fejlődés biztosítékául egy új tényezőt állított be, de nem mondott le a társadalom támogatásáról. A midőn gróf *Mikó* Imre nem talált más módot a Múzeum megalapítására, mint „a hazabeli népségek jobbjával tettleg kezdeményeztetni ez ország díszére és szellemi javára czélzó intézetet”, akkor a félszázados évfordulók a hálás utókor legjobban adózik a nagy hazafi emlékének, ha gróf *Mikó* Imre hívó szózatának enged, mert az E. M. E. ma is szükséges, támogatása ma is hazafias: multjában éljen a nemzet, hogy jövőjét irányítsa, biztosítsa.

Dr. Szabó Dénes

Az „Erdélyi Múzeum“ és egy kis közjog.

Sok siránkozást hallunk még manapság is a miatt, hogy nyelvünkben még mindig nem akar kivészni az *erdélyi* jelző. Holott *Erdély*, mint közjogi fogalom, az Unió óta megszűnt. Ehhez hozzácsapták, hogy: mint geográfiai fogalom is megszűnt; — de ezt már nem olyan határozottan.

Közelebről még azt is kárhoztatták, hogy ez az *erdélyi* jelző olyan, — aere perennius — módjára alakult egyesületek nevében is mind máig szerepel, mint például: **Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület, Erdélyi Kárpát Egylet, Erdélyi Múzeum-Egyesület** stb.

Az ilyen lamentációk régebben még gyakoriabbak voltak, mint mostanában s az *erdélyi* jelző helyébe az *erdélyrészi*-nek beiktatását jobb ügyszó méltó buzgalommal követelték nem csak közjogi, hanem még nyelvtudományi szempontból is és megtörtént, hogy némelyik akadémikus nyelve bele-belebicsaklott abba a torok-gimnasztikába, melybe ennek az *erdélyrészi*-nek kimondása került.

Hát ez némileg érthető is volt. Alapját és indokolását lelte abban az állásfoglalásban, a melybe Erdély és az anyaország közjogi uniójával szemben a nemzetiségek ab ovo helyezkedtek s abban az elkülönülő és bomlasztó törekedésben, a mely a nemzetiségek magyarországi politikájában alapvető elv éppen úgy, mint az egységes nemzeti állam megépítésére való törekvés alapvetője volt az únióra való törekvésnek és az újabb magyar nemzeti politikának.

Csakhogy, fájdalom, itt is éppen olyan

jelenséggel állunk szemben, a milyennel egyebütt is, a hol a nemzeti politika érvényesülni igyekszik. Az *aprólékos külsőségek erőszakolására vetjük a fősúlyt — nem a lényegre.*

Az *únió* lényegének testté válása nem azon fordul meg, hogy az **EMKÉ-t Erdélyi Magyar Közművelődési Egylet**-nek nevezzük, vagy pedig *Erdélyrészi Magyar Közművelődési Egyletnek* — avagy talán *Erdélyrészi magyar közművelődési egyesületnek*, sem azon, hogy az *Erdélyi Múzeum-egyesület* ezentúl *Erdélyrészi*-nek nevezze magát.

Az *únió*, mint közjogi és úgy is mint történelmi tény, megbonthatatlan és megváltozhatlan marad akkor is, ha az *Erdély* szó megmarad a magyar nyelvben és az az *erdélyi* jelzővel sem válik szegényebbé.

Sőt, biztosabb annak a léte, ha ily lényegtelen, apró külsőségektől nem függ és nem szabad függenie.

Nem vagyok ugyan nyelvész, — legalább most nem akarok lenni s így csak annyit állíthatok, hogy az én *magyar* fülemnek jobban esik hallani, a magyar nyelvemnek jobban esik kimondani az *erdélyit*, mint az *erdélyrészit*. S a geografiában — a *politikai* földrajzban „Erdélyt” nem ismerem, — de már a *fizikai* és *antropo-geografiában*: — igen. A történelemből pedig teljesen lehetetlenség kitörülni *Erdély* fogalmát, jelentőségét és nevét.

Mint magyar közjogász: szívem és értelmem minden gyökerével a történelemben kapaszkodom. Azzal szervesen össze vagyok nőve és mindjárt kimondom: *Erdélylyel* is.

Miért? Vegyétek el a magyar közjog talpa alól a történelmi alapot — s azonnal a — levegőben lóg. *Élettelen* organizmus éppen úgy, mint a hal a szárazon; vagy az elébbi metaforánál maradván: a fa, melynek gyökereit kitépték a földből és levegővel igyekeznek mesterségesen táplálni. Az *erdélyrészi* jelző ugyan meg nem menti ezt a fát. De nem semmiféle szép elmélet és nem semmiféle állambölcs által kiczirkalmazott papirosalkotmány sem.

Mert már ez a nemzet olyan, mint a korall. Évszázadokon keresztül, istentől adott ösztönével, szinte öntudatlanul, de utánozhatlan művészettel alkotta meg a maga élete organizmusát, alkotmányát. A magyar közjog, a magyar alkotmány: — *történelmi alkotmány*.

Ebben van minden ereje, minden gyönyörűsége. És — ha van, — minden fogyatkozása és árnyoldala is. — „A száraz adatokban titokzatos ösztön szűnnyad...”

De kimondom azt: ha van fogyatkozása és van gyenge oldala, ezt főképpen annak köszöni, hogy e történelmi produktum természetes, ösztönszerű, istentől vetett törvények alapján való fejlődésébe — avatatlan emberi kezekkel bele nyúltak. Hol külső, ellenséges, — hol belső, baráti kezek. De ez esetben helyén van a sóhajtás: — Uram, barátaimtól ments meg, ellenségeimmel majd elbánok magam!

Ha így nem történt volna: ma éppen úgy ideál volna a magyar alkotmány, mint — a vele anynyira rokon, — de éppen mert zavartalanul fejlődött, tökéletesebb *angol*.

Ennek, mint minden történelmi alkotmánynak, ereje, az *okos konzervativizmusban* van.

Abban a szellemben, abban a józan ösztönben, hogy a régi, bevált, kipróbált, a nemzeti géniusból fakadó s épp ezért,

azzal összeforrott intézményeket alapjaiból mozgatni, felforgatni soh'se szabad, hanem, mint a fát, csak gondozni, ápolni és a fattyú-hajtásoktól megszabadítani, azután nemes galyakkal beoltani.

Ebből a felfogásból, — melyet a történelem tanúságai igazolnak, — kiindulva, hejh, be sok kárhozthatni valót találunk ama tudományoskodó szellemben, mely a magyar alkotmányból jobbat akart csinálni s többek közt, 1848-ban is: nagy jóhiszeműséggel, nagy lelkeséggel, — de annál nagyobb rövidlátással majdnem kilökte maga alól a történelmi fejlődés szilárd alapjait s ennek következményeit sínyli mind maig.

Tagadhatlan, hogy azok az *ugrások*, melyeket e heroikus lelkesedések korszaka — részint éppen a „történelmi fejlődés” jelszava alatt — tett, abban az elmaradottságban lelte magyarázatát, melyben a nemzet akkor sínylődött.

De kérdés, hogy éppen ez a történelmi fejlődés igazolta-e ezeket az ugrásokat?

S nem igazolódott-e be itt is *Ma-caulay* klasszikus mondása a forradalmakról, melyek, mint az özönvizek, egyelőre elborítanak mindent, de elvonulásuk után — az Ararátok csak oly rendületlenül állnak, mint azelőtt.

Kivánatosnak, vagy kárhozthatandónak mondja-e az utókor mindazt, a mi 48-ban történt?

Kétségkívül kivánatosnak és üdvösnek mindazt, a mit a történelem szelleme *megérlelt* és kárhozatosnak azt, — a mit éretlenül ráztunk le az idők fájáról.

Kétségtelennek látszik az is, hogy az elébbiek közzé tartozott *Erdély* és az anyaország „*Unió*”-ja is. Erdély, mint különálló államtest, a magyarság, a magyar nemzet szempontjából betöltötte hivatását és kétségtelen, hogy egyesülése a

magyar állam-testtel történelmi, érett szükségesség volt.

Kérdés azonban, hogy szintén történelmi szükségesség-e eltörölni és kitépni *a történelmi múltnak* minden nyomát, minden gyökérszálát; odáig menni, hogy *Erdély* fogalma és neve mindenünnen, még a magyar nyelv szókinccse közül is kido-bassék; odáig, a hol még azok a történelmi hagyományok is szemétre valóknak találtassanak, a melyek a *magyar nemzet* történelmi kincstárának hajdani ékkövei voltak, s a melyek talán inkább kegyeletet, mint megvetést érdemelnének?

És felette nagy kérdés, hogy ebben a luxus-munkában *előljárni* éppen az **Erdélyi Múzeum**nak volna kötelessége?

Az angol példa másra oktat.

Az a paróka és az a gypajú zsák, a mely ma *nekünk*, modern világpolgárok-nak komikus az angol parlamentben: az angolok szemében *nemzeti ereklye*.

Még azok a *francia szavak is*, melyek ma is kötelezők a parlament és az angol király hivatalos érintkezésében: — habár *az idegen hódító* emlékeztetnek: *ilyen becsben állanak az angol közjogászok előtt*.

És talán nem véletlen az, hogy éppen úgy, miként az 1707-ben Angliával unióra lépett *Scotland államtitkára*, mint *Skócia külön minisztere*, mindig helyet foglal az angol kabinetben, — a mint a *skót képviselők* (számszerint 72-en) kifejezetten, mint *Scotland képviselői* ülnek az angol alsóházban, a 18 scot-peer pedig a felsőházban (a kiket, *mint ilyeneket*, az is megkülönböztet, hogy az angol alsóházba be nem választhatók) — talán nem véletlen, hogy az 1867-iki országgyűléstől kezdve egész a legújabb időkig: a magyar országgyűlés is pietással ragaszkodott ahhoz a *szokáshoz*, (usus parliamentaris) hogy a képviselőház egyik *al-*

elnöke mindig *erdélyi* képviselő legyen, a kabinetben pedig *mindig ott üljön egy erdélyi miniszter*.

Csak a legutóbbi (1906-iki) országgyűlésre várt az a dicsőség, (?) hogy e tekintetben szakítson eme parlamenti szokással; de én szándékosan megkérdőjelezem ezt a *dicsőséget*.

Én ezt határozottan hibának tartom és nem látok benne sem dicsőséget, sem jogosultságot s legkevésbé *közjogi érzéket*. De még közönséges józan okosságot sem.

Azokat a nagy kaliberű magyar államférfiakat, azt a *magas színvonalú* parlamentet, mely 1867-ben megvetette a parlamenti uzus alapját, bizonyára nem véletlen, hanem helyes *történelmi és közjogi érzék* s ezenkívül józan megfontolás is vezette; s azt hiszem, ugyanez irányította mindama későbbi országgyűléseket és kormányokat is, melyek azóta ezt a, hogy angolos kitételrel éljek: „erkölcsi szabályt” szakadatlanul követték.

Valamint az angoloknál sem egyszerű angol *különcség*, hanem igazi józan állambölcsesség, alkotmányos és közjogi érzék volt a szülője nem csak a fentebb említett intézkedéseknek, hanem annak is, hogy az egész skót egyház-szervezetet, autonómiát, sőt igazságügyi szervezetet és jogrendszert is érintetlenül hagyták, igen hosszú időn át s *lényegében maig is*.

Bezzeg, Irlanddal másképp történt a dolog. De míg Skóciában egyetlen pásztor-nak sem jut eszébe, hogy ő nem az egyesült királyságok hű fia, — addig a tűzzel-vassal „bekeblezett” Irland az *egyetlen* lényegileg s legutolsó fiában is *szeparált érzésű* test az Angol világbirodalomban.

Nincsen erdélyi magyar, a kinek szíve ne dobbanna együtt az egész egyesült Magyar hazával.

De elég van, a kit *sértett* amaz ország-

gyűlési precedens, nem csak, hanem a kinek józan eszébe se fér annak szükségessége.

És ennek meg van a maga jogosultsága éppen abban a józan történelmi és alkotmányos felfogásban, mely a magyar embert mindenha jellemezte s mely olyan szépen jelentkezik a magyar paraszt jellemének büszke, szelid, de öntudatos konzervativizmusában.

És, ha gondolkozunk egy kissé a dolgokon, azt mondjuk, hogy *jól van ez így.*

Példának okáért:

Itt van az *Erdélyi Múzeum*. Ennek a neve be van czikkelyezve a magyar élő törvények corpus jurisába. Egyszerűen azért, mert annak létesítését az 1843-iki országgyűlés határozta el.

Az erdélyi országgyűlés 1842 június 21-iki ülésén került tárgyalásra a KK. és RR. előtt Kemény József és Sámuel grófok, (de aláírásuknál a „gróf” jelző hiányzik) nagylelkű ajánlata, melyben, kiindulva abból, hogy: „Nemzeteknek nem csak életit fönntartja, hanem áldásthozó haladását is elősegíti szellemi erejük ki-mívelése...” 15,000 kötetből álló könyv-

több ezer kézirat és oklevél-, továbbá ásvány-gyűjteményüket felajánlják egy országosan létesítendő „Múzeum” alapjára.

Erre a rendek az u. n. országgyűlési „Középponti bizottság”-ot küldik ki e kérdés (és e mellett „Nemzeti színház” „Orsz.-gy. tanácssterem”, akadémia, politechnicum stb.) tanulmányozására és megfelelő alapítási terv elkészítésére, mely is munkálatát még az az évi december 23-án tartott ülésre beterjesztvén, határozatlik:

„(541.) Egyelőre *múzeum* és tanácssterem állíttatik” s mert arra a nemzetnek még elég költség-alapja nincs — a *színház* csak „kijavíttatik.” E czélokra megszavaztatván összesen 180,000 frt országos róvatal.

Ebből az látszik, hogy a *Múzeum* létesítése *állami czél*nek ismertetett el s annak fenntartása és költséggel *segélyezése* nem különben.

Igen: **az ma is**, ha a történelmi múlt megbecsültetik.

De nem az — ha oktalanul a szemétre hajíttatik...

Dr. Deák Albert

Az E. M. E. és a nemzetnevelés.

(Töredékes megjegyzések.)

Az erő érzése, több munka vágya, nagyobbra törő akarat nyilatkozik abban, hogy az Erdélyi Múzeum-Egyesület az ötvenedik év végén idézni meri a multat. Meri megállapítani, a mi történt s a mi elmaradt; nem fél, hogy a számadás eredménye kedvezőtlen lehet. Mer itélni önmagáról, tudja elismerni régi szolgálóinak érdemeit s tanulságul venni fogyatkozásait. Nem tart attól, hogy Mikónak és társainak nagy szándékai vádként újulnak meg s hogy azokhoz mérten ijesztő lesz az ernyedtségnek ideje és az utóbbi évek felbuzdulása kevés a jövőre való biztosítéknak.

A multért a jelen nem is felelős, de abból okulnia szükséges. Az ünnepelés belső értéke épen azon fordul meg: mekkora gyarapodást hoz ez erőben, az egyesület hivatásának ismeretét mily mértékben teszi általánosabbá.

A kik most — többen mint eddig talán bármikor — az avulásnak indult régi jegyzőkönyveket forgatták, az elődök munkájából nyilván mást-mást néztek különös figyelemmel. Különböző lehet az a hangulat is, melyet a kutatás ébresztett bennök. De néhány vonást bizonyára mindnyájan észrevettek. Például azt, mily szép volt a kezdet. Mily messze néző szemmel kereste Mikó a rokon lelkeket, hogyan tódult köréje a sokféle ember s mint egyesítette mindannyiokat a művelődésnek és a hazának egybeforrott gondolata. Az egyesület története megmutatja azt is, mily változó volt, hogyan hanyatlott a közön-

ség érdeklődése; hogyan járt e hanyatlásnak előtte s utána távolodás attól a nagy gondolattól, mely az egyesületet megteremtette és mint szorult egyre zártabb körre azok társasága, kikben még élt emléke a dicsőséges kezdetnek, de mintha elbágyadt volna az akarat s kicsinynyé vált volna a hit.

Az egyesület történetéből meg kell látszaniok a tárgyi és személyi okoknak, melyek ezt előidéztek. De ki kell tűnniök azoknak a körülményeknek is, melyekből az újabb változás fakadt. És nem lesz nehéz kiérezni, hogyan járt együtt az E. M. E. életének minden nagyobb változása a nemzet sorsának alakulásával: a nemzet erejének növekedésével, munkája tudatosságával, egének elborulásával. S az összes tanulságok közül ki kell emelkednie annak az igazságnak, hogy a kik ez egyesület elevevőségének voltak önzetlen táplálói: saját munkájokkal mindazok egyetemes nemzeti czélt akartak szolgálni, mert az E. M. E. előtt nemzeti jelentőségű feladatot láttak.

A kik az elmúlt ötven év tanulságain, avagy pusztán eseményein gondolkodnak, azok szemében az egyesület régi hivatásának egyképen kell megvilágosodnia. Ma is az szükséges, a mi akkor: az erők egyesítése, a becsületes jó szándék támogatása és gyarapítása, a közös célok és érdekek felismertetése, magunk megbecsülése és becsületének fokozása; mások iránt tiszta indulat és mások tiszta indulatának elismerése, küzdés és védekezés

magunk következetes erősítése útján. Ebben kellett az E. M. E.-nek középpontnak lennie, jó példát adnia, Erdély magyarságát erre kellett nevelnie. A régi eszme újabb keretek között, de ugyanezt a régi feladatot tűzi ki most is. Az egyesület sok szerve külön-külön téren ezt a feladatot teljesíti s a sok, különböző munka együtt a szónak igaz és nemes értelmében szociális pedagógiai munka: *nemzetnevelés*.

*

A nevelésen való gondolkodásnak nevezetes vonása, hogy a nevelés fogalmát nem korlátozza sem magára a gyermeknevelésre, sem csupán az iskolai szervezetben folyó nevelésre. Kénytelen-kelletlen némelyek, nyugodt biztonsággal mások, de mindenki elismeri — a ki tisztán látni szeret — hogy a gyermekkorral a nevelés szüksége meg nem szűnik s hogy ezt a szükségletet maga az iskola kielégíteni nem tudja. Ha csak az egyénre gondolunk, akkor is világos, hogy ennek fejlődésében igen sok önkéntelenül is ható nevelőtényező részes. Ha pedig a közösség határozott alakját, a nemzetet figyeljük, még világosabb, hogy ennek állapotában, életének tudatos voltában, munkájának sikerében rendkívüli fontosságúak azok a tényezők, melyek a nemzet egészét nevelik, jóllehet nem iskolák és a bennök élő egyének nem nevelőnek készültek. Kétségtelen, hogy a közösségben, a nemzetben élő minden testület olyan, a milyen abban a környezetben lehet, de az sem kétséges, hogy viszont a nemzet is olyan, a milyenné ezek a benne alakult, hozzá mérve kicsiny közösségi csoportok teszik. Minden intézmény, minden egyesülés befolyással van az egész alakulására. Nevelő hatása van minden egyesületnek saját tagjaira s ezek útján, kifejtett munkája révén szélesebb körre is. Nem szabad túloznunk az ön-

tudatlan nevelő tényezők jelentőségét, de hiszen ezek a „megmérhetetlen” erők úgyszólván igen nagy hatásúak. Csak meg kell állapítani újra meg újra, hogy mindennek nevelő hatása van, a mi él s annak is, a mi csak tengődik vagy dísztelenül kimúl. Nevel minden egyesület, mely a nemzeti földnek parlagon levő darabját munkába veszi s eredményesen műveli: az ilyen jó példát ad és dologtevésre bátorít. Nevel az olyan is, mely névben él csak s külső fénynyel leplezi a semmit-tevést, de ott van mindenütt, hol a szó elég: az ilyen igazolja, hogy a látszat csal s azt hiteti el, hogy a csalóé a világ. Nevel minden olyan társulat is, mely hasonló körben már dolgozónak csinál versenyt, hogy amant elbuktassa: arra adván példát, hogy erők egyesítése, eltérő vélemények megvitatása helyett egymással szemben állva, egymást kisebbitve is lehet babérhoz jutni. És mehetnénk tovább is, mert volna mit mondanunk. Azonban mindezek öntudatlan, nem kiszámított, nem is várt hatások, a nevelés gondolata nélkül való életnek esetleges, de nem kétséges következei.

A mely egyesület célját tudva, tervszerűen dolgozik, annak a munkája szorosabban értve is nevelő munka még akkor is, ha az egyesület céljául nem a nevelést vagy művelést állapították is meg. Nevel arra, hogy célját fontosnak lássuk s tanít arra, hogyan lehet e célhoz közelednünk. Így nevelt az E. M. E. a múlt megbecsülésére, a jelennel való kapcsolatának felismerésére, tulajdonunk megőrzésére, a külön-külön csekély erőnek közös célra egyesítésére — akkor is, mikor főként a múzeum létesítése és fentartása volt a célja. Nevelt, mert érezte és megérezte, hogy hiányt tölt be; látta a célt és megvolt a terve is a cél felé haladásra. E céltudatosság és tervszerűség egybefűzte az egyet gondolókat s hasonló gon-

dolatra ébresztett sok embert, ki addig eféléről talán nem is álmodott.

S nevel az E. M. E. ma is, bár célja lassanként módosul, köre szélesedik és át is alakul. Módosul a cél, mert az Erdélyi Nemzeti Múzeum fentartása helyett ide s tova csak a tulajdonjog őrzése és a növekvő államsegélynek elfogadása lesz az egyesületnek múzeumi feladata. Hiszen magára hagyva, e tekintetben csak úgy elégíthetné ki a mai szükségleteket, ha anyagi ereje sokszorososan nagyobb volna. E helyett azonban éppen a gyűjtemények erősödése, személyzetének tudományos és nemzeti munkára való rendszeres nevelése következtében egyre nagyobbodnak az egyesületnek más nemű kötelességei, mert több az anyag s az ember is több a munka végzésére. A szakosztályok szerve beilleszkedése és szaporodása mind több térre kiterjeszti az egyesület műveltséget terjesztő, ismeretet gyarapító munkáját s a mint ez az új viszonyok között a régi, eredeti szellemben folyik, sok egyes ember lelkének megnyerése által tudatos nemzetnevelői munkává fejlődik. Jelentőségét és önálló értékét az biztosítja, hogy a feladat egészen határozottan elkülönül az ország más egyesületeitől, azokétól is, melyek Erdélyben szolgálják akár a közművelődést, akár a turistaságot és nem is akar egyik mesgyéjéből sem elszántani.

*

E sorok nem akarnak az E. M. E. elé programot tűzni, hiszen erre most semmi szükség. Nem akarnak senkinek oktatást adni; erre az írójoknak sem oka, sem joga. Csupán azt mutatják, hogy az E. M. E. tevékenységét ilyen szemmel is lehet nézni.

Lehet például úgy látni, hogy az alapítók a honismertetést téve egyesületi feladattá, e szóval nagyfontosságú pedagógiai munkára kötelezték. Nem vagyunk

ugyan röghöz kötöttek, de szárnyunk sincsen s ezért életünknek nevezetes feltétele, hogy ismerjünk lehetően mindent abban a környezetben, melynek egész mi-volta életünk folyását meghatározza. Az ember a fejlődés folyamában áll; a mult nagy súlylyal nehezedik reá; a jelen körülményei szolgáltatnak békót vagy könnyítik lépteit, a természeti viszonyok mind hatással vannak maga és népe boldogulására. Mindezt tudnia kell, hogy mindezek között ember voltához méltóan megállhasson. Az iskola még akkor is kevésbé járul a tudatossághoz, ha jól végzi munkáját, mert a legtöbb emberre nézve korán végzi el. Szükséges tehát az iskolában szerzett honismeret későbbi pótlása. Pedagógiai szükségletet teljesít tehát az E. M. E. akkor is, midőn tudományos kiadványaiban anyagot halmoz fel a honismeret terjedésére s ez anyagot tudományosan fel is dolgozza; akkor is, midőn az ismereteket maga terjeszti népszerű előadások útján.

Mai irodalmi viszonyaink között nem nehéz megtalálni azt a teret, melyen az E. M. E. tudományos kiadványai hiányt pótolhatnának, kivált a folyóiratok. Versenyezniök a budapestiekkal bajos; nem kell magyarázni, hogy miért. De lehet teniök olyat, a mi azok közül csak kevésben van: tekintetek nélkül való bíráló munkát. Ennek nemzetnevelő értéke kétségtelen, ha meggondoljuk, mily kevés szerepe volt nemzetünk egész életében az elfogulatlan bírálatnak önmagunk és mások iránt. De erről ne beszéljünk többet, mert akkor arra kellene sornak kerülnie: mily szükséges volna több irodalmi középpont s mennyiben segítheti az E. M. E. e polczra Kolozsvárt. Ez a kérdés pedig mélyen az egyesület életének nagy kérdései közé tartozik, bár a szakosztályok újjáalakulása óta nem is vitás. Nézzük azonban azt a pontot, melynek elfoglalása nem verseny-

rehívás és nem kelthet sehol féltékenységet.

Ez: a népszerű felolvasások rendezése. E vállalkozás tanulságait más jobban láthatja. Itt csak annyit, hogy épen ezzel végzi az E. M. E. nemzetnevelői munkáját főképpen. Egyrészt azokkal az előadásokkal, melyek Kolozsvár közönségét teszik hetenként egy-egy órára közös szellemi foglalkozás részeseivé, másrészt azokkal, melyek az évenként tartott vándorgyűléseken más-más vidék közönségét vonják közelebb Kolozsvárhoz és a művelődési törekvéseket egységben felmutató E. M. E.-hez.

Bizonyos, hogy mindezek rendezése taktikát kíván, hiszen hódításról van szó. Bizonyos az is, hogy lelkeket megnyerni csak úgy lehet, ha az érdeklődés révén vonjuk őket egyre közelebb. Tekintettel kell azért lenni arra is, hogy a közönség mit kíván, másként nem jönne, tehát a hatás is elmarad. Mivel azonban az E. M. E. céltudatosan dolgozik, tervét nem szabhatja csupán a közönség tetszéséhez, hanem a célra is kell gondolnia. Divatnak nem enged, de közszükségletet nem mellőz. Nemzeti munka, ha a nagyközönség minden rétegét hívja az ú. n. „népszerű előadások”-ra. Minél több ismereteinkben a közös elem, annál könnyebb az egyetértés. Nemzeti munkát végez a jogi szakosztály, mikor egyes tagjai elmennek a különböző munkás-körökbe, mert nem leereszkednek, hanem emelni akarják hallgatóikat. S nemzeti munka volna, ha a szakosztályok ülésein a város közönségét és az egyetem ifjúságát ahoz tudnák szoktatni, hogy ezeken az üléseken tudományos okulás, nemes szórakozás, nagy kérdésekről való tájékozódás céljából mindenki szívesen jelenjék meg.

Az egyetemi ifjúságra nagy gondot kell fordítani. E szándékot mutatja az, hogy

főiskolai hallgatók számára oly kevésre szabta az E. M. E. a tagsági díjat. Csak úgy válik ez egyesület egész Erdély egyesületévé, ha az egyetemi hallgatóság megismeri, feladatait megérti, munkáját méltányolni kénytelen s kiviszi magával a felismert czélokért való dolgozás vágyát és azt a bizonyosságot, hogy az E. M. E. vezetői minden rokon törekvésnek lelkes támogatói. Aligha csalódom abban, hogy legjobban gyarapodó múzeumi táraink épen ebben találják újabb időben egyik főerősségöket.

A vándorgyűlések előkészítésében is nagy segítség lehetne az illető vidékről való egyetemi ifjúság. Ezek révén lehetne hozzáférni a lakosság minden részéhez s megszerezni az alkalmat arra, hogy időnként, de rendszeresen, a vándorgyűlés után is felkereshesse az E. M. E. egyik-másik kiküldöttje az egyes vidékeket, a kisebb helyeket is és tudományának erejével hódítson.

A hódítás nem szükségképen leigázás, hanem megnyerés. Így értem itt is, hiszen nevelésről szólok. Épen azt kell bizonyítani vándorgyűlésein az E. M. E.-nek, hogy tudja megnyerni az embereket: egyesíteni a magyarokat, magához vonni egyenes lélekkel az egyenes lelkű nem-magyarokat. Van rá példánk magunknak is, hogy ez lehet. De nem szabad azt hinni, hogy a kötelekek meg nem lazulnak, ha nem ügyelünk is reájok! Azért kell az összeköttetés állandó fentartása, a vidéknek sűrűn való látogatása, ha kevés ember által is; — újabb meg újabb okot kell szolgáltatni arra, hogy az E. M. E. szellemi erejét érezzék, kitartását lássák és munkájának eredményét lehetően élvezzék is.

Szerencsétlen szaggatottságunk miatt szinte mindenütt érzi az egyesület, bárhol dolgozik, hogy féltékenység, ellenszenv s a mi legrosszabb: nemtörődés is fogadja.

Akárcsak a hivatásos nevelőket. De az ilyennel okkal-móddal mindig meg lehet birkózni. Hanem segítségre van szükség. Ilyen lehet minden olyan tagja annak a vidéki társaságnak, ki az E. M. E.-et Kolozsvárról ismeri. Ezért nagyon fontos, a nemzetnevelő munkának nemcsak egyik módja, de feltétele is, hogy az E. M. E. a székhelyén *elevenen* éljen, mindenkit magához bocsájtson, mindenkit meghódítson, mindenki tiszteletét felkeltse. Értem mindenkin a jó embereket, az érdeklődőket, a fogékonyokat, a nem-önzőket. A főiskolai ifjúságban egészen külön csoportokat alkotnak a különböző anyanyelvűek. Ha ezek a komoly, céltudatos, igazságos, tehát senkit nem bántó Erdélyi Múzeum-Egyesületet Kolozsvárt megismerik, bizonyára használni igyekeznek az ismeretszerzésnek ezt az eszközét is és enyhülnek az érzelmi ellentétek, a mint meglátszik az érdek közössége s a közös munka haszna és lehetősége! Az egyetemi élet alakítja az ifjúság lelkét; e folyamatba kell az E. M. E.-nek a saját munkáját bekapcsolnia.

*

A vándorgyűlések nemzetnevelő jelentősége és ily gondolattal való rende-

zése még sok szót engedne itt meg. E helyett csak annyit még, hogy minden nevelő munkában első követelmény a cél-tudatosság. Ez a mi egyesületünkben megvan. Másik a következetesség, a kitartás. Erre nem mindig volt mód, mert hiányzott hozzá ez vagy az. S itt hosszú ideig kell a következetesség, mert a nemzet nevelésében egy-két év igazán csak az addigi nevelés eredményeinek lerontására elég. Építésre évtizedek kellene, sok embernek egy lélekkel hosszasan végzett munkája, a kidőltek helyére szellemök folytatója.

És kell — a mi alig van: anyagi erő. Ennek megszerzésére szükséges: nagy tervekkel dolgozó nemzeti művelődési politika, melynek intézőjéhez nem kell ilyen célra könyörögni. Vagy pedig öntudatos, magában bízó, maga helyzetét ismerő nemzet... Mindaddig csak egy módon lehet győzni a nehézségekkel való lelki gyötörődést: erős lélekkel.

Az E. M. E. története egyebek közt azt is mutatja, hogy nehéz időkben nem volt híjával erős lelkű, igaz embereknek. Nemzetnevelő munkája érdekében nemzeti szükséglet, hogy ilyenekben egyre gyarapodjék!

Dr. Imre Sándor

Múzeumos érzéseinkről.

MINDNYÁJAN az érzések világában élünk. A mindenségről csak annyit tudunk, a mennyit róla érzéseink nekünk mondanak. Érzéseink a nevelés, a gyakorlás útján tökéletesíthetők. Az emberi társadalom folytonosan művelődik, mert — ha hullámos vonalakban is — de megszakítás nélkül halad érzéseinek kifejtésében.

Az ösztöneinket, vágyainkat, óhajainkat, törekvéseinket kísérő igaz, nemes, szép és jó érzések mind fényesebben kifejlődvén az egyesekben, mind magasabb kultúra felé viszik az összességet. A kultúrával párvonalban pedig — e tökéletesedés egyik jelzőjeként — nap-nap után fokozódó pompában nyilatkoznak meg a népek múzeumos érzései. Mögöttük hátra nem maradhat a magyar sem.

Régebben csak a szükséges holmik, a nehezen megszerezhető dolgok, majd a kincsek, drágaságok s ritkaságok voltak szemlélés és gyűjtés tárgyai. Későbbben már a természet és a művészet remek adományait halmozták rakásra — gyönyörrel élvezve — az emberek. Ma már a történelem nevezetességeit, a népélet sajátosságait, a kultúra-fejlődés eredményeit is együvé rakjuk, sőt kiterjesztjük a gyűjtő-szemlélés kedvét az ipar, a kereskedelem, a földművelés, az ősfoglalkozás, a közlekedés minden nemére, de még az irodalomra, a tudományokra és a tanításra, a hadászatra s a sportra egyaránt. Úgyszólván nincsen is már tárgy, a mely társadalmi vonatkozásaiban a gyűjtés szeretetét és törekvését bennünk föl nem ébresztené. E szeretet és törekvés a múzeumos érzésekből fakad.

Bárha célokat szolgál minden szemlélhető gyűjtemény, a múzeumok keletkezését nem köszönhetjük mégsem eme kétségtelen céloknak. Úgy vagyunk evvel, mint az evéssel és a házassággal. Ezek is az élet- és a fajfenntartás nyílt céljait szolgálják. Ha eszünk vagy ha házasodunk, mégis közvetetlenül sohasem e célok vezérelnek bennünket, hanem az éhség és a szerelem.

A gyűjtés kedve olyan régi, mint az ember. Az állatok is gyűjtenek. A gyermek éppen úgy rakosgatja össze a neki értékes holmikát, mint a tudós az övéit. Vad népek és műveltek, szegények és gazdagok, kicsinyek és nagyok egyaránt hódolnak e gyönyörthozó szenvedelem kielégítésének. Ilyen ősi vágyból csirázott ki mindenkor és mindenütt a múzeumos érzés virága. Velünk született ez a kedv s ez építette fel a világ összes tárait és múzeumait.

Honnét származott a gyűjtésre ösztönző érzésünk? Miből lett a milliókat mozgó múzeumos törekvés?

Ugy a magasabb fejlettségű állati, mint az emberi szervezet akként van alkotva, hogy ingerek felfogására képes, azokat megérzi és rájuk visszahatni tud. Ezen reflexnek minősülő hármas tehetőségéből fakad valamennyi érzésünk és valamennyi törekvésünk. A minő az inger, olyan az általa keltett érzés. És a minő az érzés, olyan a belőle eredő törekvés. Alapjában négyféle érzéstípus és ebből kifolyólag négyféle törekvéstípus lehetséges.

Megérezzük első sorban a külső világ-

ből reánk ható ingereket. Ezeket *érzékeljük* és ha kedvesek, magunkhoz közelítjük, ha kellemetlenek magunktól eltávolítjuk. A *közelítés* és a *távolítás* iparkodása e szerint az érzékelésnek reflexszerű természetes folyománya. Benne foglaltatik a támadásnak és védekezésnek, a készségnek és vonakodásnak, a kíváncsi megszerzésnek és elútasításnak, az utánzásnak és ráutalásnak minden irányító munkája. Valamennyi részt vesz ugyan a múzeumos törekvések keletkezésében, főszereplő benne azonban a kíváncsi megszerzés és az utánzás. A milyen ősi, éppen olyan korai tulajdonságaik ezek szervezetünknek. Minden állat, a szervezettség bármiféle alacsony fokán legyen is, és minden apró gyermek már a bölcsőben birtokolja ezeket a törekvéseket. Mindegyik megszerzi általuk magának azt, a mit kíváncsisága, kedve, ereje szerint meg tud szerezni és utánozza azt, a mit utánoznia sikerül. Szervezetünk e két eredeti tulajdonságában gyökerezik értelmünk fejlődésének ama legfőbb mozgató energiája, a mely a *tapasztalásnak*, az okulásnak állandó eszköze. Ezen eszköz segítségével tanulunk mozogni, járni, beszélni s egyébként alkalmazkodni a világ ingereihez. Bennük fészkelnek a társadalmi szokások kötő és hajtó rugói. Velük nőnek bennünk nagyra a gyűjtés hajlamai. Kezdve az otthon kényelmeinek megszerzésétől egészen a vagyon, birtok, pénz, munkaeszköz, fegyver, hatalom stb. felhalmozásáig, minden gyakorlati munkánk ezen törekvésszerezte tapasztalásból ered. Hosszú útja van még annak azonban, a míg a tapasztalatokból a megfontolt, átértézt múzeumos gyűjtés ténykedése kicsirázik.

A törekvés második fajtája *közérsékből* fakad és a *keresés* meg a *kerülés* alakját ölti magára. A közérségek testünk

saját belső ingerei által váltódnak ki. Megérezzük általuk organizmusunk minden belső változását. Attól függőleg, vajjon kellemes vagy kellemetlen-e ez a változás, szívesen vagy nem szívesen idézzük azt fel. A keresés meg a kerülés törekvései tehát — ilyen felidézés útján — a közérségek kielégítését célozzák. Az éhség, a szomj, a szerelmi vágy stb. mindannyi belső inger következménye. A velük kapcsolatos érzés az inger követelte törekvést hozza létre. Keressük azt, amire testi vágyaink nógatnak, kerüljük azt, a mitől a testi utálat visszataszít. Vállfajok: a tűrés és türelmetlenség, az érdeklődés és lemondás, az önindítás (impulsus) és tolmácsolás, az ösztönzés és tartózkodás. Valamennyi hozzájárulhat a múzeumos törekvés kiépítéséhez. Leginkább azonban az érdeklődő mohóság, valamint a sarkaló önindítás szerepel. Hívó, csalogató, simogató, beccézgető érzések jönnek itt számba. Ilyenek támadnak, valahányszor az érdeklődés törekvése érvényre jut. És biztató, nógató, rábíró érzések közvetítik az önindítás impulzusait. Mind a két forma az ősi törekvések sorába tartozik. Hiszen velünk született tulajdonság az, hogy a testünkre befolyást gyakorló tényezők után érdeklődünk és az érdekeltiségtől függőleg ösztönyszerű, akaratlan visszahatásra indítassunk. A jóllakottság közérsége pl. érdeklődést kelt a jóllakást létesítő tápszerek iránt. Keressük őket ama belső indíték nyomán, a melyet az életfenntartás ösztönének nevezünk. Ilyen érdeklődő s önindító törekvések vezetnek a népeket az élelmiszerek kereséséhez, a családalapításhoz, az élet- és fajfenntartó szükségletek gyűjtéséhez. Az érdeklődő keresésnek egyik sajátossága, hogy a keresett inger érzését előbb a képzeletben feleleveníti. Ebből a *képzelés* tényei származ-

nak és velük életre kelnek a gyűjtés legkülönfélébb, képzelés fakasztotta vágyai. A kereskedő képzelete pl. az élet- és a fajfenntartás törekvését az üzlethez köti, az iparosé a szakszerű munkához, a tanító az oktatásban látja meg azt, a földműves a mezőgazdaságban. A hány foglalkozásmód kínálkozik, annyiféle képzelet-minőség akad, amelyhez az érdeklődés és az önindítás gyűjtőkedve fűződik. A képzelés a kedélyi élet tökéletesedésének egyik legfőbb tényezője. Együttal alapot szolgáltat az alább felsorolandó szövődményesebb törekvések számára, a mikből aztán a múzeumos törekvések mind jobban kifejlődnek.

Harmadik törekvésként az *észrehevés*ek adta *tárgyítások* és *kifejezések* cselekedetei szerepelnek. A midőn a külvilági ingerek az érzékeink elé kerülnek, kiváltódnak az érzékelés reflexei. Velük az érzékelés visszahatásaként a közelítések vagy távolítások törekvései jönnek létre. Ámde ezen utóbbi törekvések ismét érzéseket keltenek. Valóban kimutatható, hogy az izommozgások, a vérerek tágulása meg szűkülései, a mirigyek munkája, a szövetek feszülései, amelyek a törekvések visszahatásait kísérik, szervi érzéseket váltanak ki, azaz — belső ingereket képviselve — közérzéseket fakasztanak. Több érzékelés találkozásakor a közérzések egész tömege támad és valamennyinek együttességéből fokozatosan kifejlődnek — az egyéni élettapasztalatok és képzelődések minőségéhez mérten — az összetett érzékelések, vagyis az *észrehevések*. Az észrehevés e szerint nem egyéb, mint szövődményes érzékelés. A szövődményessége onnét származik, hogy az ingerézés olyan érzéki és közérzeti érzésekkel gazdagodik, amelyek hivatva vannak öntudatunkban az érzékelés tárgyát tökéletesebbé rajzolni. Nemcsak színt, hangot, ízt, szagot stb. érezünk, hanem

érezzük egyúttal ezen ingereknek időbeli s térbeli kiterjedését, azok célját és való létét, azok számát és arányait, sőt azoknak egymáshoz való viszonyát is. Más szóval, nem csak ingereket érezünk, hanem tárgyakat szemlélünk. Az észrehevés keltette törekvés tehát igenleges formában a *tárgyítás*, nemleges formában a *kifejezés* alakjába öltözködik. Nem pusztán fény, hang, tapintó-ézés keverődésével van dolgunk, a mikor pl. megfogjuk a madarat, hanem térben mozgó, időben megjelenő, valamelyes célunknak szolgáló és tárgyilag létező valamivel állunk szemben, a mit állatnak nevezünk. A tapasztalatok sorozatán át öntudatunkban kifejezesezett az állat fogalma. És mert ezt a fogalmat nem mindig tárgyíthatjuk a valóságba, hanem arra csak képzeletben törekszünk, azt — kifejező visszahatásként — nével illetjük, pl. galambnak mondjuk. Ilymódon az észrehevés komplikált érzéseiből a tárgyítás és a kifejezés törekvései keletkeznek, ezek pedig a *fogalomalkotás* tényeihez vezetnek. A tárgyító, kifejező törekvésekhez tartozik: a cselekvés és ellenszegülés, a lesés és nemtörődés, az értékelés és értéktelenítés, valamint az állítás és a tagadás. Közülök a gyűjtő szemlélés és ténykedés kifejlesztésében erősen kiválnak: az értékelő és az állító törekvés. Értékkel ruházzuk fel a tárgyakat, amikor azokat tudatunkban megmérjük, megbecsüljük s ezáltal őket a gyűjtő törekvéseink számára előkészítjük. Ugyanezt tesszük az állítás révén is, mivel igazoljuk, helyeseljük a tárgyra vonatkozólag mindazt, amit róluk tapasztalásaink és képzelődéseink nekünk mondanak. A múzeumos érzések és a múzeumos törekvések éppen ezen észrehevések adta tárgyításokban és kifejezésekben nyerik meg — a külvilági ingerekre vonatkozólag leg-hatalmasabb segítő társaikat.

Végre negyedik tényezőként a belső *hangulatok* és az ezek fakasztotta *személyesítő* és *eszményesítő* törekvések lépnek sorompóba. Valamint az érzékelésekből, szövődményes egymásbaolvadás útján, észrevevések alakúlnak, úgy támadnak a közérzésekből, azok sokféle találkozása és egymásrahatása folytán, lelkünk legfinomabb, mert legemberibb érzései: a hangulatok. Szeretni vagy gyűlölni valamit, azt szépnek vagy rútnak vallani, bármit szükségesnek avagy fölöslegesnek vélni, mást erkölcsösnek, erkölcstelennek, avagy magasztosnak, gyalázatosnak itélni, lelkesedni érte, örömmel vagy búval kísérni annak szemléletét; mindez egyéni hangulatainknak eredménye. Bármely ingerrel szemben a testünk én-je is érdekelve van. Összes ingertámasztotta visszahatásaink közérzésekkel járnak karöltve. Testszerveink az általuk elvégzett munkával megjelölik a visszahatás személyes természetét, mert ezen testimunka mindenkor az *én* érzéseit teremti. Számtalan ilyen közérzés összetalálkozván és egybe-társulván, belőlük szövődményes közérzésbeli tömeg, a hangulat keletkezik. Általán megérezzük, hogy az inger a saját *én*-ünket érte, hogy *én*-ünk az, a mely válaszolt az ingerre, hogy *én*-ünk jól vagy rosszul dolgozott, hogy *én*-ünk várta, értékelte az ingert, hogy *én*-ünk törekedett utánna és megvalósította azt. Egyszóval a tömeges közérzések alakította *testi én*-ből idővel kikristályosodik a *lelki én*. Hangulatok gerjednek bennünk, a melyek személyünkhöz viszonyítanak mindent, sőt, amit személyünkkel függési viszonyba juttatni nem bírnak, azt eszményinek minősítik előttünk. Így nő nagyra az élet folyamán a lelki személyiségünk, annak összes eszményeivel. E jellemnek nevezett személyiségünk készíti lassan — a fogalmak átgyúrása által — az elmélete-

ket. Saját hangulatainkkal festjük ki a képzelés szötte fogalmakat és evvel *elméleteket alkotunk*. A személyesítés és az eszményesítés törekvéseihez számítandók: az óhajtó rokonszenvek és ellenszenvek, a kérdő jóváhagyások, illetve megerősítések és kételkedések, az akaratos szándékok és habozások, úgyszintén a követelő parancsolások és czáfolások. Mind megannyi szerephez jut a gyűjtőkedv és gyűjtőténykedés tökéletesítésében. Közülök a legnagyobb hatása azonban — úgy tevéleges, mint nemleges formájában — a megerősítő és parancsoló törekvésnek van. Igazán a hangulataink azok, a melyek a kíváncsi megszerzést, a mohó érdeklődést, a mérlegelő értékelést eredményeikben akár jónak, akár helyesnek megerősítik. Hangulataink azok, a melyek a gyűjtés utánzásában, megindításában, igazolásában kényszerítő parancsként hatnak. A szenvedélyes gyűjtő erőszakoskodni, fáradni, intrikálni, koplalni, szenvedni egyaránt képes, olyik talán lopni is, mihelyest a parancsoló hangulatok kényszere alá jut. Múzeumos érzéseink, törekvéseink legerőteljesebb és legkésztetőbb tényezői tehát éppen a hangulatok keltette személyesítő és eszményesítő törekvésekben találhatók fel.

A kulturnépek akkor emelkednek a legmagasabb műveltségre, a mikor kiválóan megérett múzeumos érzéseik s hajlamosságaik vannak. Ezeknek magjaiból csíráznak fel a társadalmi haladásnak jóformán összes erői. Úgy az oktatás, irodalom és művészet, mint a gazdaság, ipar és kereskedelem, valamint a többi kultúr-tényező bőségesen tápláló talajra talál a múzeumos érzésekben.

Ismerve már most lelki életünknek fentvázolt sajátságait; tudva azt, hogy mi-féle reflexmunka révén nőnek és tökéletesednek emez érzések a belőlük eredő

törekvésekkel egyetemben: nem lesz nehéz reámutatni a kultúra azon fegyvereire, a melyeket nemzeti erősödésünk, gazdagodásunk és önállósításunk érdekében kívánatos szilárdra kovácsolni és élesre köszörülni.

A jó érzékelés, az erős közérzet veleszületett sajátság. Kulturintézkedésekkel ezt alig lehet befolyásolni. Elég, ha túlzásoktól, kimerülésektől, kicsapongásoktól megkíméljük testi szervezetünket. A közegészség követelményeinek megfelelő élet épségben megóvják azokat, valamint a velük összefüggő törekvéseket. Igazi sikert nyújt mindazonáltal a jövő nemzedékek testi egészségének biztosítása. Országos intézkedésekre van szükség, hogy a gyermekeink testi szervezetét gyöngítő hatások leküzdessenek. A négy leginkább elterjedt ártalomként az alkoholizmus, a szifilis, a tuberkulózis és az idegesség ismeretes. Ezek nemcsak egyéneket pusztítanak, hanem testölő káráikkal három, sőt több nemzedék sorozatára is rombolólag hatnak. A szülők ilyenmű baja megrontja a gyermekek és unokák érzékelő szerveinek megérző szerveinek egészségét. Az a sok rossz látás, nehéz hallás, tompa szaglás, hiányos ízlés, elégtelen tapintás és tökéletlen hő- meg fájdalom-érzés, valamint az a számos gyöngé tüdő, erőtlen szív, lomha bél és gyomor, ingerlékeny ideg, munkaképtelen izom, a melylyel országszerte találkozunk, csakis a szülők — testi egészségükkel való — könnyelmű vagy bűnös sáfárkodásának következménye. Mihelyest az alkoholizmust kiöljük a társadalmi szokások köréből, a szifilis terjedésének korlátokat vetünk, a tuberkulózis iránti fogékonyságunkat alászállítjuk és az oktalan, lelki életünket sorvasztó kicsapongásokat minden téren megszüntetjük: kultúránk gazdagodni fog nem csupán a megmentett

emberanyag tömege által, hanem főleg a megmentett emberanyag ép érzései és egészséges törekvései által. Élünk tehát józan egészségben, küzdünk a nemzedékeinket gyöngítő ártalmak ellen és ép érzékű, egészséges tehetségű utódaink révén csakhamar jól megássuk a műveltséget fejlesztő múzeumos törekvések melegágyát hazánkban is.

De ezek még csak a melegágyak. Hogy talajukban érett gyümölcs teremhessen, azt jól meg kell munkálnunk és bele jó magot kell vetnünk. A kultúra ezt — nevezetesen a múzeumos törekvések szempontjából — helyes észrevések és méltó hangulatok nevelése által érheti el.

A nevelést hol a család végezi, hol az iskolára bizzuk. Sajnos! Mai iskoláink tananyaga és szervezete nem igen méltányolja e jogos követelést. A tananyag sokat ölel fel és nagyon értékes is, de vajmi keveset ad, a mi az észrevéseket tökéletesíthetné vagy a hangulatokat finomíthatná. A tanítás nálunk lelkiismeretes és becsületes, de csupán az értelem nevelésére gondol, a kedélyt egészen elhanyagolja. Honnét kerüljenek az észrevések színezésére hivatott szervi érzések, a munka közérzetei, a mozgás izomérzései, ha az oktatás módszere a testet nem foglalkoztatja? Hol ébredjenek a hangulatokat közvetítő érmozgások érzései, ha a szív, a tüdő, a vérerek megfelelő munkára fel nem szólíttatnak? Iskolai oktatásunk egyoldalú, mert az ilyféle neveléssel nem törődik, azt a család kötelességévé teszi.

Pedig a családi élet manapság a nevelésre szintén alig alkalmas. A szegény, a kisiparos, a munkás családok idejét teljesen lekötik a munka kiszabta órák. Gyermekeiket többnyire és főleg az utca neveli, a mely a léha, munkátlan, korhely, naplopó elemek gyülekező helye.

A középosztály családjai — társadalmi helyzetük súlya alatt — örökös küzdelemben fáradnak a megélhetésért. Jobbára pazarabban kell berendezkedniök és többet kell mutatniok, mint a mennyit a keresetük megenged. Mellékfoglalkozásokat hajszolnak s azért idejük nem marad a gyermeknevelésre, azt teljesen az iskolára bízzák. A felsőbb vagyonos társadalmi osztályok családjait sokoldalú, részint társadalmi, részint vagyonbeli kötelezettségek veszik igénybe, éjjel-nappal annyira, hogy a gyermeknevelésre alkalom nem kínálkozik. E körökben azért a gyermekek mellett nevelőket tartanak. Csakhogy van-e intézményünk, a mely a nevelőket neveli? Ezeket is csak az iskolában tanítjuk. Így tehát a nevelés fontos feladata — kevés kivétellel — teljesen az iskolákra hárul. Az iskola nevelő módszerei pedig nagyon távol állanak attól, hogy a lelket, kedélyt értékes érzésekkel, nemes hangulatokkal és ezek vezérelte törekvésekkel megtöltsék.

Manapság az iskola kérlelhetetlen egoizmust és a gyermeklelkekbe, a magától felrüggyező altruizmust ellenben elnyomja. Hiszen kötelességévé teszi a gyermeknek tudni és szeretni azt, a mi természetes hajlandóságaival ellentétben van. Emlékeznie kell olyasmikre, amik a megfelelő testi érzések hiányában az emlékebe tapadni nem akarnak. Meg kell értenie olyan dolgokat, a melyekre a figyelme nem rögzül, a melyeket kellő munkakedv elő nem segít. Hiába! Kötelességek előírásával, rabszolga munka végeztetésével, még ki nem fejlett képességek követelésével éppen úgy nem sikerül helyes észrevevéseket begyakoroltatni, mint a hogy a veleszületett gyermekes játékkedv elnyomásával és kellemetlen közérzések felkeltésével nem sikerül finomult, magasztosabb altruista hangulatokat teremteni. Ezeket

csak úgy érhetjük el, ha az elavult iskolai módszereket egészen a sutba dobjuk s helyükbe új nevelő eszközökről gondoskodunk.

Most már tudjuk, hogy az észrevevések tökéletesítésének legjobb eszközei: a játék, némely figyelmet gyakorló sport, a kézi ügyességek tanulása és a figyelmes szemlélés. A szemlélés egyes módszereit újabban sok iskolába bevezették, de csak képek, ábrák, minták segédelmével. Üdvös hatást csupán az a szemlélés biztosít, amely létező tárgyakat, folyamatos munkákat és létesülő eredményeket állít a szemlélő elé, és pedig úgy, hogy a tárgy, a munkakíséret s annak eredménye minden ízében és minden részében a tudatba vésődhessék. Helyes fogalmak csak ily módon jönnek létre. Ezt a célt a múzeumok, műhelyek, laboratóriumok közvetíthetik a legjobban. Nevelési szempontból korántsem elégít ki ám a „Mindent a szemnek, semmit a kéznek“ axiómája. Már is kinevelt agyvelőnek ez talán elég, mert a begyakorlott képzetek, a fegyelmzett fogalmak hozzásegítenek a tökéletlen észrevevések kiegészítéséhez. A tanulónak azonban a megfogható kísérlet kell. Neki nemcsak látnia, hallania, hanem tapogatnia, forgatnia kell a tárgyakat. Az érzékek figyelőképességét csak így gyakorolhatja. Mindenfelől tapasztalatokat és képzeleteket kell szereznie, hogy finom részleteiben tökéletesíthesse az észrevevéseit, határozottsággal megállapíthassa a fogalmait. Nagyban támogatja az ilyen kísérletes szemléleti oktatást a kézi ügyességek betanulása. Mit ér az egész érettségi bizonyítvány, amikor a magasabb tanulmányokra bocsájtott ifjú még csak szöveget sem tud beverni a falba, vagy tüzet gyújtani a kályhába? A kézi ügyességek megszerzése nemcsak gyakorlati haszonnal jár, hanem számtalan szüksé-

ges és értékes közérzés betanulását közvetíti. A mozgások finomsága, összevágó pontossága, célirányos kimértsége a térbeli, időbeli és célbeli tájékozódás egyetlen biztos eszköze. Sohasem igazodik el jól a térben s időben az, a kinek kézbeli és lábbeli ügyességei nincsenek, a ki izmainak s egyéb szerveinek feszülési munkáját kellő kiszabottságában megérezni képtelen. Minél többféle ügyességet sajátítunk el, annál szebben bővülnek s annál élénkebben festődnek összes észrevevéseink és ezek fonalán összes tapasztalás gyűjtötte fogalmaink. Ugyanilyen hatással vannak az értelem művelődésére a különböző sportgyakorlatok. Az iskolákban ezek sem nélkülözhetők, különösen, ha a figyelem rögzülő képességét és gyors irányíthatóságát fokozni célozzuk. A vívás, a czellövés, némely szertornászás, esetleg a lovaglás, erre igen alkalmas eszköz. Persze túlzásba esni veszedelmes, mert a testi szerve megerőltető munkája könnyen szív-, tüdő-, vese s más bajokat okoz. Annál hasznosabb a sport a kedélyhangulatok művelése szempontjából. Hiszen a duzzadó fiatal testi erők kifejtése, a fényes ügyességek érvényesülése ép testben, egészséges munka közben, kellemes közérzéseket ébreszt. E közérzésekből pedig, a várható sikerek reménye és az elért sikerek fölötti lelkesedés révén, hangos kedv és élénk életöröm hangulatai sugárzanak a lélekbe. Fokozott mértékben eredményezi e hangulatadó hatásokat a játék. Már a kicsiny gyermeket is állandó mozgásvágy, figyelmes kíváncsiság, tapadó emlékezés és kereső törekvés ösztönzi a játékra. Ez természetadta reflexeinek elkerülhetetlen folyamánya. Játszva tanul a kisdéd enni, járni, kezét használni, beszélni; játszva ismeri meg az önnön testét; játszva gyakorolja az idő, tér, cél, lét értékelését; játszva

gyűjti tapasztalásait; játszva nőnek a fogalmai; játszva ébred a képzelődése; és játszva élednek az eszményei. A játék tanítja meg összehasonlítani, megkülönböztetni, ítélni és következtetni, sőt játék közben csírádzik fel lelkében az igaz, szép, jó és nemes hangulatok altruizmus. Még az ifjú és felnőtt korban is a testi meg lelki ügyességekkel párosuló játékokban érvényesülnek a leghangosabban a különböző hangulatok. Csakugyan, az értelemmel űzött játéknak lélekemelő hatása van. A társas játékok a résztvevő játékosokat egyetlen közös célhoz kötő törekvésben egyesítik. Ők az együttérzésnek, az együttmozgásnak, az összetartásnak, az összetartozóságnak legháládatosabb nevelő tényezői. Forrásai ezek a családbeli, a baráti, a faji, a nemzeti szeretetnek, a kölcsönös becsülésnek, az egymáshoz való hitnek és bizalomnak, a közös eszméknek és reményeknek. Minden altruista érzés, a mely kölcsönös és közös társadalmi törekvésekben oldódik, ilyen játékok keltette hangulatokban gyökerezik. Áll ez a múzeumos törekvésekről is. Az altruizmus fenkölt érzéseit nevelő tényezők sorában tehát a játékot — akár legyen az sportjáték, akár más, akár legyen a műhely vagy laboratórium ügyeskedése, akár a művészetek gyakorlása — nélkülöznünk nem szabad. De bár múzeumos törekvéseinket is ezek serkentik nyilvánulásaikban, viszont a múzeumokban leljük fel az ezen érzéseket dagasztó táplálékokat.

Minél több múzeum kell a nemzetnek. Minden iskolának legyen meg a magáé, nem egy, esetleg több. Mert nem elég ám könyveket, történelmi, régészeti, művészeti tárgyakat szemléltetni az ifjúsággal! Nem elég természettudományi tárákkal ellátni a tanulás hajlékait! Nem elég az ipar, a kereskedelem, a földmű-

velés vagy egyéb társadalmi munka eredményeit hasznos példaként a gyermek szeme elé állítani! Okvetetlenül szükséges, hogy a legapróbb ovodás is eme múzeumok gyarapításában személyesen közreműködjék és az azok mellé fölállított műhelyekben foglalkozzék.

Hordja együvé kiki az iskolák múzeumi számára azt, a mit a tehetsége, ügyessége teremt, a mit az érdeklődése felkutat, a mit a kedve értékel és a mit a törekvés vágya megszerez. És ezen dolgok összehordozásában jusson szerep a legkisebb tanúlónak éppen úgy, mint a felnőttnek. Dolgozzanak valamennyien a múzeumok számára iskolai műhelyeikben.

Vállvetett munkával rövid idő alatt elérhetik, hogy minden falunak meglesz az iskolájával kapcsolatos múzeuma és műhelye. E múzeumok, e műhelyek lesznek a magyar kultúra hirdetői. Ezek lesznek nevelői nemzeti múzeumos érzéseinknek s ezzel egész jellemünknek. Ezek útján tökéletesedik majd összes érzésvilágunk és minden törekvésünk. Átjuk nő egykor nagyra a lelkes magyar szív és a talpraesett magyar értelem.

A múzeumos iskolákban nőtt fiatal-ság egykor majdan a tudományos munka és a nemzeti hagyományok kultuszára létesített nagy múzeumok és gyűjtemények iránt is tud lelkesülni és dolgozni.

Dr. Lechner Károly

Múzeumok és néprajz.

L AZARUS és Steinthal 1859-ben indították meg *Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft* című folyóiratukat, melylyel közszólás szerint egy új tudománynak vetették meg az alapját. Azóta egy félszázad telt el s ennyi idő nem volt elég ez új tudomány céljának, anyagának és módszerének megállapítására. Ezen idő alatt mindenkitől elfogadott nevet sem tudtak számára kitalálni.

Nálunk ennek az új tudománynak a mibenléte eleddig nem sok fejtörést okozott. Katona Lajosnak 20 évvel ezelőtt, inkább csak figyelemkeltésül és tájékoztatásul írt rövid értekezésén kívül, ma sincs egyebünk, a mit erre vonatkozólag felmutathatnánk.¹ Jóllehet már annak is elmúlt 10 éve, hogy *Munkácsi* Bernát ezt a körülményt, mintegy szemrehányásképpen, felpanaszolta s azt javasolta, hogy valamely idegen, német mű lefordításával is kell segíteni ezen a szegénységen, ha már másképp nem tudunk.²

De annál inkább érdeklődtek eziránt a német tudósok. A kik anélkül is keresik a problematikus kérdéseket s szeretnek mindent összefüggésbe hozni, rendszerbe

foglalni és osztályozni. Egész könyvtár, a mit erre nézve összeírtak.³

És valahogyan ez a valóban szorgalmas és széleskörű munkásság sem tudott olyan eredményeket létrehozni, a melyek minden tekintetben kielégítenék a várankozást s lehetőleg minden oldalról megnyugtathatnának.

Mi, a mennyire az ide vágó irodalmat áttekinthettük, a sikertelenség okát legfőképpen két körülményben véljük megtalálni.

Azt látjuk ugyanis, hogy a szakirodalom aránytalanul többe foglalkozik ennek az új tudománynak *elméleti* oldalával, mint a vele összefüggő *gyakorlati* kérdésekkel. Erejének jó részét annak megállapítására fordítja: mi ez új tudomány lényege? hová tartozik? meddig terjednek határai? s mely más tudományokkal hozható összefüggésbe? Még a módszerről tárgyaló munkák is a legtöbbször csupán nagy általánosságban szólnak az igazi módszeres kérdésekről s leginkább ez új tudomány rendszerezésével és osztályozásával bajmolódnak. És ezek az elméleti kérdések, főleg a hovátartozás gondolata

¹ Katona Lajos: *Ethnographia*, ethnologia, folklore; *Ethnographia* 1890. évf. 69–87. l.

² *Munkácsi* Bernát: A néptudomány mai állása s főbb módszertani elvei; *Ethnographia* 1899. évf. 397. l.

³ Az ide vonatkozó irodalom rengeteg czikk-halmazát mellőzve, álljanak itt pl. csak a következők: *Krauss* Fr. Allgemeine Methodik der Volkskunde, 1891. Die Volkskunde in den Jahren 1897–1902. Erlangen, 1903. — *Knortz* Karl: Was ist Volkskunde und wie studiert man dieselbe? Altenburg, 1906. — *Kaindl* R. F. Die Volkskunde.

Ihre Bedeutung, ihre Ziele und ihre Methode. Leipzig u. Wien, 1903. Völkerkunde, Volkskunde und Völkerwissenschaft, 1905. — *Oberhammer* Eugen: Anfänge der Völkerkunde, 1905. — *Güntzer* S. Ziele, Richtpunkte und Methoden der modernen Völkerkunde. Stuttgart, 1904. — *Bastian* A. Die Völkerkunde und der Völkerverkehr unter seiner Rückwirkung auf die Volksgeschichte. Berlin, 1900. — *Hoffman-Krayer*: Die Volkskunde als Wissenschaft, 1901. — *Schurtz* H. Völkerkunde. Leipzig u. Wien, 1903.

és a különböző határvillongások elinté-
zése, annyira lefoglalták az érdeklődést,
hogy aránytalanul kevés idő maradt ma-
gára az anyaggyűjtésre s még kevesebb a
gyűjtés és feldolgozás módszerének kifej-
tésére. Holott minden tudománynak élet-
feladata az utóbbi kérdések elintézésében
van s minél kezdőbb valamely tudomány,
annál inkább.

A határ- és területkérdések minden új
tudományt zaklatni szoktak s megoldásuk-
kal feltétlenül csak tisztázódik a helyzet
és minden egyszerűbb, világosabb, átte-
kinthetőbb lesz. Nem azt akarjuk tehát
mondani, hogy az elméleti kérdések és
fogalmi meghatározások feleslegesek. De
vajjon mi kára van abban a klasszika fi-
lológiának, hogy fogalmi köre mind máig
vítás? És vajjon megérdemlik-e ezek a
kérdések, hogy minden erőnket rájuk pa-
zaroljuk s értük akár az anyaggyűjtést,
akár a módszeres kérdéseket elhanya-
goljuk?

Azt látjuk továbbá, hogy a miért ez új
tudomány fogalmának meghatározása s te-
rületének körülírása mind máig nem sike-
rült, annak oka tárgyi nehézségben is van,
de sokkal inkább rejlik abban a kicsinyes-
kedésben és féltékenykedésben, melylyel
a német szakirodalom ezt a kérdést tár-
gyalta. Mert legfőképen ez az oka, hogy
ez idevágó, nem is nagyon csekély számú
művek, nem annyira *egymásra* épülnek,
mint inkább *egymás ellen* készülnek.
Hogy alig van egy gondolat, a melybe
mindenik belenyugodnék s alig egy rész-
letkérdés, melyben mindenki egyetértene.

És ezzel az egészet úgy összezavarták,
a nyilvánvaló dolgokat is úgy elhomályo-
sították, hogy valóban szükség volt már
Wundt fellépésére, a ki visszatért Lazarus
és Steinthal kiindulási pontjához s a „nép-
lélektan” (Völkerpsychologie) fogalmával
világosságot árasztott erre a nem annyira

bonyolult, mint összebonyolított kérdésre.
A ki egységes gondolatot vitt bele az össze-
visszaságba s egy pont felé irányozta a
nagyon is szétágazó tudományos törekvé-
seket, — anélkül azonban, hogy ennek az
új tudománynak minden lényeges kérdé-
sét megoldotta volna s az egész ügyet
véglegesen elintézte volna.

Messze vezetne, ha még tovább is
bolygatnók ezeket a kérdéseket. Jelenlegi
ismereteinknél alaposabb tudással és jár-
tassággal egymás mellé kellene állítanunk
az idevonatkozó véleményeket mind s
szembenítve őket, bele kellene meleged-
nünk a fejtegetésükbe. Azután bőven és
részletesen meg kellene okolnunk az előt-
tünk tetszetős véleménynek, esetleg véle-
ményeknek igazságait. Így aztán mi is azt
az utat járjuk, melyet csak az imént ki-
fogásoltunk. S ha a kérdés erősen kűszált
szálait tán ki is tudnók bonyolítani, okvetle-
nül beleesnének azokba az általános elmél-
kedésekbe, melyeket az elmúlt félszázad
meddőségének egyik főokául jelöltünk meg.

Mivel főleg gyakorlati cél lebeg előt-
tünk, minden részletesebb megokolás és
fejtegetés nélkül, épen csak jelezzük, hogy
ahhoz a nem nagyon népszerű, sőt elég
erős ellenhatást keltő nézethez tartozunk,
a mely az etnológiát nem tekinti külön
önálló tudománynak. A mely szerint Laza-
rus és Steinthal nem új tudományt fedez-
tek fel, hanem a meglévőknek új terüle-
teket nyitottak, továbbá az úgynevezett
szellemi tudományokba belevitték a ter-
mészettudományi felfogást és módszert s
ezzel az összes tudományoknak új fordul-
latot adtak.

Ha igaz a német filológiának az a
meghatározása, hogy új tudománynak csak
az nevezhető, melynek külön célja, anyaga
és módszere van, ezek a feltételek mind
hiányoznak az etnológiából. Tárgyi része,
az úgynevezett tárgyi néprajz, semmi egyéb,

mint összehordott anyag részint a szociológiához, részint a műveltség-történethez, az embertanhoz vagy épen a régiségtanhoz. Az úgynevezett szellemi rész pedig semmi más, mint kiegészítő része a mitológiának, irodalomtörténetnek és művészet-tudományoknak. Alig találunk egyetlen részletet is, melyet valamely már ismert tudományba bekebelezni ne lehetne; s természetesen a rávonatkozó kutatások és gyűjtések célja és módszere is az egyes említett tudományok szerint változik és különbözik.

Ez a felfogás egyáltalán nem áll ellenében Wundt-tal, a ki az egész etnológiát csupán kísérleti anyagként tekinti a néplélektani kutatásokhoz.⁴ Mert hiszen maga is a néplélektant az általános lélektan kiegészítő részének tartja⁵ s ilyen értelemben nemcsak az etnológiát, hanem az összes tudományokat csupán a lélektan, illetőleg a filozófia kísérleti anyagának tekinthetjük. Épen ezért mondhatjuk, hogy Wundt vizsgálódásai a „néprajzi tudományok”⁶ igaz megismeréséhez vezettek, anélkül, hogy az etnológiának, mint külön tudománynak, a létkérdését eldöntötték volna. A „néplélektan” fogalma ugyanis egységbe foglalja az összes néppel foglalkozó tudományokat, mikor mindenik elé ugyanazt a távoli célt (t. i. a néplélek megismerését) tűzi ki; de egyáltalán meg nem akadályozza, hogy a felállított széles kereten belül minden tudomány maga köré gyűjthesse az etnológiából mind azt, a mi természet szerint hozzá tartozik.

Hogy példával éljünk: jelzett felfogá-

sunk értelmében a népzene sem tekinthetjük egyébnek, mint az általános zene-tudomány egyik fejezetének. És a népzenei gyűjtések célja sem lehet más, mint anyagot hordani az általános zene-tudományok ehhez a fejezetéhez. E mellett a népzene is anyagul szolgálhat a népiesség, a néplélek megismeréséhez, mint akár a népnyelv és népköltészet. Ezért egyáltalán nem szükséges elszakítanunk az általános zene-tudománytól, melyhez természete és lényege szerint tartozik. Mert mikor a népzenei gyűjtések adalékokat hordanak az általános zene-tudományhoz, ugyanakkor egyszersmind a néplélektan számára is dolgoznak. Ez ugyanis nem két, egymástól különböző feladat és cél, hanem ugyanazon dolognak és ténykedésnek két különböző szempontból való nézése és értékesítése.

Wundt ettől a felfogástól nemcsak el nem tilt, sőt inkább rá biztat. Mikor a néplélektant az általános lélektan kiegészítő részének tekinti, ezzel feljogosít, hogy a néplélektan kísérleti anyagát, az etnológiát vagy helyesebben a néprajzi tudományokat se tekintsük egyébnek, mint az általános tudományok kiegészítő részének. Mert hiszen *ebből a nézőpontból* a tudományok sem egyebek, mint kísérleti anyagok a lélektanhoz, illetőleg a filozófiához.

De még világosabb lesz ennek a felfogásnak a helyessége, ha rámutatunk egy pár jelenségre, a melyek minden néprajzi kutatónak okvetlenül feltűntek és feltűnnek, ha öntudatosan nézi és kissé bíráló szemmel vizsgálja a maga feladatát. Ezek

⁴ „Ich betrachte demgemäss die geschichtlichen und ethnologischen Ergebnisse auf allen hierher gehörigen Gebieten als einen Stoff, den ich, ebenso, wie das Resultat eines Experimentes, als einen gegebenen anerkennen muss, über dessen psychologische Natur ich mir aber wohl mit demselben Rechte, mit dem es die Philolo-

gen und Historiker selbst tun, ein Urtheil gestatten darf.“ *Völkerpsychologie*. Leipzig, 1904. Előszó az első kiadáshoz.

⁵ „Gleichwohl wird die Völkerpsychologie als solche ein Theil der Psychologie bleiben.“ U. o.

⁶ Ez volna tán a legalkalmasabb kifejezés a szóban forgó fogalomra.

a jelenségek, melyekre hivatkozni akarunk, általában a néprajzi tudományok külön, önálló mivolta ellen szólnak; de végeredményükben azokhoz a ferdeségekhez és hibákhoz vezetnek el, melyek a néprajzi tudományok egyik-másik ágának anyaggyűjtésében és módszeres feldolgozásában észlelhetők. Nem tagadjuk, hogy hangoztatott felfogásunk legfőbb jelentőségét s egyszersmind legerősebb bizonyítékát is épen abban látjuk, hogy míg egyfelől egységes alapot ad, a melyről az összes ide tartozó tudományokat áttekinthetjük, másfelől egyszerre felfedi azokat a hibákat és módszeres tévedéseket, a melyek miatt pl. népköltési gyűjteményeink anyagának igen nagy részét szélnek kell eresztenünk s a melyektől mégis, legújabb gyűjtőink is, alig tudnak, vagy alig akarnak szabadulni.

Kiindulhatunk abból a tényből, hogy a néprajzi kutatásoknak mindjárt a megindulása olyan volt, a melyből előre sejteni lehetett, hogy itt nem egy, hanem több tudományról lesz szó. Mert vajjon nem feltűnő-e, hogy mindjárt kezdetben egyszerre több ágban indul fejlődésnek? Az új tudományok rendesen úgy keletkeznek, hogy valamely már ismert és művelt tudománynak egyik-másik ága, részlete önállósul s a szaporodás legegyszerűbb módja szerint, t. i. sejt-osztódás útján, kiválik az anya-tudományból. Ezzel szemben a néprajzi tudományok nem egy anyatudományból váltak ki; s már Lazarus és Steinthal felfogásában megnyilatkozik az a többágúság, a mely hova-tovább mind nyilvánvalóbbá lett s melyet a legkitartóbb félszázados munkásság sem tudott végleg eltakarni.

Pedig a német tudós világ majd minden törekvése arra irányult, hogy a szétfutó ágakat összeszedje s belőle külön önálló tudományt teremtsen.

Nem tartózkodunk kimondani, hogy a

néprajzi tudományok természetes és hasznos fejlődésének legfőbb akadályát épen ebben a törekvésben látjuk.

Mivel mindjárt kezdetben észrevették, hogy Lazarus és Steinthal munkásságában a természettudományi felfogás és az ebből folyó módszer a legfontosabb, a néprajzi tudományok külön önálló voltát azzal igyekeztek elősegíteni, hogy ezt a felfogást és módszert kizárólag a néprajzi kutatások számára foglalták le s ezzel megakadályozták, hogy ez a termékenyítő gondolat az összes tudományokat áthassa. Mert valóban alig lehet egyébből, mint ebből a kisajátításból, megérteni, hogy pl. az irodalomtörténet és poétika, de a történelem s legesleginkább a zenetudomány alig valami, vagy épen semmi nyomát sem mutatja a természettudományi felfogásnak és módszernek. Hogy e tudományokban még most is a történelmi, sőt néhol épen a teológiai felfogás és módszer az uralkodó s a természettudományi gondolat legfennebb izelítőül ha megjelenik.

Ez a törekvés főleg a többi tudományokra volt káros. És a kór legérzékenyebben azon tudományoknál érezhető, a melyeknél mintegy alapul, kiindulásul kellett volna szolgálniak a néprajzi kutatásoknak. A minők például az irodalomtörténet, poétika, nyelv- és művészettudomány. A nyelvtudomány áll még aránylag a legjobban; de gondolatunk szerint csupán azért, mivel Lazarus és Steinthal éppen erre irányították volt a figyelmet s ezzel egyszerre olyan hangsúlyt vetettek rá, a melyről teljesen megfélekedezni később sem lehetett. De a többiek úgy egészében maradtak a régiben s valóban visszariadó az elmaradottság például a zenetudományban.

Elősegítette különben ezt a ferde fejlődést egy más irányú törekvés is, a mely már első sorban maguknak a néprajzi tudományoknak ártott.

A természettudományi felfogás és módszer kisajátítása mellett ugyanis a német szaktudomány az etnológia különállóságát azzal kívánta szolgálni, hogy anyagát és körét igyekezett minél szűkebbre fogni, mivel azt hitte, hogy így külön cél, anyagot és módszert biztosíthat számára s ezzel végleg elszakíthatja a többi tudományoktól. És míg a módszer-kisajátító törekvés legutolsó, túlzó hajtását felismerhetjük abban a felfogásban, a mely az etnológiát csupán módszernek tekinti, az anyagszűkítő eljárásnak is megtaláljuk az eredményét abban a meghatározásban, a mely a német filológiában szinte dogmaszerű, s mely szerint az etnológiához az *ösztön* termékei, a többi tudományokhoz az *öntudatos értelem* alkotásai tartoznak.

Ismét nem lehet sem célunk, sem feladatunk ennek a meghatározásnak akár fejtegetése, akár bírálata. Csak éppen rámutatunk azokra a károkra, melyek ennek a meghatározásnak a nyomán keletkeztek.

Először is ennek a meghatározásnak igen nagy, mondhatnók: vezető szerepe van abban a zavarban és összevisszaságban, mely a legközelebbi félszázadot ebből a szempontból jellemzi. Ugyanis a menynyire egyszerűnek és biztosnak látszik első tekintetre ez a meghatározás, éppen annyira zavaros és bizonytalan lesz, mihelyt az *ösztön* és *öntudat* fogalmát akarjuk megállapítani s az iránt érdeklődünk: hol kezdődik az egyik s hol végződik a másik? A léleknek ösztönszerű és öntudatos állapota közt eléggé könnyen észlelhető a különbség; de mikor arról van szó, hogy valamely tény, eszköz, cselekvés vagy csinálmány vajjon az ösztönnek a munkája-e, vagy az öntudat alkotása-e — erre nézve alig van biztos támasztékunk s minden esetben eligazító kritériumunk. E tekintetben annyi alkalom és lehetőség van a vitatkozásra és elmélkedésre, hogy való-

ban nem csudálkozhatunk azon, hogy az idevágó irodalom idejének és erejének javát rávesztegette.

Pedig ennek a meghatározásnak a tarthatatlansága egészen nyilvánvaló. Az egész meghatározás azon a feltevésen épül, hogy az *ösztön* és *öntudat* között időbeli vagy helyesebben: fejlődésbeli egymásután van. Ez a lélek életrendjében így is van; de ha a tényeket, az emberi lélek termékeit nézzük, az ösztön és öntudat annyira összefolyva jelenik meg előttünk, hogy termékeiket egymástól minden esetben elkülöníteni teljes lehetetlenség. És a mi nagyobb: a fejlődés legmagasabb fokán is találunk termékeket, pld. a művészetieket, melyeknek létrejöttében nagyobb szerepe van mindig az ösztönnek, mint az öntudatnak. Viszont a legkezdtelegesebb kőfejsze is van annyira öntudatos alkotás, mint akármelyik mai műdal. Ilyen körülmények között és ezen az alapon vajjon külön lehet-e választani a néprajzi tudományok anyagát a többi tudományok anyagától?

Ennek a meghatározásnak különben nemcsak az a bűne, hogy nyújthatóságával és forgathatóságával bő anyagot és alkalmat adott a terméketlen vitatkozásokra és elmélkedésekre. Tán nem tévedünk, ha fő szerepet tulajdonítunk neki abban a homályosságban is, mely mind máig a *népiesség* fogalmát körülengli.

Mindenesetre különös dolog, hogy annyi fejtegetés és vitatkozás után sem áll tisztán, mindenkitől elfogadható világításban a *népiesség* fogalma. Pedig könnyű belátni, hogy úgy az elméletnek, mint a gyakorlatnak egyik legfőbb érdeke ezzel a fogalommal tisztába jönni. Hiszen ez a magva, lényege s egyszersmind ez lehet legfőbb kritériuma is minden néprajzi tudománynak. Tehát ha érdemes volt valamely kérdés a behatóbb és pontosabb elméleti

megfigyelésre és megállapításra, a néprajzi tudományokra nézve egy sem volt szükségesebb és fontosabb, mint a népiesség fogalmának meghatározása.

Mégis azt tapasztaljuk, hogy legbehatóbban csak a népköltéssel kapcsolatban foglalkoztak ezzel a kérdéssel. Nálunk is még ezen a téren történt a legtöbb, mivel irodalmunkban nagyobb szerepe és fontossága van a népköltészetnek, mint bármely más európai irodalomban. Érdekes vonás még, hogy a népiesség fogalmával úgy nálunk, mint külföldön, már jóval azelőtt kezdtek foglalkozni, mielőtt a néprajzi tudományok s a velük járó gondolatok napfényre kerültek. Az irodalom vetette fel ezt a kérdést a népköltészet révén s ez az oka, hogy a néprajzi tudományok keletkezése után is szinte kizárólagosan az ő ügye maradt.

És az irodalom valóban behatóan és részletesen foglalkozott ezzel a kérdéssel. Vizsgálódásainak legvégső eredménye, hogy a népiesség költői, illetőleg művészi felfogást vagy világnézletet jelent, mint pl. a romanticizmus vagy naturalizmus. Ismerető jeleit is megállapította az „egyszerű”-ben, „természetes”-ben és „naiv”-ban.

Ez a meghatározás az irodalom és művészet számára jól megfelel, mert belőle sokat megérthetünk, sokat megmagyarázhatunk. A magyar irodalomban pl. a népszínmű sajátos helyzetét és fejlődési menetét csak is ennek a felfogásnak a világánál értjük meg. De ez a meghatározás annyira egyoldalú és szűkkörű, hogy a néprajznak csupán művészies termékeire alkalmazható; ezzel a meghatározással már a népnyelvénél megakadhatunk s az úgynevezett tárgyi néprajznál pedig végleg elakadunk. Aztán e meghatározás ismerető jelei közt csupán a „naiv” látszik lényeges jegynek, mert a másik kettőt, a mennyiben nem egyet jelentenek, más fel-

fogás körében is megtaláljuk; ellenben, ha főleg a tárgyi néprajzra figyelünk, a népiességnek egy új jegyét találjuk, a „kezetleges”-t, a primitívumot, mely minden más jegynél lényegesebbnek látszik, de a melylyel az irodalom és művészet aligha mehet valami sokra. Ime a nehézség, mely főképpen abból az egyoldaluságból állott elő, hogy a népiesség fogalmának kutatását az irodalom a maga számára foglalta le.

Érdekes különben, hogy ebbe a kérdésbe Wundt sem hozott világosságot; sőt az ő fellépése e tekintetben alighanem zavarólag hat. Igen csábító ugyanis az a gondolat, hogy a Wundt-féle „néplélek” és a „népiesség” fogalmát azonosaknak vegyük, vagy legalább is köztük valaminő megfelelést keressünk. Csábít erre, hogy mindkettőnek a néprajzi tudományok közt összekötő, egységesítő szerepe van. A különbség azonban mindjárt kitűnik, mihelyt meggondoljuk, hogy Wundt „néplélek” szón az *egyéni lélek* ellentétét érti, tehát egészen pontosan a *tömegek lelkét*. Ennek a népiességhez nagy, igen nagy köze van; de a kettőt egynek venni, vagy egymással összetéveszteni, végzetes tévedés volna, a mint ezt főleg minálunk teszik azok, a kik a népköltési és népművészeti adalékok erdetét keresik s előállási körülményeit vitatják.

De Wundt fellépésének e tekintetben van még egy veszedelme. Feltétlenül nagy dolog s a néprajzi tudományok fejlődésére éppen döntő befolyása van az ő néplélektani kutatásainak. De féltő, hogy Wundt nyomán nemcsak a népiesség, de az egész néprajz, minden tudományával és kérdéseivel egyetemben, újra lélektani problémává válik. A néplélek fogalma ugyanis szépen visszavezet minket az ösztön és öntudat kérdéseire s más, tán szerencsésebb oldalról, de ismét csak felnyitja az elmélkedéseknek azokat a zsi-

lipjeit, melyekből eddig is jórészt terméketlen s inkább zavaró, mint tisztító áradat szakadt a néprajzi kutatásokkal foglalkozók nyakába.

És ez valóban igen nagy szerencsétlenség volna a néprajzi tudományok egészséges fejlődésére nézve. Mert hiszen eddig is az volt a legnagyobb baj, hogy az etnológiát filozófiai problémának tekintették s még a kik nem is tekintették annak, azok is főképpen arról az oldaláról vizsgálták s minden áron elméleti, filozófiai alapra igyekeztek fektetni. És ebbeli nagy buzgalmukban majdnem teljesen elhanyagolták az anyaggyűjtést, annak módszerét s általában mindazokat a gyakorlati kérdéseket és feladatokat, melyekből igazi haszon háramlott volna úgy a néprajzra, mint általában a tudományokra.

Valóban alig lehet valami lehangolóbb a gondolkozó emberre nézve, mint annak tudata, hogy a néprajz születésekor Lazarus és Steinthal alapjában véve helyesen és tisztán látták maguk előtt a feladatot, mely a tudományok fejlődésében rája vár; az utódaik azonban pusztán elme-játékká tették, félrevitték s terméketlen elmélkedéseikkel és az ezek miatt elhanyagolt tudománytalan, módszertelen eljárásukkal a néprajznak szinte minden hitelét és becsületét elpazarolták. Mert csak az nem látja és érzi, a ki nem akarja, hogy ez idő szerint a néprajzi kutatásoknak más tudományszakok előtt alig van valami jelentősége.

Véleményünk szerint a néprajzi tudományok eddigi fejlődése a legnagyobb mértékben rászolgált erre az elbánásra; de éppen azért nagy kár és szűgyen volna, ha tovább is ezen az úton haladnánk. Az elmélkedésből, az egységes alap kereséséből, a néprajz eredetének, hovátartozásának és filozófiai mibenlétének misztériumaiból már épen eleget hallottunk. Ideje,

hogy gyakorlati oldaláról fogjuk meg s kiszedjük belőle mind azt a kétségtelenül értékes kincset, melyet a tudomány és kultúra számára magában rejt.

Hogy ehhez hozzá fogjunk, tökéletesen elég az elméletből annyi, a mennyit már tudunk. A „néplélek“ fogalma elég egységes alapnak látszik, hogy ráállva, magunkat tájékozhatunk. A „népiesség“ fogalmának rejtelméibe sem kell okvetlenül belevesznünk, mert a mire használni akarjuk, arra a célra van más, elég jó irányítónk. Nekem legalább úgy tetszik, hogy a kultúra különböző rétegei e tekintetben a lehető legbiztosabban eligazítanak. A nép fogalmának meghatározása nehéz feladat, de a kultúra különböző rétegeit élesen elválasztják a különböző foglalkozások és életmódok s nekünk ezek egyelőre elég biztos keretet adnak, hogy anyaggyűjtésünk számára a három fő kategóriát — népi, félnépi és művészi — felállíthassuk.

Ezekkel a kérdésekkel felesleges az időt tölteni és a munkaerőt fogyasztani. Ha miben tévednénk, majd helyreigazítja az idő. Efelett nincs miért aggódunk, mert munkánk eredménye és a gyűjtött anyag használhatósága nem ezektől a kérdésektől függ. Ha a néprajz anyagát felosztjuk mindazon tudományok közt, melyekhez természetszerint tartoznak, azok kifejtett és már megállapodott módszerükkel majd gondoskodni fognak a kellő szükségletekről és ellenőrzésről. Csak eresszük össze a mesterségesen elválasztott feleket: minden tudomány ki fogja elébe tűzni a maga célját, ki fogja választani anyagából a szükségeset és használhatót s megfogja osztani vele a maga módszerét. Igaz, hogy így a néprajzról, mint különálló, egységes tudományról, többet nem beszélhetünk; de a mi benne egységre hozható, azért az se megy veszendőbe, mivel együtt tartja azt a népléleket s a közös voná-

sok jelzésére szolgálhat a „néprajzi tudományok” elnevezés is.

Előbb azonban el kell végeznünk még egy igen kényes, de igen fontos feladatot. Számba kell vennünk s a jelzett szempontból meg kell bírálnunk az eddig összegyűlt anyagot. Az elmúlt 50 év meddőségének nincs ennél hathatósabb bizonyítéka.

Leghamarabb feltűnik az eddig gyűjtött anyagnak a hiányossága, illetőleg aránytalansága. Van néprajzi terület, pl. a népzeneé, a melyen Európaszerte alig történt valami. Viszont a tárgyi néprajz adalékaival telve vannak a legkülönbélebb múzeumok. Ezeknél azonban egy másik baj, a rendszertelenség, mutatkozik, a mely leginkább abból áll elő, hogy minden cél nélkül, csak úgy találomra történnek a gyűjtések s az elrendezés alig logikusabb, mint a hogy a veréb csinálja a fészket.

De a mi az eddig gyűjtött anyagot a legnagyobb mértékben kétséssé teszi, az a módszertelenség, a mely a különböző néprajzi tudományoknál különböző mértékben nyilatkozik meg, de mindenütt többé-kevésbé megtalálható. Annyira igaz ez, hogy szinte általánosnak merjük mondani azt a megállapításunkat, hogy a néprajz gyűjtői eleddig csupán jóhiszemű laikusok voltak. Ha akadt is néhány hozzáértő, jó maga mindjárt az így-úgy összegyűjtött anyag feldolgozásához látott s rábízta az anyaggyűjtést azokra, kik erkölcsi és anyagi üzletnek fogták fel az egész munkásságot.

Nem lehet ezeket a dolgokat részleteznünk, mert az egyes esetekre való utalással esetleg árthatnánk magának az ügynek is. Csak éppen hivatkozunk hát a magyar népzenei és népköltészeti gyűjtésekre.

Azt mondhatnók, hogy nincs Európában egy nép is, a mely annyi szellemi és anyagi erőt fordított volna a népzenei és költészeti gyűjteményekre, mint éppen mi.

A folyóiratokban szétszórt közléseket nem számítva, hűsznál több vaskos kötetet mutathatunk fel, melyekbe a magyar nép prózai és verses költészete össze van gyűjtve. A mint már említettük, a népzenei gyűjtések Európaszerte el vannak hanyagolva; de mi különböző gyűjteményeinkben közel 10 ezer népdalt mutathatunk fel, nem is számítva azokat az ezereket, melyek a Néprajzi Múzeum hengerein alusszák örök álmukat.

Minő gazdagság! Milyen szép számbeli eredmény! És ha valamely külföldi tudós példákat kér a magyar népi költés és népi zene megismerésére: melyik kötetet küldhetjük el neki lelkiismereti furdalás nélkül? Vagy ha nekünk van szükségünk bizonyító példákra: hol van az az ötven zenei és költészeti adalék, melyben tudományos érzékenységünk minden tekintetben megnyugodhatnék?

Gyűjteményeink nem tudományos célból készültek, hanem az elsők irodalmi és esztétikai célból, a legutóbbiak pedig legfennebb divatból. Gyűjtőink jóhiszemű laikusok, a kik nincsenek tájékozódva a gyűjtésnek sem céljáról, sem anyagáról, sem módszeréről. A szerkesztők a másod-harmad kézből kapott adalékkal kényükedvük szerint járnak el, mivel az a felfogásuk, hogy a nép *elrontja* a termékeket s éppen azért az a meggyőződésük, hogy a kapott nyers anyagon nekik nem csak szabad változtatni, egyeztetni, de az adalékok *megjavítása* egyenesen a szerkesztői kötelességek közé tartozik.

Mindenféle irányt és felfogást, tudást és tájékoztatlanságot, nemes elszánást és üzleti érzéket lehet tapasztalni a mi 50 év óta folyó népzenei és népköltési gyűjtéseinkben. Csupán az az egyetlen igaz felfogás maradt háttérben, hogy ez a feladat tudományos feladat s hogy ennek a megoldása csak is szorosan a tudomány

czéljai szerint s csak is a tudomány eszközeivel lehetséges. Minden, a mi más czéből, másként történik: lehet dologtalan emberek érdeklődése, újságvágyók szenzációja, lehet divatja még a nemzeti érzésen élőködőknek is; de végeredményében idő- és erőpazarlás, a mit tovább is ezen az úton folytatni nemzeti bűn.

A külföld tudósai elvérzettek a néprajz problémáin; azoktól megkapva, elhanyagolták kivonni belőle mind azt a hasznót, a mi természet szerint benne van. Előttük oly szépnek tűnt fel a néprajznak az az oldala, a mely a lélektan és filozófia felé néz, hogy szinte teljesen elfeledkeztek arról a második oldaláról, mely az egyes tudományok felé néz. Nálunk pedig soha sem vették komolyan a

néprajzot. Minket ugyan nem zaklatott ennek az ügynek sem a filozófia, sem a tudományok felé eső oldala. Mi csak nagy időközökben s akkor is csupán alkalm-szerűleg foglalkoztunk vele.

Ime, nagyjában és vázlatosan előadva azok az okok, melyek miatt a néprajzi tudományok jelentősége az emberek szemében elhomályosult. Véleményünk szerint ezek a tünetek jelzik a néprajzi tudományok jelenlegi állását; de egyszersmind rámutatnak arra az útra is, melyen a néprajzi tudományok igazi jelentőségét megláthatjuk. A melyen haladva, vissza lehet még szerezni a néprajzi kutatásokba vetett hitet s legalább azt a megbecsülést, a mely már 50 évvel ezelőtt, Lazarus és Steintal idejében, megillette.

Seprődi János

Az Erdélyi Múzeum jövője.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület 50 éves jubileumi emlékművéhez néhány sorral hozzájárulandó, előre bocsátom, hogy a gyakorlati cselekvés embere vagyok. Teljesen méltányolom ugyan az E. M. E.-nek ideális célját és nemes hivatását, mégis hangzatos szövegek mellőzésével az Erdélyi Múzeum-Egyesület jövőjére, nagyratörő terveinek gyorsabb megvalósítására néhány gyakorlati kérdéstről gondolkodom.

Tagadhatatlan, hogy az Erdélyi Múzeum-Egyesület a magyar tudományos világnak nagybecsű szolgálatokat tett; hogy a Múzeum és egyes tárai élén állók a tudomány és művelődés érdekében annyi szeretettel és szorgos igyekezettel dolgoznak, hogy a magyarság valóban csak hálaival adózhat érte. Az egyetemmel való szerves kapcsolat miatt azonban a táruk élén önzetlenül dolgozó tudós tanárok minden munkája inkább a tudomány, mint az általános közműveltség részére válik eredményessé és gyümölcsözővé. A múzeumi gyűjtemények a megfelelő egyetemi intézetekben vagy azok mellett kitűnően szolgálják ugyan az Egyetem s a tudományos élet igényeit, de nem érvényesülhetnek kellőképpen, mint múzeumok. Csupán a közelebb állók látják és láthatják meg az egyetemi intézetekkel szervesen összeforrott gyűjteményeket s azt a munkát, melyet azok kifejtenek. A

gyűjtemények a megfelelő egyetemi intézetek keretében élnek, múzeumi önállóságuk inkább az intézménynek szervezeteiben s jogi állásában, mint a közműveltség érdekében kívánatos szabad és mindenki részére könnyen hozzáférhető voltában tűnik ki. A közönséges ember, turista vagy átutazó szinte felfedező útra indul, mikor a Múzeum tárait meg akarja látogatni.

Innen van, hogy a Múzeum, a mely gyűjteményeivel ugyan egységes egyet képez, valójában több helyen — megsztottan kezeli milliókat érő gyűjteményeit, — kincseit; anélkül, hogy arról a tudományos világon kívül az ország, — a nagyközönség kellő tudomással bírna és bírhatna.

Hogy megismertem és megszerettem az Erdélyi Múzeum-Egyesület áldásos, hazafias tevékenységét, azon a véletlenen múlt, hogy az Egyesület közgyűlésének bizalma az Erdélyi Múzeum-Egyesület pénzügyeinek kezelésére megválasztott. S mert megismertem, noha a tudományos világon kívül állok is, érzem, hogy az Erdélyi Múzeum nemcsak a tudós világnak, de a nagy közönségnek is feltétlen hasznára van; alapot nyújt az általános művelődésre, annak fejlesztésére; és az, ha megismerte, lelki szükséglete gyanánt meg is szerethette. Azt vélem tehát, hogy nem szabad ezt az ékes világosságot le-

borítva tartani, különösen akkor, ha az intézmény oly nivón áll, hogy minden ember büszkeséget és nemes élvezetet meríthet belőle.

A ki a viszonyokat ismeri, hálás az Egyetem iránt azért a magas, tudományos színvonalért, melyet tudós tanárai által a Múzeum gyűjteményeinek ad, de azok nevében, kik nincsenek ilyen szerencsés helyzetben, kötelesség fölhívni a figyelmet arra, hogy a Múzeum iránt az erdélyi magyarságnak történeti joga, az egész művelt világnak pedig közművelődési igénye volt, van és lesz mindenhá. Ezt a történeti jogot senki sem tagadhatja s az új idő és szerencsésebb kor s a múzeumi gyűjtemények fejlődése immár a közművelődési igényt is fennen hangoztathatják. Az Egyesület tehát ez alapon már régebben kifejezést adott annak az óhajlásának, hogy a múzeumi gyűjtemények megfelelő módon helyeztessenek el, nemcsak az Egyetem tudományos céljait, hanem az általános műveltséget is szolgálóan. A kormány közművelődési politikáját az Egyesület e kívánsága mindennél jobban szolgálja s valóban csak ez az egy körülmény teszi indokolhatóvá, hogy az Egyesület az állammal kötött szerződésben gyökerező jogát hatékonyabban nem sürgette.

A gyűjtemények ellen senkinek sem lehet szava, de keretök ellen igen, mert az igen kizárólagos, a min segíteni kell, hogy azokat mindenki részére élvezhetővé és általában ismertté tegyék. Egészben egységes és nem megosztott Múzeum képes csak felhívni és lekötni az általános figyelmet, mert jelen stádiumában a nagy közönség alig tud az Erdélyi Múzeum-Egyesület működéséről, a *Múzeum létezéséről*.

Más keret kell és pedig olyan, a mely méltóan, megfelelő helyiségben ölelje fel

az összes tárákat, hogy kellemes látnivalóságaival leköttesse a néző figyelmét, megszerettesse az intézményt a nagyközönség aprajával-nagyjával. S mert a nagyközönség mindenkor — főleg manapság, a lázas idegesség korszakában, — minden egyéb iránt indolens, a mi közvetlen napi teendőivel és szórakozásaival nem kapcsolatos, nem kell restelni még a reklám módját sem a Múzeum népszerűvé tételére. Elvégre a cél az, hogy a magyarságot hazafias szellemben megerősítsük, — tudományát fejlesszük, minden tisztos eszköz tehát, a mi erre vezet, igénybe vehető.

S ha ezt a reklámot finomabb formában óhajtanók végrehajtani, a nagyközönség és az idegenek tájékoztatására csinos kis útmutatót kellene készítenünk. Ez a Múzeumot megfelelő részletességgel írná le és tájékoztatná az érdeklődőket, hol, mikor, mit láthatnak? A külföldről jövő utazók számára a különféle útmutatókban szintén kellő részletességgel kellene fölvetetni a Múzeumot, hogy e kis reklámok a Múzeum híret kifelé is hatékonyabban terjesszék.

A múzeumi épületek felépítését több oknál fogva, de főleg azért is lehet hamarosan remélni, mert az Erdélyi Múzeum-Egyesület tulajdonát képező Mikó-féle kert az államkincstár különféle építkezésekre foglalta le és ezzel szemben csak méltányos kárpótlás volna, ha a bőkezű adakozó szellemének megfelelően a múzeumi gyűjteményeknek megfelelő elhelyezésére mihamar módot is adna.

Az erre vonatkozó remények teljességére igen kedvező és igen biztató eredményekül, legyen elég a könyvtárnak minden igényt kielégítő s immár messzi földre terjedő új épületén, elhelyezésén, rekonstruálásán kívül az állattár új épületére, annak szakbeli gazdagságára, finomságára

és arra utalni, hogy a régi botanikus kert helyett, melyet az államkincstár, mint jeleztük, egyetemi építkezések részére kijelölt, új és nagyobb fejlődést biztosító területet vásárolt nemrég. De az új botanikus kert, ha meg lesz, magával fogja hozni a növénytári gyűjtemények és a „Botanikus Múzeum” elhelyezésére szolgáló épületet is. S a régiségtári épület sem késhetik soká, mivel a gyűjteménynek több, egymástól függetlenül álló, részint bérházakban elhelyezett részei olyan erkölcsi és anyagi felelősséget rónak az államkincstárra, melyől szabadúlni elsősorban annak volna érdekében. Végül az ásvány- és őslénytani gyűjteménynek szín-

tén szépen gyűlő anyaga és tudományos rendeltetése előbb-utóbb szét fogja törni mai szűk kereteit.

Ha majd szép Múzeumunk lesz, mely gyönyörködtetni, oktatni fog s a múltból jó példával tanít, miként kell a jövőt, a nemzet jövőjét művelődés, hazafias érzés ápolása, nagyjaink megbecsülése által előkészíteni és biztosítani: egy perczig sem kételkedem abban, hogy a nagy közönség áldozatkészsége méltó módon fog megnyilatkozni s az immár megismert, nemes czélokért küzdő Múzeumot és Egyesületünket minden irányú támogatásával a legszébb erkölcsi és anyagi sikerekhez fogja juttatni.

Lendvay Emil

Kolozsvár főtere 1859-ben

II

AZ E. M. E. RÉGI EMBEREI

Gróf Kemény József.

(1795—1855)

ÉLETÉNEK 42-ik évében járt gróf Kemény József, mikor 1837-ben legféltettebb kincsét — könyveit, okleveleit és kézíratait — közcélra szánta: a Kolozsvárt felállítandó *Erdélyi Múzeum* alapjául.¹ Nagy önmegtartózkodás rejlik abban az elhatározásban, hogy íróemlék megváljék gyűjteményétől. Hiszen Kemény József már 1829 óta írogatott² s éppen akkor készült az erdélyi forrásművek megindítására, a mi magában is nagy könyvtárt kíván és föltételez. De pazar áldozatkészségében a könyvtáralapító nagy elődök nyomába kívánt lépni: báró Brukenthal Sámuel erdélyi kormányzó, gróf Batthyány Ignác erdélyi püspök és gróf Teleki Sámuel erdélyi kancellár nemes példáját követte volna Erdélyben, mint Magyarországon gróf Széchenyi Ferencz követte a Magyar Nemzeti Múzeum megalakításával.

Hűsz esztendővel a M. Nemz. Múzeum törvénybe iktatása után, 1828-ban Bölöni Farkas Sándor vetette fel először az Erdélyi Nemzeti Múzeum gondolatát. Ezt akarta volna Kemény később megvalósítani, de ez a vállalkozása nem sikerült. A hatalom a magyarság megerősödését görbe szemmel nézte, de megengedte 1840 őszén a szászok Landeskunde-Verein-jának létrejöttét. Ke-

mény ebből az engedélyből merített reménységet az Erdélyi Múzeum sikeréhez és ezért 1841 februárius 24-én unokaöccsével, gróf Kemény Sámuellel együttesen előzetes levélben jelentette be Küküllő-vármegye rendesinek, hogy a tavaszi országgyűlésen fel fogják ajánlani gyűjteményeiket a Kolozsvárt állítandó Nemzeti Múzeum alapjául és erre támogatásukat kérik.³ Ezen a grággyűlésen a nevezetes levelet azonban nem olvashatták fel, mert a rendek előre meggyeztek abban, „hogy a történet elnöki erőszak miatt semmi tárgyat elővenni nem fognak“;⁴ az ügy tehát az országgyűlésre halasztódott. Ezen azután nyílt ülésen, 1842 június 21-ikén olvasták fel a két Kemény levelét a Karok és Rendek előtt. „Honfiúi's honpolgári érzelmeik sugallatának óhajtottak csupán hódolni, — írták benne — midőn 15000 kötetet meghaladó könyvtárukat és több ezerre menő kézirat- és oklevélgűjteményüket a hazának felkínálták, abban a szent meggyőződésben, hogy „nemzeteknek nem csak életit föntartja, hanem áldáshozó haladását is elősegíti szellemi erejük' kimivelése, mit azok czélszerűen úgy eszközölhetnek, ha honjok' hajdan's jelen állásának alapos ismeretén kívül, a

¹ Kelemen Lajos, az „Erdélyi Múzeum-Egyesület Emlékkönyve“ 9. l.

² Első cikke „Kolozsvári Phoenix“ czímen a *Tudományos Gyűjtemény* 1829. évf. VII. füzeté 101—111. lapján jelent meg s a kolozsvári református kollégium történetéhez nyújt adatokat, kiegészítvén velük Sz. Pataki Kenderesi Ferencz hasonló című előbbi cikkét. De írt még 1830-iki és 1840-iki évfolyamába is három értekezést.

³ Kelemen Lajos nyomán, id. h. 10. l. A két Kemény levelének német fordítását ld. a *Siebenbürger Wochenblatt* 1841. évf. 28. számában.

⁴ Ifj. Bethlen János Kolozsvárt, 1841 tavaszé 24-én Kemény Józsefhez írt leveléből, a mi azért nevezetes, mivel eddigelé (Szilágyi Sándor nyomán) mindenütt úgy volt a dolog feltüntetve, mintha a két Kemény fontos levelét *tényleg felolvasták volna* a küküllőmegyei gyűlésen ;

közértelmesség által világszerte kifejtett jótékony eszmékkel is megismerkedni törekednek," a mi legkényelmesebben egy Nemzeti Múzeumban összehordott gyűjteményből lehetséges. Az így szerzett ismeretek pedig nemcsak arról tesznek tanúságot, mit tettek az ősök „honjok” anyagi és szellemi emelésire," hanem arra is módot nyújtanak, hogy e föld az emberi nemnek egy boldogítóbb, egy szebb honává váljék.⁵

A KK. és RR. a ritka ajánlatot örömmel fogadták s mielőtt elszlottak volna, Keményeket a múzeumi igazgatóságba beisválasztották.⁶ Ez ugyan semmit sem végzett, de azért a múzeum eszméje kiolthatatlanul élt az erdélyi vezérférfiak lelkében s mikor az E. M. E. — annyi szomorú év hiábavaló epekedése után — 1859-ben végre testet öltött, legbecsesebb gyűjteménye valóban a két Keményé lett.

Gróf Kemény József, sajnos, nem örülhetett nemes szándéka diadalának, mert immár négy esztendeje halott volt. De a mit hazája javára egy munkás élet hangyaszorgalmával gyűjtött, az — miután kevés veszteséggel kiállotta az 1848-iki oláh támadás perzselő tüzét⁷ — biztos helyre került, hogy örök forrásává váljék a hazai történetírásnak. Mert gyűjteményének az a jelentősége, hogy abban az irodalom bármiféle munkása talál adalékot és összehordójának az a művelődéstörténeti fontossága, hogy *koráig* Erdély történetírói közül *senki sem* gyűjtött nálánál szélesebb mederben s az élet minden jelenségére

kiterjedő figyelemmel! Hisz gr. Kemény József irodalmi hagyatékában oklevelek és krónikák mellett verses műveket találunk, egyház- és jogtörténeti kötetek szomszédságában rómaiakori régészeti, felíratani és érmészeti anyagot, meg föld- és néprajzi adatokat s a mikor Európában még jóformán sehol sem foglalkoztak gazdaságtörténelemmel, jó előre gyűjti Erdély kereskedelmének és iparának emlékeit és 1832-ben megírja annak történetét.⁸

Bámulatos sokoldalúságát *múzeális érzékének* és gyűjtő szenvedélyének köszönhetette. Kemény a történetírás eszközének tekintett mindent, a mi azt adatokkal szolgálta és ernyedetlen szívóssággal kutatót és szedett össze mindent: könyvet, oklevelet, érmet és régiséget, a mihez csak hozzájuthatott. Ezekért Kemény nem az *amateur* bálványozó féltésével rajongott, hanem a tudós égő lelkesedésével, mely a feltűnedező emlékektől a hazai történetírás bővülését reméli s nem pusztán azért becsüli őket, mert ritkák vagy éppen unikumok.

E meggyőződésében Kemény József már 1847-ben „a régi épületek befedését óhajtja, de csak annyira, hogy további romlástól óvattassanak meg s bizzuk a többi az ország rendelkezésére; de nehogy az ily épületek ellenkező stilbe öltöztessenek, későbbi kijavításukat egy szakértő társaságra bizná.” Ámde még az ingó műemlékek megvédésére is gondolt s mivel véleménye szerint Erdélyben évenként valami 10000 darab pénz kerül ki a földből, addig is, míg az Erdélyi Múzeum

Szilágyi cikkében, a *Budapesti Szemle* 1859-iki 7. k. 342. l.

⁵ A Kolozsvárt, 1842 nyárelő 20-ikán kelt beadványból, mely megjelent „Az Erdélyi nagyjedelemesség . . . rendeinek 1841—43-iki országgyűlésének jegyzőkönyve” 330—331. l.

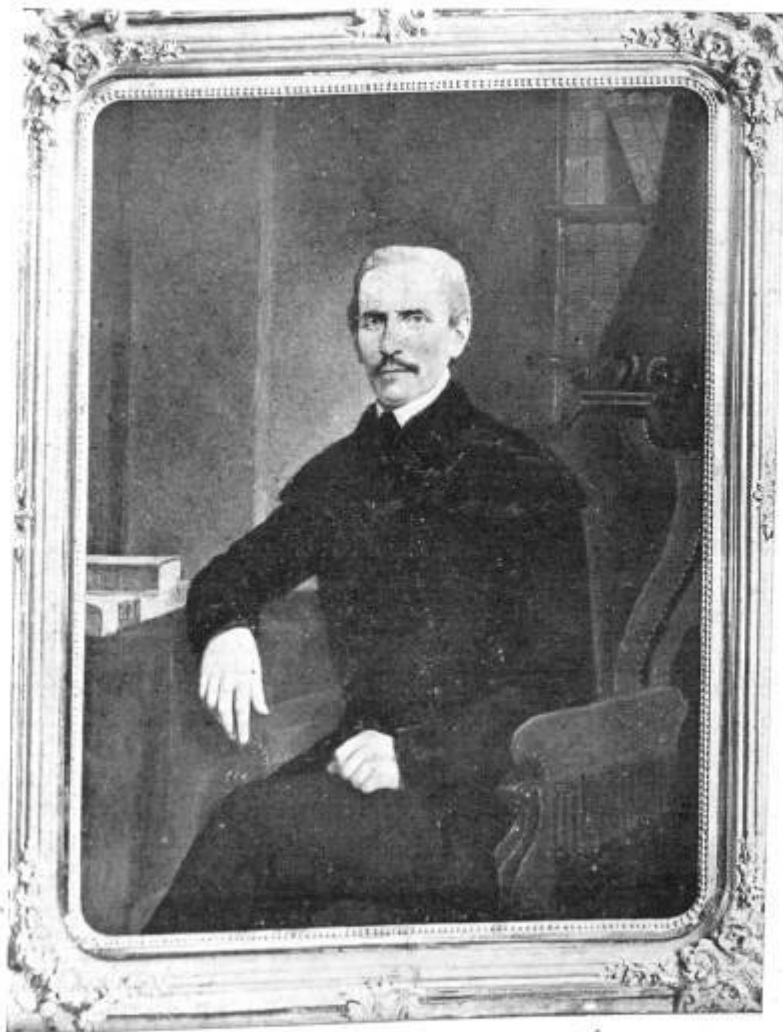
⁶ Az 1848 januárius 3-ikán tartott ülésében; ugyanott 571. l.

⁷ A gerendi két Kemény-kastélyt 1848 november 28-án oláh parasztok fosztották ki, de az iratokban nem esett sok kár, inkább csak összehányódtak és sárosak lettek.

⁸ Megjelent „Chronologische Darstellung des Handels und der Industrie in Siebenbürgen unter der Regierung österreichischer Fürsten” címen a *Transilvania* 1832. évfolyamában.

felállítatnék, azt indítványozta, hogy ezeket a m. kir. kamara által a Nemzeti Múzeumnak legyen elsőbbsége beváltani, a közmunkáknál pedig egy felügyelő bizatnék meg azonnali beváltásukra.⁹

valami újabb adatot vagy oklevelet szerezhesse. Ekként tömérdek emléket mentett meg a pusztulástól, miáltal a nemzetnek és tudománynak tett mérhetetlen szolgálatot. *Munkássága egész egyletek és aka-*

Gróf Kemény József

Ilyen tisztult, világos felfogással gyűjtött és dolgozott Kemény József. Látogatóba és gyűlésekre is az csábította, hogy

*démiák tevékenységével felér*¹⁰ és ez teszi dicsőségét örök időkre hervadhatatlanná! Gróf Kemény József a kolozsvári

⁹ Gróf Kemény József indítványa 1847 augusztus 14-én, a Magyar orvosok és természetvizsgálók Sopronban tartott VIII. nagygyűlésén; a nagygyűlés *Munkálatai* (Pest, 1863.) 134. l.

¹⁰ Névtelen szász méltatójának szavai, a *Transsilvania* 1855 szeptember 24-iki 13. számában; fordítása a *Pesti Napló* 1855 október 3-iki száma tárczájában. Utána (forrásidézés nélkül)

liceumot és jogakadémiát végezve, atyja kívánságára 1815 elején hivatali pályára lépett és húsz esztendeig szolgált Kolozsvárt, Bécsben és Nagyszebenben *ingyen*, a haladás és előléptetés reményében. Hanem *kincstartótanácsi titoknokságnál* nem vitte többre s ezért 1834-ben lemondott állásáról, hogy tisztán a tudománynak élhessen. Élt is másik húsz esztendeig, gyűjtve, dolgozva a történetírás érdekében. Erdemeiért a Magyar Tudós Társaság már 1831-ben, 1847-ben pedig még a bécsi császári akadémia is tagjává választotta, egy rakás hazai és külföldi egyesület mellett.

A lankadatlanul dolgozó gróf Kemény József élete célja Erdély oknyomozó történelmének megírása volt, de azt a folytonos kutatás és anyaggyűjtés fáradalmi miatt nem valósíthatta meg. E helyett ma is nélkülözhetetlen hat kötetnyi kútfőkiadványt hagyott reánk.

Ezek közül a „Notitia historico-diplomatica archivi et literalium capituli Albensis Transsilvaniae” 1836-ban jelent meg; az „Erdélyország Történetei Tára” 1837-ben; a „Deutsche Frundgruben der Geschichte Siebenbürgens” 1839-ben s a rákövetkező években s mindegyik tömérdek adattal gazdagította Erdély történetének ismeretét. Ezekon kívül nagyon sokat közölt magyar és német folyóiratokban;

közleményeivel és apró cikkeivel pedig történelmünk számanélküli homályos kérdését világította meg.

Életének utolsó éveiben Kemény József sokat gyöngéledtetts aránylag fiatalon, 1855 szeptember 12-én halt meg gerendi kastélyában. Holttestét özvegye, Lang Anna a gerendi köztemetőben helyezte örök nyugalomra. De néhány írotársát kivéve Kemény igazi nagyságát és munkásságának irodalmi jelentőségét kora nem ismerte fel és kellően nem becsülte. Emlékét jóformán csak Mikó Imre ápolta azáltal, hogy gyűjteményét megszerezte az E. M. E. számára, hogy 1857-ben Kemény József síremléke felavató ünnepségén megjelent és utána három esztendővel emlékbeszédet tartott fölötte az Akadémiában. Mikó ebben igaz kegyelettel szólt elhunyt barátjáról és működését vizsgálva, írja róla, a mi ma is igaz, hogy „Kemény Józsefet mint a történetnyomozás terén úttörőt, irányadó talentumot kell tekintenünk és megítélnünk,” mert munkáját *komolyan és öntudatosan* folytatta;¹¹ hozzátehetjük, hogy nagy szakbeli készséggel és olyan széles látókörrrel, mint elődei közül senki! Kitűnik ez munkáin kívül hátrahagyott nagyszerű kéziratgyűjteménye minden kötetéből, melyekben Kemény termékenyítő szelleme ma is él az Erdélyi Nemzeti Múzeum könyvtára munkatermeiben s az erdélyi történetírók lelkében!

Dr. Veress Endre

Köváry László a *Déliab* 1857 május 3-iki 18. számában s az 1858-iki „*Déliab Képes Naptár*” 77. l.

¹¹ Gróf Mikó Imre szavai „A Magyar Tudom. Akadémia Évkönyvei” X. k. (Budapest, 1876.) 39. l.

Bölöni Farkas Sándor.

(1795—1842)

BÖLÖNI Farkas Sándor Erdély kancellárjához, gr. Lázár Lászlóhoz Kolozsvárról 1829 januárius 28-án az alábbi levelet intézte s benne a jövő Erdélyi Múzeumnak első tervét mutatta be.

Méltóságos Gróf úr!

Tisztelt Nagyságos uram!

A Nagyságod többszöri kinyilatkoztatásai s előttem tiszteletben lévő hazafi tettei után tudom, mely elcsüggesztő Nagyságodnál is annak elgondolása, hogy Erdélyben egy idő óta a nemzetiséget élesztő közintézet nem jöhet folyamatba, és hogy a körülöttünk emelkedő nemzetek között szinte mindenben hátra maradunk. Elfojlott nálunk a közérzet s nem éleszt annak nyilvános tudása is, hogy egy mivelts nemzet sincs már, mely tapasztalásból meg ne lenne győződve arról, hogy a soha nem valósítható cosmopolitismus a nemzetnek erőt, vagyont, tudományt s politikai boldogságot nem szerezhet, és hogy csak az a nemzet boldog önmaga is, s boldogíthatja fejedelmét is, melynek nemzetisége van.

Nem lehet pirulás nélkül elgondolnunk, hogy Erdély, mely hajdan oly buzgón, s Magyarországnak előtt törekedett a tudományos művelődésre s a nemzetiséget élesztő különböző módokra, most majd mindenben egészen hátra van, egészen elaludt, s bűnös hidegségében vesztegelve, henyességét az elszegénnyedéssel akarja menteni! Nem tudom, ha még valaha nem kell-e számolni Erdély mostani időkorbelijeinek a historia ítélőszéke előtt, azon érzéketlenségért, mellyel nyelve, litteraturája s kivált nemzeti hagyományjai iránt viseltetik. Magyarországnak megmentette magát

ezen szemrehányástól. Erdély hideg aluszkonyságban sinylődik s néhány évek óta csak egyetlen intézet sem létesült hazánkban, csak egy sem, mely a nemzeti közérzést fenntartaná, mely az időkör lelkével a nemzetiség művelődésére béhatna, vagy bár jövődöre előre dolgoznék!

Avagy becsüljük-e nyelvünket azon kívül, hogy magyarul beszélünk? Az iskolákból lassanként haldogal ki az anyanyelven tanítás. A fölkormány egy lépést sem teszen nyelvünk terjesztésére, egy lépést sem arra, hogy a sok nyelvű hazánkbeli vendégek és idegenek, ha szabad törvényeink oltalma alatt s hazánk áldásaival élnek, nem csak hogy nyelvünket megtanulják, hanem a magoké terjesztésével ne nyomjanak el. Avagy becsüljük-e litteraturánkat, midőn nemcsak hogy egy nemzeti folyóiratunk sincs, hanem az idénig a Magyarországon régen megindultakból egész Kolozsvárra csupán csak két folyóirat jött? Van-e egy nemzeti könyvtár is Erdélyben? S a cenzurák rettegősködése miatt képesek-e a rosz könyvnyomtató műhelyek prédikációknál egyebet kiadni? A nemzeti hagyomány levén az, akármely nemből, mely az embert a hajdankor emlékezetével, bizonyos édes érzéssel köti hazájához s az idegen előtt bizonyos nemzeti büszkeséget érez annak fentartásával: avagy mi becsüljük-e nemzeti hagyományainkat? Van-e csak egy intézet is, hol fenntartathatnának hagyományaink? Elhagytuk pusztulni fejedelmeink minden maradványait; zsidók hordják ki régiségeinket, s bűnös hidegséggel néztük el, hogy a kamara Déva várát — a historia s annyi hazai tettek helyét — kotyavetyén adta el, s Vajda-Hunyadon, hol

eleink tanácskoztak, Erdély büszkesége helyén — vasmagazinum van. S van-e tehát e nemzetnek méltó oka panaszkodni, ha közérzése s nemzetisége nem lévén, különböző nyelvű lakossai mind meg annyi pártokra szakadozván, érdekességét is elszaggatták, s szegénységbe s henyeségbe süllyesztették? S van-e méltó okunk panaszkodni, ha a külföld lenéz s megvet, s ha eljő az idegen nemzetet nem talál: eljő és találja a henyelő falusi nemest, a nyomorult oláhot, a csaló polgárt, a magába vonuló szászot, és a felettünk műveltségével kérkedő németet — eljő és eltávozik a megvetés képzetével rólunk.

Nagyságodat oly állásontra tette a sors, hol a közjó iránt eleitől fogva buzgott szívével, némely részben megmentheti Erdélyt a maradék előtt való pirulástól, s éppen Nagyságod az, a kiben mind én határtalan bizodalمام vetem, mind más sok hazafiak nagy reményeket ígérnek magoknak. Ez bátorított engem, hogy az alábbiakat írásba tegyem, s foglalatosságaitól üresebb óráiban a Nagyságod ez iránt fordítandó kegyes figyelmét kinstáljam — bizonyos levén abban is, hogy Nagyságod ezen írásomért nem fog engem a projectum-csinálók közé számítani.

Tavai 11491—1828 szám alatt bocsátott főkormányi rendelés, melynélfogva ezután minden typographiák az ottan nyomtatott könyvekből öt példányt tartoznak a kir. Guberniumhoz felküldeni, — azon gondolatra hozott engemet, hogy éppen ezen környülállás nyújthatna alkalmatosságot, a magyarországihoz hasonlólag egy *Erdélyi Nemzeti Muzzeumot* megfundálni, s még pedig azt pénz nélkül lehetne megindítani! mivel nálunk a legkisebb közintézet elkezdésében is — a hidegségen kívül — a pénz nem léte, vagy annak éppen közjóra kiadni nem akarása mindig az akadály, tökéletesen meg vagyok győződve, hogy a Nagyságod ismert buzgó felszólalására, a fels. kir. Gubernium kegyesen ráhajtana, az alább következendő, pénzbe nem kerülő, s

ezen Nemzeti Muzzeumot fundálható ponton elfogadására, s addig is míg országgyűlése lenne, s ezen tárgyat a nemzet kétségen kívül magáévá tenné, a fundamentum bármely kevésebben s meg lenne vetve. Melynek elérésére jónak gondolnám:

1) Az említett 11491—1828 számú rendelés szerént ezután az erdélyi minden typographiák az ott kijövő minden könyvekből 5 példányt küldenek fel a kir. Guberniumhoz. Mely kedvező lenne ezen alkalmatosság azokból egyiket a Nemzeti Muzzeum megfundálására még most mindjárt fordítani, s ezután is egy példányt ezen végre szánni.

2) Amaz 5 példányból a kir. Gubernium egyet mindig a magyarországi Nemzeti Muzzeum számára szánt felküldeni. Kétségen kívül örömmel fogja a Locumtenentiale Consilium a kir. Gubernium megkeresésére rendelni, hogy a reciprocitas jussán a magyarországi minden typographiák is egy példányt küldjenek azon kijövő könyvekből az erdélyi felállítandó Muzzeumnak.

3) 1792-n felállott Magyar Nyelvművelő-Társaság könyvei, írásai, ásvány- és egyéb gyűjteményei Maros-Vásárhelyről elhozattatván, most a kir. lyceum bibliothecájába vannak letéve az országgyűlés rendelései. Ha ez a kezdendő Muzzeumba áttétetnék, mely különben is a nemzeté, nevezetes fundamentum vettetik a kezdetre.

4) A kir. Gubernium által, ha egy hazafi megszólítással meghivatnának minden vallásbeli iskolák bibliothecájának elöljárói, nem is lehet kételkedni, hogy az ottan haszon nélkül létező duplicatumokat örömmel ajándékoznák a nemzetnek.

5) Több rendbeli könyvek és képgyűjtemények küldetnek le az udvartól esztendőnként, s mivel más közintézet nincsen, a kir. lyceum bibliothecájába tétetnek s ott hevernek haszon nélkül. Mely nyereség lenne a nemzetnek ezeket is ezután a Muzzeumba tétetni.

6) Ha a királyi Gubernium által hathatós

hazafi megszólítás bocsáttatnék kerülő rendeléssel s a Marchialis-székeken s nevezetesen a városi választott közönségek gyűlésében lelkes felhívás tétetődnék, hogy valamint a községek általjában, úgy privatusok is könyvekkel, pénzbeli segedelemmel ásvány s más ritkaságok gyűjteményével ezen intézetet

8) A Magyarországi Nemzeti Muzeumban minden nemből számtalan duplicatumok vannak; a Palatinus ő herczegsége közbejötélével remélni lehet, hogy a testvér hazának azok — jövendőbeli kölcsön duplicatumok visszaadása ígéréttel — által engedtetnek, vagy legalább a cathalogusok. Ezen kívül még

Bolyai Farkas Sándor

elésegéljék, nem lehet fel is tenni, hogy Magyarország példája szerint több hazafiak ne találtatnának, kik ezen intézetet egy vagy más módon gyarapítani ne kívánnák.

7) Az erdélyi könyvnyomtatókat, könyv-árusokat és könyvkötőket városi előljáróik által megszólítván, szinte lehet remélni, hogy ezek is esztendőnként a gyarapításra bizonyos ajánlást tennének.

számtalan módok volnának a már egyszer megindított Muzeumot gyarapíthatni, melyeknek elszámolásával nem fárastom Nagyságodat.

Hogy ezen intézet elkezdődhessék, a többek között azon két kérdés is fordulna elő: 1) Mely fundusból kelljen ennek költségét hordoni? 2) Mely helyet lehetne e végre elszánni? Az *elsőre* nézve úgy gondolom, hogy a mig ezen intézet nagyobbra nem gyarapít

rapodnék a kötetlenül beküldött példányok kötése költségén kívül egyéb költség nem lenne, melyek ha privátusok által reményesen kívül még most semmi fundus nem ajánlatnék, vagy kötetlenül maradhatnának egy ideig, vagy a több gubernialis könyvkötői költségek közt felvételődhetnének, vagy pedig a kir. lyceum typographiája a kir. Guberniumtól vett s veendő több emolumentumokért a békötetést magára vállalhatná ingyen. Az ezekre való felvigyázást akár mely hazafi dicsőségének tartja ingyen felvállalni, míg az országgyűlés ez iránt s annak fundussa és bővebb organisatioja iránt is határozást tenne. *Másodszor* a helyre nézve, most előre legalkalmasabbnak gondolnám, ha a begyűlendő tárgyak az ország szálája felett levő üresen álló nagy szálába lerakattatnának, vagy ennek más módon építtetése esetében, az újonnan készülendőkől szakasztathatnék e végre egy szoba, míg az országgyűlés által ez iránt is határozás tételnek.

Ez az a tárgy tehát, Nagyságos uram, melyre a Nagyságod figyelmét, mint hazafi és nem mint projectum-csináló felhívni bátorodom! s a mely iránt a Nagyságod ismert hazafiságára egész bizalommal számítottam! Ha figyelmét felgerjeszthettem, s ha szózatom visszahangzik a Nagyságod szívében, úgy ennél fontosabb levelet soha sem irtam, s Nagyságod életemnek egy nyugtató szép érzéssel többet teszen.¹

E levélben bontakozik ki először a múzeum gondolata, úgy, a mint egy hazáját igazán szerető agyban megfogant. Megható, mély és komoly hazaszeretetet szólal meg benne és megdöbbentő képet fest „a hideg aluszékonyságban” sínylő kor bűnös tétlenségéről; kifejezi a cselekvésnek azt a hatalmas vágyát is, melyet még az a leg-

öldöklőbb fegyver, a gúny sem riaszt meg, hogy „projektum-csináló”-nak fogják tekinteni.

Látjuk e levélből, hogy b. Farkas a helyes úton indult, hogy jól ismerte a felsőbb hatóságot, melynek szelleme idegen volt hazája igazi érdekeitől, s mintha útját akarta volna vágni annak a szokásos végzésnek, mellyel minden nemesebb törekvést zátonyra szoktak juttatni, hogy nincs reá fedezet, több izben is kiemeli, hogy pénz nélkül akarja megvetni az alapot. Jól számított honfitársai áldozatra való készségére is Magyarországon magánosok adományaiból egyre-másra gyarapodott az akkor még alig néhány éves Nemzeti Múzeum. Így lett volna az Erdélyben is, hiszen az a kor volt ez, melyben nemcsak a fogékonyság kezdett meggyökerezni minden nemes törekvés iránt, hanem a készség és akarat is az áldozathozatalra. Egy dologban azonban nagyon csalódott Farkas, abban, hogy azt hitte, nem nézik, kitől ered valami jó és hasznos kezdeményezés. Pedig nagyon is nézték, s midőn azt látták, hogy a guberniumnak egy kis, ötödosztályú kancellistája mer ily projektummal előállani — senki sem akadt, a ki pártjára keljen. Hiába tervezgetett, csakhamar belátta, hogy minden hiábavaló. „A nemzeti múzeummal itt nem boldogulhaték — írja Gedő Józsefnek már 1830 márczius 18-án. — Úgy látom, hogy nem nekem kellett volna kezdeni, s menne a dolog. Nincs is időm most, hogy sürgessem.” Hivatalos teendői és irodalmi foglalkozásai mellett már készült ekkor amerikai útjára, nem csodálhatjuk tehát, ha a nehezen mozdítható ügyet abba hagyta. Mennyire kell sajnálnunk, hogy ez a merész kezdet a környezet merevségén megtört! Mily nagy esemény lett volna,

¹ Ezt a levelet néhai Jakab Elek „a gyűjteményekben levő eredetiből” jelzettel a *Keresztény Magvető* 1870. évf. 305–308. lapján közölte; a székelykereszturi unitárius gimnázium könyvtárába jutott hagyatékban, azonban sajnos nem volt feltalálható.

ha már ekkor valóra válhatik terve, melyben az Erdélyi Múzeum egészen tisztán ki is alakult.

A könyvtár alapítását állítja ugyan élénk első sorban, de kiemeli az ásvány és más ritkaságok gyűjtésének, főként „nemzeti hagyományaink” megőrzésének szükségességét. Rendszeres, tudományos gyűjtésre nem gondolt, inkább csak a *privatusok* nagylelkűségére; a tudomány érdeke helyett a nemzeti kötelesség és hazafias büszkeség kielégítését kereste. De a könyvtár megalapítására javasolt módok oly körültekintésről tanúskodnak, aminőre csak az ügy igazi szeretete vezetheti az embert. Nem érdektelen, hogy hosszas vajadás után könyvtárunk csaknem e módokon gyarapodott, sőt a duplumuk kicserélésének ügye még mai napig sem valósult meg. A *Magyar Nyelvmívelő Társaság* gyűjteményeinek is csak egy része került a Múzeumba Mikó Imre nagylelkűségéből; a kéziratok, a jegyzőkönyvek jó része még mindig a lyceum könyvtárában van.

Farkas Sándor fiatal lelkében ábrándként élhetett ugyan a mult megbecsülésére, emlékei megőrzésére való törekvés, hazafias lángja Wesselényi Miklós körében még magasabbra csapkodhatott, de a Múzeum gondolata legvalószínűbben 1821-ben Bécsben támadt föl benne, a hol először volt alkalma múzeumokkal megismerkednie, s visszatérőben látta Pesten a már akkor törvényhozásilag is megállapított Magyar Nemzeti Múzeumot, melynek akkor még főként könyvtára alakult ki határozottan.

Ezek a tapasztalások, a fiatal ábránd és az alakatlan vágy Döbrenteiével való már régebbi, de ekkor felújított baráti érintkezéseiben és hatása alatt nyerhetett tisztább formát. Töprengés és tanulmány alapján születhetett meg az Erdélyi Múzeum gondolata, melyről Döbrenteit is

sietett értesíteni Farkas. Meg is kérte, hogy a magyar Nemzeti Múzeum tervzetét küldje el számára. Ám nem kaphatta meg. Döbrentei biztatása azonban nem maradt el. „A Nemzeti Múzeum planumát — így ír Farkashoz 1829 június 25-én — nehezen kaphatom meg, mert ritka már; de élő szóval elmondok majd, s lefestek mindent, a mihez képest az erdélyi ritkaságok s gyűjtemények Múzeumát alkothatjátok, melynek ugyan nagyon kívánnám életét. Lám én is megindulék abban, az Arankánál volt alapot a Magyar Tud. Társasághoz csatolni akarván, melynek planuma a bécsi Cabinetben maradt. Te ne nyugodj, míg azon gyűjteményeket Kolozsvárra nem vitetitek el, s ott az ország házábanál vagy 3—4 szobát nem nyitattok, melléje egy őrt adván.”

Ez az utolsó értesülésünk Farkas tervezetéről. Az eszme ekkor elaludt; de nem végképpen. Amerikát megjárván, Farkas már nem egyszerű „projektum-csináló” többé, hanem valóságos *magvető*. Északamerikai utazásáról szóló műve² komoly, eszméket hirdető, nemes feladatokat szolgáló társadalmi és politikai mű. A szabadság nagy intézményei iránt való lelkesedését és csodálatát olvasói szívébe akarta ültetni és kortársait cselekvésre gerjeszteni. Az erőknék oly magasztos együtt munkálását óhajtotta vele megteremtteni, a milyennel az amerikaiak küzdötték ki jogaikat, szabadságukat, boldogulásukat.

Amerikai útja után maga Farkas is fokozott tevékenységet fejtett ki a haladás minden terén. Bély Ferencz és Kendeffy Ádám grófok segítségével 1833-ban a nemzeti kaszinót; ez utóbbi támogatásával 1835-ben az „asszonyi olvasótársaság”-ot; 1836-ban a *Vasárnapi Ujság*-ot alapította; többek segítségével 1834-ben a vívó-iskolát. Visszatért a múzeum-alapítás gondolatához is,

² *Utazás Észak-Amerikában*. Kolozsvár, 1834.

kezdett fáradozni és agitálni ez ügyben, bár 1835 óta, mint a nemzeti színház országos bizottságának titkára, nagyon is el volt foglalva. Újabb mozgalmának sem láthatta meg eredményét, mert testi ereje megrokkant s beteg volt már akkor is, midőn az 1841—43. országgyűlésen *Kemény József* és *Sámuel* grófok kezdeményezték a múzeum alapítását. Remélte, hogy megéri, de reménye megcsalta. A nagy alapító még nem vette kezébe

az ügyet, nagy nemzeti csapás még nem érlelte meg az elméket. A legderekabbak egyike, az első tervező, még ez országgyűlés folyamán kidőlt.³

Farkas nem volt szerencsés, de elhittette a nemes eszme magvát. Ma a közönség nem is sejtí, nem is keresi, ki volt a buzgó magvető; de a kutató ráismer a virágról a magra s a magvetőre is.

Dr. Kiss Ernő

³ Bölöni Farkas Sándor erdélyi főkormányiszéki fogalmazó (gyászjelentése szerint) meghalt Kolozsvárt, 1842 Télutó 2-án este 8 órakor, életének 47-ik, szolgálata 27-ik esztendejében. Temetése 4-én d. u. 4 órakor ment végbe Piaczsori szállásáról.

Báró Jósika Sámuel.

(1805—1860)

Az 1841—43-iki országgyűlés idején, amikor az Erdélyi Nemzeti Múzeum felállítását országos határozat mondta ki, a báró Jósika-családnak két tagja vitt országos szerepet. Az egyik báró Jósika János, az atya, a ki mint letűnő nap, nyugodt, derűs fényével a láthatárt még egyszer tisztán világítja meg; a másik báró Jósika Sámuel, a fiú, a ki még alig ért férfikort, máris a délre hágó nap erős fényével tündöklék.

Báró Jósika János fényes politikai pályára tekintett már vissza, melyen ő nemzetének és királyának bizalmából Erdély legnagyobb hivatali állására, a kormányzék-elnöki méltóságra emelkedett. A király kegye és bizalma most még egyszer szólította őt fontos feladatra, az 1841-ben megnyílt országgyűlésre teljes hatalmú királyi megbizottjává nevezte ki.

Báró Jósika Sámuel ez országgyűlés kezdetén, — mint az erdélyi udvari kancellária tanácsosa — már sikerekben gazdag munkásságra és emelkedő hivatali pályára mutathat s a megelőző 1832—36-iki és az 1837—38-iki országgyűléseken pedig ritka kiváló tehetségének, szónoki képességének, higgadt és megfontolt gondolkodásának oly fényes bizonyosságát adta, hogy nemzete őt az 1841—43-iki országgyűlés elején Erdély történelmében az ideig példa nélkül való nagy szótöbbséggel a gubernátori méltóságra jelölte. Ez a páratlan kitüntetés, érdemein túl bizonyára atyjá-

nak kiváló szolgálatait is számba vette, sőt abban fenkölt lelkű édesanyjának, gróf Csáky Rozáliának a jótékonyság és emberbaráti intézmények érdekében kifejtett tevékenysége méltó elismerését is látnunk kell.

Annál nagyobb meglepetést keltett Erdélyben, hogy gróf Teleki Józsefet nevezték ki gubernátornak. E fordulat Jósika János atyai szívét is érzékenyen érintette, mert nem ismerte a kinevezésnek közelebbi indító okait és mert a mindig kész viszályszerzők fia mellőzését az ő tekintélyének és befolyásának csökkentésére igyekeztek magyarázni. Ezek a konkolyhintők Jósika Jánosra vonatkozólag „nagy szóval mondták, hogy ha akkor, mikor az ország a fiát azzal a pluralitással választotta, mint a milyennel még soha senkit sem s akkor is semmi tekintettel irántok nem voltak, kicsiny bizodalomnak és befolyásnak kell ott lenni” — írja Jósika János Samu fiának — s teszi hozzá: „meg kell vallanom, hogy a logika nem is a legrosszabb.”¹

Gróf Teleki József kinevezése a luteránusokat sem elégitette ki, sőt féltékenységre s panaszra ingerelte őket a reformátusok előretörése miatt, hogy így most már a gubernátor, a két guberniumi al-elnök — tehát az ország kormánya — a kincstárnok s az országgyűlés elnöke is a reformátusok közül került ki, a mi pedig csak a *református magyarok* s a nagyrészt közülök kikerülő oppositio erejét

¹ B. Jósika János 1842 februárius 2-iki levele a b. Jósika-család levéltár „Családi levelezés” szekrényében, minek említését ezután a levelek idézésénél rövideg okáért mellőzzük.

növeli. De jól tudták azt a luteránusok is, hogy a Jósika Sámuel mellőzésére csak kifogásnak volt jó az a vélekedés, mit Bedeus életírója, a Bécsben befolyásra jutott *extrém-magyar párt* szájába ad, hogy t. i. Jósika Sámuel még fiatal egy ország kormányzására. Gróf Teleki József kineveztetése főként politikai okokban leli magyarázatát. Bécsben az a nézet jutott ugyanis érvényre, hogy a mindinkább örvökve ellenzék erejét és befolyását kedvezményekkel kell lefegyverezni. A református gróf Teleki József gubernátorrá kinevezése tehát — nem tekintve az ő személyes arravalóságát — politikai okokból a legjobb alkalomnak kínálkozott. A dolog tisztán és egyszerűen úgy áll, (írja Jósika Sámuel megnyugtató válaszát atyjának) hogy Őfelsége — Rhédei is a resignatioját beadván — a protestánsokat (értsd: reformátusokat) olyan hitsorsosok kinevezése által akarta consolálni, a kinek érdemei, alkalmatossága és konzervatív principiumai a legfelsőbb bizodalmat méltán megérdemlették.² Vagy a mint ugyanezt Bedeus életírója néhány rövid szóban így fejezi ki: *den Reformirten ein Compliment zu machen*³ — ez volt a Teleki kinevezésének legfőbb politikai célzatú rugója.

Pedig az ország közhangulatában mindinkább felszínre került s nagyobb erővel jelentkező reformtörekvést politikai sakkjátékkal elnémitani többé nem lehetett. A politikai életnek minden terén mutakozó nyugtalanságnak, lelki elégedetlenségnek hangja csendül meg gróf Bethlen Jánosnak még a gubernátor kinevezése előtt szóbeszéd közben tett eme nyilatkozatában is: „Nem csodálko-

zom rajta, hogy nem erősen kívánnak ide jönni; akár Teleki, akár Jósika, akár Pontius Pilatus jöjjön, nem tehet eleget nekünk; bizonyosan mű is őtet s ő is bennünket egy-két esztendő alatt meg fog unni, mert eleget nem tehet se onnét fejülről, se a mit innét kívánnak.”⁴

Az 1841—43-iki országgyűlést is ez a nyugtalanság és elégedetlenség jellemzi s ott rejtőzött a szívekben s olykor erősebb lángolással elő is tört. És hogy az a megelőző ú. n. *csöndes országgyűlés* után nem vált viharossá, főként a királybiztos báró Jósika János tapasztalt bölcsességének lehetett köszönni. Érthető tehát, hogy midőn az 1842. év elején az ő gyöngékedéséről szóló hírek Bécsbe is eljutottak, aggodalommal néztek a jövő elé. A fiúi gyöngéd, óvó figyelmeztetés mellett a bécsi aggódás és elismerés hangját is felismerjük Jósika Sámuel levelében, melyet atyjához írt: „Az Istenért kérem kedves jó Atyám, kimélje az egészségét s mindenek felett ne vegyen mindent, a mi odale történik, oly nagyon szívére . . . Tudja itt minden ember, mit és mennyit köszönhetnek Nagyságodnak s azért itt bizonyosan nem volt kissebb a consternatio, mint oda le, a mikor a Nagyságod rosszullétét megtudták.”⁵

Bécsben jól ismervén az erdélyi állapotokat azt is jól tudták, hogy valamint az országgyűlés nyugodt lefolyása érdekében nélkülözhetetlen szükség volt az öreg Jósikára oda lent: éppen olyan szükség van a fiatal, de máris sokat tapasztalt, tetterős, Erdély közügyeit jól ismerő, fent kedvelt és lent népszerű báró Jósika Sámuelre oda fent. De Jósika Sámuel maga is a legjobban tudta, hogy őt sorsa,

² B. Jósika Samu 1842 januárius 12-én atyjához intézett levele.

³ Eugen von Friedenfels: Joseph Bedeus von Scharberg I. k. (Bécs, 1876.) 125. l.

⁴ B. Jósika János levele b. Jósika Samuhoz 1848 januárius 10-én.

⁵ B. Jósika Sámuel 1842 januárius 23-iki levele.

hivatása, hazája és királya szolgálata Bécshez, a kancelláriai működéshez kötik. A beavatottak előtt az sem volt titok, hogy ő a gubernátori fényes hivatalt nem hogy kereste volna, hanem inkább mellőzése érdekében tett lépéseket. Egykedvű filo-

kedett, mintha ő, Jósika Sámuel, a Szent István tornyáért minden más érzést feláldozni kész volna. Nem is késett a szülők fájó érzését amaz önfeláldozásra is késznek mutatkozó nyilatkozattal megnyugtatóni, hogy akármicsoda oláhországi har-

Bárá Jósika Sámuel

zóiával vette tehát a kicsinyes mende-
mondákat, melyek Teleki kinevezése után
róla fent és lent egyaránt forgalomba
kerültek. És ha lelki nyugalmát nem
zavarták is, de annál érzékenyebben
érintette szívét, hogy édes anyját az ő
mellőzése bántotta s ki ezért úgy véle-

minczadra is kész volna lejönni, ha szü-
lőinek kedve telnék vele.⁶

A gubernátor kinevezésével lábra kelt
mende-mondák lassan elnémultak és Jó-
sika Samu Bécsben maradása nyomán a
szülői szívben támadt kedvetlenség is el-
enyészett; a kancellárián pedig mindin-

⁶ B. Jósika Samu levelei atyjához 1842 februárius 10-én és 16-án.

kább bebizonyosodott, hogy ott a Jósika Sámuel buzgalmára, munkaerejére kiváltképpen szükség van. Az erdélyi diéta sokszor bonyodalmas, kúszált szálait mesteri kézzel és bölcs belátással bontogató Jósika János sokszor nyugtalankodott a kancellária lassú munkája miatt, mert az országgyűlés nyugodt és eredményes lefolyását látta ezek miatt veszélyeztetni. A dolgok lassú, nehéz, sőt visszas folyásából táplálkozó kedvetlenség Jósika Sámuel leveleiből is minduntalan kiérezhető. Sőt ő maga nyíltan is megírja a dolgok nehéz folyásán aggódó atyjának a kancellária tehetetlenségét. „Már több alkalmatossággal megírtam volt kedves atyámnak, hogy mi a kancellárián úgy vagyunk — de nemcsak a kancellárián, hanem egyáltalában is — mintha Mesopotámiába s nem Erdélybe volna diéta.”⁷ Az ilyen s ehhez hasonló megjegyzések a legilletékesebb oldalról s a legönzetlenebbül rajzolják a bécsi kormány munkára való kép telenségét. Az újonnan kinevezett gubernátor, gróf Teleki József is teljesen tájékozva volt a kancelláriai ügyek állása felől s bécsi látogatása alkalmával Nopcsa Elek kancellárius működése iránt egész nyíltan kifejezte bizalmatlanságát, mivel „közelebbi relatióban sem akar lenni, Jósikával pedig a legnagyobb készséggel.”⁸ Nopcsa Elek valóban tétlen öreg úr volt, kancellársága alatt „Erdélyben a kormányzat és igazgatás szinte pangásba jutott” s nyugalmaztatása elkerülhetetlenül szükségessé válván,⁹ még az 1844. év folyamán meg is történt.

Nopcsa nyugalomba vonulása után báró Jósika Sámuel energiájának, munkaerejének szabad tere nyílt. De az ő kiváló ké-

pességeire a legnagyobb szükség is volt. Mert mikor báró Jósika Sámuel, mint a kancellária alelnöke s a király belső titkos tanácsosa 1844 december 2-ikán elfoglalta Nopcsa örökségét, néhány ezer elintézetlen ügydarab várt az ő elintézésére.

Ily nehéz viszonyok között kezdette meg Jósika Sámuel nehéz feladatát, melynek végzésében vezetőképességeinek legfényesebb bizonyítékait adta. Az 1846-ban megnyílt országgyűlés tehát igazi érdeme ket jutalmazott, midőn Nopcsa Elek nyugdíjazásával megüresedett kancelláriusi állásra ismét igen nagy szótöbbséggel báró Jósika Sámuel jelölte. Az országgyűlésnek Jósika iránt ismételten megnyilatkozott bizalmát most már a Felső kegye is megerősítette és őt így Erdély kormányzására a haza és király egyetértő bizalma emelte.

A nemzetek sorsát intéző isteni gondviselés munkáját ismerjük fel abban, hogy az ország kormánya élén a legnehezebb időben Erdély két régi, törzsökös családjának két erős hajtását szemlélhetjük.

Az egyik — kire az ország belső kormányzása vár — az ősrégi Garázda törzsből származó Telekiek ivadéka, a nagy Teleki Mihálynak méltó örököse; a másik — ki az ország legfontosabb ügyeinek intézésében a király oldalán áll, a régi időktől fogva kitűnő Jósika-család leszármazottja, ki így nagynevű atyjának kitűnő tehetségét és nagy őséneket: a kancellár Jósika Istvánnak, hivatali méltóságát is örökölte.

E két államférfit — noha közöttük korra nagy különbség volt — meleg, baráti érzés fűzte egymáshoz, a melyet a közös célú munka erősebbé és jellemök-

⁷ B. Jósika S. 1842 márczius 3-án írt levele.

⁸ B. Jósika Samu levele atyjához 1842 január 24-én.

⁹ Id. Szögyény-Marich László emlékiratai I. k. (Bpest, 1903.) 30. l.

nek sok rokontulajdonsága csak bensőbbé tehetett. A nélkül, hogy báró Jósika Sámuel és gróf Teleki József egyénisége között párhuzamot akarnánk vonni, lehetetlen észre nem venni, hogy jellemvonásaik, néhány alaptulajdonsága mennyire egyező. Valóban báró Jósika Sámuelre is nagyon illenek azok az elismerő szavak, melyekkel emlékirója: gróf Teleki József államférfiúi működését így jellemzi: „Mint kormányférfiú felvilágosodott, munkás és birtokában azon szép és gyakran nehéz hűségnek, mely a királyt és hazát nem választja el soha: s épen azért várt legyen rá kegy, vagy gáncs, a körülményekkel soha meg nem alkuvó.”¹⁰

Politikai működésében báró Jósika Sámuel is főként hazája és királya iránt tanúsított törhetetlen hűsége és meggyőződéséhez való szilárd ragaszkodása jellemezte. Amaz szabta meg cselekedeteinek irányát; a végrehajtás legtöbbször nehéz, küzdelmes munkájában pedig ez kölcsönzött neki erőt. Tetteinek rúgója nem az emberek elismerésében, avagy a gáncs elkerülésében, hanem abban az etikailag magas felfogásban rejlett, hogy minden helyes cselekedet önmagában hordozza jutalmát. Vagy a miként ő maga kifejezte: *Recte factorum merces est fessisse*.¹¹

Egyenes jelleme, meggyőződéséhez való erős ragaszkodása azért sohasem tette báró Jósika Sámuel a másokkal való érintkezésben merevvé, mert ő becsülni tudta a férfias meggyőződésre alapított törekvést, még akkor is, ha az az övével ellenkezett. Embertársaival való érintkezés-

sében megnyerő, előzékeny és már külsejével is kedves és vonzó. Ritka szellemi tulajdonságai mellett ezekben a jó tulajdonokban rejlett báró Jósika Sámuel nagy népszerűsége; ezekben az ügynevezett reform országgyűléseken elért sikeres munkájának oly kitűnő eredménye, hogy — saját szavai szerint — „egyedül hívott életre egy pártot, a másodikat vezette, a harmadikat előkészítette.”¹²

Báró Jósika Sámuelt őszinte, meleg ragaszkodás, a legbensőbb s az önfeláldozásig menő szeretet fűzte családjának minden egyes tagjához. Atyja, szülői iránt mindig gyöngéd, hív és engedelmes. Mindent kedvük szerint akar tenni, mindenről lemondani; testvérei iránt pedig úgy viselkedett, hogy a legjobb atyától többet várni nem lehetett.¹³ A legnemesebb altruizmus vezette minden tettében. Bizonyos mély filozófiával mondja: „Az embernek magának kevés az öröme az életben — elég szerencsésnek tarthatja magát, ha azoknak szerezhet némi megelégedést, kiknek azt kötelessége érzete és szíve vonzalma szerint kívánia és a lehetőségig eszközölnie kell.”¹⁴

Hasonlóan őszinte, mély és igaz volt a barátai és elvtársai iránt tanúsított hűségben. Szinte megdöbben, a midőn egyik legjobb barátjának s politikai törekvéseiben kiegészítő felének, Dessewffy Aurélnak haláláról értesül s megihletődésében legelőbb is azt a nagy veszteséget látja, melyet az elköltözött jóbarát „a hazára, a jó ügyre, minden békés fejlődésre nézve” maga után hágy.¹⁵ Jósika Sámuel ideálisan magas lelket egy-egy ilyen nagy vesz-

¹⁰ Toldy Ferencz összegyűjtött munkái, V. k. (Pest, 1872.) 366. l.

¹¹ B. Jósika S. levele b. Jósika Jánoshoz 1842 januárius 24-én.

¹² B. Jósika Samu 1842 januárius 12-iki levele.

¹³ B. Jósika Lajos levele b. Jósika Samuhoz 1856 december 4-én.

¹⁴ B. Jósika Samu 1842 februárius 16-án atyjához írt levele.

¹⁵ B. Jósika Samu levele atyjához 1842 februárius 16-án.

teség felett nem a mulandóság érzete ragadja meg, mely a halandó ember földi végzetére figyelmeztet, hanem az örök életbe vetett reménység, mely hivatására ébredt nemzetének ígérve van. Egyik igen jó akarója, Lobkovicz herczeg halálában is első sorban a „legtisztább akaratú férfi“-t fájlalja, a „kinél minden jó és üdvös szándék részvétre, pártolásra talált.“¹⁶

Báró Jósika Sámuel az ó-konzervatív párthoz tartozott. Neki is, mint pártja sok kiváló férfiának, a rohamos fejlődéssel szemben a mérsékelt és fokozatos fejlesztés volt politikai ideálja. Ily módon pártjának büszkesége, vezetőférfia volt. Korának egyik kitünősége, Szögyény-Marich László az 1839—40-iki magyar országgyűlés felső táblájáról emlékeztetve, azt mondja Jósikáról, hogy ő „a világ bármely parlamentjének diszére vált volna.“¹⁷

E kornak egyik monografusa, lángelméjét és energiáját dicsérvén, nagyratörő szenvedélyét is említi.¹⁸ Igaz, az ő lelkét nemes czélokért lángoló kiolthatatlan tűz élesztette, de nem hiúságok. „Bennem hivatali ambitio gyermekségem óta nem volt — igen közelről ismerkedtem jó korán minden politikai viszonyok miserabilitásával, mintsem hogy ilyenekben megelégedetlenségre okot találjak,“¹⁹ — tesz őszinte vallomást atyjának, midőn az a bécsi intrikák szövevényeibe mélyebben belátva, fiát esetleges mellőztetésének veszélyére figyelmezteti.

B. Jósika Sámuel politikai működése eredményeivel részletesen nem foglalkozva, meg kell emlékezni mégis kormányférfiúi törekvéseinek egyik legérdekesebb epizódjáról. Még le sem küzdhetette az elődjéről rámaradt elintézetlen ügyek sokféle ne-

hézségeit: mikor már az 1846-ban megnyílt országgyűlés előkészítése állította igen nehéz feladat elé.

Tisztán állott előtte a diéta jelentősége és az előkészítés nagy feladata. Ismerte a megoldásra várakozó országos kérdések fontosságát s a megnyitandó országgyűlés kívánalmait, várakozását. Tudta, hogy a már megindult reform most a legszélesebb rétegek kívánalmaiként fog jelentkezni. Az 1845 őszen tartott előértekezleten már kész terve volt, november hóban előkészületeit is befejezte. A legfontosabb ügyeket, mint a *nyelv, a megyei választások és az urbariale kérdéseit* a sikerrel kecsegtető kérdések között látta. De a bécsi kormányt a régi reactionalis szellem vezetvén, a királyi propositiok során az urbariálén kívül a többi operatumról még csak említést sem akart tenni. Sőt azt kívánták Jósikától, hogy az utolsó országgyűlésen, vagy közben a megyei gyűléseken is kiváló ellenzéki regálistákat hagyassa ki az országgyűlésre meghívandó regálisták sorából. „Erre categorice azt declaráltam: hogy ha a múlt országgyűlésen meghívott regálistákból csak egyet is kihagynak, hivatalomat azonnal leteszem; és így sikerült, hogy legalább a régibb regálisták közül senkit sem hagytak ki.“²⁰

Báró Jósika Sámuel, bár az országgyűlés előkészítése így küzdelmek elé állította, mégis jó reménnyel nézett eléje. De még ő is csalódott. 1846 februárius 2-ikán bizalmasan arról értesíthette gróf Teleki József gubernátort, hogy alkalmasint április 20-ra fognak a rendek összehívni, három hét múlva mégis arról kellett hírt adnia, hogy az országgyűlés meg-

¹⁶ B. Jósika S. atyjához 1842 márcz. 17-én.

¹⁷ Idézett Emlékiratai I. k. 10. l.

¹⁸ Friedenfels id. m. l. k. 155. l.

¹⁹ B. Jósika S. id. 1842 febr. 16-iki levele.

²⁰ B. Jósika Samunak 1846 márczius 8-ikán gr. Teleki József gubernátorhoz intézett levele, Erd. Nemz. Múzeum gr. Teleki-levéltár (a gyömrői-ágé.)

nyitására irányuló igyekezete meghiúsult²¹ és ez események annyival inkább elkésé-
rítették, mert az országos érdekű nagy
kérdéseket kicsinyes és önző személyi
érdekek hátráltatták.²² A „minden energi-
cus mozgalom esküdt ellenségei”-vel s a
„minden magyart és constitutionalis elvet
gyomrából gyűlölő” törekvésekkel mégis
felvette a küzdelmet. Valóban egy sze-
rencsétlen géppel állott szemben, „a mely
teremteni semmit sem képes, de mindent
meg tud akadályozni.” Így történhetett
meg az is, hogy bár „a főherczeg, her-
czeg Metternich, gróf Kollowrath — írja
Jósika — a diétára nézve több ízben el-
határozva mondták ki szándékokat, noha
a Handbillet, mely által 20. aprilis ter-
minusúl meg van nevezve, kezem között
van, úgy meg tudott mindent akasztani,
hogy most ott állunk, hol ezelőtt négy
hónappal és absolute semmi bizonyost
nem mondhatok, azt az egyet kivéve, hogy
ezzel a systemával, vagy inkább systema
nélküliséggel, becsületes, kormányához és
hazájához hív ember nem élhet. Törni is
kell ennek — folytatja — minél előbb
egy vagy más oldalra, én legalább töké-
letesen el vagyok határozva, hogy ezen
állásomban nem maradok s ezt egész
nyilvánossággal Legfelsőbb helyt is jelen-
tettem.”²³

Hat hónapi vergődés és küzködés után
be kellett látnia, hogy azokra a kérdé-
sekre, melyektől a jövő országgyűlésnek
minden remélhető sikerét feltételezhette,
jó választ nem várhat, sőt saját sza-
vai szerint — azon befolyást látta növe-
kedni, melytől a hazára nézve rosznál

egyebet nem remélhet, beadta hát lemondás-
át. „Nem tehettem — írja Telekinek —
hogy pictus masculus gyanánt nevemet
kölsönözzem olyan tervek kivitelére, me-
lyek önzésből, ármánykodásból, felületes-
ségből, a magyart s alkotmányát egyaránt
gyűlölő indulatból vették eredetöket.”²⁴
Érélyes fellépése végre is győzött. De a
„dii minorum gentium,” a legalacsonyabb
eszközöktől sem riadt vissza és kicsinyes
ráfogásokkal gyengíteni igyekezett azt a
befolyást, melyet báró Jósika a legfelsőbb
helyen is biztosítani tudott. Azt hozták
fel ellene, hogy felelős miniszteri szere-
pet kíván játszani, hogy népszerűséget va-
dász, hogy alternatívákat állít fel a kor-
mánynak, mit még eddig senki se merész-
lett. „Mindezen ármányokon — írja Jó-
sika — végtére győzedelmeskedni látszik
dolgaink tisztább felfogása... s bizton
hiszem, hogy az országgyűlést nemsokára
kihirdetjük.”²⁵

B. Jósika Sámuelnek az országgyűlés
lefolyása alatt kifejtett önzetlen, hazafias
működése, az országgyűlés lezajlása, az
azzal kapcsolatos s az azt követő esemé-
nyek rohamos fejlődése egészében véve
ismeretesekek. Miután az unió törvényben
is kimondatott, Jósika Sámuel beadta le-
mondását. Az Európán végigszárguldó
óriási vihar minden társadalmi és politi-
kai intézményünket gyökerében rázta meg
és hazánk annyi jelesével együtt báró
Jósika Sámuel is elsodorta a küzdelem
teréről. De midőn a romokon való újra-
építés ideje elérkezett, a reménykedő nem-
zet Erdély volt kancelláriusától, a jövőendő
kifejlődésre igen sokat remélhetett, mert

²¹ B. Jósika Samu levele gr. Teleki József
1842 februárius 23-án. — Ugyanott.

²² V. ö. B. Jósika Samunak gr. Teleki József-
hez fent idézett 1846 márczius 8-iki levelével.

²³ V. ö. B. Jósika Samunak idézett, 1846
márczius 8-iki levelével.

²⁴ B. Jósika S. levele gr. Teleki Józsefhez
1846 május 22-ikén; Erd. Nemz. Múz. id. levéltára.

²⁵ V. ö. B. Jósika Samunak gr. Teleki József-
hez 1846 május 22-ikén írott levelével; Erd.
Nemz. Múzeum gróf Teleki-levéltára (a gyömrői
ág.)

Jósika a legnagyobb megpróbáltatás idején sem adta fel a nemes küzdelmet. Andrassy már 1850-ben meleg részvétellel említi Jósika Samunak a hon — szegény árva hon — javára tett férfias lépéseit s azon meggyőződését fejezi ki, hogy ha az áldás és siker elmarad, „mi hogy elmarad, fájdalommal hiszem — írja reménytelen lemondással Andrassy — de legalább Te és Ti — folytatja — nem lesztek okai s nyugodt lélekkel fogtok megjelenni azon bíró előtt, ki sáfarkodástokról számot kérend.”²⁶

Az abszolutizmus idején közhivatalt nem vállalt, 1859-ben miniszteri tárczával kínálták, nem fogadta el; de nagy összeköttetései révén s magán- és társadalmi úton a haza jobbjával együtt nem szünt meg a nemzet sorsát, a „jobb kor” eljövételét állandóan elősegíteni. Az 50-es évek közepén ébredező nemzeti szellem s köztők az Erdélyi Nemzeti Múzeum újraéledt ügye őt is tette szólította. A múzeum alapítása körül ugyan kimondottan vezetőszerpet nem vitt, de nagy összeköttetései révén alkalma volt a múzeum ügyét előmozdítani. Gr. Mikó Imre Jósika Sámuel támogatásától sokat várt s bizonyára nem is késett őt a megindult mozgalom felől idejekorán értesíteni. A két államférfit igaz, őszinte baráti érzés fűzte egybe. Jósika Sámuel erdélyi látogatásai alkalmával évek során át oly szívesen kereste fel Kolozsváron gróf Mikó Imrét s oly örömet töltötte vele szabad idejének nagy részét, hogyha erre vagy egyszer alkalom nem nyílt, Jósika Sámuel szintűgy egyedül érezte magát ebben a különben is üres, a mindenben, csak Isten

után, magyar érzésben nem devalvált városban.²⁷

Természetes tehát, hogy br. Jósika Samu is csendes apostolául szegődött, a barátja lelkéhez nőtt s a közös haza nagy céljait szolgáló múzeum ügyének, melynek érdekében tett buzgólkodásának korán jelet látjuk. Már 1855 novemberében így ír Jósika Sámuel testvérének Lajosnak: „Hát Mutzi (értsd: Mikó) írt-e valamit Berde iránt? Kérlek mond meg neki, hogy a Kemény József testamentumának az Erdélyi Múzeumról szóló részét küldje meg Ürményinek, a kinek nem fog ártani a dolog állását körülményesen leírni; én ugyan elbeszéltem neki, de sok mindenféle mozgásai között könnyen elfelejtette.”²⁸

Mikó Imre barátja érdeklődését állandóan táplálta s mikor a Múzeum alapjára gyűjtést indított: őt is belevonta. Néhány különböző szövegű aláírási ívet azzal a kéréssel küldött meg neki, hogy ő azokat mindazon erdélyi és magyarországi honfitársaihoz küldené el, kiktől a múzeum pártolását remélheti.²⁹ És Jósika nemcsak teljesítette a baráti kérést, hanem a siker érdekében, a hol csak lehetett, személyesen is közben járt. 1857 márczius 6-án egy nagyobb ajánlatot is jelentett be, ezt írván Lajos fivérének: „Apponyi az Erdélyi Múzeumnak kárpótlási papirokban 2000 ft. ígért, mond meg ezt Mutzinak, addig is, míg az aláírási ívet leküldöm. Vidától — kinek izend meg mingyárt — megvárom, hogy azonnal illő említést teszen a szép ajánlatról.”³⁰ A midőn így Jósika a köz elismerése által kíván a gyors adakozónak hálát mutatni

²⁶ Gr. Andrassy 1850 szept. 3-iki levele.

²⁷ B. Jósika Samu levele gr. Mikó Imréhez; Erd. Nemz. Múzeum gr. Mikó Imre Levélmásolati könyve IX. k. 98. levelén.

²⁸ November 11-iki leveléből.

²⁹ Gr. Mikó Imre levele br. Jósika Samuhoz, 1856 december 20-ikáról; gr. Mikó idézett Levélmásolati könyve IV. 58. levele.

³⁰ Vida a „Kolozsvári Közlöny” cz. lap szerkesztője volt.

s a honfitársak buzgalmát felébreszteni; nem mulasztja el a késlekedők iránt is felhívni a figyelmet. Sárospatakon jártában 1858 augusztus 27-én u. i. Mikóhoz levelet írván, arra hívja fel figyelmét, hogy Szentkeresztit nem ártana figyelmeztetni az aláírások siető felküldésére, „mert tartok tőle — jegyzi meg — hogy nem oly pontos teljesítő, mint gyors ígérő.”³¹

Jósika a Múzeum érdekében kifejtett buzgólkodásán kívül, a maga részéről és családja nevében is hozzájárult annak felállításához. Erre őt neve, hazája szeretete és családjának tradíciói egyaránt kötelezték s nagyobb alapítvány adására ösztönözték volna még akkor is, ha nem égett volna lelkében az a nemes, kiolt-hatatlan s a múltak küzdelmeiben teljesen megacézélosodott hazafiúi szenvedély, mely honfitársait is a szokottnál nagyobb hévvel élesztette. Ő tehát a mint a Múzeumnak egyidőre elalélt ügye ébredezni kezdett, azonnal megtette ajánlatát. És a midőn a „tettek ideje” elérkezett, Mikó Imre már ez ígéretre való hivatkozással figyelmezteti barátját, hogy az ügyre nézve mondhatlan jó hatást eszközölne, — írja Jósikának — ha szóval néki tett nagylelkű ajánlatát közzétehetné s azt többek által követendő például felállíthatná.³²

Báró Jósika Sámuel noha már régen elhatározta, hogy a Múzeum ügyét tőle telhetőleg a legnagyobb áldozattal fogja előmozdítani: az alapítvány ügyét előbb a családja iránt mindenkor tanúsított legnagyobb figyelemmel és gyöngédséggel készítette elő. Mikó levelének vétele után Lajos fivérét levéllel kereste fel, melyben múzeumi ajánlatáról így emlékezik meg:

„Mikónak is vettem felszólítását a Múzeum iránt. Már ebben a tárgyban édes Lajosom, ne vegyétek rossz néven, ha egy kissé generosusabb leszek, mintsem különbeni állásom javallaná; ha Isten életet és megsegít, idővel azt is kipótolhatom nektek; de különben is, ha én nevezetesebb summával járulok a célhoz, Tik kevesebbel is tehetitek meg.”³³ E sorokban megnyilatkozó gyöngéd testvéri szeretet és figyelem hasonló visszhangra talált: „Ha a Múzeum felállításához környülményedhez nagyobb summával járulsz, nézetem szerint nem csak néked, hanem familiánknak a jelen és jövő kor előtt dicőségére szolgál. Persze, hogy mi, kik azt mondhatjuk, hogy annyit teszel értünk, minél a legjobb atyától többet várni nem lehet, rossz néven vehetnők, de hidd el, bele találjuk magunkat és csak azt fájlalnók, ha ennek kipótlásáért valamit magadtól megvonnál. Én ugyan interressatus legény vagyok, nem tagadom és igen sans façon szoktam minden jószágodat elfogadni. De hidd el, nagyon fájna nekem, ha látnám, hogy annyi kedvetlenség után, azt a mi Isten és ember előtt Téged illet, magadtól megvonnád, más commoditásáért és ez legkevesebb, a mit arányodba nemcsak magamról, hanem mindnyájunk hozzá tartozandókról mondhatok.”³⁴ Jósika Sámuel azután még egy levelet írt a múzeumi alapítvány ügyében Lajos fivérének, melyben vele a következőket közli: „Ha nincs ellenetekre, Magam s a Te s a Jankó nevében a múzeumnak fogom azon régi arany- és ezüst pénzeket ajánlani, melyek szegény Atyánkról maradtak; az aranyakat úgy is csak

³¹ Gr. Mikó Imre id. Levélmásolati könyve IX, k. 98. levele.

³² Gr. Mikó Imre b. Jósika Samunak 1856

november 19-én írt levele; az id. Levélmásolati könyv. IV k. 16. levelén.

³³ Az 1856 november 29-ikén kelt levélből.

³⁴ B. Jósika Lajos 1856 decz. 4-iki leveléből.

az arany becsértékében váltottam meg Töletek, pedig kétszer annyit legalább érnek, az ezüstöt pedig nékem ajándékoztatok, így tehát az én részemről nem nagy a generostás s jobban hangzik, ha együtt adjuk. Szeretném még odaadni a szegény Anyám fűvek collectióját, ha a moj meg nem ette volna — nézzél egy kisség utána, hogy megérdemli-é, mert ha megvan, a Flora Transilvanicara nézve igen szép gyűjtemény lenne.³⁵

E nyilatkozatok Jósika ajánlatát az adomány reális értékén jóval felül emelik s a legmagasabb ethikai tartalommal telítik. A szülők nemes szenvedélyének becses ereklyéit testvéreivel együtt kívánja a nemzeti ügynek felajánlani, hogy azok mintegy a család közös örökségéből szálljanak át a nemzetnek örökéletét munkáló kulturális nagy céljaira. Mintha maga köré gyűjtené testvéreit és földézné elköltözött szülőit is a nemes áldozat tűzéhez.

Mikó Imre az alkotás vágya nyugtalan-ságával várta Jósika választát.³⁶ Annál nagyobb volt öröme, midőn a várva-várt válasz, melyben alapítványát bejelentette, újesztendőre megérkezett. Kérvén őt, hogy ne a Múzeum iránt való részvétlenségnek, hanem inkább apróbb akadályoknak tulajdonítsa, ha válaszával késett, így folytatja: „Most sietek hibám helyrehozásával s kívánlak értesíteni: hogy dicső példadat, habár csak távolról is követve, a felállítandó Múzeum számára 1-ször 10.000, tizezer forintot erdélyi kárpótlási papirokban, azoknak nominális értékében, mihelyt nekünk kiadattatnak, úgy ajánlok, hogy maga a tőke el nem idegeníttethetvén,

ennek kamatai az intézet folyó szükségeinek pótlására esztendőnként fordíttasson.

2-szor. Magam, Lajos és János öcseim nevében 28 arany és 57 ezüst és réz, régi római és magyar pénzeket és emlék — nem tudom hirtelen minek nevezem az új magyar szótár szerint — numismákat.

3-szor. Szegény Anyámnak egy igen szép és terjedelmes száraztott Flora Transilvanicaja maradt, ezt is örökösei nevében oda szántam, ha Lajossal értekeződvén, úgy találnátok, hogy az idő viszontagságai által becsétől meg nem fosztott s még használhatónak tekintődhetik. Feltételül csak azt kívánom ajánlataimhoz kapcsolni: hogy az intézet Kolozsvártt — belszerkezete, igazgatása etc. kizárólag magyar legyen; különben örököseimnek vagy hagyományosaimnak az ajánlottaknak visszavételét fenhagyom.³⁷

Báró Jósika Sámuel és a Jósika-család a nagyszerű adománynyal az Erdélyi Nemzeti Múzeum legnagyobb alapítói közé lépett.³⁸ A szép példa pedig erkölcsi hatását is a legnagyobb mértékben éreztette.

Gróf Mikó Imre pedig köszönetének és hálájának kifejezéséül szószerint ezeket írja: „Annyit es oly szépeket akarnék neked mondani, hogy akár mint keresem a szókat, nem találok eléggé méltót, mely voltaképen kifejezze azon benső öröm- és hálaérzelmet, melyre engem nagyszerű múzeumi ajánlatod kötelezett. Már magában azon jelentékeny összeveg, mit e célra áldozni szíves voltál, örök hálára buzdít minden jól érző hazafit — de másfelől örömmel kell látnom: mily felszámíthatatlan az erkölcsi hatás, mit magasztos

³⁵ Az 1856 december 16-iki levélből.

³⁶ Gr. Mikó Imre levele b. Jósika Samunak 1856 december 20-ról; gr. Mikó Imre id. Levélmásolati könyve IV. k. 58. levelén.

³⁷ Gr. Mikó Imre idézett Levélmásolati könyve V. k. 66. levelén.

³⁸ A „Kolozsvári Közlöny” 1856. évi utolsó száma a Múzeumnak tett ajánlatok közleménye során b. Jósika Samu ajánlatát méltán mindjárt a nagy alapító, gr. Kemény József után említi.

példaadásod az intézetre nézve előidézett: nemes vetélkedéssel sietvén mindenki azt erejéhez képest a lehetőségig követni; úgy, hogy teljes bizonyossággal merem állítani, hogy azon minden reményemet feljülhaladó szép siker, mely az eddig békjött ajánlatokban mutatkozik, semminek egyébként, mint készséges hazafi indúlattal hozott példányszerű ajánlatodnak tulajdonítható.

Jól tudom én édes Samum, hogy a te magas lelked önmagában keresi és találja nemes tetteinek jutalmát; s én nem is más indító okból tevén e legőszintébb és igazabb nyilatkozatomat, mint egyfelől azért, hogy magamnak új alkalmat vegyek azon nagy tiszteletnek kifejezésére, melylyel nemes jellemed iránt mindig viseltetem, másfelől pedig, hogy örömmel adjam tudtadra azon nagy benyomást, mit ezen lépésed az ország közvéleményére a legjobb időben ily jó következással gyakorolt.³⁹

A Múzeum alapítása körül a legnemesebb férfiakat egyesítő buzgó törekvést s oly sok lelkes hazafinak féltve őrzött eszményét csakhamar látható siker koronázta. Báró Jósika Sámuel a Múzeum megnyitásán részt nem vett ugyan, de bizonyára nagy lelki örömmel szemlélte sikerét an-

nak a törekvésnek és munkának, melyről bízvást elmondhatta, hogy „et quorum pars magna fui”.

A Múzeum megnyitása ünnepén a Jósika-családnak méltó képviselőt a közügy iránt nemcsak mindig érdeklődő, hanem azt egy emberéleten keresztül fáradhatatlanul munkáló, „integer vitae” báró Jósika Lajos teljesítette, melynek lelkes lefolyásához a múzeumi ebéden mondott „liberális szellemű” beszédével is hozzájárult. A Múzeum megnyitásáról Jósika Sámuel is tőle vette az első közvetlen értesítést.⁴⁰

Báró Jósika Sámuel a Múzeumnak további sikereit nem sokáig szemlélhette, mert annak megnyitása után néhány hónapra a Végzet elszólította az élők sorából. 1860 márczius 28-án bécsi lakásán, legközelebbi rokonai s barátai környezetében és részvététől kísérvé, halt meg. Mondjunk egy magyar Miatyánkot — így szólott a jelenlevők egyike. Ez a magyar Miatyánk, mely Jósika Sámuel lelkét a Mindenhatóhoz kísérte, ugyanabból a megszentelt érzésből fakadt, mely néhány hóval ez előtt az Erdélyi Múzeum megnyitásán diadalmaskodott.

Dr. Szádeczky Béla

³⁹ Gr. Mikó Imre Levélmásolati könyve V. k. 23. levele.

⁴⁰ B. Jósika Lajos levele b. Jósika Samunak 1859 október 25-éről.

Nagyajtai Kovács István.

(1799—1872)

Egy középület emelésében azt illeti-e a nagyobb dicséret, ki az építéshez szükséges anyagot adja, vagy azt, aki a kész matériát egybegyűjti, szakértő kezekkel rendezi, formálja s a holt anyagból műremeket hoz életre? Az ajándékozó-e az érdekesebb vagy az építő? Bizonyos azonban, hogy arra kettőjük vállvetett munkája egyaránt szükséges. Az Erdélyi Múzeum aligha létesül, ha nincs a két Kemény, Gyulay s Erdély többi lelkes főura és asszonya;¹ de nélkülözhetetlen szükség volt olyan emberre is, ki a nagyokat áldozatra serkentse, a hitetleneket az intézet szükséges voltáról meggyőzze, ügyének a jobbakat megnyerje, ki e tudományos intézetet születésekor szerető gonddal ápolja, nagy tudásával, szorgalmas munkájával gyarapítsa, életrevaló gyakorlati tanácsaival támogassa s egy folytonos tanulásban és munkában töltött élet gazdag tapasztalásával megerősítse.

Kovács István rövid életrajza: dolgozott és tanult. Dolgozott becsülettel, ritka lelkiismeretességgel, pontos kötelességtudással és mindig önzetlenül. Tíz évnél tovább volt jegyző a Kormányshéknél. Fizetést semmit, munkát annál többet kapott. Még pedig nemcsak hivatalos, hanem privát munkát is. Ha főlebbvalói „kitüntetésből” effélékkel terhelték meg munkabíró vállát, nem zúgolódott, végezte fáját, a

székelyt jellemző jókedvvel; dolgozott igen sokszor két ember helyett s béketűrőssel nyugtázta e külön munkákért járó egyetlen jutalmat a *brávót*. És tanult. A latin mellett már gimnázista korában megtanult jóformán a maga erején németül. Gubernialis kancellista korában hivatalos rengeteg dolga mellett is ráért a könyvtárakban kutatni, Kolozsvár történetében buvárokodni, Erdély és a székelység küzdelmeit, viszontagságait tanulmányozni és munkája eredményét a kolozsvári *Nemzeti Társalkodóban* kiadni. A múlt század harminczas éveiben már annyira otthon van Erdély históriájában, hogy műkedvelő létére meg tudja bírálni és helyre igazítani a hivatásos historikusokat. Alapos tudással, érett kritikával írt történeti értekezéseivel nevének széles körben becsületet és barátokat szerzett.

Első sorban a jeles régiség- és történetkutatónak, a lelkes gerendi grófnak, Kemény Józsefnek barátságát szerezte meg. Szeretetük közös tárgya: a história ismertette meg őket egymással. Az ismeretség a személyes érintkezéssel, a sűrű levelezéssel, végül a közös munkával nagy lelkeket jellemző benső barátsággá, meleg szeretetté érlelődött. Kemény magához emelte, megbecsülte az egyszerű hivataltnokot, Kovács rajongó lelkesedéssel csüngött gr. Keményen. Hogy barátságuk

¹ Hogy e múzeum iránt mint érdeklődtek még Erdély előkelő asszonyai is, annak bizonyítására álljanak itt őzv. báró Jósikáné szavai: „A hunyadmegyei főispán azt ígérte nekem, hogy a nyáron, vagy az idén valamikor ásatásokat tétet Hátszeg vidékén s szeretném, hogy Kovács ott lenne akkor, mert miután *Múzeumunk már van*, gondoskodnunk kellene, hogy bírjunk illő darabokat is, miiket belé rakjunk.” Kovács 1845 június 21-én Keményhez intézett leveléből.

mit használt a történetírásnak, méltatni fogja, ki Erdély és a székelység történetére összegyűjtött és részben kiadott egykorú naplókra, oklevelekre, országgyűlési végzésekre stb. ma is rá van utalva.

Kovács élete céljául tűzte ki, hogy Erdély történetét megírja. Lehetetlen volt nem látnia a roppant nehézségeket, miket az adatoknak fáradságos és költséges összegyűjtése iminnen-amonnan lépten-nyomon okozott. Nagybecsű kéziratok egyházzak, intézetek birtokában heverték rendezetlenül, vagy kallódtak el egyeseknél gondatlanság miatt; drága műemlékek gondozás nélkül pusztultak, Bécsbe vagy legjobb esetben a pesti múzeumba vándoroltak. Benkő József gazdag kéziratgyűjteménye elkallódott, növénygyűjteménye elpusztult; római felíratos köveket, gyönyörű mozaikpadlókat III. Károly Bécsbe vitetett. Eder Károly kizsákmányolta Kolozsvár, Szeben, Brassó, Segesvár s a többi szász városok levéltárait s eladta Magyarországnak; Várhelyen a becses római emlékeket burján növi be, mindenütt, minden régiség iránt a hazafiak részéről a legkárhözatosabb közöny. Lehetetlen volt be nem látni e vígasztalan állapot tarthatatlan voltát. Lehetetlen még a laikusnak is. Hát még azoknak, a kik, mint Kemény és Kovács tapasztalásból tudták, mennyi nehézséggel kell küzdenie a kutatónak. Levelezésükben nem találjuk ugyan nyomát kifejezetten a múzeum eszméjének, de annál több a panasz egyes adatok, ritkább kéziratok kézrekerítésének nehézségén. Személyes találkozásukkor, Gerenden, Kemény kincseket érő gyűjteményének láttán kétségtelenül meghányták-vetették, miképpen kellene a múltból megmenteni a még megmenthetőt, miképpen lehetne egyesíteni magáno-

sok gazdag gyűjteményeit, hogy az addig elrejtett, jóformán holt kincsek mindenkire nézve hozzáférhető közkinccsé váljanak. Kemény József és Sámuel ajánlatai legalább erre enged következtetni. De erre főképpen azok a megfontolt, érett gondolatok, miket Kovácsnak e múzeum tárgyában írt röpiratában találunk.² Mert — ki hinné? — a grófok ajánlatát szükség volt Erdély közönségének jóindulatába ajánlani. A kik luxusnak tartották az effajta intézményt. Kovács megmagyarázta, hogy Kolozsvárt, a hol három középiskola van, Gubernium székel, a hol Erdély lakosságának színejava szokott tartózkodni, ilyen intézet mindennapi szükség. Hadd jussanak könyvebben tanulók és tanítók a tudomány forrásához. Hadd tanulhasson, a ki akar, hogy többé senkit ne érjen olyan szégyen, mint a gyulafehérvári múzeum örét, ki kénytelen vala egy francia tudóstól fogadni el magyarázatot egy Erdélyben talált római régiség felől. „Ám jól van,” szóltak mások, „legyen múzeumunk, de honnan vesszük ennek fentartására, gondozására a szükséges pénzt?” „E hon nemeseknek és nem nemes születésű ugyan, de nemes szívű polgárainak hazájukért való áldozatkészségéből,” feleli Kovács. Az 1811-iki nemesi fölkeléskor minden normális nemes telekre 1 frt. 48 krt. róttak ki. Ha akkor tudtak áldozni a honért a nemesek, áldozhatnak most is, a mikor egy hasznos és szükséges intézmény létesítéséről van szó. Lám, egy primipilus vagy pixidarius nemesnek évi adója 4 frt., lehet-e akkor egy normális telek után 30 év multán 1 frt. 48 krt. sokalni? E rovatból nemcsak a múzeum felállítására és gondozására szükséges pénz telnék ki, hanem a fenmaradó összeget még a ne-

² Nagyajtai Kovács István: Az erdélyi magyar nemzeti múzeum ügyében. Kolozsvárt, 1842.

mesi fölkelés rovatából megmaradt s a rendek rendelkezésére álló 42 ezer forinthez csatolván, a „játékszínt” is végleg föl lehetne segélni. E kevés áldozattól nem szabad visszariadni, mikor Magyarországon ugyane célra összehasonlíthatatlanul nagyobb összegeket áldoznak. „Fel tehát hazámfiak!” szól Kovács. Állítsunk múzeumot! Mert általa hazánknek nemcsak hasznát, javát mozdítandjuk elő, hanem dicsőjét és dicsőségét is. És e hon haszna és java, a hon dicsője és dicsősége: a mi hasznunk és javunk, a mi dicsőnk és dicsősögünk.”

Szavának volt eredménye. A rendek az országos múzeumnak Kolozsvárt való fölállítását kimondták s jóváhagyás végett a Fölséghez fölterjesztették. De év múlt év után s a jóváhagyás mindig késett. 1847-ben megsürgetik. Hasztalan. Bekövetkeznek a 48—49-iki napok viharai, be az ötvenes évek nyomasztó csendje. A határozat végrehajtására ki mert volna gondolni?

1855 nyarán Kemény József nagy beteg lesz. Környezete a legrosszabbtól tart. Mi fog történni az ő gyűjteményével? Csak Pestre ne kerüljön s a gyűjtemények e rendezetlen chaoszban végkép el ne vesszen. Gróf Mikó Imre aggodalmai ezek.³ Közli Kovács Istvánval, ki 50-től fogva mint bűnfenyítőszéki tanácsos, Beszterczén lakik. Ezzel az Erdélyi Múzeum ügye ismét aktuálissá válik. De sürgőssé is, mert Kemény 1855 őszén meghal. Meg a nélkül, hogy Kovácscsal, munkáiban segítő társával, eszmékben, aspirációkban, célokban oly közeli rokonával még egyszer találkozhatott volna. Lehetetlen megindulás nélkül olvasnunk a gróf özvegyének Kovácshoz küldött levelét. Mint nyugtalankodott, kül-

dött Kovács elé, ki érkezését jelezte, mint remélt, várt az utolsó pillanatig. Hiába! Kovácsnak egy Galicziában mulató kollégáját kellett Beszterczén helyettesítenie. Ezért kellett elmaradnia utolsó találkozásuknak! Pedig mennyi megbeszélni valójuk lett volna! Végrendeletében a gróf gyűjteményét az országos (Landes) múzeumnak hagyja. Ilyen nevű múzeum pedig nincs. Erdélyben éppen nincs. Mikó kétségbe van esve; nem kerül-e a drága gyűjtemény Szebenbe. Kovács véleménye szerint a gróf végrendeletében az *országos* szót úgy kell érteni, hogy a gyűjteményt azon múzeum örökölje, melynek Kolozsvárt leendő felállítása országosan el van határozva... ez lévén — folytatja — tudtom szerint az elhunyt gróf akarata a Múzeumállítás eszméje fogatosításától fogva saját haláláig.” Hívták ugyan e múzeumot *nemzetinek* s a nemzetiségek, kivált a szászok kedvéért *bazainak*, de a gróf *országos* múzeumon csak a Kolozsvárt országos határozat értelmében állítandó múzeumot érthette. Ha azért az erdélyi magyarok és székelyek keblükben, Erdélyben múzeumot akarnak állítani, arra itt az alkalom. Csakhogy saját erejükre vannak utalva. A kormányra nem támaszkodhatnak, mert annak nem érdeke a múzeumállítás s ha állít is, inkább szász hazánkfiak számára állítja. E dologban tehát a régi nyomokon kell haladni. Országgyűlési határozat van és az a Fölség elé volt terjesztve, ki arra még nem válaszolt. A gyűjtemény életben lévő tulajdonosai megsürgethetnék kérésüket. A múzeum állítására anyag volna bőven. Eszterházi Bécsben levő numizmatikai gyűjteményének gazdagságát, Erdély viszonyainak ismeretére nevezetes, sőt nélkülözhetetlen voltát csak a Kemény József

³ Erre és a következő dolgokra nézve ld. Mikó 1855. és 56. évi levelezését.

könyv- és kéziratgyűjteménye közelíti meg. A kormány támogatását nem remélhetvén. az áldozatkész hazafiakra vár a kötelesség. „Ha bizonyos tőkepénzhez juthatnánk — írja Mikónak — melynek kamatjából Kolozsvárott néhány szobás házat kibé-

mindenesetre Kolozsvárt állítandó múzeumnak ajánlotta s hagyta, addig is, míg az országnak alkalma nyílnék az országos végzés folytán a körülményekhez alkalmazkodva tovább intézkednie, engedtesék meg a gróf Kemény gyűjteményét a

Nagyajtai Kovács István

relni, egy könyvtárort és egy szolgát fizetni s némi kellékeket beszerezni lehetne, ez esetben legjobbnak látnám a gróf Kemény József halálával előfordult alkalmat felhasználva, a kormánytól kérni, hogy miután az elhunyt gróf gyűjteményét egy

szándékolt múzeum alapjául venni Kolozsvárott, a hol a szükségesek evégre készek.”

A bizonyos tőkepénzre, néhány szobás házra való gyöngéd célzást könnyű megérteni. Mikó is megértette és 1856 áprilisában megtette fejedelmi alapítványát, mely-

lyel egy csapásra az Erdélyi Múzeum ügye biztosítva volt. Özönével kapta a nemes tettét magasztaló leveleket, de a levelek közt bizonyára egyet sem tartott értéke-sebbnek, mint a Kovácsét. „A nagyszerű, hazafias áldozatok — írja Kovács — melyek egy nemzet szellemművelődése végett tétettek, minden időben és minden népek-nél nagy és magasztos tettek voltak. Azok kétségkívül ma is. De vannak időszakok, melyek egy vagy más nép sorsa végleges eldöntésére befolyással bírnak. És van-nak néha népek, melyek nemcsak politi-kailag, hanem nemzetileg is veszvék, ha-hogy ezen befolyást önerélylyel ellensúlyozni s maguktól eltávolítani nem tudják. Ilyen időket élünk most. Hogy a magyar mikor tűnt fel e világ népei közt, nem lehet tudni, de annyi bizonyos, hogy olyan csapás, mint közelebből, soha a magyart nem érte. Ha volt tehát valaha szüksége a magyarnak nemzeti léte fentartásáról és emelkedéséről gondoskodnia, korunkban igen is van. S ha létezik mód, mely által nemzetiségét újabb körülményeinek közepette biztosíthatja s az élő nemzetek so-rában ismét díszes állást vívhat ki magá-nak e mód, úgy hiszem, főképp a minden oldalról szellemművelődés és műveltség nemzeties irányban.”

A két haza minden tájára röpülnek szét a felszólítások az Erdélyi Múzeum ügyében. Vegyen részt tehetsége szerint mindenki a nagy nemzeti munkában! Mindenki, nemzetére való tekintet nélkül! Akadtak s köztük Teleki Domokos is, kik a nemzetiségeket jónak látták volna ki-zárni a közös munkából. Mert az ő rész-vétük ártana magyarságunknak. Könnyen megesnék, hogy e téren is elnyomnák a magyart. Mikónak nincsenek ugyan efféle aggodalmai, mégis jónak látja a Kovács

véleményét kikérni. Attól, véli Kovács, hogy a nemzetiségek e múzeummal el-nyomnak, nincs mit félnünk. Múltja e föl-dön s így múltjára vonatkozó emléke is csak két nemzetnek van: a székelynek s a magyarnak. A földbirtok jó és számba-vehető része (akkor!) e két nemzet kezén. Erdély irodalma csak magyar. A verseny-től hát nincs okunk félni. Mert ha mi magunk nemzetiségünket, ez országban vezető szerepünket meg nem tudjuk védeni múzeum nélkül, múzeummal sem. „A kik ellenkező véleményben vannak — foly-tatja tovább — azok, úgy látszik nekem, a múzeumot nemzetiségünk oly Palla-diumának nézik, minő Pallas képe vagy szobra volt Trójában.” Igyekezzünk társ-népeinkkel vagyonban, műveltségben, mun-kásságban és tettekben lépést tartani, akkor élni fogunk múzeum nélkül is, kü-lönben elvesztünk múzeumunkkal együtt.

És ez Kovács István utolsó szava az Erdélyi Múzeum ügyében. Régi álma valóra vált. Az intézet élt, virágzott. Mikó soha sem szünt meg elismeréssel adózni e lelkes, önzetlen férfiú érdemei iránt. Sokat beszélt róla Paget Jánossal, egy ide szakadt angollal, Kovács régi ismerő-sével. Szerettek volna fáradsága jutalma-képpen számára a múzeumnál egy kényel-mes állást biztosítani, hadd fejezhesse be már valahára Erdély történetét. Nem si-került. Ő csak a munkából kért részt, a dicsőségből, a jutalomból nem. „Az én ér-demem — úgy mond — a közélet terén mindenestre kevés és azért az öntudat, hogy megtettem azt, mit tehetségem s körülményeimhez képest tettem, a ke-belnyugtató érzet jutalmával oly édesen és bőven jutalmaz, minél kedvesebbet és jobbat, valamint eddig soha sem kíván-tam, úgy ezután sem kívánok.”

Márkos Albert

Mike Sándor.

(1795—1867)

ANEMZETI szellem életrekelése az osztrák járom alatt : ez volt az *Erdélyi Nemzeti Múzeum* megalapítása ; a nemzetnek mindent fölülmuló áldozatkészség, ez volt építő mestere, két nemzedéknek emberfeletti munkája, ez lett híven beváltott programja ; mélységes hazaszeretet ; ez lett vezérlő szelleme.

A nemzeti fájdalomtól kiemelkedő, ünnepélyes megilletődés avatta föl a Múzeum leendő munkásait s az első ünnepélyes közgyűlés az emberek szívében messzi időre kiható eszményt hívott életre. S a ki ezt az eszményt befogadta, híven őrizte, míg csak szive dobogott. Az egész társadalom vállvetve hozta meg áldozatát az Erdélyi Múzeumnak.

Mikó, Kemény, Jósika, Esterházy, Pálffy, Torma, Újfalvi — Erdély legdíszesebb nevei, kincseket halmozának a szent célra, a kinek aranya nem volt, szíve, lelke legdrágább kincseit, két keze munkáját, verejtékkel szerzett tudását. Ezeknek száma még ma is napról-napra növekedik.

Mike Sándor is ezek közé tartozik ; az Erdélyi Múzeum eszményi céljai hevitették nemes szívét, élete és egész munkássága azoknak az eszméknek megtestesítése, amit az *Erdélyi Nemzeti Múzeum* hirdetett.

Fáradhatatlan szenvedélylyel gyűjtötte össze történelmi emlékeinket. Munkás életének eredményeképpen 200 kötet kéziratot adott át még életében Múzeumunknak. Ez a gyűjtemény nemcsak bámulatos szor-

galmáról tesz tanuságot, de világot vet arra a széleskörű ismeretre is, amit anyagának szorgalmas gyűjtése közben szerzett. Önzetlen gyűjtő és kitűnő emlékező tehetségű kutató volt. Szinte sajnáljuk, hogy soha nem érzett vágyat sokoldalú ismereteinek közlésére és hogy írói babérokért versenyezni meg sem kísérelte. Ma már szinte érthetetlen szerénységgel élt maga elé tűzött feladatának : hogy nemzetének gyűjtsön annak s azért dolgozzék és munkásságának értékesítését is a nemzetre bízta.

Kortársai rajongó szeretettel, őszinte tisztelettel vették körül, de ő minden méltánylás, elismerés elől szerényen tért ki, pedig százaknak és százaknak adott tanácsot, útbaigazítást, fölvilágosítást ; történetíróinkat a legmelegebb szeretettel támogatta és az ő anyaga tette lehetővé számos munka megjelenését. Kitűzött céljában nem tántorította meg írói ambíció ; egyetlen cikk alá sem kívánta nevét írni, noha tudományos és irodalmi munkára elég tere lett volna s erre elegen is nógatták. Nevét sem nyomtatásban nem szerette látni, sem köszönő, elismerő iratok címében ; még azt is zokon vette, ha a Múzeumnak tett adományait nyilvánosan megköszönték. Hogy a hivatalos eljárást megkerülje, gyűjteményének egy-egy kötetét lopva dugdosta oda a Múzeum kéziratára polczaira.

Munkásságát életrajza írói eléggé méltatták,¹ ez a szerény megemlékezés arra

¹ Jakab Elek : Egy levéltárnok emléke. *Századok* 1867. évf. 266—271. l. — Szabó Károly : Emlékbeszéd Mike Sándor felett. Erdélyi Múzeum-Egylet Évkönyve V. kötete 1—7. l. — Mike Sándor (arczképpel) *Vasárnapi Ujság* 1867. évf. 561—562. l. — *Budapesti Közlöny* 1868. évf. 3. és 4. sz. — *Fővárosi Lapok* 1867. évf. 125. sz.

ki nem akar terjeszkedni. De annál nagyobb kötelesség megemlíteni törekvéseinek egy-egy kimagaslóbb eredményét.

Mikor 1790-ben az erdélyi főkormányzókat Nagyszébenből Kolozsvárra visszahelyezték, igen sok nagybecsű közokirat

nem lankadó buzgalma ezt a félig elpusztult, hasznavehetetlenné vált anyagot is meg tudta menteni, rendezni s illő helyére, Kolozsvárra átszállítani. Nagy és nemes munka volt, de fájdalom nagy árat is kellett fizetni érte, mert abban a penészlepte ned-

Mikó Sándor

ott maradt. Ezt az oklevéltári nagy anyagot a szászok valahogy egy nedves, sötét pinczé-
ben helyezték el. Itt talált rájuk 1837-ben
Mikó Sándor. Nagy részük meg volt rothadva s az egész anyag alig használható
állapotban. *Mikó bácsi* ügyszeretete, soha

ves oduban Mikó Sándor örökre elvesz-
tette hallását.

Néhány évvel később a főkormányzóki
levéltár aligazgatójává neveztetvén ki, min-
den idejét arra fordította, hogy az eddig
rendezetlenül kezelt levéltárat a *tudomá-*

nyos követelményeknek megfelelően újra rendezze, gondozásában megtartsa. Az ő maradandó nagy érdeme, hogy 1848—49-ben Urban ideje alatt is híven megmaradván kedves levéltára mellett, neki köszönhetjük, hogy vandal kezek azt meg nem semmisítették.

1857-ben gr. Mikó megbízásából ő vette szerető gondozásába gr. Kemény József könyv- és kéziratgyűjteményét. Múzeumunknak nem lévén még kellő helyisége, ezt a gyűjteményt saját lakásán állította fel s ott bárki, mint múzeális tárgyat szabadon használhatta. Így gondozta ezt a gyűjteményt is a legszeretőbb odaadással és nemcsak megőrizte, hanem mutatkozó hiányainak pótlására is sokat tett. Mikor pedig a könyvtár megnyílt, ingyen, lelkesezésből mindaddig teljesítette a könyvtárnoki teendőket, míg a megválasztott Szabó Károly állását el nem foglalta. Ám mindezekért még köszönetet sem fogadott el. Sőt még ő hozott újabb áldozatot, midőn Kolozsvárt, 1857 januárius 17-én kelt alapítólevelében minden szóvirág nélkül felsorolván egész életén át gyűjtött kézíratainak lajstromát, életének legfőbb kincsét és gyönyörűségét a Múzeumnak készséggel, örömmel följánlja.

Nagyszabású gyűjteménye kizárólag

Erdélyre vonatkozik s tartalmazza az 1540—1744 között hozott országgyűlési törvénycikkeket s bizottsági munkálato-
kat; hiteles helyi-, köz- és magánlevéltá-
rak lajstrom-kivonatait; magában foglal
köz- és magánjogi okiratokat; nemzedék-
tani adatokat és táblázatokat. Az így
öntudatosan egybehordott anyag nélkülöz-
hetetlen mindarra, a mi Erdély multjával
is összefügg; forrása minden erdélyi his-
torikusnak, büszkesége mindnyájunknak.

Kortársai *élő archivum*-nak nevezték. Ez volt az egyetlen cím, amit elfogadott. Az *élő archivum* azonban a természet rendje szerint elköltözött miközülünk, de azért a *Mike-gyűjtemény* ma is úgy beszél hozzánk, mintha a kedves modorú öreg úr karszékében ülve, maga adná tanácsait. Ebben az értelemben tehát még ma is élő archivum az s míg Múzeumunk fennáll, ez a gyűjtemény mindig hirdetni fogja, hogy nem test az, a mi él, hanem a szellem, mely egy becsületes munkának és önzetlen hazaszeretetnek rugója volt.

Mike Sándor alakját szoborban nem faragták ki, de levéltárunkban ott van arczképe, szívünkben emléke és az örökéletű magyar történetírásban a Mike-gyűjteménynek elismert maradandó értéke.

Sándor Imre

Ujfalvi Sándor.

(1792—1866)

Az Erdélyi Múzeum oltárának lángja az áldozatra sietők közt egy öreg erdélyi nemes alakját világítja meg. E szentelt tűz lobogásánál nézzük őt pár pillanatra: *Ujfalvi Sándort*. A régi marosszéki pixidáriusok utóda, kinek egyik ősét a XVII. században Erdély fejedelme hadi érdemei elismerésére emeli nemességre, Dobokában Kaczkón születik, 1792-ben. Apja, zajos ifjúság után, a ridegségig szigorú falusi nemes, a kinek háza nemcsak vára, de mindene: ennek él; abból ruházkodik, a mit házánál szőnek, fonnak. Kertjében termett gyümölcs édesebb neki a délvidék minden fűszerszámanál, meggyéje földje kedvesebb bármely tündéri tájnal. Vaszorgalom, szívós kitartás, takarékosság, engedelmisség felebbvalói iránt, háza népétől maga követeli a feltétlen hódolatot, gyermekeit edzeni akarja az élet vihariban s ezért könyörtelenül kemény hozzájuk: ime életbölcességének alapja. Az anya pedig mintaképe a női jósnak, a magyar házi asszonynak; gondozója, vezetője a háznak, a belső gazdaságnak; a háztartás királynője — csak arra ér reá, hogy övéit szeresse, férje szigorúságát engesztelje. Csupa munka és csupa szeretet. A családban, mint annyi magyar köznemesi családban az írói talentumnak forrása fakad föl. Ujfalvi Sándor nagynénje a mély érzésű Krisztina költő, különösködésre hajló lélek, az írói készség Sándorban is, más oldalági rokonában is nem egynél jelentkezik. Nem mindenik műveli, de hogy a tehetség mintegy atavisztikus örökség meg-

van bennük: kéziratban maradt próbálkozásaikból, leveleikből is látszik. A mi emberünk, mint gyermek az enyedi kollégiumban nevelkedik, az erdélyi nagy fejedelem e zseniális alkotásában, mely századok előtt megvalósította az ingyenes oktatást, a bekerülő szegény paraszt szülők gyermekét ingyen nevelve, sőt táplálva felső oktatásuk befejezéseig, míg kész emberré, férfiuvá nem nevelte. E nagy épületben látja a kis diák az egyenlőséget, melyet künn nem tapasztalhat, oda-benn egyaránt büntetik a nemes urfit s a paraszt gyereket, ott a szorgalom s kitartás, a tudás adja meg a nemesi előjogokat. Jogra Kolozsvárra kerül s Marosvásárhelyre, hol joggyakorlatot is folytat, itt megtanítja atyja arra, hogy becsülje meg a pénzt, mert elmulatván pénzét, szörnyű nélkülözések közt tengődik, de a kemény leczke használ s a takarékosná vált ifjú megtakarított pénzével anyját kiegészítheti egyszer: az öröm mit ezért érez, bizonyára egyik forrása későbbi takarékos, vagyonszerző s megtartó erejének.

Az ifjú Sándor nekiindul a nemes ifjak rendes útjának, patvarista majd asszessor, sőt ő tovább is megy: Bécsbe kerül az udvari kancelláriához s megismeri a nagyszabású bürokratikus szolgálatot s a fényes nagyvárosi életet egyaránt, hogy hazakerüljön kis megyéjéhez s parányi falujába. De itthon nyugalom s boldogság várja, 1820-ban megnősül, feleségül veszi *Lészay Juliát*. Szigorú atyjából bőkezű, boldog

örömapa lesz, hogy nemsokára megtérjen az ősi földre. Ujfalvi Sándor pedig gazdálkodni készül s fiatal feleségével együtt,

nyeztetett embereit — kik majd a forradalom idején kirabolják azt a nemesi kuriát, melyből csak szeretet s bőség áradt

Ujfalvi Sándor

falusi jószágán, *Szakaturán*, valamelyes kis apró jobbágy-boldogító államot alkot, oláh jobbágysai elé öntve emberszeretetét, bőkezűségét, túlzásig menve a jóindulatban, úgy, hogy elkapatottá tette elké-

feljűk. Már atya révén ismerkedik meg Ujfalvi Sándor a Wesselényi családdal s barátságba jűt *Wesselényi Miklóssal*, birtokától nem messze szomszédjával, ami döntő befolyással irányítja gondolkodását, érzé-

seit a közügyekről s a politikáról. Maga is edzett vadász, a ki a lovaglásban, vadászatban, vívásban, mesteri tökéletességgel s kitartással bíró Wesselényinek kedves vadásztársa is lesz. Élte végéig meleg barátság fűzi őt Wesselényihez és senki más hűségesebben s nagyobb közvetlenséggel meg nem tudta rajzolni ezt a tünerményes férfiút, a maga zord nyersségében, szertelen fájalmában, erős szeretetében és izzó hazafiságában. Hogy mennyire tisztelte s mily magasra tartotta hódolatában Wesselényit Ujfalvi s mennyire megérezte fontosságát nemzetére, azt emlékiratában panaszolja, melyben sikerült Wesselényi Miklós alakját s életét oly közel hozni hozzánk, mint azt senki más nem tehetette, sem előtte, sem utána.

A harminczas évek elején feleségével Balatonfüredre utazott Ujfalvi Sándor, kúrára. Wesselényi ekkor ismerteti meg Pesten *Széchenyivel*, Füreden pedig *Deák Antallal* ismerkedik meg, meglátogatja *Kisfaludy Sándorékat* s a gyöngéd tiszteletteljes barátság, melyet iránta érez, mindkettejük közt megmarad mindvégig, a távolból is levelekkel keresik föl egymást. A *Romladéknak* elnevezett kis *Szakatura* községbe Wesselényi levelein kívül *Deák Antal*, *Deák Ferencz* levelei s nemcsak államférfiuk s politikuskok, de nagy költők írásai is érkeznek, *Vörösmarty*, *Bajza* s mások honfi-sorait olvassák az Ujfalvi udvarházában, Bécsből, Kolozsvárról kap leveleket a házigazda a politikai s irodalmi élet eseményeiről.

Maga is résztvesz a megyei életben s mint királyi hivatalos, a kolozsvári országgyűlésen is, ez utóbbi tiszte miatt 1841-ben Kolozsvárra költözött. Itt még szorosabb összeköttetésbe jutott a közélet vezetőivel. A forradalom Ujfalvira nézve a szenvedések útjának kezdete. Kedélyét megrendítette az, hogy jószágán saját volt

jobbágysai kirabolták, lakását feldúlták s talán magát is halálra keresték. Ám nem anyagi kára, hanem a nemzeti ügy legyőzete s a beállott lélekölő abszolútizmus borított reá mély gyászt, e lelki sebei soha sem hegedtek be, sőt arra sem volt képes, amit akart, hogy leírja a forradalom rémképeit, bár erre szándéka volt.

Két vigasztalása volt a reménytelenség felé hajló férfiúnak. A vadászat, melyben gyakorlata, kitartása és tapasztalatai által országos hírré tett szert s a — tolla. *Nalaczi* emlékiratainak hatása alatt *Köváry László* buzdítására, sürgetésére s kivált imádott feleségének óhajtására megírta emlékiratait 3 kötetben. 1854-ben fogott hozzá s több, mint egy évig dolgozott memoirjain, melyekben czélul tűzte ki a régi erdélyi társadalmi élet megrajzolását. A mint az írásba belekóstolt, vadászati élményeiről, tapasztalatairól, vadászati felyóiratokban szívesen ír nagy örömmel fogadott közleményeket, elbeszéléseket is fordítgatott.

Maga elé varázsolt ifjú kora, midőn még nemzete az abszolútizmustól szabadon, az európai fejlődés és haladás útján haladt előre, oly geniális vezetők útmutatásával, kiket ő személyesen ismert s vadászatainak emlékei — ezek feledtették lelki fájalmait, csüggedését. Ekkor a legnagyobb sötétségben derengő fény látszik Kolozsvár felől. Mikó Imre gróf megindítja a mozgalmat az Erdélyi Múzeum létesítésére. Hogy mi volt *Mikó Imre* terve, minő perspektiva állott előtte, midőn az Erdélyi Múzeum előmunkálatait megtette, azt jellegzetesen tudjuk bizonyítani Ujfalvival is. Az elbúsult, elcsüggedt öreg nemes, Wesselényi bizalmasa s az ő eszmekörébe belenevedett férfi lelke földerül — nemcsak egyszerű gyűjteményt lát a tervezett alkotásban, érzi, hogy a *magyarság* egy hatalmas intézményről

van szó, mire így ír Kolozsvárt 1856 december 13-án kelt levelében Mikó Imre grófhoz:

„Nagyméltóságú Gróf Úr! Minden időben szívemen hordottam nemzetem jólétét s kora ifjúságomtól küzdöttem érte ösztönből és polgári kötelességből, most is, midőn Nagyméltóságod kitűzte a Kolozsvárott székkelendő Országos Múzeum megalapításával a lobogót s ez által polgári kötelességünk teljesítésére egy új tért jelölt ki, sietek magam is járulni parány erőmhöz képest annak gyámolításához, mert úgy vagyok meggyőződve, hogy a *Múzeum leendő frigyláda* az Erdélyi Magyarságnak, melybe nemzeti kincsei lerakotnak s őriztetnek a jövő nemzedék részére, mely hálaérzettel boruland alapítója sírjára s áldandja porait!”

Tehát a *frigyláda*. Abban az időben, midőn a *sorok közt* írtak, világosabban alig fejezhette volna ki valaki azt a gondolatot, hogy az új alkotás lesz *vezető* intézménye az erdélyi magyarságnak az, melyben bizva kell küzdeniök s győzniök a szent, nemzeti harcban s munkában.

Ujfalvi már ekkor kötelezte magát, hogy maga s neje nevén két részvény után fizet élte fogytáig. „Halálunk után, pedig — folytatja Ujfalvi — a mi valószínűleg a közeljövőben vagy, végrendeletemben állapítottam az érintett Múzeum javára ötezer ezüst forintot, vagyis tizenötezer ezüst húszasból álló összeget, melynek kamatját mindkettőnk halála után élvezendi az intézet.”

Nemcsak e tekintélyes s a forradalom alatt szenvedett károk miatt gyengült vagyoni állapotához mérten bőkezű alapítványt jelent be, hanem a múzeum részére adományozza mindazt, a mi legkedvesebb, legbecsesebb a birtokában. Kéziratban levő *emlékiratát* egész sereg könyvét s büszkeségét: kitömött szárnyasállatait, vadásztrofeumait s néhány nagyon becses festményét, köztük Kisfaludy Sándor arcképét, felesége ré-

széről pedig néhány érdekes ereklyét — így Apafi Mihálynénak egy pár piros csizmáját s úti ezüst zománczos kanalát. Megjegyzi azonban külön utóiratban, hogy „mindez önkéntes felajánlataimat oly meghatározott kikötéssel teszem, hogy az intézet kizárólag Kolozsvárt és belszerkezete magyar légyen: ellenkező esetben azonnal más intézetre szállíttatván.”

Az értékes alapítványt Mikó gróf maga köszöni meg Ujfalvinak. Köszönő leveléből ismét a sorok közül, de világosan kiolvasható a meleg szeretetteljes érzés a hazafi iránt, ki *megértette*, hogy miről van szó s minő rendeltetése van a létesítendő alkotásnak:

Méltóságod igaz magyar hazafisága — úgymond Mikó Imre gr. Kolozsvárt 1857 január 24-én kelt s Ujfalvihoz intézett válaszában, — mely eddigelő is számos tettekkel s a közjó érdekében gyakori és hű fáradozásokban nyilvánult, mindig bírta az én benső tiszteteletemet, azon legújabb példányszerű elhatározása által azonban, mely szerint az alapítandó Erdélyi Múzeum javára 5000 forintot vég hagyományilag biztosítani méltóztatott, nemcsak az én teljes rokonszenvenemet s hazafiúi mély tiszteteletemet foglalá le Méltóságod és úri neje részére, de egyszersmind minden, jelen állásunkat ismerő s jövődönkért aggódva fáradozó honfinak és honleánynak elismerését nyerte meg s mindkettőjük becses emlékének fenmaradását a magyarok hazájában, míg magyar lesz, örökre biztosítá.

Ujfalvinak az alapítólevelében írott szomorú sejtelve hamar következett be. Ujfalvi gyöngéd felesége, az ő őrző angyala, 1858-ban meghalt. Hogy minő csapás érte e veszteséggel, hogy mit érzett, azt, ha egyéb nem, felesége sírkövén az a pár sor szívigható fájdalommal most is zokogja, melyet maga írt végrendeletében, felesége halála után, 8 év múlva, mikor az egyedüllét az aggság s a kínos betegség elől Ujfalvi Sándor a halálba menekült, önkezeléssel vette véget életének.

Végrendeletében hagyományát az Erdélyi Múzeum részére biztosítja s ezenkívül az akkor már megerősödöttnek látszó nagy intézmény mellett szakaturai birtokát a Kolozsvári Nemzeti Színháznak hagyja, mint a melytől a magyar nyelv s a magyar szellem ápolását várja.

Ujfalvi Sándor hagyatékát kegyelettel őrzi az Erdélyi Múzeum. A tőke, melyet hagyott, ma is kamatozik az egyesület munkája részére, de hagyatékából a minden anyagi vagyonnál értékesebb az a szellemi hagyománya, mely most kezd gyümölcsözni — emlékiratai. Immár rövid idő múltán az Erdélyi Múzeum-Egyesület költségén, kiadásában megjelennek az emlékiratok és a maga „*érdekes előadásainak teljes fűszerével*” elbeszéli bennök

a sírban porladó hű magyar szív a XVIII. század utolsó két évtizedétől kezdve a szabadságharczig azt, a mit tanulság s emlékezetnek okáért megőrizni szükségesnek vélt s miket halála után tizenöt évig pecsét alatt tartani rendelt. E hagyatéka azért becsesebb előttünk minden kincsnél, mert általa maga-magát osztja szét nemzetének, a maga hűségese magyar lelkét, eszményeit s törhetetlen fajszeretetét. Hogy mindezt az Erdélyi Múzeum oltárára tette, bizonyítja nemcsak bizodalma az új intézmény iránt, de sejtelmes lelkének hitét is nemzete közel újjászületésében. Hála azoknak az úttörőknek, kik a már ájult nemzetben ezt a bizodalmat fel tudták kelteni s így munkára ébresztették.

Dr. Gyalui Farkas

Kőváry László.

(1819—1907)

Az Erdélyi Nemzeti Múzeum és a Ferencz József Tudomány-Egyetem könyvtárában, a tisztviselők nagy dolgozótermében, a falon egy kora virágjában levő szőke férfiú képe függ.

Okos kék szemeivel, mintha a messi jövöbe tekintene s úgy néz, mintha a történet hatalmaiba és az igazságba vetett hite bizalommal töltené el.

Kőváry László képe ez¹, a ki ifjú és férfi korában szinte százaknak való munkát vett vállaira, hogy bámulatos erőfeszítéssel küzdjön nemzete érdekeiért s azt a multtal lelkesítve, kiragadja a csüggedésből.

Élete küzdelmesen indult. A munka edzette, sikerek koszorúzták s a múzeumi eszme úttörői közül neki adta meg a Gondviselés azt, hogy törekvéseit ezen a téren hamar megvalósulva s patriarkai vénségéig haladni és fejlődni lássa. Nyolczvannyoilcz évet élt. Ebből hatvanötig volt a múzeum eszméjének az irodalomban fölszentelt híve s negyvennyolcz évig tagja az E. M. E.-nek, melyet egyesületi alapon legelsőbben ő indítványozott.

Éppen akkor jelent meg első önálló könyve, *Székelyhonról* 1842-ben, midőn a Kemény grófok megtették nagy ajánlatukat az Erdélyi Múzeum alapítására. Már akkor lelkében ott színeződtek a jövő munkásságának tervei. „Író, erdélyi író, Erdély leírója, ismertetője, nemzetünk fennmara-

dása körül folytatott szereplésének dicsőtője“ szeretett volna lenni.

E vágyának egy sűgara talán ott derengett benne már otthon, a tordai unitárius iskolában, a hol a nemzeti ébredés hajnala érte. Ott látta a vármegyei gyűlések vándor patriotáit s nemsokára a megalakult tordai kaszinóban olvashatta az *Erdélyi Híradót* s az erdélyi *Vasárnapi Ujságot*. A *Nemzeti Társalkodó* útleírásai nyomán fogant meg az az elhatározása, hogy ő is útazik, hogy megismerje Erdélyt és megírhasssa történetét.

Első könyvét úgy tekinti már, mint erdélyi kutatásai első fűzetét. „Legyen egyelőre útazás, memoire — írja róla — vagy kinek mint tetszik; legalább nem latin, nem német. Talán pragmatikai hítelességgüvel egykor beválthatom.“ S azóta törekedett kitűzött czélja felé.

Jellemzően írta öreg korában, hogy mint jogász földrajzíróként lépett ki az iskolából. Kanczellista lett Marosvásárhelyt a Királyi Táblánál s tudással és élettapasztalatokkal gazdagodva tért vissza Kolozsvárra. Itt korrektorkodik, megírja versben Erdély földrajzát s 1847-re Erdély statisztikája első kötetét. Ezen a réven 1848 nyarán az Országos Statisztikai Hivatalhoz kerül, majd Debreczenből a magyar kormány Bem táborába küldi hadi tudósítónak. A csaták szünetei közt bejárja a váromokat s a szabadságharcz után 1852-ben kiadja Erdély Régiségeit.²

¹ Ezt közöljük. Ajándékozta Özv. Kőváry Lászlóné Krausz Johanna 1910.

² Gyermekek és ifjúkorára rendkívül becses két cikke. Egyik: *A 80 éves történetíró*. Kolozsvári Lapok 1899. évf. 398—99. l. A másik a

Gyalui Farkas által összegyűjtött és közrebocsátott *Legkedvesebb könyveim* 20—29. lapján. Irodalmi munkásságának teljes jegyzékét összeállította *Köblös Zoltán* az *Erdélyi Múzeum* 1907. évf. 336—349. lapján.

Ennek a bevezetésében *veti fel legelsőnek az Erdélyi Múzeum gondolatát egyesületi alapon.*³ Ezóta *Mikó Imre gróf fölléptéig (1855) az erdélyi sajtóban egyedüli harczoza a múzeumi eszmének.*

Fiatal kora s a szabadságharcz idején radikális-demokrata szerkesztősködése nem ajánlották súlyosabb vagy éppen vezető szerepre.

Arra nem gondolt, de nem is gondolhatott, hogy az abszolútizmus nyomasztó első évei alatt magyar egyesületi mozgalom szervezéséhez, a múzeum gyakorlati megvalósításához kezdjen. Erre nem kedvezett az idő. Ő maga sem volt szervező tehetség s akkor egyéniségének súlya és anyagi eszközei is hiányoztak ily nagy feladathoz.

Az eszmét azonban fölvetette, sokféle alakban, nagy leleményességgel felszínen tartotta s úgy bevitte a köztudatba, hogy néhány év alatt a múzeumot minden tanult erdélyi magyar ember közszükségnek tekintette.

Legelőbb első könyvében szólt a múzeum kérdéséhez, 1842-ben. Akkor csak ötlete volt, hogy a kevésbé használt gyulafehérvári, nagyszebeni és marosvásárhelyi három nagy erdélyi gyűjteményt egyesítve, Kolozsvárt nyissák meg a közhasználatnak.⁴ Megvalósításáról már csak a három gyűjtemény alapítványi természeténél fogva sem lehetett komolyan szó. A fiatal író ötlete azonban már felhívta a figyelmet arra, hogy az erők egyesítésével nagy alkotásokat lehetne létesíteni Erdélyben is.

Ettől fogva tíz évig nem szólt a múzeum kérdéséhez. Bizonyára ő is hihette egy darabig, hogy az erdélyi országgyűlés által 1842-ben törvényjavaslatba foglalt múzeumi terv megvalósulhat. Mikor aztán 1849-ben

ennek még reménysége is egészen elveszett, s Kőváry Erdély történetének előmunkárlatait megkezdte, lépten-nyomon a gyűjtemények nélkül dolgozó író sokféle nehézségébe ütközött. Erdélyt bejárva, mindenütt pusztulásnak indult vagy veszendőbe menő emlékeket látott szerteszét s mint írónak, naponta kellett éreznie a múzeum hiányát. Ez a két körülmény vitte reá a múzeum felállításának sürgetésére.

„Az egész Európába hordják régi emlékeinket — írja — a világ gazdagszik, — mi naponként szegényedünk. Körülünk bármerre járunk, a múzeumok telvék Erdély kincseivel, csak nekünk nincs gyűjteményünk. Csak megjelenik egy-egy biztos, mint a mult század elején gr. Ariosti;⁵ felszedi az antik szobrokat, magával viszi. S minket nem érdekel.“ A legszebb várak romjaiból nem rég egy-egy hatalmas fő- vagy alispán még házat építtetett magának. Csicsóvár szikláját úgy aláásták a malomkő anyagért, hogy a várból egész faldarabok szakadtak le a völgybe. „A Báthory kenyérmezei győzelme emlékére épült kápolnából szemünk láttára hídát építének.“⁶

Ilyen tapasztalatok mellett a multért rajongó lelke nem hiába jajdult fel.

De nem állott meg csak a panasznál. Izgatott, tüzelt s a rendelkezésére álló tereken mindenütt megújította figyelmeztetéseit s mindenütt felhívta és végig ébren tartotta az érdeklődést a múzeum eszméje iránt. Az *Erdély Régiségei*hez írott bevezetést népszerűen átdolgozva újra kiadta 1854-re szóló elterjedt *Erdélyi Naptárában*. „Múzeumot mindenáron — ismétli 1852-iki figyelmeztetését. Egyletet, mely imaszerű kötelességévé tegye tagjainak mindent

³ Erdély régiségei. Általánosságok. 1—8. l. A múzeum-egyesület gondolata a 7. lapon.

⁴ Székelyhonról 40. l.

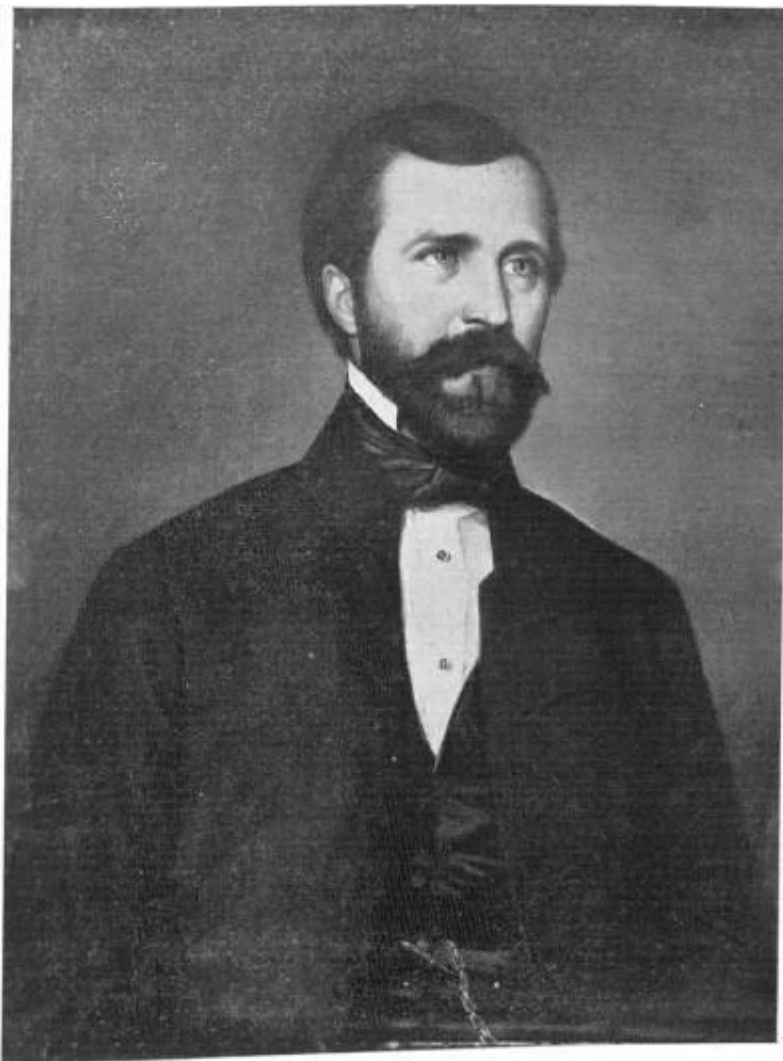
⁵ Szerepéről szól Erdély régiségei 13. lapján.

⁶ Erdély régiségei 7. l.

megóvni e honban, mi régi s mindent összegyűjteni, a mi gyűjthető.⁷

Majdnem ugyanekkor írja meg a *Heti-lapban* „*Ósemlékeink felett*“ című bo-

múzeum részesült belőle? Ki mondja meg, hány történeti nevezetességű rom zúzatott szét az idén is; hány régi könyv, kézirat, kép vagy öltözékdarab lett ismét, csak ez

Kövár László

rongós hangulatú cikkét az ó-év utolsó napján „Mint minden év, úgy ez is leróta adóját. Az ország különböző részeiben csak a föld több őstörténeti emlékdarabot vete fel. Ki látta, melyik közönyvtár vagy intézeti

évben is, semmivé? Hol van, a mit megmentettünk? Hisz, ha a föld megadá adóját, az emberi figyelem is mi mindent fedezhetett föl?”

Keserűen mutat reá régi vesztesé-

⁷ Erdélyi Naptár 1854-ik közönséges évre. (Kolozsvár, 1853.) 101. l.

geinkre is. „Eljöttek az antikváriusok; egy Bordoli a mult században, — pártáinkat, minden őszereklényeket oda adtuk volna a quasidörökért.” Csak egyesek őrzik a mult emlékeit, de nem a nemzet. A szabadságharcz éveiben elveszett vagy szétduzt gyűjtemények sorsából már 1852-ben levonja a tanulságot. „Épen e pusztulás hirdeti tűznyelvével azon igazságot, hogy a nemzeti kincsek egyesek, felekezettek gyűjteményében veszélyben forognak. Csak országos épület, országos múzeum mentheti meg őket biztosan örök időkre.”⁸ Most gúnynyal mutat reá, hogy majdnem ott vagyunk, a hol a görögök, kik lord Byronnak néhány ezer forintért árulták Marathon mezejét.

Ebben s egy másik kis cikkében felsorolja, hogy csak az 1853. év mi mindent hozott napfényre. Verespatakon egy fenyőgerendát találtak, melybe egy más, már száraz ág volt belenőve; Bánffy-hunyadon egy fazék pénzt, a fejedelmek korából;⁹ Tordán mintegy 30 darab római apró szobrot. Az Almás völgyében Zuthornál egész római várost fedeztek föl. Ezeket az *Erdélyi Naptárban* dr. Ötvös Ágoston gyűjtésre buzdító lelkes cikke után említi meg, a ki mintegy múzeumi gyűjtőutasításként azért írta ezt, hogy emlékeink ne kerüljenek idegenek és nyereszkeskedők kezei közé. Kőváry ezzel kapcsolatosan a *községi múzeumok* felállítását látja jó eszköznek¹⁰ az elkallódás és pusztulás meggátolására s ezzel a mai *kulturházak* gondolatát veti föl.

Egyelőre nem gondolt egyébre, mint az emlékek és leletek megmentésére s bármilyen összegyűjtésére, és a pusztulás rettenetes példájául a nagyenyedi Bethlen-kollégium könyvtára és múzeuma sorsát

idézte olvasói elé. Ott 1849 januárius 9—11-ig négy szobát töltött meg a könyvtár, ugyanannyit a múzeum s mindebből hatósági intézkedések után is 1853-ban egy csonkított krokodilus, egy láda kő s egy kis könyvszekrény volt mindaz, a mi az oláh dulas után visszakerült.

Azonban a községi múzeumok fölállítása az akkori viszonyok közt nem volt megvalósításra alkalmas gondolat. Sem a magyar társadalom nem volt kapható olyan munkára, mely az abszolút kormányzat egyik szervét ajándékozta volna meg gyűjtőbizalmával; sem a szakfeladatoknak nem lettek volna képesek a községi múzeumok megfélelni. Csupán és egyedül a pusztulástól való megmentés szempontjából lehetett ezt a fölvetett eszmét méltányolni. De még ebből sem méltányolták s Kőváry nemsokára maga írja, hogy „községi múzeumokat állítani hatalmunkban volna; de mint mindenütt, kicsiben kezdeni itt sincs kedvünkre.”

Le is tett ennek az eszméjének továbbbi mozgatásáról; de magát a múzeum gondolatát ismét új alakban vetette föl. Kiadta a jelszót, hogy *állítsunk eszményi múzeumot*.¹¹

Ezzel a tervvel azt akarta, hogy, a mi tényleg nem lehet egy gyűjteményben, annak bár leltára lehessen együtt. Tehát tulajdonképpen az Erdélyben szétszórta levő múzeumi emlékek közös lajstromozását szerette volna a szakemberek tájékoztatására és munkájuk könnyítésére elérni. Igaza volt abban, hogy „így azt sem tudjuk mink van, mink nincs. Egy idegen utazónak nincsen és nincsenel felelünk ott, hol vanokkal felelhetnénk. Magunk szükségét látunk oly könyvek s gyűjteményekben, melyek tán a szom-

⁸ Erdély régiségei 14. l.

⁹ Részletesen leírva Erdélyi Naptár 1855-re 95-96. l. Ugyanott a tiboldi éremlelet ismertetése is.

¹⁰ Mi segítne itt? Kis cikk, dr. Ötvös cikke után, Erdélyi Naptár 1854-re 109. l.

¹¹ Hetilap 1854 évf. 96. sz. vezércikke.

szédban ismeretlenül hevernek.“ Terve szerint az eszményi múzeum igazgatójának vagy pártfogójának egy főurat kellett volna megkérni, Kolozsvárt s a múzeumi gyűjtemények négyféle osztályára örökké szakembereket lett volna szükséges kinevezni. Országos felhívás útján szállított volna fel minden hazafit és tudománybarátot a tárgyak bejelentésére. A bejelentéseket az igazgató átadná az osztályöröknek, s azokból sorozat készülné, melyeknek ha név és tárgymutatója lesz, a kész múzeum.

Minden osztályra példákat említett fel arra, hogy van mit lajstromozni s a könyvtári osztály létrehozására azt a módot ajánlotta, hogy minden iskola nyomassa ki katalógusát külön-külön, de egyenlő alakban s ugyanezt tegyék azok is, kik könyvtárakat, gyűjteményüket közhasználatra szánják. Így a sok gyűjtemény katalógusát egy kötetbe lehetne szerkeszteni s végén mutatótáblával ellátva, könyvtárosi forgalomba hozni, hogy mindenki megszerezhesse. Javaslatot tett a költségekre, maga ajánlkozott a lajstromok mutatójának elkészítésére s nyomtatási költségére is ajánlott 50 forintot.

Tisztában volt azzal, hogy tervének megvalósítása főleg a szakembereknek jelentene óriási eredményt. De bármily szükséges, szép és hasznos volt is az: csak tervnek maradt.

Ekkor már rég dolgozott Erdély történetén s 1860-ig 10—12 kötet munkája kiadását tervezte.¹² Egymásután jelentek meg cikkei és könyvei, melyek a mult kultuszát szolgálva, a jövő reményeit élesztették. Csakhamar láthatta, hogy az Erdélyi Múzeum sorsában Mikó Imre gróf föllépésével beköszönt a tettek korszaka. Láthatta, hogy az ő eszméi és vágyai telje-

sülnek s ő lett az Erdélyi Múzeum-Egylet első történetírója.¹³

Az alakuláskor tekintélyes számú párt őt akarta pénztárossá választani. Búzgón részt vett a múzeum-egyesület munkásságában. Ő vetette föl először nyilvánosan azt a kívánságot, hogy a múzeum-igazgató ne csak természettudós lehessen. Fokozottabb irodalmi munkásságot követelt; kívánta, hogy az egyesület évkönyveit minden tag díjtalanul kapja s ő figyelmeztette először az egyesületet, hogy pecsétjét a czímer- és pecséttan szabályainak megfelelően módosítsa.¹⁴ Kivette részét az alkotó írói munkából is. Dolgozott az Erdélyi Múzeum-Egylet *Évkönyveibe* s később az *Erdélyi Múzeumba*.

Hosszú élete alatt sokban volt úttörő. Érezte és tudta ezt. Egykori nagy munkásságára czélozva, mondta tréfásan öreg napjaiban: Én is voltam egyszer nagy ember.

Élete alkonyán is friss szellemmel megáldva járt ki kedves kolozsvári nagy sétaterére, melynek megírta történetét s elnézte annak nyüzsgő, élénk közönségét. Olyan volt ő ott a fiatal nemzedék között, mint azok a sétatér bokrai fölé boruló hatalmas óriás-fák, melyek alá oly szívesen ült le pihenni. Ott és háza erkélyén, az Óvárban, felesége mellett, az udvaráról felnyúló nagy, virágos akácza árnyékában el-elmerengett s megnyugvással tekinthetett vissza munkás életére, melynek két legszebb álma: a millénium megünneplése és az Erdélyi Múzeum-Egyesület valóra vált. Az előbbit külön könyvvel ünnepelte meg. Az E. M. E. pedig ötven éves emlékünnepeán áldoz az ő emlékének s hódol létrehozásában kiváló érdemeinek.

Kelemen Lajos

¹² Irodalmi csatározás, Hetilap 1854 januárius 25-iki száma.

¹³ Az *Unió* zsebkönyvben (1856) és a *Balázs*

Sándor által szerkesztett *Erdélyi Múzeum* almanachban, 1857.

¹⁴ Intézeteink bajai; *Korunk* 1862 nov. 23.

Vass József.

(1813—1873)

Az Erdélyi Múzeum-Egyletnek s általában az erdélyi tudományos világnak egyik legkiválóbb alakja Vass József kegyesrendi tanár. Hosszú élete megszakítás nélküli munkában telt el, melyet számos megjelent dolgozata a legjobban igazol. Korán feltűnően, reményt keltett maga iránt s a tudományos körök nem is csaldtak benne. Munkásságának jutalmául 1859-ben a M. Tud. Akadémia levelező tagjává választotta, 1865-ben pedig az E. M. E. választmányi tagjává lett. Harmincz évet töltött tanári széken, melyen buzgósága, lelkiismeretessége, munkakedve mindvégig kísérték és nevét tiszteltté tették.

Vass József 1813 márczius 19-én született Zalaegerszegen. Húsz éves korában az ottani gimnázium hat osztályát elvégezván, a kegyes-tanítórendbe lépett. A rend privyei házában főleg pedagógiai ismereteket szerzett. Két év múlva — a kor szokása szerint — már próbaéves tanárnak küldötték ki az akkor még piarista kézben levő kalocsai gimnáziumhoz. Tapintatos eljárásával előjárói és társai bizalmát, szeretetét sikerült megszereznie, úgy hogy a próba év letelte után nehezen bocsátották el magasabb tanulmányainak folytatására. Váczon a bölcsészeti, Nyitrán és Pozsony-Szentgyörgyön a hittudományi tanulmányokat befejezván, 1841 augusztus 5-én áldozópappá lett s ettől fogva állandóan tanított. Az 1841—42-iki tanévtől 1848-ig Máramaroszigeten, Szegeden és Váczon nyert alkalmazást; főleg a nyelvtani osztályok tantárgyait bízták rá.

Első munkáját 1846-ban írta meg

A latin nyelv ékes szókötése czímen s ez az iskolai kézi könyv néhány év alatt négy kiadást ért meg. Mikor az első magyar minisztérium 1848-ban a pesti és budai piarista gimnáziumokban a szakrendszert életbe léptette, Vass a budai gimnáziumba került latin tanárnak. A szabadságharcz után ez állását elhagyta, mert — mint a piarista nekrolog mondja — „az idegen erővel diadalmaskodott osztrák kormány őt, sohasem palástolt nemzeti érzelmeinek jutalmául nemcsak a budai tanszéktől fosztá meg, hanem a tanárkodástól is elmozdítatni parancsolá.” Az 1849—50-iki tanévet tehát minden hivatalos foglalkozás nélkül, de a piarista nekrolog szerint „épen nem hivalkodva tölté” a rend pozsony-szentgyörgyi házában. Az akkor már ismert író munkában keresett vigasztalást, de élt benne a remény, hogy nemsokára taníthat is. S csakugyan mikor 1850-ben minden magyarországi és erdélyi gimnáziumban a szakrendszert behozták, Vass Kolozsvárra került, hol egy évtizednél több időt töltött. Itt könnyen megszokott, hiszen könyvek közé került, melyeket annyira szeretett. A rendházzal kapcsolatos gazdag liceumi könyvtár bő anyagot nyújthatott neki, mert éppen ő reá bízták a könyvtár kezelését. Mi sem gátolta tehát buvárlataiban s hogy mennyire tudott élni az alkalommal, arról a kolozsvári tartózkodása alatt kifejtett munkássága tanuskodik. Jóakarattal vették körül; maga Haynald Lajos, erdélyi püspök biztatja a munkára, a mint erről Vasshoz írt levele is bizonyóságot tesz. Tanársága és irodalmi munkálkodása mellett arra is

volt ideje, hogy lelkigyakorlatok tartására vállalkozzék. Haynald pedig köszönetet mond neki azért, hogy a Kolozsvárt lelkigyakorlatokra összesereglett erdélyi papság előtt vallásos beszédeket tartott. Külföldi lapokba is dolgozott. Így a bécsi Mechitarista-társulat 1858 december 30-án köszönetet mond neki egy költeményért, melyet e társulat „Viribus unitis” czímen I. Ferencz József tiszteletére kiadott albuma számára küldött. Kolozsvári tanárkodását néhány évi váci tanársága szakította félbe. De másodszori kolozsvári tanársága nem sokáig tartott. Az 1867-ik évben a budai kir. egyetemi főgimnáziumhoz a magyar nyelvi szakra pályázatot hirdettek s ez állást a nagyszámú folyamodók közül Vass nyerte el. Itt 1868 márcziusában kezdette meg működését. — Viszszakerült tehát a fővárosba, hol munkaképe még inkább fokozódott. A M. Tud. Akadémiától is több ízben kapott megbízást. Négy évet töltött itt, midőn 1872-ben egészségi állapota bomladoxni kezdett. Agyhártyagyulladás következtében testi és szellemi erejében megfogyva, az 1871—72. tanév harmadik felében ideiglenes nyugalomba vonult. Orvosai tanácsára a stájerországi radegundi fürdőben keresett gyógyulást, hol két hónap alatt némileg fel is üdült. De javulása látszólagos volt, 1873

januárius 13-án meghalt Budán, hatvan éves korában.

Vass József igen sokat és sokfélét írt. Vannak értekezései, nagyobb dolgozatai a magyar nyelvészet, magyar irodalom, egyháztörténelem, művelődéstörténelem köréből. Több kiadatlan íratot közöl (Rhédei László naplója, Báthory István végrendelete, vallási kiváltság levelek), könyvismertetéseket ír. — Történelmi munkái részint általános érdekek, részint Erdélyre vonatkoznak, vagy csak Kolozsvárról szólnak: *Emléklapok Kolozsvár előkorából*, *Kolozsvár síralmai 1699-ben*. — Legnagyobb nyelvészeti munkája *A Dunántuli nyelvjárások*, melyet a M. Tud. Akadémia pályadíjjal tüntetett ki. — Ide tartozik „Nyelvünk és Erdély hölgyei a XVII. században” is.

A magyar irodalom körében a többek között a Béli-

Vass József

kodekszel, Szótár-irodalmunkkal foglalkozik. Egyháztörténelmi értekezései: *Kalászat az erdélyi egyháztörténelem mezején*, *Az ősegyház és ősnymatok*. Szépen megírt útirajzai: *Székelyföldi útirajzok*, *Rajzolatok erdélyi útijegyzeteimből*. *A latin nyelv ékes szókötése* a latin nyelv stilisztikája, de magyar nyelven írva. A latin nyelv tisztaságáról (szó, értelem, szórend, mondat tisztaság), a tisztaság elleni hibákról szól benne.

22*

Tárgyalja a latin nyelv ékességeit, milyen a főnevek, elöljárók, kötőszók felcserélése. Szó van benne a hasonértelműségről, nyelvtani figurákról, a körmondatról, a levelekről, elbeszélésekről, párbeszédéről és verstanról. Világos, áttekinthető munka, mely korában méltó érdeklődést keltett. Az egykorú napilapok, Vasárnapi Ujság, Századok, az Erdélyi Múzeum Vassnak sok kisebb-nagyobb cikkét hozták, a M. Tud. Akadémiában kifejtett munkásságáról meg az Akadémia *Almanachja* számol be. Munkái közül kettőt az *Akadémia*, hármát a *budapesti egyetem*, egyet az *Erdélyi Múzeum-Egylet*, egyet a *Vasárnapi Ujság* tartott jutalmazásra méltónak.

Nagyobb dolgozatai azonban a művelődéstörténelem körébe esnek s ezek a művek vannak hivatva arra, hogy nevét fenn-tartsák. Ide tartoznak: A hazai és külföldi iskolázás az Árpádok alatt, Egy időszak a nemzet műveltségtörténetéből, Az Anjouk és műveltségünk, Béla király névtelen jegyzőjének kora, Erdély országgyűlései a vajdák alatt 1002—1540-ig, Nemzetünk műveltsége az Árpádok alatt, Erdély a rómaiak alatt.

Történelmi felfogása szerint a történelemnek nem az a föladata, hogy elbeszélje hogy az ellenség miként dult, győzött, igazott, gyilkolt, zsarolt. „Ma — mondja Vass — a történelem kérlelhetetlen szigorral vonja feleletre a diadalmi hőst, mi gyümölcse győzelmének? az emberiség közügye vagy népüdv nyert-e fegyverei által? nem szenvedett-e a jog? nem semmisült-e meg az egyéni közszabadság? szépült-e a meghódított föld s áldás forrásává lett-e a vérözön? ipar, szorgalom, közvagyonosodás, ismeretek, tudomány, művészet új emeltyüket nyertek-e a diadalíveken?

szelidült-e Isten országa, közeledett-e a meghódított birtok végső rendeltetése felé, hogy legyen megelégedett nemzet boldog hazája? Ha mindezekre híven meg nem felel a történelem, úgy a mesés Sybillakönyvek sorsát megérdemelte.¹” Ily szempont tekintetbe vételével érthető, hogy figyelme a művelődéstörténelem felé fordult. Az elbeszélő történelem nála csak arra való, hogy megkönnyítse a művelődéstörténelem megértését, csak annyiban foglalkozik vele, a mennyiben szüksége van rá.

Történelmi munkáiban az egykorú bírálók leginkább a pontosságot, az adatok hitelességét emelik ki. Vass első sorban a meglevőt bírálva, saját kutatásainak hozzáadásával írja meg munkáit. Igaz, hogy forrásai többnyire már nyomtatott forrásművek, de szokatlan éleslátása, kiváló distingváló ereje van. Jellemző tulajdonsága, hogy sohasem szeret kicsiségekből nagyra következtetni, óvatos s így megbízható. Az adatokat mérlegelve csak azt használja fel, a mit hitelesnek tart. Lelkiismeretesen kutat, kutatásainak eredményét áttekinthető módon rendezi. Így munkáinak fő sajátysága lett a pontosság, alaposság, az egykorúaktól is annyira magasztalt szép előadás.

„*Hazai és külföldi iskolázás az Árpádok alatt*” című munkájában a hazai, majd azokat a külföldi iskolákat ismerteti, hova magyar ifjak is jártak. Szól az Árpádok kori elemi, közép és felső iskolákról, a veszprémi egyetemről, a leánynevelésről és a IV. Béla alatti héber iskolázásról s főként a külföldi iskolákról, a hová magyar ifjak jártak. Szalay László szerint „teljesség, anyag helyes szerkesztése, kutfők hű idézése, sőt fontosabb tárgyaknál a határozó helyek kiírása s a gondos és csinos előadás által a feladatnak teljesen eleget tőn²”.

¹ Erdély a rómaiak alatt, VII. l.

² Szalay 1862 augusztus 19-iki bírálatából.

Anjouk és műveltségünk című munkájában a politikai háttér ismertetése, a haladás előbbeni akadályainak tekintetbe vétele után részletesen szól az iparosok, czéhek, városok helyzetéről. A czéhrendszert erősen védi. Szól a kereskedésről, vámokról, harminczadokról, bányászatról, pénzrendszeréről, adózásról, a nemzeti fegyvereserőről, rendőrségről. Műve második részében az alkotmányos életéről, igazságszolgáltatásról, vallási szellemről, műve harmadik részében meg a közoktatásról, könyvekről, képzőművészetekről, nemzeti nyelvről s irodalomról, jelesebb tudósokról van szó. El van ragadtatva a nagy haladástól, tudományos föllendüléstől, úgy hogy Petőfi szavaival fejezve be művét, fölkiált: „Magyar dicsőség mi valál?” Világos munka, élvezetes olvasmány. *Béla király névtelen jegyzőjéről* szóló művében feltünteti a koráig elért eredményeket s az ellenvéleményeket czáfolva, arra az eredményre jut, hogy a Névtelen I. Béla korában élt. *Erdély országgyűlései a vajdák alatt* akadémiai pályázatra készült, de a birálat szerint nem fejtette meg a kívánt kérdést, kivált annak jogi oldalát, másfelől körébe szorosan nem tartozó dolgokkal sokat foglalkozik. Erre a szerző mintegy a közönség ítéletéhez főlebbezve, maga adta ki a munkát.³

Az Erdélyi Múzeum-Egyletet leginkább érdekli Vass Józsefnek az egyesület körében kifejtett munkássága. Az E. M. E. 1860 februárius 1-én tartott ülésén két bizottságot alkotott, történelmit és természettudományit, az utóbbi bizottságba Vass József is bekerült. 1860-ban Haynald Lajos püspök 300 forintot pályadíjjal tűzött ki erre a kérdésre: Erdély története a rómaiak alatt, a meglevő emlékek figyelembe vételével. A két dolgozat közül Torma Károly, Finály

Henrik és Jakab Elek bírálók jutalomra ajánlottak egyet, Vass Józsefét.

Ez Vassnak egyik leghíresebb munkája, alapos forrástanulmány eredménye. Az Egylet Vass Józsefet 1865-ben kifejtett munkássága elismeréséül választmányi taggá tette.

Vass Józsefet az egykorúak rendkívül fürge észjárású, szellemes embernek mondják, ki a hol csak megjelent, élénkséget, jó kedvet teremtett. Műveltsége, finomsága megnyitották előtte a kolozsvári főnemesesség ajtaját, felekezet különbség nélkül társaságukba fogadták, gr. Mikó Imre és gr. Kemény József egyik legkedvesebb emberüket látták benne. Magyar és latin nyelvű szónoki beszédei híresek voltak, telve voltak ügyes fordulatokkal, felköszöntői élczczel, finomsággal. Megállotta helyét mint tanár, mint író, mint magánember. Kortársai előtt nagy tiszteletben állott s ha csakugyan az utókor erénye a hála, a jövő is elismeréssel fog adózni neki.

Halála alkalmával a napilapok, a *Századok* megemlékeznek róla, Arany János, az Akadémia főtítkára 1873 januárius 27-én tartott heti ülésen jelenti be hivatalosan, hogy „meghalt a derék Vass József.” A piarista nekrológ szépen írja róla: „Kihült ama kebel, mely nemzetiségünk tudományos, de főleg irodalmi iránya haladásán oly mélyen tudott lelkesülni; megszűnt működni azon ész, mely a folytonos, bűvárlatok eredményét annyira kedves irmodorban tudá közölni az olvasni szerető közönséggel; megszűnt dobogni azon szív, mely hazáját oly híven s mélyen szereté; legyen tehát a derék férfiú szíve fölött könnyű azon föld, mely alá a nemes lélek porhüvelye helyeztetett.” *Biró Venczel*

³ A *Századok* birálata szerint 1870. évf. 63. I. méltó és tanulságos dolgozat, mely egyelőre, míg jobb nincs, hézagpótló.

Brassai Sámuel.

(1800—1897)

BRASSAI az Erdélyi Múzeum-Egyesület megteremtésére indított mozgalom előterében áll. Élőszóval és írásaival fáradhatatlanul agítál, hogy a magános tudományos törekvéseket „élesztő, buzdító, segítő, sikeresítő, bizonyos tekintetben jutalmaztató középponti intézet” végrehaláhára oly sok sikertelen törekvés után létesüljön. Az alakuló közgyűlés 1859 november 25-én 270 szavazattal (292 közül) múzeumörnek választotta, s az igazgatói teendők ellátásával is megbízta. E megbízatásával járt a múzeum Évkönyveinek a szerkesztése is, melyet kezdettől 1873-ig teljesített. A Múzeum tudományos ülésein különösen a megalakulás első éveiben, a legszorgalmasabb s tágabbkörű munkásságot fejt ki. Évenként több értekezést, szabad előadást tart, a felolvasások nyomán keletkező vitában élénk részt vesz.¹

„A legnagyobb magyar polyhistor” életének egész működéséről hálásan emlékezve meg s a Múzeum életében kifejtett munkásságát röviden kiemelve: arra a küzdelemre térek, melyet ő a materializmus térfoglalása ellen indított és végig harczolt és egy néhány adattal, melyeket a lélektan mai tudományos képviselői szolgáltatnak, méltatni akarnám azt az álláspontot, melyet Brassai kezdetben

¹ Brassai 1860 márczius 10-én a növény-táplálkozás kérdéséről (Évkönyv I. k. 49—62. l.) értekezik és Liebiggel száll vitára; 1861-ben pedig négy előadást tart, mind különböző tárgyakról! Most az ozonról kísérleti mutatványokkal (I. k. 158. l.), majd a napfoltokról értekezik (II. k. 143. l.), majd megint a természet képző erejéről (u. o.) és végül a naptárról. 1862-ben három

elfoglalt s hosszú élete végéig következetesen meg is tartott.

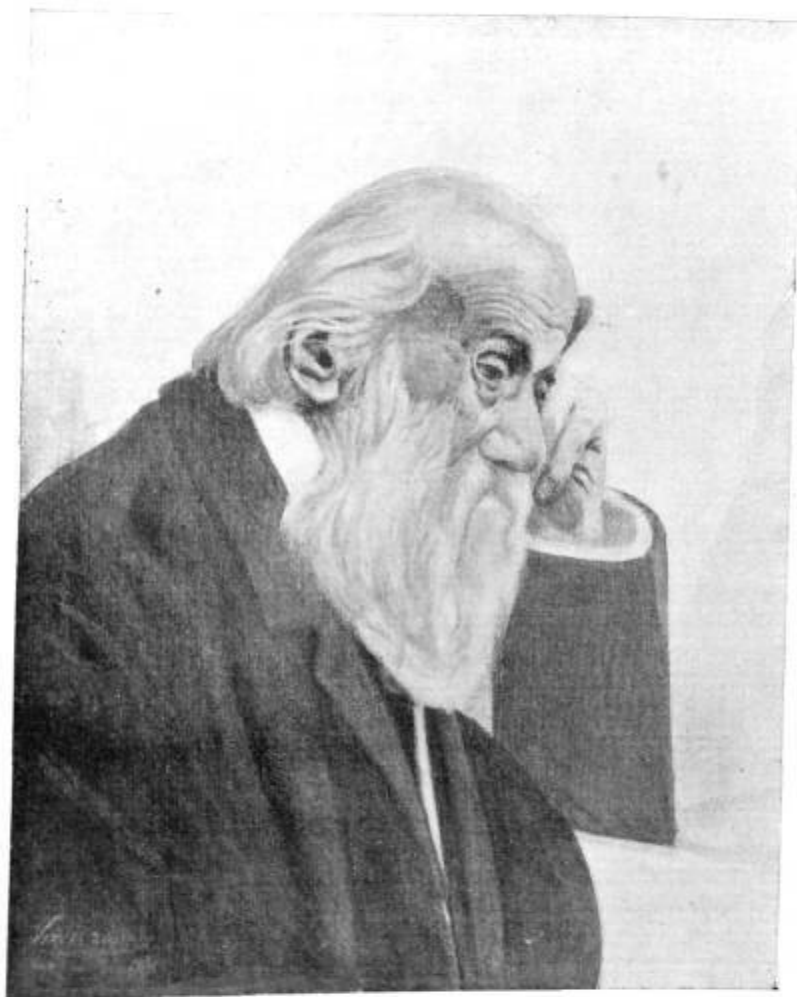
Egy kis fejezet lesz ez a XIX. századi materializmus hazai történelméből; egy filozófiai polémia megindulása, a melyet a küzdő felek szenvedélyes hevességgel folytattak s a melyről Bánóczi Gregussról szóló emlékbeszédében úgy nyilatkozik, hogy nagy hullámokat vert fel, de nyomtalanul elsimult. Igaz, hogy a filozófia történetében nem hagyott értékes nyomokat, a minthogy a német materializmus ügyében folytatott vitának sem maradt hátra bölcseletileg értékes eredménye; de annál inkább hódított s mondjuk ki: pusztított az emberek lelki világában, vallási és erkölcsi világnézetében, irodalomban, művészetben s a társadalmi élet különböző megnyilvánulásaiban.

A harcz Németországban az ötvenes évek közepe táján tör ki. Az új materializmus lehangosabb és leghevesebb szószólói Vogt, Moleschott, Büchner, Czolbe. Ezek az emberek világosan, tetszetősen és a stilus kétségtelen ügyességével írnak. Hadat izennek mindenféle filozófiai, metafizikai, erkölcsi és vallási előítéletnek és babonának. Írtanak és rombolnak minden hagyományt. A fiatal, suhancz kor éretlenségével és merészségével, a nehézsé-

értekezését olvassa fel, egyiket folytatólag a naptárról, másikat „Az exact tudományok követelése a philosophia irányában” címmel, melyben céljául tűzi ki a materializmus elharapódzásának gátat emelni (II. k. 54—80. l.) és harmadikat az éledés és életkezésről, melyben a spontanea generatiót tagadja. 1863-ban a természetrajzi múzeumok elrendezéséről és rendeltetéséről értekezik.

geket és ellenmondásokat semmibe sem vevő hamar kész ítélettel mennek neki az emberiség legértékesebb és legnemesebb eszméinek. Hogyne hatottak volna korukban a „míveltek“ széles körében a Hegel-

Ezek a hullámverések természetesen hozzánk is elértek — Brassai szerint — mint „kulturai divatos mozzanat.“ Az akadémiában *Pólya* Jakab ismerteti ezt az új fiziológiai irányt „saját modorban

Brassai Sámuel

féle agyaglábakon járó spekuláció meddő és sikertelen kalandozásai mellett? Oly élesen, oly széles keretek között és általános érdeklődés mellett folyt ez a vita, hogy Langet, a ki a materiálizmus történelme című művében a mozgalmakat terjedelmesen ismerteti, a reformáció nagy vitáira emlékezteti.

és mintegy eredetileg.“ Mások is szószólóivá ajánlkoznak, de írónk szerint csak „a külföldi ily nemű szózatokat hangoztatják vissza.“ Szépirodalmi lapok tárczacikkekben ismertetik. *Mentovich* Ferencz marosvásárhelyi tanár előbb kisebb cikkekben, majd egy külön könyvben karakodzik mellette. Brassai már attól fél,

hogy a regényírók ezután hőseik jellemét agyvelejük, idegrendszerük bonczolgatásával fogják megrajzolni. Erdélyi *Petőfi* e sorában:

„Ha a föld Isten kalapja.
Hazánk a bokréta rajta“

ez irány kárhuzatos térfoglalását sejtí. Csoda-e ezek után, ha Brassai a materializmust posványhoz hasonlítja, mely „veszélyezteti a vidék egészségét dögleletes kigőzölgésével?“

Szerinte a filozófia az a rejtélyes törvényadó hatalom, „a mi érzékeinknek bizonyosságot, tudományainknak rendet, következetességet, általánosságot, művészetünknek lelket ad.“ A kinek ilyen felfogása van a filozofiáról, mint a többi tudományok felett álló, azok törvényeit és elveit rendező hatalomról, az nem nézhette közönyösen, hogy a fiu atya ellen emeli kezét, hogy a hálára kötelezett (mechanika, kémia, fiziológia) jóltevője, a filozófia ellen támad.

A materializmus akadémiai szószólója azt hirdeti, hogy „a ki a pszichológiában előhaladni akar, haladásának alapját *csak* mint physiologus vetheti meg.“ Ez első tekintetre csak a pszichológiai kutatás módszerének kérdése, de alaposabban szemügyre véve azonnal kitűnik, hogy lényegbe vágó metafizikai kérdés. Ez a *csak* az, a mi ellen Brassai „nem mint előharczos, hanem mint sorban álló közlegény“ síkra száll. A felfogásban való elvi ellentét élesen kitűnik. Pólya a monizmus, Brassai a dualizmus, amaz a materializmus, ez a spiritualizmus álláspontján áll. A materializmus azt hirdeti, hogy „phosphor nélkül nincs gondolat.“ Brassai is megengedi ezt, de a logika fegyvertárából vett érveléssel hirdeti, hogy a mi valaminek nélkülözhetetlen feltétele, még nem elégséges oka is egyszersmind. A materializmus az anyagon kívül minden

egyéb s így az erő, lélek, szellem, öntudat létét tagadja; pedig Brassai szerint valaminek *nem léte* csak egyetlen módon bizonyítható, u. m. *nem lehetőségének* kimutatásával. Ezt pedig a materializmus meg sem próbálta kimutatni s hiába is próbálná.

Brassai nem vonja kétségbe, sőt tudja, állítja és hirdeti, „hogy érzélem, gondolat, még maga az öntudat is anyagi eszközök által nyilatkozik az anyagi világban,“ hogy „az érzés, gondolkodás műfolyama idegek tevékenységével, működésével, sőt chemizmussal, mechanizmussal együtt jár.“ Tehát van igenis a fiziológiának segítő, támogató szerepe és hivatása a pszichológia körül; de bizonyára túlzott és ennél fogva teljesíthetetlen az a követelése, hogy kizárólag egyetlen alapként szerepeljen, a melyen a pszichológia biztosan nyughatik.

Brassai is vallja, hogy az idegek és agyvelő működése mellözhetetlen feltétel a gondolat, az érzélem megszületéséhez; de csak egyik elem. Működése és tevékenysége daczára is holt és élettelen s „élővé tételére egy más elem elutasíthatatlanul gondolatja magát velünk.“ Az idegek tevékenysége és ama másik elem között tetemes és lényeges *faji különbség* van úgy, hogy egyikről a másikra való átmenet nem is lehetséges. Különbö az átmenetek nem a dolgok mivoltában, hanem egyedül csak felfogó tehetségünk gyengességében rejlenek.

A természet erői között nincs olyan, ezt kizárja az inertia egyetemleges érvényességű törvénye, amely többfelé törekednék és törekedhetnék. Csak a szellem országában kereshetünk ilyent. Egy gondolatra kinyújtom kezemet, hogy valamit elvegyek és egy másik gondolatra azonnal visszahúzó. Hogy ugyanaz az indító ok, amely kezemet megindította, *maga ma-*

gának gátat vessen, magát ellenkező irányba térítse, arra nincs példa a fizikai világban. A természet világában változhatatlan, örökös törvények vannak; de nincs meg az akarat és önkéntesség, mely a szellemi élet faji specificumát alkotja s mely a természeti törvények hatásával szembeszáll, nekik gátat vet s az általuk egy útra indítottat megtéríti vagy más útra indítja. A természeti világban az ok és eredmény (okozat) aránya kimutatható, kiszámítható, megmérhető; az akaratnál a szellemi világban ez a mérés és fontolás megszűnik. Az a valami, a mi az anyaggal s ennek tulajdonságaival nem azonos és így egyéb valami, az a tulajdonság, a melynek nyilvánulása az anyag tulajdonságaival nem fér meg, sőt ellentétes, az az erő, a mely az anyag erőivel küzdelemre száll, az az *öntudat*. A materialisták nem tudnak kielégítő meghatározást adni az anyagról, sem a dinamisták, sem az atomisztikusok. Igaz, hogy az öntudatról sem lehet, mert az öntudat egyszerű eszme; de csak meg kell neveznünk s a halló már önkéntesen visszhangját érzi bensőjében. De hogy adjon a materialista az anyagról fogalmat, ha pl. a követ, a levegőt, étert mutatja, melyeknek közös tulajdonságuk nincs? Ezt az alap gondolatot fejt ki részletesen élete utolsó nagy alkotásában, *Az igazi pozitív filozófia* cz. akadémiai értekezésében. De ezzel most nem foglalkozunk.

Röviden méltatni szeretnők még a mai lélektani tudomány világítása mellett Brassai álláspontját. Vajjon csakugyan képes-e az exakt tudomány az annyira lenézett és kigúnyolt metafizika segítségével nélkül megfejteni a lelki élet rejtélyeit? Vajjon nélkülözheti-e a fiziológia az elmélkedés és önfigyelés módszereit?

Vajjon igaza van-e *Wable*-nak, mikor gúnyolódik azokkal a pszichológusokkal, a kik tapasztalati módszerükkel, a kísérletezéssel dicsekednek s ugyanakkor a metafizikai elmélkedéshez menekülnek, „mint félénk és gyöngé anyámasszony katonái anyjok ölébe?”

Hívjuk fel tanuúl Wundtot. Azt hiszszük, hogy eléggé hiteles és nagy tekintélyű. Ő az első lélektani laboratórium megalapítója s világhírű mestere. Ez irány hívei közül nálunk legismertebb. Ő kérdésünkre ezt mondja:² „Ha azt a fizikai mechanizmust, melynek mozgása a lelki folyamatokat kíséri, egész összefüggésében át tudnók is tekinteni, még akkor is csak mozgások sorozatát kapjuk, melyeken nyomát sem látnók annak, amit lelkileg jelentenek.” Ha tehát Wundt szerint is megvan az a lényeges faji különbség a fizikai és a lelki jelenségek között, akkor nem kezdetünk ugyanazon módszerrel a kutatáshoz. Az agyvelő jelenségeinek törvényeiből, ha ezeket tökéletesen megismernek is, sohasem fog sikerülni a leghalványabb belátást is nyerni a tudat lényegébe és törvényeibe. A kísérleti módszer, a mely különben is csak a leg egyszerűbb lelki elemi jelenségek vizsgálatánál alkalmazható, nyújthat adatokat ott, ahol a közvetlen pszichikai tapasztalat nem elégséges, hogy ennek hézagait és hiányait kiegészítse. Maga Lange is, a kit pedig nem lehet a metafizika barátjának tartani, csak azt ismeri el a mechanikai világnézet eddigi eredményeül, hogy betekintést nyújt végtelen sok problémába és adja az első kis eredményt annak zálogául, hogy a helyes úton járunk. De el tud gondolni egy időt, mikor odajutunk, hogy pontosan meghatározzuk a fiziológiai folyamatok azon részét, mely az érzet

² Vorlesungen über die Menschen- und Tierseele.

keletkezésével időben épen összeesik s nem lát lehetetlenséget abban, hogy az idegfolyamatok körforgásának ezt a határozott részét *érzetnek* nevezzék. De ennél pontosabb meghatározását annak a viszonynak, a melyben az alanyi érzetfolyamat az idegfolyamattal van, lehetetlennek tartja maga is. És bár a fiziológiai kutatást helyes úton haladónak tartja, mégis elég őszinte kijelenteni, hogy az agyvelő működésének a tárgyalásánál még mindig nem igen haladtak tovább a természetbölcsélet elmékedéseinél.

Villa Guido, a római egyetemen a filozófia magántanára, a ki nagy rokonszenvvel ismerteti a modern pszichológia eredményeit, egyik művében³ rámutatva arra a két lényeges különbségre, a mi a fizikai és pszichikai jelenségeket egymástól elválasztja s amit az *önkéntesség* vagy akarat és *czél* fogalmában lát, szintén lehetetlennek tartja ugyanazon módszer alkalmazását. A fizikai jelenségeknek nincs akaratuk, nincs *czéljük* s ezért nincs erkölcsi és esztétikai értékük. A fizikai jelenségek csupán quantitative különbözők s e minőségükből lehetetlen volna a lelki jelenségeket értékelni, ha közvetlen egyenes ismeretünk nem volna róluk.

„Ha a gondolkodás lefolyásánál az agyvelő belsejébe betekintheznék s az idegsejtek és szálak legkisebb mozgásait megfigyelhetnők is, még akkor sem tudnánk meg e mozgásokból semmit, a mit az agyvelő gondol vagy érez, ha mi magunk soha valami lelki folyamatot nem éltünk volna át.“ Az a tény, hogy az agyvelő és az idegsejtek mozgásai eszközökül szolgálnak a képzetek keletkezésénél, semmit sem változtat ezek sajátos lelki természetén.

Münsterberg szerint a mai lélektani laboratoriumi kutatásainkban is az önmegfigyelés áll a középpontban. A különbség csak az, hogy a régi pszichológusok lelki állapotaikat a mindennapi élet természetesen adott feltételei között elemezték; a mai kísérletezők pedig mesterséges feltételeket teremtenek, mi által a lelki állapotot a kutatás célja szerint változtathatják. *Elsenhaus* a lelki tények egész nagy birodalmát hozzáférhetetlennek tartja a kísérletre nézve.⁴

Lehetne még tovább folytatni a legújabb fiziológiai kutatás híveinek tanukül hívását. De az eddigiekből is kiviláglik, hogy a fiziológiai lélektan nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, nem derítette fel a lelki élet rejtélyeit, a mire pedig fiatalos lendülettel, de erőt nem ismerve, illetőleg félreismerve, oly meg gondolatlan könnyelműséggel vállalkozott. Mi, a kik Brassai álláspontján állunk, tudjuk, hogy ezt nem is tehette, mert módszerét olyan területeken akarta és akarja alkalmazni, a melyek a kísérlet előtt örökre elzárva maradnak. Ezért nem is kívánunk tőle lehetetlenséget, nem is vetjük szemére tehetetlenségét, hiszen ad impossibile nemo obligatur. Csak azt kívánjuk, ismerje be őszintén, hogy a mint Brassai magát végső eredménye fogalmazásánál kifejezi — „igen kevés igényök van a filozófiát iskolázni az exact tudományoknak; legkevesebb pedig annak a lélekgyilkoló materiáлизmusnak, a mely alapján üreges, épületében, követelt módszerében ellenmondásokkal teljes, következéseiben a hol nem képtelen, sokszorosan csüggesztő, ferdítő, romboló és veszéllyel fenyegető.“

Dr. Gál Kelemen

³ Einleitung in die Psychologie der Gegenwart. Aus dem Italienischen übersetzt von Chr. D. Pflaum. Leipzig, 1902.

⁴ Gutberlet: Der Kampf um die Seele. Mainz, 1903.

Nagy Péter.

(1819—1884)

„**A**ki haladni akar, igaz, hogy előre a célra kell függesztenie tekintetét, de nem árt olykor egy kis pihenőt tartva, visszapillantani a hátrahagyott úton és a múltból meríteni tanúságot a jövőre.“¹

Ilyen pihenőül kínálkozik az EME fél-százados ünnepe, hogy felújítsuk azok emlékezetét, a kik az idő szavát megértve, a nemzet részére várakat emeltek.

Nagy Péter — áldott emlékü nagy-atyám — ott állott már az egylet bölcső-jénél és kötelességtudásával, munkájával, bölcsességével negyedszázadon keresztül fáradhatatlanul szolgálta az egyesületet, melynek egyik alelnöki székéből ragadta el a hirtelen halál.

Gróf Mikó Imrének benső barátja volt, tehát már a megalakulást megelőző bizalmas tanácskozásokban is részt vett, első alapszabályait ő dolgozta ki, s igen nagy része volt abban, hogy megtalálták azt a formát, melyben a kormány megnyugodott, de az egylet hazafias céljait érintetlen maradtak. Kezdetől fogva tagja volt az igazgató-választmánynak. Tíz év múlva már egyik alelnöke, pár évre rá első alelnöke s így több ízben huzamosabban reá maradt az egyesület valóságos vezetése.

Kiváló szervező és kormányzó erejét, mellyel az erdélyi református egyházat vezette, az Erdélyi Múzeum-Egylet körében is bölcsesség, mérséklet, tapintat irányították. Működése, ha a külső világ előtt

nagy részben észrevétlen is maradt, nem kevésbé volt üdvös a maga körében, mint a látatlanul leszálló áldásos harmat a mezőnek.²

Az ő „szilárdsága, részrehajthatatlan igazságszeretete, minden magánérdeket kizáró önzetlen közszelleme, szónoki meggyőző ereje, s készsége, emberi félelmet nem ismerő nyíltsága és bölcs mérséklete sok ízetlenségen, sok apró huzavonán, sok alkalmatlan zavaron segítette át az egyletet . . . Megtudta találni a középútat, mely egyaránt távol van a hagyományokhoz és a megszokotthoz való merev és makacs ragaszkodástól és attól a vérmességtől, a mely mindent szét akar rombolni, hogy tért nyerjen a jövő alkotásai számára, a melyek még csak kilátásban vannak. Ő a tervszerű haladás embere volt.“³

Ilyen munkát csak az végezhet, a kit szeretet vezérel dolgaiban. Közgyűlési megnyitó beszédei meggyőzően igazolják, hogyan szerette és gondozta az egylet ügyeit, hogy gondolkozott céljáról, feladatairól és jövőjéről.

Mintha szive dobogását, érzései lüktetését éreznők, a mikor az egylet születéséről így emlékszik meg: „Az alapító közgyűlés! Oh, ez országra szóló eredmény volt. Nemcsak a vidék, nemcsak ez országrész, hanem részt vett benne képviselői által az akkor különálló testvérhaza is. A város ünnepi színt öltött, a vigadó

¹ Nagy Péter elnöki megnyitója az EME közgyűlésén; *Erdélyi Múzeum* 1881. évf. 114. l.

² Finály Henrik: Emlékbeszéd Nagy Péter

alelnökre. Az EME bölcsélet, nyelv- és történet-tud. Szakoszt. kiadványa 1886. évf. 49—68. l.

³ Ugyanott 62. l.

nagyterme alig tudta befogadni a gyűlés tagjait, — köztük erdélyi arisztokracziánkat — mondhatni teljes számmal — fényes díszmagyarban, s a fenkölt szónolatoktól, harsogó éljenektől hevülő gyűlésre mosolygott a karzatról a hölgsereg bájos koszorúja és égő szemek fénysugarával fokozta az általános lelkesültséget... Múzeum-Egyletünk megalakulása volt az első siker, melyet az önkény vaskeze alatt nyögő nemzetünk ez országrészben kivívott, ez az első mezei virág, mely a zord tél enyestét és a tavasz közeledtét hirdette.“⁴

Világosan látta és meggyőződéssel hirdette, hogy az idők változásával immár „nem pompa, fény, zajos ünneplés, hanem komoly munka a mi feladatunk és a nagy munkában mindnyájan egyszerű napszámosok vagyunk, hogy az Egylet a komoly tudomány szolgálatában áll, munkál, anyagot gyűjtve annak és segédkezve az anyagok feldolgozásában.“

Más alkalommal a munka sikeréről, a Múzeum gyarapodásáról számol be, de az érdemet nem a vezetők számára foglalja le: „Ne tekintse ezt a jelentést a t. közgyűlés a választmány részéről a maga számára készített babékoszorúnak, hanem vegye annak, a mi voltaképpen, egyenes és őszinte beszámolásnak az egyelet ügyei állásáról, s ha mindezekért valakit, vagy valakiket megillet némi elismerés, abban bizonyára más nem osztozhatik az egyelet buzgó tisztviselőin kívül, a kik idejüket, tehetségüket egész önmegadással szentelik Múzeumunknak.“⁵

Nemcsak a múlton tudott lelkesedni; de tanított a jelen megbecsülésére s igyekezett reményt nyújtani a jövőre: „A munkát csak

megkezdjük, s ha e kezdeményezés helyes, korszerű ez országrész úgy tudományos, mint közművelődésére lényegesen szüksége volt annak idejében, ha hazánkfiái a legszomorúbb napokban az egyelet megteremtésével készségesen hozták áldozataikat a haza oltárára, nem szabad abban kételkednünk, hogy az élet küzdőteréről lelépőfélben levő ősalapítók utódai elődeik munkájába állva a kezdet nehézségein túl levő és hivatásának megfelelő egyeletet fenn tudják tartani és kellőleg gyámolítani.“⁶

Ez a szellem — az ő szelleme lebegett utódai előtt akkor, a midőn Nagy Péter könyvtárát, az ő szellemi munkásságának fegyvertárát a EME őrizetére bízták.

*

Nagyatyám a gyermekeket igen szerette. Örömet eljátszott, tréfált, évelődött velük, s a rokonság, a jó ismerősök gyermekei mind rajongtak érte. Történt, hogy sógorának négy éves fia valamiért megnehezelt reá, s duzzogva otthagya őt. Mikor eltávozott nagyatyám, eléjött a fiucska: „Már én fogadok egy trombitást — szolt az anyjához — és az utczákon kihirdetem, hogy Petruka bácsi nem *püspök*, nem *főpap*, hanem *csak ember*.“⁷

A gyermek a maga ártatlan öntudatlanságában akarata ellenére jól jellemezte, de nemcsak ember, *egész ember* volt ő.

Egyéniségét tevékenységének minden körébe egyaránt belevitte, s így akkor, midőn az ő érzésvilágába vetünk egypár pillantást — őt, mint a közélet férfiát is jellemezzük.

Mint kolozsvári lelkész kezdette pályáját. „Csakhamar feltűnt szónoki szokatlan pathoszával, stilja erőteljes festői szép-

⁴ Nagy Péter id. 1881-iki közgyűlési megnyitója 114—117. l.

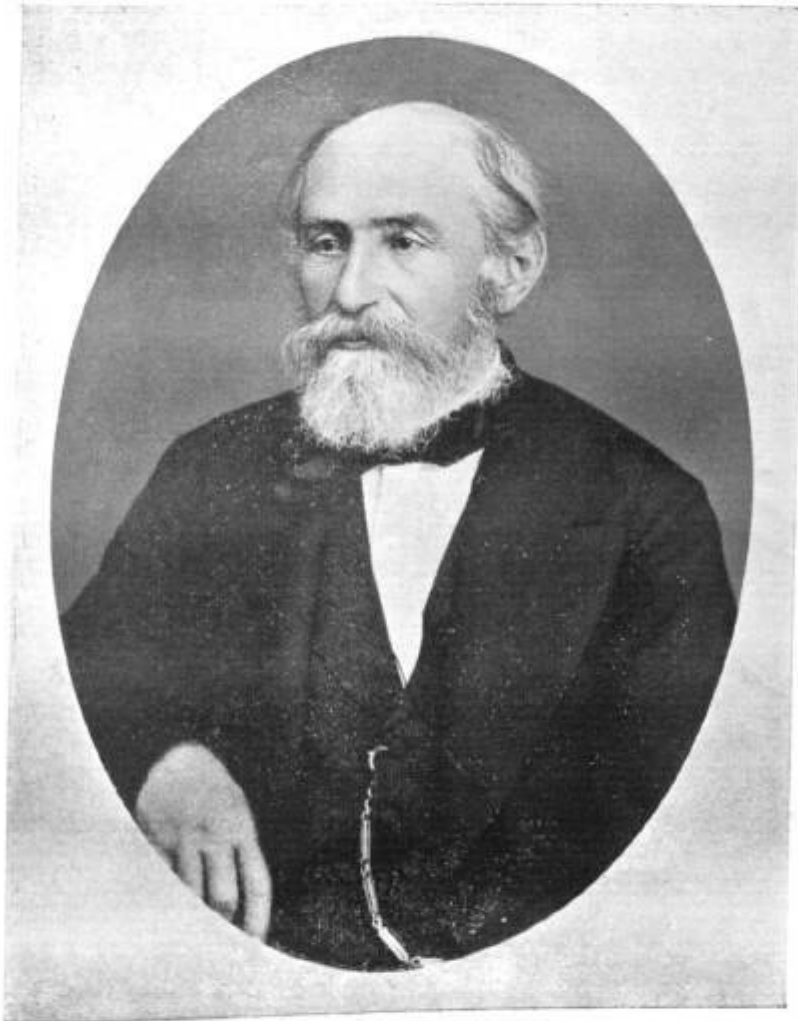
⁵ 1876-iki közgyűlési megnyitójából; *Erdélyi Múzeum* 1876. évf. 63—64. l.

⁶ Ugyanott, 63—64. l.

⁷ Nagy Péter levele leányához, 1867 márczius 17-ről.

ségével, találó költői hasonlataival. De nemsokára nemcsak az Isten igéjének hirdetője: a tudomány terjesztője is lőn. Mint tanár nagy ismeretekkel, a természettudományokban széles szakképzettség-

Huszonötödször teríti most be sírját az ősz hulló levéllel, de sírhalmán még ott virít a tavasznak s a nyárnak egy-egy kései virága s az Erdélyi Múzeum jubileumáról fény esik rá, az emlékezés fénye.

Nagy Péter

gel vált ki . . . Fényes pályát futott meg, tündöklő tehetsége, kimeríthetetlen szorgalma, feddhetetlen házias jelleme mind magasabbra emelték — végül egyházkerületének püspöke lett.⁸

Meggyérült azoknak sora, a kik őt ismerték, egészen közel magához úgy is keveset engedett. Pedig ama kiváltságosakhoz tartozott, kiknek egész nagyságát csak bizalmasai ismerték.

⁸ Tolnai Lajos nekrológja, *Pesti Napló* 1884. évf. 256. száma.

Nagy és gyöngéd szív volt az övé, gazdag nemes érzésekben. Sok keserű megpróbáltatás érte. Gyermekének anyját, első feleségét, a szép tehetségű és nagyműveltségű Landoz Katalint pár évi boldog házasság után elvesztette. Kevéssel azután, a szabadságharcz elején mint Kolozsvár város kezesét Nagyszebenbe⁹ hurcolta *Urbán*. Ebből a fogságból Bem tábornok győzelme szabadítá ki. Még éppen jókor érkezett haza . . . haldokló atyjától örök búcsut venni! Eltemette szépreményű öccsét, a kihez jóval több érzelmi közöség csatolta a testvéri szeretetnél.

Második házasságra lépett báró Wesselényi Krisztinával, egy kiváló műveltségű, gyöngéd szívű főúri nővel. Gyermekai második édes anyát, maga igaz, hű feleséget talált benne. Boldog kis kört alkotott családjá, melyet a munkásság, istenfélelem és a szeretet forrasztotta össze.

Azonban az idő telt, leánya szerető férj oldalán talált új otthont, kevéssel azután fia hagyta el a házat tanulmányai folytatására.

Kivált a leányától való elválás esett neheze: „Most egy eleinte nagyon, de nagyon rosszul esik — így ír hozzá¹⁰ — a ház mintha kihalt volna. Szobád, mely mindig csengett madár-, vagy leánydaltól, hallgatag, néma és pusztá. Az első napokban nagy megfeszítésbe került elhítenem magammal, hogy nem haltál meg, oly nagyon összhangzott minden, a mit szobádban láttam, azokkal az eseményekkel, melyek eltemetett kedvesim szobájukban történtek a temetkezés után. A nyitott ablak, a szoba mindenik szegletében hült helye az egykori lakosnak és a te otthagyt rongyaid összeszedettségével fog-

lalkozó anyád . . . felszakadtak szívemben a régi sebek. De a paroxizmus már mulófélben van: megszokom ezt is, mint megszoktam még sokkal nehezebbeket. A megszokást nagyban elésegítendi, ha téged boldognak tudlak.”

Mélyen érezte fiának eltávozását is, a mivel a családi kör egy időre egészen kihalt! Im így önti ki lelkét ekkor:¹¹

„A holnapi napot (azaz november 25-ét) sok és különféle helyzetben ünnepeltem meg; de úgy, mint jelenben, egyszer sem. Most közületek — a kikért éltem és élek — egyiknek sem szoríthatom meg kezét, s nem kívánhatok élő szóval sok és boldog Katalin napokat. Azonban, — ha így tetszett az isteni gondviselésnek — én megnyugszom benne: ha nem is láthatlak titeket, szeretett gyermekeim, csakhogy egészségeseknek és boldogoknak tudjalak! Az Isten áldjon meg édes gyermekem . . . s ha e napon gondolsz ránk, kik most már meglehetősen szét vagyunk szórva: gondolsz az apai házban egész csendben eltöltött hosszú téli estékre, melyeken az asztal körül, szóltanul mindegyik saját dolga után látva, az együttlét tudatával benső élvezetben mégis oly hirtelen elröpi az idő, gondold el azt is, mily magányos rideg most nekem pusztává lett lakomban a hosszú est, hogy csakis túlon-túlhalmozott dolgaim segítik lassú vánszorgását, és gondold azt is, hogy én neked nagyobb áldást nem tudok kívánni, mintha kívánok oly szerető és szeretett családot, a minő volt nekem is, a melynek romjai vagyunk most már anyóddal együtt, a kik itt ténfergünk alá s fel, mint Aesopus lencséje a tál lében.”

Humora máskor is átcsillámlik a bánatos, merengő hangulaton:¹²

„Édes fiam, te gyermekeidet ne szeresd

⁹ Jellemző, hogy Nagyszeben azután többé nem kereste fel!

¹⁰ Nagy Péter leányához írott levele 1866 április 14-ről.

¹¹ 1866 november 24-iki leveléből.

¹² Nagy Péter levele leányához, 1867 márczius 7-ről.

oly nagyon, mint én az enyimeket, mert azok a semmiházik sohase tudják eléggé méltányolni, sőt felfogni sem, hogy mi a szülői szeretet. Csak magadnak okozol gondot, bajt, aggodalmat vele, pedig ők e nélkül is ellehetnének. Mit is segít a patakban uszó réczefiaknak a parton aggodó kotló töprönködése!?”

Enyhül a keserűség, s a meghatott örömekek ilyen végtelen gyöngéd hangját halljuk, a midőn arról értesül, hogy nem-sokára nagyapa lesz:¹³

„Soha se' tudom mit akar [anyád]; azt kell hinnem, második gyermekégre jött, mind buba-rongyokkal bibelődik, akkora kicsi réklikeket varr, hogy a nagy szürke macskának volnának jók, meg akkora főkötőkkel bibelődik, mint az öklöm, még azt hittem, hogy dohányos zacskót akar készíteni nekem Péter napjára, s protestálni akartam, hogy nekem bizony nem kell aféle fehér zacskó.”

Nem idegenkedett azonban a vidámságtól — ez a hajlandóság tette kedvenceivé a nagy angol humoristákat. Bízalmas körben felderült, s ilyenkor humorát sokszor csillogtatta:

„Hát nállatok volt-é napfogyatkozás? Mert nállunk volt ám, úgy, hogy az emberek nagyobb részének mind kormos volt az orra a befeketített üvegtől; az üvegesek nagy Geschäftet csináltak, mert valamennyi tört üvegjök volt, mind eladták darabját egy krajczárral. Szegény nap, tíz-húsz évben egyszer talál egy kicsit megkötyagósodni, s akkor is minden ember rábámúl, míg az én Andrásom [a házi szolga] bár hetenkint kétszer (vasárnap és csütörtökön) rendesen lekapja magát, s én észre se veszem, ha lehet. Ilyen a világ!”¹⁴

Más alkalommal, távollétében, házánál kéménygyűlés volt, de baj nélkül eloltották:

Szegény fejetek, képzelem mennyire megijedtetek — írja erre¹⁵ —, pedig nem volt

miért. Minthogy Anyádnak még nem vettem levelét, nem tudom, nem hült-e meg, vagy nem lett-e rosszul a rumore következtében. Hanem mihelyt meggyőződöm róla, hogy semmi baja, tüstént megboszsztantom vele, hogy otthon nem létemben ugyancsak felcsapta ám a Laczi konyháját, akkora vacsorát rendezett, hogy az egész utcának tudomására jutott.”

Komoly munkában kitartás, szilárdság és erős akarat jellemezték. De önbízalma soha nem vált önhiúsággá, törekvése — tolokodássá. Mint egyházkerületének főjegyzője másfél százados törvényes gyakorlat szerint a püspök halála után választás nélkül következett az ő helyébe. Ennek a változásnak küszöbén így nyilatkozik:

„ . . . Édes fiam, a vállam előre görbed a rá háromlandó nagy teher alatt, csak azért imádkozom, adjon Isten erőt is hozzá. Szegény öreg úr [Bodola püspök] még tegnapelőtt reggel korán F . . . S . . .-val tréfált a háznál levő kertben, s már tegnap reggel óta meg van sententiázva! Egész valómat összerázta, s e sorokat is oldalomon mustárolajjal írom.”¹⁶

A püspöki székből sem terhelik kevésbé a gondok, mint előre vélte:

„Mennél magasabb állomáson van valaki, annál többet kell túrni tudnia. Hidd el, édes Fiam, sokkal boldogabb voltam, mint kolozvári pap: mert akkor csak magamról voltam felelős, most pedig még olyakról és olyakért is felelnem kell, a mikben oly ártatlan vagyok, mint a ma született kiseded.”¹⁷ Megint más helyen: „Ha azt képzeled, hogy már a zsinaton túl esve, nyugalomra hajthatom fejemet, nagyban csalódsz, reggeltől östig asztalom mellett ülök és írok, s még sem látom restantiaim végét, mert minden nap újat hoz a meglevőkhöz, azután ide csoszszan

¹³ 1867 februárius 6-iki leveléből.

¹⁴ Levele leányához 1867 márczius 7-ről.

¹⁵ 1868 november 22-iki levele Pestről.

¹⁶ Levele leányához 1866 április 21-ről.

¹⁷ Nagy Péter levele leányához 1867 márczius 17-éről.

hol egy, hol más és amúgy szépszerivel elrabolja egy pár órát — — — Ilyenek az élet apró bajai, de csak nagyobb ne legyen!”¹⁸

Politikai szereplésre nem vágyott s midőn az 1868-iki országgyűlésre a jelöltséget elfogadta, a közérdek magasabb tekintetei vezették. Erről így ír: „Még egyéb is nyom: okvetlen követjelöltnek akarnak felléptetni, pedig ehhez már épen semmi kedvem. Azonban azt erősítik, hogy csak velem tudják megverni a baloldalt és így kötelességem megtenni. Ha csak lehet, kibuvok alóla.”¹⁹

A „kibuvás” nem sikerült, fellépett, meg is választották. De rövid idő múlva egészen visszatért igazi hivatásához: egyházkerületének vezető állásába.

*

Püspöksége alatt két nagy harcot kellett megvívnia: egyiket ő maga idézte fel, a másikat vele szemben indították. Az első: az egyházkerület alkotmányának korszerű átalakításáért folyt — az újító álláspont — Nagy Péteré győzött. A küzdelem heves volt, de a béke hamar helyre állott. A másik harcot ellenfelei kezdték a teológiai fakultásnak Enyedről Kolozsvárra való áttelepítéseért. Ez volt a hosszabb, elkeseredettebb, kiméletlenebb. Meg kell állapítani a történeti igazság kedvéért, hogy Nagy Péter ebben rendületlen szilárdsággal állott az alapítványok sérthetlensége mellett és ezzel a Nagyenyed jogát védők között. Igaz ugyan, hogy 1862-ben, mikor a teológia Kolozsvárról, hol a szabadságharc után ideiglenesen otthont talált, Enyedre visszaköltözött, — Nagy Péter a Kolozsvárt maradás híve volt. De tévedés volna őt ezért következetlenséggel vádolni. Bár a meggyőződés embere volt, merevség nem volt benne,

s ha 1862-ben Kolozsvárt pártolta, 1876-ban Nagyenyedet, mindkettőt őszinte meggyőződéssel cselekedte. A közviszonyok is egészen mások voltak 1862-ben, mint 1876-ban, az újabb harc kitörése idejében.

Ebből a harczból, noha ellenfelei személyét sem kimélték, győztesen, szeplőtlenül került ki. Megmutatta ez a harcz azt is, mennyire nem volt igaza ellenfeleinek, a ki református VII. Gergelytől féltette Nagy Péterben egyházát.²⁰ De azonban, ha külsőleg helyre is állott a béke, csak olyan volt, mint a hamú alatt lappangó parázs. Halála után nem sokkal újra fellobbant, s még hosszú ideig kötötte le az erdélyi egyház erejét.

Nagy szolgálatot tett az egész magyar-honi református egyház uniója ügyének a debreczeni zsinat elnöki székében. A külön egyházkerületek egyesülése — az ő egyik legnagyobb érdeme.

„Soha igazságszeretőbb, de a mellett melegebb szívű püspök nem ült Erdély protestáns püspökei székében. Hozzá bátran mehetett az üldözött: apát talált benne: bízton mehetett a legutolsó lelkész, vagy tanár: benne barátjára talált. Mint egyházfő, mint adminisztrátor páratlan erélyű és szorgalmú volt. Azok közé a lelkészek közé tartozott, kiknek életük, örömük, balsamuk a munka.”²¹ Korán reggel már íróasztala mellett ült, s hivatalos dolgait rendszeren elvégezte délelőtt. A délután maradt írói kedvtelésére, vagy szónoklatai megírására. Az estéket olvasás, — ritkábban színház — vagy pár jó barát társasága foglalta el. Szónoklataira olyan pontosan és gonddal készült, hogy a betanulásukra is maradt mindig ideje. Pihenést, üdülést — életének ebben az idejében — gyönyörű kertjében talált. Kora tavasztól késő őszig tele volt kertje

¹⁸ Ugyanahhoz 1866 június 24-én.

¹⁹ Ugyanahhoz 1867 december 3-ról.

²⁰ Szász Domokos levele Hegedüs János ta-

nárhoz, 1861 április 11-ről: „Református VII. Gergely lesz, ha hatalmat adunk a kezébe.”

²¹ Tolnai Lajos id. nekrológiájából.

nyiló virággal. Fiatalkori vonzódása a botanikához itt talált állandó és nemes kielégítést. Még a hólepel jóformán el sem olvadt, a crocusok szárai, azután jáczint, tulipán virított ablaka alatt. Az orgona fűszeres virágai, az akácz édes illatú fürtjei, mind egymásután fejtették ki pompájukat. Kolozsvár érdekes flórájából botanikus kertbe illő válogatott gyűjteményt mutatott kertje. Városszerte híresek voltak gyönyörű rózsái. Olyan is volt az, vadszöllővel befuttatott erkélyéről nézve rózsavirításkor, mint valami földi paradicsom. Valóban — ha a közéletben voltak is küzdelmei — bőven kárpótolta őt otthona.

Dolgozószobáját csend, zöldlomb, virágillat, madárdal vette körül. Szobája világos és tágas volt. A berendezése egyszerű: munkára és pihenésre szolgáló. A meleg nyári délutánokon kertjének alján a Szamos melletti kerti ház volt kedves dolgozó helye, melyet egyfelől a folyó csevegő habjai, másfelől hatalmas vadgesztenyefák sűrű árnyéka tartottak hűvösen. Házi köre is újból megélénkült. Fia Kolozsvárt telepedett meg és boldog családot alapított. Leánya gyermekeivel éppen tőzsomszédja lett, így jól fejlődő unokái majdnem egész nap körülötte nyüzsögtek. Áhítattal hallgatták, midőn alkonyi félhomályban a körülötte sereglő apró népnek bibliai történeteket beszélt el, úgy, a hogy elbeszélni egyedül csak ő tudott, egyszerűen, szívhez szólóan. Azonban szeretete szigorúsággal is párosult. Haragja jobban fájt, mint bármely testi fenyíték. Ilyen boldog körben életének majdnem másfél évtizede telt el. Erre esik nagyarányú közéleti működése mellett gyümölcsöző irodalmi munkássága is. Szerénységén múlt, hogy neve jobban nem terjedt el, de *Belényesi Gábert* az irodalom mű-

velt kedvelői jól ismerték és szerették, s mikor ez a név már nem rejtett eléggé, *Csurgó György* neve alatt is dolgozott tovább.

Egy végzetes tél hirtelen fagyaló viharával elrabolta egyetlen leányát. Szívén találta a csapás, de nagy lelkierővel leküzdötte fájdalmát, munkában keresett s talált enyhülést.

„Each lucid interval of thought
Recalls the woes of Nature's charter,
And he that acts: as wise men ought
But lives, as saints have died, a martyr.“²²

Azonban a szívét emésztő bánat csak elrejtőzött, leánya elárvult otthonában *azután* nem bírt időzni, nem sok idő múlva egészsége is hanyatlani kezdett. Bár gyöngye szervezetét a férfikor derekán több ízben támadta meg nehéz betegség; később Gleichenberg fürdője, családja és orvosai szerető gondja eléggé megerősítették. Most az érzelmeszesedés aggasztó jelei mutatkoztak, s ő mégsem akarta kimélni magát.

Hiába kérték orvosai. „*Fürdőre nem mehetek* — válaszolta aggodó sürgetésükre — *még ha meg is kell halnom, egyházam ügyeit itt nem hagyhatom.*“²³ Betegeskedett, de a kerületi közgyűlés alkalmával a fiatal papok felavatására készült. Ünnepe volt ez Kolozsvár minden rendű népének, mert ugyancsak ritkán hallhatta püspöke szavát a szószékről. Meg is telt ilyenkor mindig zsúfolásig a belfarkas-utczei öreg templom.

Szónoki híre az egész országban elterjedt, kortársai a nagy franciaia egyházi szónokokkal, Mabilonnal és Bourdalouval hozták párhuzamba. „Szava egyszerű volt, mint a kijelentett igazság, hangja gyenge, de zengzetes, mint a permeteg hullása, actiója nyugodt és természetes, mintha csak társalogna, érvei meggyőzők,

²² Nagy Péter feljegyzéséből.

²³ Szabó Sámuel feljegyzése 1884 júliusban.

hasonlatai igazak, logikája erős.²⁴ Beszédei „csodás összhangban egyesítették a tudós bízottságát, a keresztyén hitét és a költő ihlettségét . . .” „Semmi sem hasonlítható e beszédek egyszerűségéhez és varázsához . . . Contemplatív természet volt, és ezért hatott az észre, érző ember volt és ezért hatott a szívre. Magyarázataival észrevétlenül karolt át, mint a levegő, s lelkünket eltöltötte a hit gyönyörével . . . Hangskálája fogyatékos volt, de szavainak szárnya felvitte a hallgatót az örök bíró elé. Alig képzelhető, hogy kicsiny hang olyan terjedelmeket ölthessen, mint az övé . . . Hangkészletének minden parányát mesterien tudta felhasználni.”²⁵

Ezért sereglettek tehát hívei papavató beszéde meghallgatására ekkor is, mely egyben utolsó szónoklata volt, melyben, mintha egész életének hitvallását foglalta volna össze.²⁶

„Zwingli főbb jellemvonásai: Istenbe vetett rendületlen hit, a vallásos kegyesség, a fáradhatatlan tevékenység, a nyájas előzenyesség és szeretet és az az áldozatkészség, a melylyel martirja lett a hitnek.

E jellemvonásoknak kell kiválni a vallás igazi szolgájában ma is, azonban minden szó csak pengő ércz és zengő czimbalom, s nem lélek, mely termékenyít és megelevenít. Ezért van, hogy nincsen pálya, mely annyira egész embert kívánna, mint a papi hivatás. Egész embert mindenben . . . De legkivált fő az egész hivatásban a tanítás, a melyet Krisztus apostolainak leginkább szívére kötött. Az igazi pap tanít, tanít szóval, tanít tettel, tanít éjjel-nappal és minden időben, tanít ott és mindenhol, tanít cselekedetben és példában, tanít

szeretettel és a mi mindennek koronája, tanít hittel.

A pálya azonban nehéz és göröngyös. Az igazság martirok vérével öntözött úton halad. De ha a pap ma nem is martirja hitének, gyakran a pálya göröngyei nemcsak lábát, hanem szívet sértik meg, s ha nem is viseli a világban Krisztus töviskoszorúját, de sokszor lelkébe szurnak az élet töviszei.

Zwingli elesik a kappeli mezőn, s vérral öntözi a megújított hit és lelki szabadság útját. Az ellenség porait szélnek eresztette. Jól tette, mert porai láthatlanul szállongva, a légben új lelket hordtak szét a világba, s új életet támasztottak az emberiségben. Az elmúlt őszön és télen a gyönyörű esti pír a nyugati égen némely tudósok szerint egy, a föld átellenén kitorrt vulkánnak a légbe felkavart törmelékeiből eredt. Hát ha e finom anyagok hónapokon át repülhetnek a lég szárnyain, s ragyogó esti pírban törnek meg a rájuk eső napfényt, vajjon Zwingli szétzört porai nem biztosabban szállanak-e ma is, s nem bizonyos-e, hogy egy új vallásos életnek nem esti pírját, hanem hajnalhasadtát fogják előidézni a szívekben.”

Utolsó beszéde — hattyudala volt ez, s ezt talán maga is sejtette. Egy veszedelmes betegség tört be unokái közé. Pár nap alatt közülök kettő került ravatalra. Erre a csapásra összeroskadt ő is.

„Midőn a roncsolt anyagon
Diadalmas lelked megállt
S megnézve bátran a halált,
Hittel, reménnyel gazdagon
Indult nem földi úton:
Egy lón közös, szent vigaszunk
A LÉLEK ÉL: találkozzunk. (Arany.)

Dr. Szabó Péter

²⁴ Az *Erdélyi Figyelő* 1879 november 2-iki 17. számának szerkesztői megjegyzése, a borítékon. (Tolnai Lajos.)

²⁵ Bartha Miklós: Nagy Péter: *Ellenzék* 1884. évf. 216. sz. Meggyőződésem szerint a legtalálhatóbb jellemzés róla az akkor megjelentek között.

²⁶ Elmondotta 1884 június 8-án. Megjelent, sajnos csak ez a része, a *Kolozsvári Közlöny* 1884. évf. 133. számában. Azzal az alkalommal egyszersmind Zwingli Ulrich születésének 400 éves emlékűnnepét tartotta az erdélyi református egyház.

Szabó Károly.

(1824—1890)

FELHŐKBE hanyatlak a székelyek napja, bágyadt világát holdjuk megvonja tőlük s elhunynak csillagaik. A hadak útját tejútnak nevezik ismét és többé senki sem keresi rajta Csaba vitézeinek szellemét. Eltűnik minden szellem, mi a nép történeti tudatában idáig jelentkezett. Nem keresik, a mult igazi fénye-e az, a mi a hagyományokból előcsillámlik. A kémikus sem bújkál a sötét éjszakában, hogy posványos helyen, odvas fűzfa törzséből lássa föl villanni a bolygó tüzet, mikor lombikjai segítségével azt a tűneményt könnyen előidézheti.

Kriza János, Orbán Balázs, Szabó Károly szép meséi ezentúl is elbájolják a fogékony lelkeket; azonban a magyar történetírás hideg mosolylyal távozik az ábrándozók köréből. A kik még most is azt hiszik, hogy csak egyetlenegy ember is megmaradt a hunnok és az avarok világ-hódító népeiből! A kik természetesnek tartják, hogy talán mégis inkább valamely rokonnépbe olvadtak be s nem idegen nemzetek áradatában enyésztek el! A kik hiszik, hogy van valami valóság abban, a miről egy nép századokon át áhítattal beszél! A kik a néphagyományokat leíró krónikások tévedéseit ösmerik, de állítani merik, hogy mégis csak becsesek az ilyen hagyományok!

Nemzeti hagyományok, a miknek becsülésére először és legjobban Kölcsey oktattott bennünket! De hát parasztok csalfa meséi, hegedősök csacsogó énekei hogyan találjanak meghallgatásra, ha már hatszáz esztendővel ezelőtt megvetette

őket az első nagy magyar historikus, a kit viszont most, hat század után, egy egész légió magyar historikus vet meg?

Szabó Károly napirendre hozta s napirendről levétneti nem engedte a székelyek eredetének kérdését. Történetírói munkásságának ez a legnagyobb érdeme. Már az ötvenes években buzgósággal vitatta elméletének, a székelyek hunn eredetének igazságát. A hatvanas években, a magyar krónikák ellen indított hadjáratban, még nagyobb készültséggel harczolt a magyar történetírás puritánusai ellen. Élete utolsó éveiben adta ki a székelyekre vonatkozó tanulmányainak gyűjteményét. Őt bízták meg a székely nemzet történetének megírásával, a mihez egy hatalmas és rendkívül becses oklevéltár megindításával fogott. Szabad-e ábrándozónak tartani azt, a ki apróra ismert minden kútforrást, melyből tárgyára nézve meríthetett, — életének javarészét poros könyv- és levéltárakban töltötte — s kútfő-tanulmányai után mégis meleg szeretettel fordult a hagyományokhoz, mesékhez, a mikben egy nép szelleme, életbölcseisége nyilatkozik?

Nem ő az első magyar historikus, a kit azzal vádolnak, hogy *a priori* alkotott véleményt s attól azután soha sem tért el. Horvát István részben ennek a balhitnek áldozata. Pedig *a posteriori*, de még nem elegendő adatokra támaszkodva, mondta mindazt, a mit a magyarok eredetéről mondott. Am Rawlinsonnak, Layardnak kellett jönnie, hogy a világ szumirokról, akkádiakról, ékíratokról tudjon s ne tartson hazafias ömlengésnek mindent, a mit

ez a kiváló ember Gobineau előtt tanított és pedig 300,000 oklevél átlapozása után is tanított.

Szabó Károly félezer esztendővel előbbre teszi a székelyek történetének kezdetét, mint a puritánusok, vagy talán csak puristák. Ez elég ok volt, hogy ebben az egy kérdésben ne vegyék egészen komolyan, ha különben, különösen személyes szeretetreméltóságáért, csinján bántak is vele. Pedig minden addigi magyar történetírónál többet tett a *kútfők népszerűsítésére*. Magyarul adta ki Konstantinust, a Névtelent, Kézait, Rogeriust, Tamást és a legendákat. Érdeme ekként a magyar történetírással szemben oly nagy, mint az első bibliafordítóé a hívek irányában. S ő, a ki a kolozsvári egyetemen évenként annyi fiatalembert vezetett be a diplomatikába; a ki észet, tudományt, szívet követelt a historikustól, abban a veszedelemben forgott, hogy az elfogultság vádja éri. Ha azonban nálunk is akad férfiú, a ki — mint *Schliemann*, Homerosszal a kezében — a Névtelent követve jár nyomról-nyomra: sok olyat igazolhat, a mit más könyv, más szerző, nem említett idáig. Akkor nem betű, meg betű, hanem fölfogás meg valóság fog egymással szemben állani. S a magyar krónikások legjobb magyarozóját, *Szabó* Károlyt, ki sohasem volt a merész következtetések embere, a feldolgozók nagyobb bizalommal követik.

Szabó Károlynál őszintébben senki sem akarta az igazság földerítését. A nagyközönség előtt legösmertebb műve, a *Vezérek kora*, legjobban jellemzi őt, mint feldolgozó történetírót. A szövegben úgy adja a tényeket, a hogy vizsgálódásai nyomán megállapíthatta. Képzelt és valóságos ellenfelekkel nem vitatkozik ottan. Egyszerűen, nyugodtan beszéli el az eseményeket. Az elmékedéseket inkább olva-

sójára bízta. Keveset törődik az előadás szónokiasságával, sőt kerüli is azt. A mellékeseményeket, a mik az előadásba életet lehelnek, nem az olvasó tetszésének megnyerése, hanem a kérdés jobb megvilágítása végett szövi be. Stílusának világossága, kerestetlen volta, egészben véve régies magyarsága, tárgyat, embert, irányt egyaránt jellemez. Ünnepies a nélkül, hogy az akarna lenni s gondolatokat kelt a nélkül, hogy ezeket föltolná. Nem tartozik a legszebben írt könyvek közé. Nem áll elő nagy fölfedezésekkel. Nem fitogtat tudós előkelőséget, mikor fő célja úgysis csak a helyes ösmeretek terjesztése. De hogy tudós főnek a munkája s hogy az olvasásra szánt szöveg tudós vizsgálódásoknak a leszűrődése, mutatják a bőséges jegyzetek, a melyekben a kritika legalaposabb munkáját végzi. Általában véve semmit sem állít, a mit támogatni, igazolni nem tud.

„Mit írjak én négy íven?” Kérdezte, mikor a trónörökös könyve számára Magyarország történetének megírásával bízta meg. „Írja meg — felelték — a magyar történelem filozófiáját.” „Ha én ahhoz értenék!” sóhajtott az ősz tudós.

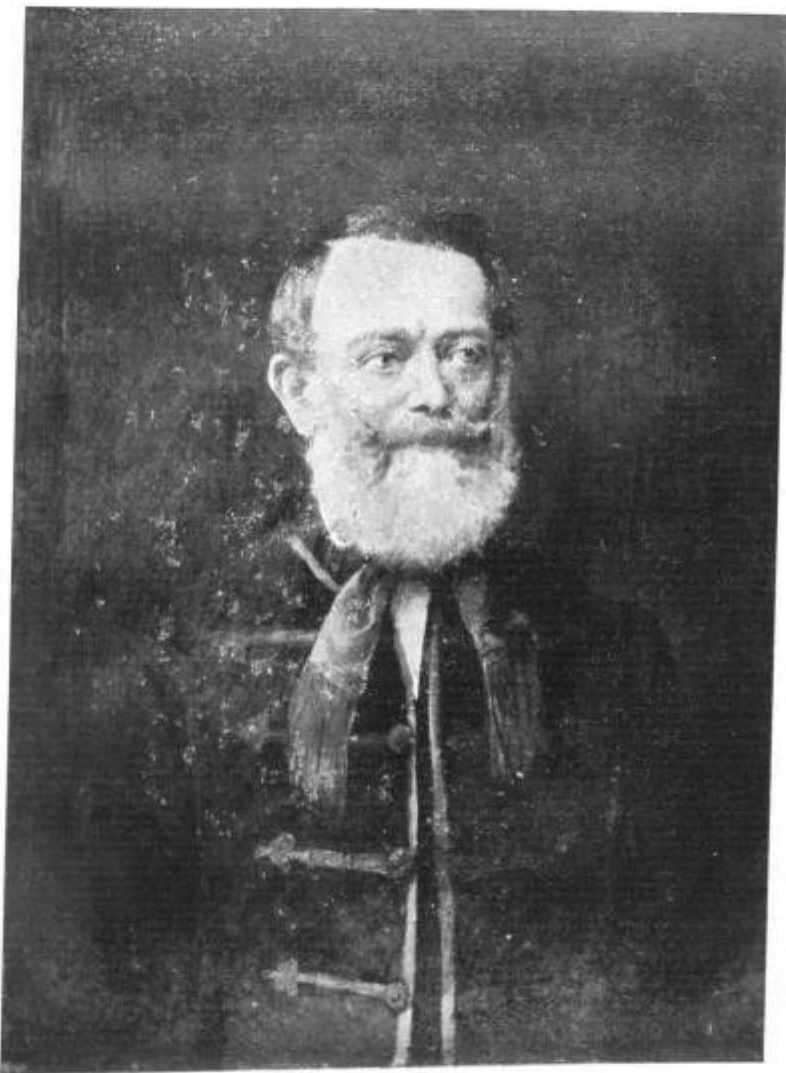
Pedig értett hozzá; mert bölcselkedő, erősen megfigyelő szellem kell ahhoz, hogy — ha néhol szárazon is — valaki oly tisztán, világosan, áttekinthetően tudja vázolni az eseményeket. Ilynemű munkáinak koronája a *Székelyek története* lett volna. Roppant anyagkészlete maradt. Éppen akkor akart teljes erővel a rendezés munkájához látni, mikor saját történetének végére ért.

Értekezéseinek csak egy részét gyűjtötte össze *kisebb műveiben*, a melyek többnyire kútfőtanulmányok s magukban véve is elegendők volnának emléke megőrzésére. De van még egy műve, a mely örökre forrásmunka marad. Ez a *Régi*

Magyar Könyvtár. Soha senki sem czáfolta meg hatalmasabban, mint ő, azt a megcsontosodott balhitet, hogy Rákóczi bujdosásának kezdetéig a magyar csak katona volt, ki beérte csekély vagyona

számban, hanem olvasók is: többen, mint általában hitték.

Írókkal, olvasókkal napról-napra foglalkozott az *Erdélyi Múzeum könyvtár*-ban, melynek a Múzeum megalakulása

Szabó Károly

védelmével. Lomtárakból előszedett, elfelejtett magyar könyvek címeinek följegyezgetésével mutatta ki, hogy a világot forrongásba hozó eszmék a XVI—XVII. században is érdeklődést keltettek hazánkban. Nemcsak írók voltak, alig gyanított

(1859 november 25) óta mindhalálig a könyvtár igazgatója volt. Ebben az intézetben egymaga is halhatatlanná tenné a nevét, hogy ő vetette meg a Régi Magyar Könyvtár alapját, mely a maga nemében most páratlan gyűjtemény. De meg-

őrzik emlékét maig is példás könyvczedulái, melyeket lúdtollal, az ő jellegzetes szépírásával, mindenek fölött pedig a legnagyobb bibliografiai pontossággal készített. Szabó Károly, a ki szegény falusi emberek pókhálós padlásán s a mestergerendákon is országsszerte kutatott könyvek után, a gyűjtés nehézségeit nagyon is ösmerve, minden igyekezettel s a legjobb szívvvel pártolta azokat, a kik az ő igazgatása alatt álló gyűjteményben dolgoztak.

Még 1885 október 4—7-én, mikor Aradról csak futva mehettem Kolozsvárra, hogy megfeszített munkával kutassak Kemény József kéziratái közt, nagy kivétel és különös kegyképpen még este is dolgoznom engedett. Talán azért bízott meg bennem ennyire, mert egy tudományos eredményt többre becsült a könyvtári szabályzatokhoz való merev ragaszkodásnál. Toldy Ferencz is így engedte meg, hogy mint VIII. osztályos tanuló, egymagam is bemehessek a pesti egyetemi könyvtár legféltettebb központi termébe. A tudóst, vagy a ki annak készült, a Toldyk és Szabók el sem képzelték becsületesség nélkül.

Szabó Károly, mint egyetemi tanár is hálás emlékezetre méltó. Nálunk senki

sem ösmerte jobban a középkori görög és latin történetírókat. Míg ezeknek magyarázatával sok kiváló ifjúban ébresztett kedvet komoly búvárlatokra, másrészt, mint előadó tanár, elhatározó befolyást gyakorolt tanítványai tudományos és hazafias szellemére. Hangja, kivált az utóbbi években, gyöngye volt; de a meggyőződés heve, a mely az ősz tudóst melegítette, magával ragadta hallgatóit is. Történet-tudóssá nem tehettem mindegyiket, de a magyar történelem barátjává tette valamennyit.

Ime, néhány általánosság, a mit úgy írtam le, a hogy — a haláláról szóló lesújtó hír egyenes hatása alatt — tehettem. Mennyi kedves és jellemző adalékot mondhatnék el róla magam is, mint a fiatalabb történetíró-nemzedéknek minden tagja, ki őt ismerni szerencsés volt. S éppen ma, szeptember elsején: pontosan egy esztendővel azután, hogy hosszabb úton utoljára kísérhettem őt. A leghosszabbra nem kísérhetem el. De sírjára teszem a megemlékezésnek ezt a szerény koszorúját, melyet a virágokban nem válogatva kötheték. S nem szégyenlem bevallani, hogy könnyeim rezegnek rajta.

Dr. Márki Sándor

Kriza János.

(1811—1875)

Száz éve, hogy Kriza János született s immár harminczhat éve halálának is. Száz esztendő nem nagy idő ugyan a tekkal haladt előre, Kriza még sem avult el. Reá emlékezvén, nem a dohos múlt fualma csap meg, hanem valami üde, tiszta

Kriza János

nemzetek történetében, de nagy idő volt e század nekünk, mely alatt Magyarország egészen újjá alakult. Bár hazánk óriási lép-

levegő áramlata. Nem az elmúlás búja sír szívembe, az ébredő, rügybontó, bimbófakasztó tavasz lehelletét érzem.

A száz év előtti Magyarország rozsdás bilincseiben vergődve ködlik még felénk, de mégis, mintha valami rejtelmes bűbáj suhanna el fölötte, valami csodás sejtelem járná át. Az új világ ébredése látszik, mikor nagy emberek születnek, kik az óvilág romjain újat akarnak teremteni. Az egyenlőség, szabadság, testvériség gondolata megtermékenyíti az elméket, lángra gyújtja a szíveket, munkára ösztökéli a tetterőt. Pezsgés, forrongás mindenütt.

Kriza ifjúsága e hatalmas áramlattal sodródó korszakra esik, melynek eszméit korán megértette és mindig híven szolgálta; előbb Széchenyit, aztán Deákot vallván vezéreül. A maga körében igyekezett megvalósítani ideáljait s még költeményeiben is, bár keveset írt, politikai eszméknek volt ihletett dalosa. (*Zsellér sírfáján, Pórfiú, Úrbér, Egyesülés, Egy-ség, Kölcsey a népszónok* stb.)

Az életre ébredt társadalomban sűrűség-forgás támadt és végig rezgett a lelkeken, hogy munkálni kell, mert panaszszal, siránkozással semmire sem mehetni. Nem meddőn sopánkodó, dolgozó Magyarországot kell teremteni. E nagy célok elérésére mindenfelé egyesületek keletkeznek és Kriza már az iskolában kulturális kört alakít. Ennek az önképzőkörnek nemcsak irodalmi kísérletezés volt a célja, hanem a társadalmi műveltség megszerzése, fejlesztése is. Irodalmi foglalkozása komoly és nyomós volt s mikor válogatott dolgozataik pár év múlva almanach alakjában megjelentek, általános figyelmet keltett, a legfőbb irodalmi kritika ítélőszéke előtt is. A megalakult kaszinónak később könyvtárnoka lett. Természetesen, az Erdélyi Múzeum-Egyesület ügye iránt is élénken érdeklődött. Nem üdvözölte lelkes dalban, mint pap és költő társa, Medgyes Lajos, de ott volt az alakulása érdekében tartott tanácsko-

zásokon. Örvendett, mikor az ige testté vált s mindvégig szeretettel csüngött rajta. Legkedvesebb üdülőhelye a múzeumkert volt. Kétségkívül része van benne annak is, hogy Brassai Sámuel ott lakott s a vele való társalkodás Krizának legnagyobb gyönyörűségei közé tartozott. De üdítőleg hatott lelkére a szép tó, ficzkádozó, a zsemlyemorzsa után kapkodó potykáival; a pompás vízű csobogó csorgó, körülötte a pihenésre, álmodozásra hívó, fatörzsökéből kivájt székek; a gondosan porondozott, rendben tartott sétaútak; az árnyéket kináló gyantás fenyők s a kisebbik tó, virágos szigetével, partján a mélán bologó szomorúfűzfa. Az egyesülés, az egyesült munka értékét felismerve, mindenütt ott volt, a hol tenni lehetett s ő, az egyszerű papfiú, demokratikus felfogást, tiszta puritán erkölcsöket érlel szívében, terjeszt maga körül, igyekszik beoltani a társadalomba. Költeményeiben is csipkedi a társadalmi ferdeségeket, hogy eszméltessen. Kineveti a be nem váltott szép fogadkozásokat. (*Kakukdal.*) Gúnyolódik, hogy, ha nem vagyunk is már hősök, de legalább hős nevekre kereszteltetjük gyermekeinket. (*A mai hős nevek.*) Nincsenek nagyságaink, de van teméntelen nagyságosunk. (*Hazai nagyság.*) Van üres rártartás még a népnél is. (*Vajki büszke ez a legény.*)

Épp így vallja Széchenyi gazdasági elveit s hiszi, hogy a vagyoniilag erős és független társadalomban fejlődhetik ki a politikai és erkölcsi függetlenség. Érdeklék ezért a gazdasági mozgalmak. Örömmel üdvözli a dunai hajózás sikereit (*Zrinyi*) s várja az erdélyi folyók hajózhatóvá tevését is, a melyről az idétt sok szó esett. Ma is várjuk!

Az egyházi pályán, mint pap, majd püspök szintén a szabadelvűség zászlaját lobogtatta s vitte diadalra. A szőrszál-

hasogató dogmatismus helyett racionális felfogást terjesztett s az egyházi szónoklatba modorosság, mesterkéeltség helyett természetességet, világosságot viszen be, hogy a közönség értelméhez is, szívéhez is szólhasson. Ezért törekedett a leendő papok mentől alaposabb kiképzetésére, hogy értelmi és erkölcsi színvonaluk emelkedjék. Ezért kereste az összeköttetést a művelt amerikai és brit hitrokonokkal, hogy az érintkezés szellemileg és anyagilag gyümölcsöző legyen az egyházi életre. Igyekezett rendezni az anyagi ügyeket, hogy a papságot cvvel is alkalmasabbá tegye nagy hívatása elvégzésére, a népnevelés, nemzeti munka mezején. Gondja volt az iskolákra s különösen teljes meggyőződésből, egész erejével pártfogolta az iskolák államosítását. Egyházirodalmi munkássága s közéleti tevékenysége mindvégig a haladás, a felvilágosodottság szolgálatában állott s minden munkásságát, egész életét mély erkölcsi érzés hatotta át.

Krizának jelentős költői érdemei, költői sikerei vannak. Széles látókörű s mint költő a haladó kor szellemében, megújhódásért a néphez fordult.¹

Az egyszerű falusi pap fia a nép között nevelkedvén, megismerte gondolkozása módját, eszejárását, szokásait, vágyait és reményeit, örömeit és fájdalmait, nyelvét, költészetét és hagyományait s így önkéntelen is ez a világ formálta dalos lelkét. Kriza megértette, hogy üdítő forrásra akadt és már fiatalon, minden mást megelőzve, gyűjteni kezdte a székely nép költői hagyományait. Kész gyűjteménye volt, mikor a Kisfaludy-Társaság felhívása megjelent. A mostoha viszonyok megaka-

dályozták a közzétételben. Így Erdélyi János a maga nagybecsű gyűjteményével jóval megelőzte őt. Mégis, mikor a *Vadrózsák* (1863) megjelent, országszerte nagy hatást keltettek s mindmáig mintagyűjteménynek tekintik, becses tartalmánál, hű (kifejtésben is hű) feljegyzéseinél és értékes jegyzeteinél fogva. Azóta állandó s mind mélyrehatóbb tanulmányok tárgya. Nem ünnepelheti méltóbban a Kisfaludy-Társaság. Kriza születésének századik évfordulóját, mint hogy a *Vadrózsák*-at új kiadásban tette közzé.

A nyelvészetnek is, a nélkül, hogy igazi szakszerű nyelvész lett volna, fontos szolgálatokat tett. Hogy az önkényes, délibábos nyelvészkedésnek útját állják, rá kellett mutatni a nyelvtudomány forrásaira, feltárni, hozzáférhetővé tenni azokat. Kriza már mint megbízható gyűjtő ezeket a törekvéseket szolgálja. Kriza a nép nyelvét kereste fel s tekintette olyan forrásnak, melyből bátran meríthetett.

Egész munkásságában mindenütt élet, üde fuvalom. Mi avult el ezekből? Mi itt az ósdi? Azt mondhatná valaki, hogy Kriza egész életén, irodalmi és közéleti munkásságán végig vonul az Istenbe vetett bizodalom, hit, a hazaszeretet, a családi élet szentsége; hogy őt ideálok vezették; hogy egész élete, munkássága erkölcsi alapokon nyugodott. Ezek pedig elavult dolgok. Mind csupa ósdiság. Meglehet. De nálunk talán nem. Erdélyben semmi esetre sem. Sőt én azt hiszem, soha nem is avulnak el. Vagy ha el, magyar ember meg nem könnyezi, mert nem lesz, a ki megkönnyezze.

Dr. Versényi György

¹ Különben lásd Krizáról írt tanulmányomat, a *Budapesti Szemle* 1911 júliusi számában.

Sámi László.

(1813—1881)

A nagy emberek emlékét legjobban irodalmi hagyatékuk őrzi meg. Még a kik hadvezéri vagy államférfiúi tevékenységükkel hagytak mély nyomot a historiában, azokis közelebb jutnak megismerésünkhöz, ha maguk is beszélnek magukról írásaikban. Caesart jobban ismerjük, mint Nagy Sándort, mert emlékiratai olyan oldalról is bemutatják, a milyenről Nagy Sándor lelkéhez hozzá nem férhetünk. Azok a nagy emberek, a kik eszmék mellett tisztán szellemi fegyverekkel harczoltak, könnyen feledésbe mehetnek, vagy hiányos, sokszor éppen ferde megvilágítást nyernek az utókor előtt, ha nincs irodalmi hagyatékuk, vagy ha őket közlelről ismerő kortársuk fenn nem tartja gondolataikat. Sokratesről nagyon keveset tudnánk Platon és Xenophon nélkül, Apáczai Cseri Jánosról talán még annyit sem, ha írásai fenn nem maradnak. Azért Sokrates vagy Apáczai munkássága nevük fennmaradása nélkül is része lenne az emberiség kulturtörténetének, de az is bizonyos, hogy a történelem nevük nélkül szegényebb lenne. Az ember előtt mindig legérdekesebb jelenség maga az ember. Az eszme a maga elvontságában is lehet nagyszerű és termékenyítő, de közelebb fér a lelkünkhöz, ha ismerjük emberét is. Ezért a történetben egy-egy eszmét rendszeren egy-egy nagy emberrel jelzünk.

Erdélyországnak s különösen Kolozvárnak *Sámi László* nevét nem szabad elfelejteni. Munkássága nem veszhet ugyan el, mert energia volt, mely nem vész el. De az utókor nem tudná hatását elválasz-

tani a kortársakétól, mert ő maga nem gondoskodott róla, hogy gazdag élete eredményeit írtaiban megkösse és az utóknak átadja. E föladat elvégzése kortársaira és utódaira száll, kik részben baráti köréhez tartoztak, részben tanítványai voltak. Eszmék, kezdeményezés és munka embere volt, de mindig megelégedett az eredménnyel és örült a sikernek, mert a köz javára szolgált. Nagyon ritkán nyúlt pennához, hogy a nyilvánosság számára írjon; ha írt is rendszeren napilapokba írt *Amicus* álnév alatt. Ezért eszméi régi újságokban vagy iskolai értesítőkből szinte jeltelenül pihennek.

Így válik érthetővé, hogy a kiváló professzornak, jeles historikusnak és nagy gondolkozónak alig van nyilván tartott irodalmi hagyatéka. Munkatársai, barátai, tanítványai sokat tudnak beszélni róla s a hagyomány bizonyára még sokáig fogja nevét emlegetni. Sámi László ennél többet érdemel, mert Sámi a régi nemes és nagy, de már-már feledésnek induló tradíciók fenntartója volt. Hegedüs István, egyik kiváló tanártársa 1883-ban egy kötetben Sámi László válogatott műveit bizonyosan azért adta ki. A kitűnő ember munkásságáról teljes képet ez a kötet sem ad, noha benne annak színe-gyöngye van együtt. Kolozsvár levéltára aktáinak, kiterjedt levelezésének és a még élő kortársak emlékezetében őrzött adatoknak összegyűjtése vezetne életének teljes megismerésére.

Sámi László a nevezetes pozsonyi országgyűlési ifjúság tagja volt, majd

gr. Teleki László, Kossuth Lajos és b. Wesselényi Miklós bizalmasa, azután zilahai tanár, a szabadságharcban Kossuth egyik legbensőbb embere, a szomorú üldözés idején bujdosó, majd 1852-től haláláig a kolozsvári ref. kollégium történelem-professzora, Kolozsvár közéletének egyik legnagyobb hatású munkása. Ez adatokban legfőbb külső kereteit ismerjük meg Sámi László gazdag életének Belső mivoltát, eszméit és érzelmeit, mert minden nagy hatása mellett is ő az észnek és a szívnek embere volt, életének e külső adatai nem fogják leleplezni.

Sámi László kiváló *historikus* volt s bár nemzeteknek, intézményeknek, vagy egyeseknek történetét soha nem írta meg, de egész életbölcsessége alapos történelmi szellem és tudományos elmélkedés eredményeként alakult ki s megnyilvánult mindenütt: beszédeiben, hírlapi cikkeiben, közéleti tevékenységében és főként tanításában.

A régieknek a historiáról szóló közmondássá vált tanítását komolyan vette s az emberiség multját úgy nézte, mint gazdag tanulságot a jelenre és a jövőre. Nem félt kimondani, hogy a historia praktikus tudomány, a mely élni tanít nemzeteket és egyeseket. Őt valóban élni tanította, mert rendíthetetlen elveit a jól felfogott történelemből szűrte le.

Az emberiség története a civilizáció története, a mi viszont az ember folytonos változtatási hajlamának eredménye. A tör-

ténelem tehát állandó és folytonos változás, melynek egyetlen törvénye, hogy „az ember magában és maga körül mindent változtat, csak a változtatási hajlama nem változik soha.” Mi indítja vagy mi vezeti az ember változtatási hajlandóságát, erre sokan sokféleképpen felelnek. E feleleten fordul meg ma is az ideális és materiális, az individuális és kollektívus történelmi iskola egész elméleti rendszere. Sámi szerint az

eszme. A civilizáció koronként és helyenként más-más, tartalmu, mert más és más eszme vezeti az ember változtatási hajlandóságát. Az újkor eszméje a *szabadság*. Az újkori civilizációban tehát a szabadság teljesedett be. Ő is keresi a változásnak, magának a történetben megnyilvánuló életnek szabályozó törvényét. Szerinte föltétlenül van ilyen törvény, mert „a mint az érczetek semmi sem gátolja, hogy a geometria törvényei szerint ne alakuljanak, úgy az emberiséget sem lehet megakadályozni,

Sámi László

hogy elfogadott eszméje után ne alakuljon; ez ép' úgy törvényszerűleg történik, mint az érczek alakulása.” Ez magyarázza Sámi történelmi optimizmusát: hogy az ember folytonosan diadalról-diadalra halad. Mivel az ember folytonosan változtat, mivel e változást eszme vezeti, mivel ennek diadalát megakadályozni nem lehet: az ember föltétlenül és mindig győz a diadalra jutott eszmében. A diadal késztetik, de el nem marad, mert „az ok be

nein tilthatja az eredményt." A szabadság eszméjét a zászlóvivő, Luther, Kálvin vagy Beza már csirájában sem tudták korlátozni, hogyan tudná a zsarnokság a francia forradalom után? Sámi valóban soha sem szünt meg hirdetni, hogy az újkor eszméje, a szabadság, teljes diadalt fog aratni. Ezt a bátor meggyőződését éppen akkor hirdette, mikor a nemzet reménytelenül tekintett jövője elé. Ez emeli e tanulság nagy értékét s így lett néha a történelem igazán az élet tanítómestere, a jövő biztosítója. Mivel a történetben mindig értékeket keresett, sohasem mulasztotta el az események kritikáját. Csakhogy kritikája nem csupán pragmatizálásban nyilvánult, hanem főként abban, hogy nemzeteket és egyeseket mindig etikai nézőpontból ítélte meg. Az ókori klasszikus világszelleméből a humanizmus által a zsarnok középkor romlása tehát az emberiség fölszabadulása fakadott. De innen nyer legtöbb táplálékot különösen az ifjú ember nemes idealizmusa is. A klasszikus szellem van hivatva arra, hogy a keresztyénség szülte divorcizmust, mely egyrészt transcendentális idealizmusra, másrészt „vastag materializmusra” vezetett, egy fizikai és etikai harmóniába olvassza össze. A keresztyénség az embert testre és lélekre darabolta s a kettőnek külön törvényt szabott; a klasszikusok, különösen a görögök az összes emberi erők harmóniáját tekintették eszményképnek. A középkorból éppen ez a harmonia hiányzik s innen van, hogy Sámi a középkort nem szereti, mert akkor „olyan nagy sötétség volt, hogy a gyermeket bölcsőjébe a sötétet tették s a sötét nőtt az emberrel együtt.” A középkornak ilyen értékelése mai fölfogásunk szerint egyoldalúság és tévedés, de e tévedés nála érthető is, menthető is, mert ő a középkori eszmék ellen való küzdelmet tekintette az emberiség története

legszebb fejezetének. Sámi részese volt a szabadságharcznak; a szabadsághősök pedig a középkor romjain akartak építeni. A szabadságharczosok fanatizmusából benne is volt valami, a mi talán a tudós-
nak ártalmára lehetett, de az embert a szabadság katonájává emelte. A francziákért, mert a szabadság előharczosai voltak, rajongott, szintúgy az amerikai szabadsághősökért, mert megteremtették az első, szabad polgárállamot. A németet, mert önző és az orosz, mert hatalmas-
kodó zsarnok, nem szívelhette.

A szabadság diadalának hirdetője hogyne lelkesedett volna a magyar szabadságharczokért és első sorban azért, a melyben maga is részt vett? S bár bukását egész megrendítő voltában átérezte, de hitte és hirdette, hogy a bukás végleges nem lehet, mert az igaz eszmének győznie kell, a szabadság pedig az egész emberiségnek nagy igazsága. „Szerencséje volt nemzetünknek, hogy nagy elvek mellett küzdött és bukásában is e nagy elvekre dűlt. Ily esetben a jövődőt illetőleg a bukás is termékeny.” Talán legelőször is ő hirdette, hogy a szabadságharcz nélkül sohasem lehattunk volna Európa szemében azok, a mik lettünk és sohasem lehetett volna az uralkodóházzal — még úgy se kiegyezni, a hogy 1867-ben Deák Ferencz kiegyezett. A szabadságharcz kellett a békéhez, mint a hogy Kossuth Lajos lánglelke nélkül hasztalan lett volna a Deák Ferencz bölcsesége. Kossuth és Deák nem ellentétesek, hanem ugyanegy eszmének hordozói, csakhogy Kossuth a *mens heroica*, Deák a *mens pacifica*.

Sámit *filozofussá* a történelem tanulmányozása nevelte, de magát soha sem tartotta bölcselőnek, elveit filozófiának. Nem kell e szavaknak oly jelentőséget tulajdonítani, minőt a bölcsélet, mint tudomány tulajdonít. Nem annyira bölcselő,

mint inkább bölcs volt, mert igen tartalmas, nemes, követésre méltó erkölcsi elveket vallott és hirdetett. Meggyőződését azonban nem kategorikus kijelentésekbe foglalta, hanem érdekes okoskodással szűrte le és rendesen a történetből vett tapasztalati tényekkel bizonyította. Bölcselkedése nem szigorúan tudományos, de egy sort sem találunk, a mely ellenmondással zavarná Sámi életbölcsességének képét. Elveiben van fejlődés, de nincs ellentmondás. E következetesség feledtetni velünk, hogy mindenben egyetérteni nem tudunk vele és föltétlen tiszteletet parancsol, mert róla mindenki tudta, hogy úgy élt, a hogy tanított.

Nem az emberi megismerés lehetőségeit kutatta, hanem gyakorlati elveket keresett és hirdetett: *morálista* volt. Abból a gondolatból indul ki, hogy a teremtés befejezetlen, mert az élet folytonos fejlődésben tovább folyik és az öröktől fogva meglévő anyagból és erővel újabb és újabb teremtményeket hoz létre. Minden teremtménynek az a célja, hogy folytonosan fejlődve rendeltetését tökéletesen betöltse. A rendeltetés pedig maga a dolog természete szerint való élet. Tehát az emberi élet célja sem lehet más, mint az emberi élet. Mikor az emberi élet törvényéül azt jelöli ki, hogy *Légy és maradj ember*, voltaképpen ugyanazt mondja, a mit a stoikusok hirdettek: *Törj a természethez*. És eszmemenetének végeredménye is sok rokonságot mutat a stoikusok etikájával és a hozzá közel álló Spinoza-féle értelmi erkölcstannal.

Az emberi élet az állati élettől abban különbözik, hogy az ösztön helyére az akarat, a képzelődés helyére az ész lép, amabban az emberi *szabadság*, emebben az emberi *tudás* nyilvánul meg. Tehát a szabadság és a gondolat adják meg az emberi élet törvényét, vagyis a ket-

tőnek tökéletességében áll az emberi élet célja.

Törvény az, a mi magából a dolog természetéből következik; az emberi élet törvénye sem lehet más, mint a mi az emberi élet természetéből folyik. Az pedig csak egyféle lehet, mert önmagában ugyanegy dolognak többféle törvénye nem lehet. E szerint minden emberi ismeret anyagát az akarattól vezérelt tapasztalat, alakját az ész adja; a *vallás* és *erkölcs* sem kivételek, vagyis azok is függetlenek minden természetfölöttitől. Az értelmet (ész) és az érzelmet (szív) különválasztani és merőben külön törvények alá vonni nem lehet, mert mindkettő az egységes emberi természethez tartozik, ezért törvényük is egy. Az érzelem a gondolattól nem független, hanem a kettő együtt süllyed és emelkedik: a szív úgy érez, a hogy az ész reá hatni képes. „Kevés és hibás ismeret, kevés és hibás szabály a szívben...” Így jut el arra az igazságra, a mit sokszor történeti példákkal is bizonyít, hogy az erkölcs és a vallás folyton fejlődik és tökéletesedik a tudás haladásával. Az akarattól és az éstől függ a tudás, a tudástól a vallás és az erkölcs.

Az okoskodással azonban nem elégszik meg, hanem egyes tételeit a történetből vett példákkal bizonyítja. Való igazság, hogy „a milyen az ember, olyan az istene,” mert ime a történetben felbukkanó népek vallását és tudását összehasonlítva a kettő között szoros összefüggést kell látnunk. De ha a teremtés befejezve nincs, — mert a fejlődés folyton tart, a tudás háttára a végtelenben van, — akkor nem léteznek tökéletes erkölcsi és vallási elvek sem, tehát egy religio sem tökéletes; a keresztyénség sem. Sámi gondolatának tovább fűzése oda vezet, hogy az erkölcs és a vallás hovatovább inkább rationalismus, mint confessio.

A stoikusokkal és Spinozával való rokonsága abban áll, hogy mint ezeknek bölcséletében, úgy az övében is az erény a megértéstől függ; tehát az ő morálműsége is intellektuális.

Lehet, hogy okoskodása a szigorú kritikával vizsgálódó bölcsészt ki nem elégíti, de a mit, mint követendő életelvet hirdetett, azt minden értelmes embernek el kell fogadnia. Hirdette, hogy a tudás óriási növekedésétől nem kell féltetni se a vallást, se az erkölcsöt, mert tudatlan nép „csak romokat halmozni össze elég erős, de e romokból teremteni, csak értelmes és morális ember és nemzet képes.” Hirdette, hogy a barbárság kora lejárt s a világtörténet zászlóvivői ezután csak a művelt népek lehetnek, mert a fejlődés folyamán odajutott az emberiség, hogy a szabadság eszméje föltalálásával úrrá tette az értelmet a vakhit fölött. Emberek és nemzetek értéke ezután már csak belső, eszmei, kulturális mivoltuktól függ. Hirdette, hogy a szabadság diadalától nem kell rettegni, mert a szabadságnak elengedhetetlen föltétele a szuverénitás, ennek pedig az értelem és az erkölcs. A szabadság ősjoga, természete az embernek, de csak akkor tudja kivívni és biztosítani, ha értelme is van hozzá. Ha értelmes az ember, akkor erkölcsös is. A tudásnak, a tudománynak erkölcsnemesítő hatása van. Ezért az emberiség legnagyobb jóltevői azok, a kik tanítómeseterei lesznek; de azoknak, a kik műveltek, erkölcsi kötelességük is a tanítás.

Sámi is úgy érezte és azt vallotta, hogy *professzori hivatása* morális kötelesség, a melylyel az embereknek tartozik. Az emberek nagy sokasága dolgozik a kezével és lehetővé teszi sok embertársának anyagi megélhetését; a szellemi munkásoknak kötelességük ismeretet, tudást adni cserébe azoknak, a kik meg-

teremtik a megélhetés lehetőségét. Ez a társadalmi erők igazi munkamegosztása, ez a legtökéletesebb demokrácia; az emberek egy része munkás, a más része tanító; mindakettő kicseréli munkája eredményét a másikéval, hogy legyen egyenlőség. A demokrácia elve az egyenlőség, ez pedig azt teszi, hogy tudásban és erkölcsben mindenki ugyanegy legyen. És mi a kötelessége a professzornak? Tanulni, hogy sokat tudjon és tanítani, hogy mindenki sokat tudjon.

Sámi tanári hivatását tehát nem csupán az iskolában, hanem mindenütt végezte, a hol haszonnal taníthatott. A ki annyit tudott s oly nemesen érzett, mint ő, az valóban lehetett mindig mindenkinek tanító mestere. Tanári hivatását tehát az *iskolában és a közéletben* töltötte be.

Föltétlenül pedagógiai munkásságot várt az iskolától és nem egyszerűen a tudományok előadását. Maga mondja (1862-ben) egy iskolai évet megnyitó beszédben, hogy a melyik iskola elhanyagolja az értelem fejlesztését és nem mutatja meg az életben követendő helyes utat az ifjúságnak, az sértést követ el a tanulóval szemben, a ki nem azért jár iskolába, hogy csak ismereteket erőszakoljanak reá és „unius libri homo”-vá neveljék, hanem, hogy szellemi útravalót adjanak neki egész életére, hogy lerakják lelkében azokat az alapokat, a melyekre műveltségét fölépítheti. Azt is megmondja, hogy a jelenlegi (az akkori) középiskola e feladatának nem felel meg; legnagyobb oka ennek a (most is annyit emlegetett) túlterhelés. Pedig akkor nem is volt olyan nagy a túlterhelés még és Sámi már akkor a tantárgyak sokféleségét és az órák sokaságát fölös terhelésnek minősítette. Mostanában sokat emlegetik és károsnak tartják az osztályok nagy népességét pedagógiai szempontból, de Sámi nem tartotta károsnak, sőt üdvös-

nek. A sokaságnak magának is nevelő hatása van s ha buzgó és mindig jóra serkentő tanítója van az ifjúságnak, többre megy százzal együtt, mint egygyel-kettővel külön-külön. Az egyéniség fejlődését sem féltette a sokaságtól, mert az ifjak között mindigvannak értelemben, ízlésben, jellemben és erkölcsben erősebbek, ezek hívatva vannak a többiek irányítására. Ez a szerep éppen az egyéniség megizmosodására vezet; míg a gyengébbeken jól fog a vezetés; s a jó példa követésével igyekezetük is tartalmat nyer. Ezek az elvek most is nagyon figyelemre méltók!

„Századunk iránya, hogy magunk és intézményeink a *tudomány és szabadság* által újjászülecsünk,“ de a társadalom újjászületése soha sem történhetik meg iskolák nélkül. Az iskolák legyenek az újjászületés melegágyai, vagyis mindenkor a század elfogadott irányának és törekvéseinek szolgálatában álljanak. Ha társadalmi reformról van szó, mindig első legyen az iskola reformja, mert csak úgy lehet elkerülni azt a képtelenséget, hogy az iskola a multnak neveljen embereket. Ma is azt halljuk, hogy iskoláink nem tartottak lépést fejlődésükben a társadalommal. Erre Sámi már ezelőtt csaknem fél századdal rámutatott. Sáminak igazat kell adnunk, hogy olyan középiskola, a mely nem a jelennek és a jövőnek nevel, nem oldja meg föladatát. Míg az iskola

és a társadalom ellentétes, egységes nemzeti szellem sem alakulhat és Sámi fél-századdal előre látta, a mit mi most sajnosan érezünk.

Etikai elvei következménye gyanánt ő a tudásnak és a műveltségnek mindenre kiható nagy hatását hirdette s így a tanítáznál nemesebb munkát nem ismert. Rendesen a felső osztályokban tanított és mindig történelmet adott elé. Azok közé a régi nagy professzorok közé tartozott, a kiknek minden szavuk, szelid, de olykor nemes tűzben fellobbanó tekintetük maga volt a nemes bölcsesség és a komoly tudomány; tekintélyük szeretetre és bizalomra épült, erejük a bátor igazsággal hirdetett tudomány volt. Sámi László 1850-ben, azokban a szomorú napokban a zilahi tanítványaihoz bucsútanítást intézett. A ki ezt elolvassa, megértheti, hogy mennyi bölcsesség, bátorság és milyen óriási reménység lakott abban a nagy és nemes tanítóban.

Ilyen nagy tanító volt közéleti szereplésében is. A társadalom nagy iskola, a hol minden művelt ember professzor.

Bizalmas körben *mint* embernek nevezték, ő magát *szabad* embernek tartotta. Mi ezt a *szabad* embert saját szavaival jellemezhetjük legjobban: „Tisztaság, világosság az észben; tisztaság, ártatlanság a szívben; tisztaság, igazság a tényekben: ez illik a szabad emberhez.“

Makkai Ernő

Gyergyai Ferencz.

(1799—1874)

A „tétlenségre hajló“ szomorú korban gróf Mikó példája, buzdító és bátorító szava kortársai közül igen sokat avatott nemzeti műveltségünk harczosává.

Ezek egyike, a nemzeti műveltségnek becsületes harczosa, Gyergyai Ferencz legbecsesebb kincsünknek, anyanyelvünknek kel a védelmére.¹

„A babonás bányász — úgymond Gyergyai az ajánlásban — mielőtt leszállna napvilágtól sohase látogatott aknájába, hogy kikutassa azt, a mi legszebben a nap fényében ragyog, a drága érczet, védszellemét hívja segédül; így magam is, mielőtt béereszkedném a nyelvészi szörszálhasogatás kevesektől látogatott és sokaktól unt mélyeibe, azt a nevet említem, a mely élin áll hazai minden nemes célú vállalatinknak, a mely tétlenségre hajló korunkban bátorító, buzdító példa mindnyájunknak.“

A *babonás bányász* érdekes bányász-kodásáról mondunk el egyet-mást e szerény hangú *Jó szerencsét* viszonzásául.

Gyergyait romlatlan erdélyi nyelvérzéke teszi nyelvészé, nyelvígazítóvá, éppen úgy, mint a vele korra csaknem egykorú Brassai Sámuel. Nyelvünk újjáfejlődését ő is átéli: örömmel figyeli a haladást, de gyakran el is komorul. Nem a nyelvújítás szóáradata bántja; Kazinczy és Széchenyi tanítványa ebben a tekintetben nem igen lehetett válogató. Az új szó neki csak gyarapodást jelent, akármily törvénytelen is. De annál inkább bántják az ő nyelvérzékét az idegen fordulatok

és kifejezések, mert ezek magát a nyelvet, a nyelv szerkezetét, a nyelv eredetiségét támadják meg. Magunk és nyelvünk eredetiségét félti s a *legnagyobb magyart* igazán megértve az ő szavát kiáltja oda veszni tért nemzetének: „A kiben még nem fajult el egészen a keleti vér, és mint magyar faj kívánja magát fentartani, nem fog majmolni más nemzeteket, hanem azon igyekszik, hogy magából fejlődjék ki jövője, minden sajátságában.“

Sőt Kazinczyból is csak azt olvassa ki, hogy az idegen jót hasznos ugyan követni, de *mással* változnunk e miatt nem szabad. A nyelv kiválólag jellemzi a nemzetet. „Nyelvében nyilatkozik érzelme, gondolkodás módja, szelleme. A nyelv a nép tükre és képe, beléletének külkifejezője.“ Őrizzük meg hát keleti sajátságainkat nyelvünkben is. Csak így lehetünk eredetiek és csak e különbségünkkel gerjeszthetünk figyelmet a mivelt külföld előtt is.

Meg kell hát tisztítanunk nyelvünket az idegenszerűségektől. De honnan és kitől kérjük meg, mi a magyaros, mi az idegen? Gyergyai szerint erre csak egy biztos alap van, a melyen meg lehet állani, egy kútfő, amelyből tisztán lehet meríteni s ez az *élő beszéd*. Még pedig nem akármiféle élő beszéd, hanem a „tisza magyarok beszédje, a milyenek a jászok, kunok, székelyek és a vegyületlen magyar helységbeliek.“ Talán mondanunk se kell, hogy a jászok és kunok csak a példa kedvéért jutottak ekkora elismeréshez.

¹ „A magyar nyelv sajátságai“ cz. művében.

A valóságban csak egy igazi romlatlan magyar beszéd van Gyergyai szerint, a székely. Helyes az, a mit a romlatlan székely beszéd annak mond.

Körülbelül ez és ennyi Gyergyai álláspontja. Kétségkívül elég egyszerű és elég világos, csakhogy csöppet sem tudományos. Azóta sokan és sokszor elmondták már, hogy a nyelv helyessége kérdéseiben az egészséges nyelvérzék s az élő nyelv pontos ismerete *együtt* sem elég ahhoz, hogy az embert megvédje a tévedéstől és hamis következtetéstől. — Ide még kell a nyelv történeti fejlődése lélektanának ismerete is, mert nélkülök sötétben való botorkálás minden nyelvígazítás. Gyergyai becsületes jóakarátának is sokszor kellett tehát nélkülök tévednie s minél következetesebb a maga álláspontjához, annál többször; de a Gyergyai-féle erős nyelvérzéknek még tévedései is tanulságosak.

Helyesen állapítja meg pl. a *megyek* és *jövök, hozom* és *viszem* különbségét az *és, meg* és *pedig* értelmi árnyalatát; joggal bélyegzi meg a *hogy* helyett használt *miszerint*-ezést stb. De klasszikus tévedésbe esik, a mikor a *se ballj se láss, sem több, sem kevesebb, senki nem, soha nem* helyességét nem ismeri el, a *bennünket, benneteket* alakokat szabálytalanoknak bélyegzi, a szenvedő alaknak még a létét is tagadja. Erdélyi nyelvérzékére hallgatott s e tette elfogulttá

akkor is, a mikor a *fogj be két lovadat*-féle kifejezésekben magyartalannak mondta a személyragos tárgy melletti alanyi ragozást.

Legvakmerőbb állítását azonban jó egynehány év múlva kiadott másik művében¹ kockáztatta meg Gyergyai, azzal lepvén meg a világot, hogy „úgynevezett marasztaló *-ban, -ben* nincs a magyarban.” Hiba tehát azt mondani, hogy böl-

csöben ringatták, hiszen mindenki így beszél: bölcsöbe ringatták. E művében szegődik igazán a hirhedt nyelvfilozófia zászlaja alá, azok közé t. i., a kik a nyelvet a logika kaptafájára szeretnék erőszakolni, s ugyanezért kellett elszenvednie az időközben megszületett ortologia vezérértől, Szarvas Gábortól, a szigorú, de igazságos kritikát.²

Ezúttal maradjunk csak első műve mellett, mivel ebben kínálkoznak az értékesebb megfigyelések.

Olyan dologba fog Gyergyai, a mire csak

rendszeres — hogy úgy mondjam — *nyelvészeti monografiák* vállalkozhatnak. A magyar nyelv gazdagsága részben névviszonyítóinak nagy számában és sokféleségében áll, a nyugati nyelvek is ebben ütnek el legszembetűnőbben a magyartól. Ezt legrégebb nyelvészeink is észrevették, de Gyergyai az első, a ki az egyes ragok és névutók közti hajszálfinom árnyalati különbségek megfigyelésében és

Gyergyai Ferencz

¹ Magyartalanságok.

² A Nyelvőr II. évf. 54. l.

megtartásában látja a magyarosság egyik eszközét. Romlatlan nyelvérzéke s fegyelmezett gondolkozása itt igazán elemében van. A legpedánsabb aprólékossággal kéri számon nyelvérzékétől az egyes névviszonyítók jelentését s megalkuvást nem ismerő szigorúsággal von közöttük határt. Tévedni természetesen sokszor téved, a nyelvtörténetet nem lehet büntetlenül ignorálni, de hogy megfigyelései sokszor mily mélyenjárók és talpraesettek, Simonyi elismeréssel nem fukarkodó monografiái igazolják legjobban. Ne higgyük azonban, hogy ezzel kimerül Gyergyai nyelvjavító buzgalma.

A magyar nyelvtannak egyik igen vitás kérdése a szórend. Szenczi Molnár Albertől Simonyi tanulmányáig sokan, csaknem minden nyelvészünk vizsgálat alá fogták, de a kérdést jó lélekkel ma sem mondhatjuk végleg tisztázottnak. Az első okos szót ebben Fogarasi mondta ki nagyot csattanó *Eurekájával*, a másodikat Gyergyai; de ezt már nem igen vették észre. Fogarasi gondolatát Brassai fejtette ki a magyar mondatról szóló páratlanul álló tanulmányában. Gyergyai gondolata Joannovics és kivált Kicska fejtegetései révén a magyar szórend titkának valóságos fogantyujává és kulcsává lett. Fogarasi rámutatott a magyar ige fogalom-nyomósító erejére, de nem vette észre, hogy efféle fogalomnyomósításnak csak nyomatékos beszédben van helye és értelme s azért ugyancsak tévedtek, a kik Fogarasi szabályát általánosítva azt mondták, hogy csak a nyomósítandó szó áll az ige előtt a többi akárhol állhat. Gyergyai először veszi észre, hogy *különbséget kell tennünk értelmező és nyomósító beszéd között*. Fogarasi szabálya csak az utóbbira vonatkozhatik, az előbbieknél Gyergyai szerint az a jellemző tulajdonságuk, hogy az *alany bennük közvetlen áll az állítmány*

mellett, még akkor is, ha ehhez nyomósító szó ragad. Hogy ez a fölfedezés nagy jelentőségű, csak az tudja igazán, a ki végig kísérte azt a sok bukdáncsolást, melyen keresztül estünk, míg kivált Kicska fejtegetései után végre tisztán láthattunk. Persze tudnunk kell, a mit a nyelvészek nem vettek észre, a miért meg sem is érthették Gyergyait, hogy ő ez alanyon és állítmányon ugyanazt érti, a mit Brassai *inchoativumon* és *mondatzömön*. Érdekes volna tudni, hogy magától jött-e rá, vagy Brassaitól tanulta. Mennyi tinta megmaradt volna, ha ezt idejében meglátjuk!

Gyergyainak van bátorsága, hogy saját korában nem lelkesedik a körmondatokon, az ékes szókötésnek e kinyalt-falt művirágain, holott ezeknek csodás szépségén még nem is olyan nagyon régen nyelvtanaink és stilisztikáink annyira rajongtak. Gyergyai megmondja magyarán, hogy az efféle mesterkéltszóhalmozás és ékes összevisszaság nemcsak a világos rendet szerető magyar gondolkozással, hanem a józan észszel is ellenkezik. Elkelve ma is, ha valakik megfogadnák tanítását!

Orvosságul s a magyaros mondatfűzés elsajátítására sajátos kísérleti módot ajánl Gyergyai. „Gondolatjaik leírásakor — írja Gyergyai — ne vonalazzák ne pontozzák a mondatokat azután olvassák vagy olvastassák fel fenszóval ekkor legottan kitűnik a hiba mert a hol nem foly természetesen a mondat ott megakad a szavaló és csaknem önként rá jó hogy kell kiigazítani. Olvastam egy magyar hölgy leveleit azokban se vessző se pont nem volt mégis oly értelmesen és folyólag olvashattam mintha tökéletesen ki lettek volna pontozva mert oly idomban és éppen úgy szokta leírni gondolatját a mint terem a fejében.” *Uti figura docet*, de ezt az orvosságot már nem mernők mindenkinek ajánlani. Pálfi Márton

Gyulai Pál.

(1826—1910)

GYULAINAK egyik fő életelve — helyesebben természete volt: mindig azt mondani, a mit gondolt — s a mit gondolt, azt mindig kimondani. És sohasem mondott mást, mint a mit helyesnek, igaznak tartott s az igazat megmondta ellenfelének és barátjának egyaránt — ha az igazság kedvezett is ellenfelének, vagy lesújtotta is a jóbarátot.

Szinte szállóigévé vált, hogy Gyulai igaztalanul, elfogultan ítélte meg Jókait. Nem így volt. A szerkezet hiányait, a lélektani botlásokat és lehetetlenségeket, a szertelenkedést erősen ostorozta Jókai regényeiben, az igaz; de elismerte „kitünő elbeszélő tehetségét”, nyíltan vallotta, hogy „e tekintetben egyetlen regényírónk sem versenyezhet vele” és finoman kiemelte előnyeit Jósika, Eötvös és Kemény fölött, sőt nem habozott kijelenteni, hogy „egyetlen elbeszélő írónk sem olvasztotta össze oly szerencsésen a népies és művelt magyar nyelv bájait, mint Jókai.”

Viszont Keményről — kit annyira szeretett és annyira nagyra tartott — nem hallgatta el, hogy „az előadás és elbeszélés különösebb báját megtagadta tőle a természet”, hogy „nehézkességet, egyenetlenséget találni munkáiban s midőn stílusa rendkívüli szépségeket áraszt is, oly gondatlanságokat követ el, a melyeket közepszerű író is el szokott kerülni.”

Gyulai nemcsak nem kereste, de egyenesen kerülte, mondhatjuk: megvetette a népszerűséget. Az úgynevezett közvéleménynek kevés súlya volt előtte. Mily szép és bölcs mondása volt, mikor a Kisfaludy-

Társaság elnöki székét egy politikai színezetű elvi differenzia miatt oda hagyva, azt hangoztatta, hogy ő első sorban nem másokkal, hanem önmagával akar békén lenni. Akkor sokan hazafiasságát is kétségbe vonták, a min nemcsak ő mosolyoghatott nyugodt önérzettel, de legjobb ismerőse is, a kik tudták róla, a mit Riedl olyan találóan fejezett ki, hogy ám-bár „senki sem volt kevésbé vadmagyar, mint ő” mégis nálánál „senki sem volt magyarabb.”

Utálta a nagy szavakat, az annyira elharapózott dicsérő szuperlatívusokat, melyekkel utóbbi időkben egyes baráti körök nyilvános beszédekben és a sajtóban kölcsönösen annyira elhalmozzák egymást. Frázisokat egyáltalában soha se használt, de a dicséretben sem ment — még Aranyval és Keménnyel szemben sem — soha annyira, mint az őt baráti elfogultsággal vádoló egyes körök, a maguk czéhbelijével szemben.

Rendkívül erős, szinte csalahatlan érzéke az igazság iránt, és bátorsága az igazság őszinte kimondására nemcsak nagy kritikussá tették, hanem az irodalmi közélet legnagyobb tekintélyévé is. Mert tekintély volt ellenfelei előtt is. A kik haragudtak is rá, a kik gyűlölték és úgy tettek, mintha lekicsinyelnék, azok is lesték, nemcsak félve és aggódva, hanem kíváncsian is az ő véleményét. Minden nyilatkozatának, minden szavának hatása volt, sokkal egyetemesebb, mint bárkiének.

Kritikáiban, beszédeiben, tanári elő-

adásaiban irodalmunknak jóformán minden kérdéséhez hozzászólván rendkívüli hatása és elévülhetetlen érdeme irodalomtörténetünk kialakulása terén abban nyilvánult, hogy azokat a kereteket, melyeket Toldy Ferencz a források felkutatásával, az adatok elrendezésével, irodalomtörténetünk rendszerbe foglalásával megállapított, azokat Gyulai megtöltötte esztetikai tartalommal, megállapítván valódi értékét és igazi jelentőségét írónak és műveknek egyaránt. E tekintetben mindannyian Gyulaihoz igazodunk. Az irodalomtörténeti tanulmányok, monografiák és kézikönyvek egymásután mind a Gyulai-féle érték-megállapításokat veszik alapúl és irányadóúl, legtöbbször a nélkül, hogy Gyulaira hivatkoznának. S ez megint az ő nagyságának egyik mutatója: az általa felfedezett és kijelentett igazságok annyira általánosak, hogy szinte maguktól értetődnek és kétségbevonhatatlanok.

Meglehet, hogy Toldy nélkül Gyulai munkássága nehezebb, s talán kevesebb sikerű lett volna. De az bizonyos, hogy Gyulai kritikai, esztetikai működése nélkül Toldy irodalomtörténeti érdemei sokkal kisebbnek tünnének fel ma előttünk. Mert Toldy munkásságára Gyulaié tette fel a koronát. Toldy megcsinálta az aranyfoglatot, Gyulai ritka művészi érzékkel illesztette bele a drágakövet. Így egészíti ki s így emeli egymást Toldy és Gyulai munkássága.

Gyulai elsőrendű nyelvművész is volt, Erős magyar nyelvérzéke szülőföldjén. Erdélyben — hol ma is az irodalomhoz legközelebb álló magyar nyelvet beszélük — zavartalanúl, sőt fokozódva fejlődhetett. Gyulai nem volt úgynevezett népies író, de stílusán meglátszott, hogy a zamatos népi nyelvnek ismeretén sarkallott és annak tanulmányozásán szinesedett. Az Erdélyi Múzeum-Egylet kebelében — mely

intézménynek alapítói közé tartozott — ő emelt először szót néphagyományaink ügyében s az ő lelkes szavain gyúlt lánggra Kriza régi szenvedélye, a népköltészeti termékek gyűjtése iránt, mely téren neki magának is elévülhetetlen érdemei vannak.

Így, a népköltészet forrásain üdítve és erősítve irányát, gazdagította Gyulai a magyar prózát a kifejező erőnek és fordulatos finomságnak pazar díszével, okosan és könnyedén kerülve a szóno-kias áradozás örvényeit. Igazabban elgondolt, jobban átértzett és szebben kifejezett sorok talán nincsenek a magyar prózában, mint Gyulai Arany fölötti emlékbeszédének ama sorai, melyekben sokat szenvedett barátját siratja s azok a kinos perczek nehezülnek keblére „midőn a fájdalom elfojtja a szót s csak könnyeink omlanak.”

E sorokat lehetetlen megindulás nélkül olvasnunk. S ehhez hasonló szépségű részleteket özönével lehetne idéznünk Gyulai emlékbeszédeiből, melyek a klasszicizitás tiszta levegőjű magaslatán járnak. Ez emlékbeszédekben — biztos vonalakkal rajzolva és összhangzó színeket használva — életteljes és művészi képeket adott Gyulai, egyénekről és korokról egyaránt. Gondoljunk csak a párhuzamra Arany és Petőfi egyénisége s költészete közt, vagy Eötvösnek, az államférfinak, s Eötvösnek, a költőnek gyönyörű jellemzésére, avagy a Szigligetiről szóló emlékbeszéd ama részére, mely a magyar dráma fejlődésének történetét vázolja Szigligetiig. E művei igazán csak terjedelem tekintetében maradnak örökbecsű nagy munkái: a *Vörösmarty életrajza* és a *Bánk-bán* tanulmány mögött.

Gyulai nemcsak az értekező, hanem a szorosabb értelemben vett szépprózának is mestere volt. „Természetes lenni és művészivé emelkedni: a valódi széppróza” ő maga mondja egy helyen. Hogy ezt az elvet nem-

csak hirdette, hanem követte is, annak bizonyosságai beszélyei, melyekből talán hiányzik a képzelet csillogása, a lelemény eleven-sége s a meseszövés ügyessége; de a melyek az érzés melegével, a jellemrajz igazságával, s a nyelv erejével és bájával megindítóan, meggyőzően és gyönyörködtetően hatnak. Így, első sorban a *Régi udvarház*

tészete nem olyan nagyszabású, mint Vörösmartyé; nem oly erőteljes, magával ragadó, színekben pompázó, mint Petőfié; nem olyan mély és plasztikus, mint Aranyé, de egy szeliden borongó, rokonszenves kedélyvilágnak, tiszta, nemes érzésnek megkapó, szívhez szóló megnyilatkozásai azok a versek, melyeket a szerelem, a szülői szere-

Gyulai Pál

utolsó gazdája, melynek hőisében a forradalom utáni Magyarország borongó képe megkapóan elevenedik meg előttünk s a *Nők a tükör előtt* című bájos beszélysorozata, melyben erősen megfigyelt alakokat rajzol, rendkívüli finomsággal.

Gyulai versírói munkássága szintén számot tesz a magyar irodalomban. Köl-

tet, a hazához való ragaszkodás és az érte való gond keltett lantján. Nem termékeny költő; látszik, hogy bár költői érzés elég hamar kél szívében, annak kifejezésre juttatásához hosszabb érlelésre van szüksége s nem minden nehézség nélkül írja verseit. De a mit azok így közvetlenségükben talán veszítenek, viszont a sekélyességet

a szaporán termelő lírikusok e gyakori veszedelmét rendesen elkerülik.

Ifjúkori barátjához, Szász Károlyhoz még 1847-ben írt egyik levelében a maga költői tehetségéről erős önkritikával nyilatkozva, e szép szavakban ad Gyulai kifejezést költői becsvágyának: „... Nekem pedig nem nagy vágyaim lennének. Csak egy dalt, csak két sort tudnék teremteni, mely halhatatlan legyen.”

Ez az ifjúkori óhajta többszörösen beteljesedett a költőnek. A *Hadnagy uramat* már a harmadik nemzedék ismeri, szereti, szavalja, könnyez fölötte és lelkesedik rajta s az igazi hősöket teremtő hazaszeretetnek e remek plasztikával megrajzolt képe bizonyára sohasem fog elmosódni; de az *Éji látogatást* sem hagyja soha könnyezetlenül egy szülő és egy gyermek sem, mert a míg emberi érzés él e földön, addig szívhez fog szólni e vers megrendítő igazsága:

„... Óh, a sír sok mindent elfed:
Bút, örömet, fényt, szerelmet;
De ki gyermekét szerette,
Gondját sír el ném temette...”

... Így áll Gyulai, a szilárd jellemű férfi, az erős magyar hazafi, az igazság éles, de mocsoktalan fegyvereivel hadakozó kritikus, a biztos érzékű esztetikus,

a finom tollú nyelv művész, az éles szemű irodalomtörténetíró, a lélekbúvár novellista s a nemes érzések kedves, méla költője, a magyar szellemi élet legkiválóbb alakjai között. Munkái közül igen sok vértézve van az abszolút érték erős pánczéjával a mulandóság ellen, de nem lehet tagadni, hogy hatásának egyik jelentékeny tényezője örökre eltűnt vele. Mert ő inkább, mint irodalmunk bármelyik jelese — talán az egy Kazinczyt kivéve — a maga személyes jelenlétével, élő szavának hol buzdításban, hol korholásban megnyilatkozó eleven erejével gyakorolt óriás hatást az irodalmi közéletre.

S mikor méltán büszkélkedünk annak tudatában, hogy a miénk volt s munkáiban mindörökre irodalmunk egyik dísze marad, mély megilletődéssel, lehangolt-sággal érezzük, hogy bármily kincseket hagyott is a késő nemzedékekre műveiben, erjesztő kovászként ható, maga körül pezsgő életet teremteni tudó ritka egyéniségét azok, kik őt személyesen nem ismerték, soha sem fogják tudni elképzelni és megérteni a maga egész valóságában s nagyon kérdéses, lesz-e még valaha is hozzá egészen hasonló és méltó vezető szelleme a magyar irodalomnak?!

Legifj. Szász Károly

Szász Domokos.

(1838—1899)

KÜLSŐ élettörténete mindenkielőtt ismeretes. Született Nagyenyeden 1838 május 25-én. 1855—1859-ben Kolozsvártt végezte a teológiát s a kolozsvári egyház még ugyanabban az évben lelkészévé választotta meg a csak imént vizsgát tett ifjút. 1860-ban külföldre ment s egy évig a heidelbergi egyetem hallgatója volt; haza jöve pedig állandó, nagy munkát fejtett ki egyházi és társadalmi téren. 1878-ban egyházkerületi főjegyzővé, 1885 május 26-án pedig püspökké választatott. 1899 januárius 8-án szívszélhűdés váltotta meg egy már végzetessé válni készülő hosszú, súlyos kór kinjaitól és gyötrő szenvedéseitől.

A külső keret, így csak dátumszerűleg összeróva, nagyon keveset mond és csak alig beszél valamivel többet, ha felsoroljuk azokat az irodalmi kisebb-nagyobb munkákat, a melyek a romániai misszió történetéről (1870), a konfessziók kérdéséről (1872), a vallásos eszmék történetéről (2 kötet, 1870—73) stb. irvák, vagy a melyeket Szász Domokos Macé J. (Egy falat kenyér története, 1868) és Laboulaye (Az észak-amerikai Egyesült Államok története, 1873) nyomán fordított. Minden embernél az ő „belső embere” az érdekes és azok a néző pontok fontosak, a honnan ők maguk szemlélik, áttekintik cselekvéseik színterét s az a cél, a melyet egész munkásságuk elé tűznek. Az emberek erkölcsi értékét is tulajdonképpen ezek szabják meg.

Szász Domokos egyénisége még elég közel van hozzánk arra, hogy annak minden egyes vonását élénken vissza tudjuk

idézni, sőt még hallani véljük átható hangját is, látjuk még szélesen kezelt gesztusait s mintha meg-meg recscsenne még a padló is, közeledni érezvén robustus alakjának súlyos lépéseit. De arra már mégis elég távol van, hogy mindenki tárgyilagossággal nézhesse és ítélhesse meg céljait is, cselekvése indító okait is.

Magát az Erdélyi Muzeum-Egyletet is — a melynek évek hosszú során át volt Szász Domokos alelnöke — az erdélyi magyarság megtartásának, e magyarságban letett szellemi kincsek kiaknázásának és értékesítésének, e kincsek révén a nemzeti szupremácia biztosításának, a művelt osztályok egybeforrasztásának s az atyaktól maradt művészeti és tudományos örökség összegyűjtésének nagy gondolata és célja teremtette meg akkor, a mikor politikailag némaságra és pusztá szemlélődésre volt kárhoztatva ez a nemzet és életjelt magáról csakis társadalmi, egyházi és irodalmi téren adhatott, a legutóbbin is azonban csak éppen annyit, a mennyit Izszy László fő kormányi titkár és cenzor megengedett.

A Királyhágón innen mindig és mindenki érezte, látta, a ki csak ép érzékkel és látó szemmel néz, hogy itt, ezen a darab földön tulajdonképpen egy olyan töltés-építő munkát kell végeznie minden magyarnak, mint a minő lázas, izzó munkát néznek a haldokló Faustnak megtörő szemei.

„Akármiképpen,

De munkást teremts, mentől többet nékem,
És bátorítsd, szidd, jó szóval derítsed,
Fizesd, édesgesd, kényszerítsed,

S jelentsd, ha kész — így kér egy szenvedő —
A gát, a partot egészen fedő.”

„Kivül a töltés széleig habzó ár, —
S a mint betörni vágyik, sánczunk nyalja,
A tört rést zárja vénje, fiatalja.”

(Goethe: Faust II. része, Várad Antal ford.)

Ime a szempont, a mely Szász Domokost vezeti, a mikor szervezi a 32 körlelkézséget, egy-egy őrtorony gyanánt a töltéseken. Az építhetéshez azonban anyagi erők kelleneek.

Anyagi szempontból, ha Szász Domokos püspöksége idejében nem is volt olyan „csodálkozásra és szánakozásra méltó ennek az Erdélyországreformata ekklézsiának siralmas szegény sorsa s abból gyalázatos állapotja,” mint a milyennek azt *Tofaeus* Mihály, Apafi fejedelem Ő Nagysága előtt tartott beszédében könnyeket fakasztólag festette; de mint egyházkerület akkor is minden vagyon nélkül való volt s ma sem gazdagabb. Mert mindazok a pénzek, a melyeket az egyházkerület ma is a központban kezel az egyes egyházközségek dézsmaváltsági, vagy alapítványi stb. tőkéi. Ezeket konvertálgatta Szász Domokos és miként egykor Gelei Katona István mondá: „szaporgatta” a maga alkotásai, töltés-építő munkái javára.

Itt a magyarázata, hogy egy ember, a kinek tulajdonképen csakis erkölcsi értékjelzőkkel kellene foglalkoznia, sokszor éjtnapot összetevő munkában, aggódó, töprenkedő, zaklatott agygyal ott ül a „Tartózik” és „Követel” fölött és habár tudja, hogy siker esetén nyert ügye van, de koczka fordultán ép így el is veszhet még személyének integritása is: mégis bátran, sőt nem egyszer merészen, egymaga viselve az egész felelősséget, ad és vesz, tárgy és koczka, mert meg kell menteni az egyházakból, a mi még menthető, össze kell szedni a szétszórt csontokat,

meg kell kondíttatni az elnémult harangokat és életre kell kelteni az elaléltakat.

E cél érdekében meg kell mozdítani az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesületet is, mert a kérdés nem felekezeti, hanem nemzeti s egyházak és iskolák az igazi közművelődési tényezők. Meg kell nyerni az egész magyarországi református egyetemes egyházat. Az Országos Közalapnak elaprózott, egyszersmindenkori 50–100 frtos segélyei helyett nagyobb összegű tőkeképző segélyeket kell adni, hogy 32 év alatt $1\frac{1}{2}\%$ -kal a szegény egyházaknál megfelelő tőke képződjék, míg a $3\frac{1}{3}\%$ még most mindjárt a mindennapi szükségeket enyhítse, vagy egyenesen fedezze. Az önálló helyekre prófétai és misszionáriusi lelkű papság kell: meg kell tehát csinálni a kolozsvári tudomány-egyetem mellett a papnevelő fakultást, ennek alapokat gyűjteni, ezt az új igényeknek megfelelőleg berendezni. De ezt a fakultást hiában állítja fel, ha a fiatalságnak nyomortul fizetett papságra van csak kilátása, ha nincs önmaga számára nyugdíj-, özvegyének, árvájának megélhetést nyújtó gyámintézet s árva gyermekének menhelyül szolgáló szeretetház. Így készíti aztán elő a lelkészi fizetések kiegészítését, csinálja meg a lelkész-özvegyek, árvák országos gyámintézetének tervezetét az Egyetemes Konvent számára és építi meg Kolozsvárt a Szeretetházat. Minden alkotás egy szempontból és minden alkotás egy célú szolgál. A gondolatok, a tervek nagyszabásúak. A cél eszményi. Az eszközök idomulnak, a meddig idomíthatók; csak a végén merevedtek meg, a mikor annak a nagy szuggerálónak, a ki még a holt anyagba is életet tudott varázsolni, a kezei meggyengültek és merész látásait az őt mindenfelülről körülvevő kétely hideg szele szétfújta.

„Nem tagadom,” — mondá saját maga

utolsó püspöki jelentésében, — hogy az egyházi kormányzás hagyományos elveivel szakítottam ; új nyomokat igyekeztem verni

is arra kényszeríteni, hogy vesszöm érintésére fakadjanak azokból üdítő cseppek." Hű és tökéletes rajz. Mutatja, hogy

Szász Domokos

anyaszentegyházunk javára, új meg új jövedelmi forrásokat nyitni és szerettem volna a mi kicsiny Erdélyünknek még bérceit

menyire tisztában volt céljaival és milyen öntudatosan tört azok megvalósítására. Megy, mint a kit nem az események ra-

gadnak, de a ki maga szab irányt a történeteknek is.

Nincs az a fanatikus hívő, a melyik jobban meg legyen győződve a maga igazáról, mint a hogyan Szász Domokos hinni tudott eszményeiben is, eszközei erejében is. És az erős hívő másokat is fanatizálni tud. Az Isten hitetlen, közömbös és kedvetlen embereket nem használ fel soha semmire. Tenni és alkotni csak az alatt a feltétel alatt lehet, ha megvagyunk arról győződve, hogy az az ügy, a melyet szolgálunk az Istentől bízott ránk, a mint *Tofaeus* mondta: „Amely

véget te benned feltött, azt akarja te általad végben vinni.” A nagyság attól függ, ha meglátjuk-e azt a „véget,” a melyet az Úr bennünk „feltött” és azt végbe visszük-e?

A töltés-építés munkáját igazán és erővel majd megint csak az folytathatja, a ki fajának is, egyházának is felséges missziójában azzal a szent meggyőződéssel hisz s faján is, egyházán is azzal a rajongó lelkesedéssel csügg és a mind a kettőért való munkát azzal a csodálatos szellemi és fizikai erővel végzi, mint Szász Domokos.

Dr. Kenessey Béla

Dr. gróf Kuún Géza.

(1837—1905)

RITKÁN lehet az átöröklés és a milieu perdöntő bizonyosságát jobban látni, mint abban az életpályában, mely most íróasztalunkon kiteríti adatait. Kuún Géza külsőségeiben annyira egyszerű, belső szöveteiben annyira összetett életfutása minden részleteiben determinált; egy kis erőszakkal nem is a saját magáénak, hanem körök, rétegek, hagyományok leszűrésének lehetne mondani. Alig volt egyén, majdnem egészen képviselő. Nagyon kevés köze volt a realitás-sokhoz; úgyszólván teljesen elvonatkozott egy öröklött és megszabott hivatásba s az életfentartás közönséges jelenségein túl valóban egy megelevenedett hagyomány összegezésének látszott. Meleg, őszinte nézésű gyermek maradt óriási tudomány birtokában is, ki az emberekből nem tudott mást meglátni, mint kulturális tartalmukat, az életből egyebet, mint művelődési akciók anyagát. A kastély neki könyvesházat és írószobát jelentett, a föld régi világok eszközeinek temetkezési helyét, melyre igazán talál a „Feltámadunk” felirat, a református vallás a könyvek-könyvének hitét, a külföld műkincseket és kodexeket, ismerősei és barátai tudósokat és tanárokat, az iskola művelődési műhelyt, Hunyadvármegye, Erdély, Emke mindezeket összefoglalva még külön nyelvi problémát is. Vérében, idegeiben, neveltetésében mindent magával hozta. Csakugyan élete nem egyéb, mint kész podgyászának fáradhatatlan ki- és berakása.

A család, melyből származott, nevén hosszú századok patináját hordta és jeles embereket, különczöket bőven ajándékozott.

A mi korunkban három fia örököltette meg nevét a tudomány, irodalom és kulturpolitika terén. Mint a könyvforgatók mondták, kitűnő emberek voltak; a tömeg könnyű hite szerint különczök. Az erdélyi főúri világ egykori hagyományai: könyvszeretet, írói szenvedély, amateurlkodés, polihisztorság besütötték bélyegeiket Kuún Géza szülői és rokonai lelkébe. Atyjától örökölte bámulatos nyelvérzékét; anyja vérén át beléje ömlött Pécsi Simon és a Gyulai-grófok írói készsége. Nagyanyjáról a Kazinczy, anyjáról a Döbrentei-kultusz szállott rá örökségül. Nagy hatással volt ifjúkorára nagybátyja, Gyulai Lajos gróf, ki mint naplóíró, gyűjtő és irodalombarát kedves és súlyos nevet szerzett. Kuún Géza otthonában tehát melegen ápolták a művelődés érdekeit. Kitűnő neveltetés és példa vette körül. Schöngestok között élt. Nyelveket tanult és irodalmi játékaik voltak, olvasásra, önképzésre szokott és folytonosan hallott az erdélyi világ bő művelődési harczeitől. Rokonai korán bevonták az egyesületek életébe. Sokat látta későbbi kastélyában, Marosnémetin a Gyulai grófok gyűjtötte római emlékeket és muzeális érzékének állandó fujtatója volt az eleven emlékeztető: az, hogy nagybátyja elvitte egykor az Erdélyi Múzeum megnyitására. A reformkorszak óriási vajudása és a szabadságharcz epikai eseményei mélyen hatottak ifjú lelkére, melyben a főúri természet minden kifinomúltsága: kitenyésztett hagyomány, magyar naczionalizmus és erdélyi lokálpatriotizmus mellett hatalmasan lobogott a vallásosság, biblián nyugovó

valóságos palesztinai bőségben. Pesti tanulmányaira már úgy ment, mint Kazinczy követője, mint rajongó munkásjelöltje az erdélyi és magyar kulturális harcoknak, mint a keleti nyelvek, a klaszrikus ókor, a régészet, ethnografia, vallástörténet, polihisztorság szomjazója, mint muzeális érzékű, nagy lelkesedésű hagyomány-konzerváló. A család, a megújuló irodalom, környezete, Erdély és Hunyadvármegye készen adta át gyermekét Pestnek és a mi ezután következik élete előre nyúló, nagyobbodó telkén, mi sem egyéb, mint a korán lerakott alapokon a kész tervek hűséges megtartásával az emelet kiépítése és berendezése. Hiába jöttek a friss idők újszellemmel, véres vívódásokkal: Kuún Géza maradt, a minék felserdült.

1855-től kezdve folytatja egyetemi tanulmányait és mintha kenyérkeresetre volna utalva a régi idők jóvoltából kellőleg biztosított főúri ivadék, oly plebejus szorgalommal tanul és dolgozik. Halder Konrád, Kiss Ferencz, Reisinger János, Télfy Iván, Hunfalvy Pál, Ballagi Mór, Göttingában pedig Ewald voltak mesterei a klaszrikus, összehasonlító és sémi nyelvészet, a régészet és történelem terén. Mindegyik tanára a maga tudományának akarta elcsábitani. Egyiket sem tudta kiválasztani, hát valamennyit választotta. Már ifjúkorában kihasználta születési előnyeit másfajta tanulási eszközök megszerzésére. A kék vér és vagyon megnyit minden kilincset és országot, bennünk a legjobb iskolát, az új és régi életet. Kuún Géza szenvedélyesen kereste azoknak a társaságát, a kiktől tanulni lehetett s a területeket, a hol a régi és új kulturák halmozták fel kincseiket. Kevés ember mozgott annyira az emberek között, mint ő és nem múlt el esztendő, hogy a Kiss Ferencz és Szilády Áron társaságában tett első nagy európai utazások után

fel ne kereste volna Itáliát. A tudomány mágnásait mindenütt megtalálta, mialatt lassan ő is az elsők közé emelkedett. Nagyon sok magyar és külföldi kultur-előkelőséggel kötött barátságot és ő, a ki tudott meggyőződéssel áldozni a főúri exkluzivitás oltárán és öntudatosan hordozta címzeit, rangjait, éppen oly fentartás és tartalék nélkül simult bele a tudomány köztársaságába is.

A férfiú Kuún Géza mint tudós és író lépett ki a magyar életbe, a hol egészen soha sem volt jelen. Nem gazda, nem politikus, nem államférfiú lett,⁷ pedig a kiegyezési korszakot követő időkben, mint erdélyi főúr nagyobb tudás és különösebb igényeket nélkül juthatott volna az emberi hiúságama külső díszjeihez, a mikhez később mint író titulusa daczára is csak kemény munkával nyúlhatott. A magyar élet sivatag mezőinek vágott, azokon az úton, melyeken ma sincsen különösebb parádé és értékesebb elismerés. Kuún Géza életének eseményei ezután is csak értekezések, könyvek, közgyűlések, tudósok látogatása és fogadása, utazások, iskolai vizsgálatok.

Marosnémeti kis kastélya, nagy könyvtára és régiségekben gazdag kertje volt e szürke, de forró életnek középpontja. Itt tanul, innét tanít első sorban az utolsó erdélyi, főúr-polihisztor. Már húsz éves korában megkezdett orientalista tanulmányai itt szaporodnak fel germán termékenységgel. Életének nyomozói a biblia, tanárai és az erdélyi sémi nyelvészek hatásából szűr ki e nemű munkásságának okait. Kétségtelen, hogy biblikus szenvedélylyel mélyed el a kelet nyelvei és emlékei között. Egy halom értekezésben fejtegette a sémi név-ídomot, számviszonyt, a régi és arab nyelv különbségeit, az asszir szavak rokonságát, közbe egy-egy epigrafikus kérdést is megérintve, mint a Cyprus szigeten talált főni-

ciai felíratokat, a Mesakó szövegét, sőt kiterjeszkedik az árja-sémi kapcsolat vitájára és a bibliai időszámításra is. Ebből a talajból, mikor mind nagyobb szenvedélyvel hal-

zatai. Egy könyvtárra megy számuk. Az agathirsisek, germánok, kínaiak vallásáról, a manichaesukról, katharosokról, a zsidó pogányságról, az imádság történetéről épp

Gróf Kuún Géza

mozza fel a fellendült magyar ethnografikus tudomány a maga és a külföld termelését és Kuún Géza is lelkes kezekkel turkál közöttük, sarjadnak a későbbi időkben a vallástudományt illető dolgo-

oly buzgalommal ír, mint a brodnikokról, Erdélyről a néprajzzal kapcsolatban, a mondáról és történetéről, a kincésokról és bányászokról. Sem az anyag kiválasztásában, sem a feldolgozásban nem úttörő, de a

gyűjtés teljessége és az aprólékos elemzés gondosságában elsőrangú. Az egyetemről hozott kritikai érzék, szövegfejtés és összehasonlítás mestere. Sok ágazatú tudása a minden irányban való vizsgálatra ösztönzi. A nagy szorgalom és pedanteria kölcsönzi neki az eszközöket, melyeket a zsenik készen hoznak magukkal és így képes elég magas és tág szempontok megtalálására. Az idő más térre is elvezérli. Mikor a magyar nyelv és faj eredetének kérdése mind hatalmasabb hullámokat vet tudományos irodalmunkban, Kuún Géza figyelme egyre erősebben a délorszországi népországra szegződik és az ural-altáji filológiára árasztja minden munkaerejét. Mint nyelvész, ethnografus és történetíró gazdag sokoldalúsággal halmozza fel kisebb-nagyobb értekezéseit. A volgai bolgárok nyelve és a bessenyő népnév épp úgy tolla alá kerül, mint Ázsia és Kelet-Európa általános ethnografiája vagy a kúnok nyelve és nemzetisége. E kérdéseknek taglalgatása újabb és erősebb kapcsolatba hozza őt a külföldi tudományal, mely érdekekkel szemlélte a magyar irodalom turáni anyagát. Eddig tanulásért, most már tanításért járt utaztában és írásában a külföldre. Nagy nyelvismeretével könnyen vehette igénybe a külföld vendégszeretét. A német, olasz, francia folyóiratokban önálló értekezéseket jelentet meg, sűrűn ismerteti Vámbéry, Budenz és mások munkásságát és informál Magyarországnéprajzi viszonyairól. Fárasztó e nemű munkásságának már pusztja felsorolása is, melyekben a nyelvész mellett egyenrangúan lép ki Kuún Géza, mint a magyar ethnografiai munkásság vezére.

A turáni térről származik két nagyobb szabású munkája. A mi nevét európai hírűvé tette, a nagy előtanulmányok után kiadott, majd újabb kiegészítésekkel követett Codex Cumanicus volt. Latin nyelvű

munkája gondos elemzéssel vizsgálja a Petrarca-kodex történetét, anyagát és a lelkiismeretes szorgalom gyümölcseként a mai napig nélkülözhetetlen tisztázását nyújtja a kún-nyelv e fenmaradt emlékének és lényegének. A turkologiának egyik orma ez a mű, melynek jelentőségét csak a *Relationum Hungarorum* múlja felül. A sémi kelet és turáni kelet nyelvi, néprajzi, régészeti, történeti átölelése után Kuún Géza szükségszerűen megpihent a magyar őstörténet problémáján. A mit tett, mindig egészen tette. Most azonban önmagát is túlélni igyekezett. Megható az a jellegezhetsen odaadás, melylyel a magyar nép útvonalairól, az állomások környezetéről, az ősmagyarságról fennmaradt minden adatot összehordott, szétbonczolt és összehasonlított. A két kötetes munkában minden gombostű, minden törmelék megvan, melynek köze volt a magyarsághoz és ha ítéletei múlandók is benne, tárgyi része mindig mellőzhetetlen marad. Ezért a munkáért küldte őt tulajdonképpen az életbe — mert mindennek küldetése van a világon — a nagy törvényszerűség. Ez küzdelmeinek koronája, melybe utóbb még néhány ékkövet helyezett: kúftanulmányait (Gurdezi) és tibeti jegyzeteit.

Mint író és tudós Kuún Géza nem tartozik a nagy feltalálók közé. Szelleme nem tud óriási távlatokat összefogni, nagy egységeket felbontani, millió részletet hirtelen egységbe tömöríteni. Nem lát hatalmas újszerűségeket, melyek nagygyá bővítik a gondolat vagy kifejezés birodalmát. Ő csendes, szorgalmas, verejtékező bűvár, ki a késznek fog, hogy gondosan összeszedje vagy lelkiismeretesen mikroszkóp alá helyezze. Még csak nem is felkereső. Új kodex felfedezése nem fűződik nevéhez. A mihez mindenki hozzájuthat, azt szedi össze hangyaszorgalommal és mérlegeli

gondosan, becézve. A részletek embere; pozitív-hajlamú, ki aggodalmas ítéleteiben. A mohó tanulás és szerető közlés fanatikusa, a nagy tudás és gazdag sokoldalúság ritka képviselője. Stiliztikai drágaságokat az olyan embernél, ki a tisztázások, megállapítások, összehasonlítások tarlóját járja és ki mezzofantiként rengeteg nyelvadalékkal küzd folytonosan, hiába is váránk. Kuún Géza stilusa és művészete igénytelen, tudománya rendező és részletező. Jelentősége irodalmi munkásságának rendkívüli bőségében, propagatív és nemzetoktató voltában, továbbá bizonyos önfeláldozó jellegében rejlik. Oly tudományágakat is művelt, melyek a nagy tömegek érdeklődését nem kapják meg, korszakos műveit latinul adta ki és nagy nyelvismeretét sokszor a kifelé és befelé való ismertetésekre tékozolta. De az is bizonyos, hogy kevés ember adott oly fényes jelentőséget a tudomány boldogságainak, mint ő és kevesen tudták a magyar tudás értékeit az általános emberi kincsházban oly szerencsével elhelyezni.

Személyiségében volt a tulajdonképpeni nagyság. Nemcsak a teremtés csodatételén, hanem a meredeken való lassú felkészülésben is adva van a kiválóság. Ha valaki, úgy Kuún Géza bizonyosság erre. És csakugyan a zseni irtózatossá nagy jelei nélkül, de a szorgalmas tehetség szüntelen művességével Marosnémetiben lassan igazi renaissance nagysággá fejlődött. Sok külföldi híresség kereste fel a kis faluban és találkozóra ment oda minden neves magyar tudós. Sőt ismételt külföldi nagy kirándulások célpontja lett. A kis kastélyban valóságos akadémia volt olykor. Az ókor és a ma világnyelvei hangzottak, tudományos kérdések érlelődtek. Ide jöttek nagy hekatombéra a hazai és külföldi tudós társaságok megtisztelő okiratai. És hol ide, hol oda ment ismét egy-egy tudós értekezés,

melyek közül több a külföldi czelebritások tudományos diadalát hirdette vagy elköltözését gyászolta, pl. gr. Angelo de Gubernatis, Dora D'Istria, Amari Mihályról. De egy kis múzeum is volt Marosnémeti. Gazdag emlékkönyv őrizte meg a látogatók nevét. Becses kézirat, gyászjelentés, levél, hírlapgyűjtemény halmozódott fel az utazások emlékei mellett. A könyvtár és a kert régiséggyűjteménye ritka és gazdag volt.

A kis oláh falúból kerekedett fel külföldi útjaira és ment el minden esztendőben a fővárosba, hogy a tudományos élet vezérletéből részét kivegye. Tudományos tagságainak és tisztségeinek se szeri, se száma. Komoly meggyőződéssel csüggött az Akadémián, melynek egyik legbuzgóbb tagja és alelnöke volt, a Néprajzi Társaságon, melynek elnöke volt. De bármilyen erős tudattal merült el a kultur-világpolgárság és az egyetemes magyar tudományos élet forgalmában, szíve és elméje minden paránya első sorban Erdélyhez és Hunyad vármegyéhez fűzte. Ide gondolt öntudata első percétől az utolsóig. Legkedvesebb elnökségei az Erdélyi Irodalmi Társaságban és a Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulatban voltak. Az erdélyi és a dévai múzeumra hagyta gyűjteményeit. Gazdagon látta el közleményekkel az *Erdélyi Múzeum* és *Keresztyén Magvető* hasábjait. Az élettől való bucsuzása az előbbiben folyt le Gyulai Lajos naplóanyagának közreadásával és a „Gyermekéveim” ciklussal, az utóbbiban végső műve jelent meg halála után: „Az összehasonlító módszer a vallástudományban.” Erős ereklje érzéke sugallta, hogy az erdélyi tudományos mozgalmak nehéz történetét is az ifjabb korszak friss emlékeztetőül állandóan szem elé tárta. Így születtek meg e nemű dolgozatai: „Visszapillantások az Erdélyi Múzeum

megalapítására", „Erdélyi tudományos igyekezetek", „A Hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat előzményei és elődjei." Sokat foglalkozott az erdélyi emberek pályafutásával: Kőrösi Csoma Sándor, Bölöni Farkas Sándor, az Erdélyben járt Kazinczy, Döbrentei és a nagy Wesselényi életének ismeretét gazdagítja. Még az erdélyi német irodalomnak is juttat. Buzgó elnöke és főgondnoka az erdélyi református egyháznak, melynek gyűléseit mindig tudományos jellegű beszédekkel nyitja meg. Ő alapította meg tulajdonképpen a hunyadmegyei társulatot és múzeumot. Közgyűléseit ünnepekké avatta elnöki beszédeivel, megannyi értekezéssel. Ilyenkor akárhányszor a külföldi és hazai tudósok valóságos kongresszusa volt Déván, majd Marosnémetiben és a két hely munkásai, gyűjteményei az európai forumon megemlékezéshez jutottak. A dévai iskolák évfárá vizsgáit is szorgalmasan felkereste és a tanítók, tanárok úgy jártak ki hozzá, kastélyába, mint meghitt munkatárshoz. Röviden szólva, egy halk hangú, de mély hatású lelkesedő és lelkesítő volt, mindegyik jelen, a hol kulturális hatásokat kaphatott és adhatott. És ha Hunyadvármegye, az Emke kívánta munkáját, akkor is megfelelt emberül. Csakugyan egy második Kőrösi Csoma Sándor volt ő, de nem idegenben: itthon, és nem vándorúton, hanem íróasztala mellett. Ülőember lévén, nehezen járt, de szépen járt, nehézkesen,

akadózva beszélt, de csodálatos harmóniájú lélekből. Élete oly szép volt, mint egy renaissancekori ötvösremek, melyre viszonzva ontotta tiszta kék sugarát jószágos szeme.

Nem hiszünk hősökben, nem hiszünk önzetlenségben. A kikerülhetetlen törvényvényszerűség kánonának hitvallója vagyunk, ki a parancs szerint mindent úgy néz, a mint van. De ha hinnénk az önzetlen munka hősiségében, Kuún Gézában keresnők mintáját. Az ő determinánsai oly ragyogó szépséget és mézízű jószágot raktak össze, hogy életét a véges és materiális útról majdnem felemelkedni látjuk. Még előttünk ül a marosnémeti dohányzó nagy barna bőrszékekben keresztberakott lábakkal és szivarja füstjén végig nézve a falak képgalleriáját, beszél lassan, küzködve, mindennapos dolgokról jókedvűen. Finom, kövér excellenziás főúr mindennapos egyszerűségben, tehát semmi különösség az első látszatra. És mégis az a hitünk, hogy ez a nagy tudós, ki itt van előttünk emberi mivoltában, nem a ma gyermeke és nem a tülekedő élet embere; valamelyik szellem a jószág balzsamával kidörzsölte belőle a nagy emberi fogyatkozásokat. Tiszta és jó, az emberek és világ igazi reális ismerete nélkül. Még mennyire meg fogja az idő ezt a kedves csalódást, ezt a fehér képet is tisztítani?!

Dr. Krenner Miklós

Szamosi János.

(1840—1909)

KOLOZSVÁR hű fia méltó részt kíván e város szellemi emelkedésének érdeméből. Élete 70 esztendejéből csak mintegy tizenötöt töltött távol e várostól, azt az időt, mely alatt Bécsben egyetemi tanulmányait végezte és Budán gimnáziumi tanár volt. Egész élete és működése példája az önzetlen kötelességteljesítésnek, a maga erején fölemelkedett becsületos, nemes ambícióznak s a pihenést nem ismerő munkásságnak. Azok között a társaságok között, melyeknek munkájában részt vett, főleg az Erdélyi Múzeum-Egylet mondhatta őt magáénak, melynek alapításától kezdve tagja, 1898-tól alelnöke, 1887-től kezdve bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi szakosztályának elnöke volt.

Szamosi János atyját első gimnázista

korában elvesztvén, édes anyja szerető gondja alatt kitünő eredménnyel végezte iskoláit. Nevelő nagyatyja, Burián Pál,

a klasszikus műveltségű hazafias könyv-kereskedő, korán felköltötte benne a latin remekírók iránti szeretetet. Nagy hatással volt reá *Horváth Pius*, a vallástan, földrajz és történelem hazafias tanára *Finály Henrik*, a latin nyelv és matézis tanára, ki Horatius ódáinak magyarázatával elhatározó befolyással volt az ideálisan gondolkozó ifjú fogékony lelkére. Csaknem gyermekkorától kezdve a tanári pálya lebegett előtte, mint elérendő cél. Mint VIII. osztályos tanuló egy írott ívre terjedő naplót írt,

melyből igazán megható képe sugárzik felénk a nemes ambícióval telt, ideális törekvésű, érett gondolkodású és lelke

Szamosi János

mélyéig vallásos ifjúnak. S valóban mintha csak az isteni gondviselés kiszámíthatatlan intézkedéseinek köszönhetné volna, hogy élete kitűzött célját elérhette. Nagy befolyással volt mindjárt további fejlődésére, hogy mint VIII. oszt. tanuló gr. Béli Dénes mellé került tanítónak. Gyakrabban látogathatta a színházat, melyért rajongott. Az érettségi vizsgálatot kitűnő sikerrel megállván, a bécsi egyetemre vágyakozott, hogy ott a filológiát tanulhassa. Ezt a merész vágyát egy gondviselészerű véletlenség valósította meg. Nevelő nagyatyjának boltjában, hol a könyveket és képeket bújta, magára vonta Folliot de Crenneville Ferencz gróf akkori divizionárius, a későbbi főkamrás figyelmét, ki az ifjú ügyes rajzait látván, XV—XVII. századbeli nyomdászok czimereit és jelvényeit másoltatta vele tollrajzban és a bécsi egyetemen egy 200 forintos ösztöndíjat eszközölt ki számára. Erre támaszkodva, 1858 őszén anyjával és nagyanyjával együtt Bécsbe költözött. De abból a kis összegből és anyja művirágjainak eladásából nem tudtak volna ott megélni. Már-már el kellett magukat szánni a hazatérésre, mikor levelet kaptak Zágrábból gróf Crenneville-től, hogy nemsokára Bécsben lesz és Jánost elvárja. Mikor aztán értesült a család helyzetéről, maga vitte el János folyamodványát gróf Thun Leo miniszterhez s még 315 forintot eszközölt ki számára. Megélhetésük biztosítva volt s az ifjú kettőzött buzgalommal láthatott szaktanulmányaihoz Bonitz, Hoffmann és Vahlen vezetése alatt s annyira megnyerte tanárainak bizalmát és jó véleményét, hogy Ausztriában való alkalmazással kecsegtették. Az ifjú „Mayer” azonban nem volt erre kapható. Mikor itthon a német és cseh tanárok helyén magyar tanárookra volt szükség, pályázatát a budai gimnáziumnál megürült állásra adta be s azt

szerecsésen el is nyerte: előbb mint pót-tanár, majd helyettes, végre sikeres tanárvizsgálat után mint rendes tanár működött az 1872. év októberéig s már ez idő alatt lankadatlan buzgalmat fejtett ki nemcsak hivatása betöltésében, hanem a közjóra irányuló soknemű tevékenységben is. Rendezte és kezelte a gimnázium könyvtárát, szervezte az önképző-kört és a segélyző egyesületet s nagy érdemeket szerzett a budai gimnázium megmagyarosításában. Tevékenysége kiterjedt az egész magyar tanügyre, melynek területe nagyrészt műveletlen volt, ugaron hevert vagy burjántól volt fölverve. A nemzet első napszamosai közt, kik ezt a talajt verejtékes munkával a termékeny gyümölcsözésre előkészítették, tisztelet és hála illeti meg Mayer, 1864 óta Szamosi Jánost. Munkás és lelkes tagja, egyik alapítója volt az Országos Középiskolai Tanáregyesületnek s közlönyét öt éven keresztül szerkesztette. Nagy része volt a filológiai társaság megalakításában is. Az egyetemen a görög irodalomtörténetből (1870) nyert magántanári képesítést. A következő évben Pauler miniszter Németországba küldötte a filológiai szemináriumok és a klasszika filológiai oktatásügy tanulmányozása czéljából.

E sokoldalú tevékenységnek elismerése volt az újonnan alapított kolozsvári Ferencz József tudomány-egyetem egyik klasszika filológiai tanszékére való királyi kinevezés 1872 szeptember 29-én. A másik filológiai tanszékét Hóman Ottó nyerte el. Az ifjú egyetem filozófiai karán kilencz társával együtt ismét az alapok lerakásának, a szervezésnek nagy munkája jutott Szamosi Jánosnak osztályrészül. Ehhez járult a tanárképző-intézet igazgatása s az országos tanárvizsgáló bizottsági elnökség. A filozófiai kar két ízben választotta dékánjává s tiszteletbeli doktori czímmel tüntette ki.

1886-ban pedig az egyetem rektori méltóságát nyerte el. Ezenkívül Kolozsvár társadalmi életében is nem szünő tevékenységet fejtett ki. Egy időben elnöke is volt a szabadelvű pártnak, hosszú időn át tagja a színügyi bizottságnak, kültagja az Országos Közoktatásügyi Tanácsnak, melynek megbízásából szívesen tett hivatalos látogatásokat egyes középiskolákban kivált a klasszikus nyelvek tanításának figyelemmel kísérése végett.

Így rendkívüli tevékenység mellett jelentős irodalmi munkásságot is tudott kifejteni. Szaktudományát elvszerű tudatossággal három irányban művelte. Látva azt, hogy a klasszika filológiát az idéttisztán szaktudományi szempontból irodalmilag művelni korai, mert nem volna alkalmas közönsége, igyekezett először magyar szellemű s a tudomány színvonalán álló *tankönyvekről* gondoskodni. Ide tartoznak latin és görög nyelvtanai, jegyzetes kiadásai. Másodsor *népszerű*, de azért szakszerű tanulmányon alapuló *dolgozatokkal* iparkodott a nagy közönségben a klasszikus népek kulturája iránt rokonszenvet és érdeklődést kelteni. Ismertette a görög tragikusokat, Sophokles és Euripides női jellemeit, Medeának világirodalmi szerepét s lelkesen méltatta a sokáig félreértett és jogtalanul kisebbitett Euripidest. Felfedezésekkel nem dicsekedhetnek e dolgozatok, de dicséretükre válik a tárgy egyes megvilágítása, a józan kritika idegen vélemények megrostálásában és az előadás tetszetős formája.

Harmadik, szorosan vett szaktudományi irányú működéséhez tartoznak azok a dolgozatok, melyekben a közoktatás és felsőbb oktatás egyes kérdéseit tárgyalja. Rektori beszédjében a középiskolai tanárok képzését, egy korábbi dolgozatában az ausztriai egyetemeknek tíz év alatt (1868—1877) történt haladását ismerteti s rámu-

tat a magyar egyetemek céltudatos fejlesztésének szükségére s különösen a kolozsvári egyetemnek kellő fölszerelését sürgeti. Az Egyetemes Philologiai Közlönyben kimutatja az indoeurópai nominatívus eset-voltát. Ide tartoznak szaktudományi munkákról írt beható bírálati is. Két nagyobb munkának tervével és előkészítésével is foglalkozott; sajnos, sok irányú elfoglaltsága s bizonyos mostoha viszonyok (kivált a központtól való távolság) nem adtak időt ezeknek befejezésére. Az egyik Demosthenes politikai beszédeinek fordítása bevezetésekkel és jegyzetekkel; a másik a *Klasszika filológia története hazánkban*. E nagyszabású munkához 1861 óta folytonosan gyűjtötte az adatokat. A budai főgimnázium könyvtárának rendezése alkalmával villant meg agyában az a gondolat, milyen jó és szükséges segéd-eszköze volna minden magyar filológusnak, ha könyvészeti pontossággal egybe volna állítva mindaz, a mi a klasszika filológia tág mezején Magyarországon vagy magyaroktól akár külföldön is megjelent. Akkor még nem sejtette, hogy az adatok oly nagy halmazra fognak nőni kutatása közben. Így aztán nem elégedett meg pusztán könyvészeti adatokkal, hanem pragmatikus összefüggésben kutatta a koronként mutatkozó emelkedés vagy süllyedés okait s elhatározta, hogy beható és alapos kritikai történetét megírja. Már tizenhárom éven át folytatta az anyaggyűjtés fárasztó munkáját, nem sajnálva időt, pénzt és fáradságot, mikor, mint egy derült égből való villámcsapás zavarta fel nyugodt munkásságából 1874 januárius havában annak a híre, hogy *Bartal Antal* „A klasszika filológiának és az összehasonlító árja nyelvtudománynak mívelése hazánkban” című dolgozatával foglalt széket az Akadémiában. Szamosi, ha már elsőbbsége oda volt, legalább egyidejűsége

gét akarta igazolni s az Erdélyi Múzeum 2., 4. és 5. számában nagyobb mutatványt közölt munkájából, fölkérve az érdeklődőket, sziveskedjenek a tudomány érdekében őt az esetleges hiányokra figyelmeztetni. A Bartal-féle munka megjelenése nem lankasztotta kedvét, mert egyrészt látta, hogy az a teljesség szempontjából sok helyreigazításra szorúl, másrészt az ő terve más természetű, nagyobb koncepcziójú volt s a Bartal Antal tájékoztató bevezetése helyett terjedelmes és beható pragmatikai és kritikai történelmet szándékozott nyújtani. Ezért mindjárt 1875-ben augusztus 6-án, a Philológiai Társaság nagygyűlésén bemutatta műve tervrajzát s rámutatott arra, hogy tervezett művét a Bartal-féle munka megjelenése, melynek különben sok adatot köszön — egyáltalában nem teszi fölöslegessé. Nem is szünt meg foglalkozni munkája folytatásával, tárgyáról egyetemi kollégiumot is tartott s az *Erdélyi Múzeumban* egy kidolgozott részletet tett közzé ily címen: *Sophokles a magyar irodalomban*. Sajnos, egyrészt irodalmi viszonyaink, melyek efféle munka megjelenését inkább gátolják, mint előmozdítják, másrészt — mint maga mondja — az „irodai teendők” nem engedték, hogy a nagy munka elkészüljön. A gyűjtött becses adatok nagy halmaza özvegye szivességéből, legméltóbb helyén, a klaszika filológiai szemináriumban, nem csak kárba nem vész, hanem a szemináriumi ifjak működésére irányítólag hat. Azon vagyok, hogy az adatokat felhasználva és kiegészítve valamikor teljes befejezéshez juttassam és akkor ez a munka maradandó oszlopa legyen Szamosi János működésének.

A fátum irigysége, mely élete fő tervét megvalósulni nem engedte, nem keserítette el Szamosi János lelkét. Horatiusától megtanulta a *Nil admirari* s tanári

hivatása lelkes teljesítésében, az ifjúság szolgálatában mindig vigaszt és enyhülést talált. Mint gimnáziumi tanulót is az a vágy lelkesítette, hogy jó tanár legyen. Élete végén is azt vallotta, hogy ha újra kezdhetné életét, nem választana más hivatást. Nem ismerte el a *Quem di odere* jogosultságát, de tudta, hogy a jó tanár ép úgy, mint a poéta: *non fit, sed nascitur*. Az ifjúság neki, a mindkét házasságában gyermektelennek, úgyszólván családja kiegészítő része volt. Mert bár mindenkivel szemben szives, előzékeny, a szó igaz értelmében humánus, de az ifjúságnak igazi atyja, barátja volt. Így a tanár nem vált el benne az embertől. Azért volt jó tanár, mert jó ember volt, nemcsak az ész, hanem még sokkal inkább a szív embere. Ezért nem tudott szigorú lenni, ezért volt engedékeny és elnéző a vizsgálatokon is: „buktatni” nagyon nehezebbre esett. De nehezebbre esett az is, ha azokat, a kik teljes bizalommal tőle várták üdvüket, betegség vagy más egyéb akadály miatt nem maga vizsgálhatta, vagy ha vizsgálatukon nem elnökölhettek. Ezért, ha gyöngékedése otthon marasztotta, saját lakásán is nem egyszer megtartotta a vizsgálatot s halála (1909 április 27.) előtt egy pár nappal ágyban fekve is elvégezte a vizsgálói tisztet.

Az ifjúság mindig hálás volt az ő szerető atyja iránt s halálját és szeretetét fényesen tanúsította azon az ünnepen, melyet 1897 okt. 19-ikén rendezett a filozófiai és math. term. tud. kar 25 év óta működő tanárainak tiszteletére. Az ünnepeltnek nevében éppen Szamosi válaszolt az ifjúság szónokának, Imre Sándornak lelkes üdvözlétére.

Ő az ifjúság részéről jött ünneplésben a szeretet megnyilvánulását látta s erre nézve így nyilatkozott: „A tanárok és tanítványok közötti viszony az én nézetem szerint közvetlenül a szülők és gyermekek

közötti viszony után következik s azt sem önzetlenség, sem nemesség tekintetében más viszony felül nem mulja. Ha valakire, a tanárra nézve állanak a nemzetek nagy apostolának szavai: „Ha angyalok nyelvén szólnék is és szeretet nincs bennem, olyan vagyok, mint a zengő ércz és a pengő czimbalom.” Aki tanítványait szeretni nem tudja, az ne legyen tanár!“ . . . „Tanárra nézve a legfényesebb elismerés, ha megértik. Önök, Uraim, minket megértettek; megértettek nemcsak a tudomány tételeinek és problémáinak fejtegetésénél, hanem megértettek a humanizmus szellemének terjesztésénél s éppen ezért fogadják hálás köszönetünket e szép ünnepeért.”

Az elismerést a legmagasabb helyről is megkapta Szamosi János, midőn a Felső kegye udvari tanácsosi címmel tüntette ki. Jól esett szívének a kitüntetés, mert *corona civica*-nak tekintette, melylyel az ország királya Kolozsvár egyszerű fiát a közjó szolgálatában töltött élet szakadatlan munkájáért feldiszipította; de nem vált be rajta az a közmondás: *honores mutant mores*. Ő szerény és igénytelen maradt, a milyen mindig volt s lelke mély vallásosságával bizonyára nem egyszer elmondta Toldival, ha megfutott életpályája sikerre gondolt:

„De nem köszönöm azt magam erejének;
Köszönöm az Isten gazdag kegyelmének.”

A régiektől örökölt életbölcselettel, a szélsőségek kerülésével szépen öszsze tudta egyeztetni a keresztény világnézetet, a nemes optimizmust. Az élet csalódásait, csapásait férfiasan fogadta s mindvégig szeretett élni és dolgozni s mindvégig boldog és derült volt.

Első élettársát, kit hosszas betegeskedése alatt szerető gondnal ápolt, elveszítvén, megadatott neki, hogy élete alkonyát

egy második, ifjú hitves szerető gondja, gyöngéd gondoskodása aranyozza meg.

A tíz régi oszlop közül, melyeken egyetemünk filozófiai kara kezdetben nyugodott, az utolsó dőlt ki benne; egy hagyomány távozott vele körünkből testileg, az újabb magyar tudományosság alapvető kezdeteinek egyik hagyományos, érdemes alakja, a ki nem zárkozott tanulmányozó szobája négy fala közé s nem elégedett meg azzal, ha a már beavatottakat tanítja s vezeti a tudomány rejtettebb ösvényein, hanem a ki összeköttetést keresett az elvont tudomány és a való élet között, a ki a régiek tanulmányával a jelennek és a jövőnek tökéletesítésén fáradozott, a ki a filológiában pótolhatatlan nevelő eszközt látott, melynek művelésével biztosítjuk a művelt nyugattal való szellemi közösségünket. Az irodalom szeretete, irodalmunk gazdagításának vágya lobogott az ő keblében akkor is és főleg éppen akkor, mikor a klasszikus világgal foglalkozott. Ezért mondotta ki a Filológiai Társaság 1875-iki nagygyűlésén, hogy:

nevelnünk kell a gimnáziumokban olyan nemzedéket, mely a klasszikusok tanulmányozása iránt fogékony legyen; le kell küzdenünk a régi nyelvek iránt kétségtelenül uralkodó ellenszenvet a tudomány népszerűsítésével és azzal, hogy gondoskodunk a klasszikusok élvezhető műfordításairól; és nevelnünk kell derék, igazi filológus tanárokat.

Negyvenkilencz évet töltött a tanári pályán, melynek élete és tevékenysége legjavát áldozta.

Tanári működésében, az egyetemi életben épp úgy, mint künn a társadalomban, melynek minden mozgalma iránt érdeklődött, az ellentétek kiegyenlítésének, a békének és egyetértésnek embere volt. A horatiusi *aurea mediocritas* elvét vallotta mindenben s tudta Sallustiusszal, hogy:

Concordia parvae res crescunt . . . A filozófiai karnak sokáig Nestora volt a szó igaz értelmében, ki szintén előre és hátra tekintett, hogy minden a legjobban történjék s ki minden nehéz kérdésben is megtalálta a megoldás módját. Az egyetem érdeke volt előtte a fő szempont s az egyetemet nem a tanári testületben, hanem tanárok és tanítványok egységében látta. Élete harmonikus, szép élet volt, *nec turpis senecta nec cithara carens.*

Horatiusnak életfilozófiája, kiért már gimnázista korában lelkesedett, végigkísérte a földi pályán. Egyszerű sorsból, mostoha viszonyok közt, az isteni gondviselés által, melyben rendületlenül bízott, elérte a legmagasabb czélt, melyről alig álmodott. Legyen biztató példája a csüggedezőnek s legyen hálás elismerés tárgya közöttünk az ő rokonszenves alakja.

Dr. Csengeri János

Hidvég, Hátterben a Mikó-kastélyal

III

GRÓF MIKÓ IMRE ÉS A MIKÓK

A hidvégi Mikó család.

HÁROMSZÉK vármegye északnyugati szegletében, a szeszélyesen kanyargó Olt folyó mellett, fekszenek Erdély történetében félezedéven keresztül szereplő, de ma már kihalt Mikó-család ősi fészkei: Hidvég, Bodok és Oltszem.

A család egyes kiváló tagjaival Erdély történetének emléklapjain már a XVI. századtól kezdve találkozunk. Így *V. János* tevékeny tagja a hazafi pártnak s *III. Péter* és *III. Miklós*, mint Báthory András hű emberei véreznek el. A XVII. században *III. Ferencz*, mint csiki főkapitány, portai követ, kincstartó és tanácsos, hazája politikai történetében igen fontos szerepet visz s mint az erdélyi viszonyok alapos ismerője, egyike százada legtárgyilagosabb történetíróinak is. Unokatestvére *IV. Miklós*, családjának krónikása, szintén Bethlen Gábort szolgálja s ennek fia *II. István*, mint portai követ teljesít szolgálatokat. A család fényét emelték *VI. Miklós* és *Pál*, kik Mária Teréziától grófi címet nyertek. A vallásosságban, hazaszeretetben és őserényekben gazdag család legkiválóbb tagja Pál dédunokája *Imre*, családjának üstökös csillaga, ki az égő fáklyát még egyszer és utoljára lobbantotta föl, kit nem bénított meg hazájának és nemzetének szo-

morú állapota, nem sujtott le egyetlen fiának, családja utolsó fiúsarjadékának, elhunytá fölötti mérhetetlen fájdalma, kinek élete és működése Erdély irodalmi, társadalmi és politikai életében eszményi kép gyanánt lebeg előttünk.

Erdély ezen egyik legrégebbi székely eredetű családja a kőrispataki Kálnoky és a hidvégi Nemes családokkal közös törzsből ered.¹ A közös törzs a XIII. század elején élt *Akadás*. Ennek fia *Vincze*, kinek IV. Béla 1252 augusztus 20-án kelt adománylevelében Szék földét² adományozza.³ Vinczének (vagy miként egy 1291-ben kelt oklevél említi, *Benczencz*nek) három fia volt: *István*, *Domokos* és *Mikó* vagy *I. Miklós*, kik Bottelek⁴ földjüket Kelnöki Csel fiainak, Dánielnek és Salomonnak 20 márka finom ezüstért örökbe vallották.⁵ E három fiú gyermekeit egy 1349 szeptember 9-én Felvinczen kelt oklevél sorolja föl, mely szerint I. Lajos király megparancsolja a gyulafejevári káptalannak, hogy udvari vitéze Nagy Gergely mester, mint királyi ember jelenlétében, *Hidvégi Jakab mester*, *Mikó fia*, valamint testvérei *I. János*, *I. Mihály*, *II. Miklós* és *I. Péter*, továbbá nagybátyjai János és László, Domokos fiai s János és István

¹ V. ö. Kis Bálint: A kőrispataki Kálnoky család (*Turul* X. k. 83. l.)

² Szék földje, mely a brassai szászok, a sepsi székelyek és kerczi oláhok földje között feküdt, az a része a mai Háromszék vármegye miklós-vári járásának, melyen Hidvég, Erőd, Árapatak és Nyárospatak kisközségek fekszenek.

³ Székely Oklevéltár I. k. 9—11, 225—230. l.

⁴ A mai Benczencz kisközség Hunyad vármegyében. E név maig is föntartja az eladó székelyek: István, Domokos és Mikó atyjának Benczencznek emlékét, ki nem más, mint az 1252. adománylevelben említett Vincencius comes filius Akadas, Siculus de Sebus. (Székely Oklevéltár I. k. 25. l.)

⁵ Székely Oklevéltár I. k. 24—25. l.

részére járassa ki a küküllői kerületben fekvő Zsombor, Gerebencz⁶ és Árapatak⁷ helységei határait.⁸

Hidvégi Jakab mester 17 évvel később is szerepel *Demeter* nevű testvérével. Ugyanis egy 1366 május 9-én Tordán kelt oklevél szerint I. Lajos király a gyulafejevári káptalannak megparancsolja, hogy *Hidvégi Jakab mestert* és *Demetert, I. Miklós fiait*, igtassa vissza némely Oltszemén és Málnáson⁹ fekvő s általok székely örökösödési jogon birtokosok birtokába, melyeket tőlük a sepsi székelyek erőszakosan elfoglaltak.¹⁰ A beigtatás megtörténtéről 1366 május 24-én tesz jelentést a káptalan.¹¹

E hat testvér közül valamelyiknek fia, esetleg unokája lehetett az a *Mikó de Hidvég*, kinek fia az 1476—1487-ig szereplő *I. Lőrincz*. 1476 május 7-én *hidvégi Mikó Lőrincz*¹² és *hidvégi Nemes Mihály* egymást és több megnevezett nemeseket egy év alatt általok vagy ellenök az ország bármely bírósága előtt indítandó perekben a kolozsmonostori konvent előtt ügyvédeknek és teljes meghatalmazottjaiknak vallják.¹³ 1479 januárius 25-én

Kendi Antal erdélyi alvajda a kolozsmonostori konventnek parancsot ad, hogy tartson vizsgálatot Kézdi Sándor ellen, ki *hidvégi Mikó fia, I. Lőrincz*, Apor Istvánné és Apor Ilona Mihálcz Benedekné Fejér vármegyében Torján¹⁴ levő birtokait elfoglalta.¹⁵ Ugyanezen parancsot kapja a gyulafejevári káptalan is s Küküllő vármegyében vallatást tartván, a vádakát igazoltnak találta. A Kézdi Sándor ellen indított pert úgy látszik mégis elveszítették, mert egy 1487 július 19-én Kolozsvárt kelt oklevélben azt látjuk, hogy Kézdi Sándor özvegye Katalin, most Fügedi Balázsné és fiai: Péter, János, István nevében, panaszt emel *I. Lőrincz és fiai: Antal és II. Péter*, Mehych Benedek fiai és leányai: Mihály, László, Krisztina és Heléna, úgyszintén néhai Bartha fiai: Balázs és István ellen, hogy az Alsótörjára vonatkozó okleveleket vonakodnak visszadni.¹⁶ 1482 januárius 18-án István moldvai vajda fia, Sándor főlshólyítja I. Lőrinczet, hogy udvari emberétől *hidvégi Nagy János* tól elvett javakat szolgálta vissza.¹⁷

I. Lőrincz nejét és leányát egy örökösödési per ítéletéből ismerjük. Ugyanis

⁶ Zsombor és Gerebencz helységei, melyek ma nem léteznek, Felső-Fejér vármegyének Háromszék és Csík közzé zárt részében feküdtek.

⁷ Kisközség Háromszék vm. miklósvári járásában.

⁸ Székely Oklevéltár I. k. 53—54. l. A gyulafejevári káptalan 1349 szeptember 19-iki jelentése szerint szeptember 15-én Árapatak határát minden ellenmondás nélkül kijártatták, de egy nappal előbb, midőn Zsombor és Gerebencz helységeiben a határjárás elvégezték s távozni akartak, Csene, Balázs és Péter Sepsi szék közönsége nevében megjelent, kinyilatkoztatták, hogy a határjárás eltiltották volna, ha előbb érkezettek volna, miért is őket nyolczad napra a király elé idézték. (U. o. I. k. 54—57. l.)

⁹ Kisközségei az Olt mellett Háromszék vm. miklósvári járásában, a régi Sepsi szék északi részében.

¹⁰ Székely Oklevéltár I. k. 70—71. l.

¹¹ U. o. I. k. 71. l. A gyulafejevári káptalan e jelentését 1366 július 17-én Hidvégi Demeter és Jakab, I. Miklós fiai, továbbá unokatestvérek László, Domokos fia, részére I. Lajos király is átírja és megerősíti. (Székely Oklevéltár I. k. 72—73. l.)

¹² A család tagjai a *hidvégi, oltszemi és bodoki* előnevet használták.

¹³ Székely Oklevéltár I. k. 223. l. — *Történelmi Tár* 1890. évf. 120. l.

¹⁴ Torja nagyközség Háromszék vm. kézdi járásában.

¹⁵ Székely Oklevéltár I. k. 231. l. — Kállay Ferenc: *Historiai értekezés a nemes székely nemzet eredetéről* 268. l.

¹⁶ Székely Oklevéltár IV. k. 11—12. l. — *Genealogiai Füzetek* 1903. évf. 4. l.

¹⁷ Székely Oklevéltár III. k. 103. l.

1486 október 18-án Báthory István erdélyi vajda és a székelyek ispánja néhai Szentgyörgyi Balázs¹⁸ öröksége dolgában a székelyek szokása és törvénye szerint úgy ítél, hogy Balázs leányai *Mártha* — *hidvégi Mikó Lőrinczné* és *Anna* — szentannai Tóth Mihályné egyenlően osztozanak Szentgyörgyi Györggyel, a néhai Balázs testvérével.¹⁹ Ellenben a perbe avatkozó Tamási Péter, továbbá *Kerelői Pál*, kinek *neje hidvégi Mikó Mártha*, néhai Szentgyörgyi Balázs Mártha nevű leányának leánya, csak a fiúági örökösök maradékainak kihaltával tarthassanak igényt az örökségre.²⁰

Ezek szerint I. Lőrincz gyermekei: *II. Péter, Antal* és *Mártha-Kerelői Pálné*.

II. Péter 1497-ben maksai Kun Antallal, mint választott közbírák, ítéleznek a néhai markosfalvi Szép Péter örökségéért folytatott perben.²¹ 1512-ben Marosszék főbírája.²²

1512-ben *hidvégi Mikó Antal* és *neje Borbálától* született *fiai: II. Lőrincz és testvérei* Nyén nevű falu²³ elfoglalása miatt bodolai Béli Pál ellen pert indí-

tanak.²⁴ 1513-ban ugyancsak M. Antal és Béli Pál perelnek egy prásmári régi házért.²⁵

1524-ben a családnak ismét több tagjával találkozunk. Ugyanis midőn II. Lajos király parancsára a gyulafejevári káptalan budai Polyák Pált a magtalanul elhalt hidvégi Nemes Miklós hidvégi részjószá-gába beakarta igtatni, *Mikó Antal és fiai: II. Lőrincz, II. János, I. Ferencz*, továbbá *II. Péter és fia III. János* a beigtatásnak ellene mondtak.^{25a}

Az okleveles adatokkal bizonyítható leszármazás itt újra megszakad,²⁶ mert csak föltételezhetjük, hogy az előbb említett *III. Jánosnak*, a *II. Péter* fiának, lehettek fiai egy XVII. századi leszármazásban²⁷ szereplő *János és Benedek*, kik a följegyzések szerint testvérek voltak. E följegyzések alapján Benedeknek két gyermeke volt: *György és Anna* — *kovásznai Szörccsei Istvánné*.²⁸

IV. Jánosra 1537 és 1544-ből vannak okleveles adataink. 1537-ben több kézdiszéki előkelő székelylyel Damokos Mihálynak és Becz Pálnak a néhai Szép

¹⁸ Ez a Balázs Mátyás király 1481 júl. 23-án kelt oklevelében *erdőszentgyörgyi Medgyes Balázs* néven van említve. (Székely Oklevéltár I. k. 238. l.)

¹⁹ V. 8 *Századok* 1868. évf. 681—683. l.

²⁰ Székely Oklevéltár I. k. 261. l.

²¹ U. o. III. k. 131. l.

²² U. o. II. k. 142. l.

²³ Ma Keresztvár, kisközség Háromszék vm. sepsi járásában.

²⁴ A kolozsmonostori konvent 1512 július 4-én jelenti héderfaji Barlabási Lénárt erdélyi alvajdának, hogy parancsa szerint bodolai Béli Pált, mivel *hidvégi Mikó Antal és fia II. Lőrincz* Nyén nevű faluját elfoglalta, törvényszéke elé idézte. (Szabó Károly: Az Erdélyi Múzeum eredeti okleveleinek kivonata 465. sz.) A következő évben augusztus 8-án a király parancsára maga héderfaji Barlabási Lénárt erdélyi alvajda és székely alispán idézi törvényszéke elé Béli Pált, ki *Hidvégi Antal és neje Borbálától* születet *fiai: II. Lőrincz és*

testvérei Nyén nevű faluját 2 év óta hatalmasul elfoglalva tartja. (Székely Oklevéltár III. k. 179. l.)

²⁵ Székely Oklevéltár III. k. 181—182. l.

^{25a} Székely Oklevéltár III. k. 236. l.

²⁶ A családnak e korban már több ága is lehetett, mert több olyan oklevéllel bizonyítható tagot ismerünk, kiket a családfán nem tudunk elhelyezni. Így 1462-ben néhai *Mikó Antal fiai: Péter, Lőrincz és János*, kiket Mátyás király igazolásra szólít föl, mivel idézőlevelére ítélőszéke előtt Brassóban nem jelentek meg. (Mikó-levéltár az Erdélyi Nemz. Múz.-ban.) 1470 június 17-én *oltszemi Mikó János*, néhai *Antal fia*, ki Horvátországban lakott, osztzkodás után, összes székelyföldi birtokait eladja 80 frtért testvérének, *Péternek*. (Mikó-levéltár u. o.) — 1506-ban a székelyek agyagfalvi gyűlésén szerepel *Mihály*. (Székely Oklevéltár I. k. 316. l.)

²⁷ *Genealogiai Füzetek* 1906. évf. 101. l.

²⁸ U. o. 1906. évf. 101. l.

Péter márkosfalvi örökségébe való beigtatásánál,²⁹ 1544-ben pedig márkosfalvi Török Mátyás és Damokos Mihály öröksége ügyében tartott vizsgálatoknál szerepel.³⁰

Fia *II. Ferencz* az oltszemi előnevet használta. 1547 és 1548-ban a Sipos Miklós, illetőleg a néhai Szép Péter-féle székely örökségért folytatott perben szerepel.³¹ 1567 márczius 5-én *II. János* királytól Oltszemen 4, Málnáson 13 ház jobbágyot nyert adományban.³² Meghalt 1582 előtt. Neje homoródszentmártoni Kornis Ilona, Miklós és Bikli Borbála leánya,³³ kitől 9 gyermeke származott. Ezek:

1. *V. János*, ki 1582 februárius 17-én atyai örökség fejében Hidvéget kapta.³⁴ 1592 december 1-én Báthory Zsigmondtól *III. Miklós*, *III. Péter* és *II. György* testvéreivel együtt új adományképpen nyerte a sepsiszéki Oltszemet, a bodoki, málnási, fotosi, bodosi, etfalvi, gidófalvi, zaláni, a kézdíszéki csernátoni és dálnoki portioakat, továbbá Bormező és Gohány pusztákat, a Kincsasás nevű régi várhegyet, a bodoki Havasmezeje erdőt, Sombormezejét és Felgohánymezejét.³⁵ Báthory Zsigmond, Mihály vajda és Basta korában tevékeny tagja a hazafi pártnak, közdolgokban gyakran forgott s részt vett a szerencsétlen kimenetelű schellenbergi csatában. A menekülők között, kik Görgénybe

futottak, találjuk *V. Jánost* is, ki Székely Mózes és Kornis Farkassal tartott.³⁶

Neje háportoni Forró Miklós és magyargyerőmonostori Kemény Ilona leánya Borbála, kitől három gyermeke született: *III. Ferencz*, *VI. János* és *Judit*. Meghalt 1602-ben, Székely Mózes bejövetele előtt³⁷ s özvegye is nemsokára követte, mert az 1603-ik évben Brassóban uralkodó pestis magával ragadta.³⁸

2. *III. Péter*, kinek Báthory Zsigmond 1588 december 2-án Medgyesen kelt adománylevelében a sepsiszéki Bodokon egy részjóságot adományoz.³⁹ Hű embere volt Báthory Endrénck, kinek kíséretében találjuk 1599 őszén is, midőn a fejedelem a Szeben alatti ütközet után menekült. A Naszkalát hegyháton fejedelmét üldözőitől védve esett el.⁴⁰ Nejétől, kinek nevét nem ismerjük, 3 gyermeke származott.

a) *I. István*. Oltszemen 1637 június 20-án halt meg. Június 23-án, három hónappal előbb elhalt Mihály testvére mellé, temették el.⁴¹

b) *II. Mihály*. *I. Rákóczy György* konyhamestere volt.⁴² Nejével Becski Máriával⁴³ 1624-ben zálogba kapta a kisberivoji részjóságot 600 frtéért, valamint egy házat Fogarasban 300 frtéért.⁴⁴ Meghalt Meggyesen 1637 márczius 21-én. Oltszemen márczius 30-án temették el.⁴⁵ Gyermekei: 1. *Judit*, pálosi Donáth Lászlóné.

²⁹ Székely Oklevéltár III. k. 265—266. l.

³⁰ U. o. III. k. 273. és 275. l.

³¹ U. o. III. k. 282. és 288. l.

³² U. o. III. k. 214. l.

³³ *Genealogiai Füzetek* 1906. évf. 101. l.

³⁴ *Keresztény Magvető* 1875. évf. 3. l.

³⁵ Ered. adománylevel a Mikó-levéltárban az Erd. Nemz. Múz.-ban. A beigtatás 1593 júl. 25-én történt meg. (Székely Oklevéltár IV. k. 120—121. l. Mike Sándor: Coll. Gen. Trans. Bz. k. 481. l.)

³⁶ Mikó Ferencz históriája. (Magyar Tört. Emlékek II. oszt. VII. k.) 143. l. — Kállay Ferencz id. m. 269. l.

³⁷ Mikó Ferencz históriája 165. l.

³⁸ U. o. 163. l.

³⁹ Mike S. id. m. Bz. k. 481. l. — Vass Miklós: A királyi könyvek székely oklevelei 37. l.

⁴⁰ Szádeczky Lajos: Erdély és Mihály vajda története 94—98. l.

⁴¹ *Genealogiai Füzetek* 1906. évf. 48. l.

⁴² U. o. 1906. évf. 48. l.

⁴³ Férje halála után köröspataki Kálnoki Lászlóhoz ment nőül.

⁴⁴ Mike Sándor id. m. Bz. k. 481. l.

⁴⁵ *Genealogiai Füzetek* 1906. évf. 48. l. — Erdélyi Történelmi Adatok IV. k. 39. l.

2. III. György. 1637-ben Szászsujós egyik birtokosa.⁴⁶ Neje komlói Petrichevich-Horváth Klára.⁴⁷ Meghalt Bodokon 1646 október 15-én pestisben. Eltemették Oltszemen október 17-én.⁴⁸ 3. I. László. 1651-ben testvérével Judittal adományba kapta Bihar vármegyében Illyeháza részjóságot.⁴⁹ Nős ember volt, de feleségét, kivel 1654 november 26-án kelt egybe, nem ismerjük. 1657-ben a tatárok rabságába jutott.⁵⁰

c) IV. Péter. Született 1587 körül. 12 éves korában, midőn apja 1599-ben a Naszkalát hegyi ütközetben elesett, fogságba került.⁵¹ Neje Ozdi Judit. 1652 május 4-én halt meg Oltszemen s május 9-én az oltszemi templomba temették el.⁵² *E Pétertől származik a csikzsögödi Mikó család.*

3. Anna, előbb Sárdi Lázár Mihályné, később andrásfalvi Balássy Ferenczné.⁵³

4. Borbála, vargyasi Daniel Péterné.⁵⁴

5. III. Miklós. 1566 július 11-ike előtt azon székely főemberek között szerepel, kik II. János király hadában híven szolgáltak.⁵⁵ Az 1594 augusztus 17-én tartott kolozsvári országgyűlés végzéseiben említve.⁵⁶ Midőn 1599 őszén Báthory Endre a Szeben alatti csatából menekült, Mikó Miklós tanácsára Moldva felé vette útját, hogy onnan Lengyelországba meneküljön.

A menekülők november 3-án az Olt völgyébe ereszkedtek le, de üldözőik a Pásztorbükk nevű havas aljában körülfozták őket. A túlnyomó erővel szemben kényyszerültek megfutamodni, de estefelé a Naszkalát hegyhátton üldözőikkel ismét összetűztek. Az ütközetben M. Miklóst, ki fejedelmét a végsőig védte, több sebből vérezve élve elfogták s lenyakazták.⁵⁷ Neje szucsáki Tomori Petronella, Lőrincz és gyulai Valkai Erzsébet leánya volt, kitől gyermekei: Kata, Ilona, Anna, III. Lőrincz, IV. Miklós, Borbála, Erzsébet, Margit. Özvegye 1603-ban nagynyujtói Imecs Jánoshoz⁵⁸ ment nőül. Meghalt 1617 december 9-én Nyujtódon s az ottani templomba december 13-án temették el.⁵⁹

6. Kata, szárazpataki Apor Istvánné.⁶⁰

7. Fruzsina, sepsiszentgyörgyi Daczó Istvánné.⁶¹

8. II. György. Midőn 1602 augusztus 1-én Básta György főgenerális a sepsi, kézdi és orbai székli nemeseket, lófóket és szabad székelyeket a császár-király hűségére összeiratta és feleskette, az összeírásban Oltszemről nemes Mikó György is szerepel, ki azonban beteg lévén, az esketésre nem mehetett el.⁶² 1607-ben Sepsiszek királybírája.⁶³ 1607 június 17-én a boldogfalvi részirtokra adománylevelet nyer.⁶⁴ Az 1608 augusztus 9-én tartott

⁴⁶ Szolnokdoboka vm. monogr. V. k. 37. 3. l.

⁴⁷ H. Miklós és Csaholyi Katalin leánya, előbb bikali Vitéz Miklósné, ennek 1602-ben bekövetkezett halála után Macskási Mihályhoz ment férjhez s 1637-ben már Mikó Györgyné. (*Genealogiai Füzetek* 1908. évf. 35. l.)

⁴⁸ *Genealogiai Füzetek* 1906. évf. 49. l.

⁴⁹ Mike Sándor id. m. Bz. k. 481. l.

⁵⁰ *Genealogiai Füzetek* 1906. évf. 60. l.

⁵¹ Szádeczky L. id. m. 98. l.

⁵² *Genealogiai Füzetek* 1906. évf. 59. l.

⁵³ Mike S. id. m. Bz. k. — *Genealogiai Füzetek* 1906. évf. 37. és 101. l.

⁵⁴ D. Péter és homoródszentpáli Kornis Anna

fia. (Daniel Gábor: *A Daniel család eredete* 34. l.)

⁵⁵ Székely Oklevéltár II. k. 195. l.

⁵⁶ Erdélyi Országgyűlési Emlékek III. k. 452. l.

⁵⁷ Szádeczky L. id. m. 94–98. l. — *Genealogiai Füzetek* 1906. évf. 36. l.

⁵⁸ Imecs János † 1658-ban a kézdívásárhelyi sokadalom hetében. (*Genealogiai Füzetek* 1906. évf. 36–37. l.)

⁵⁹ U. o. 1906. évf. 36. l.

⁶⁰ U. o. 1906. évf. 101. l. — Mike S. id. m. Bz. k.

⁶¹ U. o. 1906. évf. 101. l.

⁶² Székely Oklevéltár V. k. 209. l.

⁶³ Kállay Ferencz id. m. 296. l.

⁶⁴ Mike Sándor id. m. Bz. k. 481. l.

gyulafejevári országgyűlés végzéseiben, mint királybíró említve.⁶⁵ 1610-ben háromszéki vicekapitány s a Kornis és Kendyféle összeesküvés alkalmával Beszterczén Bethlen Gábor udvari főkapitány őt is letartóztatta, mert vicekapitánya lévén Kornis Boldizsárnak,⁶⁶ az összeesküvésben részesnek gyanították.⁶⁷ Apor Péternél Mikó György után Donáth Györgyöt találjuk, mint Háromszék főkirálybíróját és Donáth után ismét Mikó Györgyöt.⁶⁸ A család leszármazásában ez időben csak egy Györggyel találkozunk, kinek neje Brinyi (Perényi) Balázs leánya. Marosszék 1614. évi lustrájában malomfalvi birtokos s e birtokot nejével kapta. E változást mi okozhatta, adatunk nincsen reá s magyarázata csak az lehet, hogy a főkirálybírói tisztség választás alá került és nem őt, hanem Donáth Györgyöt választották meg.⁶⁹ 1615 május 18-án a gyulafejevári országgyűlésen már ismét mint főkirálybíró szerepel⁷⁰ s e tisztséget haláláig viselte. 1617-ben Bethlen Gábor a várhegyi várat adományozza neki.⁷¹ Meghalt Kolozsvárt 1622 „pünkösöd nap tájban.”⁷² Nejétől egy leánya származott *Zsuzsánna*, ki Oltszemen 1622-ben hidvégi Nemes Tamással (Balázs fia) kelt egybe.⁷³

9. *Margit*, szárhegyi Lázár Farkasné, ki 1563-ban Siket Pétertől „jó két napi járó földet” vásárol.⁷⁴

János ága.

V. Jánosnak, II. Ferencz és Kornis Ilona fiának, háportoni Forró Borbálától 3 gyermeke származott: *III. Ferencz*, *VI. János* és *Judit*, belényesi Vajda Zsigmondné.

III. Ferencz, a történetíró,⁷⁵ családja legkiválóbb tagjainak egyike, 1585-ben született. Gyermekéveit a szülői háznál Hidvégen, továbbá Brassóban töltötte. Serdült korában Barcsai Andrást szolgálta s az 1600—1602. években Erdély akkori harcaiban, a mirislói, décsei, goroszlói, továbbá az urára halálhozó fejérvári csatában is részt vett. Barcsai András halála után Bethlen Gábor szolgálatába lépett. Szülőit korán elvesztette s 18 éves korában már teljesen magára maradt. Az 1603 július 17-én vívott brassói papirosalom melletti szerencsétlen kimenetelű ütközet után Bethlen Gáborral Magyarország török védelem alatti területére menekült. Bethlen Gábort elkísérte Temesvárra, majd Nándorfehérvárra is és itt értesült anyja haláláról. Ekkor visszatért Erdélybe. Sennyei Bastától kegyelmet eszközölt ki számára s jószágait, melyeket atyja halála után a zavaros időkben két hajdu Nagy Lukács és Sebestyén elfoglaltak, kérésére, Bölöni Gáspár és Halmágyi István közbenjárásával, sikerült visszanyernie. Ezután ismét visszatért Bethlen Gáborhoz s Bocskai István és Rákóczy

⁶⁵ Erdélyi Országgyűlési Emlékek VI. k. 104. l.

⁶⁶ Apor Péter: *Synopsis mutationum* (Magyar Történelmi Emlékek II. osztályának XI. k.) 305. l.

⁶⁷ Erdélyi Országgyűlési Emlékek VI. k. 33. l.

⁶⁸ Apor Péter id. m. 305. l.

⁶⁹ Lázár Miklós: *Székely főtisztek* 465. lev. (Ered. kézirat az Erdélyi Nemzeti Múzeum kéziratárában.)

⁷⁰ Erdélyi Országgyűlési Emlékek VII. k. 258. l.

⁷¹ Kállay Ferencz id. m. 269. l.

⁷² *Genealogiai Füzetek* 1906. évf. 47. l.

⁷³ *Genealogiai Füzetek* 1905. évf. 86. l. — 1906. évf. 36. és 47. l.

⁷⁴ Eredetije a csikszentsimoni Endes cs. levéltára 1577/5. sz. a.

⁷⁵ Hidvégi Mikó Ferencz historiája a maga életében történt erdélyi dolgokról. 1594—1613. Kiadta Kazinczy Gábor. (Magyar Történelmi Emlékek II. osztály VII. kötet 135—225. l.)

Mikó Ferencz

Zsigmond idejében állandóan az ő szolgálatában maradt.⁷⁷

1611-ben már nős volt, de hogy mikor nősült adatunk nincsen rá. Neje Toldalagi Erzsébet, János és Polyák Klára leánya. A fejedelem 25 éves korában a csiki vicekapitánysággal ajándékozta meg, de öröme nem tartott sokáig, mert hivatala elfoglalása után két héttel, 1612 januárius 30-án neje hirtelen elhunyt. Holttestét Oltszemen temette el.⁷⁸

1612 tavaszán a brassóiak elleni harcokban vett részt. Ott volt a feketehalmi, töröcsvári és rosnyói várak ostrománál s földadásánál.⁷⁹ 1612 őszén, mint Bethlen Gábor követe, a portára ment. 1613 november 18-án az új fejedelem Mikó Ferenczet

saját előbbi tisztségére érdemesítette, mert Csik, Gyergyó és Kászon székek főkapitányának nevezte ki.⁸⁰ Ez évben építhette Mikóújvárt is.⁸¹

A következő év szeptember 10-én a fejedelem neki adományozza néhány losonczy Bánffy Boldizsár gyulafejevári házát, mely a Kendy Sándor és Kákony István szomszédságában volt.⁸²

Bethlen Gábor 1617 június 29-én Gyulafejevért kelt adománylevelében az Alsófehér vármegyei Vingárd, Ohába, Alamor és Demeterpatoka falvakat tartózmányikkal, a vingárdi udvarházzal s az azokban lehető királyi joggal, mely jószágok Cseszeliczky Boldizsár és neje Pernyeszi Erzsébet hűtlensége miatt a fejedelemre szállottak, Mikó Ferencz Csik, Gyergyó és Kászon székek főkapitányának, fejedelmi udvarmesterének adományozza.⁸³

1617—1619 között másodszor is megnősült s káposztásszentmiklósi Pókay Annával lépett házasságra, kivel Zsögödön és Csik vármegye más helységeiben feles birtokot kapott. Második nejétől gyermekei nem származván, a zsögödi jószág a Pókay családra szállott vissza.⁸⁴

1622 februárius 1-én Bethlen Gábor Kassán kelt inscriptionalis levelében Mikó Ferencznek, ki neki kora ifjúsága óta a legnagyobb hűséggel és állhatatossággal, valamint a közdolgok elintézésében való ügyességgel, még fejedelemsége előtt a legnagyobb és legveszedelmesebb esetekben igen hasznos szolgálatokat tett; azután pedig, hogy a fejedelmi székbe ült, a leg súlyosabb és legnagyobb fontosságú követségekben szüntelen való gondoskodással

⁷⁷ Historia 161—165., 170., 197—199. l. — *Keresztény Magvető* 1875. évf. 4—6. l.

⁷⁸ U. o. 215—216., 221. l. és 1875. évf. 8. 10. l.

⁷⁹ Historia 222—223. l.

⁸⁰ *Keresztény Magvető* 1875. évf. 11—12. l.

⁸¹ *Új Magyar Múzeum* VII. k. 149. l.

⁸² Eredetije a Kornis-levéltárban, 51. fiók.

⁸³ *Keresztény Magvető* 1875. évf. 15. l. — Mike Sándor id. m. Bz. k. 481. l.

⁸⁴ U. o. 1875. évf. 18. l.

és fáradtsággal, olykor a fejedelmi udvarmesterséget is víve, magát oly dicséretesen és annyira kitüntette, s minden hadi vállalataiban jelen lévén, a fejedelem iránti jóindulatát annyira bebizonyította, hogy a fejedelem örömmel szemlélte, hogy őt gyermekkorától fogva a maga hívévé nem ok nélkül nevelte s kegyelmével nem hiába halmozta el, ennél fogva, hogy őt még jobban kitüntesse, a Fogaras földén levő Mardsina falut az ott lévő nemesi házzal és udvarral, valamint Netoth és Desán falvakat,⁸⁵ Bercsényi Imrétől 3000 forinttal kiváltván, 6000 forintban olyan formán írta be, hogy azt tőle azon összeg letétele előtt senki ki ne válthassa.⁸⁶

Bethlen Gábor ugyanekkor kelt kiváltáslevelében méltányolván M. Ferencz és vargyasi Daniel Mihály közhasznú szolgálatait, nekik azon jogot adja, hogy az udvarhelyi és sepsi, kézdi s orbai székek közt elterülő erdőségben, mely közönségesen Rikának nevezetik, mindazon helyeken, hol a nagy sár, vízáradás vagy torlódás miatt a közlekedés akadályozva van, erős hidakat és töltéseket csináltathassanak; ezek építéséért és fentartásáért ők és utódaik a törvény és az ország szokásai által megengedett vámot szedhesse- nek és e célból Rákos⁸⁷ és Olasztelek községekben vámházat állíthassanak.⁸⁸

1625 augusztus 2-án Bethlen Gábor a gyulafejevári káptalannak megparancsolja, hogy miután egy korábbi adomány-

levelében a Fehér vármegyei Etselő⁸⁹ falut, mely addig a balázsfalvi udvarhoz tartozott hidvégi M. Ferencz kincstartójának, komornyikja és tanácsossának stb. és mindkétnemű örököseinek adományozta, ezen birtokba az adományost igtassák be.⁹⁰ Ugyanezen év szeptember havában, miután a fejedelem már értesült, hogy Czeccilia Renata kezét el nem nyerheti, az udvarnál levő követeit Kovachóczy Istvánt és M. Ferencz leánynézőbe Brandenburgba küldte.⁹¹

1626-ban Csicsó Mihályfalva birtokosa.⁹²

1628 június 16-án Bethlen Gábor neki és örököseinek adományozta azon birtokrészt, melyet nyujtói Donáth László a hadi szolgálat elmúlásztásáért vesztett el.⁹³

Bethlen Gábor halála előtt 15 nappal 1629 november 1-én aláírt végrendelete egyik végrehajtójául tette s végrendeletében sem feledkezett meg róla.⁹⁴

Brandenburgi Katalin 1630-ban a torjai kénkőbányák főfelügyelőjének nevezte ki.⁹⁵ Ugyanezen év július 27-én kelt inscriptionalis levelében pedig, hálásan megemlékezvén azon érdemeiről, melyeket híve a haza érdekében tett, ki nemcsak a minapában az égiekhez költözött halhatatlan emlékezetű fejedelmi férje iránt tanúsította magát hűnek, hanem a fejedelemnő iránt is, midőn férje gyászos kimulta után a fejedelmi székbe ült, ennél fogva Kolozs vármegyében Kolozsmonostort az ott levő kastéllyal, Mákó és Jegenye falvakat, melyek régebben Gyalu várához tartóztak,

⁸⁵ Netot és Dezsán Fogaras vármegyei községek.

⁸⁶ *Keresztény Magvető* 1875. évf. 16. l. — Mike S. id. m. Bz. 481. l. — *Új Magyar Múzeum* VII. k. 55. l.

⁸⁷ Felső-Rákos, Udvarhely vm.

⁸⁸ A vargyasi Daniel cs. közpályán és a magán életben 101—103. l.

⁸⁹ Ecsellő nagyközség Szeben vm. szelistryei járásában.

⁹⁰ *Keresztény Magvető* 1875. évf. 16—17. l.

⁹¹ *Tört. Tár* 1883. évf. 205. l. — Kemény János Önéletírása 65—68. l.

⁹² Szolnokdoboka vm. monogr. II. k. 428. l.

⁹³ *Keresztény Magvető* 1875. évf. 17. l. — Mike Sándor id. m. Bz. k. 481. l. — Vass M. id. m. 37. l.

⁹⁴ *Új Magyar Múzeum* VII. k. 55—56. l. — *Keresztény Magvető* 1875. évf. 19—20. l.

⁹⁵ *Keresztény Magvető* 1875. évf. 21. l.

8000 magyar frtban M. Ferencznek és mindkét nemű örököseinek írta be.⁹⁶

1631-ben Bacza és tartozékaiba igtatják be s bár Széchy Kata Gyulaffy Lászlóné és gyermekei Zsuzsa, Borbála és Samu ellentmondottak, eredménye nem lett, mert haláláig birtokában maradtak.⁹⁷ Ugyanezen évben a felsőorbói és libatoni birtokokba is beigtatták.⁹⁸ Még ez évben I. Rákóczy György fejedelemsége elismerésének kieszközlése végett követsége élén Eszterházy nádorhoz küldötte.⁹⁹

1633 augusztus 1-én a fejedelem Mikó Ferencznek, ki Erdélyt és fejedelmeit, különösen Bethlen Gábort és a most adományozót is hűséggel szolgálta, ki országának a magyarországi nádor által fegyverrel történt megtámadása alkalmával hadviselési czélokra 10000 magyar forintot kölcsönzött, ennek megtérítéséül, valamint hazafiui érdemeiért, még 5000 magyar forint utánszámításával a Kolozs vármegyében levő egész kolozsmonostori uradalmat az ott levő kastélylyal, Jegenyefalvával és Mákóval, kivévén az ott levő nemesi házakat, tartozmányaikkal együtt nevezett hívének és mindkét nemű örököseinek írta be és zálogosította el oly módon, hogy azt akár a fejedelem, akár bárki más csak 15000 magyar frt. lefizetése után válthassa ki.¹⁰⁰

1634-ben a fejedelem a portára küldötte.¹⁰¹

A következő év nyarán, 1635 július 15-én a halál kiragadta az élők sorából,¹⁰² s a fejedelem akaratjából augusztus 28-án az országgyűlés együttléte alkalmával a gyulafejevári kis templomba nagy ünnepélyességgel temették el.¹⁰³

Első nejétől Toldalagi Erzsébettől egyetlen gyermeke született: *I. József*, ki apját még egy évvel sem élte túl. Neje szentmártonmacskási Macskási Ilona,¹⁰⁴ Ferencz és Nyakazó Margit leánya.

1635 deczember 13-án csikszentgyörgyi Dánél Márton és Mátyás perbe idézik a néhai M. Ferencz által hatalmasul elfoglalt csikszentgyörgyi örökségek miatt.¹⁰⁵ Ugyanakkor perbe idézik Pánczélós Balázs és István, mert néhai M. Ferencz a mártonfalvi határban az ők földükre is ráépítette Mikóújvárat és őket sem pénzzel, sem másképp ki nem elégítette.¹⁰⁶ Ugyanezen év deczember 20-án I. Rákóczy György Mikó Ferencz fiának Józsefnek a baróti¹⁰⁷ részjóságot adományozta úgy, hogy ha örökösök nélkül halna meg, neje Macskási Ilona zálogképpen 2000 magyar frtban birja.¹⁰⁸ 1636-ban Felső-Orbó birtokosa,¹⁰⁹ továbbá a baczai vár és tartozékai is reá szállottak, bár Allia Samu a Farkas fia és Kékedi Zsigmond a Kendy

⁹⁶ *Keresztény Magvető* 1875. évf. 23. l. —

Mike Sándor id. m. Bz. k. 481. l.

⁹⁷ Szolnokdoboka vm. monogr. II. k. 93. l.

⁹⁸ U. o. V. k. 58. és 294. l.

⁹⁹ *Keresztény Magvető* 1875. évf. 21. l.

¹⁰⁰ *Keresztény Magvető* 1875. évf. 23–24. l. — Mike S. id. m. Bz. k. 481. l. — *Új Magyar Múzeum* VII. k. 57. l.

¹⁰¹ *Keresztény Magvető* 1875. évf. 22. l.

¹⁰² Segesvári Bálint krónikája (Erdélyi Történelmi Adatok IV. k. 208–209. l.) Haller Gábor naplójában a halálozás napját július 17-re teszi. (U. o. IV. k. 28. l.) — Sírfelirátát ld. Bod Péter: *Hungarus tymbaules continuatus* 78. l.

¹⁰³ *Genealogiai Füzetek* 1906. évf. 48. l.

¹⁰⁴ Férje halála után alsócernátoni Damokos Tamáshoz ment nőül. (*Új Magyar Múzeum* VII. k. 151. l.)

¹⁰⁵ *Genealogiai Füzetek* 1906. évf. 55. l. — 1636 jún. 19-én özvegye nevében foly a pár. (Ered. a csikszentsimoni Endes cs. levéltárában 1635/5.)

¹⁰⁶ U. o. 1906. évf. 55. l.

¹⁰⁷ Háromszék vm. miklósvári járása északi részén.

¹⁰⁸ *Keresztény Magvető* 1875. évf. 30. l. — Mike Sándor id. m. Bz. k. 481. l. — Vass M. id. m. 37. l.

¹⁰⁹ Szolnokdoboka vm. monogr. V. k. 294. l.

Krisztina férje e javakat igyekeztek megszerezni, de még halála után sem kaphatták meg, mert 1638-ban a fejedelem az özvegytől elvette.¹¹⁰

1636 tavaszán márczius 21-én Baczában halt meg utód nélkül.¹¹¹ Holttestét április 20-án Kolozsmonostorra hozták s másnap 21-én Kolozsvárt temették el.¹¹² Özvegye 1637 július 29-én egy baróti jobbágyát 100 magyar frtért köpeczi Nagy Bálintnak engedte át.¹¹³ 1638 februárius 19-én pedig zsigödi Mikó János egy csicsói részjószágért perli.¹¹⁴

Miklós ága.

III. Miklósnak, II. Ferencz és homoródszentpáli Kornis Ilona fiának, szucsáki Tomori Petronellától 8 gyermeke származott. Ezek:

- Kata*, vajdaszegi Gerendi Lászlóné.¹¹⁵
- Ilona*.¹¹⁶
- Anna*, ki kézfogását felfalusi Gáspár Miklóssal Bodokon 1627 márczius 3-án, lakodalmát pedig július 4-én tartotta.¹¹⁷
- III. *Lőrincz*, † 1602 előtt.¹¹⁸
- IV. *Miklós*, a naplóíró,¹¹⁹ Sepsiszéken, Bodokon 1597 márczius 23-án született. Alig volt 2 éves, midőn apja megöletése után 5 leány testvérével árván maradt.

Vaján y ddo Die 10^a Decbris Zbedkor caibája
 ye haža az en szrelmes kedves Tiam Miko Nel
 hrali az Bacsoni Taborból igen ferden azon ca
 el beregüle wole az megh az felkent edes Tiam
 Die 4 Decbris aprili wón, valcosek falabra az
 en szrelmes felkent edes szep Jhuu igen Tiam
 Miko Mihalom, es reggel kilencz orkkor caiba,
 szolita hi Jcen eo tel/segerkewana megh az
 felkig a felkentek, ebbel az kedves igyit tyra
 alomhoz wagi ammekhoz, semere kelte: a hancu
 lan yoz kedves idig ferde gienlorkeorto, vild
 :gal, her egejt helyt netre, e igen sukios beegjt
 :segi uras, stinzen viraqto korara mo/e erkiszt
 vlla ajs en ereomel minden vilagi gienionisa
 egemel el fogiata, szep olai fa agam, nekem es
 szrelmes Amianak, kopor/onkig walo igen igen
 magi studek ke/soru/sejunkte et elcunkig wala
 stponra/sagunkra, stinzen huzson eggedik tpa
 wdeibe mo/e Janian Jumi/col foguht az lelke
 Die 8 Decembris Teweek kopor job a apen vervege
 :mek Jcapiat es homalios, szememnek szep Falk
 iadal, az en felkent szrelmes igen igen keduem
 szereit walo szep Tiam az veltiortkor.
 Die 9 Decembris Teweek el az en expofen id
 :n/egemben, megh nyugoto, s erem Hadaqto s
 mtrden gondomcol, forat/sagimcol, megh men
 :ceg s olalma/so, remen/segermek magi o/olpa
 es eras Tmagat az en felkent szrelmes
 szep viraqto/ra/on/lo emem gienlorkeo
 :teg edes Miko Mihali Tiamot, kiert h
 lehezet woma, bispomi magdiarc eozom est
 megh holecam vonra a felkthert. Anno Domi 16

Mikó Miklós családi krónikájának 13. b. lapja

Anyja 1603 táján másodszor nyujtói Imecs Istvánhoz ment férjhez s M. Miklós a mostoha apja gondozása alatt volt 1615-ig, a mikor is apródnak Kornis Zsigmondhoz

¹¹⁰ U. o. II. k. 93. l. — gr. Kemény József: Regesta Archivorum III. k. 183. l. (Ered. kézirat az Erdélyi Nemzeti Múzeum levéltárában.)

¹¹¹ *Genealogiai Füzetek* 1906. évf. 48. l.

¹¹² Erdélyi Történelmi Adatok IV. k. 210—211. l. — *Genealogiai Füzetek* 1906. évf. 48. l. — Holtteste fölött négy szónoklatot tartottak: Szentgyörgyi M. Basil prózában, Árkosi Benedek, Máté és Rafaj versben. Azután Toroczka Mihály és Horváth István verseket szavaltak. (*Keresztény Magvető* XXI. k. 155—156. l.)

¹¹³ Eredetije a csikszentsimoni Endes cs. levéltára 1637/2. sz. a.

¹¹⁴ Eredetije a csikszentsimoni Endes cs. levéltára 1638/4. sz. a.

¹¹⁵ *Genealogiai Füzetek* 1906. évf. 36. l. —

Gróf Kemény József: Repertorium Nobilitatis Transsylvanicae VIII. kötete.

¹¹⁶ *Genealogiai Füzetek* 1906. évf. 36. l.

¹¹⁷ U. o. 1906. évf. 36. és 47. l.

¹¹⁸ U. o. 1906. évf. 36. l.

¹¹⁹ M. Miklós naplója nem történeti mű, hanem 70 év (1597—1667) családi krónikája, melyben a maga s családjá egyes tagjainak életére vonatkozó fontosabb eseményeket kívánta hűségesen följegyezni. De éppen ezért annál becsesebb családtörténeti szempontból, mert a család XVI. és XVII. századi elágazására, a családban előforduló születésekre, házasságokra és halálozásokra pontos adatokat nyújt. (E naplót életrajzi bevezetéssel és jegyzetekkel Kóleman Lajos adta ki a *Genealogiai Füzetek* 1906. évf. 4—8. számaiban.)

került. Két évig szolgálta Kornist s ekkor ismét a szülői házba tért vissza. 1617-ben elveszti édes anyját s néhány héttel reá 1618 elején mostoha apját is. Ekkor már 21 éves volt. Nagybátyja György 1619-ben beszerzi Bethlen Gábor udvarába a fejedelmi udvarlók közé, a honnan csak pártfogó nagybátyja halála után 1622-ben került haza. 1627-ben családot alapít. Bátyja, Mikó Ferencz a kincstartó, megkéri zágoni Mikes György leányát Annát, kit 1627 június 2-án eljegyez s július 5-én Bodokra haza is viszi. 1635 április 8-án Sepsi széken assessorságot vállal. Ugyanazon év őszén ott találjuk Háromszék lustráján, 1641-ben egy családi viszály elintézésében szerepel és 1644-ben alkirálybíróvá választják. 1648 márczius 20-án az erdélyi rendek hitlevelét a magyar király részére, mint Sepsi szék követe írja alá. Ugyancsak Sepsi szék követe az 1649 februárius 18-iki országgyűlésen. Az 1658-iki tatár dúlások miatt sok kárt szenved, hidvégi jószágát sok kár érte, de bodoki háza és gazdasága sértetlen maradt. 1664 október 18-án Sepsi szék közgyűlésén peres ügyei védelmezésére több sepsi széki nemest nevezett meg.¹²⁰ 1667 július 5-én 31 évi szolgálata után lemond az assessorságról. Ezután már nem sokáig él. A következő évben 1668 februárius 18-án este, 75 éves korában, Bodokon meghalt s márczius 8-án ugyanott temették el.¹²¹

f) *Borbála*, ki 1622-ben már nem élt.¹²²

g) *Erzsébet*, magyarbényei Radák An-

drásné. Esküvője 1633 szeptember 5-én Noszolyban.¹²³

h) *Margit*, sepsisztgyörgyi Daczó Pálné.

IV. *Miklós*nak zágoni Mikes Annától 9 gyermeke származott:

1. *Ilona*. Született 1629 július 8-án s november 4-én keresztelték meg. Meghalt 1646 december 12-én pestisben és december 15-én temették el.¹²⁴

2. *Borbála*. Született 1631 márcz. 11-én s 1632 április 18-án keresztelték meg.¹²⁵ 1651 januárius 10-én eljegyezte kilyéni Székely Bálint és december 4-én tartották meg lakodalmukat.¹²⁶ Férje 1657-ben tatár fogságba jutott s váltságdíjában 2000 tallért követeltek. Neje november 24-én Jasiba ment a vajdánéhoz, hogy közbenjárását és segítségét kérje. Jasiból decz. 22-én tért vissza.¹²⁷ Útja nem volt hiábavaló, mert Székely Bálint nemsokára ki is szabadult és 1658 márcz. 5-én haza érkezett.¹²⁸

3. VII. *János*. Született 1633 márczius 21-én s augusztus 6-án keresztelték meg.¹²⁹ 1657 januárius 1-én II. Rákóczy Györggyel Lengyelországba ment és ugyanazon év augusztus 9-én érkezett Bodokra a szomorú hír, hogy sógorával Székely Bálinttal, továbbá Mikó Lászlóval együtt a tatárok rabságába jutott.¹³⁰ 1658 márczius 17-én még a rabságban szenvedők közt találjuk s úgy látszik ott is fejezte be életét.¹³¹

4. IV. *Ferencz*. Született 1635 aug. 18-án s 1639 januárius 2-án keresztelték meg. Meghalt 1646 október 15-én és 18-án temették el.¹³²

¹²⁰ Eredetije Gödri Ferencz levéltárában Sepsiszentgyörgyön.

¹²¹ V. ö. Kelemen Lajos: Bodoki Mikó Miklós családi krónikája (*Genealogiai Füzetek* 1906. évf. 35. l.)

¹²² U. o. 1906. évf. 36. és 47. l.

¹²³ U. o. 1906. évf. 36. és 48. l.

¹²⁴ U. o. 1906. évf. 48—49. l.

¹²⁵ U. o. 1906. 48. l.

¹²⁶ Apor Péter tévesen írja Székely Bálint feleségének Mikó *Ilonát*, *Borbála* helyett.

¹²⁷ *Genealogiai Füzetek* 1906. évf. 60., 77. l.

¹²⁸ U. o. 1906. évf. 77. l.

¹²⁹ U. o. 1906. évf. 58. l.

¹³⁰ U. o. 1906. évf. 60. l. és 1912. évf. 93. l. — *Tört. Tár* 1905. évf. 482. l.

¹³¹ U. o. 1906. évf. 77. l.

¹³² U. o. 1906. évf. 48—49. l.

5. *Anna*. Született 1638 márczius 21-én s Ferencz testvérével együtt 1639 januárius 2-án keresztelték meg.¹³³ 1654 szeptember 12-én eljegyezte sepsiszentgyörgyi Daczó Péter és 1655 februárius 2-án Bodokon a lakodalmat is megtartották.¹³⁴

6. *III. Mihály*. Született 1640 június 27-én.¹³⁵ 1658-ban II. Rákóczy György táborában találjuk. Részt vett a vaskapui ütközetben, a hol Rákóczy november 22-én a budai török vezértől és Barcsay Ákostól vereséget szenvedett. A következő év elején a felkelt jobbágysággal van baj és május 22-én alig tud elmenekülni a fenes-gyalui ütközetből. Ősz felé a háromszéki nemeség újra felkél s midőn Barcsay Gáspár a székelység lecsendítésére indul, a Brassóba szorult nemességgel Mihály is kijön.¹³⁶ A bacsoni táborból hazaindul és 1660 október 16-án igen betegen érkezett meg Bodokra. Apjának istápjá és szemefénye 24 éves korában 1660 december 4-én meghalt és 9-én temették el.¹³⁷

6. *V. Miklós*. Született 1643 augusztus 10-én, de másnap 11-én meg is halt.¹³⁸

8. *II. István*. Született 1644 november 2-án s 1645 márczius 6-án keresztelték meg.¹³⁹ 1671 november 19-én, mint portai követ Konstantinápolyba megy, honnan december 1-én tér vissza.¹⁴⁰ 1676-ban a háromszéki főkirálybírószágban Béli Pált

helyettesítette.¹⁴¹ Ugyanezen év december 22-én Nemes János öcscse részére megkéri borbereki Bálpataki János Éva leánya kezét¹⁴² és a lakodalmat 1677 év július 6-án tartják meg.¹⁴³ 1678-ban háromszéki főkirálybíró s ez évben mint a gyulafejevári országgyűlés által kirendelt biztos szerepel Szentlélek, Peselnek és Polyán községeket illető ügyben.¹⁴⁴ 1680 márczius 15-én Apafi Mihály jobbágyokat adományoz neki.¹⁴⁵ Ugyanezen év szeptember 8-án Bodokról Apafit a brassói zavarokról értesíti.¹⁴⁶ 1681-ben az országgyűlés által a portára küldött követség tagja¹⁴⁷ s mint ilyent Gyerőfi Györggyel és Székely Lászlóval december hóban Konstantinápolyban találjuk.¹⁴⁸ 1684 június 28-án Moldvából Inczédi Mihálynak hadi híreket ír.¹⁴⁹ 1685-ben mint főkövet az adót viszi a portára, de mielőtt Erdély határát átlépte volna, Brassóban januárius 31-én végrendelkezett.¹⁵⁰ Drinápolyba februárius 23-án érkezett s 27-én a fejedelemnek küldetése ügyében híreket ír.¹⁵¹ Drinápolyból áprilisben tért vissza. 1686 márczius 3-án Bodokról értesíti a fejedelmet a tatárok Lengyelországba való beütéséről.¹⁵² Szereplése már nem sokáig tartott, mert 1686 július 9-én Szebenben meghalt. Holttestét Bodokon temették el.¹⁵³ Özvegye 1690 június 11-én halt meg.¹⁵⁴

¹³³ *Genealogiai Füzetek* 1906. évf. 48. l. — *Tört. Tár* 1902. évf. 243. l.

¹³⁴ U. o. 1906. évf. 59. l. — *Tört. Tár* 1902. évf. 244. l.

¹³⁵ U. o. 1906. évf. 49. l.

¹³⁶ U. o. 1906. évf. 77. l.

¹³⁷ U. o. 1906. évf. 78. l.

¹³⁸ U. o. 1906. évf. 49. l.

¹³⁹ U. o. 1906. évf. 49. l.

¹⁴⁰ *Tört. Tár* 1902. évf. 532. l.

¹⁴¹ Lázár M. id. m. 486. lev.

¹⁴² *Tört. Tár* 1902. évf. 544. l.

¹⁴³ U. o. 1902. évf. 557. l.

¹⁴⁴ Lázár M. id. m. 486. lev.

¹⁴⁵ Eredetije Gödri Ferencz levéltárában Sepsiszentgyörgyön.

¹⁴⁶ Török-magyarkori államokmánytár VI. k. 98. l.

¹⁴⁷ Erdélyi Országgyűlési Emlékek XVII. k. 234. l.

— Deák Farkas: A bujdosók levéltára 302. l.

¹⁴⁸ Török-magyarkori államokmánytár VI. k. 183. l.

¹⁴⁹ U. o. VI. k. 461. l.

¹⁵⁰ Eredetije a Mikó-levéltárban az Erdélyi Nemzeti Múzeumban.

¹⁵¹ Török-magyarkori államokmánytár VI. k. 523–525. l.

¹⁵² U. o. VII. k. 152–153. l.

¹⁵³ Kállay F. id. m. 270. l.

¹⁵⁴ Temetése Bodokon július 2-án. Temetési

9. *Erzsébet*. Született 1648 márczius 6-án s 1649 június 27-én keresztelték meg.¹⁵⁵ 1667 márczius 22-én ürmösi Maurer Mihály¹⁵⁶ jegyezte el és ugyanakkor meg is esküdtek.¹⁵⁷

IV. Miklós fiai közül csak *II. István* élte túl apját. Nejétől Bálpataki Évától 2 fia és egy leánya született.

a) *VIII. János*, ki korán elhalt.

b) *V. Ferencz* 1697-ben Kolozsvárt teológiai hallgató volt s Szathmár-Némethi Sámuel elnöklete alatt vitatkozott is.¹⁵⁸ Kétszer nősült; előbb bethleni gr. Bethlen Zsófiával, B. Elek és Nagy Klára leányával, másodszer pedig Geréb Zsuzsánnával kelt egybe. Meghalt 1750-ben.

c) *Ilona*, czegei Vass Dánielné. A lakodalmat 1697 július 10-én tartották meg.¹⁵⁹ Meghalt 1716 februárius 15-én. Május 17-én Császáriban temették el s holtteste fölött Deáki József kolozsvári pap, baczoni Incze Máté kolozsvári tanár és Kamarási dési pap beszéltek.¹⁶⁰

V. *Ferencz* gyermekei: 1) *Zsuzsa*, losonczy b. Bánffy Imréné.¹⁶¹ Meghalt 1769 előtt. 2) *Pál*. 3) *VI. Ferencz*. 4) *VI. Miklós*. 5) *Mária*, sepsiszentgyörgyi Daczó Józsefné.¹⁶²

VI. Miklós 1771 augusztus 26-án eljegyezte sajoszentpéteri Szentpétery Sámuel Borbála nevű leányát, de Sz. Borbála folya-

modványára a synodus 1774-ben a házasságra kötelező jegyváltást fölbontotta.¹⁶³ Nejétől alcsernátoni Bernáld Krisztinától (János és osdolai Kuun Zsófia l.) 3 fia származott: a) *II. József*; b) *II. László*; c) *VII. Miklós*. Született 1743 körül. A nagyenyedi Bethlen-kollégiumban tanult, majd a testőrző nemes vitézek seregébe állott s 26 éves korában az erdélyi királyi tábla tanácsosa, majd egyik bírója lett. 1772 szept. 23-án grófi címet nyert.¹⁶⁴ 1778 körül nőül vette bethleni gr. Bethlen Klárát, Elek és czegei Vass Judit leányát. Boldog házassága, melyből 2 fia és 2 leánya származott, csak 12 évig tartott, mert 47 éves korában 1790 februárius 23-án reggel Nagyszebenben meghalt. Már-

Mikó Ferencz pecsétje

meghívója a széki gróf Teleki-nemzetség levéltárában Marosvásárhelyt. Új rendezés 1301. sz.

¹⁵⁵ *Genealogiai Füzetek* 1905. évf. 49. l.

¹⁵⁶ Mikó Mihály és Petrichevich-Horváth Anna fia. (*Genealogiai Füzetek* 1905. évf. 93. l.)

¹⁵⁷ *Genealogiai Füzetek* 1906. évf. 79. l. — *Tört. Tár* 1902. évf. 395. l.

¹⁵⁸ Régi Magyar Könyvtár II. k. 1884. sz.

¹⁵⁹ Magyar Történelmi Emlékek II. oszt. 35. kötet. 253. l. *Századok* 1888. évf. 354. l. *Genealogiai Füzetek* 1908. évf. 180. l. — Cserey Mihály szerint 1697 október 10-én. (*Tört. Tár* 1893. évf. 246. l.)

¹⁶⁰ Magyar Történelmi Emlékek II. oszt. 35.

köt. 483–485. l. — *Genealogiai Füzetek* 1908. évf. 180. l. — Vass Dániel, János és Ebeni Éva fia (sz. 1674 márcz. 6., † 1741 jan. 18.) újra megnősült és 1718 április havában egybekelt Vay Judittal, Rhédey Mihály özvegyével. (*Genealogiai Füzetek* 1918. évf. 185. l. — *Századok* 1888. évf. 352. l.)

¹⁶¹ Bánffy Zsigmond és Filstich Kata fia. (*Genealogiai Füzetek* 1905. évf. 93. l.)

¹⁶² Daczó Ferencz és Dobai ... fia. (U. o. 1905. évf. 93. l.)

¹⁶³ A vargyasi Daniel család közpályán és a magán életben 560–562. l.

¹⁶⁴ Királyi Könyvek 272. l.

czius 7-én a nagyszzebeni ref. templomban temették el¹⁶⁵ s teste fölött halotti beszédet Zalányi Péter¹⁶⁶ és Benkő Ferencz¹⁶⁷ tartottak. Özvegye 1836-ban húnyt el.^{167a)}

Gyermekei:

1. *Julia*, sárosmagyarberkeszi Katona Zsigmondné.¹⁶⁸ Született 1779-ben, esk. 1811-ben. Meghalt 38 éves korában, házassága 6-ik évében, 1817 április 26-án. Holtteste fölött beszédet id. Szilágyi Ferencz tartott.¹⁶⁹

2. *VIII. Miklós*. Szül. 1783-ban. Apja halálakor a nagyenyedi Bethlen-kollégiumban tanult. 1809-ben a 3-ik lovas inzurgens ezred háromszéki századának első kapitánya.¹⁷⁰ Háromszor nősült. 1. Széplaki Petrichevich-Horváth Máriát, Farkas és Daczó Rózália leányát vette el, kivel

1815-ben esküdt meg. Házasságuk még 3 évig sem tartott, mert neje 19 éves korában 1818 deczember 2-án születés után gyermekágyban meghalt.¹⁷¹ 2. Hidvégi gróf Mikó Rózáliát (István és hadadi b. Wesselényi Rózália l.) vette el, ki azonban 1827-ben meghalt. Ugyanezen évben harmadszor is megnősült s 2-ik nejének testvérével gr. Mikó Máriával kelt egybe. Harmadik neje sem élt sokáig, mert 1830 július 16-án Hidvégen, 34 éves korában, házassága 4-ik évében az élők sorából elköltözött.¹⁷² VIII. Miklós 1839 márczius 1-én halt meg. Második nejétől két leánya származott: a) *Eszter*. Szül. 1821 körül. 1840 június 1-én egybekelt zabolai gr. Mikes Benedekkel (István és lengyelfalvi br. Orbán Klára f.)¹⁷³ Meghalt Pesten 1855

¹⁶⁵ Szomorújelentése az Erd. Nemz. Múz. kvt.

¹⁶⁶ Kötelességeinek meg felelő tökéletes ember mellyben mintegy eleven színekkel le rajzoltatik néhai méltóságos *gróf hidvégi Mikó Miklós* ur ó nagysága. A' nagy Erdélyi országi nemes királyi tábla bírója, hazánknak és az Isten házának, (de, ohfájdalom! már ki dőlt) nagyreménységű oszlopa. Mellyet az ő ufolsó tisztességének alkalmatosságával rövid tanításában elő adott a' nagyszzebeni reformatum templomban. *Zalányi Péter* a' vizaknai reformáltatott megyének papja ezerhét száz kilentzvenedik esztendőben Böjt más havának hetedik napján. Szeben, Nyomttató Hochmeister Márton királyi priv. könyvnyomtató által 1790. 4° 12 l. (Erdélyi Nemzeti Múzeum Könyvtára H. B. 8588.)

¹⁶⁷ Igazságot szerető tanátsos, méltóságos *hidvégi gróf Mikó Miklós* ur a' méltóságos királyi tábla huszonkét esztendőktől fogva hiv tanátsossa, az Isten házának egy jó oszlopa, az háromszéki reformata eklésiáknak fő curatora, a' kit életének felin, negyven hét esztendős korában, a' reméntelen halál, tíz napi betegsége után e' világból (!) ki szállitván, Böjtelő havának huszon harmadik napjának reggelin, nem tsak közönséges sajnálást érdemlett hanem e' mellett: méltóságos uri özvegye *gróff. Bethlen Klára* aszszony, eő nagysága mint tizenkét esztendő alatt, meg-balsúlhetetlen hiv uri férjét, mint házának tamaszszát, mint élete, és boldogsága

tanátsossát, e' második tanitassalis meg-tisztelni kívánta, a' szebeni reform: templomban. Böjt-más havának VII dik napján MDCCCLXXX. esztendőben *Benkő Ferencz*. Szeben, Nyomttató Hochmeister Márton királyi priv. könyvnyomtató által 1790. 4° 13—32. l. (Erdélyi Nemzeti Múzeum Könyvtára H. B. 8589.)

^{167a} Eltemetve Ajtonban, avolt b. Gyórfy kertben.

¹⁶⁸ Katona Zsigmond, Mihály és köröstarcsai Weér Klára fia, szül. 1767 márcz. 10., meghalt 1833 nov. 18. Kétszer nősült: 1. bethleni gr. Bethlen Julia, 2. Mikó Julia. (Csiszár Sámuel: Az igaz hazafiság párosítva az alattvalói hívséggel. [Erdélyi Nemzeti Múzeum Könyvtára H. B. 6202.]. — Szomorújelentése u. ott.)

¹⁶⁹ Eredetije kéziratban a kolozsvári ref. kollégium könyvtárában. (Id. Szilágyi Ferencz: Vegyes munkái 3. doboz.)

¹⁷⁰ Gróf Kemény Sámuel: *Insurrectio. Tom. II.* (Ered. kézirat az Erdélyi Nemzeti Múz.-ban.)

¹⁷¹ Holtteste fölött beszédet tartottak Brassóban: Szabó Péter oltzemi ref. pap, Kis Ferencz ethfalvi ref. pap, Jancsó Áron léczfalvi ref. pap, Gödri Ferencz szépsiszentgyörgyi ref. káplán és Bodokon Ferencz János dálnoki ref. pap. (Erdélyi Nemzeti Múzeum Könyvtára H. B. 9576—9580. — Szomorújelentése u. ott.)

¹⁷² Szomorújelentése az Erd. Nemz. Múz. kvt.

¹⁷³ Szül. 1819 ápr. 24. (Magyar Nemzetségi Zsebkönyv I. k. 164. l.)

december 2-án 34 éves korában.¹⁷⁴ Férje Zabolán 1878 augusztus 27-én halt meg.¹⁷⁵ b) *Róza*. Szül. 1824-ben. Első férje zabolai gr. Mikes Kelemen (István és lengyelfalvi b. Orbán Klára f.); esk. 1844 januárus 18-án, meghalt 1849 januárus 21-én Szeben ostrománál.¹⁷⁶ Második férje bethleni gr. Bethlen Gábor (József és hallerkői gr. Haller Borbála f.); esk. 1851 október 21-én,¹⁷⁷ 1856-ban elváltak.¹⁷⁸ Mikó Róza Debreczenben 1891 januárus 8-án, 67 éves korában halt meg.¹⁷⁹

3. *III József*, ki 1790-ben apja halálakor már nem élt.

4. *Zsuzsa*, killyéni Székely Mihály 2-ik neje. Férje Marosvásárhelyen 1832 jan. 11-én, házassága 10-ik évében, halt meg.¹⁸⁰ Özvegye 74 éves korában követte.¹⁸¹

Pál ága.

V. Ferencznek, mint előbb már láttuk, 2 fia volt: VI. Miklós és Pál. Mig Miklós ága dédunokáiban kihalt, addig a Pál ága fölvirágzott. *Pál* 1728 szeptember 7-én megnősült s bethleni gr. Bethlen Klárát, B. János és borbereki Alvinczi Erzsébet leányát vette el,¹⁸² kivel Kozárvárt birtokot is kapott.¹⁸³ 1755 augusztus 26-án grófi címet nyert.¹⁸⁴ 1768 körül halhatott meg, mert ezután csak özvegye szerepel.¹⁸⁵ Nejétől 4 fia származott: *I. Ádám* és *I. Károly*, kik korán elhaltak; *III. István*, ki

1760 december 20-án nagyajtai Cserey Terézt, Cs. György és Nagy Borbála leányát jegyezte el.¹⁸⁶ Gyermekai: Klára, György, Anna. *VII Ferencz* 1768—69-ben kozárvári birtokos.¹⁸⁷ 1765-ben elvette naláczai b. Naláczy Katát, N. István és gr. Toldalagi Zsuzsa leányát. Meghalt 1792 körül. Neje 25 évig viselte az özvegyi fátylat s 1817 augusztus 8-án 73 éves korában Kozárvárt halt meg.¹⁸⁸ Koporsója körül gyermekei állottak: Károly, Katalin és István.

1. *II. Károly* 1769-ben született. 1798-ban Pecsétszegen birtokos.¹⁸⁹ 1809-ben Fekete-lakon 10 telke volt.¹⁹⁰ 1816 körül Kis-Debreken 10 ²/₃ jobbágytelke volt.¹⁹¹ Kétszer nősült. Első neje czegei gr. Vass Eszter (Miklós és losonczai b. Bánffy Krisztina l.) volt, ki 1803 márczius 18-ika előtt meghalt. 1818-ban másodszer is megnősült s kézdiszentléleki Kozma Annát vette el. 7 évi boldog házassága után, 56 éves korában, 1825 februárus 27-én ő is elköltözött az élők sorából, hátrahagyva özvegyét és 2 leányát.¹⁹² Özvegye 72 éves korában Kolozsvárt 1860 április 12-én halt meg.¹⁹³ Gyermekei:

a) *Kata*, killyéni Székely Jánosné. Született 1788 körül. Meghalt 1868 április 17-én Szászvároson 80 éves korában.¹⁹⁴

b) *Krisztina*. Született 1794 körül. 1812-ben nőül ment bethleni gr. Bethlen

¹⁷⁴ Szomorújelentése az Erd. Nemz. Múz. kvt.

¹⁷⁵ Ugyanaz, u. o.

¹⁷⁶ Magyar Nemzetségi Zsebkönyv I. k. 165. l.

¹⁷⁷ U. o. I. k. 54. l.

¹⁷⁸ Kóváry László: Erdélyben kihalt főúri családok 54—55. l.

¹⁷⁹ Szomorújelentése az Erd. Nemz. Múz. kvt.

¹⁸⁰ Ugyanaz, u. o.

¹⁸¹ U. az u. o. Mely évben és hónapban halt meg, a szomorújelentésen nincsen föltüntetve.

¹⁸² Czegei Vass László naplója 543. l. Árokallyán 1728 aug. 2-án kelt lakodalmi meghívó a széki gróf Teleki-nemzetség levéltárában Maros-

vásárhelyt. Új rendezés 303. sz.

¹⁸³ Szolnokdoboka vm. monogr. IV. k. 437. l.

¹⁸⁴ Királyi Könyvek 272. l.

¹⁸⁵ Szolnokdoboka vm. monogr. IV. k. 438. l.

¹⁸⁶ *Történeti Lapok* 1874. évf. 358. l.

¹⁸⁷ Szolnokdoboka vm. monogr. IV. k. 438. l.

¹⁸⁸ Szomorújelentése az Erd. Nemz. Múz. kvt.

¹⁸⁹ Szolnokdoboka vm. monogr. V. k. 417. l.

¹⁹⁰ U. o. III. k. 439. l.

¹⁹¹ U. o. II. k. 534. l.

¹⁹² Szomorújelentése az Erd. Nemz. Múz. kvt.

¹⁹³ Ugyanaz, u. o.

¹⁹⁴ Ugyanaz, u. o.

Károlyhoz (Pál és b. Kemény Krisztina f.), kivel 25 évig élt boldog házasságban.¹⁹⁵ Meghalt 1842 augusztus 1-én, 48 éves korában Kolozsvárt, eltemették Bethlenben.¹⁹⁶

2. *Katalin*, bethleni gr. Bethlen Farkasné. Esk. 1794-ben. Férjét boldog házassága 29-ik évében, 1823 június 14-én 74 éves korában vesztette el,¹⁹⁷ maga pedig 1841 április 19-én követte.¹⁹⁸

3. *IV. István*. Született 1770-ben. Nőül vette hadadi b. Wesselényi Orsolyát, Farkas és bethleni gr. Bethlen Julia leányát, kitől négy leánya származott. Meghalt 57 éves korában 1827 szeptember 21-én Erzsébetvárosban.¹⁹⁹ Gyermekei: a) *Róza*, hidvégi gr. Mikó Miklós²⁰⁰ második neje. Született 1800-ban, meghalt 1827-ben. b) *Eszter*. Meghalt 1827 előtt. c) *Mária*, hidvégi gr. Mikó Miklós harmadik neje. Szül. 1796-ban, esk. 1827-ben, meghalt 34 éves korában 1830 július 16-án Hidvégen.²⁰¹ d) *Borbála*, malomvizi gr. Kendeffi Elekné. Meghalt 1846-ban.

III. Istvánnak nagyajtai Cseréy Teréztől 1 fia és 2 leánya származott. Ezek:

1. *Klára*, sárosberkeszi Mózsza Lászlóné. Szül. 1764 márcz. 17-én.²⁰² Esk. 1791-ben.

2. *IV. György*. Született 1775-ben. Kétszer nősült. Első neje zabolai gr. Mikes Borbála, Zsigmond és ábrámfalvi Ugron Julia leánya. Esküvő 1802-ben. Boldog házasságuk 3 évig tartott, mert felesége „minekutánna szerencsésen szült volna,

15 nap tartó fájdalmai után“, életének 19-ik esztendejében 1805 szept. 16-án Bodokon meghalt.²⁰³ Nejétől 3 fia származott: *Zsigmond*, *V. György* és *Imre*. Másodsor 1812 körül vargyasi Daniel Lajos²⁰⁴ özvegyét sepsiszentgyörgyi Daczó Máriát, a József és réthi Antos Mária leányát vette el.²⁰⁵ 1820 június 27-én, 45 éves korában Bodokon halt meg s ugyanott augusztus 29-én temették el.²⁰⁶

3. *Anna*, hidvégi gróf Nemes Károlyné.²⁰⁷ Szül. 1783-ban, esk. 1800-ban. Meghalt 1831 februárius 28-án Hidvégen, életének 48-ik, házasságának 31-ik esztendejében.²⁰⁸

IV. György első nejétől zabolai Mikes Borbálától 3 fia született.

a) *Zsigmond*, ki anyja halála után nem-sokára elhalt.²⁰⁹

b) *V. György*. Szül. 1804 július hó 24-én.²¹⁰ 1828 szeptember 15-én egybekelt bethleni gr. Bethlen Erzsébettel, Sándor és magyargyerőmonostori b. Kemény Mária leányával,²¹¹ kivel boldog házasságban élt 1861 május 1-én, 57 éves korában, Kolozsvárt bekövetkezett haláláig.²¹² Özvegye még 14 évig viselte az özvegyi fátylat s élete 70-ik évében 1875 április 15-én halt meg Kolozsvárt.²¹³ Nejétől két gyermeke származott:

1) *Sándor*. Mint fiatal ember szerelmi bánatában Mikes Leopoldin iránt 1857 július 14-én főbe lőtte magát.²¹⁴

¹⁹⁵ † 1837 szept. 23. Sárospatakon. (Szomorújelentése az Erd. Nemz. Múz. kvt.)

¹⁹⁶ Szomorújelentése az Erd. Nemz. Múz. kvt.

¹⁹⁷ Ugyanaz, u. o.

¹⁹⁸ Ugyanaz, u. o.

¹⁹⁹ Ugyanaz, u. o.

²⁰⁰ VII. Miklós és bethleni gr. Bethlen Klára fia.

²⁰¹ Szomorújelentése az Erd. Nemz. Múz. kvt.

²⁰² *Történeti Lapok* 1874. évf. 389. l.

²⁰³ Szomorújelentése az Erd. Nemz. Múz. kvt.

²⁰⁴ Daniel Lajos † 1810 januárius 19.

²⁰⁵ A Daniel-család eredete 246. és 252. l.

²⁰⁶ Szomorújelentése az Erd. Nemz. Múz. kvt.

²⁰⁷ Nemes Gábor és czegei gr. Vass Erzsébet fia. (*Genealogiai Füzetek* 1905. évf. 94. l.)

²⁰⁸ Szomorújelentése az Erd. Nemz. Múz. kvt.

²⁰⁹ Hegedüs István: Emlékbeszéd hidvégi gr. Mikó Imre felett 5. l.

²¹⁰ Magyar Nemzetiségi Zsebkönyv I. k. 53. l.

²¹¹ Szül. 1806 április 5. (U. o. I. k. 53. l.)

²¹² Szomorújelentése az Erd. Nemz. Múz. kvt.

²¹³ Ugyanaz, u. o.

²¹⁴ Kóváry László: Erdélyben kihalt főúri családok 55. l.

2) *Julia*, galanthai gr. Eszterházy Jánosné.²¹⁵ Szül. 1834 április 3-án. Esk. 1856 május 26-án Kolozsvárt.²¹⁶ Férje 74 éves korában, házassága 42-ik évében 1898 június 24-én halt meg Kolozsvárt.²¹⁷ Az özvegyi fátylat, mint *nemzetségének utolsó tagja*, majdnem 14 évig viselte s élete 79-ik évében 1912 június 7-én hosszas szenvedés után hunyt el Kolozsvárt.²¹⁸

c) *Imre* 1805 szeptember 4-én Háromszéken Zabolán született a Mikesek egyik kastélyában. Anyja zabolai gr. Mikes Borbála fia életét a magáéval váltotta meg. 15 éves korában árvaságra jutott s nagyszülei²¹⁹ gondos nevelésében részesült, kik a nagyenyedi Bethlen-kollégiumban taníttatták. Tanulmányait befejezve, a közpályára lépett. Még joggyakornok volt a marosvásárhelyi királyi táblánál, midőn több vármegye táblabírájává választotta. 1826-ban erdélyi főkörmányszéki tiszteletbeli jegyző, 1831-ben tiszteletbeli fogalmazó, 1834-ben tiszteletbeli titkár lett. 1835-ben titkári ranggal Bécsbe az erdélyi udvari kancelláriához tétetett át s 2 év múlva, 1837-ben, mint főkörmányszéki tanácsos tért vissza Kolozsvárra. 1838-ban a nagyenyedi Bethlen-kollégium gondnokává, 1840-ben pedig a református egyházkerület egyik főgondnokává választotta. 1847-ben erdélyi királyi kincstárnok lett. 1848-ban báró Jósika Sámuel a kancellárságról lemondván, a fejedelem bizalma gr. Mikót hívta helyébe, de ő nem

fogadta el, Erdélyben kívánt maradni. A szabadságharc alatt Bécsben tartózkodott s midőn 1849 végén hazabocsátották — boldogan hagyott családi tűzhelyét gyászba borúlva találta, mert neje kishédei gr. Rhédei Mária²²⁰ 9 évi boldog házasság után 1849 márczius 24-én gyermekágyban meghalt.²²¹ Temetése márczius 25-én ment végbe s beszédet koporsója fölött Nagy Péter tartott.²²² Családi gyászat még súlyosabbá tette a nemzet gyásza. De Mikó Imre a levert hazát és nemzetet nem tartotta elveszettnek. Életének ekkor kezdődött legfényesebb, tettekben és hatásban legdicsőbb korszaka. Társadalmi közép-pontot teremtett Kolozsvárt. Termei megnyíltak az erdélyi értelmiség és hazafiság képviselőinek s minden nemes eszme, minden életrevaló törekvés vagy tőle indult ki, vagy általa karoltatott fel, ápolgatott s jutott sikerre. Így új életre keltette az Erdélyi Gazdasági Egyesületet, a Kolozsvári Nemzeti Színházat stb. 1859-ben megalapította az Erdélyi Múzeum-Egyesületet, melyet gr. Kemény József és Sámuel kezdeményeztek. E közben a tudomány és irodalom mezején maga is szorgalmasan működött. 1860 december 10-én Erdély kormányzójává neveztetett ki, de midőn gr. Nádasdy vette kezébe a kormány vezetését, lemondott. Midőn 1864-ben az udvari kancellária Nagyszébenbe országgyűlést hirdetett, a törvénytelen rendeletnek nyíltan ellenszegült,

²¹⁵ E. Dénes és gr. Haller Czeczilia fia. Sz. 1824 márcz. 23. (*Genealogiai Füzetek* 1905. évf. 94. l.)

²¹⁶ Gróf Eszterházy János: Az Eszterházy-család és oldalágainak leírása 227—227., 280. l.

²¹⁷ Szomorújelentése az Erd. Nemz. Múz. kv.

²¹⁸ Ugyanaz, u. o.

²¹⁹ Gr. Mikes Zsigmond háromszéki királybíró és Ugron Julia.

²²⁰ Rhédei Ádám és széki gr. Teleki Mária leánya. Szül. 1811 aug. 18. Esk. 1840. (*Magyar Nemzet-ségi Zsebkönyv* I. k. 468. l.)

²²¹ Szomorújelentése az Erdélyi Nemzeti Múzeum Könyvtárában.

²²² A nő hivatása. Előadva egy halotti elmélkedésben, melyet néhai *kis-rhédei gróf Rhédei Mária* úr aszszonynak erd. kincstárnok és állami v. b. t. tanácsos *hidvégi gróf Mikó Imre* úr ő nagyméltósága szeretett hitvesének koporsója felett tartott *Nagy Péter* Kolozsvárt. Mart. 26-kán 1849. Kolozsvárt, Nyomatott az ev. ref. kollégium betüivel. 4° 14. l. (Erdélyi Nemzeti Múzeum Könyvtárában. H. B. 10114.)

Gróf Mikó Imre és családja

a gyűléstől távol maradt és a gyűlés ellen írt emlékiratot b. Kemény Ferenczcel ő vitte fel Bécsbe. Az 1865-iki kolozsvári országgyűlésen a magyar párt egyik vezére volt és a magyar országgyűlésben Pesten, mint Kolozsvár képviselője jelent meg. A koronázáskor alakult felelős magyar minisztériumban a közlekedésügyi tárczát vállalta el, de a mikor kötelességének eleget tett, visszavonult. Élete utolsó éveit egyházának szentelte, melyről halálos ágyán sem feledkezett meg. A súlyos

családi csapások, melyek 1862-től érték — elvesztette egyetlen fiát s benne családja és neve utolsó fiú-örökösét, elvesztette nagyobbik leányát s a kisebbiket özvegyiségre látta jutni — életerejét megöröklték. 1876 szeptember 16-án reggel $\frac{3}{4}$ 8 órakor, 72 éves korában, három hónapi súlyos szenvedés után, hűnta le örökre szemeit²²³ Erdély egyik legnagyobb fia, ki fiává fogadta az egész székelységet s örökösévé tette nemzetét, hazáját.²²⁴ Szeptember 19-én helyezték örök nyugalomra.

Gyermekei :

1. *Mária*, széki gr. Teleki Károlyné.²²⁵ Szül. 1842 június 23-án, esk. 1860 szeptember 24-én.²²⁶ Meghalt 7 évi boldog házassága után, 25 éves korában, 1868 februárius 9-én Kolozsvárt gyermekágyban. Temetése a családi sírboltba februárius 12-én.²²⁷

2. *II. Ádám*. Szül. 1843 június 3-án. Tanulmányait a kolozsvári ref. kollégiumban végezte s azután külföldre ment. „Midőn az egész család már-már megérkezettnek hitte a boldog percet, mely viszont édes övéi körébe hozandja a mindnyájuk által forrón szeretett ifjat, ki pár év olta külföld egyetemlein mivelte magát, akkor érkezett a hír jelentve betegségit a várva-vártnak. Az apa még láthatta egyetlen fiát, de már a halál árnyékában.” 1862 szeptember 16-án idegenben, Linzben, hűnta le örökre szemeit a 19 éves ifjú²²⁸ s vele sírba szállott apja szemefénye és **családja utolsó**

²²³ Szomorújelentése az Erd. Nemz. Múz. kvt.

²²⁴ V. ö. *Vasárnapi Újság* 1876. évf. 610. l. — *Magyarország és a Nagyvilág* 1876. évf. 29. sz. — *Pesti Napló* 1877. évf. 31., 132. sz. — Hegedüs István: Emlékbeszéd hidvégi gr. Mikó Imre felett 1876. nov. 18-án. (Kolozsvár, 1876.) 8-r. 26 l. — Nagy Péter: Emlékbeszéd hidvégi gróf Mikó Imre felett 1876. nov. 26-án Sepsiszentgyörgyön. (Kolozsvár, 1877.) 8-r. 19 l. — Kó-

váry László: Erdélyben kihalt főúri családok 55–59. l. — Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái VIII. k. 1347–1354. h.

²²⁵ Gr. Teleki Lajos és bethleni gr. Bethlen Eszter fia. Szül. 1836 nov. 1. (*Genealogiai Füzetek* 1905. évf. 94. l.)

²²⁶ Magyar Nemzetségi Zsebkönyv I. k. 248. l.

²²⁷ Szomorújelentése az Erd. Nemz. Múz. kvt.

²²⁸ Szomorújelentése az Erd. Nemz. Múz. kvt.

fiúsarjadéka. Szeptember 23-án Nagy Péter rövid halotti beszéde után²²⁹ Kolozsvárt a családi sírboltba temették el.

3. *Ill. Ferencz.* Meghalt 1849 előtt csecsemő korában.²³⁰

4. *Anna.* Született 1849 márczius 17-én. Először hadadi b. Wesselényi Józsefhez (Farkas és malomvizi gr. Kendeffy Rózsalia fia) ment nőül 1871 szeptember 12-én,²³¹ de boldog házassága 3-ik évében 1874

augusztus 11-én férjét elvesztette.²³² 1880 július 5-én másodsor is férjhez ment verőczei gr. Pejacsevich Arthurhoz²³³ (Károly és Telbisz Francziska fia), ki 1899 szeptember 30-án 53 éves korában halt meg.²³⁴ Tíz év múlva özvegye is követte, születésnapja 60-ik évfordulóján, 1909 márczius 17-én Budapesten, örökre le-
húnyta szemeit.²³⁵ Eltemették Kolozsvárt márczius 19-én a családi sírboltba.

Köblös Zoltán

²²⁹ A nemes ifjú. Halotti beszéd hidvégi gróf Mikó Ádám koporsója felett, tartotta Nagy Péter Kolozsvárott, szeptember 23-án 1862. a ref. belvárosi templomban. Kolozsvárott, 1862. Az ev. ref. főtanoda betűivel. 8-r. 16 l. (Erdélyi Nemzeti Múzeum Könyvtára H. B. 8548.)

²³⁰ Hegedüs István id. m. 12. l.

²³¹ Magyar Nemzetségi Zsebkönyv I. k. 452. l.

²³² Szomorújelentése az Erd. Nemz. Múz. kvt.

²³³ Szül. 1845 decz. 31. (Magyar Nemzetségi Zsebkönyv I. k. 195. l.) Fia P. *András* 1898 május 3-án engedélyt nyert, hogy *verőczei és hidvégi* előnévvel *gróf Pejacsevich — Mikó* kettős családnevet viselhessen (Kempelen Béla: Magyar nemesi almanach 104. l.)

²³⁴ Szomorújelentése az Erdélyi Nemzeti Múzeum kvt.

²³⁵ Ugyanaz, u. o.

A Hidvégi Mikó család grófi rangra emelése.

A NEMZETI fejedelemség sírba dőltevel, a folytonos zavarok, belső villongások, török pusztítások megszűntével Erdély az (osztrák) német császári és magyar királyi ház uralma alatt kezdett voltaképpen konszolidálódni.

Főleg Mária Terézia korában, Erdélyben nagy arányokban folyik a polgárosodás. Erdély nemes családjai legtöbbször észrevéve a korszellem, az idők, a politikai viszonyok változását, nemcsak hogy alkalmazkodtak, simultak a változott viszonyokhoz, hanem tevékeny részt vettek Erdély konszolidálásában és erre a központi hatalmat hathatósan támogatták. A jutalom, nagyon természetesen, nem maradt el és Mária Terézia uralma Erdélyben a rangemelések korává lőn.

Erdélynek, különösen újabb történetében, oly nagy szerepet játszó gróf Mikó család is csak a XVIII. század közepén Mária Teréziától kapta a grófi rangot, noha a rangemelést először kérő Mikó Pál kérvényében arra hivatkozik, hogy a grófi címet már ősei is használták, a mi valószínűleg, Erdély nemzeti fejedelmei alatt történhetett meg. A kiváló és érdemes család rangemelése összeesik a hidvégi Nemes, a nagyszalontai és toldi Tholdi, a nagyenyedi Szilágyi, a losádi Györgyi családok grófi, illetve bárói rangra emelésével.

1755-ben, a hidvégi Nemes családdal

kapcsolatban, hidvégi Mikó Pál felségfolyamodványt terjesztett Mária Terézia elé, melyben hivatkozva arra, hogy családja, mely a hidvégi Nemes családdal egy törzsből származik, néhány év előtt a grófi rangot és címet kérte ugyan, azonban a kérvény az erdélyi kancellária levéltárából eltűnt, ennél fogva most a saját maga és leszármazói nevében megújítja ezt a kérelmet és legyen kegyes őt a felség a grófi ranggal és címmel annál is inkább kitüntetni, mert hiszen családja Erdély mágnásaival, grófjaival, báróival úgy is rokonságban van, de sőt ősei nemcsak ilyen előkelő családokkal voltak összekötetésben, hanem *már a grófi címmel is éltek*¹ és egyébként a család az uralkodó háznak sok hasznos szolgálatokat tett.

Az erdélyi udvari kancellária 1755. augusztus 22-én Bécsben kelt felterjesztésével Mikó Pál kérelmét pártolólággal terjesztette Mária Terézia elé, azzal az indoklással, hogy a folyamodónak teljesen igaza van, a midőn azt állítja, hogy Erdély főrangú családjaihoz rokoni kötelék fűzi, mert hiszen neje Erdély egyik leghíresebb és legelőkelőbb családjaiból való, t. i. született Bethlen grófnő.

Mária Terézia elfogadva a kancellária felterjesztését, erre ráírta a „placet”-et, mire 1755. augusztus 26-án hidvégi Mikó Pál számára kiállították a grófi diplomát.

¹ Antiquitus etiam iam cum praecipuis magnatum familiis non solum nexum habuerunt maiores mei, sed etiam titulo usi fuerint. 1755: 185. erd. udv. kancz. szám. (Orsz. Levéltár.)

A királyi kegyelem megnyilvánulásával a Mikó-család összes akkor élő tagjai elnyerték a grófi rangot, kivéve Mikó Miklóst, a ki az erdélyi nagy fejedelemség vice-lovászmestere volt és ennek fiát, ugyancsak Miklóst. Azonban ezek, illetve helyesebben ez utóbbi sem maradt sokáig nemesi sorban. Ugyanis Mikó Miklós, mint a nemesi testőrség alhadnagya (sublocumtenens praetorianus) 1770 áprilisában, közvetlenül atyjának ezen esztendő első felében bekövetkezett halála után,² folyamodványt nyújt be Mária Teréziához, melyben előadja, hogy néhai atyjának édes testvére hidvégi Mikó Pál már tizenöt esztendő előtt a grófi ranggal és címmel ékesítetett fel, a grófi diploma teljes taksáját is lefizette, ellenben az ő (folyamodó) atyja, a kinek a pénz részint másra, részint pedig arra kellett, hogy őt (a folyamodót) olyan nevelésben részesítse, hogy valamikor még a királyi Felső körüli szolgálatra is alkalmas legyen,³ a lovagi sorban (in statu equestri) maradt. Az említett nevelés nem volt hiábavaló, mert a folyamodó már tizenegy év előtt az erdélyi főkormányzó kancellistája, végül hét esztendeje pedig Ófelsége nemesi testőrségének tagja.⁴ E minőségében hűség-

gel és lelkiismeretesen szolgálta Ófelségét, a mint azt előljáró tisztjei is bebizonyították, a midőn őt három ízben különös küldetésekre is felhasználták, úgymint 1764-ben, midőn a császárt kísérte a magyar bányavárosokba, másodszer 1765-ben, midőn Lipót flórenczi nagyherceg menyegzőjére küldték ki és harmadszer 1769-ben, a mikor Amália főhercegnőt kísérte Olaszországba. Midőn innen visszatért, kérte Ófelségét, hogy folyamodónak adja meg a grófi rangot és úgy bocsássa el Bécsből, azonban egyúttal a grófi rang adományozásáért járó díjak elengedését is kérte. Ebbeli kérelmére kedvező választ is kapott, azonban a míg atyja halálos betegsége és halála miatt az udvartól távol Erdélyben tartózkodott, a birodalom kormányzásának gondjai mellett Ófelsége ezen kérelmet elfelejtette és ígérését nem teljesítette.

A midőn most kérelmét megújítva előterjeszti egyúttal arra kéri a felséget, hogy tekintettel hűséges szolgálataira, továbbá az atyja halála folytán rázúdult sok kiadásra és az ezen haláleset miatt őt ért károkra, csupán csak a grófi diploma kiállításáért járó díjat fizetessék vele meg.

Erre a folyamodványra az egész 1770.

² Erd. udv. kancz. 1770: 109. sz.

³ „Pecunias... partim in alias necessitates, partim in me eomodo educandum, ut ad altissima aliquando maiestatis vestrae sacratissimae servitia aptus dignusque iudicaret, convertere omnes debebat.” Erd. udv. kancz. 1770: 324. sz.

⁴ Quem eiusdem scopum vanum non fuisse, paucis post annis, felix eventus docuit. Prima enim altissimi maiestatis vestrae sacratissimae servitii tyrocinia annis abhinc undecim, qua regii in Transylvania gubernii cancellista posui, inde vero recta huc traductus, septem iam ab annis sacri maiestatis vestrae corporis custodem continuo ago. Quo in munere, qua fide, quave integritate semper versatus sim, testem habeo propriam intemeratam conscientiam, testes habeo praepositos mihi omnes officiales meos, quorum arbitrio

dignus iudicatus sum, qui ternis vicibus ad singulares obeundas expeditiones, cum paucis comilitonum meorum applicarer, utpote primo anno 1764. ad comitivam augustissimi imperatoris in itinere ad civitates Hungariae montanisticas suscepto, secundo, anno 1765. ad servitia Oeniponti, occasione nuptiarum serenissimi magni ducis Florentiae Leopoldi praestanda et tertio, anno proxime elapso 1769 ad conducendam in Italiam serenissimam archi ducissam Amaliam. Sed nec ipsam maiestatem vestram sacratissimam attentam omnium actionum nostrarum spectatricem et observatricem, fides mea ac in officio praestando sedulitas et accuratio tot annorum spatio contestata latere potest. Erd. udv. kancz. 1770: 324. sz.

esztendő folyamán válasz nem érkezett, úgy, hogy Mikó Miklós 1771 elején egy újabb rövid felségfolyamodványt ad be a királynőhöz, melyben őseinek érdemeire hivatkozva előadja, illetve ismétli, hogy tizenhat év előtt Mikó Pál grófi rangot kapott, azonban eme rangemelés fényében a folyamodó atyja nem részesült. Miután pedig ma már csak a folyamodó az egyetlen Mikó, a ki a grófi rangot nem élvezi, ennél fogva kéri Őfelségét, hogy emelje őt is a grófok sorába.⁵

Végre már erre a kérvényre az erdélyi kancellár, báró Brukenthal, 1771 januárius 23-án felterjesztést intézett Mária Teréziához, melyben röviden összefoglalva a Mikó Miklós kérvényében előadottakat, ilyen véleményt ad: „Der Supplicant ist schon vor ohngefär einen Jahre um diese Standes-Erhöhung eingekommen, verlangte jedoch zugleich, dass ihn die davor entrichtete Tax-Gebühr nachgesehen werden möge. Eure Maiestät befohlen damahlen, dass seine diesfällige Bitte *seponieret werden solle*.“ Bár a folyamodó a legutóbb, (t. i. 1771 januáriusában) benyújtott kérvényében (memorial) a taksáról és rangemelési díjról nem emlékszik meg, mégis tekintettel úgy családjára, „noch sein besitzendes Vermögen (in welchen er den graf Mikó seines Vatern Bruder überlegen ist) einiger Anstand obwaltet“, a kancellár végeredményben arra kéri a királynőt, hogy az erdélyi kereskedelmi berendez-

kedések létesítésére szolgáló alap javára eső taksát a jelen esetben kegyesen engedje el.⁶

Brukenthal felterjesztése nem a királynő, hanem József corregens elé került, a ki Mikó Miklós kérvényét, illetve a kancellár felterjesztését a következőleg intézte el: „Ich bewillige für den Mikó den Grafenstand gegen vorgängige Erlegung der ad Camerale abzuführenden Tax. Joseph corregens“.⁷

Megtörtént tehát az óhajtott rangemelés, de feltétlen követelmény volt a rangemelési taksa előzetes lefizetése.

Az erdélyi kancellária ezt az elintézkedést valahogy (hogy milyen úton-módon az az iratokból nem derül ki) tudatta Mikóval, mert ez már 1771 április 17-én újabb kérvénnyel fordul a Felsőházhoz, a melyben a folyamodó Mikó, a ki ekkor már az erdélyi királyi tábla számfeletti fizetéstelen ülnöke volt, megköszöni Őfelségének azt a kegyet, hogy őt grófi rangra emelte, azonban a rangemelésért járó taksának ezer forintra való mérséklését kéri, még pedig az előttünk már ismeretes érdekre való hivatkozás mellett praecedensként felhossa a gróf Nemes Elek hasonló esetét.⁸

Az erdélyi udvari kancellária egy 1771 április 24-én fogalmazott,⁹ de csak 1771 június 6-án Bécsben kelt¹⁰ átiratban Mikó Miklós kérelmét pártolólágg teszi át a császári kamarához. Hogy azonban ez a pár-

⁵ Ast cum annis superioribus Paulus Mikó de Hidvég genitoris mei iam defuncti frater consanguineus a sacratissima vestra maiestate ex innata materna clementia clementer comitis titulo donatus fuisset, genitor meus praememoratus ex ista regia clementia particeps non fuit. Cum itaque *hodie solus exstem* qui in nostra familia praememoratae regiae clementiae particeps non sim, flexis genibus supplico ante thronum maiestatis vestrae sacratissimum, dignetur maiestas vestra sacratissima me quoque participem prae-

dictae regiae clementiae facere et ex materna maiestatis vestrae clementia in numerum comitum resolvere. Erd. udv. kancz. 1771: 72. sz.

⁶ Fogalmazványa Erd. udv. kancz. 1771: 72. sz.

⁷ Erd. udv. kancz. 1772: 1588. sz.

⁸ Erd. udv. kancz. 1771: 443. sz.

⁹ Ugyanott, ugyanazon sz. alatt.

¹⁰ Valószínűleg Brukenthal báró asztalán hevert ennyi ideig az ügy. Egyébként úgy látszik, hogy a gyorsaság az e korbéli közigazgatásnak sem volt erős oldala.

toló átírat vezetett-e ott valami eredményre, azt megállapítani nem tudjuk.

Közbevetőleg meg kell jegyeznünk azt az érdekes körülményt, hogy Mikó Miklós abban a kérvényben, a melyet valóságos táblai ülnöki állásért 1771 október 30-án nyújtott be az erdélyi kancelláriához, *már grófnak* írja magát.¹¹ 1771 július 4-én és ugyanezen év november 11-én az erdélyi kancelláriához beadott és szórólszóra egyező kérvényeiben Mikó Miklós a grófi rangra emelésért járó 1500 frnyi taksának 1000 forintra való leszállítását újra és ismételten megfolyamodja,¹² azonban, úgy a mint az első folyamodványra, úgy erre a második, meg harmadikra sem kapott választ.

1772 februárius 11-én beadott folyamodványában, végre negyedszer és utóljára kísérli meg, hogy a rangemelési taksának 1000 forintra való leszállítását kieszközölje.¹³ Azonban úgy látszik mind ez hiábavaló fáradság volt és daczára annak, hogy a Felsőség még 1771 tavaszán megadta Mikó Miklósnak a grófi rangot, magát a grófi diplomát csak 1772 szeptember 23-án állították ki *és csak 1773 május 8-án expediálták*.¹⁴ Tehát úgy látszik csak ekkor tudta vagy akarta Mikó Miklós az 1500 forintnyi taksát lefizetni.

Innen kezdve a család zavartalanul használja a grófi rangot és címet, melyet a család egyik ága könnyen, a másik pedig nehezen, küzdelmek árán szerzett meg.

* * *

Hátra van még, hogy a két grófi diploma szövegét közzé tegyük. Ha a diplomák szövegét a család története szempontjából vizsgálat alá vesszük, azt találjuk, hogy a Mikó Pálé teljesen az akkori idők-

nek megfelelő sablonos, a család történetéből semmit el nem áruló diploma.

Ezzel ellentétben a Mikó Miklós nehezen megszerzett diplomája már sokkal beszédesebb.

Elmondja nekünk, hogy a Mikó család őse egy bizonyos Akadás nevű székely volt, kinek fia Vincze 1253-ban IV. Béla királyunknak diplomatája volt.

Olvassuk továbbá, hogy Mikó Mihály 1506-ban a székelyek agyagfalvi gyűlésén vett tevékeny részt.

1599-ben Mikó Miklós a szerencsétlen kimenetelű szebeni ütközet után Báthori András fejedelmet az üldöző ellenség ellenében védelmezte.

Mikó György és István, Bethlen Gábor és Apafi Mihály fejedelmek alatt a Sepszi, kézdi, orbai székek és Miklósvár praefectusai valának.

Mikó Ferencz Bethlen Gábor fejedelem alatt főkamrás, kincstárnok, tanácsbeli, továbbá Csik-, Gyergyó-, és Kászsónszékek kapitánya volt. Végül a rangot elnyerő atyjáról Miklósról már tudjuk, hogy vice-lovászmester volt.

Midőn még felemlítjük, hogy a grófi diplomák egyike sem tartalmaz címerleírást, elmondtunk mindent, a mit a diplomákról elmondani érdemes.

A grófi rangot adományozó oklevelek szövege a következő:

I.

Bécs, 1755 augusztus 26.

Mária Terézia hidvégi Mikó Pálnak grófi címet és rangot adományoz.

Nos Maria Theresia etc. Tibi fidelis nobis dilecto egregio Paulo Miko de Hidvegh salutem et gratiae nostrae caesareo regioque principalis continuum incrementum; quoniam

¹¹ Erd. udv. kancz. 1771: 1190. sz.

¹² Erd. udv. kancz. 1771: 1233. és 1518. sz.

¹³ Erd. udv. kancz. 1772: 174. sz.

¹⁴ Erd. udv. kancz. 1772: 1588. sz.

supremus ille rerum omnium arbiter, totiusque universi conditor et moderator Deus, qui pro altissimae et inperscrutabilis sapientiae suae praeeminentia, cuncta suis terminis, numero, pondere ac mensura ordinatissime distinxit, illis, quos ad moderandas generis humani imperiorum regnorumque habenas, singulari providentia constituit, veluti proprium et peculiare munus esse voluit, ut subditorum incremento assidua cura perennique studio invigilarent ad illorumque dignitatem, qui reliquis virtute et sanguine praestant augendam ac illustrandam intenderent; cum nihil ad retinendam regiam amplitudinem accomodatius constitui posse videntur, quam si hi, quibus regnorum moderamina divino nutu committuntur, in plures de rebus humanis quam optime meritis liberalitatis et munificentiae partes exerceant, quosque verae laudis sectatores et praeclarorum facinorum aemulos intuentur, hos munificis gloriae ac honorum titulis claros reddant et insignes. Quae omnia nos animo nostra saepius revolventes, nihil prius antiquiusque habuimus, quam, ut viros, quos generis claritas, eximiae virtutes excellentisque animi qualitates sua sponte commendatos effecerunt, ad eminentioris fastigii culmen evehamus et educamus; hac siquidem ratione et regium decus immortalisque nominis splendor longe lateque diffunditur et ipsi etiam subditi virtutis praemiis, veluti acerrimis stimulis allecti ad egregia quaeque facinora obeunda, resque maximas aggrediendas et conficiendas alacrius vehementiusque incitantur ac inflammantur. Quando itaque informaremur eadem cum comitibus Nemes te stirpe natum, quae tum vitae nobilitatis vetustate, tum facinorum sago togaque editorum, inconcussae item in sacram regni nostri Hungarici coronam divos Hungariae reges et Transsilvaniae principes antecessores nostros a seculis testatae fidelitatis illustribus exemplis claram sui constituit memoriam, eandem denique stirpem tuam praeclaris familiarum in illo haereditario nobis principatu cognationibus iunctam esse ex nonnullorum fidelium nostrorum de te facta commendatione clementer intelligamus; te quoque ea fidelitate ac indole ad fidelia nobis augustaeque domui nostrae navandum servitia editis etiam pro re nata speciminibus comparatum esse, ut de te non tantum bene sperare, sed etiam confidere possimus, quo aucta hac stemmatis

tui claritate eo impensius omnia studia conatusque conferas, ut nullam benemerendi, huicque in te collatae munificentiae nostrae correspondendis praetermissurus sis occasionem imo non vulgarem solum, verum etiam praestandis speciali zelo ac fervore servitii distinctum, tuam iugiter probare possis fidelitatem, quibus generis videlicet tui vetustae claritatis et praeactae commendationis nostraeque de te habitae fiduciae rationibus clementer motae, te Paulum Mikó de Hidvég liberosque tuos iam natos et imposterum divina ex benedictione nascituros, haeredesque et posteros tuos e legitimo thoro utriusque sexus universos in infinitum motu proprio et ex certa nostra scientia animoque deliberato, deque caesareo regiaque principalis potestatis nostrae plenitudine in statum et gradum comitum et comitissarum eveximus ac nostros haereditarii nostri Transsilvaniae principatus regniue nostri Hungariae ac aliorum regnorum ditionum et provinciarum nostrarum haereditiarum comites fecimus et creavimus eiusque honoris et dignitatis titulo, qui veris natis et indubitatis comitibus de iure et consuetudine competit insignivimus; decernentes per expressum et statuentes, ut te, Paule Mikó, praescriptique tui nomen, dignitatem et titulum comitum ferre, habere et tam in literis, quam nuncupatione verbali, inque rebus, negotiis et actibus spiritualibus et temporalibus a nobis et successoribus nostris, aliisque omnibus et singulis cuiuscunque status, gradus, ordinis, conditionis et dignitatis extiterint, pro veris comitibus haberi, dici, nominari et honorari possitis ac valeatis. Prout nos te praescriptosque tuos universos comites nominamus, appellamus et declaramus, perinde ac si a quatuor avis paternis et maternis tales nati essetis, volentes et auctoritate nostra caesareo-regiaque principali decernentes, ut ubivis locorum et terrarum, tam in iudiciis, quam extra iudicia, omnibus iis et singulis privilegiis, indultis, immunitatibus, libertatibus, iuribus, consuetudinibus, honoribus, dignitatibus, praerogativis, exemptionibus, gratiis et favoribus uti frui gaudere solent et possunt omni contradictione et impedimento semotis; eam porro tibi, tuisque praescriptis peculiarem elargitae sumus gratiam ac vigore praesentium elargimur, ut in omnibus literis et scripturis, quae a nobis et successoribus nostris ad vos dabuntur, vel in quibus per nos,

vel successores nostros, vestri vel vestrorum praescriptorum fiet mentio, titulo Spectabilis ac Magnifici, ab aliis vero quibuslibet respective illustrissimi honorari et ornari debeatis ac debeant, prouti hanc formam per eos, quorum interest, ita observandam volumus et iubemus. Quo circa universis ecclesiasticis et secularibus principibus, archiepiscopis, episcopis, ducibus, marchionibus, comitibus, baronibus, militibus, nobilibus, clientibus, capitaneis eorumque vices gerentibus, dominis praefectis, castellanis, locumtenentibus, officialibus, heroadis, caduceatoribus, burgimagistris, iudicibus, consulibus, civibus et generaliter omnibus ac singulis fidelibus ac subditis nostris cuiuscunque dignitatis, gradus, honoris et conditionis existant, serio mandamus et praecipimus, ut te praescriptosque tuos universos pro nostris haereditarii principatus nostri Transylvaniae et regni Hungariae, aliorumque regnorum, et provinciarum nostrarum haereditariarum veris et indubitatis comitibus habeant, reputent, nominent et honorent, eoque titulo, gradu et ordine, nec non iuribus, privilegiis, libertatibus, praerogativis et praeminentiis, avitorumque armorum vestrorum insignibus (quae benigne confirmamus) uti, frui et gaudere sinant, teque et tuos praescriptos universos in iis omnibus et singulis defendant et manuteneant atque alios, nequid in contrarium attentent et moliantur, pro viribus prohibeant et impediunt, in quantum indignationem nostram gravissimam et poenam centum marcarum auri, pro dimidio nostro et successorum nostrorum fisco, pro reliqua vero parte iniuriam passo vel passis toties, quoties contra factum fuerit, omni spe veniae sublata solvendam incurrere voluerint harum nostrarum in forma libelli expeditarum ac manu nostra subscriptarum sigillique nostri maioris et impendentis munimine roboratarum vigore et testimonio literarum mediante. Datum in civitate nostra Vienna Austriae, die vigesima sexta mensis Augusti. Anno Domini Millesimo septingentesimo quinquagesimo quinto; regnorum etc.

Maria Theresia.

Franciscus Bándi.

II.

Bécs, 1772 szeptember 23.

Mária Terézia hidvégi Mikó Miklósnak, az erdélyi tábla ülnökének grófi címet és rangot adományoz.

Nos Maria Theresia etc. Tibi, fideli nostro, nobis dilecto, egregio Nicolao Miko de Hidvégh, tabulae nostrae regiae in magno principatu Transylvaniae iudiciariae assessori salutem et gratiae nostrae Caesareo Regiae continuum incrementum! Inter alias cum solatio populorum regnandi rationes fuit illa antecessoribus nostris haud postrema, ut quos vel honore natalium, vel studio virtutum commendatos viderent, in eos et ipsi munificentiae suae radios liberalius effundere gestirent facerentque, hoc non ideo solum, ut suae illi virtutis condigna retulisse praemia viderentur, sed ideo etiam, ut posteris quoque ad tuenda propagandaque domestica laudis ornamento exemplum inde praeluceret, atque ita, quod bonis huic evenire conatibus solet, ad ampliores quoque dignitates aditus repanderetur. Hoc ipsum fideles nostros complectendi ornandique regale studium nostro non minus ingenitum animo fuit, dedimusque inde ab initio suscepti regiminis operam, ut quos praeter generis claritatem vel ingenii vis vel vitae morumque laudabilis conditio commendatos reddidissent, regium nostrum sentire favorem, cumulatque illo tam perfici ad honores, quam ad obsequia principii et patriae exhibenda reddi alacriores possint. Quum itaque informarem te, Nicolaum Mikó, e praeclara praecipuis Magni principatus Transylvaniae magnatum ac procerum domibus sanguinis communionem innexa stirpe et ab iis maioribus ortum ducere, qui inconcussa in sacram regni nostri Hungarici coronam, divos Hungariae reges et principes Transylvaniae praedecessores nostros inde a saeculis per insignia facinora toga sagoque testata fidelitate meritisque inde comparatis clari honesto semper loco in republica fuerunt et inter illos quidem Vincentius filius Akadás e primoribus Scythulis iam circa annum millesimum ducentesimum quinquagesimum tertium sub Bela huius nominis quarto, Hungariae rege comitis officio functus ob peculiaribus insusceptis tam intra, quam extra regnum legationibus praestita servitia ab eodem rege

(Eredeti fogalmazványa az Országos Levéltár Erd. udv. kancz. 1755. sz. Erdélyi Liber Regius X. k. 408. l.)

amplis cumulati latifundiis meruit, quae hodie a posteris te nimirum et gentilibusque tuis possideri perhibentur, Valentinus, nobilis eius propago ob singulares animi dotes, morumque comitatem cognomento Nemes, quod apud Hungaros nobilem denotat, ornari meruit, aliis alia obtigit laus omnibus artem una praecipua illa, quod fide in principes, charitate in patriam praestare contenderint, ex eorum numero Michael Mikó, dum anno Millesimo quingentesimo sexto gentiles ipsius Schythuli pro ordinanda republica conventum in villa Agyagfalva celebrarent, inter alios gentis primores suo etiam interventu statuis in honorem sacrae coronae, respectum regis et bonum patriae condendis conscribendisque operam, quae praestari a bono cive debebat, impendit, complures alii aliis honorum meritumque laudibus clari non minus et ipsi tam patriam, quam suam ornare stirpem in curis habuerunt, gloriaeque etiam duxerunt, si fuso quoque sanguine testari, quales esse cupiebant, potuissent. Eminuit hos inter singulari fidei et fortitudinis exemplo Nicolaus Mikó, qui anno millesimo quingentesimo nonagesimo nono principi Andreae Báthoreo post pugnam ad Cibinium profligatam salutem in fuga quaerere coacto fidissimus adhaesit comes, intentusque saluti eius persequentium adversariorum impetus, ictusque, ne superstitibus ipso desaevire in illum possent, diu, ut virum fortem et ferri intrepidum condecebat, sustinuit, nec telis illum obrui passus est, quoad figere gressum pede et manu vibrare ferrum potuit, pro suo itaque principe victima factus documentum posteris dedit, non posse gloriosius quemquam mori, quam si ita moretur, ut post funera quoque viri fortis fidelisque nomen et honorem in purpura sanguinis pro purpura principis bene profusi relinqueret posteris, imo honorum etiam omnium gratae recordationi incitamento hoc exemplum fuit Georgio etiam et Stephano, ut ubi ille sub Gabriele Bethlenio, hic sub Michaeli Apaffio Transylvaniae principibus ad sedium Sepsí, Kézdi, Orbai et Miklósvár praefecturam admoti fuissent, cum opportuna hac patriae serviendi occasione in ea potissimum incumberent studia, quae boni publici causas ad comune decus, utilitatemque provehere consueverant, in Francisci vero animum altius etiam penetravit, effecitque, ut ad ampliores in republica honores duce virtute et gloria maiorum sub

memorato principe Gabriele Bethlen evehetur, et quum supremus cubicularius, thesaurarius et consiliarius, sediumque Csik, Gyergyó et Kászton capitaneus esset, et tibi in memoria sequutur aetatis conspectum pararet nomen et nobis pro fovenda augendaque etiam domestica laude iuge virtutis relinqueret alimentum, tuus quoque genitor Nicolaus Francisco e Sophia comite de Bethlen progenitus horum sectari vestigia voluit, dignumque se apud nos reddidit, ut magni nostri Transylvaniae principatus agazonum vice magister crearetur; sed tu ipse etiam maiorum benegestis non contentus, nisi et propriam iis virtutem iungeres, tum hic in custodia regii nostri corporis qua locumtenens et nobilium Hungarorum turmae praetorianae miles, tum in Italia eo tempore quo serenissimam archiducem Austriae, Parmae et Placentiae nuptam ducem Mariam Amaliam filliam nostram dilectissimam ex benigno annutu et dispositione nostra cum nonnullis aliis memoratae praetorianae turmae nobilibus anno millesimo septingentesimo sexagesimo nono comitabaris, ea fidei devotionique dedisti specimina, ea benemerendi fovisti exalvistique studia, ut dignus invenireris, quem primo tabulae nostrae regiae in Transylvania iudiciariae supernumerarium assessorem constitueremus, mox etiam novo isto honoris axioma ornaremus. His itaque tuis, maiorumque tuorum virtutibus et meritis motae postquam iam patruum tuum Paulum Mikó de dicta Hidvégh, caeterosque etiam praefati Vincentii descendentes agnatos et gentiles tuos ad hunc eveximus gradum, te non minus, haeredesque et posteros tuos e legitimo thoro nascituros utriusque sexus universos in infinitum motu proprio et ex certa scientia animoque deliberato, ac e caesareo-regiae potestatis nostrae plenitudine in statum et gradum comitum eveximus, haereditariique principatus nostri Transylvaniae ac aliorum regionum, ditionum ac provinciarum nostrarum comites fecimus et creavimus eiusque honoris et dignitatis titulo, qui veris natis et indubitatis comitibus de iure et consuetudine competit insignivimus, decernentes per expressum, ut tu Nicolaus Mikó de Hidvégh, tuique suprascripti nomen, dignitatem et titulum comitum ferre, habere et tam in literis quam in nuncupatione verbali, inque rebus negotiis et actibus spiritualibus ac temporalibus a

nobis et successoribus nostris, aliisque omnibus et singulis cuiuscunque status, ordinis, gradus, conditionis et dignitatis extiterint, pro veris comitibus haberi, dici, nominari et honorari possitis ac valeatis, prout nos te, praescriptosque tuos universos comites nominamus, appellamus et declaramus perinde, ac si a quatuor avis paternis et maternis talis natus esses, volentes et autoritate caesareo-regia ac principali decernentes, ut ubivis locorum et terrarum, tam in iudiciis, quam extra iudicia, omnibus iis et singulis privilegiis, indultis, immunitatibus, libertatibus, iuribus, consuetudinibus, honoribus, dignitatibus, praerogativis, exemptionibus, gratiis et favoribus, quibus alii veri et antiqui comites uti, frui et gaudere possunt ac valent, uti, frui, potiri et gaudere possis ac valeas, praescriptique tui valeant atque possint omni contradictione et impedimento semotis. Eam porro tibi, tuisque praescriptis peculiarem elargitae sumus gratiam ac vigore praesentium elargimur, ut in omnibus literis et scripturis, quae a nobis et successoribus nostris ad vos dabuntur et expedientur, vel in quibus per nos et succesores nostros vestri vel vestorum fiet mentio, titulo spectabilium ac magnificorum, ab aliis vero quibuslibet respective illustrissimarum honorari et ornari debeatis, debeantque, prouti hanc formam per eos, quorum interest, ita observandam volumus et iubemus. Quocirca univere ecclesiasticis et secularibus, principibus, archiepiscopis, episcopis, ducibus, marchionibus, comitibus, baronibus, militibus, nobilibus, clientibus, capitaneis, eorumque vices gerentibus dominis, praefectis, castellanis, locumtenentibus, officialibus, heroaldis, caduceatoribus, burgi magistris, iudicibus, consulibus, civibus et generaliter omnibus ac singulis fidelibus ac subditis nostris cuiuscunque dignitatis, gradus, honoris et conditionis existant, serio mandamus et praecipimus, ut te, praescriptosque tuos universos pro nostris haereditarii principatus nostri Transylvaniae et regni Hungariae, aliorumque regnorum, ditionum et provinciarum nostrarum veris et indubitatis comitibus habeant, repudent, nomi-

nent et honorent, eoque titulo, gradu et ordine nec non iuribus, privilegiis libertatibus, praerogativis et praeminentiis ac armorum tuorum avitis insignibus, quae tibi tuisque praescriptis tanquam comitibus in omnibus et singulis honestis ac decentibus actibus, exercitiis atque expeditionibus, tam serio, quam ioco in hastiludiis, seu hastatorum dimicationibus pedestribus et equestribus, in bellis, duellis singularibusque certaminibus et quibuscunque pugnis cominus et eminus, in scutis banneriis, vexillis, clypeis, tentoriis, coenotaphiis, sepulcris, monumentis, clenodiis, annulis, monilibus, sigillis, aedificiis, parietibus, fenestris, ostiis, cortinis, lacunaribus, tape-
tibus ac supellectilibus libere, pacifice et absque omni molestia habenda, gerenda et ferenda clementer acceptavimus et confirmavimus te et praescriptos tuos universos, uti frui et gaudere sinant ac in iis omnibus et singulis defendant et manuteneant atque alios, ne quid in contrarium attentent et moliantur pro viribus prohibeant et impediunt, in quantum indignationem nostram gravissimam ac poenam centum marcarum auri puri pro dimidia nostro et successorum nostrorum fisco, pro reliqua vero parte iniuriam passo vel passis toties quoties contrafactum fuerit, omni spe veniae sublata solvendam incurrere noluerint. Harum nostrarum in forma libelli expeditarum ac manu nostra subscriptarum sigillique nostri maioris et impendentis numine roboratarum vigore et testimonio literarum mediante. Datum in archiducali civitate nostra Vienna Austriae, die vigesima tertia mensis Septembris. Anno Domini Mille-simo septingentesimo septuagesimo secundo; regnorum vero nostrorum trigesimo secundo.

Maria Theresia.

Henricus comes a Blumegen

Volfgangus Cserey.

Expedit Perger etc. 28. Maii 1773.

(Eredeti fogalmazványa az Országos Levéltár Erd. udv. kancz. 1772:1588. sz. Erdélyi Liber Regius XI. k. 417. l.)

Dr. Iványi Béla

Gróf Mikó Imre és a Bethlen-kollégium.

(1861—1863)

ERDÉLY Széchenyije csaknem negyven évig — 1838—1876-ig — volt főgondnoka a Bethlen-kollégiumnak. Ez a szeretet és ragaszkodás talán soha sem volt erősebb, mint 1861—1863-ban, mikor annak újjászületéséről volt szó. Az 1848—1849-ben kirabolt s az abszolutizmus által jogaitól megfosztott iskola valóságos regenerátora volt ő. Erős akarata s általános nagy tekintélye lehetővé tette, hogy a Bethlen-kollégium már 1862 szeptemberében teljes erővel kezdhette meg áldásos működését, mikor elemi iskolája, gimnáziuma, bölcsészeti, jogi- és hittani tanfolyama újra föltámadt.

Visszaállítani a Bethlen-kollégiumot régi hírébe, fényébe és dicsőségébe, ez volt a gróf Mikó Imre életének egyik fő célja, s ezért sem szellemi, sem anyagi áldozatot nem kimélt. Ismerte, mint senki más, ez iskola történetét, hivatását és jelentőségét az erdélyi magyarság mivéldése terén. Tudta, hogy ez iskola pusztulása mérhetetlen veszteség az egész magyarságra, virágzása pedig a nemzeti erő és nemzeti eszme kiapadhatatlan forrását jelenti. Ezért tett meg minden lehetőt a Bethlen-kollégiumért.

Az iskola teljes visszaállítása előtt nem sokkal írja „a nagyenyedi főiskola tanári karának” azt a felszólítást, a mely minden szavában kiváló tudást, a nemzete, egyháza sorsáért aggódó nagy államférfiut és mélyen látó pedagógust árul el,

„Elérkezettnek látom az időt arra, — mondja — hogy az ezen nevelő és tanintézetünkbeni tudományos és erkölcsi nevelés és tanításügyre nézve nézeteimet a tisztelt Tanári karral közöljem s annak saját szakkörükbeni jövőre alkalmazására felkérjem.” A nemzeti irodalom tanítására s a szív és értelem nevelése mellett, a jellemzilárdság fejlesztésére hívja fel a tanári kar figyelmét, mert csak ezen erők biztosíthatják fenmaradásunkat az idegen nemzetiségek között.

„E tényállás egyfelől az iskola gondnoknak kiáltja hangosan fülébe, hogy az idők szavát értsék meg, hogy kötelességeiket teljesítsék, hogy fontos állomásaikat sine curának ne tekintsék; másfelől a tanároknak is kettőzött hivatali buzgalmat és szigorú lelkiismeretességet tesz kötelességökké. Egyik, mint a másik, ki ez ellen cselekszik, vétkezik nemzete ellen, rossz fia a honnak s hanyagsága okvetlen a maradék átkát vonja egykor magára.”

Mily örök igazságok vannak kifejezve ezekben a szavakban! Az iskolai gondnokok és tanárok jó példája a kötelességteljesítés terén, világító fáklya kell legyen a tanuló ifjúság előtt.

Rendkívül tanulságosak és teljes mértékben megfontolásra érdemesek, most még sokkal inkább, mint a hatvanas évek elején a nemes gróf következő szavai:

„A tanítás és tanulás, vagyis a lélek és jellemképzés benső lényére és irányára nézve úgy győződtem meg, hogy az újabb időben a sok kézikönyv, a számtalan tanulás könnyítő eszköz, az elmének és időnek szerfeletti tantárgyakkal betöltése, a magán szorgalmat csökkentette, a lélek és szív önkéntes mun-

kasságát s önerején való szabad fejlődését nehezebbé tette, annak, hogy méjjen ható talentumok, erős meggyőződésű honfiak képződjenek — mihez az alapot kérdésen kivül az iskolai nevelés adja — útját csaknem merőben elzárta.“ Azt látja, hogy ez irány az iskolákba a közéletből ment át. Óhajtja tehát, hogy a magánszorgalomnak, az önálló tetterőnek és a lelki munkásságnak érvényesülésére adassék meg a szükséges mód és alkalom. „Nekünk ifjainkban kivált a magán-szorgalmat kell felébreszteni — írja — s az önálló szellemi munkásság csiréit ápolni, a tudománytárgyak benső szépségeivel inkább, mint külső héjával megismerkedni, a nevelésben a szív és lélek épen megtartására, a férfiúi és hazafias jellem szeplőtlenségére kell főgondot fordítanunk, azért, mert erre van nemzetünknek főszüksége, mert ennek helyesége felől sok szózat s nemzetünknek a vallás és tudomány, a harcok és közigazgatás terén aratott ezen dicsősége tesz tanubizonyosságot. Én, amint tartósabbnak hiszem azon virágéletét, mely a szabad légen, mint amely virágházban fejlett ki: úgy alaposabbnak tartom azon tudományt, szilárdabbnak azon jellemet, mely a magán szorgalomnak, önálló lélek szabad vizsgálódásának gyümölcse, mint azt, mely mások fáradsága után, a mi igyekeztünk és utánjárásunk nélkül, úgyszólván ingyen lön sajátunkká. Legyen a tanítónak kezébe rendelt kézikönyve, de legyen a fejében kellő tudomány, legyen szívében buzgó ügyszeretet. Mondja el a tanítvány feladott tárgyát, de főképpen értse át alaposan, tegye magáévá annak lelkét s értelmét egészen.“ A nevelésnek és oktatásnak oly aranyigazságai e szavak, a melyeknek nagy értékét minden idők nevelője elismeri s ha igazi eredményt óhajt elérni tanításával, akkor követi is.

A Bethlen-kollégium 60—70-es évek alatt működő tanárainak egész Erdélyre

kiterjedő becses munkásságában s azok igen sok kiváló s részben ma is élő tanítványában tisztán meg lehet állapítani azt a közvetlen mély hatást, melyet gróf Mikó Imre, mint az iskolának igazi „főgondviselője“ egyéniségével, törekvéseivel gyakorolt. Elöl jár jó példával, kijelöli a nevelés és tanítás irányát, megmutatja azt az utat, a melyen haladni kell az abszolutizmus igája alatt nyögő nemzet művelt ifjúságának, hogy mint férfiak egy jobb, egy szebb kornak lehessenek részesei.

A theologia ideiglenesen Kolozsvárott volt. Nagyenyedre történt visszahozatalában a legfőbb érdem éppen az övé.¹ Az ő elnöklete alatt tartott előljárósági gyűlés mondotta ki 1861 július 27-én, hogy „a nagyenyedi főiskola minden tanosztályai beállíthatására nézve multhatatlan feltételül ismeri el az előljáróság azt, hogy oskolánk minden osztálya, tanáraikkal együtt illető székhelyén Nagyenyeden egyesíttessék.“ Ugyanezen gyűlés mondja ki határozatképpen, hogy „az enyedi főiskola minden tanárai az 1862-ik év szeptember 1-ső napján tanításaikat multhatatlanul Nagyenyeden kezdjék meg és folytassák.“ Fel is szólították a kollégium Kolozsvárt lakó tanárait, hogy hajlandók-e tanszékeiket Enyeden 1862 szeptember 1-én elfoglalni. Ugyanekkor mondották ki egy jogtudományi tanszék szervezését is.² Mikor ezt a határozatot az egyházi főtanács is helybenhagyta s egyben útasította az előljáróságot, hogy az elhelyezéssel kapcsolatban fölmerülő intézkedéseket tegye meg.³

egy helyen, pl. Kolozsvárott egyesíttessenek. Így került ideiglenesen az erdélyi ref. papképzés Kolozsvárra, melynek költségeit legnagyobb részben az enyedi iskola alapjai fedeztek, tanárai pedig a Bethlen-kollégium — Kolozsvárott levő — tanárai voltak.

² A nagyenyedi ref. főiskola Előljárósági jegyzőkönyve 1861. 59. jkvi pont.

³ Id. h. 60. jkvi pont.

¹ Az 1849-iki pusztulás és a szabadságharcz leverése után f. i. Enyeden a tanítás szünetelt. Az erdélyi cs. kir. katonai kormányzó 1850. aug. 13-án, az egyházi főtanács ismételt sürgetésére N.-Enyeden csak *egy elemi iskola* megnyitását engedte meg s kizárja úgy a gimnáziumnak, mint a theológiának megnyitását. Az általa engedélyezett marosvásárhelyi, udvarhelyi és kolozsvári theologiai tanintézetre pedig ajánlja, hogy azok

Gróf Mikó, mint főgondnok 1862 januáriusában ír az enyedi főtanoda gondnokainak, még pedig azon felterjesztésre válaszul, melyet a helybeli gondnokok, a rendes tanárok fizetésének a papírpénz árcsökkenéséből származó kárpótlása ügyében terjesztettek fel. Ez iratban teljesen jogosnak ismeri el a kárpótlásért való folyamodást s útasítja a gondnoki kart, hogy jelöljék meg a kárpótlás mennyiségét s a kérést elkészítve, aláírás végett terjesszék fel hozzá, hogy ő aztán az egyházi főtanács elé terjeszthesse.⁴

Az egyházi főtanács 1862 június 15-én kelt leiratában értesíti az iskolai előljáróságot, hogy Gyarmathy Sámuel a jogi-, Garda Józsefet a hittani- és Szathmári Károlyt a történelmi tanszékre, az egyházi főtanács népes gyűlése tanárokká választotta. Az előljáróság a bejelentést örömmel veszi tudomásul s egyszersmint elhatározta, hogy az újonnan választott tanárok ünnepélyes beiktatására Mikó Imre főgondnokot kéri fel.⁵

Gróf Mikó az előljáróság felhívására készséggel kijelentette, hogy a beiktatási ünnepélyen részt vesz, „hogy ha betegség vagy más igen lényeges legyőzhetetlen akadály nem gördül előmbe.” Az ünnepély idejéül szeptember 15-ikét állapította meg. Intézkedik az adandó ebédre nézve s eleinte azt akarta, hogy a saját szakácsát hozza le Enyedre, de mivel ez igen sok alkalmatlansággal jár, mégis úgy határozott, hogy egy vendéglőben fogja adni az ebédet. Kéri Fosztó algondnokot, hogy ezen dologban intézkedjék, „mert akár-hogy s mint, csak úgy illik, hogy én adjam az ebédet — írja — és ne terheljem vele iskolámnak sokfelé igénybe vett pénztárát.” Érdekes ez a megjegyzése is: „A

beköszönendő tanár urakat pedig célszerű lenne figyelmeztetni, hogy brevitati student, mert különben borzadalmas hosszúra nyúlnék az ünnepély.”⁶

E tanári beiktatás azonban váratlanul közbejött események miatt szeptemberben nem volt megtartható. Gróf Mikó Imrének t. i. egyetlen 19 éves fia hirtelen elhunyt. A nemeslelkű főúr mérhetetlen gyászában méltó részt vesz a Bethlen-kollégium:

„Midőn Nagyméltóságod — írja részvevő iratában — mint apa elveszté egyetlen fiát, a haza legerősebb tölgyének utolsó sarja szakadt le; a nemzet reményfájának legdúsabb áldással biztató hajtása oda van, oskolánk s vallásunk jövőjének növekedő oszlopa kidőlt legszebb idomulása percében. A bánat egy egész hon felett borult el néma fellegével, a vesztés egy egész nemzeté, a fájdalom milliók szívébe nyíllalt s legközelebről önön keblünkbe ékelte bé magát kiüríthatatlanul.”⁷

A megtört apa 1862 október 3-án, Oláhszilvásról válaszol az iskolai előljáróság részvétíratára. E válasz a gróf Mikó Imre és a Bethlen-kollégium között lévő őszinte és szeretetteljes kapcsolatról tesz tanuságot.

„Feledhetetlen kedves fiam gyászos elhunyt feletti részvétőket kifejező sorokat önöknek vettem — írja — s könnyek közt olvastam el. Köszönöm, hogy azon intézet is osztozik atyai szívem bánatában, melyet én oly kiválóan szeretek s melyért bár valamicskét tehetni hő óhajtásaim s örömeim egyike vala.

Gyógyíthatatlannak érzem a sebet uraim, mert én benne „elvesztém mindazt, ami a férfi életének célját, a hazafi törekvések természeti — s azért legerősebb — rugóit képezi, s mindeniknek valódi értékét megadja. Nem éveiert siratom én őt, hanem ama nemes lángnak, mely benne a szép és jó iránt oly tisztán égett, oly hirtelen kialvásáért. Nem azért, hogy enyim volt, de mivel őt egészen

⁴ Bethlen-koll. tört. oklevéltár 77. sz. oklevél.

⁵ Id. h. 102. jkvi pont.

⁶ Id. h. 88. sz. oklevél.

⁷ Id. h. 1862. 136. jkvi pont.

a hazának s közügyeinknek nevelém vala. Nem is azért, hogy ő nemzetségének díszé, ősz fejemnek koronája vala, hanem azért, mert benne, mint önök is mondják, a jó és igaz ügy egy minden hihetőséggel igaz, jóakarató gyámolát veszítette el.“ Majd így végzi gyönyörűen megírt válaszát: „Azonban igyekszem megnyugodni a mindenható változhatatlan akaratán. Tizenkilenc évig tartott öröömnek tudata és siromig tartó kegyeletes ráemlékezés lesznek azok, amik az ő drága birtokát szivemben ezután pótolni fogják . . .

Az apai szív omló könnyei s az önmagával kibékülni kész lélek szent érzelmei közt üdvözlöm a tisztelt Elöljáróságot egyen-egyen s magamat nagybecsű, szíves hajlamaikba továbbra is ajánlom.“⁸

A Bethlen-kollégium Mikó Imre választát jegyzőkönyvre vette⁹ és Fosztó Ferenc jelentése alapján elhatározta, hogy az újonnan választott három tanár beiktatási ünnepélyét Mikó november hó 8-ikára tűzte ki.

A kijelölt napon Mikó gyönyörű s az intézet egész történetét részletesen felölelő beszédet tartott, melyben a kiváló történettudós és az iskola múltjáért lelkesedő és felvirágzásában feltétlenül bizakodó igazi főgondnok szólalt meg. A theologia visszahelyezéséről szólva, meggyőződésből eredő nyilatkozatot mond a Bethlen-kollégium épsége és egysége érdekében.

„Nekem legalább távol van lelkeimtől annak csak meggondolása is, hogy bármily alapítványt nem az alapítók akaratja szerint bírni és használni lehessen. Nekünk ama dicsők végakarátát tisztelni kell, nem bolygatni, alapítványozási buzgalmukat követni, nem céljaikkal ellenkezőleg magyarázni; oda, ahová a közszükség netán kívánná, magunknak kell alapítani új tanintézetet, a létezőket, a már megalapítottakat pedig az alapítók szándéka és intézkedése szellemében leikiis-

meretesen fentartani.“ Az ifjusághoz szólva, mondja: „Az élet rövid, a tudás mezeje széles; használjátok hát szorgalmasan a gyorsan tűnő, visszahozhatlan időt. Őrizzétek meg lelketek épségét, erkölcsötök tisztaságát, legyetek szerények, engedelmesek.“ Az új tanárokhöz szólva, a többi között ezt mondta: „Az atyák és anyák, a vallás és haza legdrágább kincsöket: gyermeköket, ifjuságukat s velük egész jövőjük sorsát tették le önök kezébe. Önöknek az atyák és anyák helyét kell pótolni, míg az ifjuság e falak között van. Azok gyanánt kell szeretniök, óvniök s megfenyitniök őket. Ha senki más, Isten látja s a haza figyelemmel kíséri önök lépteit. Kérem vegyék szívökre, mily szép ily nagy érdekeknek szolgálni.“¹⁰

A beiktatást követő napon, 1862 november 9-én az előljárósági gyűlésen még elnököl, de azután nagy elfoglaltsága miatt sokáig nem fordult meg Ényeden. Ennek daczára az iskolának minden ügye-baja érdeklí s nincs az a fontosabb gazdasági, szellemi kérdés, melyben döntő szava ne volna.

Az 1863 április 29-én Szathmáry Károly tanár nagy örömmel jelentette be, hogy az iskola főgondnoka, gróf Mikó Imre mintegy 1000 drbra menő klasszikus könyvtárát a Bethlen-kollégiumnak ajánlódékozta.¹¹ Az előljáróság hálával és köszönettel vette tudomásúl e nagyelkű s valóságos kincset érő fejedelmi adományt. A nemes gróf egész egyéniségét s a Bethlen-kollégiumhoz való őszinte ragaszkodását mutatják azon sorok, melyeket a fenti klasszikai művek sorjegyzéke elejére maga sajátkezüleg írt.

„Mély hódolat érzését hordozva lelkemben kora ifjuságom óta a klasszikai irodalom iránt: felkerestem, olvasgattam s egyet és mást megszerezni jókor elkezdtem. Később

⁸ Id. h. 1862 október 17-iki 147. jkvi pont.

⁹ Ez oskola iránti kegyeletes pártfogásnak és nemes indulatnak, mely ömagyméltóságának ezen fájdalmas sorain is előmlík, örök emlélk- és tiszteletben maradásért a válasz egész terjedel-

mében jegyzőkönyvbe igttatni határozottatott. Id. h. 1862. 148. jkvi pont.

¹⁰ Bethlen-kollégium tört. oklevéltára 88. sz.

¹¹ Ld. az 1863 április 29-ikén tartott előljárósági gyűlés jegyzőkönyve 84. pontját.

fiamnak hasonló lelki irányát látván: a gyűjtést megkettőztettem. Úgy akartam, hogy idővel a lehető legteljesebb klasszikai gyűjteményt hagyjam nevem s kedvenc tanulmányaim örökösének birtokában. Azt gondoltam: az ezekben letett eszmék vonzó ereje, az itt halhatatlanult nagy jellemnek példája segíti őt abban, hogy szívét s elméjét a kor súlydező szellemi és erkölcsi állapotai közt fedhetlenül megőrizze s a szépnak, igaznak, jónak rendíthetetlen vallója, tisztelője, cselekvője legyen.“ „Az égi hatalom elszakította tőlem azt — írja tovább — akinek e gyűjtemény eredetileg szánva volt. S így most, midőn hajdan virágzó nagyenyedi főiskolánk, egyesített törekvéseink által, hamvaiból ismét új életre kelt: hova tehetém szükségesebb helyre, kinek adhatám méltóbban, mint ez intézetnek, melyben szerettél székely nemzet fia nagyobbára tanulását végzik, hol én is nevedtem, melynek főgondnoka vagyok s nagyszámú felső osztályú tanuló ifjúsága ilynemű könyvgyűjtemény s a klasszikai irodalom alapos ismerete nélkül egyáltalában el nem lehet?!“¹²

E Mikó-féle könyvgyűjtemény a Bethlen-kollégium könyvtárának örök időkre egyik legértékesebb részét fogja alkotni.

Még alig mult el az örömmámor, melyet a nagyértékű könyvtár adományozásával okozott, mikor újabb, szintén rendkívül értékes adománygyűjtéssel gazdagította a Bethlen-kollégiumot, t. i. pénz- és éremgyűjteményével.¹³

Az előjáróság Mikó újabb, nagybecsű ajándékát „hálás örömmel“ fogadta s köszönetét küldöttség útján fejezte ki.¹⁴

Ez éremgyűjtemény összesen 1750

darabból áll s igen csinos szekrényben, dr. Finály Henrik meghatározása és rendezése alapján van elhelyezve. E gyűjtemény sorjegyzéke elején ismét a Bethlen-kollégium iránt nyilvánuló ragaszkodását és szeretetét olvassuk.

„A történelem egyik fő segédeszköze az éremismeret, írja Mikó sajátkezűleg. Könnyebben figyel, szívesebben tanul az emberi elme, ha a világot műveiben s e művek alkotóinak képeiben egybekapcsolva láthatja maga előtt.“

„Jól tudták ezt nagyenyedi főiskolánk dicső alapítói s derék fentartói; ezért szerettek számára szép és gazdag éremgyűjteményt. De ez, fájdalom, már csak „volt,“ mert szentségtelen kezek elpusztították.“

„Elevenen emlékszem még most is: mily bámulattal néztem gyermekéveimben főiskolánk e nembeli gazdag gyűjteményét. A magyar királyok és nemzeti fejedelmek képeiben a haza elmult, szép napjait s e multban egy dicsőbb jövő zálogát és előképét véltem látni.“

„Ez ifjú álmok közt fogamzott meg lelkemben a történelem iránti hajlam, ott ébredt fel a gyűjtés vágya. És gyűjtöttem gyenge erőmhöz képest mostanig... Hová tegyem? kérdém már most sebhedt szívemtől. És ez arra ösztönze, hogy tegyem amaz oltárra, melynek dicső alapítója által gerjesztett lángjától vettem én is egykor meleget és világot.“

Egyetlen fia halála után Mikó valósággal édes gyermekévé fogadta az 1848—49 után teljes árvaságra jutott Bethlen-kollégiumot; az 1861-től 1863-ig terjedő időt pedig valamikor a Bethlen-kollégium történetírója, legméltóbban *Gróf Mikó Imre korának* fogja nevezni.

Bodrogi János

¹² A Bethlen-kollégium könyvtárában van az a nagy gonddal összeállított könyvjegyzék, melynek elején e sorok olvashatók.

¹³ Az 1864 januárius 5-iki előjárósági gyűlés jkve 4. pontja.

¹⁴ E küldöttségben — mely Mikót Kolozsvártt kereste fel — részt vettek: Hegedüs János rektor-professzor az előjáróság, Zathureczky Károly volt gyéresi ref. lelkész a tanítókar és Nagy Lajos II. éves theologus (jelenleg ny. Bethlen-koll. képezdei tanár) az ifjúság nevében.

Mikó és a sepsiszentgyörgyi kollégium.

MIKOR Erdély magyar társadalma gróf Mikó Imre vezetése alatt művelődésének, tudományos munkájának s ezzel nemzeti létének védelmére és erősítésére Kolozsvárt megalapította az Erdélyi Múzeum-Egyesületet, ugyanakkor Erdély délkeleti véghatárán, túl a Rikán, Apor Péter és Mikes Kelemen, Bod Péter és Benkő József, Csoma Sándor, Gábor Áron és gróf Mikó Imre szülőföldjén, Háromszék megyében, néhány lelkes és művelt, hazája sorsán aggódó s jövőjéért égő református pap és gondnok, az ú. n. „Rikán belőli egyházi közönség” vagy „kommunitás” a maga székelly ifjúságának nevelésére s így székely fájának és faja jövőjének biztosítására templomot emelt és erős várat épített. Várat épített a világosságnak és hazaszeretetnek!

A világosságnak e temploma, a hazaszeretetnek e, ma már bevehetetlen erős vára — a sepsiszentgyörgyi református Székely Mikó-kollégium.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesületet megalapító gr. Mikó Imre, kinek nevét e székely közművelődési intézmény — az általa alapított vagy hathatósan támogatott kulturális és közgazdasági intézmények közül *egyedül* — már 33 év óta címében viseli, háromszéki székely véreinek iskolaalapítási mozgalmában nem vitt vezető szerepet, sőt mint az erdélyi református egyház egyik vezető főgondnoka (státuskúrátora), néhány éven át nem is támogatta azt oly mértékben, mint azt a kommunitás várta attól a nagy fiától, kiről oly igazán írják egyházkerületünk évköny-

vei, hogy „e szomorú emlékü években az erdélyi részekben minden nemes eszme, minden életrevaló törekvés vagy tőle indult ki, vagy általa karoltatott fel, ápolgatott s jutott sikerre.” Pedig gróf Mikó Imre szerette Háromszéket s annak kulturális és közgazdasági élete iránt minden időben élénken érdeklődött.

Már ősei századok óta vezető szerepet vittek a tősgyökeres székely székek politikai életében, de buzgó patrónusai voltak a református egyháznak is és vezető gondnokai a kommunitásnak. Apja, gr. Mikó György is 1808—1820-ig a kommunitás elnöki székében ült.

Ő maga itt látta meg a napvilágot, itt ringatták bölcsőjét s éppen abban a főúri kastélyban, melyből anyai őse, gr. Mikes Mihály, Háromszék utolsó kurucz főkapitánya s a székelység utolsó főgenerálisa egy századdal előbb Erdély utolsó nemzeti fejedelmének táborába vitte s hűségére eskette az apátlan Mikes Kelement, hogy a hű apród és kamarás soha se lássa viszont szülőföldjét, melyet fejedelme után mindennél és mindenkinél jobban szeretett.

Ezt a földet valóban Mikó Imre is Mikes Kelemen honszerelmével szerette. Ő maga írja háromszéki véreinek 1856 szeptember 17-én: „Ha igaz ama jellemzés a székelyről, hogy ő hegyes-völgyes hazáját a világon mindennél becsesebbnek tartja, jobban szereti: úgy nekem székelynek kell lennem, ha még oly soká élek is a Székelyföldtől távol, ha még kétszer élem is le életemet a haza más vidékein. Ám

én ama földet kimondhatatlanul szeretem, s ahhoz most is, mint életemben mindég, kiolthatatlan kegyelettel vonzatom."

Ez a Mikó Imre bizonyára nem ok nélkül helyezkedett várakozó álláspontra a háromszékiek iskolaalapítási mozgalmával szemben, mikor a közösség 1855 november 26-án tartott gyűléséből arra kérte az egyházi főtanácsot, hogy egy kebelében felállítandó főgimnázium létesítésére a kormánytól engedélyt eszközöljön ki.

Nem ok nélkül. Mert ugyanezen években a Bach-kormány Thun-féle közoktatásügyi rendszere tulságos követeléseivel megsemmisítéssel fenyegette századok óta virágzó, de a szabadságharc alatt elszegényedett református kollégiumainkat s ezek közt a Háromszékhez legközelebb eső székelyudvarhelyit is, mely a nagyenyedi Bethlen-kollégiummal együtt századok óta főleg a Rikán belől virágzó egyházmegegyékből nyerte ifjú seregének legjavát.

Ezeket kellett először megmenteni s csak azután lehetett újat alapítani. A főtanács s ennek kebelében Mikó Imre, ezért a székelyudvarhelyi kollégium anyagi felsegélését kérték a közösségtől s mikor a közösség erejéhez képest eleget tett a főtanács kérésének, de ragaszkodott a kebelében fölállítandó iskolához, ismételtén egy ipariskolának, vagy ipariskolával összekötött reáliskolának alapítására akarták rábírní Háromszék lelkes és hazafias társadalmát.

Örök dicsősége a hivatása magaslatán álló közösségnek s a megye értelmes, mívelt és hazafias lelkű közönségének, hogy mindvégig törhetetlenül ragaszkodott szívéből és szívéhez nőtt kedves gondolatához s annál nagyobb buzgósággal és áldozatkészséggel rakta össze filléreit, minél több akadály állta útját a háromszéki kollégium megalapításának.

Főleg a papság buzgólkodott. Elindult

gyűjteni, s házról-házra, községről-községre, városról-városra járva, rövid idő alatt egy lelkes táborban egyesítette a megye egész társadalmát s készpénzben és ígéreteken 150.000 K-t gyűjtött össze akkor, a mikor az udvarhelyi iskolának 6129 K 90 fillért adományozott s éppen Mikó Imre felhívására alaptökéjét az Erdélyi Múzeum-Egyesület is jelentékeny összeggel gyarapította oly viszonyok között, a melyeket egyik gyűjtő a Mikó Imréhez 1857 április 28-án írt levelében e szavakkal jellemzett a legtalálóbban: „Sokakat, kikben látszatott az ügy iránt elég lelkesedés, háttérbe szorított a naponkénti szükségét is alig fedezhető tehetetlenség s a jövődő feletti aggodalom."

Ekkora áldozatkészség és ily nemes buzgalom „hazánknak ez idő szerént tán legfontosabb közügye számára" nemcsak a Rikán kívül lakók rokonszenvét és becsülését szerezte meg a Rikán belől lakó székelyek számára, de mihamar diadalra vitte a közösség „közügyét," az iskolaalapítási mozgalmat is.

Maga Mikó Imre csak addig maradhatott távoli szemlélője a mozgalmaknak, míg meg nem ismerte annak igazi célját, erejét s a míg meg nem győzték az új iskola szükségéről.

A mikor felvilágosították, meg is győzték, az ő meggyőzése pedig támogatást, támogatása a mozgalom és „közügy" győzelmét jelentette!

E fordulat 1858 május 4-én, a főtanács ülésén történt s egy év múlva, 1859 szeptember 1-én megnyilt a sepsiszentgyörgyi kollégium első osztálya.

Mikó Imre őszinte igaz székely szívvel vett részt szülőföldje nagy örömeiben s ez év december 28-án — miután közben megnyitotta az Erdélyi Múzeumot — kétezerpengőforintról szóló urbérváltsági kötelezvényt küldött az iskolának.

A Székely-Mikó-kollégium Sepsiszentgyörgyön

A közösség hálája, szeretete és bizalma Mikót már előbb, december 20-án az új iskola főgondnoki állásába hívta el s a nemes gróf örömmel s abban az elhatározásban fogadta el a szülőföldje bizalmából nyert méltóságot, hogy helyzeténél fogva mind nemzetiségi, mind vallásfelekezeti tekintetben nagyfontosságú tanintézetnek mindenben hű támasza leend.

1860 nyarán már ott volt Háromszéken és július 30-án elfoglalta méltóságát.

Ettől a pillanattól kezdve 16 éven át, egész 1876 szeptember 16-án bekövetkezett haláláig, valóban buzgó vezető főgondnoka volt a gondjaira bízott iskolának.

Sepsiszentgyörgytől távol, Kolozsvárt, majd Pesten lakása, politikai és gazdasági, egyházi és társadalmi elfoglaltatása meggátolta ugyan az iskola ügyeinek személyes és állandó vezetésében, de sohasem csökkentette szívében a valóban atyai gondoskodás buzgalmát és erejét az erdélyi református egyház legifjabb és legszegényebb *alma matere* iránt.

Valóban nemcsak legifjabb, de legszegényebb is volt a sepsiszentgyörgyi tanoda s azért nagy mértékben szüksége volt Mikó Imre atyai gondoskodására.

Mikor első osztálya 1859 szeptember 1-én egy rendes tanárral megnyitott, sem telke, sem épülete, sem könyvtára, sem egyéb taneszköze nem volt. Évek teltek évek után, közben megnyitak a

következő osztályok is, de a négy osztályúvá fejlődött tanoda még mindig a sepsiszentgyörgyi református egyház régi és szűk partikulájában szorongott.

Csak az üres telkek megszerzése évekig igénybe vette a közösség erejét s még nehezebben és hosszabb idő alatt sikerült a mai iskolaépületek felépítése.

E küzdelmes idők jellemzésére elegendő talán annak felemlítése, hogy tíz esztendő telt el, míg a részben Sepsiszentgyörgy város által ajándékozott, részben Háromszék megye társadalmának újabb áldozatkészségéből vásárolt üres telkeken a mai piacztéri állandó internátusi épület alapköve 1870 június 27-én letétt s újabb hat esztendő, míg az alapkövekre két emelet épült s az új épületbe a négy osztályú tanodának előbb a városon mágnosoknál, majd az iskola által nagy bajjal megvásárolt s kijavított rozoga épületben lakó ifjúsága végre beköltözhetett.

A kollégiumnak az a szárnyépülete, melyben az 1892 óta nyolcz osztályú főgimnázium tanítási és nevelési munkája folyik, csak abban az évben épült s már is szűknek bizonyult.

A tanításhoz szükséges eszközök beszerzésén 50 év óta fáradozik az előljáróság és tanári kar... A könyvtár fejlesztéséhez ismét Mikó Imre járult hozzá a legnagyobb adománnyal.

Gr. Mikó Imre érezte, ismerte, tudta a több buzgósággal, mint alaptökével alapított algimnázium bajait s valahányszor támogatását kéri a közösség, mindig segít azon.

Alig indul meg a telekszerzési mozgalom, 1863 őszén 7867 K 44 f. kölcsönt szerez az iskolának; a volt székely határőrezredek lótartási pénztárának megszerzése érdekében illetékes helyen szavát felemeli; 1870 tavaszán az új internátusi épület számára terveket készített; a főtanáctól

évi 800 K segélyt eszközöl ki; Trefort miniszternél, kitől az előjáróság 48.000 K kölcsönt és 6000 K évi államsegélyt kér, közbenjár; 1874-ben Kolozsvárt az egybázkerületi közgyűlésen 1000 K-t ad át Vajna igazgatónak, más alkalommal ismét 2000-et s ezzel újabb példát mutat Háromszék társadalmának az áldozatkészségre. Végül az igazgató-tanáctól 20.000 koronás építési kölcsönt eszközölt ki s ezzel lehetővé tette a hat év óta folyó építkezés gyors befejezését.

Fájdalom, mikor 1876 szeptember 1-én az épített közösség a készen álló új épület egyik tágas termében hálát rebegett a Mindenhatónak, gróf Mikó Imre már régóta ágyban fekvő súlyos beteg volt.

De ekkor is székely véreire s a sepsiszentgyörgyi székely református algimnáziumra gondolt s márczius 19-én Kolozsvárt kelt végrendeletében élete alkonyán viselt politikai terhes munkájának, 3 évi miniszteri hivatalának és képviselőségének összes anyagi hasznát, összesen 120.000 koronát a vezetésére és gondjaira bízott, szegénységgel küzdő tanodának hagyományozta. Elhatározását s alapítványra célját így indokolta: „Életem egyik törekvése odairányult, hogy forrón szeretett szülőföldemen a közműveltség és vallásos érzület emelésére, székely házámiai szellemi fejlődésére és így közvetve anyagi jólétének öregbítésére is hozhassak bármely csekély áldozatot.”

Erdély Széchenyije *csekélynek* nevezhette, de a székelység valóban *fejedelme*nek érezte az újabb 120 ezer koronás alapítványt s határtalan hálát érzett nagy fia iránt, ki az erdélyi magyarság szellemi és anyagi fejlesztésére hozott nagy áldozatai után most székely véreinek és szülőföldjének családjá, székely nemzete és maga nagy nevéhez egyaránt méltó nagy áldozatot hozott.

Gr. Mikó Imre.

A közösség még Mikó életében egyhangúlag elhatározta, hogy mély hálájának jeléül a nagy alapító nevével Székely Mikó-tanodának nevezi el az iskolát s miután annak végrehajtására már ekkor haldokló főgondnokától engedélyt nyert, azon a nagyszabású gyászünnepélyen, melyet a nagy alapító emlékére az erdélyi református egyház és Háromszék vármegye képviselőivel együtt rendezett, „a nagy halott iránti kegyeletének, nálájának és tiszteletének kifejezésére kimondotta, hogy a Rikán belüli „székely” nép, mint első alapító neve mellett a második nagy alapító nevét is az iskola címébe veszi, s azt a székely népről és hidvégi gróf Mikó Imréről „Székely Mikó-tanodának” nevezi el s a nemes gróf által 1860-ban adományozott pecsétnyomó köriratát kiigazította.”

„Remélem és hiszem is — írta Mikó végrendeletében — hogy valamint én ma-

gam minden mellékes tekintetek nélkül, egyedül szülőföldem és egyházam iránti kegyeletos szeretetből hozom igénytelen áldozatomat a közjó szent oltárára, szintűgy nem fognak soha hiányozni e szent oltárnak felkent valódi papjai, a kik gondosan fognak őrködni, hogy az oltár tüze ki ne aludjék!”

Gr. Mikó Imre még idáig nem csalódott reményében. Az oltár tüze azóta szakadatlan ég s évről-évre mind többen és többen járúlnak elébe.

Ez oltár papjai egyfelől igazi székely hűséggel és takarékoszággal gondozták végrendeleti alapítványát s annak évi hasznát a legnagyobb körültekintéssel használták fel az iskola közszükségleteinek fedezésére.

Csak ily hű és gondos kezelés mellett volt elérhető, hogy a végrendelet értelmében gyümölcsöztetett alapítvány ma már 200.000 koronán felül van s hogy 1891 óta iskolánk az addig kapott évi 3000 K kamat helyett évenként 10.000 koronát fordíthat a maga közszükségleteinek fedezésére, sőt ugyanakkor a második tartaléktőkét is évről-évre nevelheti.

Ez oltár papjai másfelől híven ápolják az ő nemes emlékét s tetteiben, valamint igen értékes irodalmi műveiben is kifejezett magasztos eszméit és gondolatait min-

den lehető alkalommal lelkes buzgósággal ápolják az egymás nyomába lépő ifjú nemzedék szívében.

Mikor az előljáróság és tanári kar a kollégium legnagyobb jóltevőinek arcképet díszterme számára megfestette 1895 őszén, ezek közt első helyena gróf Mikó Imrét helyezte el ünnepélyesen, s mikor tiz év mulva születésének 100 éves fordulója is elkövetkezett, nemcsak a kollégium falai között szentelt ünnepet nemes emlékének, de a magyar társadalom és főleg tudományos és gazdasági egyesületek részvételével, melyek mind oly sokat köszönhetnek Neki, elzarándokolt az ő zabolai szülőházához is és díszes emléktáblával jelölte meg azt a helyet, hol Erdély Széchenyije 1805 szeptember 4-én született.

Szelleme, nemes emléke így él ma is a nevérol elnevezett székely kollégium falai között.

Hadd éljen mindenha és termékenyítse meg mindazokat, kik valaha az „alma mater” élére és falai közé elhivatnak.

Terjessze az igaz tudomány világosságát s erősítse azt a munkás hazaszeregetet, melynek hidvégi gróf Mikó Imre egész életén át valódi megtestesítője és igazi példányképe volt!

Csutak Vilmos.

Gróf Mikó Imre *Irányeszméi.*

GRÓF Mikó Imre ugyanabban az időben, mikor az „Erdélyi Múzeum-Egylet”-et megalapította, ötven esztendővel ezelőtt írta meg az *Irányeszméket* is.

Ezt a munkáját ma már kevesen ismerik nálunk s azt hiszem nem végzek vele felesleges munkát, ha ezt a nagyszabású politikai művet, melyben a kor nagy kérdéseiről hazafiúi melegséggel s nagy államférfiúi bölcsességével nyilatkozik, ismeretem.

Az *Irányeszmék* ma igen sokkal több, mint a maga korában volt. Gróf Mikó életének és sokfelé ágazó áldásos működésének úgyszólván magyarázója, az egykorú társadalom gondolkodásának, lelkesülő, de bátortalan és hazafias, de félték cselekvési vágyának tükre s így közvetve és közvetlen egyaránt az Erdélyi Múzeum alapító okmánya. Tehát az ötvenes évek magyarságát és a Múzeum ügyét képviselő gróf Mikót egyaránt megtaláljuk benne. Elmékedéseinek gyűjteménye, de nem elmélet, hanem Mikó jelleme szerint tett; Mikónak minden téren kifejtett ébresztő, buzdító, nevelő és alkotó munkásságának programja. Ma tehát, mikor a nemes gróf életének egészét, alkotásainak, fáradozásainak, törekvéseinek és eszményeinek mindenikét ismerjük s mindezt az ő kiapadhatatlan használni akarásának összefoglaló erélyével egységes czél gyanánt összefoglalva fogjuk föl: az *Irányeszmék* több, mint a hogyan a saját közönsége előtt állott: nem bölcselkedés vagy nemes fölbuzdulás, hanem életrajzi adat és ezzel

együtt az Erdélyi Múzeum alapításának egyik eddig kellően nem méltatott aktája. Azonban nem csupán korának szól, hanem a jövőnek is; méltó arra, hogy új kiadásban kerüljön újra forgalomba, de alkalmas arra is, hogy ez emlékkönyv írójának szellemi arczképét mintegy saját palettájáról vesse papirosra.

Az *Irányeszmék* címlapja

Nyelv és irodalom. A magyar nemzet saját szellemében, saját irodalma által akar továbbra is művelődni; sem egyéni létét feladni, sem műveltségének géniuszával meg nem egyező alapot és eszközt elfogadni nem hajlandó.

A művelődés eszköze a nyelv, a nyelvnek pedig éltetője, fentartója és fejlesztője az irodalom. Nemzeti irodalom létrejöttének első feltétele a nemzeti nyelv, melynek fejlesztése, rendszerének tiszta és határozott elvekre való fektetése, alapelveinek megfelelő, minden ízében azokhoz alkalmazkodó, következetes kiépítése elsősorú feladat.

Az emberi tudás és műveltség tárháza az irodalom, a nemzeti műveltségé a nemzeti irodalom. Egy magábanvéve fejletlen nyelv, egy fejletlen szegény irodalom igényeinket ki nem elégítheti, ösztönszerűleg fordulunk azon nyelvhez, azon irodalomhoz, mely gazdagságánál fogva tudásvágyunkat tökéletesen ki tudja elégíteni. Emez általános emberi tulajdonságból magyarázható azon jelenség, hogy a fejlettebb nyelv és irodalom kiszorítja, elsorvasztja a kevésbé fejlettet; például szolgálhat rá a német nyelvnek az osztrák örökös tartományokban való általános elterjedése. Az idegen nyelv meghonosodása magával vonja az idegen kultúra beözönlését, mely a nemzeti nyelv és nemzeti műveltség lassú sorvadását és vele együtt a nemzet kipusztulását, illetőleg a fejlettebb nemzetbe való beolvadását eredményezi.

Eme társadalmi törvény ismerete nekünk magyaroknak rendkívül fontos s annak megértésétől függ egész jövőnk és nemzetünk fennmaradása. Arról van ugyanis szó, hogy Magyarország maradjon-e továbbra is a magyaroké, vagy pedig a magyarság felolvadjon az európai népek tengerében. Arról van szó, hogy a magyar kultúra uralja-e továbbra is őseink vérével szerzett és ezer éven át vérel védelmezett hazánk bérceit, rónáit, vagy azon idegen kultúra, idegen népfaj legyen úrrá.

Magyarországot újra meg kell hódítani a magyar kultúrával. Ez a második honfoglalás nehéz, de dicsőségteljes munkája mi reánk vár. Meg kell küzdenünk a hazánkban fellépő idegen kultúrákkal és e harcot sikerrel megvívni, vagy szégyenteljesen elveszteni, egyet jelent reánk nézve a lét vagy nemlét kérdésével. Lássuk minő eszközökkel küzdhetünk sikerrel az idegen kultúrák ellen!

Első és legfontosabbika ez eszközöknek a nemzeti nyelv és irodalom fejlesztése.

Mindenek előtt az íróknak kell áthatva lenniök a mély kötelességérzettől. Nékiek kell átérezniök feladatuk fontos voltát; nem szabad az irodalmat pusztán kedvtelésnek, vagy éppen kenyérkeresetnek tekinteni. A mely író pályája fontosságát s a célt, mit szolgálania kell, át nem látja; annak fontosságát, nemzetfentartó hivatását megérteni nem tudja, ne fogjon az olyan kezébe tollat. A ki minden komolyabb előtanulmány nélkül mindenhez hozzászól, mindenről véleményt mond, tanácsokat osztogat, pálczát tör egyének felett, sokszor sért, érdekeket állít egymással szembe, szenvedélyeket költ fel s mindezt a közérdek és hazafiság leple alatt, az ilyen ember többet árt az irodalomnak, mint a mennyit tiz derék munkás, ki erkölcsi felelőségének teljes tudatában van, helyrehozhat.

Tanulnunk kell és pedig sokat, mielőtt másokat tanítani kezdenénk; a ki a nyilvánosság előtt szól, annak jól meg kell gondolnia, hogy mit mond. Az írónak soha sem szabad túltennie magát az erkölcs és jóízlés követelményein, sem a művészet leple alatt erkölcsi mótelyt hinteni szét az olvasók lelkében.

Józan és tárgyilagos kritika, mely nem szegődik személyes érdekek szolgálatába, mely nem hódol a kor divatjának szolgáló módra, jótékonyan és irányítólag hat az irodalom fejlődésére. De a közönségnek is meg kell tennie kötelességét. Az irodalmat tehetségéhez képest mindenkinek pártolnia kell; még pedig tehetősebbjeinknek fokozottabb mértékben. Nem

szabad nemzeti irodalmunkat úgy fogni fel, hogy az csak arra való, hogy bennünket mulattasson, annak nemzetfentartó szerepe és hivatása van, a melyet mindnyájunknak legbensőbb énünkől, legszentebb érzelmeinkből pártolni kötelességünk.

Egyetértés. Az egyetértés az alapja és biz-
társadalmi tosítéka egész fejlődésünknek. El-
egybeolva- lensegeink minket magyarokat
dás. uralkodni vágyó, egyenetlenkedő
nemzetnek szeretnek feltüntetni, bár kétségtelen, hogy ezek a tulajdonságok bennünk nincsenek nagyobb mértékben meg, mint más európai nagy nemzetekben. Azonban nekünk magyaroknak ezeket a tulajdonságokat lehetőleg teljesen le kell vetköznünk, mert állandóan résen kell lennünk. Viszálykodni, egyenetlenkedni nem szabad, mert ezzel romlásba sodorjuk nemzetünket.

Nem volna előnyös, sem kívánatos, hogy akár mint egyén, akár mint nemzet, más nemzeteknél nagyobb politikai súlyra szert tenni ne törekedjünk s hogy ezáltal kiirtsuk lelkünkől a nemes nagyravágyást. De midőn nemes hajlamaink által indítatva oly polczra törekszünk, hol munkásságunknak tágabb tere nyílik, hol nemzetünket fokozottabb mértékben szolgálhatjuk, a gyakorlati élet és józan ész mértékét tartjuk meg, legyünk figyelemmel mások jogos igényeire, törekvéseire és mindenek felett az időt és körülményeket okosan figyelembevéve igyekezzünk érvényesülni.

Hányan vannak közöttünk, kik a körülmények által kényszerítve a nemzet többségének akarata ellenére sem hajlandók lemondani személyes igényeikről, a közt veszélyeztető nézeteik érvényesítéséről és önző pártérdekekből képesek kockára tenni a nemzet jövőjét és nem ártallják szövetkezni a haza ellenségeivel sem.

Pedig nem a kölcsönös gyűlölködés, szétvonás, pártoskodás az, mit tőlünk önjavunk és a haza érdeke megkíván, hanem az egybe- tartás, lelki egygyéolvadás. Egyéni és párt-

érdekeinket minden körülmények között alá kell rendelnünk a haza érdekeinek és mikor a közérdek kívánja, egy szívvel, egy lélekkel sorakozzunk annak védelmére. Egy eszme, egy cél lelkesítsen mindnyájunkat: a nemzeti eszme diadala.

Ne engedjük, hogy szenvedély, képzelt sérelmek és véletlen társadalmi előnyök elragadjanak, mindig a haza jóléte lebegjen szemünk előtt.

Egyesülés szívben, lélekben, célban és akaratban, érdeken és munkásságban: ez, mire nekünk magyaroknak első sorban szükségünk van.

Ifjúságunk nagyobb részének A magyar
lelkéből hiányzik a közügyek iránti ifjúság.
ama lelkesedés, mely jövőnk egyedüli biztosítéka. Nincs meg a tudományok és nemzeti irodalom iránti ama komoly ragaszkodás, mely a nemesebb Erdélyt áldozatokra bírja. Nincs meg ama nemesebb munkaösztön, mely a lelket kiemelve a hétköznapi fárasztó légköréből, a „szép” és „nemes” örök eszményei felé ellenállhatatlanul vonja, szüntelen munkásságra serkentse és a takarékosággal párosítva alapjává tegye egy szebb, jobb nemzeti jövőnek. Pedig az kellene, hogy minden ifjú idejében komoly munkásságot kezdjen, hogy életcélja gyanánt a férfihoz egyedül illő munkás életet válaszssa.

Az ifjú lelkes törekvése szüli a férfiú jellemét s a nemzetek hanyatlása vagy emelkedése szorosan együtt jár az ifjúság hanyatlásával, vagy emelkedésével.

Adj nemes táplálékot a szellemnek, ne hadd elmerülni a léha örömeiben, ne add magad a haszontalan semmittevésnek, mert eltompítja a lelket és közönyössé teszi minden iránt, a mi elbutító légkörén kívül esik.

Nemzetek fejlődésének az a titka, hogy a hazát jó és balsorsában, anyagi és szellemi ereje arányában minden állampolgár szolgálja azon a polczon, melyre őt egyéni hajlamai vonják, melyen becsülettel meg tudja állni

helyét, nem pedig abban, hogy mindenki igyekezzék minél magasabb polcra jutni, mert nem a társadalmi állás teszi az embert, de az ember teszi fényessé, köztiszteltté munkássági körét s nincs oly munkakör, melyben nagyot, dicsőt alkotni ne lehetne.

Minden magyar ifjúnak vérévé kell, hogy váljon az a tudat, ama férfias meggyőződés, hogy az igaz hazafiság nem gyerekes feltűnési viselkedésben, nem nagyhangú tüntetésekben, nem külsőségekben áll. A hazát nem szavakkal, de tettekkel kell szolgálni.

Nőink A magyar férfi és nő közti viszony hivatása. Ősidőktől fogva a legbensőbb, legideálisabb testvéri viszony, a magyar nő felesége férjének és nem rabszolgája, mint a keleti, nem is valami fölötte álló lény, mint az északi népeknél. Nemzetünk fentartásának nehéz munkájából a magyar nő mindig kivette méltó részét; ott küzdött Eger vár ormain, ott állnak férjök oldala mellett jó és balsorsban, bátorító angyal, vigasztaló szellem gyanánt. Ők mentették meg nyelvünket, midőn férfiaink idegen nyelven kormányozván országunkat, félig latinná, félig németté tették. Ők fordultak pártolólággal, buzdítólag amaz írók felé, kik már-már szunnyadó nemzeti öntudatunkat újra életre kellették.

Most, midőn a társadalmak alapjai megváltoztak: más formájú és természetű jogok és kötelességek születtek, melyeket ismerni és teljesíteni kell, ha társadalmunkat romlásba dönteni nem akarjuk. Bizonyára joggal számíthatunk arra, hogy eme nehéz munkából is ki veszik nőink méltó részüket és nehéz, de sikerrel kecsegtető küzdelmeinkben cserbenhagyni nem fognak.

A magyar nőnek alkalmazkodnia kell a mai viszonyokhoz, módosulnia kell a nőnevelésnek, a nő hajlamainak, vágyainak, szenvedélyeinek. Módosulnia kell divatról és szokásról, családi viszonyról és más társadalmi összeköttetésekről alkotott fogalmainak, egyszóval egész eszme körének.

Legádázabb ellenségünk, mely létünket fenyegeti, az újabb időben lábrakapott nagymérvű fényűzés, az állandóan változó, szélesnyelű-szeszélesebb divatok szolgálja követe. Mert a fényűzés, a jövedelemmel arányban nem álló költsékezés egyike anyagi romlásunk leghathatósabb eszközeinek. Mindenkinél jogában áll saját kényelmére élni, tetszése szerint ruházkodni, de ez a jog a józan ész követelményeinek figyelembe nem vétele, másoknak szüntelen majmolása és könnyelmű költsékezés által saját családját, sőt nemzetét anyagi romlásba taszító egyén számára — gyenge védelmet nyújt a legsúlyosabb erkölcsi megrovás ellen.

Éljen mindenki mindamaz örömöknek, mit neki vagyona és társadalmi állása nyújtanak, mit teste-lelke megkíván és sem erkölcsi, sem polgári törvények nem tiltanak; öltözködjék tetszése szerint, de a természetet önmagában el ne ölje. Ne igyekezzék a divat eszközeivel a figyelmet teljesen a külsőre fordítani, mivel azzal csak azt árúlja el, hogy izlés és lélek nélkül él, hogy nem egyéb, felcziczomázott, kimázolt húsdarabnál.

Jól áll egy csinos, izléses ruha. De az, hogy minden divatot majommódra utánoznak, legutolsó öltönyüket is külföldről hozatják s képesek elvonni éhező gyermekeiktől az utolsó falatot, csak hogy magukat pávamódra felcziczomázzák, nem menthető semmivel. Az ilyen nő csak megbélyegzésre méltó, de arra nem, hogy magát magyarnak nevezze. A magyar nő szépsége csinos egyszerűségben, lelkének ártatlanságában, szelídségében és természetességében áll, nem pedig Páris és Bécs czifra rongyaiban.

A természet mindenben az egyszerűséget, a mértékletességet szereti és undorodik a túlzástól, mértéktelenségtől. Megmondja az, csak hallgassunk szavára, hogy hol van az arany középpút, hol a kellő határ; csak ne bocsássuk szabadjára indulataink lovait, ne bocsátkozzunk a divat lepkeszárnyaira, köves-

sük józan ízlésünket, mely megóv minket a fényűzéstől és divatkórságtól, mely visszatart bennünket a jövő nemzedékek erkölcsi és anyagi tönkretételétől.

Ne kövessétek magyar nők a világdivatját, térjetez vissza az egyszerű magyar viseletre, mely megóv titeket a túlzástól s visszatartja országunkban a milliókat, melyek divatcikkekért külföldre vándorolnak. A ház erkölcsi és szokásai, asztaltartása, jobbára töletek függnek; tegyétek azokat lehetőleg egyszerűvé. Térjetez vissza, a mennyire lehet a természetes egyszerűséghez. Ez a ti első és legfontosabb hivatástok.

Második lényeges női kötelesség a házi rend fenntartása, takarékoság, az időnek hasznos eltöltése.

A ház belső gondjainak vitele a nő tiszte és kötelessége. Senkit sem jogosít fel arra bármily nagy vagyon sem, hogy a családi viszonyból folyó és a család tagjai iránti kötelességeit ne teljesítse, hogy csak önmagának éljen, állandóan szórakozzon, látogatásokat tegyen és fogadjon. A nagyobb vagyon, előkelő társadalmi állás csak e kötelességek személyes elvégzése alól menthet fel, de ekkor is a nő tiszte és kötelessége a házi dolgok elvégzésére felügyelni és azt irányítani. Ha a magyar nő a munkától elszokva, renyhe henyélsnek adná magát, ez oly erkölcsi és anyagi hátrányokkal járna nemzetünkre, melyeknek romboló hatását ellen-súlyozni a férfiak legokoszerűbb gazdálkodása, legpéldásabb takarékosága sem tudná. Dologtalanság, haszontalanságokkal való foglalkozás, felesleges idővesztegetés szülői a bűnnek, erkölcstelenségnek. Romlásnak indul az a család, az a nemzet, melyben a munka nélkül élő tagok felemészti a munkások verejtékes gyümölcszeit.

A munka szeretetére és megbecsülésére szoktatni gyermekeit, — munkálkodni — a nőnek ez családja és nemzete iránti kötelessége; ez tartja fenn a házat, ez védi meg a

nő erényét minden erkölcstelen támadással szemben.

Harmadik kötelessége a háziasság, vérhűség, erkölcsi tisztaság a családi életben. A hajadon boldogságát lelkének üde tisztaságában, az asszonynak ezen kívül házi körében kell feltalálnia. A mik ezeken kívül esnek: a külvilág örömei és szépségei, mértékkel élvezhetők, de sohase legyenek elsők, sohase nélkülözhetetlenek. Szerencse, ha meg vannak, nem baj, ha hiányzanak. Legyen minden nő örömeinek forrása, kitől a sors nem vonta meg ezen áldásait, családi otthona; tegye azt paradicsommá, boldogság, megalégedés tanyájává. Legyenek házi istenei a hűség, háziasság, a megalégedés; mert az egész világ üldözései elől megvéd négy falnak csöndes békéje, de ha a négy fal között szerencsétlenek, boldogtalanok vagyunk: az egész világ sem elég tágas menedék.

Negyedik kötelessége a nemzeti nyelv és irodalom pártolása. Ennek tudata pedig nem hiányzott soha a magyar nő lelkéből, mindig szeretettel karolta fel nemzeti irodalmunkat és nem egy kiváló női író mutat fel irodalomtörténetünk. Lángoljon továbbra is nőink lelkében a honleányi kötelesség tudata, szeresse, ápolja, oltsa lelkébe gyermekeinek idejekorán a nemzeti nyelv és irodalom szeretetét.

A magyar nőt hazaszeretetre buzdítani nem kell, kiolthatatlanul él az lelkében. A haza szeretetében neveli gyermekeit, korán lelkünkbe csepegteti a haza iránti kötelességek tudatát és így a hazának hasznos, munkás polgárokat nevel. Úgy van teremtvé a magyar nő lelke, hogy boldog csak akkor lehet, ha hazáját is boldognak tudja.

A mint az élőfa a talajból A történelmi és az őt környező légkörből nyeri alapok megtáplálékát, létének és fejlődésének alapfeltételeit, azonképen a nemzet sem élhet meg, nem fejlődhetik, ha történelmi alapjait mellőzi, melyek rá szintoly fontos-
őrzése.

sággal bírnak, mint az élő fára a talaj és légkör. Elfeledni a nemzetnek ősi hagyományait, fejlődési alapokul meg nem tartani őseink bölcs alkotásait, annyi, mint saját létalapunkat támadni meg, mint kirugni lábaink alól a biztos talajt.

Mik ezek, a nemzetre nézve oly fontos, történelmi alapok.

A történelmi alapok elseje maga a hazai föld. Egy nép akkor válik nemzetté, midőn magának földet, azaz hazát szerez, annak politikai és társadalmi intézményeket adván, állammá teszi és saját nevén nevezi el. A mint a haza földjét megcsonkítani engedi, a mint kezéből kibocsátja, létalapja megrendül, a haza földjéhez való jogcíme gyöngül, míg végre létezni teljesen megszűnik. A mely nemzet a haza földjét könnyelműen kibocsátja kezéből, az a maga sírját ássa meg.

Fájdalommal kell tapasztalnunk, hogy a magyarság nagy mértékben bocsátja ki keze közül a haza földjét, hogy az ősi nemesi birtokok nagy része idegen kézre jut. Nemcsak hogy nem teljesít nemzetfentartó, nemzet-erősítő szerepet, de idegen népfajok érdekeit szolgálván, a mi rovásunkra ellenségeink erejét neveli. Ez oly veszedelmes jelenség, mit megakadályozni mindnyájunk legszentebb kötelessége.

A nemzetiségeket elzárni attól, hogy birtokot szerezhessenek, olyan eljárás, mit őseink sikerrel alkalmazhattak, de a mai viszonyok közt ilyen radikális segédeszközhöz nem nyúlhatunk, mert ellenkezik a közszellemmel. Azt azonban joggal elvárhatjuk, hogy a magyar földbirtokost a hazaszeretet, fájához való ragaszkodás és a nemzeti kegyelet vissza-tartsák attól, hogy földjét könnyelműen elpazarolja.

Hiányzik a magyar földbirtokos osztályból az élénk kereskedői szellem; legtöbb csak kész jövedelmeit elkölteni, de azt hasznos beruházások, terményeinek jobb értékesítése által gyarapítani nem tudja, vagy nem akarja. Kész inkább a vagyon átlagát fogyasztani,

mintsem hogy belterjesebbé, jövedelmezőbbé tegye gazdaságát. E mellett állandóan fogy lábunk alatt a talaj, állandóan porlik szét nemzetünk történelmi alapja, a hazai föld és idegen, mondjuk nyíltan: ellenséges népfajok vagyoni erejét gyarapítva, ellenséges kulturák szolgálatába szegődik.

A történelmi alapok közé tartoznak a politikai és társadalmi intézmények.

Gróf Mikó Imre

A társadalmi intézmények lételüket, fennállásukat és virágzásukat többnyire magánosok áldozatkészségének és tevékenységének köszönhetik. Az egyesületi élet jelentőségét bizonyítani tán felesleges is. A fennálló társadalmi intézmények pártolása, gyarapítása mindnyájunk kötelessége, hisz állandóan arra kell törekednünk, úgy kell élnünk, hogy minél maradandóbb becsű alkotásokat eszközöljünk, hogy mindarra, a mi hatáskörünkbe esik, nemzeti érzésünk és jellemünk bélyegét nyomjuk reá.

Minden virágzó, a nemzeti műveltséget ápoló és terjesztő intézmény, a művészetek és tudományok felszentelt csarnokai, építészeti, festészeti és költői műremekek, vagyonos, rendezett falvak, virágzó gazdaságok, ipari- és gyári telepek, melyeket magyar ész és munkáság hoz létre, mutatni fogják évszázadok múlva is a magyar ész teremtő erejét, megőrzik alattunk a szilárd talajt, környezetünkben a nemzeti légkört, mely nélkül jóra való, egészséges magyar nemzedék ki sem fejlődhetik.

Történeti alapokul veendő továbbá a nemzeti szokások és erkölcsök, mikhez ragaszkodni, melyeket ápolni honfiúi kötelességünk. Továbbá a történeti hagyományok és nemzeti ünnepek, mikről megfélekednünk és melyeket illendő módon meg nem ünnepeelnünk az őseink iránti hála és kegyelet durva megsértése. A nemzeti nyelv, zene, táncz és öltözet, miket meg nem tartani s idegennel cserélni el nem jelentene kevesebbet, mint levetkőzni nemzeti jellegünket.

E magukban véve sokak előtt csekélységnek látszó dolgok a maguk összességében és egészében a nemzetek egyéniségének és önállóságának legjellemzőbb kifejezői, a nemzeti szellem legsajátosabb alkotásai; a ki ezekről kicsinylőleg nyilatkozik, az magát a nemzetet sem becsüli.

A történelmi alapokhoz tartozik továbbá a nemzeti öntudat, melynek leghathatósabb támasza, talpköve a nemzet történelme. A nemzeti öntudat azt a szerepet tölti be a népek életében, mint az önérzet az egyén életében: alapja az egyéni önállóságnak és jellemnek, a nemzeti létnek és virágzásnak. A mely nemzet cselekedeteiből az önállóság és öntudatoság hiányzik, az még csecsemő korát éli, a mely nemzet szemé elől önczélját elvesztette, az közeledik sirjához. A nemzeti öntudat éltetője a nemzetnek, vele él, virágzik és vele dől sirjába.

A nemzeti öntudat kiapadhatatlan forrása, éltetője, a nemzet történelme, mit tudni,

ismerni mindenkinek kötelessége. Ebből tudjuk meg azt, hogy a magyar nemzet több, mint egy évezreden át önálló nemzeti életet élt, hazáját védte és kormányozta, benne szabad és boldog volt; nemes tulajdonságai, erényei által hivatva van továbbra is saját céljainak elérésére saját maga által választott eszközökkel munkálkodni. A nemzeti történelem tanít meg arra is, hogy nemzetünknek az ősök által kijelölt ösvényről csak úgy könnyű szerrel letérnie, további fejlődésében az általuk lefektetett szilárd alapokat mellőznie nem lehet, mert ezáltal saját vesztébe rohanna; ez egyértelmű lenne romlásával. Mindezeket tudni pedig nem egyéb, mint nemzeti öntudattal birni. S a mely nemzet saját történeti hivatásának öntudatára ébred, a melynek minden tagját tetteiben a nemzeti öntudat vezérli, annak jövője biztosítva van. Honnan merithetjük eme tanulságokat, eme szilárd meggyőződésünket, ha nem a nemzet évezredes történetéből.

A külföldön való lakás és A hazán tartózkodás sajnos épp szellemi és kívüli lakás. vagyoni előkelőinknek jellemző sajátja, mely sajátja más nemzetek előkelő osztályainál nem tapasztalható.

Komoly cél nélkül, minden kényszerből menten éveket tölteni külföldön utazva, költve, élvezve, minden cél- és észszerűséget nélkülöz s a melyből kiszámíthatatlan erkölcsi és anyagi károk haramolnak az egész nemzetre.

Úgy az erkölcsi, mint czélszerűségi szabályok azt a kötelességet róják reánk, hogy abban a hazában, annak javára költsük el vagyonunk jövedelmét, a mely nekünk azt adta.

Vagyonunkkal, szolgálatainkkal, elménknek tehetségével első sorban saját társadalmunk érdekeit kell szolgálunk. A ki saját társadalmának csak életnedvét szívja el, de számára sem virágot nem hoz, sem hasznos gyümölcsöket nem szolgáltat, hasonló az élősködő növényekhez, miktől az élőfát megszabadítani minden jó gazda első kötelessége.

A föld a hazának egy része; annak hasznait húzni, mint tulajdonos, bárki jogosítva van. De joghoz kötelességek is fűződnek. Minél nagyobb darab földje van valakinek a haza földjéből, annál nagyobbak erkölcsi kötelességei, annál láthatóbb az áldás a hazán, ha ezen kötelességeit teljesíti, annál nagyobb az erkölcsi és anyagi kár, ha ezek teljesítése alól magát kivonja.

A mely államból a milliók, egyéni jövedelmek, könnyelműen kivándorolnak, előbbutóbb az anyagi tönk szélére jut. A nemzet természetellenes elvérzését meggátolni első feladat.

A hazán kívül való lakásnak és tartózkodásnak csak akkor van helye, ha erre valaki kényszerítve van, vagy a midőn utazásának és künttartózkodásának gyümölcsei a házára háramlanak.

Ez nem megsértése az egyéni szabadságnak, hanem erkölcsi törvény, mely megköveteli, hogy a ki jogokat élvez, az kötelességeit is teljesítse. A ki részt kíván magának valamely társadalom jövedelméből, vegyen részt ama társadalom fentartásának nehéz munkájában, szolgálja annak anyagi és szellemi érdekeit az élvezett előnyökért.

A műveltség, miként a felkelő nap, előszörban a paloták kupoláira veti sugarait és csak azután a kunyhók lakóira. A művészet és tudományok általi művelődés a vagyonosok osztályától kell, hogy kiinduljon és terjedjen szét a nép között, mert a művelődés eszközei főleg a vagyonos osztály kezeiben vannak. A ki éjet-napot egybevetve munkálkodik, dolgozik és még sem tud többet szerezni annál, a mivel saját és családja életét tengetheti, attól nem várható a tudományoknak, művészeteknek sem pártolása, sem ápolása, de a kít a nagy vagyon, előkelő állás felmentenek a megélhetés nehéz anyagi gondjai alól, attól méltán elvárható, hogy így felszabadult idejét ne töltsen hasztalan szórakozásokkal.

Mily jótékony hatással lehet egész vidékek

fejlődésére egy vagyonos ember, ki a rendelkezésére álló eszközökkel nagy és széleskörű ismereteket is szerezve, azt a vidék gazdasági életének, szellemi műveltségének fejlesztésére fordítja, előljár a tudomány vívmányainak a gyakorlati életben való alkalmazásában. Ezért ugyan egy elbírálás alá esik a külföldön való tartózkodással azoknak eljárása, kik vidékről a városokba tódulnak be, kiknek nem tetszik azon kör, melyben születtek, azon helyzet, hová sorsuk állítá, hanem mindig máshova vágyanak. Ott kívánnak fényleni, hol fényük elvész. Ott kívánnak elsők lenni, a hol utolsókká lesznek és megvetik ama kört, melyben elsők lehetnének, a hol egész környezetükre jótékony befolyást gyakorolhatnának.

A legerősebb fény is elveszti erejét a verőfényben, ám a szentjános-bogár a sötét éjszakában is fényt vet környezetére.

De a legsúlyosabb azok bűne, kik allandóan külföldön tartózkodnak és kivetkőzve nemzeti jellemükből, elidegenedve nemzetüktől, csak annyi közük van hozzánk, hogy a mi földünk gyümölcseit élvezik, a mi keserves munkánk eredményét idegen népek erejének gyarapítására használják és ellenségeinkkel versenyeznek az ellenünk irányuló rágalmak terjesztésében. Hogy ezek mit érdemelnek, azt mindenki tudja s a társadalom, a nemzet is bizonyára meg fogja találni a módot arra, hogy ezeket a heréket kiközösítse.

Ébredjen végre nemzetünk tudatára annak, hogy egyesek, sőt egész osztályok ferde hajlamaiból mily óriási anyagi és erkölcsi kár háramlik reája; igyekezzék minden rendelkezésére álló eszközzel megszabadítani magát az élösdiektől, hogy ne szípolozhassák tovább is erejét.

Támadjon fel végre minden honfi lelkében ama kiolthatatlan vágy, ama lángoló érzelem, hogy itt, a magyar hazában kívánjon élni és meghalni, működésével pedig e haza jólétét, gyarapodását, felvirágzását igyekezzék előmozdítani.

E hon határain kívül nincsen számunkra hely; e földben pihennek őseink hamvai és e földön ringatták bölcsőnket, itt domborúljon a sírhant is fölöttünk!

Az *Irányszemlék* irodalmunknak egyik maradandó emléke marad, de emléke marad egyúttal a kornak is, melyből fakadt s a melynek szólt. Csatlakozik a *Jámbor Szándék*, a *Balítéletek*, a *Politikai Programtörödékek* és a *Gondolatok* sorában a nemzet részére szánt *tüzes nyelvek*hez. A műveltséget, a demokracziát, az új világ gazdasági s az egész világ eszményi felfogását hirdető nagy gondolkodók nagy gondolatai mellett Mikó röpirata bátran és nyugodtan kérhet és nyerhet helyet. Besenyei a magyar nemzet jövőjét műveltségére alapozta, Dessewffy és Széchenyi

grófok az előítéletek bilincsét lerázó, vagyonilag és nemzeti öntudatban erős nemzedékekre. Eötvös az általános emberies fölfogásban, Mikó a haza szeretetében, a történelmi érzék és a polgári öntudat egyetemes uralmában kereste a megváltó ígét. Érdekes, hogy a míg amazok a jövőendő ígében keresték a mult folytatását, Mikó a mult erényeit állította kora elé, hogy azok fejlesztésével biztosítsa a jövőt.

Gróf Mikó Imre ezelőtt ötven esztendővel szárnyrabocsátott irányszemléinek dióhéjba foglalt ismertetése azt a szomorú tényt állapítja meg, hogy azok nagy részben még ma sem mentek át a való életbe, hanem még ma is csak „irányszemlék,” melyek megvalósításukat várják.

Dr. Gidófalvy István.

Gróf Mikó Imre és a magyar föld.

MINDEN ember annyit ér, a mennyi maradandót őriz utána az emlékezet és a történelem. Innen van az, hogy jobbait a társaság, nagyjait a nemzet igen sokszor csak haláluk után ismeri fel, méltányolja kellően és örökíti meg méltóan.

Az idő is próbája a nagyságnak. Az ólom fényessége véges, a tiszta arany örökre fényes. Nem az a nagy ember, a kinek neve naponta a hírlapok hasábjain fénylik, hanem az, a ki eredeti eszméket termel és azokat meg is valósítja. Nem az a nagy ember, a ki a felszínen úszva nagynek látszik, hanem az, a kit ilyenül a jelen, vagy az utókor való érdemeiért elismer. A *jelen* nagyjait leggyakrabban pusztán a nagyság vágya emeli ki, a történelem kimagasló alakjait a tettek, az eredmények.

Mikó korában kevés vezető emberünk volt, de valamennyinek ma is él neve és emlékezete; mai korunkban igen sok a vezér, ezért akadnak el sűrűn a közmunkák és ezért félő, hogy jelenünk lapja a történelemben szinte üres leend. Mikó és kortársai cselekedtek és jó példával is mutatták azt, a mit hirdettek; a mai idők lángszavú és aranytollú apostolai csak elvétve igazolják saját életükkel elveiket és igazságukat.

Ezért nézünk szeretettel vissza egy nagyobb múlt idejébe és ezért üdvös, ha Mikó Imre nagyságát minden irányból felmutatjuk a törpebb utókor előtt. A ki a história nagy alakjait, tanulságait megtagadja, hasonlít a szülőit nem tisztelő gyermekekhez.

A történelem azt jegyezte fel Mikó Imréről, hogy ő vezérszerepre soha sem vágyott, a zajtalan tevékenység volt eleme. Igaz és jelmondatában is ott van a *tranquilla potestas*. De mégis vezérnek kellett minden téren lennie, mert ő volt akkor Erdélynek legönzettelenebb és legmunkásabb fia.

Sokban hasonlatos Mikó Imre pályafutása Deák Ferenczéhez. Deák sem

Gróf Mikó Imre

akart soha vezér lenni, mégis annak ismerte az egész nemzet. Mikó is, mint Deák, különösen kezdetben, sok ellenséggel és apró félreértéssel küzdött és mindkettő csak fokozatosan jutott el a király

és a nemzet bizalmához. Közgazdasági tevékenységében ő is, mint Károlyi Sándor gróf, olyan vezére volt a gazdatársadalomnak, a ki a köz javára való állandó munkálkodás és nagy áldozatok mellett sem ejtette ki kezéből, sőt gyarapította saját és családja javait. Nemcsak hangoztatta a magyar föld megtartásának mindenek fölött való fontosságát, hanem maga is jó példával járt elől.

A legritkább jelenség, hogy a művészet, irodalom és tudományok iránti igazi szeretethez, a közepesen jóval felülemelkedő készséghez és természetesen kifejlett képességhez még kitűnő gazdasági érzék és tudás is járuljon, mint Mikóban, ki akkor Erdélynek legelső nagytekintélyű gazdája is volt.

Birtokai valódi mintagazdaságok voltak. Gazdatisztjeit kitűnő szemmel tudta kiválogatni s nem szolgálóinak, hanem munkatársainak tekintette. Erre vall az is, hogy 1855-ben külön és akkora alapítványt tett az Erdélyi Gazdasági Egyletnél, hogy annak révén összes gazdasági tisztjei állandó tagjai lettek az egyesületnek. És erre vall egy kis derűs epizód is, a melyet néhai való derék jószágigazgatójának, Tóth Zsigó bátyánknak elbeszélése nyomán, a következőkben örökíték meg.

Egy ízben, midőn egyik birtokán időzött a gróf, hírül adják neki, hogy az ottani ispán (nevezzük röviden Kovácsnak) egy idő óta éjjeleken át tivornyázik, iszik és cigányozik. Mikó, a ki minden alkalmazottját, még a legkisebbet is személyesen és alaposan ismerte, megütődve hallgatta a jelentést, mert a fiatal ember, a ki mindössze két éve szolgálta őt egyébként ügyes, szorgalmas és minden tekintetben kedvére való gazda volt. Elhatározta, hogy végére jár a dolognak. Magához hívatta. Be is ismert az szépen mindent, meg is kapta a kellő dorgá-

last, ámde a káros változás okát csak nem lehetett kivenni belőle. Tovább nyomozott tehát, míg végre helyes nyomra nem jutott. Ekkor lesétált tisztartójához, egy jó ötvenes, szigorú tekintetű, egészséges arcú és már jócska vagyont gyűjtő kurta nemes bácsihoz.

Tisztartó úr, szólott tettetett szigorral hozzá a gróf, ugyan mondja el nekem, hogyan is kezdte csak ön a pályafutását ezelőtt huszonöt esztendővel?

A tisztartó kénytelen volt beismerni, hogy annak idején egy bottal a kezében jött a grófhöz és kezdetben igen szerény kis ispánocska vala.

Ej, ej és mivel taksáltam én akkor kevesebbre önt, mint ma? No látja, a kis ispánokat is meg lehet becsülni, ha egyébként derék, ügyes emberek. Úgy tudom különben, hogy ezt az elvemet a tisztartó úr Sáríka leánya is vallja, sajnos, még ezideig nem nyilvánosan. Ha megengedi, ezzel megkérem Sáríkája kezét Kovács részére s beleegyezése esetén miért ne tartanak meg még ma a kézfogót s ha az ifjú elhagyja rendetlen életét, esztendőre az esküvőt is? A fiatal ember jövőjéről gondoskodni fogok. Persze, meglett a kézfogó és esztendőre az esküvő is.

A kis megtért ispán ma is él. Családja nagy és hazarészünkben szerepet vivő tagokból áll. Mikó gazdatisztjei egyébként is nem egy jóra való új középirtokos családdal gyarapították gazdatársadalmunkat.

Mások más helyeken megírták, hogy mily nagy összegeket adományozott Mikó Imre nemzetünknek különféle közczélokra, én itt csak annak megállapítására szorítok, hogy a halála után három évvel, 1879-ben felvett leltár szerint összesen 11 birtokot, 15874 katasztrális hold terjedelemben hagyott teljesen tehermentesen

örökösire. Ezeken kívül Kolozsvárt s még más három erdélyi városban több belsőséget és házat, készpénzt és ingó vagyont, melyeknek összege abban az időben is több millióra ment. És a nagy vagyonnak legalább felét maga szerezte emberségével, eszével és szorgalmával. Mert Mikó Imre nemcsak prédikálta, hogy a magyar földet meg kell tartani magyar kézben, de meg is tartotta, meg is toldotta. Senki sebben nem írt a magyar föld szeretetéről, mint ő és senki nem tárta fel szívhez szólóbban annak veszélyeit, hogyha Erdély földjét a magyarság kezéből kicsúsítani engedjük.

„Antaeusról azt tartja a rege, hogy ellenének a földről fel kellett emelnie, ha őt legyőzni akarta, mert míg lábai a földet érinték, legyőzhetlen volt. Ily erődő föld ránk nézve a történeti alapok. S a legelső épen maga a hazai föld. Egy nép akkor lesz önálló nemzetcsaláddá, midőn maga számára külön földet és hazát szerez és annak szükséges politikai és közmiveltéségi intézményeket adván, egységes állammá teszi s mint ilyet saját nevével nevezi el. A mint azt megcsontkíttatni engedi vagy kezéből kibocsátja, lassanként gyöngül, léalapja meging, ahhoz való jogcíme erejét elveszti, míg utoljára lenni egészen megszűnik. Ezt nem csak a nemzetek és országok, de a nemzetségek történetei is bizonyítják, bizonyítja legközelebbről számos magyar hírneves nemzetségnek már ma csak a könyvekben és történetekben élő emlékezete. Terjedelmes birtokú, egykor virágzott nemzetségek gyöngültek és enyésztek el azon okból, hogy birtokaikat eladogatták vagy elidegenítették engedték.

Midőn egy vagy más vagyonos úr birtokait eladja, úgy jó nekem, mintha a magyar haza földabroszából egy-egy szép darabot vágna le; mintha koronánkból megannyi drágakövet venne ki és dobna el; úgy nézem, mintha a forrón szeretett hazának ugyanannyi vérerét nyitná fel. Sajnálendő haza! Szánandó, sirban nyugvó ősök! Beh méltatlanokra szálla szent örökségtök — annyi munka gyümölcse, oly sok veríték és kiontott vér megérdemelt bére! Ezek rontják meg igazában a hazát; nem gondolják meg,

hogy a míg mások nagyszerű szolgáltatással s évek hosszú során kártartó szorgalommal és nélkülözésekkel szerzik vagyonaikat, ők ahhoz a világon legkönnyebb úton jutottak, elődeiktől örökölték s hogy birtokaikkal együtt a köz hazát és saját családjukat illetőleg egyszersmind szoros kötelességeket is örökölték, melyeknek teljesíthetése nagy részint vagyonosságuktól, tehát birtokaik megtartásától és helyes gondozásától van föltételezve. Azt gondolják talán ezek, hogy a birtokszerzésnek hajdani módjai, midőn a mongol, török és tatárdúlások, a sajói, mohácsi vénapok pusztításai csaknem mértföldekre üressé tették az országot, lakatlanokká annak határait, ismét előkerülnek. Uratlan birtok nincs többé a hazában s a mit ma két kéz és egy fő emberséges úton szerezhet, nem megy milliókra, mértföldnyi birtokterjedelemre. Ezért jönnek kétszeres beszámítás alá azok, kiknek a sors sokat adott, hogy azzal sok jót tehesenek s ők azt gondatlanul elpazarolják.

Ha a lefolyt idők ős-korára visszatekintek, egy szikrát sem írtódom czélszerűnek és bölcsnek vallani ősaink amaz inézményeit, melyek szerint magyar vérről szerzett földet azoknak, kiknek a közös szerzésben vagy megtartásban vérök nem omlott, eladni nem lehetett. Ez akkor, a végre, hogy a magyar nemzet Pannonföldön meggyökerezék és magának hazát alkosson, föltétlenül szükséges volt. De másfelől távol legyen tőlem, kárhóztató szót emelni nemzetünk azon szintűgy bölcs, igazságos és nagylelkű tette ellen is, hogy a kizáró birtoklási jogot a múlt tized végén ön jószántából, a nemzeti erő sokszorozása s nagyobb jólét eszközlése végett, e haza minden lakóira kiterjesztette: ezzel a kor szabadabb szellemének, vele egy hazájú és sorsú testvéreinek s magában a szabad földműves népben egy a korábinál sokkal szélesebb körre kiterjedt műveltség igényeinek tartozott. De igen is panaszt emelek azon könnyelmű felfogás ellen, mely szerint birtokosaink egyrésze földbirtokát szerfölött kevésre becsüli, mostoha módon kezelte s nem egy ide s tova egészen elvesztegette. Hogy ma már törvény gátoljon egy vagy más népfajt a birtokszerzésben, annak kívánása szűkkelőség, ilyesmi távol van tőlem; de hogy a magyar földbirtokost a hazaszeretet, fajhűség és nemzeti kegyelet erkölcsi törvénye a birtokvesztegetéstől eltartóztassa, joggal kívánható.

S ne tudnánk-e mi ez ellen sem együtt, sem külön semmit tenni? Nem bírna-e a magyar értelmiség erkölcsi ereje és tekintélye ez árnak bárcsak egy szalmaszálacska gátul vetni? A mint a magyar törvényhozás két nagy időben meg tudta tenni, a mivel annyi parancsoló érdekeknek tartozott s a mi a nemzetet válságos bajok után még válságosabb eseményektől mentette meg: úgy mi a mostani időben, midőn mindenki átlátja, hogy csak a földbirtoknak kezeink közt tulajdonomó kiterjedésben megtartása tartja meg a magyar hazát továbbra is a magyarnak, ugyan, kérdelek birtokostársaim! most nem lennénk-e képesek a mentő csolnakot megtalálni s ha igen, nem lenne-e elég lelki erőnk és életősztönünk, annak evező lapátját önmegmentésünk végett kezeinkbe ragadni? Nem tudnók-e véghez vinni, hogy a bennünk levő erkölcsi erő és nemzeti életrealóság által magunkat az eleséstől harmadszor is megóvjuk?

Mindez egyedül attól függ: van-e még bennünk őseink nemes véréből vagy egy csepp, azon vérből, mely e hon szerzésekor pataként omlott s mely azt eddig megvédni bírta? Azon vérből, mely irtóznunk ösztönöz azon állapotól, hogy valaha szolganéppé aljasodjunk, hogy mint koldus és sehonnai, mások ajtajáról, alamizsnából éljünk? Ha van, akkor birtokainkat nem vesztegetjük el; ha pedig nincs, urbérkárpótlási papiraink ma holnap hol fél-, hol kétharmadrész értékben elkelnek, a magyar föld kapzsira hányatása folyton tartand s így sirunkat önmagunk megásván, lassú nemzeti sorvadás fog minket abba betemetni.

A magyar földbirtokos — a nagyobb számat véve — magasb polgári és katonai hivatalok jövedelmeiből, miket most nem visel, tudománya után, mit kereset tárgyává tenni kevés kivétellel áttal, ipar, kereskedés és üzletekből, mik ismét szokatlanok közöttünk, nem gyarapítja vagyonát. Jóságuk bérén kívül kevesen vesznek egy-két nemesb üzletből némi hasznot s ez is kevesebb, mint a mennyire szüksége van, mert természetnyének ára csekély, az adó pedig kiváltképen nyomasztólag hat a földbirtokra: ő tehát birtokot nem szerez, sőt sok közülök

folyvást adogatja el, vagy váltoadóságokkal terheli... A mint Saturnusról mondja a pogány hitrege, hogy fiait megette: a mi magyarjaink jelene is elnyeli a jövőndőt, az apák, a fiak és unokák jóllét-alapját aláássák. A birtokeladás honszerte szünetlenül foly s a vásárlók háromnegyede magyar kézből ki s nem azokba viszi a magyar földet. Ez idővel egy nagy statistiko-politikai likvidációt von maga után: kimutatandják vagyonainkat és terheinket — mert hiszen ez erőviszonyt az érdekeltek most is igen jól tudják — s ha az utolsó nagyobb lesz az elsőnél s a magyarság földbirtok-területe kisebb a többi népek birtokösszegénél, nem megingott-e lábunk alatt a föld, nem felemelt Antaeussá lett-e nemzetünk, nem történeti alapjaink legbiztosabbika porlott-e szét? Hazámfiak! Ne sietessük e baljóslatú idők bekövetkezését."¹

Lehet-e ennél nagyobb erővel felrázni egy tespedésnek indult nemzetet, lehet-e meggyőzőbben elétárni a fenyegető veszélyeket és lehet-e hatékonyabban nevelni, irányítani egy csüggedt nemzedéket? Így valóban csak korát megelőző lángelme írhat.

Mikó Imre egy félszázaddal ezelőtt rámutatott az erdélyi magyar föld veszedelmére, melyre mi csak most kezdünk ébredni s melyről azt híresztelik, hogy ma már talán meg se lehet állítani!... Igaz, hogy ma sem a kormányon, sem a társadalom élén nincsenek Mikó Imrék, vagy ha eljövendők, még nem öltötték fel fegyverzetüket és haboznak a porondra kiállani. Mikó Imrének ötven évvel ezelőtt kelt riadója legyen a mai nemzedék lelkiismeretének hívó és bátorító szövege azokhoz, a kik érzik magukban az erőt és képességet arra, hogy itt maradt vezéri programját és kardját felragadva élünkre álljanak, de a kezdeményezés első nagy lépését megtenni még tétovázni!

Mikó Imrének az Erdélyi Múzeum-Egyesület után kedveltségben mindjárt

¹ Mikó: Irányeszmék 59. l.

következő második gyermeke az Erdélyi Gazdasági Egyesület volt.

Megalakulása évében, 1844-ben az első 39 törzstag között már ott találjuk Mikót is. A kezdettől gróf Bethlen Pál elnöklei alatt működő fiatal egyesület több-kevesebb sikerrel működött egészen a szabadságharcz kitöréséig, de azután öt éven keresztül egészen 1853-ig, sok minden egyébgel együtt, ez a zsenge társadalmi intézmény is szünetelt és bizony-bizony a kimulás szélén állott.

A gondviselés különös és kiváló kegyének lehet tekinteni, hogy mikor e szomorú korszakban magyarnak lenni is bűn volt már, Mikóban oly férfiút nyertünk, ki ritka bölcseséggel és mélyreható belátással nemcsak fel tudta fedezni azt az ösvényt, mely nyitva maradt hazája és nemzete haladása és boldogulása felé, hanem szilárd elhatározással arra rá is lépett és csodálatos tapintattal egybe tudta gyűjteni azokat is, kiket vezetni és vezérsége alatt a közjóért dologra fogni jónak látott.

Mikor a gazdasági egyesületnek még életben levő tagjai 1853 januárius 21-ikén a kolozsvári kaszinó termében elhatározták, hogy: „az egyesület 1844-ben legfelsőbb helyen jóváhagyott alapszabályainak újboli megerősítése, a múlt időkbeli pénztári viszonyok kitisztázása, befizetetlen részvények felvétele, az egyesület birtokának mi-
ben állása s néhány évi fizetetlen adójának felsőbb helyen elengedtetése, új részvényesek iránt kibocsájtandó felszólítási tervekészítés, illető helyeken és úton eszközöltessék”, e határozatok végrehajtásával az értekezlet gróf Mikó Imrét oly kéréssel bizta meg, hogy eljárása eredményéről annak idején tegyen jelentést.

A gróf 1854 elején értesítette az értekezlet tagjait, hogy az évi januárius 24-ikén kelt rendelet szerint, mivel az alapszabályok már 1844 május 1-én szen-

tesítve voltak, újabb megerősítésök az 1852 márczius 26-iki birodalmi egyesületi törvény értelmében nem szükséges. Az egyesület tehát folytathatja a maga működését, e végre újból kell megalakulnia és ezért mindjárt a folyó 1854 februárius 26-ikára össze is hívta az egyesület tagjait alakuló közgyűlésre.

Az egyesület addigi elnöke, gróf Bethlen Pál lemondván, az egybegyűltek az alakuló közgyűlés vezetésére gróf Mikó Imrét kérték fel, ki a közgyűlést az itt következő beszéddel nyitotta meg.

„Tíz évvel ezelőtt, midőn nemzetünk régi álmából fölébredve férfias öntudatra jutott s a közmunkásság minden terét elfoglalta, alakult e hazában is a gazdasági egyesület . . . A törvényhozás, hatósági gyűlések és egyéni szorgalom — úgy mondának — nem teszi egy jóra való nemzet összes igyekezetének egész körét. Ott van még egy hatalmas tényező, az egyesületi tér, millió áldásnak szülője, ezereknek hasznos munkássági mező, köz- és magánjöllétnek kiapadhatlan forrása. Ide is terjeszszük ki figyelmünket, itt is munkáljuk a hon és magunk javát — volt a jelszó. És fölmutatták, példányul állíták elének a haladó külföldet, kivált az egyesületi munkásság, vállalkozó szellem és társadalmi jóllét őshonát, Angliát; míg nem a példa hatott, a gyakran hintegetett mag földét megtalálta, az egyesületi szellem gyümölcszeit hazánkban is megtermeni elkezdette.

Kik e szellemi műfolyamnak fővezetői voltak, a közmunkásság teréről halál és más körülmények által lesodortattak. A tér maga ott áll, teendőkben, fontosságban nyerve: azt elfoglalni, csorbáit kitölteni, a közmunkásságban tovább menni nekünk kell — ezt hozza magával a dolog természete, az események rendje s önfentartási kötelességünk.

Az okok, mikért a gazdasági egyesület akkor alkotva volt, ma is állnak, újjakkal szaporodva. Mi 1844-ben azon okból létesült, hogy egy tér se maradjon elfoglalatlan, hol a nemzet jóllétét előmozdítani lehet, azt nekünk most azért kell fentartanunk, hogy e már ma szinte egyetlen közmunkássági tér is parlagban ne álljon, de egyesített erő és akarat által hazánkra nézve mentől gyümölcsözőbbé

válják. És a nem csekély különbség, mi e két indokban van, kétszeres súlyú kötelezettséget tesz vállainkra.

Ezen gazdasági egylet egyik célja köz-megállapodásaink szerint: a mezőgazdaságnak, kapcsolatban a gyümölcsstenyésztes- és szőlőmiveléssel, javítása. Ez újabb időkben sokképpen vált fontossá: a robot és dözma megszűnése, napszám drágasága, szőlőinknek, gyümölcsöseinknek a táborozások által országszerte kipusztítása, a földadó és járulékaik által; másik célja: az állattenyésztés javulmányosabb állapotra emelése. Ez főleg két okból bír jelenleg nagy nyomatékkal: a köz-szükségeknél a magánjövendelmű forrásokhoz képest aránytalan megszorodása, belföldi kézmű- és gyáripárunk szánandó állapota miatt. Ezekre orvosszert találni s azt a kormány, egyleti munkásság, vagy segélyezett magánügyeket útján, külön-külön, vagy mindháromnak közremunkálása által alkalmazásba venni, az egylet teendője; mit csak úgy érhet el, ha a vagyonosabb hazafiak, községek, városok, kaszinók és más testületek részvényesek lesznek s eképp oly tekintélyes egyletet alkotunk, melyben a birtokosság és értelmi képesség minden fokozatai és osztályai képviselve lévén, a jó kezdetben a siker már előre mintegy biztosítottnak tekinthetessék. Így remélhetjük, hogy egyfelől a nép szívesen fog az egylet tanácsaira hallgatni, bizalommal megpéldaadó léptei nyomán; másfelől a magas kormány sem vonandja el szavaitól a figyelmet, munkálkodásaitól a kellő erkölcsi istápolást.*

Így az egyesület újra megalakulván,² első teendői közé számította, hogy Mikót alapító tagjai sorába felvegye s őt elnökévé megválassza. Az elnök jelentést tett arról, hogy az elértekezleten nyert megbízásokban miként és mily eredménnyel járt el.

A jelentés mindenekelőtt a vagyoni viszonyokra vonatkozott. Bemutatta a taggyűjtési felhívás szövegét, melyet a köz-

gyűlés változtatlanul elfogadott és megbízta a választmányt annak mielőbbi ki-nyomatásával és szétküldésével.

Megállapították Mikó indítványára az egylet legsürgősebb teendőinek tervezetét: kijelölték a különféle szakosztályokat; elhatározták a gyakorlati kísérletek meg-ejtését és támogatását, gazdasági gépek és eszközök szerzését és kipróbálását, az állattenyésztés fejlesztésére szükséges teendőket, kiállítások rendezését, a selyem-termelés bevezetését és sok más gazdasági ág előbbrevitelére szükséges teendők gyors megkezdését.

Ilyennek látszott nagyjából Mikó Imre legelső egyleti esztendeje.

A következő 1855. évi közgyűlést megnyitó beszédében már a cselekvés és példaadás terére lép. „Egyfelől a gazdasági egylet kitűzött céljának üdvös voltától áthatva, másfelől buzdító szavainnak némi anyagi nyomatékot is adni óhajtva“, ajánlatot tett, hogy „résztint rendezett, résztint rendezés alatt álló tíz erdélyi jószágomban levő gazdatiszteim nevében — kik különben is kötelezve vannak állandóul az egylet tagjai lenni — örök időkre tíz részvényt alapítok ezer pengőforintot szolgáltatván az egylet pénztárába, melynek kamatját az egylet tetszés szerint fogja használhatni.“ Azonfelül „az egylet állandó alaptőkéje gyarapítására külön más ezer pengőforintot alapítok, oly megkötéssel, hogy annak kamatja mindaddig tőkésítés által nevelje a tőkét, míg az egylet összes gyümölcsöző pénzalapja 20000 pengőforintra növekedvén, avagy ez alappal is biztosítva legyen az egylet örök fennállása, habár szerény hatáskörrel.“

Ezt az alapítványt később 3000 forintra egészítette ki s az egylet vagyonát mindenkori ügyes adminisztrációjával haláláig olyan összegre emelte, a minőről az

² Elnök lett gróf Mikó Imre, alelnökök id. gróf Bethlen János és Zeyk Károly; pénztárnok Naláczy Farkas, titkár Nagy Ferencz; választmányi tagok pedig báró Bánffy János, báró Bánffy Dániel, báró Bornemisza János, gróf Csáky György, Fülei István, Gyárfás Domokos,

P. Horváth Mihály, báró Jósika Lajos, Kelenen Béni, Keményfy József, Korbuly Gergely, gróf Lázár Miklós, Nagy Elek, Páll Sándor, Pataky József, Péterffy József, Tauffer Ferencz, Tisza László Tunyogi József és Ujfalu Sándor lettek.

Aláírási ív.

Erdélyi gazdasági egyesület.

* * *

Az erdélyi gazdasági egyesület múlt 1854. évi febr. 26. tartott közgyűlése alkalmával legfensőbbleg megerősített alapszabályai értelmében újra alakulván, felszólítást intézett minden nagyobb városhoz, községhez, casinóhoz, s hat száznál több földbirtokoshoz, kérvén a hazaszeretet és közügy nevében, hogy a hazai egyetemes gazdaságot emelésére irányzott céljainak előmozdításához részvételükkel járulni sziveskedjenek. E felszólítás június 17-én ismételtetett. S bár a mutathozott eredmény sem a célokkal, sem a szétkaldott nagyszámú felszólításokkal arányban nem állott, munkálkodásait szonnal elkezdette, s adott körülményei közt, szerfölött csekély pénzerőjéhez képest, a közrészvétel gyorsodásának reményében egy éven át folytatta. Minő eredményt? A hírlapokból tudva van, s nem sokára megjelenendő évkönyvében jegyzőkönyvi hátsóggal följegyezve nyilván látható lesz.

Miután azonban az egyesület ön és igazg. választmánya tapasztalatai nyomán akint győződött meg, hogy sokoldalú és fontos feladata csak úgy megoldható, életének s jóvávalóságának erőteljes és nagyobb szerű nyilatkozatát úgy remélheték, ha pénzerője és főleg alapítókéje folyvást és minden lehető módon szaporítatik; e mellett az iránt is meggyőződött, hogy a múlt évi felszólítások mindenfelől nem jutottak, s számtalan hazafinak a legjobb akarat mellett is az egyletbe állásra alkalm nem nyílt: ez okok a közlelbi közgyűlést arra bírták, hogy a hazafinak az egyletbe állásra s által legfontosabb anyagi érdekeink előmozdítására harmadszor is felszólítását s e végre ügyzeterebb és ismeretesebb beszédekhez — mint egyleti biztosokhoz — aláírási ívek kibocsátását elhalasztassa.

Az egyletnek legfensőbbleg megerősített alapszabályaiban kifejezett céljaival állván: a hazai gazdaságot emelésére, az egyes gazdasági ágak alant állása okainak, valamint a hátréltató körülményeknek kiismerése és elhárítása, az ide vonatkozó ismereteknek, gépeknek és más találmányoknak ismertetése és terjesztése... A választmány e célokat szem előtt tartva, az évben leginkább egy gyümölcs- és szőlőiskolának — mint a mely gazdaságunk két lényeges jövedelmi czikkét teszi, s aránylag kevés költségel igényelt — megalapítására fordítá figyelmét, minek alapja már meglévőlvé, ez és a következő években a mezőgazdaság emelésére, gépek honosítása, állattenyésztés, selyemtermelés, okszerű gazdasági nézetek és ismeretek terjesztésére — a tudomány és gazdasági kutapasztalás mai állásának kívánalmai szerint — ohajtaná, hatni, mely célok egyszerűbbek lévén, jóval nagyobb költségeket feltételeznek. A közgyűlés e körülménytel teljesen felismerte, s az egylet tagjai közül többen eddigi részvényesek és alapítványukon felül az alapítók növeléséhez újabb összegekkel járultak: állítottak egyike 2000 — gr. Komény Sámuel 1000 — gr. Bethlen János 400 pftal; b. Bánfi János 10 részvényvel sat. Nem kételkedünk, hogy e példát a vidéki gazdalközönség is nagyona arányban követni huzg leend.

Az egyleti tagságra nézve szabályaink szerint a következő osztályok vannak megállapítva: Ki 100 c. föl vagy nagyobb összeget azonnal lefizet vagy törvényes kamattal örökidőre kötelezvényileg igéri, a alapító tag lesz, az utósktól a tőke — kamata pontos fizetése esetében — föl sem vételhetvén; a kik magukat tíz évig 5 conv. forint fizetésére kötelezik, részvényes tagok, mindazáltal kötelezésük halál esetében örökösöikre nem száll, kik az egylet irányában nevezetes szolgálatokat tesznek, vagy a gazdaság valamely ágában úttörő, irányadó, országos eredmény kísérleteket kezdeményeznek és sikerrel végrehajtnak, tiszteletbeli tagokká választatnak. Ezen különböző osztályozású tagok az egylet különböző előnyében részesülnek. Az alapító tagok a választmányának örökös tagjai, a rendes és tiszteletbeliek csak választás útján lehetvén azok. Egyébiránt a gyűlésekben mindnyájan egyképp részt vehetnek, az egylet könyvtárát, gazdas. szerzeményeit szabályszerűleg használhatják, az egylet által eladásra szánt szőlő- és facsemeték megvásárlásánál elősőséggel bírnak, évkönyveit ingyen kapták sat.

Ez eket az egylet mibenléte iránti bővebb felvilágosításul érintve, a jelen aláírási ívet az egyleti elnökség azon hazafini biztos reményben bocsátja közre s ajánlja a gazdalközönség pártfogó részvételébe, hogy belátva a gazdas. egylet korszerű szükségét, lehetsége arányában mindenki kész szívevel járuland annak az eddiginél szélesebb és biztos alapra fektetéséhez. Az aláírási ívek beérkezése után az illető aláíróknak a tükörség által ajánlatuk szerinti alapító-levelek fognak küldetni.

Kelt Kolozsvárt, mártius 21-én tartott választmányi ülésből. 1855.

gr. Mikó Imre,
egyesületi elnök.

Nagy Ferencz,
titkár.

Folyó szám.	Neve, polgári állása az aláíróknak.	Lakása	Utolsó posta.	Örökös alapítvány				Évenkénti részvény.	
				lefizetett tőkével		örökösen kamatozólag		fr.	kr.
				fr.	kr.	fr.	kr.		

alapításkor még álmodni sem mertek a kezdeményezők.

Hogy abban a szomorú korszakban, midőn a hatalom minden gyülekezésben összeesküvést és minden társadalmi szervezetben forradalmi alakulatot vélt látni mekkora bátorság kellett egy országos egyesület vezetésére való vállalkozáshoz, a mai nemzedék el sem tudja képzelni.

Ilyen viszonyok és körülmények között tűnt ki, hogy mennyit tehet hazájáért és nemzetéért egyetlen egy hatalmas egyéniség, kinek mindaz a külső és belső tulajdona, tapasztalatai, erélye és mérséklete megvan, a mi valakit valódi misszióra képesíthet!

Mikó Imre bölcs tapintattal elosztatot minden kétséget úgy a szebeni, mint a bécsi közegek lelkében. Pedig az 1854 és 1867 közötti elalélt korszak alatt az erdélyi hazarész valódi irányító kormányzata nem Szebenben, hanem Kolozsvárt, az Erdélyi Gazdasági Egyesület gyűléstermében székelt. Az erdélyi magyarság nem a politikai hatalom birtokosában, hanem Erdély Széchenyijében látta törekvéseinek természetes vezérférfiját. A gyűléstermek és egyesületi élet abban az időben az egyetlen hely volt, a hol kémepektől mentve lehetett hangot adni a közfelkeseredésnek s a hol az összetartozó szeretetbe együttérző társaság a jövő nemzeti-építés alapjait csendesen rakogathatta le.

Ennek az előkelő társaságnak volt az összehívója, összetartó lelke, vezére és ereje Mikó Imre. Huszonhárom éven keresztül, 1854 elejétől az 1876 év végeig

ő volt az egyesületnek tulajdonképi megteremtője és hosszú időre legnagyobb elnöke! Ez idő alatt Erdély gazdaságára gyakorolt hatását felbecsülni nem is lehet! Az Erdélyi Gazdasági Egyesület évkönyvei őrzik annak az időszaknak minden téren és minden gazdasági ágban való nagy és maradandó sikereit, előrehaladásának számos okmányát.

Szélesebb és részletesebb rajzra kellene gondolni, ha e nagyértékű tevékenységnek minden irányú eredményét s az akkori időnek valóban nehéz körülményeit vázolni akarnók. Elég azt tudni, hogy a Gazdasági Egyesület működésének irányítása Mikótól indult ki s ennek a gondos és lelkiismeretes munkának ő volt vezére és intézője. Az Egyesület jegyzőkönyvei őrzik tevékenysége bizonyítékait s az évi közgyűlések természetes alkalmakul kínálkoztak Mikónak arra, hogy elnöki beszédeiben az irányítás vezető gondolatait, a haladással kapcsolatos kívánalmakat s az egyesület megerősödésének, munkája sikerének útját megjelölje.

Nevezetes mindjárt az 1857. évi áprilisi választmányi ülés határozata a szakosztályok újjáalakításáról. A szakosztályok működése a két évi tapasztalás után több tekintetben hiányosnak mutatkozott. Részint azért, mert sok szakosztály volt, részint pedig mivel a szakosztályi tagok nagyobb része nem lakván Kolozsvárt, csak igen bajosan gyűlhetek egybe.³

A részletekre ügyelő gondosságnál csupán a nagy és országos szempontok kitűzésében volt szerencsésebb és serényebb.

Az egyesület akkori működésére kiválóan

³ A rokon tárgyak egyesítése után a következő négy szakosztály lett:

Borászati, gyümölcsenyészési és szőlészeti szakosztály: elnöke Fülel István, jegyzője Nagy Ferencz, tagjai gr. Bathlen Farkas, Páll Sándor, Tunyogi József, b. Bánffy János, Balog Pál és

Tauffer Ferencz, levelezők b. Kemény István, Hiri Ferencz, Fosztó Ferencz, Bodor Pál, Mike Sándor és Gáll János:

állattenyésztési és földmívelési szakosztály: elnöke Tisza László, jegyzője Biró Lajos, tagjai b. Bánffy Dániel, Berde Áron, Kelemen

jellemző az 1857. évi közgyűlés elnöki megnyitója, melyben egyebek között ezt mondja.

„Egyesületünk célja Erdély gazdasága fejlesztésére hatni, a földművelési érdekeket védni, a közjólét gyarapítására új forrásokat gondolni. E célra törekvés a mi állandó feladatunk s lehetőségig megfelelni folytonos törekvésünk. Szerencsés lenne a választmány, ha vagy a pénzerő, vagy gazdátársaink meleg rokonszenve s buzdító tevékenysége, vagy végre a viszonyok másnemű kedvezése oly állapotba tenné, hogy közgyűlésről-közgyűlésre eredményeket tudjon felmutatni, hogy mondhatná: Ezt kívánta hazánk java, ezt tettük, hogy mint a britt egyesületek előadói: „egyesületünknek ez idén ennyi meg ennyi ezer font sterling jövedelme volt, ezeket hajtottuk vele végre” s más ily lélekemelő tudósításokat. Mi oly kevesen, a mint csak lehet s oly lassan, a minél lassabban már nem is lehet, tesszük, a mit körülményeink engednek: akarattunk megvan, vágyunk is, polgártársaink s hazánk javára minél inkább hatni, de az eredmény a tömérdek szükséghez mérve bizony csak közepeszerű arányban leve a működő erővel.

Ha egyesületeink, mint régen a megyegyűlések, nemzetünk színét-javát mind tagjai közé számíthatnák, ha azoknak évenkénti közgyűléseiben tekintélyes számban jelennének meg, ha a mi és miéink, sőt az egész hon javára szolgálható tapasztalatainkat, nézeteinket, terveinket közzé tennők, a mi egy-egy sebet begyógyulni, egy-egy jót születni segítne, sorsunk osztályosival, testvéreinkkel itt e közgyűlésben elmondani nem vonakodnánk, vagy tán nem restelnők, nagyobb lenne a magvetés, dúsabb e nemzet aratása.

Azonban az idő és a ránk hatott nehéz, de tanulságos események már sok bajainkra meghozták a gyógyító irt; tán e tekintetben is nemsokára felébredünk s munkához látunk akkora számban és vállvetéssel, a mint javunk és nemzeti fenmaradásunk kívánja.

Mi az utolsó közgyűlés óta lefolyt négy hónap alatt is kívántunk az okszerű gazdaszat meghonosítására hatni az által, hogy több czélszerű gépeket hozattunk és terjesztettünk el országszerte, valamint több gabonanemek és takarmányfűvek termesztésének különböző módjait az egyesület mintakertjeiben gyakorlatilag megkísértettük, minek eredményéről annak idejében részletes tudósítás fog tétetni; védjük a földművelési érdekeket a tiszta jövedelem és adókulcs megállítása kérdésében; a közjólét gyarapítására egy új jövedelmi forrásnyitáshoz tettük meg az előkészületeket, megkezdvén a kormányzó herczeg ő magasága kegyessége folytán egyesületünk firmája alatt Kolozsvárt a selyemtenyésztésnek rendes tanítatását egy tanár és két segéde által.

Nem nagy, nem fényes az eredmény, de jóvoltát, szükségességét — gondolom — senki se fogja kétségbe vonni. S hogy ha szegény egyesületünk új életének második stádiumába csak az imént lépve, hasznos működését ennyire is bizonyíthatja: a most kezdődött második három évi ciklus elteltével — biztosan remélhetjük — annyi jót, hasznost és üdvöst fog gazdaszatunk s földművelési iparunk érdekében fölmutathatni, hogy azok által az egész hazának figyelmét és rokonszenvét s a magas kormánynak is méltányoló elismerését mind inkább és inkább kiérdemlendi. De csak a hazafiak s különösen az illető egyesületi organumok erélyes, buzgó és soha nem lankadó munkássága által és úgy, ha részvényeseink száma, valamint egyesületi alaptökénk is folyvást nevedik. E kettő képezi egyesületünk sarkkövét. Ezekre vagyok bátor most és mindörökké figyelmeztetni a tisztelt közgyűlést. Vajha ez alapkövek e gyűlés alatt és által is szilárdulást nyernének.”

Mikónak azonban nemcsak az agítálásban, szervezésben volt ereje, talán még inkább az irányításban és vezetésben. Mikor 1860-ban az egylet anyagilag any-

Béni, Hincz György, gr. Bethlen Sándor, gr. Lázár Mór, b. Wesselényi Ferencz, Gyárfás Domokos;

selyemtenyésztési és erdőszeti szakosztály, elnöke b. Józsika Lajos, jegyzője Tunyogi József, tagjai gr. Teleki Domokos, gr. Béli Ferencz, Koncz József, levelezők Péterfy József, Gayzágó, Pálffy, Hiri Ferencz, Kővári József;

ismeretterjesztő és gépészeti szakosztály; elnöke Nagy Elek, jegyzője Jakab Elek, tagjai Tisza László, Keményfy József, Péterfy József, Rajka Péter, Kővári László, Dózsa Dániel, Nagy Ferencz, Takács János, Páll Sándor, b. Bánffy János és Paget János.

nyira erősödött, hogy akcióinak terjedelmét jóval szélesíthette, bölcsesége a közgyűlést megnyitó beszédének helyes szempontjaiban mutatkozik igazán.

„Ismét évfordulati ünnepet ülünk, ismét közgyűlése van egyik közjóra törekvő szerény hazai intézetünknek! Azonban ez az eddigiektől két lényeges dologban különbözik; egyik az, hogy ez évben több előrement évek sikerösszegénél nagyobbban áldotta meg a gondviselés jóakarató igyekvésünket; másik, hogy — ha Isten is úgy akarja — e közgyűlésünk határozásai és cselekvései által az Erdélyi Gazdasági Egylet életében új korszakot alkotóvá kell tennünk, a tisztviselő személyzetnek és igazgató választottságnak a szabályok V—IX pontja értelmében újonnan szervezése s az eléjük szabandó cselekvési irány bölcs és gyakorlati kijelölése által az eddigieket felülmuló jövőendő sikernek, több oldalú s az életbe mélyebben belevágó hatásnak, szebb és nagyobb eredménynek kezességeit kigondolnunk s egyfelől az egész egyesület, másfelől a közvélemény ellenőrzése alá helyezés által mintegy előre biztosítunk.

Itt van valahára, tisztelt közgyűlés! azon időpont, melyben az „Erdélyi Gazdasági Egyesület” szabályainak első pontjában elébe írt irányt: az ország gazdasága közös érdekeinek ereje szerint buzgón gyámolítását tovább is megtartva, intézkedéseinek mérvét növelheti, ifjú korából, úgy mondván a férfi korba, az eredményekben láthatóbb munkálkodás terére

átléphet; szóval: jó előszámítás mellett és óvatosan kissé terjeszkedhetik. Óvatosan mondom: mert a mint az ifjúság rendszeren éppen ott és akkor jut mocsárba, vízre vagy jégre — hazámfiai érték e képek jelentéseit — midőn az erőteljesség ama pontjára jutott, a hol szülők és nevelők szinte átállják tovább a maguk értelmök vezérfonalán járni, a midőn tehát a szabad léleknek fenn a magasban, a tisztább légkörny és világosság határain kellene szárnyalni: úgy zsenge egyesületek, némi gyarapodásnak indult vállalatok is legtöbbszörre az anyagi szűkölködés nyomásaitól felszabadulás, a bátrabban és több önérzettel cselekedhetés első perczeiben szokták meg nem fontolt, idővel bukásukat eredményező lépésekre — és gyakran éppen a jónak túlhevés óhajtása által — ragadtatni.”

Látni lehet, hogy az Egylet Mikó alatt nemcsak gazdasági politikát, hanem országos és nemzeti politikát is csinált. A Múzeumban a közművelődési kérdésekkel a szellemi erő, a Gazdasági Egyletben a nemzet anyagi erejének fejlesztésére a nemzeti szabadság ápolását tudta összekötni. Mikor az Egylet 1863-ban az úrbéri kárpótlás ügyének rendezése érdekében mozgalmat indított, ez a mozgalom nevezetes politikai szint nyert. A januárius 14-iki választmányi ülés határozata még pusztán egyesületi körben mozog,⁴ de már

⁴ Az úrbéri kárpótlás ügyében ő felsége eleibe intézendő felterjesztés elkészítésére kinevezett bizottság a felterjesztést felolvastván, a választmány elfogadja. A mi a felterjesztés elvitelével megbízandó küldöttséget illeti, a választmány azon óhaját fejezi ki, vajha egyesületünk tisztelt elnökének magán- és közügyekbeli elfoglaltatása megengedné, hogy a küldöttség vezetését elfogadhassa. A küldöttség tagjainak felkérését a gyűlés elnök ő nagyméltóságára bízván, a küldöttségbeni részvételre kijelöltenek b. Bánffy Albert, b. Bánffy Dániel, b. Bornemissza János, gr. Bethlen Ferencz, gr. Bethlen Domokos, gr. Mikes János, gr. Mikes Benedek, b. Kemény Domokos, b. Kemény István, Haynald Lajos ő nagyméltósága, b. Jósika Lajos, Torma Károly, gr. Teleki Sámuel, gr. Bánffy Miklós, gr. Tholdalagi Ferencz, Hincz György, Zsigmond Elek.

Indítványba hozatik, hogy midőn a választmány szükségesnek tartja, a hazai gazdaságot legközelebből érdeklő fennebbi tárgyban küldöttséggel járulni ő felsége eleibe, ugyanez alkalommal czélszerű volna a küldöttséget még a következő tárgyakban is megbízni: 1. A küldöttség a hazai gazdaságot érdekelében a gazdasági egylet részéről fejezné ki legmélyebb háláját azon legkegyelmesebb pártolásért, melyben ő felsége a Nagyvárad—Kolozsvar—brassói vasút ügyét részeltette s járuljon legalázatosabb kérésével a trónhoz, hogy ő felsége legmélyebb hála kötelező kegyességét az említett vasútengedély és kamatbiztosítás mielőbb engedélyezése által üdvös eredményhez juttatni méltóztatásék. 2. Igyekezék a küldöttség ő felsége atyai gondoskodását honunkban a gazdaságot s azzal összefüggő gyárpar emelésére megnyerni. Kétségtelen ugyanis, hogy e tekintetben az utolsó

további sorsában országos jelentőségre emelkedett. A küldöttség fel is vitte Bécsbe a memorandumot, ott azonban Nádasdy helyettes korlátnok a deputációt valami politikai bizalomnyilvánítás-féle ténykedésre is fel akarta használni. Mikóék erre nem vállalkoztak s e miatt a Felső el nem is juthattak. A memorandumot azért Rainer főherczeg útján a Felsőhöz juttatták, a ki megfelelő választ is adott. Erről szól az 1863 márczius 9-iki választmányi ülés jegyzőkönyve, a mely egyike a legértékesebb kortörténelmi adatoknak.

Elnök ő nagyméltósága, mint a végleges úrbéri- és dézma-kárpótlás, valamint a vasút ügyében felséges fejedelmünk trónja elébe küldött bizottság elnöke, a bizottság nevében jelenti, miszerint Bécsbe érkezve a küldöttségnek legelső teendője volt, helyettes korlátnok Nádasdy ő nagyméltóságával felséges fejedelmünk előtti megjelenhetés idejére nézve értekezni, kinek szavaiból meg kellett győződnie a felől, hogy ő nagyméltósága a küldöttség eljárását nagyfontosságú politikai ügyekkel szándékszik kapcsolatba hozni; mint-hogy pedig egyesületünk hatásköre, alapszabályainál fogva a politikai kérdések kirekesztésével, csupán hazánk gazdasági, anyagi érdekeire van szorítva, a küldöttség azt vélte, hogy küldői bizalmával visszaélne, ha az

évtizedben se történt semmi, sőt gyámolítás helyett nyomást voltunk kénytelenek tapasztalni, holott a gazdaság s ezzel kapcsolatban lévő gyáripar emelése lett volna egyedül képes a földre és a földmivelésre oly nagy mértékben súlyosodó adót valamiképpen elhordozhatóvá tenni. Ezen állítás igazolására elég lesz egy néhány példát hozni fel. Ilyenek a telekkönyv hiánya, a dohány egyedáruság általi megszorítása a dohánytermesztésnek, a szeszgyártás megszorítása, melynél fogva terményeinket nem értékesíthetjük, a gabona ára alásüllyedt, a szeszgyártás, az adó felettébb való megnevelése által a szomszédartományokkal a versenyt ki nem állhatván stb.

Érdély gazdasági egylete sokkal szigorúbban ragaszkodik közvetlen hivatásának szabály szerinti korlátaivalhoz, semhogy a politikai kérdések megfejtésébe bocsátkozni, vagy azokra nézve illetéktelenül felszólalni szándékában lehetne.

alapszabályok által az egyesület elibe szabott korlátokon túl menne; ennél fogva a reá eként nehezedő felelősség terhét el nem vállalhatván, indítva érzé magát a nagyméltóságú helyettes udvari korlátnok urhoz az itt következő kérelemmel járulni.⁵

Küldöttségünk ezen kérelmére helyettes korlátnok ő nagyméltósága 95.1863 szám alatti átíratában tudatja, hogy ő Felsőge a küldöttség azon beadott elhalasztási kérését nem teljesíteni, hanem ezen küldöttség megjelenése iránti legkegyelmesebb engedélyt megszüntetni méltóztatott.

A minek következtében a küldöttség visszatérvén, az egyesület felküldött alázatos felterjesztését szerencsés voltam cs. kir. főherczeg Rainer ő fenségének átadhatni.

Ezzel egybefüggésben, kormányzó gróf Crenneville ő nagyméltóságának 1099/1863 elnöki szám alatti következő leírata olvastatik fel. Mult januárius hó 17-ikén 15. szám alatt kelt megkeresvényre vonatkozva fel vagyok hatalmazva az Erdélyi Gazdasági Egylet választmányának tudtul adni, hogy ő Felsőge azon hódoló hálás köszönetet, a melyet a kolozsvári gazdasági egylet választmánya az idézett, általam legfelsőbb tudomásra juttatott megkeresvény szerint, a magyarhoni gazdasági egyletnek a Nagyvárad — Kolozsvár — brassói vasút tárgyában adott legkegyelmesebb válaszáért kifejezetni határozott, tetszéssel fogadja. Erdélyi vasútvonalok építése — mint ezt ő Felsőge ismételve nyilvánítja — leg-élénkebb óhajta ő Felsőge; ezen óhajta

Nem vélhette pedig az Egylet, hogy a mondott korlátoktól eltért legyen, a midőn egy saját köréhez tartozó ügy elmozdítása végett megbízott küldöttségének meghagyta, hogy egyuttal tolmácsa legyen a felséges trón számolyánál, azon öröm és hálaérzetnek, melyet a Felsőnek honi vasútunk ügyében a testvérhazának küldöttei előtt nem rég ejtett atyai és bizalmi ébresztő szavai, minden hazafiui szívben fellobbantottak. Nem hitte és nem hihette a Gazdasági Egylet, hogy ezen kizárólag a házaérzet kifejezése végett, minden mellékes célzás nélkül tett megbízása a politikai helyzetnek komoly kérdéseivel tétesék összeköttetésbe és azoknak döntő értelmezésére szolgáljon alkalmas; a mire nézve nagyméltóságodnak többszöri határozott nyilatkozatai kétséget nem engednek.

Minél mélyebben érzi tehát a küldöttség a politikai helyzetnek fontosságát, az erre vonatkozó kérdéseknek súlyát és az e részben netalán bekövetkezhető fejedelmi nyilatkozatok roppant hatását és minél inkább ismeri küldői iránti

valósulása azonban fontos előfeltételek megoldásától függ, mivel azon vasutak építése tetemes pénzösszegeket igényel, melyek kamatbiztosítás nélkül alig megnyerhetők.

Mint hogy pedig az ily kamatbiztosítás terhe ő Felségének annyira kedvelt Erdély nagyfejedelemségének ereje felett van, e részben a birodalom segélye lenne igénybe veendő, mely csak a törvényszabta úton lenne eszközölhető.

Ily célból tehát Erdélyre nézve életkérdéssé válik országgyűlése által a felöl gondoskodni, hogy erdélyi követeknek a birodalmi tanács tárgyalásaiban részesevése útján Erdélynek ezen fölötté fontos érdeke is a birodalmi tanácsban érélyesen és ő cs. kir. ap. Felsége által óhajtott eredményre tolmácsolassék.

Mi illeti a földtehermentesítés ügyét, ő Felsége hajlandó egy ez irányban bemutatandó kérést, az illető hatóságok kihallgatása után igazság és méltányosság szerint elhatározni s ha vonatkozólag törvényes határozatok szükségeltetnének, ez esetben az erdélyi országgyűlésnek, melylyel ő Felsége a szükséges rendszabályok iránt gyorsan egyetérteni szándékszik, a megfelelő előterjesztések megfognak tétetni.

Ő Felsége örvend annak, hogy ezen kérés teljesítése ellen semmi jelentékeny akadályok fenn nem foroghatnak.

Mikónak az Egylet vezetésében való igazi jelentősége abban emelkedik ki, hogy az egyletet nem különálló és saját egyleti céljait szolgáló intézménynek tekintette, hanem az országos közéletnek egyik vezető szervét látta benne. A Gazdasági Egylet egyik foruma lett ő alatta a nemzeti életnek s annak minden változása híven tükröződött ennek életében is; 1865-

ben mondott elnöki beszédében szinte öntudatlanul árulja el ezt a gondolatot.

*Közzel a társadalomnak olykor nyug-
vi levetelési határolat a nagy vezetés
nél megismerésül folyása minden emelkedés
gondolhat az Elyen a mi levetésünk figyel-
tense a hallgatás is vársalókat. A nagy
nem semlegesítés ha a levetés Elyen fog-
le a magat az egyesületi munkájuk köze-
melyekben is levetésük is?*

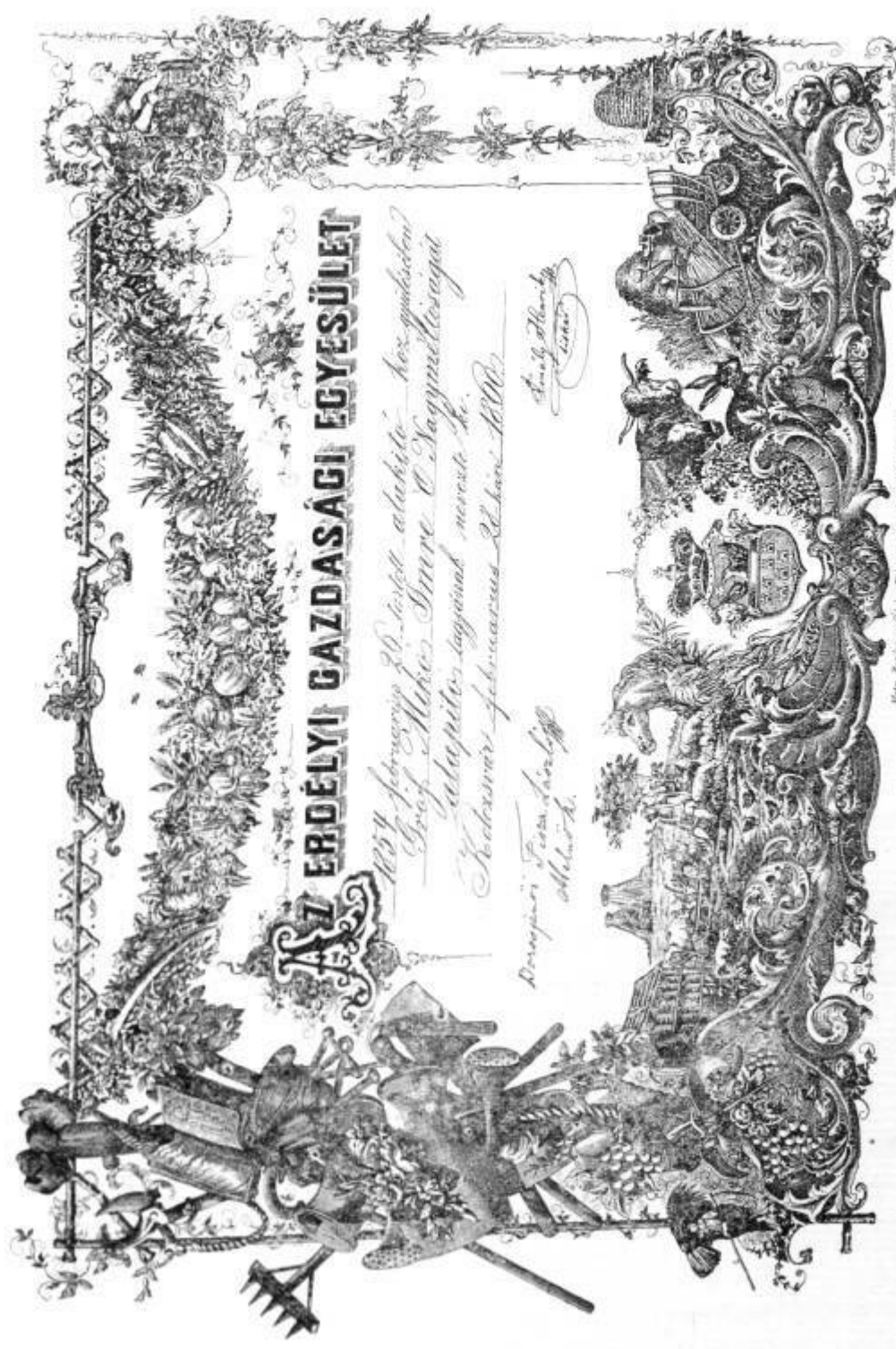
*Ámennyiben a levetés csak megeddél meg
nem mondhatni. A nagy levetésük
valamint az em munkái egyesület
nél levetés a nagy levetés is em-
leves. Ámennyiben mint a nagy levetés
nél levetésük is levetésük is gal-
ország egyesületi munkájuk fogja, mint
egyik fog állott a nagy levetésük
vált levetésük is levetésük is levetésük
vált levetésük a nagy levetésük is levetésük
gondolhatóság, gyűlési levetésük is levetésük
vált a nagy levetésük is levetésük is levetésük
gondolhatóság, levetésük is levetésük is levetésük
gyűlésük is levetésük is levetésük is levetésük*

Le egyesületünk általában határa.

Részlet Mikónak az 1865. évi februárius hó 18-án
tartott elnöki beszédéből

szoros kötelességét; annál nagyobb mértékben kell aggodnia a felett, hogy az utóbbiaknak kétségtelen szándéka ellen cselekednék, ha az általok a kiküldetés alkalmával nem is gyanított és fogalmuktól oly lényegesen eltérő körülmények között, a melyekről csak éppen most győződhetett meg a küldöttség, mind a mellett megbízását teljesíteni akarná, mielőtt küldői által e részben újabban utasították. Azért is, miután a küldöttség ilyen nyomasztó felelősségnek terhét küldőinek határozott meghatalma-

zása nélkül magára nem vállalhatja s miután szentül hiszi, hogy ebbeli aggodalmát Felséges urunknak atyai szíve és nagylelkű jogérzete legkegyelmesebben méltányolni fogja, kötelesnek érzi magát nagyméltóságodhoz azon egyhangú kérelmével járulni, miszerint a Felségelotti megjelenésünk a fentebbi okoknál fogva szükségessé vált elhalasztását és a küldöttségnek a szoros kötelességszabta ebbeli eljárását legkegyelmesebb urunk eleibe terjeszteni méltóztassék. Bécsben, 1863 februárius 15-ikén.

AZ ERDÉLYI GAZDASÁGI EGYESÜLET

1854. február 20. tartott alakító közgyűlésén
Gróf Mikó Imre C. Nagyméltóságát
Elalapító tagjának nevezték ki.
Köszönve február 22. délután 4 óráig.

Gróf Mikó Imre

Dr. János Ficsor
Elnök.

Alapító tagok: Gróf Mikó Imre, Dr. János Ficsor, Dr. János Károlyi.

Gróf Mikó Imre Erdélyi Gazdasági Egyesületi díszlevele

Ennyi talán elegendő Mikónak az Erdélyi Gazdasági Egylettel kapcsolatban folyt közmunkásságáról, mely mindvégig Erdélyt szolgálta, mely politikai emelkedésének is egyik lépcsőjéül szolgált. Az Egyesület mindig hálás volt és maradt gróf Mikó Imréhez. E háláját nemcsak azzal mutatta ki iránta, hogy 1860-ban alapító tagjává nevezte ki és később életnagyságú arcképét — díszterme számára — megfestette, hanem azzal is, hogy halála után is az ő szellemében igyekszik működni!

Mikor 1867-ben a közlekedésügyi tárca minisztere lett, szélesebb körre kellett kiterjesztenie közgazdasági tevékenységét. De ekkor sem feledkezett meg Erdélyről. Minisztersége idején jött létre az Erdélyt Magyarországgal összekötő fő vasúti vo-

nal, melynek minden szempontból való óriási fontosságát magyarázni fölösleges.

*

Ilyen élet és ilyen közpályafutás, a mely egy egész nemzet sorsára kihat, a magyarság történelmének legszebb lapján nyer örökítést és a szerény krónikás nem talál a Mikó Imre méltatásához drágább záró követ az ő egyik plasztikus kijelentésénél:

„A föld a hazának egy része, ennek ajándékát veheti bárki is, mint tulajdonos, — ez joga; de a földdarabhoz és jövedelemösszeghez teher is van kötve, nem csak az államé, de az összes hazafiak és hazai intézmények irányában is: a ki azt bírja, köteles terheit is hordozni s általában úgy élvezni, hogy haszna a hazára és nemzetre is háramolják, — ez kötelessége: lovagias ember e kettőt soha el nem választja, sőt mindkettőt egyiránt tiszteli.”

Tokaji László

Gróf Mikó Imre az irodalomért.

ERDÉLYORSZÁG a mohácsi veszedelem után a magyar irodalomnak, sőt a magyar művelődésnek legerősebb védőbástyája lett. Itt magyar nyelven hozták a törvényeket, Kolozsvárt a tizenhatodik és tizenhetedik században több magyar könyvet nyomtattak, mint Magyarország bármely városában; — itt még a fejedelem is művelte az irodalmat, — nem csoda, ha példáját a főrangúak vetekedve követték. Csak Kemény János, Bethlen János, Miklós és Farkas, Apor Péter, a két Wesselényi, b. Jósika Miklós és b. Kemény Zsigmond nevét említjük fel közülök, kik valamennyien nemcsak az erdélyi arisztokracziának, de a magyar irodalomnak is kiváló alakjai.

A Nemzeti Színház és a Nyelvmívelő társaság létrehozásában és támogatásában szintén tevékenyen buzgólkodtak.

Volt azonkívül Erdélynek egy olyan nagy fia is, aki honfitársainál élesebb látással volt megáldva nemzeti művelődésünk legsürgősebb teendőinek észreveszésére s egyszersmind erősebb akaraterővel, hogy élete egész munkásságát e célok megvalósítására szentelje.

Gróf Mikó Imre volt e férfit, kinek sok igazsággal neveztek el Erdély Széchenyi-jének. Mindkettő kész volt minden áldozatra a nemzeti művelődésért: ebben hasonlók egymáshoz, csak hogy Mikónak még az is feladata volt, a mit Széchenyinél már apja elvégzett, t. i. a Nemzeti Múzeum alapítása. Széchenyi hivatása volt lethargiájából felkölteni a nemzetet: Mikóé az erőszakosan álomba sülyesztettet újra

magához téríteni. Erdély Fáy Andrásának is jogosan nevezték el, mert ő is a nemzet mindenese volt. Sokoldalú tevékenysége és nagyértékű társadalmi hatása rajzához írói, kivált irodalomtörténetírói munkássága is hozzátartozik. Annál is in-

Gróf Mikó Imre

kább, mert részben magyarázza, részben megindítja nemzeti fölbuzdulását és alkotó erejét.

A szabadságharc leveretése után költőink hazafiúi feladatuknak tekintették, hogy az elcsüggedt nemzetet a dicső múlt magasztalásával vigasztalják s az abból

tanulnunk főként hazánk multját és történeteit."

Majd vállalatára tér s azt mondja róla, hogy a mult templomához a kövek, mészs- és fővenyhordás napszámos munkáját vevé magára, hogy mint székely és mint erdélyi e közös kis haza történeteihöz adatokat gyűjtögessen. Nem dicsőségre vágyik, használni akar. „Illetékesebb munkatért — folytatja tovább — ez idő szerént cselekvésre nem találtam... Tízszor essünk el, s míg történeteink állnak, újra fölkelhetünk. Omoljanak össze a nemzet múltjának tisztos boltozati, s mi romjai alá temetettünk."

Ugyanaz a hazafiui fájdalom szól hozzánk e sorokból, a mely e kor nagy költői, Tompa és Arany költeményeiből s a haza jövőjén töprengő gond vatesse avatja Mikót is. Jövőbe látó lelke megérezte, hogy levert nemzetének megmentésében fontos szerep vár az irodalomra s lelkesedéssel karolja fel, a hol csak tudja, az irodalom szent ügyét. Ezt a lelkes buzgóságát maga írja le, midőn elbeszéli, hogyan fődözte fel *Debreczeni Márton Kióvi csatá-ját*.

Midőn temetéséről szállására tért, elkeseredés vett rajta erőt s azon tépelődött, hogy ilyen nagy szellem nyomtalanul tűnt volna el a föld színéről? Megszerezte iratait s úgy kutatta azokat, mint a „bányász keresi a sziklák közt az arany utját." Mily nagy volt öröme, mikor végre a keresve keresett hősköltemény előkerült. Napokat töltött el azok rendezgetésével, heteket az egyes részek megfelelő helyre illesztésével. „A gyermek — mondja — nem kötözgeti nagyobb szeretettel anyja számára bokrétáját, mint én füzögetem koszorúba e szép szellemvirágokat." Itt is ugyanaz a hazafiúi cél lebeg szemei előtt, a mely történeti emlékeink összegyűjtésére és kiadására serkenti. „Ha va-

laha volt — úgymond — *most* valóban nemzeti kötelesség, jeleseink' nevét és emlékét fenhagyni... ők tartják fen borus napokban a' nemzeti önéret' égi szikráját... Nékünk nincs jobbaink' számára Pantheonunk fővárosainkban, — legyen legalább sziveinkben, legyen a nemzeti öntudat- és emlékezetben!"

Ez a meggyőződés indítja arra, hogy *gróf Kemény Józsefnek*, történeti emlékeink fáradhatatlan gyűjtőjének érdemeit akadémiai emlékbeszédben méltassa, különösen pedig, hogy két elfeledt úttörő tudósnek *Bod Péternek* és *Benkő Józsefnek* életrajzát megírja.

Mindkét élet a másoknak világításban emésztődött el, küzdelmes munkásságukkal azért méltán vonták magukra annak a férfiúnak figyelmét, a ki szintén a közjónak szentelte életét. Ez a választás sok tekintetben jellemző Mikóra. Igazságszeretete nem nyugodhatott meg abban, hogy e két nagy erdélyi író nem azt a helyet foglalja el az irodalom történetében, a melyet megérdemelne s fájdalommal látta, hogy a rájuk vonatkozó adatok feledésbe mennek vagy elpusztulnak, mielőtt valaki azok után szellemi arczképüket megrajzolta volna. Azonkívül e két író munkásságuknak iránya miatt is különösen kedvelte. Bodot azért, mert egy magyar tudós társaság alapításának eszméjét újra felelevenítette, mert a nemzeti nyelven írás nagy fontosságát nemcsak hirdette, hanem erre jó példát is mutatott; továbbá szeretetteljes gondnal szedegette egybe a magyar írókra vonatkozó adatokat. Benkőt azért, mert az önzetlen tudósok mintaképe volt, mert nagy buzgalommal gyűjtögette a történeti forrásokat és végül mert ő volt tulajdonképen az erdélyországi történetírás és honismertetés megalapítója.

A Bod Péter életrajza bevezetéséből

még azt is látjuk, hogy a dúsgazdag mág-nást meglepte az a tény, hogy egész életén keresztül anyagi bajokkal küzdő író hogyan tehetett ennyit a nemzeti kultúráért. Az okok keresése után magáévá teszi „korának két nagy igazságát”, hogy „kiki annyit ér, a mennyi a jó és szép életében” és hogy „az érdem foka annál magasabb, minél alantibb a sors a melybe a gondviselés az érdemest helyezé.” Ily

Benkő József

szempontból tekinti ő Bod életét s nem tudjuk megmondani, melyik meghatóbb és felemelőbb, az-é, hogy Erdély legelső mágnása ekként meghajol egy szegény falusi székely előtt, ki ifjúkorában marhapásztor is volt, vagy az az aprólékos gond és fáradhatatlan buzgóság, melylyel annak minden érdemét szerbe számba venni igyekeznek? Bodnak azóta újabb életrajza is jelent meg, de Mikó műve e mellett sem avult el: nemcsak úttörő, de alapvető életrajz marad az mindenha.

Benkő életét ő más szempontból tekinti. Bodot nem ismerték, Benkőt félreismerték s emberi gyengeségei miatt egész munkásságát lekicsinyelték. Mikó azért itt bevezetésül az ítélet helyes „nézőpontjait” vizsgálja. Szerinte az embereket életviszonyaikkal, cselekedetüket indokaikkal együtt kell vizsgálat alá venni. De ki biztosít — úgymond — az iránt, hogy való-e az, a mit az előttünk fekvő adatok s lélektani következtetéseink valónak mondanak? Ki tudja biztosan a határt, mely a rosztat és jót egymástól elválasztja . . . A politikus a siker, a bíró a törvények, a pap a biblia, az erkölcsstanár az erkölcsi szép mértékével méri a jót . . . Lehetsz igaz hazafi és hű alattivaló, jó keresztyén s egyenes bíró, emberséges ember és leg-hasznosabb munkásságú tudós; de mivel más nemzethez és osztályhoz, hit- vagy pártfelekezethez tartozol, teljes igazságot nem találsz. Az ilyen élet megbírálásához szerinte minden részletre kiterjedő körülményismeret, higgadt kedély, minden irányban független lélek s mély igazság-érzet kell. Valóban, Benkő nem találhatt volna még egy másik olyan bírót, kiben e tulajdonságok mind úgy meglettek volna, mint Mikóban, életrajza írójában.

Láttuk, hogy Mikó minden értekezésében előbb azt állapítja meg, minő szempontból kell tekinteni hőse életét. De egy összefoglaló tanulmányban (*Irányszemek*) nemzeti létünk alapfeltételeit is vizsgálat alá veszi s egy külön fejezetben (*Nyelv és irodalom*) legelőször is ezzel a nemzet leveretésekor oly időszerű kérdéssel foglalkozik: Mi szokta okozni a nyelvek s velök a nemzetek elhalását? Felelete a kérdésre az, hogy ha a nyelvet rendszerbe nem foglalják, tovább nem fejlesztik, ha az irodalmat a tudomány és költészet jeles termékeivel előbbre nem viszik. Arra külön is utal, hogy az „utóbbi idők vál-

A Elnök e sorok az idő árnyékában elmosódott em-
 léket újítja meg, a testestől lelkestől magyar és pro-
 testans lelkész és író, az utóvi osztályba tartozott, inde-
 mei tehát s általában véve az ő nemzeti folytatott élet-
 tén tekintet alá jönnek. Ő Szegénynek született, de lelkes
 nagytervi hajlamok gondos etirait bírta; mint ama-
 csaknem nyomorban növekedett fel, de már jókor fi-
 nyefi tettei Szegénysege homályát feje és stive ne-
 mes tulajdonai; egyiket nemis lelkestől kapta ide-
 fentartására az esközölés, ő meg magasb becsü stül,
 lemi műrcinél gyönyörűs adta eszébe érte stakal-
 nak is ékesednek; a hatája nagyjaitól vette anyagi ve-
 gilyt erőleté hamatolban hatája fiaival fiktetü vir-
 dia. A mult század azon részében élt, melyben a ma-
 gyar nyelv, magyar tudomány és stellem s legfőképen a
 magyar nemzeti jellem addig ocha nem ismert mértől
 ben volt megpróbáltatásnak Eise: ő "mind stakben"
 saggogó jelölésnek tűnt fel, a ^{nemzeti jegeket} ~~magyaranyosnak~~, ma-
 gyar tudományfagnak, s az egy ster megismert igaz-
 ság mellett elni-halni Eise magyar ösi jellemnek
 egyik legjütel ^{jelvénye} ~~szünet~~ volt!

Ez az egyik, a mit Bod Péterről leve megismereti jó-
 nak láttam.
 A másik, a hajlamnak is stellemi iránynak a te-
 hettség az ^{szóval} ~~szóval~~ anyban lét, mely stakben stül-

tozásai kétszeres kötelességünké tették arra törekednünk, hogy mint lélekben egy, erkölcsileg erős, szellemi műveltség által hatalmas, tehát jóra való és jövővel bíró népfaj ismertessünk és becsültesünk." Mert a mely népfajnak — úgy mond — saját hazája, kimívelt nyelve s fejlődött irodalma van, annak még ha a politikai formák azt elősmerni nem akarják is, annak az emberiség történetében szerepe van. Majd azt fejtegeti, hogy a nemzet jövődjének ezen újból való megalapozásához mily sok dolog szükséges az író- és olvasóközönség, sőt az egész nemzet részéről. Az író tudatával bírjon működése fontosságának és nemesiségének, azért kellőképen készüljön reá. Szent hely az irodalom, hová avatatlanoknak nem volna szabad belépni. Tanuljon sokat, tanulmányozza a klasszikai irodalom lángelméinek műremekeit, hogy a külföldi írók műveivel versenyezhető műveket alkothasson. A közönség kötelessége, hogy pártolja ezt az irodalmat. A franczia és angol nemzet nem szorult a mi pénzünkre, sem erkölcsi pártolásunkra. A mi klasszikusaink kiállják a versenyt a külföldiekkel is. „A külföldieskedés soha sem volt erény, ma — kivált magyarnál

— nemzet elleni bűn; máskor sem hozott ez reánk áldást, a mostani időkben pedig sírunknak egyik fő megásója lehet." Külön megrója „osztályosait" az arisztokratákat. „Valóban fájlalnék, — úgy mond — hogy mi, (pedig magát valóban nem kellett volna együttelmíteni ezekkel), kik ma is a hon földének nagyobb részét bírjuk, tehát legtöbb áldását élvezzük, aránylag kevesebbet tegyünk irodalmunk pártolásáért s ezáltal nemzetiségünk fentartásáért, mint azon szegény földész, ki a *Vasárnapi Ujságot* járhatja vagy legalább *István Bácsi Naptáráért* évenként kiadja 20 pengő krajczárát." Végül apotheosist zeng a magyar írókról: „mig mások vagyont gyűjtnek, kincseket halmoznak össze, addig ők a lélek, a tudomány kincseit keresik, az eszmék szépsége által lelkesítetnek."

Valóban nem sok volt nagyjaink között, ki az író-többre becsülte volna, mint Mikó. Ezt mutatja ez az őszinte meggyőződés melegségétől áthatott magasztalás, valamint az a lelkes buzgóság, melylyel két szegény tudós képének rajzolásába elmerül, de főképpen a tudomány és irodalom érdekében hozott nagy áldozatai, alapításai — egész életmunkássága.

Dézi Lajos

Egy év gróf Mikó Imre levelezéséből.

1856. A keserőség és a fájdalom valamiféleképpen enyhült már. Nem, mert a nyomás „felül” engedett volna, hanem mert lassanként megszoktuk azt.

Az erők, a melyeket eddig lefogott az idegek megrendülése és a keserőség, lassanként elevenülni kezdettek s a nemzeti érzések energiája, a mely mindeddig a passzív rezisztencia néma tűrésére volt kárhóztatva: újat és aktív érvényesülést keresett magának.

Kevés meghatóbb s egyúttal tanulságosabb dokumentuma van ez éledező nemzeti életnek, mint azok a hatalmas foliások, melyek Mikó Imre grófnak gondos és lelkes utánajárással egybegyűjtött levelezését foglalják magukban az Erdélyi Nemzeti Múzeum levéltárában.

Az ötvenes évek erdélyi magyar társadalmának hiteles történetét e levelek ismerete nélkül nem lehetne megírni. De társadalomtörténeti értékük felett is magasan kiemelkedik belőlük egy másik jelentős érték: hiteles dokumentumai e levelek egy nemes, önzetlen és nagy emberi léleknek, a mely az egyéni szomorúságok és a nemzeti katasztrófa ernyedt siralmaiból fölemelkedik a lesújtott, az elhagyatott nemzetért való munkálkodás magaslataira.

Erdély 50-es éveinek élete meg sem érthető nélkülök. Nincs valamirevaló tanult, becsületos magyar embere Erdélynek, a kivel nemzeti érdekből Mikó Imre ezekben az években levelezésben nem állana.

Talán nem fog sokáig vártni magára összes leveleinek jegyzetes kiadása. Az általa alapított Erdélyi Nemzeti Múzeum-

nak egyik legkedvesebb kötelessége ez. Készül is rá. Mert teljes nagyságában Mikó Imrét csak majd ezekből fogja megismerni Erdély magyarsága. És ha megismeri: emlékezete épp oly elevenen fog élni ez országrész köztudatában, mint a nagyok legnagyobbjaié, egy Széchenyié vagy egy Kossuthé.

Nincs alkalmam ezúttal összes leveleinek méltatására; egész kötetet venne az igénybe, csupán egyetlen évtizedközom ismertetni abban a bizonyos reménységben, hogy az egészben rejlő nagy kincs értékére ebből a kis részből is következtetni lehet s hogy az egésznek hivatott méltatója nem sokáig fog magára vártni.

Ebbe az emlékkönyvbe az 1856-ik év azért tartozik bele, mert tulajdonképpen ez az év teremtette meg Erdélyi Nemzeti Múzeumunkat s ennek az évnek gondjai, tervezgetései, munkája, energiája természetesen sehol elevenebben nem hagyták nyomaikat, mint éppen e levelekben; azokban is, a melyeket Mikó Imre írt s azokban is, amelyeket a munkára fölvert emberek válaszul neki írtak.

Három nevezetesebb tárgya van az 1856-ik év gondjainak és leveleinek.

Az „Erdélyi Történelmi Adatok” számára verbuvál Mikó Imre bennük munkatársakat és anyagot. Fölkeresi leveleivel a nemesi kúriák levelesládáinak birtokosait, a könyvtárosokat, a falusi tanítókat, papokat, törvényszéki bírákat, a pennaforogató embereket; kér, biztat, könyörög, lelkesít: ne hagyjuk veszendőbe menni multunkat.

Még egy *olyan vihar*, a milyen elzúgott

felettünk: s minden okmánya a multnak oda van!

Bámulatatos találékonytságot tanúsít a többnyire lassan mozgó emberek komoly kapacitálásában, a munkára serkentő érveknek feltalálásában. De a legfőbb közöttük a forradalom szörnyű pusztításaira való utalás.

Ha egyéb minden elveszett is, írja Szalánczy Sámuelnek márczius 9-én kelt

Gróf Mikó Imre

levelében, „legalább történeteink, multunk nagyságának emlékezete maradjon fenn maradékaink számára.”

„Nagyobb örömet nekem senki nem nyújthat — írja Torma Károlynak, a régésznek augusztus 15-én — mintha történelmi adatokat ad, általam ismét az édes hazának és nemzeti irodalomnak adandókat.”

Szalay Lászlónak is örömmel engedi át (szeptember 27-én) a Magyar Történelmi Emlékek számára Bethlen Miklós emlék-

iratainak saját kiadványa számára tartogatott példányát. „Én ugyan ez életírást magam is történelmi vállalatomban... fölvenni szándékoztam, mindazonáltal egyfelől azon okból, mivel én csak azt óhajtom, hogy homályban lappangó történelmi kútforrások nyomtatás által napfényre jöjjenek, nem pedig, hogy *kizárólag általam jöjjenek napfényre*, másfelől, hogy a Tekintetes úr személye és hazafiúi vállalata iránti rokonszenvemem némileg bebizonyíthassam, nem csak annak kiadásáról lemondok, de a birtokomban levő példányt visszavárás mellett használatul átadni is kész vagyok s azt a kijelölt helyre felküldeni szerencsémnek fogom tartani.”

A mennyire jellemzők íróikra, épp oly érdekes világot vetnek magára Mikó Imrere azok a levelek is, a melyekben barátai, ismerősei, sokszor csekély sorban levő kis hivatalnokok, kurtanemesek adják tudtára, hogy valamely használható okmányt sikerült megkaparintaniok. Azt ők kedves ajándékkul nyomban a gróf számára biztosítják, lemásolják, sokszor magát az eredeti okmányt szerzik meg s küldik fel Kolozsvárra. Mikó Imre valósággal történelmi érzéket oltott be a mi falusi nemesseinkbe, hivatalnokainkba sűrű leveleivel.

Báró Apor Károly például Marosvásárhelyről (februárius 23) örömmel üsá-golja, hogy szerencsésen bevégezte Laczkó Máté krónikájának másolását; 58 ívre ment a munka, de nem sajnálja a fáradságát, „nem ártana a figyelmet reá fordítani.”

Váradai László Déváról június 3-ikán kelt levelében így ír: „Régóta nem kedveskedhetvén Excellentiádnak semmi küldeményvel, sietek csekély bészerezéseimet felküldeni.”

Természetes, hogy állandó összeköttetésben van főleg olyanokkal, a kik maguk is foglalkoznak történetírással.

Igy részletes és beható eszmecseréket

folytat történelmi kérdések felett báró Bedeus Józseffel és a beszterczei tudós Kovács Istvánnal.

Másik tárgya 1856-iki leveleinek a Vörösmarty-árvák javára indított gyűjtés. Ebben a tárgyban is szokott lelkesedéssel és gondosságával valóságos hadi terv szerint jár el s van gondja rá, hogy az ügynek Erdély minden részében hű munkásokat, támogatókat szerezzen.

A kérő levelek szétmentek Erdély minden városába és Mikó buzdítására szép összeg gyűlt össze a mi szegény s áldozatokra nehezen mozduló társalmunktól.

Méltó jutalma volt önzetlen fáradozásainak az a levél, a melyben Deák Ferencz köszönetet mond neki. De tud időt szakítani minden olyan ügy szolgálatára, melytől hazája sorsának bármilyen fellendítését várhatja. Így több levelet vált az Akadémia elnökével, titkárával és az örökösökkel az Aranka-féle gyűjteménynek az Akadémia számára való megszerzése érdekében. Gondos utánajárással az alkut mindkét fél megelégedésére megkötötte s az értékes gyűjteményt biztosítja az Akadémiának. Majd dülöre jűtván az Erdélyi Nemzeti Múzeum ügye, fölfejtje az Akadémia előtt azokat az érveket, a melyek azt parancsolják, hogy az erdélyi agitátor szerzeményeit Erdély falai őrizzék. Az Akadémia meghajol Mikó személye és érvei előtt s átengedi a becses szerzeményt az Erdélyi Nemzeti Múzeum számára, természetesen a kialakított díjért, a melyet Mikó nyomban kifizettet.

Mint az Erdélyi Gazdasági Egyesület elnöke több levélben bíztatja gazdátársait, hogy vegyenek részt a párisi kiállításon; a szilágy megyeieket, hogy ne csak szavakkal, hanem tettekkel is áldozzanak az építendő vasúttért, a melytől gazdasági fellendülésüket várhatják. A maga részéről

azonban mindennél fontosabbnak tartja a keleti vasútvonalnak Nagyváradon, Kolozsváron és Marosvásárhelyen keresztül vezetendő vonalát, a mely egész Erdély fellendítésére van hivatva.

Igen érdekes s egyúttal ma is élő, eleven igazságot rejt magában e vasút ügyében szeptember 7-én Károlyi István grófhhoz intézett terjedelmes levelének az a része, melyben Kolozsvár hanyatlásáról, nemzeti fontosságáról és fellendítésének lehetőségéről így ír:

„Sokféle különböző elemekből, nemzetiségekből megalkotott Erdély hazánkban a magyar elem egy anyagilag és szellemileg erős központját, centrális fővárosát bírta Kolozsvárban. Itt volt egy nagy erkölcsi benső kapcsolatban a magyar értelmiség, vagyonosabb értelmiség, mívelt polgárság s — habár alantosabb fokon is — a művészet, irodalom, szóval mindaz, miben az erdélyi magyar nemzetiségnek úgyszólván kezességét, jövődjének zálogát bírtuk. A részünkre mostohára változott újabb körülmények által Kolozsvár elveszté régi kormányzási székhelyi tekintetét, fényét, országos központiságát és már most ott áll, hogy ha vagyonosodhatása emez elvesztett eszközeivel versenyző új kútfőket nem talál, menthetlenül végképp alásülyed s alásülyed vele az erdélyi magyarság is. Egy ily kútfőül s ennél fogva életkérdésül tekintjük mi erdélyi magyarokul az Erdélyen átmenő és a keleti kereskedést a nyugatival *legrövidebb vonalban* egybekötő vasútat.“

Mikó Imre nem csak érezni, de látni tudó ember is volt, hivatva arra, a mely hivatást be is töltött, hogy irányt mutasson, pászmát jelöljön egy egész nemzedék munkájának.

Legfőbb gondja azonban és sűrű leveleinek legfőbb tárgya ebben az évben az Erdélyi Nemzeti Múzeum megalapításának ügye.

Mikó 1856-iki levelezésének majdnem felét azok a levelei teszik, melyeket ennek az ügynek előkészítésében és kivánt végrejuttatásában Schwartzberg Károly herczegtől, Erdély kormányzójától kezdve a legkisebbekig intéz, a kitől ez ügy sikerét kicsikarni, vagy a kiktől előmenetelét remélnie lehet.

Attól a naptól kezdve, hogy Erdély a *Kolozsvári Közlöny*ből értesült gr. Mikó fejedelmi ajándékáról, úgyszólván éjjelénappalát ez a kérdés foglalja el.

E kérdésben mindenekfelett már előzetesen bő eszmecserét folytat bizalmasabb embereivel. Kovács István Beszterczéről februárius 20-án kelt levelében írja, hogy már Kriza Jánostól értesült arról, hogy azon gondolkodik a gróf: „hogyan lehetne Kolozsvárt némi múzeumi alapot valósággal létre hozni” és ezáltal a Kemény József-féle gyűjteményt is megmenteni a nemzet számára.

Magától Kovácstól arra nézve kért véleményét, ki állítsa fel a múzeumot: a kormány-e vagy a közönség.

Kovács józan látással azt a tanácsot adja Mikónak, hogy mindenesetre a közönségre kell támaszkodni, mert a kormány bizonyára Szebenben állítaná fel.

Mikó nemcsak kérte a tanácsot, de meg is fogadta, ha jó volt. „Valóban nagyon örvendek, írja Kovácsnak válaszul februárius 27-én kelt levelében, hogy e tekintetbeni nézeteink is tökéletesen összhangzanak. Én már régen gondolkodom e tárgy felől; sokakkal beszéltem, Bécsbe, Pestre írtam iránta; a hírlapi nézeteket figyelemmel kísértem. Biztosítom Méltóságodat, hogy ez ügy előttem ez idő szerént a legfontosabbak egyike; nem szünöm meg érdekében gondolkodni s ha mit majd más vagyonosabb és jóakarató honfitársaimmal együtt jónak és lehetőknek tartunk, megtenni el nem mu-

lasztjuk; fenntartván részemről a jogot és szerencsét, hogy Méltóságodnak, mint aki már 1842-ben e kérdésben oly tárgyavatottan és hazafias buzgó indulattal felszólalott, tanácsával ezután is élhessek.”

Ezen az úton indult el tehát, úgy látszik, más bizalmas embereinek tanácsára is és csakhamar megkezdette a szervező munkát.

A rövid idő alatt elkészült alapszabálytervezettel azonban súlyos bajok voltak. Mikó hazafiságától nemcsak a bécsi minisztérium fázott, de félt tőle maga Schwartzberg kormányzó is, Bécsben semmiképpen sem haladt előre a jóváhagyás ügye. Igen helyes szimattal megérezték ott ez alapítás nemzeti jelentőségét s megérezték benne azt, a mi benne is volt: valamely friss hajnal szellőjét.

Míg tehát itthon sűrű leveleivel keresi fel Mikó az erdélyi és magyarországi társadalom jelentős és kevésbé jelentős tényezőit, főpapokat, főurakat, középneveseket, professzorokat, hivatalnokokat s őket pénzben és naturáliákban való áldozatokra serkenti a Múzeum érdekében, addig megbizottakat mozgósít Bécsben is, a kik ott megnyugtassák az akadémikuskodókat. Somlyai János nevű megbizottja azonban csak arról értesítheti, hogy az ügy igen nehezen megy. Kezdetben az anyagi alap kimutatását kívánják s mikor az megvan, kicsinyes gáncsoskodással húzák-halasztják az ügy elintézését. Végre maga megy fel Bécsbe a nyár folyamán és sikerül elosztatnia a nehézségeket. Végre-valahára aztán október 8-án kelt levelében jelentheti Somlyai, hogy az ügy dűlőre jutott és az alapszabályok szentesítés végett a király előtt vannak.

Kevés gyönyörűsegebb olvasmánnyra tudnék rámutatni, mint a minők azok a levelek, a melyeket Mikó Imre ebben az évben a Múzeum ügyében írt.

Érezzük e levelek során, hogy a körülmények és az idők lelke szerint a vállalkozás lassanként magasan kiemelkedik úgy a Mikó, mint a közönség tekintete előtt egy egyszerű társadalmi intézmény kereteiből s nagy nemzeti jelentőséget nyer, bár a névben magát a *Nemzeti* szót is kerülni kellett.

Mikó nem tartozik a kiváló stiliszták közé. Nyelve még telve van a neologizmus fesszésgéivel, mondatai inkább körülményesen és lapidárisan, semmint tömören vagy színesen fejtik ki a gondolatokat. De a mit érez, gondol és akar, azt szabatosan fejezi ki. Hanem a mi az olvasót mélyen és felejthetetlenül megilleti, az maga az ember, a ki e levelekben egész lelkét fejezte ki.

Bámulatosan gazdag invenczióval tudja megtalálni a buzdítás, a bátorítás, a serkentetés szavait, a melyekkel a renyheséget mozgásra, a kételkedési bizalomra, a mozdulatlanságot életre váltja fel. Árva, lesújtott és elhagyatott fajának forró szerelme lángol a kérő, a buzdító, az elismerő és dicsérő hazafias frázisokban, a melyek az övéinél mélyebb és őszintébb érzéseket sohasem fejeztek ki.

Érdekes és egyúttal gyönyörűség dolog megfigyelni, mint árasztja el jobban és jobban lelkének egész világát nemzetébresztő hivatásának tudata. „Szívem egyre melegebb és melegebb lett,” írja Ötvös Ágostonhoz, látván „szegény nemzetünk egykori jobb létének s talán virágzásának is magvait.”

Olykor azonban súlyos kétségek gyötrelme visszhangzik a majdnem kuriális stilussal fogalmazott mondatokból.

Deczember 5-én b. Eötvös Józsefhez intézett levelében ez a mondat van: „Oly kényes . . . a mostani időben tisztán nemzeti irányú ügyek mellett sikerrel föllépni és valami jót végrehajtani; a kormányi

igények és hazafiúi bizalmatlanság Scyllája és Charibdise közt oly nehéz az embernek a legjobb akarat és tapogatózóbb modor mellett is bizton elhajózni, hogy ha azok, kik egyformán éreznek, egymást nem gyámolítják: maholnap minden közszellem kialszik hazánkban, minden jobb erők teljes zsibbadtsági, sőt tétlenségi állapotba jutnak.” „Boldog Isten — sóhajt fel Kazinczy Gáborhoz írott levelében deczember 11-én — mint el van ez a magyar szórva, mint elszigetelve egymástól saját hazájában!”

Csüggedését azonban felváltja a jobb jövő reménysége is, ha egy-egy újabb jelét látja a fel-felvillanó áldozatkészségnek.

Több helyet találni leveleiben, a hol egyenesen a nemzet nevében beszél s köszöni meg a gyakran nem is tulságosan megerőltető hazafias áldozatokat. „Nem mint vezér, de mint közdolgaink hű nap számosa” (Dózsa Dánielhez november 8.) bárkinek kész segítségére lenni azon a téren, a melyre hazájának szeretete s nemzete iránti hő ragaszkodásától indítva állott. (Bartakovics érsekhez, deczember 29.)

Legmeghatóbbak mégis leveleinek azok a mondatai, a melyekből örömeivel együtt honfi-bánatának remegését is érezni lehet: „Valóban legszebb napjaim mostanság azok, melyeken a valódi hazaszeretetnek és nemzetiségünkhez hű ragaszkodásnak ily nemes és megható nyilatkozásait látom,” írja gr. Kornis Ferencznek és Száva Farkasnak, mert az előbbi 500, az utóbbi 100 pengő forinttal járult a Múzeum alapjához.

„Nagy örömmel, lelke teljes méltánylatával” olvassa (április 27-én) Torma Károly leveléből, hogy a Múzeum részére felajánlja gyűjteményét.

„A némileg teljesített hazafiúi kötelesség boldogító öntudatán kívül ily tettek

által látom én nagyon, de nagyon megjutalmazva hazánk s balkörülmények közé jutott nemzetiségünk érdekében csekély fáradozásaimat, a minőnek Méltóságodét kell vallanom. Fogadja e nemes, e valódi szép tettéért a létesítendő Múzeum s az elesett, de ez által tán ismét lábára állítandó erdélyi magyar értelmiség és hálás jövő kor nevében őszinte köszönetemet, fogadja jobbornak tettetés nélküli szorítását. Méltóságod nekem ma egy jó, jó napot csinált."

„Dolgozzunk is, tegyünk is édes hazámiai e szegény hazáért. Hiszen ki teszen

érette, ha mi sem? Mi élveztük a jobb időkben áldásait s hátat fordítánk-e neki nehéz napjaiban?"

Mintha Tompa Mihály ébresztő allegoriáját hallanók, a madárfiakhoz intézettel.

Méltóképpen írja augusztus 27-én kelt hódoló levelében a sepsi kálvinista részleti zsinat: „Excelentiádat az ég a jelenkorban adta, mintegy jó kedvéből, áldásul nemzetünknek, hogy álmokórunkból ébreszsen, hogy nagylelkű példaadással felépve tevékenységre, nagyra, jóra s nemesre buzdítsa a honfikebelt."

Kovács Dezső

Gróf Mikó Imre intelme fiához.

(Mikó Ádám kedves fiamhoz.)

MIDŐN te e sorokat olvasod, én már nem vagyok közöttetek, kiket oly igen szerettelek, kiknek rám még talán szükségűtök lett volna; elmentem oda, hol vannak megdicsőült őseink, hova egykor te és testvéreid, az én kedves Márim s nyájas tekintetű Annám is utánam fogtok jőni; ahhoz, kit oly régóta nem láttam, s ki rám bizonyára várakozik — édes anyádhoz, nagyatádhoz és azokhoz, kik az örök üdv részesei.

De mivel nagy időre távozom, búcsuzatlan nem mehetek el. Búcsúm hagykozás hozzátok s egy-két újjmutatás arránézve, hogyan rendeztétek elméteket, szíveteket s egész éltetők folyamát. — Míg veletek valék, naponként hallátok szavaimat, nyomról-nyomra vezetém lépteiteket, idő és körülmények szerint felvilágosítottalak az iránt, a mit tennetek kelle, a mint élni és gondolkozni hozzátok illő vala. Most egybeszorítva, általánosan, egyszerre kellett mindent tennem. Úgy van: mindent egyszerre és — utoljára, most és — soha többé!!! Szívrendítő, szavak, de igazak s nekem ki kelle mondanom, nektek pedig kétszeresen illik rá figyelmeztetek.

Olvassátok hát ismét és ismét s véssetek szívetekbe, a mit mondok. Emberileg szólva, lehetetlen, hogy valaki úgy óhajtsa javatokat, mint én, úgy kívánja nektek a legjobb tanácsokat adni, mint édes apátok. E sorok, a melyekbe szívemet, lelkemet zárom, hozzád és általad testvéreidhez vannak intézve. Legyenek azok hozzátok

való szeretetem bizonyosága, míg éltek, de szolgáljanak egyszersmind delejtől életútaitokon. Újítsátok meg koronként az én emlékemet szíveitekben, vezessenek útba, midőn eltévedtek, oktassanak, midőn tanácsban megfogyatkoztok, vigasztaljanak, ha bánatotok lesz, hevítsenek fel, midőn jóra kell buzdulnotok vagy tán sanyarú napok hideggé, kietlenné teszik előttetek az életet, mérsékeljenek, ha vágyaitok heve elragad: tekintsétek — kérlek — e sorokban mindig veletek maradó, érettek gondoskodó édes apátokat!

*

Legelső, a mit lelkedre kötök, ez: *tested épségét, erejét, szíved-lelked tisztaságát őrizd meg.* Annak ellensége a mértékletlenség, vigyázatlanság, a kis bajoknak számba nem vevés által nagyokká növesztése, túlfeszített munkásság vagy élvezés stb. *A léleknek bészennyezői:* a rossz szenvedélyek, féktelen indulatok, az erkölcsi érzetnek kihalása, bűnre való hajlandóság s több ilyenek. Ép test, erőteljes idegzet feltételezik azt, hogy a férfi rendeltetésének megfelelni tudjon; de forrása is ez minden életkellemnek; ettől függ az egészség — ez egyik legnagyobbika a földi kincseknek, ettől a szellem életrevaló munkássága, mely minden nagyságnak és valódi dicsőségnek alapja. Erőteljes férfi lehet csak ép nemzedéknek törzsöke, ilyenekkel képzelhető csak boldog családi kör, ilyen lehet családjának igazi támasza. Fájdalom, ma már sok olyakat látunk, kikben rossz nevelés vagy önbűnök elron-

tották a testet, el azzal egyszersmind a lelket is. Ezek a férfi-nevet viselik ugyan, de e férfiú erőt, mely vésszel és viharral dacolni képes, az akarat határozottságát, mely a jónak és igaznak követésében rendületlenné teszi a szív nemes hevét, valamint a gondolkodás emelkedettségét nem bírják, szóval: férfiúi alakban gyöngé asszonyok. Fáradtságos munkára, anyagi vállalatokra nem valók, mert testök puhasághoz szokott, nélkülözni nem tudnak, a legkissebb sanyaruság is lesújtja. Ha akarna is a lélek, a test megtagadja szolgálatát. Erőfeszítéssel járó szellemi munkához hiában fognak, a fel-felszökellő szellemnek szárnya szegődik. Akarnának s nem lehet, szeretnék, de nincs erejük szépet és nagyot művelni. A testben, lélekben nyomorék, nyomorékja egyszersmind az életnek is . . .

Gondosan kerülj hát, kedves fiam, minden olyast, mi akadályodra lehetne abban, hogy testi és szellemi alkatod, bensőleg azon összhangzó épséget, külnyilatkozataiban az egymásra kölcsönösen ható erő- és munkakifejtés azon nyugalmas egyensúlyát elérhesse, a mitől függ a szép, kellemteljes, sikerdús és hasznos élet.

Miveljed képességeidet. Bevégzettség és tökély állapotában nem születik senki; ahoz csak munkával s veritékkel lehet eljutni. Magán, a természetvilág ezer alakzatain és így tapasztaljuk ezt. Növény- és ásványvilág, állatok, égitestek a szüntelen fejlődés, át-meg átalakulás példáját mutatják. Millió új meg új lény alakul perczenként, érettségre jut hosszú idő alatt s késő időn s lassanként oszlik fel ismét. Az embernek is ez rendeltetése. Nem elég, hogy a természettől dúsan ki van állítva, neki magának is törekedni kell, tehetségeit szünetlen fejleszteni, öregbitni, nemesíteni. A csecsemőt egyelőre csaknem kizárólag az édes anya tartja dajkáló kezei

között, később szövetkezik az apai szeretet és gondoskodó figyelem is s társulvén maguk mellé hű nevelők segélyét: együttes vezető ápolásuk alatt nő, izmosodik és serdül lassanként teljes ifjú-létre; de midőn ezt elérte és szárnyára kelt: önmagának kötelessége, testi és lelki tehetségeit a tanulás, elmélkedés és tapasztalás útmutatása nyomán, saját erején művelni és fejleszteni. Nézd a virágot, ha gondos ápolás alól rest és hanyag kezek közé jutott, nemde elmeceveszik. A nemes oltvány szakértetlen és buzgóság nélküli birtokos felügyelése alatt nemde megcsökken s gyakran ki is szárad. E természeti képben az ember s az ő testi és lelki tehetségei túkröződnek vissza: ápolni, fejleszteni, tökéletesíteni kell azokat folyvást, különben megállapodnak, elparlagulnak, a lehető fejlettségi fokot el nem érik.

Fordítsd itt is az életre tekintetedet. Ha körülnézel, eleget látsz, kik, a mint a tanodák küszöbét elhagyták, vagy az apai fenyíték alól kinőttek: olvasást, tanulást, minden szellemi nemesb foglalkozást félbenhagyván, azonnal helyt megállottak, mivelődésök fennakadt, úgy maradtak, mint a szépen virágzott, de nem gyümölcsözőtt fa, mint kinagyolt, de csiszolatlan nemes ércz, mint egy pompásan indult, magasra felvitt, de félben maradt épület. Nem szeretném, hogy egykor tégedet ezek közé számítsanak; fájna nekem, ha te, kinek gyermekkori magadviselete, tanulásod sikere s jámbor erkölcsöd mások gáncs feletti elismerését nyerték meg s nekem annyi apai örömet okoztak, a jó'gyerek és reményteljes ifjú híréhez, mint érett ifjú és férfi, avagy csak egy zöld levelet se tudnál fűzni; azaz, ha lelked gyümölcs-termő szellemmé, egyéniséged várakozásnak megfelelő férfivá, magad egészen becsült jellemű honfivá növekedni nem lennél képes. Én szerettem benned az

engedelmes fiút, az igyekező tanulót, a jóra menendő serdülő ifjat, de a bevégzett készültségű, tettszomjas, szépért-jóért égő s erejét ilyenekben gyakorló férfira büszke lennék s megvallom: én ezt várom tőled. Csak ezt teljesítve felelsz meg benned vetett reményimnek; csak az tesz engem boldoggá, ha tudom, hogy a midőn én szemeim behunyorom, te az én szerény polgári munkásságom zsenge szálaival tőlem át és kezeidbe veszed s nálamnál netalán kedvezőbb körülmények közt, tán jobb számítással is s valószínűen nagyobb sikerrel folytatod . . . Erre azonban csak folytonos önmívelés, elmédnek komoly örömeihez és foglalkozásokhoz szoktatása, magasztos példákban gyönyörködés, a könyvek és élet okos tanulmányozása fog eljuttatni.

Mondám: hogy az *életet és könyveket tanulmányozd.*

Az élet — hidd el — a leghatalmasabb tanító, mert tényekben és eseményekben beszél, példák által int: midőn gyakran már csírájában sújtja a bűnt s koszorú és hozsánna-kiáltás közt viszi el az erény útját, kezébe adja az embernek nem egyszer földi szerencsáját vagy a távol sötétében rámutat gyászos sorsára, összevissza szövi az emberek és népek viszonyait, vagy mint bűvös Ariadne-kéz elválasztja egymástól s kijelöli egyiknek, mint a másíknak pályafutását és társadalmi szerepkörét. Hogy az elv igazságát csak kevesek vallják, hogy az oly általános tanná nem vált, mint a görög bölcsek és evangélium íróié, oka az, mert az emberek azt, mi őket közvetlenül környezi, a miben élnek, rendszeren úgy megszokják, az iránti érzékenységeiket úgy elvesztik, mintha rájuk nézve nem is léteznék és így elmélkedés (reflexio) tárgyává is ritkán teszik; egymás hibáit látják, de nem okulnak belőle, hanem csak megróják; a

szép tetteket, a hon- és emberszeretet szívemelő példáit észreveszik és olykor méltányolják, de többnyire kicsinylik, vagy éppen irigységre gerjednek; minden megvan, csak az okulás marad el; a köznyomorúságokat érzik, mert hiszen azoknak egy hajszálnyi súlya az ő vállakra is eljut, szánakoznak felette vagy zúgolódnak, de kevés igyekezik rajtuk segíteni s ismét csak egy-kettő tanul belőle; a családi dolgokba is belevegyülnek, embertársaik magánéletét fűrészlik, ítélnék, kárhoztatnak, oktatnak, de azon tanulságokat, melyeket az élet folyamának figyelmes szemmel nézése a léleknek önkénytelenül elébe tár, magokra nézve elvonni, cselekedeteiket szabályozó irányelvekké alakítani elmúlatják.

Te, fiam, ezt ne tedd. Kisérd figyelemmel az életet és dolgok menetét, jegyezd meg s tartsd jól elmédben kedves és kedvetlen változásait, ismerd fel a szépet és jót, mivel földi pályád útain találkozol, valamint azon szomorító látványokat s fájdalmasan érintő eseményeket is, melyeknek látását szintúgy ki nem kerülheted: de se magad ábrándokra ragdatni ne engedd, se meg ne unatkozzál s el ne csüggedj, hanem végy belőlök magadra nézve oktatást s találd el azon arany középszert, melyen a szív- és léleknyugalom s az emberi boldogság egyedül elérhető.

Olvasd a jó könyveket. A természettől és nevelés által nyert előnyök után, az élet és a könyvek képesítik az embert mindenre, teszik fogékonyvá szép és jó iránt, fejtik ki s gazdagítják ismeretekkel az elmét s nemesítik a szívet. A könyvek között azonban, mihelyt azon olvasmányokon átmentél, melyek szükségesek voltak arra, hogy a magyar anya- és irodalmi nyelvet alaposan megtanuld s melyekből szíved és elméd a legelső szellemi képe-

ket, bényomásokat és ismereteket meríté, legfőbbnek tartsad a görög és római remekirodalmat és forgasd jegyzetekkel világo-sított jeles kiadásait. Megismerszük az emberen, erkölcein és művein, ha az ókor íróival sokat foglalkozott, eszmevilágukban hosszason élt, szellemökkel táplálkozott. A páratlanul szép egyszerűség és eredetiség mellett, azon ő s erő, gondolati teljesség és kifejezési határozottság, melylyel azok a dolgokat, a tudományokat s azok egyes kérdéseit felfogják és tárgyalják, ma aránylag kevés írónál fellelhető — tarkább az élet, csillogóbb a műveltség, hiúbb a világ és emberek s többnyire ilyenek a szellem művei, az eszmék, az irány, sőt magok az erkölcsök is. Az ókor remekirodalmának ismerése, lángelméinek tanulmányozása azon ódon-szép és vonszó jelleget kölcsönzi az elmének és ízlésnek, mit a mai irodalmi művek ritkán. Az ókor remekirodalma bölcsője úgyszólván a tudományoknak, kútfeje az emberi ész nagyszerű munkáinak, tele kincstárral az eszméknek és ismereteknek.

Ismerkedjél meg továbbá az angol és francia irodalommal: amannak jelesbjeiben az alaposzágot és komolyságot, ezek műveiben a könnyű, szabatos és vonszó tárgyalást tevéen figyelmed tárgyává.

Végre fő-fő gonddal és előszeretettel tanulmányozd nemzeti irodalmunkat, magánál a forrásnál kezdvén s úgy jövéen le időnkig; ismerkedjél meg történetével, jelesb irodalmi férfaink műveivel és szellemi hatásával; olvasd át komoly irányú folyóiratainkat stb. De, ismétlem, csak a jelesebbekre terjedj ki; középszerű elmék művei, másodrangú regényírók és versírók olvasása nem visznek tégedet célod felé, gyakran a ráfordított időért sem elég kárpótlás. A szellem birodalma ezredéves művelésű bányához hasonlít: ki van az aknázva, felkutatva minden irányban kincs-

tartalma, benne újat felfödözni, eredetieket teremteni csak lángelmék képesek. Az ilyek aztán gondolkodnak a jelen sokszor még a jövőre helyett is; bémjárják a tudomány és képzelődés minden tartományát, kifejezést, alakot kölcsönöznek a szív és kedély legmélyebb és titkosabb érzelmeinek, annyira összeállítanak s ki-nyomoznak mindent, az eszméknek akkora bővségével árasztják el korukat, hogy a velök együtt él, sőt sok következő nemzedék is csak töredezett visszhangját adja az ő eredeti műveknek, gyöngé változatait amazok kikapott erőteljes eszméinek. Gondolj itt az angol irodalomra (Shakespeare) — a német költészetre (Schiller) és Göthe után s szavaimat igazoltaknak fogod találni. A Kisfaludyakat, Csokonait, Berzsenyit, Kölcseyt és Vörösmartyt a régiebb, Aranyt, Petőfit, Tompát az újabb dalnokok közül olvasd, mert ezek egyaránt vannak ihletve a lant és nemzetiség nem-tőjtől: nem csak éledeletet adnak, áthevítnek, most magas és szép eszmék szárnyain hordoznak, majd mély érzelmek árján visznek ringatva, felzaklatva és újra megnyugtatva, hanem egyszersmind megtanítanak azon hazaszeretetre, melyet csak nemzeti költőkből tanulhatni. Szóval ezek költők, ezeket olvasd. Kiválóan szeresd azonban a tudományos és történelmi műveket; amazok lelkednek adnak komoly irányt, ismereteid és felfogásod láthatárát szélesítik, ezek a haza és nemzet multjával ismertetnek meg, melyből lett a jelen s fejlík ki a jövő . . .

Arról, mit olvastál, gondolkozz minél többet; nagy elmék művénel jegyzéssel is segíts emlékezeteden, de ne csak szót írsz, ne egyes gondolatokat: magát az író szellemét, a tárgyalt kérdések lelkét tedő papírra, zárd tárczád lapjai közé s ezt ne hagy el magadtól.

Általános tudásra ne törekedjél. Ezt

gyarló emberi agy nem bírja meg, inkább szakműveltségre jutás legyen tanulásod célja. Válaszd ki azon tudományágot, melyhez hajlamod van, szerezd meg legelőbb is az ókor irodalmából — mert ez a forrás — azután a ma élő művelt nemzetek nagy íróitól az idevágó műveket, tedd melléjük hazai íróinkat s tanulmányozd együtt, meríts az ismeretek e gazdag forrásából sokat, minél többet, minél alaposabban. De okvetetlen hass fel a kútfőig, tisztán és eredetiségében csak itt láthatod azt, csak itt találsz igazi szellemi táplálékot, a halhatlanság kristályitalát csak e kútfőből ihatod.

Midőn szíved és elméd így ki van mívelve, midőn egyéniséged a férfiúi képzettség e nem köznapi vonalán áll, további útmutatásnak szinte szüksége sem látszik: bizton vezet téged e szellemi iránytű az élet ösvényén, megmondja miket tégy és kerüld, megmondja, miket szeress és távoztass, szóval beléleted erkölcsi irányát kijelöli. Menj nyugodtan, bátor szívvel s hívő lélekkel földi pályádon, de ne hidd, mintha egymagad elég volnál magadnak, sőt légy áthatva ama gondolattól, hogy az ember magára hagyatva nem is állhat fenn; vesd meg jókor annak alapját, hogy majd, mint férfi, a munkásság és küzdés korszakában egyedül ne maradj. Azért adta a természet nekünk a szülőket, testvéreket, azért teszi oly érczkeménynyé, gyakran sírig tartóvá a gyermekkori barátságok kötelékeit és emlékeit. . . . Értsd meg a természet ez újjmutatását: szeresd testvéreidet, vérrokonodat, barátodat. Oly erős és benső viszony semmi nem lehet, mint a minőket a természet szó vagy lelki rokonszenv szül. Az ugyanazon vérből származás amazok, az egyértelműség ezek között természetessé teszi a hajlamok, érdekek, életcélok egyezését vagy egyeztetettségét, következésképp a teljes lelki

visszhang lehetőségét is. Légy hozzájuk hűséggel, mert csak úgy várhatsz te is hasonlót ő tőlök; ragaszkodásodat hozzájuk tettel bizonyítsd be, szolgálj nekik szívesen, hogy ők is hasonlóra buzduljanak irányodban. Véreinket és barátinkat támaszúl adta az ég mellénk, hogy az élet küzdelmei alatt le ne roskadjunk: ők a mi természetes szövetségeseink, kiknek segélyével megküzdhetünk azon bajokkal, melyek minden emberéltre olykor ráméretnek s egyedül sehogy le nem győzhetőek. Ha örömed és fájdalomad van, közöld velök, így kétszeresen érzed az elsőt, csak félig az utolsót; ha veszélytől tartasz, hívd őket segítségül; ha jót akarsz kivinni, fordulj legelsőbben hozzájuk, nekik szent tisztók téged gyámolítani. Magára hagyatva, olyan az ember, mint a bérczek magánosan álló tölgyei, melyeket vihar és villám minden perczen ledöntéssel fenyeget; olyan, mint a pusztán hagyott ház, melyen az elhagyatottság gyászos képe ül, melynek ajtain, ablakain élő bánatkint süvölt a bánat szele. Egyedül állva lehetetlen a jót nagyobb mérvben eszközölni, nehezebb a rosszat kikerülni, terhesebb, unalmasabb élni.

Fűzd hát magadhoz szeretettel testvéreidet, kik veled egy szív alól származtak, ajtód előttök soha zárva ne legyen, légy kész velök falatodat is megosztani; ha árván maradnak, védjed ügyöket, ha özvegyekké lesznek, te légy gyámoluk, ha szükségét látják, enyhíts rajta; ha részvétedet kérik, ne tagadd meg. . . . Szerezz azonban magadnak egy-két igaz barátot, ne légy soha azok hiával, de szerfelett ne is bővölködj bennök: kinek igen sok a barátja, rendszerént kevés őszinte jó embere van. . . . Emlékezzél meg ama király tettére, ki gyermekeit halála óráján ágya elébe hivatván, vég hagyományúl egybekötött csomó vesszőt adott nekik át s

azt mondá nekik: „Ha egyesek lesztek, mint e vessző-csomó, meg fogtok maradni mindnyájan épen, sértetlenül, egynek sem lesz az életben romlása; ellenben, ha meghasonlatok, legyőznek, szét-szórnak benneteket, mint a felbontott csomó egyes vessző-szálaít.” É tett emlékéit újítsd meg gyakran elmédben s ez megújítandja testvéreid és barátaid iránt való rokonszenvedet s szeretetedet szívedben . . .

E viszonykapcsolatba tartozik még egy más viszony is, mi iránti nézeteimet e helyen legalkalmasabban közölhetem veled. Te ugyan még most gyermek vagy, de közel az idő, midőn érett ifjúvá léssz és szíved szeretetre nyílik. Ne fojtsd el e szent gerjedelmet; Isten oltotta azt belénk, hogy szeressük önmagunkat, mieinket, Őtet a Mindenhatót, a hazát, közügyet és igazságot! Ennél boldogítóbb szenvedély a kebelben nem lakik. El ne fojtsd azt, de el se pazarold, sőt adj neki hozzád méltó tárgyat; szeresd most a játékot és könyveket, testvéreidet és játszópajtásidat, majd a poezist és hölgyeket — de minél előbb csak egyet — ki hozzád és viszonyidhoz illik, kinek érzelmeivel és nézetkörével érzelmeid és nézetköröd összhangzásban van. Vedd nőül; ezzel a társaság irányában köteles vagy, hazádnak és nemzedetnek tartozol, most inkább, mint valaha; szeresd híven, vezessed és boldogítsad egyedül egyetlenedet. Ha gyermekekkel áld meg az ég, köszönd meg s neveld gondosan jó emberekké. Ezzel is erősebb s tiszteltebb léssz a társaságban. Mint a fát a gyökérzet, úgy köti az embert a hon földéhez a gyermek. Már akkor nem állasz egyedül, lombbal vagy borítva, gyümölcs-csel rakva, mint nemes élőfa: testvéreid, barátid vannak, nőd és gyermekeid környeznek, családot képezel, melyért élned kell, melynek te feje, gyámola s boldog-

ságáért felelettel tartozó vagy — — földi *hivatásod félig teljesítve van!* Mint egy kis táborsereg, úgy vagytok együtt az élet küzdő mezején, együvé és összetartatok, szeretitek, véditek egymást: ne féljete, a vész el nem borít, a földi bajok alá nem görbesztenek.

*

Földi hivatásod másik felét teszik: a vallás, hon, nemzet, köz- és erkölcsi érdekek, embertársaid iránti köteleességeid.

A vallás és hit dolgaiban légy buzgó, kerüld az álmíveltek közönyösségét. Az igaz vallásosság szerintem nem vakbuzgóság, nem is szükségképpen értelmi sötétség, sőt ellenkezőleg a szívnek legbensőbb és magasztosabb érzelme, mely származik az elmének azon minden földieken felül-emelkedéséből, midőn az ember a világ titokteljes és csodás alkotásából annak Alkotójára gondol s a teremtvények hosszú során végig menve, a képzelődés és eszmék végetlen tartományain áthalatva, utoljára az okok okára, az első láncszemre, a Mindenható Istenre megy vissza s rajta és művei bámulatában megpihen, megalázdodik, tiszteletre gerjed. Az így származott vallásos érzelemnek adj helyet szívedben, legyen elméd mindig hajlandó befogadására. Szilárdul ragaszkodj a hitformákhoz is, melyekben növekedtél, melyekben apáid és anyáid vallásos meggyőződéseiket az emberek előtt nyilvánították. Ez egyik, a minek szem elől nem tévesztésére a lehető legbuzgóbban kérlek . . . A vallás — hidd el — oly szükséges a társadalomban, mint a törvény. A vallás mennyei ihletése képes egyedül fékezni a tömeget nyers szenvedélyei kitöréseiben, ez szerez hódolatot a nép szívében az igazság, jog és erkölcsi elvek iránt. Légy hát kegyelettel hozzá. De légy türelemmel a különböző vallásfelekezetek iránt. Előttém nevetségesebb, sőt rútabb valami nincs, mint valakit hit-

beli meggyőződésért nézni keresztül. Ki mondja meg láthatatlan s észszel is utólérhetlen dolgokban, melyik helyesebb vélemény? Senki. Tudja-e a neheztelő, hogy részén van az igazság? Sejtí, de bizonynyal nem tudhatja. E két felelet után én kárhoytatásra jogot, neheztelésre okot nem látok.

Szeresd a hazát. Ez az első polgári kötelesség, azért, mivel földén születél, földé táplál s porod egykor porai közt fog pihenni. Ennyire a természet útmutatása is megtaní. A fa azon földet védi árnyával, azt kövéríti leveleivel, a mely életét adta. A fű és virág annak a völgynek illatoz, a melyben felnőt s a melynek felszállott gőze híves harmattal hintezi. Az embernek szintén ez természeti kötelessége. De e tartozás sokszorosan kötelezővé válik, ha a társadalmi lét szempontjából nézzük. A hon — jó polgár szemében — magas és dicső fogalmaknak: szeretetünk és kötelességeink legszentebb s kedvesebb tárgyainak összessége: szülők, magzatok, rokonok és barátok egyfelől, régi erkölcsök, öszokások, nemzeti intézmények másfelől, mult történetek, jelen bajok s jövő kilátások harmadik felől; a kiket szeretünk, a mikért küzdöttünk, a mikben remélve viseljük sorsunk keresztjeit — mindezeket kifejezi e szó: haza; mindenkinek öröm- és fájérzését, jó és rossz oldalait, reményét és csalódásait, a közöttök lefolyt vidám és kedvetlen élményeinket összesen és általában jelképezi, magában foglalja e szó: hazaszeretet. A legkedvesebb viszonyok száz meg száz sima-finom szálával szövö öszsze és be az embert a haza, ezer meg ezer édes és boldogító érzeményeknek forrását nyitja fel fogékony szívben a hazaszeretet. Tiszteljed e viszonyokat. Ezt tőled a hon kétszerte inkább megvárhatja mint sok más: mert a sors tisztességes birtokot hagyja

örökölnöd, mert őseid közül nem egy, életének egész folyamával tanusított hazája iránt buzgó szeretetet s mert én is úgy kívánék járni előtted, hogy tetteimben botránkozásra okot ne találj. Sőt e nemzedéknek — nektek — jobban kell szeretnetek, mint bármely előttetek élőknek kellett ezelőtt. Tudod te jól, mily nagy csapás érte csak imint e hazát. Azon végzetes romlástól, melynek folytán patakkal omlott nemzetünk vére, bé lön iszapolva a nemzeti és polgári élet virágos mezeje s csak egy-egy villámütött közintézményi rom maradt fenn fájdalom-édes emlékü multunkból a jelen számára; ama romlásból — mondom — e hon sebekkel rakva menekült, ezeket gyógyítani, nagy veszteségeket szenvedett, ezeket kárpótolni — árvákkal, özvegyekkel lön tele — ezek könnyeit letörteni, az eltemetett multért kárpótlásul jobb jövőnek rakni le alapjait, a haza szeretetét és szolgálatát, újjaszületésének hitét és reményét csepegtetni a szívekbe, most inkább kötelesség, mint volt valaha . . . Nem tudom, mint köthetném hathatóságban szívedre azt, a miről szólok; szó nem elég annak kifejezésére: miképpen óhajtom én, hogy te a hazát szeressed: tettekre kell mutatnom, nézz a Hunyadiak és Zrínyiek, a Széchenyiek és Batthyányak tetteire, nagy és hű áldozataira. Nézz e dicsőkre! Lásd, mint élének ők a honnak s mint halának meg a honért! Nézd a Bocskaiakat, Bethlenekeket: hányszor vívtak élet-halál harcot a nemzet és hit szabadságáért! Gondolj azon lelkes önfeláldozó írókra! Kazinczy és Benkő, Körösi és Reguly s hasonló társaik lebegnek lelkeim előtt, kik gyertyájok mellett, vagy idegen föld hideg éghajlata alatt, a hazai tudományosság tovább vitelésében fáradozva hervadtak s hervadnak el, mint virág, melynek életnedve kiaszott, mint elfogyó mécs, mint kiégett csillag. Gon-

dolj az ő szenvedéseikre és koszorúkra s tanul meg a hazát mindenen felett szeretni . . . De hazaszereteted ne legyen üres szó; legyenek tettek, ne olyan, mi csak ajkan lebeg, hanem olyan, a mely benn a szív fenekén lakik; nyilatkozzék abban, hogy javát, a hol rá alkalom nyílik, szíved s lelked egész erejével előmozdítsd, közérdekeit védjed, nevét s becsületét tiszteljed s tiszteltesd; azon kívül, idegen földön lakva vagytonodat el ne éljed; utazál ismeretgyűjtés végett, de édes hazád határán kívül — hol csak jövevény és vendég vagy — soha ne lakjál; lakjál véreid között, hol úr vagy és törvényes szülött. A hazának mindazok karjára, eszére és vagyónára szüksége van, kiknek ő adott életet és életmódot.

Légy hű nemzetiségedhez. Ezt csaknem fölösleges is részleteznem, mert a magyarnak vérében van annak szeretete s azon keveseknek, kikben nem úgy látjuk, vagy elméjük van rossz úton, vagy vérüket rontotta meg külföld vagy a nevelés. E fajrokonsági hűséget korunkban annyira kifejlődve látjuk minden népeknél, hogy kivételt nem is találhatni. Eddig csak névről ismert néptörédekeknél is annyira felébredt a nemzetiség szelleme, hogy jogait egyre sürgeti, önállóságot keres, elismertetését követeli. A mint régebben az európai mozgalmaknak jelszava a vallás, később a szabadság volt: úgy vala az imént lefolytaknak a nemzetiség. S ha már kisebb népcsaládok, melyek sem a bennök rejlő erkölcsi erő, sem anyagi módjok, sem ősi emlékekre nézve velünk nem versenyezhetnek, nemzetiségök természeti jogosultságát politikailag elismertetni törekednek: mennyivel inkább kötelességünk nekünk a magunkét ősrégi jogaiban megőrizni! Erre minket a legszentebb érdekek ösztönöznek.

A nemzetiség legfőbb ismertető jegye

a nyelv. Ez azon alak, melyben a nemzeti szellem a legtermészetesebben s egészen eredeti sajátosságai és mivolta szerint nyilatkozhatik. Beszélhet valaki szépen és hibátlanul idegen nyelven, írhat is azon érdekes dolgokat, de a bensőjében élő érzést a maga teljében és tisztasága szerint, a gondolatot finomabb árnyalataiig, úgy, mint anyanyelvén, ki nem fejezheti. Sokszor el volt már mondva, de nem árt azt még többször ismételni, hogy „*nyelvében él a nemzet.*” Én azért édes anyai nyelvünknek elhanyagolását, csere tárgyává súlyosztását egyenesen nemzetünk elleni bűnnek tartom.

Te, fiam, ezt ne tedd; innen származó vád ne nyomja lelkiismeretedet, ne az én emlékemet. Tökéletesítsd magadat az idegen élő nyelvekben — az ókoriakról fennebb már megértetted akaratomat; tudd azokon gondolatodat jól, folyólag és ha lehet szépen kifejezni, olvass és gyűjts ismereteket: e nyelvismeret arra nézve, minő műveltségi fokon állasz, már eleve jó véleményt támaszt az emberekben. Különb is, bár leghelyesebb nézeteidet, polgári állásod tekintélyét s személyes befolyásodat a társadalomban csak így érvényesítheted. Dologismerettel s talentummal bírni s a nyelv nem bírása miatt szavainknak és védveinknek nyomatókot szerezni nem tudni, nagy kár s egyszers mind a legkellemetlenebb érzés. Tanulj tehát — ismétlem — idegen nyelveket, de édesen hangzó anyai nyelvedet mindennek fölébe helyezd. Ez ősapáid nyelve, ezen szólottak ők az ősz hajdankorban, ez az összes magyar nép beszéd- és irodalmi nyelve, ezen szólaltál meg te, mint gyermek először, ezen szólok én e sorokban most hozzád utolszor, ezen búcsuzott el tőletek édes anyátok is . . . E nyelvet beszéld, ennek tekintélyét védjed, terjedését eszközöld, ezt szállítsd át egykor

utódaidra, mint szent hagyományt s tied-hez hasonló kegyelet tárgyát, ennek irodalmát gyámolítsd és míveld, íróit segítsd és tiszteld. Erre legyen szemed, figyelmed és gondoskodásod különösen függesztve.

Van a nemzeti hűségérzetnek a világpolgárság eszméjében egy veszélyes ellentéte. Ez egy látszólag szép, de alkalmazásában fonák, sőt teljesen üres gondolat. Világpolgárrá lehet valaki, ha olyakat gondol ki és mível, miknek az egész emberiségre, az emberi szellem egész birodalmára kihat üdvös következése. Azért élek e kifejezéssel, mert az összes természeti világra eddigelő még egy emberi tett, egy eszme sem hatott ki — nem a keresztyén vallás, nem a polgárisodás, nem a szabadság stb. Sem a keresztyén, sem a polgárisult, sem a szabad népek többsége nem a világ. De fogalmazásában is hibás az. Polgárság szükségképpen kötelelességeket tesz fel. Ugyan mik azok, a miket világpolgársági kötelelességeknek lehetne nevezni? Az egész világot szeretni? Nagy tárgy a parányi emberi szívnek. Tenni, élni érte? Kevés halandónak adatott az ég e különös ajándéka, e ritka földi szerencse. — Minden nemzet iránt egyenlő rokonszenvvel lenni? Ez lehetlen különben, mint egyedül e tétel ellentétélenek alkalmazása által: ha t. i. valódi rokonszenvvel egyik iránt sem viseltetünk. Nem, a világpolgárság tisztos köpenye alatt nem más rejlik, mint az egy akol és egy pásztor mindent egybeolvasztó, de a nemzetiséget feloszlató eszméje, mely nem egyébért lön divatba hozva, mint hogy a csillogó *világ* szó vakító ragyogásával árnyékba borítsa a *haza* szerény nevét s hogy az emberiség magas fogalma előtt alázzák meg magukat azok az együgyű és jámbor szívek, melyek csak egy kis népcsalád, egy nemzet szeretetére képesek.

Óvlak tégedet, fiam, az atyai szeretet féltékeny aggodalmával e téveszme elfogadásától. Ne engedd magad e szédítő magaslatra csábítatni. Hidd el nekem: a világpolgároknak vagy nincs hazájok, vagy lelkök elfásultában nem érzik a vérrokonság mély és szent ösztönét, vagy pedig nem bírnak tiszta fogalommal a haza mivolta iránt. Ők ábrándok által ragadtatnak ismeretlen tartományok felé. Te ily fenhéjázó ne légy. Szeresd az emberiséget, annak hozzád legközelebb álló s veled egyvérű- és célú családjában: tennemzedben. Légy világpolgár úgy, hogy a nagy világnak azon kis polgárzata iránt, mely a te hazádfiait foglalja be s téged is magáéi közé számít, légy hű, tevékeny, áldozatra kész. Én azt, hogy minden apró emberke szünetlen az emberiség ügyével bajlalkodjék s a világ ügyeinek intézésére hivatottnak vélje magát, hiú ábrándnak, sőt valóban nevetségesnek tartom. Te, fiam, mérj minél szűkebb kört honfiúi és emberi munkásságodnak, de azt aztán töltsd bé egészen, töltsd bé emberül. Ez, a mit igen-igen lelkedre kötök.

A nyelv és irodalom mellett a nemzetiség künyilatkozásai: a nemzeti intézmények, művészet, ruha, táncz, hagyományok, erkölcsök, szokások. Ezek együtt fejezik ki valamely nép jellemét, ezek különböztetik meg egymástól a különböző nemzeteket, ezek adják legbiztosabb mérvét azok felfogási eredetiségének s alkotási erejének. Csak önállásra méltó, értelmes és jóra való nemzet képes családi és polgári viszonyait, társadalmi és állam-életét, nyelvét, öltözetét stb. úgy rendezni el, oly intézményeket állítani, oly szokások s erkölcsök alapjait vetni meg, melyek az azt alkotó szellem eredetiségét nyilván mutassák s melyek a benső nemzeti érzület és gondolatvilág természetes és hű kifejezései. A mieinkről ezt bízvást elmond-

hatni. Nyelvünk, zenénk, tánczunk, szokásaink majdnem mind eredetiek és annyi szépséggel bírnak, hogy bármely nemzetéi mellett megállhatnak. Polgári intézményeinkben voltak kölcsönzések, de azokat is a nemzet szellemé tökéletesen hozzánk idomította. Magyar intézmények voltak azok a szó való értelmében. Azért én — bár mint siet az idő, segítve a viszonyok által is elmosni s az egyformaság örvényébe meríteni nemzeti sajtáságainkat — ezek hű megőrzését lelkedre kötöm. Tedd te is ezt — ha ád Isten — maradékkal s a többit bízd az emberekénél magasb hatalmakra. Naponként kevesebb lesz ugyan — előre láthatni — az így gondolkodók száma, ez téged el ne csüggeszsen, se meg ne félemlítsen. Menj az elődbe vett úton. Az egyszer megismert jót cselekedni mindig kötelesség s a kötelesség teljesítése minden időkbén és viszonyok közt becsületére válik a férfinak.

Légy fogékony a köz- és erkölcsi érdekek iránt. A mai kor bálványa ugyan az anyag, gazdagságra és hatalomra vágyik az emberek nagyobb része; az erkölcs, az erény és szeplőtlen jellem tisztelete naponként apad. Azonban vannak most is és lesznek minden időben férfiak, kik ama nagy érdekek mellett lelkesülvén, védelmökre kelnek s elnyomatni nem engedik. Óhajtom: hogy tégedet egykor tetteidnél fogva ez utolsók közé sorozzanak. Az emberiségnek szintúgy mint egyes nemzeteknek jogában áll, sőt mély és kiirtatlan ösztönöken alapuló hajlama és kötelessége a folytonos művelődés, szüntelen gyarapodó jólét és lelki szükségeinek megfelelő polgári szabadság. Ebben őket segíteni, oktatni, vezetni, az előgördülő akadályokat elhárítani minden arra képes embernek kötelessége. A jogot az erő, az igazat a hamisság, az egyenességet és férfias nyíltságot az álnok tekervényesség,

a tudományt a tudatlanság, a szépet a rút, a jót a gonosz üldözheti, sanyargathatja, de egészen soha el nem nyomandja. Mint a vulkánok lappangó tüze, mint a sziklák keblében rejtelkedő forrásvíz, úgy tör ki a jó és szép előbb-utóbb bármily megromlott társadalom iszaprétegei közül is. Kivívja értékét s fényét. Igen, a jó ügynek elismertetését, az életrevaló eszmének létjogát ki kell küzdenie. A jóban való hit s mindig jobbnak remélése az emberi léleknek egyik legerősb támoszlópa. Ezek óvják meg kétségbeeséstől, ezek erősítik meg az erény ösvényén. Az erkölcs, tudás és hazafiság, hűség, hála és önfeláldozás, kegyelet, részvét és jó cselekedet, igazság, jog és szabadság azon erkölcsi elvek és érdekek, melyek iránt való ragaszkodás és hódolat az emberek kebléből soha ki nem hal.

Zárd te is szivedbe ezeket, ne légy közönyös irántuk, ne szólj megvetéssel felőlük, ismerd el az emberiség művelődésére és boldogságára való nagy befolyásukat, igyekezz arra, hogy az emberiség s közelebbről nemzetünk a te munkásságod által is előbb menjen a tökély és jólét útján, hogy a szellem jogai és tekintete védve, az erkölcsi érdekek az anyag elnyomásától a lehetőségig óva legyenek.

Azonban a közérdekről se feledkezzél meg, maradjon hely szivedben mindig azok számára is. Magán ügyeidnek szenteld erőd s figyelmed nagyobb részét, ez szoros kötelesség, mert-családod és házad becsületéért, tied boldogságáért Isten és ember előtt felelős te vagy. De a közjó, országos és nemzeti intézetek, közvállalatok, egyesületek iránt sem szabad részvétlennek lenned. Hallgasd meg segélyre hívó szózatjaikat s tégy értök is a mit lehet, mert ezek a hazáért vannak, mely maga nem szólhat, a nemzetért, melynek ügyét mindenha a lelkesebbek és jók vették fel és

ápolták; ezek oly jónak eszközlése végett vannak, mely mindnyájunkra, az egyetemre háramlik. Minél önzőbb kezd lenni a sokaság, te annál önmegtagadóbb légy, annál több közszelleműséget tanúsíts, minél kevesebben vannak hazádfiai közt, kik az egyetem javáért tenni készek, te annál szívesb önkéntességgel vidd meg áldozatodat. Így tettek minden időben a legszebb lelkek, ilyenkor formálódtak a társaságokban a legnagyobb jellemek. Érdeketlen soha ne légy, a szűkkeblűséget vedd meg, *éned* bálványimádásától fordulj el.

Ha idővel férfivá lépsz s hazád fiai bizalmukkal tisztelnek meg, kölelességeket ruházván rád egy vagy más ügyben: erőddel s az idővel jól számot vess és úgy és olyat vállalj el, minek embere lehetsz. Egyesületeknél s közvállalatoknál szintűgy, mint a politikában, egyedül a siker határozza el azok czélszerű voltát, valamint a vezetők képességét is. A közönség az akadályokat ritkán ismeri, azokra nem igen gondol, neki eredmény kell minden áron; s ha ő az eszközöket megadta és sikert még sem lát, kérlelhetetlenül pálczát tör azok felett, kik a dolog kivitelével akarva nem akarva meg voltak bízva, nem a felett, a kitől annak kivihetése utoljára is függött. Itt — ez egy helyen — megengedhetőnek vélem az ön példámra hivatkozást. Én is igyekeztem némi jót tenni; a miket — parányiságokat — saját hajlamimnál fogva kezdettem s létesítésök az én jóakaratom, tehetségem és hatásom körén belől állott, kivitem. De oly dolgokhoz is kellett nyulnom, melyekbe csak kényszerülve mentem belé, mert vittek a körülmények, más honfitársaim visszavonulása s ügyszeretetem. Nem értünk mindenben kívánt czélt, kívülünk fekvő okok miatt, vagy a viszonyok által máshova sodortattunk, mint a hova menni szándékunk volt — és bár a

bélátóbbak előtt igazolva voltunk, találkoztak mégis, kik érzékenyen vádoltak. Nekem nem fáj, mert el voltam rá készülve s lelkiismeretem megnyugtatótt. Azonban te és a kikkel tán együtt fogtok működni, tanuljatok a mi példánkon. Vegyetek részt a közdolgokban, de magatokat el ne bizzátok és másokat ne biztassatok. Ábrándok és felcsigázott várakozás jóra nem visznek. Felsőbb hatóságoktól függő dolgokban óvatosak legyetek a remélésben és remény-ébresztésben. A politikai út a legcsiklándósabb s egyesületi úton eszközölni azt, a mit törvényhozásnak kellene, terhes feladat... De azért a hon ügyeitől el ne hűlj, visszahúzó ne légy, minden jó czélnek nyújtsd segítőleg kezedet, sőt válladat is, de magadra valamely kényes kérdés átvitele felelősségét megfontolva vedd — ez, ha jól üt ki, nagy benső öröm, de ha nem, akkor jó honfinak a legnagyobb lelki gyötrem!

Továbbá arra, hogy bármi jót tehess, szükség, hogy kevés vagyonedat gondosan megtakarítsd és észszerű gazdaságvitel s okos költés által gyarapítsd és megkíméld. Önként foly s a tapasztalás is mutatja, hogy az a hazafiság sikeresebb, az az ész hat nagyobb mérvűleg a közügyekre, mely saját vagyon által van gyámolítva. Ez tehát nem csak azon tekintetben fontos, mint a jónak eszköze, hanem mint a személyes és véleményi tekintély s befolyás érvényének egyik főbb feltétele. A vagyon képesít arra, hogy anyagi gondoktól le ne em bilincselve, egyedül kedvencz tárgyadra függeszd figyelmedet. Fontold meg ezeket jól s a mit apáidtól örököltél, őrizd meg gondosan és szaporítsad; ne feledd: a vagyon jó kezekben lehet minden szépnek és jónak eszköze, a szegénység ellenben s kivált az elszegényedés az erénynek s gyakran a legszebb jellemnek is temetője.

Szeresd embertársaidat s bizzál bennök. De ilyeknek ne csak osztályosidat tartsd; a kisebb sorsúak is emberek, még pedig a te embertársaid; sok képen szolgálnak neked, tehát becsülésedre méltán számot tarthatnak. Kerüld azokat, kik a régi osztályszellemet folyvást fenntartani s veszélyes parázstüzét még most is szitogatni törekednek. Ennek ideje lejárt; helyébe a közszellem lépett, mi azt teszi: hogy a rokonérzésűek és gondolkozásúak — éljenek bármely zugában a világnak, tartozzanak a társaság bármely rétegéhez — egymás becsülését kiérdekelhetik. Ne nézz le senkit, mert ezzel jogot adsz a feletted állóknak veled hasonlót tenni, különben is az dölyfösség jele; ne vess meg senkit, erre nyilván nincs jogod s ki ezt teszi, miveletlenségét árulja el; ne gyűlölködjél, ne tarts haragot, ez bosszuálló, nemtelen természetre mutat s rossz lelket árul el; tégy jól, a kikkel tehetsz, ez emberi kötelesség; bocsáss meg azoknak, kik ellened vétnek, ez keresztényi tartozás. Ha minden kívánságot nem teljesíthetsz is, azt teheted, hogy kímélve, sértés nélkül tagadd meg, kihallgatván a részvétedért esdők panaszát, elmondván a nem tehetés okát. Így, ha nem gyógyítál sebeiken, nem is rontottál. Ha te nemesen bánasz embertársaiddal, remélheted, hogy ők sem fognak rosszat kívánni neked; ha te kímélsz másokat, ők is kerülni fogják azt, mivel neked károdra vagy keserűségedre lehetnének. S ha mégis előfordulna ez, nyugtasson meg a tudat, hogy meg nem érdemletted, nem érdemlett keresztet mindig némi önérzettel visel a nemes lélek.

Bizzál az emberekben. Ez nem azt teszi, hogy vakon higgy szavaiknak s kivált mindenkiének. Ez könnyenhívőség s legtöbbnyire káros. Én erre nem kívánlak rábírní; de azt sem mondom, hogy min-

den embert rossznak higgy, senkiben ne bizzál, mindenki szavában s becsületében kételkedjél. Azért, mert szíved és lelked természetes jó indulatában inkább a jót, mint a rosszat szereted embertársaiddról feltenni: nem következik, hogy szavaik fátyolán átlátni ne kívánj, hogy jól meg ne fontold szándékukat, sőt életök folyamára is figyelemmel ne légy, mielőtt teljes bizodalmodat adád nekik. A ki senkiben nem bíz, nincs joga mások bizalmára. A ki minden embert eredetileg és természeténél fogva rossznak tart, az vagy maga romlott, vagy életében csak rosszakkal érintkezett. A közép út az arany, te ezen járj.

Végre, *a kegyeletek iránt légy tisztellel s tiszteltesd körödben is másokkal.* Nem részletezem ezeket, bé vannak már

Gróf Mikó Ádám

is a te ifjú szívedbe oltva; virágot is hoztak s én kérem a Gondviselést, hogy nemes gyümölcseiket óvja meg valamely erkölcsi féreg pusztításától úgy, mint az idők kórjányától. De egyet, édes anyád emlékét lelkedre kötöm neked és általad Márimnak

Gróf Mikó Imre és családja

és Annámnak is. Önfeláldozóbb, nemesebb érzésű nő, szeretőbb édesanya nem lehetett, mint volt ő. Ő úgy szeretett titeket, úgy ragaszkodott hozzátok, oly büszke s boldog volt bennetek, oly szent megadással tűrte gondjait, fájdalmait, élt és fáradott érettetek, hogy a gyermeki hálás emlékezés áldozattételét, e drága kegyeletet, tőletek kiérdemelte. Nézzetek anyagi szelid képére: minő szeretettel néz le most is reátok, mintha boldogságkönnyben úsznának szemei, mintha keblére ölelni óhajtának karjai. Te, fiam, e képre tisztelet nélkül soha ne nézz s hogy testvéreid is ezt tegyék, oktassad őket. Értess meg velök, hogy úgy járjanak, keljenek benn a házban, úgy viseljék magukat künn az életben, hogy édes anyjok szemei nézik őket, vidámmá derül arcza, ha ők jók lesznek,

elkomorúl és megdorgálja, ha rosszat mivelnek.

*

És most, Isten veled, kedves fiam! Isten veletek Mári, Anna édes gyermekeim! Elmondtam, a mi szívemen feküdt. Vegyétek annak minél több hasznát. Ki tudja, lesz-e valakitek, ki oly egyenesen, javatokat úgy óhajtva mondja meg nektek, a hogy az életben forogjatok? Utolsó szavam hozzátok: Szeressétek egymást, legyetek áldottak, éljete boldogul. Az én életnapom lehuny az örökre háborítatlan csendházába, a titek most emelkedik déli pontja felé: legyen hosszas és szép ragyogása. Isten veletek! Még látjuk egymást. Ez a hit szava s nekem jól esik ezzel válnom el tőletek . . . A viszontlátásig Isten veletek.

Gróf Mikó Imre

HIDVEGI GRÓF MIKÓ IMRÉNEK.

Kolozsvárt, apríl 6. 1856

Ki vagy te, esendes vérmérsékletű,
Anyagba zárt, de mégis nyílsebes
Szellem, ki zajt nem űtsz, csak áldozol,
Csak dolgozol hazánk dicstemplomán?

Talán egünknek egy új napja vagy,
Új rendszerünknek Istentől adott,
Melynek, hogy lássunk, kell ragyognia?
Mert hogy lezügtak véres napjaink,
Azóta lelked, tiszta fényedet
Bámulva látjuk mindig s mindenütt
Hol szópre, jóra nincs még törve ut?

Vagy épp' az Urnak vagy vérangyala,
— Ki volt őskorban Juda védletén —
Leküldve, hogy kiirtsad egymagad
E rég kinolt hon ellenségeit?
Lehet! Lehet! . . . Mert lépted ildomos,
Szablyád az ész, a láthatatlan és
Sebes szökésű mint villamfolyam,
Legyen! Legyen! . . . Mert tönkre jut hazánk,
S bús romjain majd ősök lelke sir!
Ah mert e honnak szörnyek elleni! . . .
Ismerned őket kell, . . . te ismered! . . .

Fő-fő vezérek: a pártoskodás,
E régi ördög! . . . Edzett hősei:
Ábrándozás, és bús lesekedés
Szikár remények és sok volt után;
Az elfogultság, önzés, gyávaság,
Fukarság ott, hoi kér a szent hazát,
Bevárva míg . . . míg . . . koldulásra kél. —
Szajaskodás és némaság a hol
Sükertelen; a vak gyanuskodás
A társas élet e lángostora;
Üres kevélység, önhütség s magasb
Körök hernyója a hivalkodás;
A hulló-bőrű ál hizelkedés;
Ősök nevével gyáva kérkedés
Nem merve lépni gyémántnyomdokin.
Hamis közöny, e rút államkigyó!
Irigység, e nagy embertárs-faló.
Ezek hadokkal fosztják a hazát,
És elriasztják a hon-geniust.
Ezekre törsz te urnak anygala
S leküzdve őket megváltod hazánk.

Igen, te az vagy, Istentől adott,
Nagy tetteidből látjuk, hogy ki vagy!
Nem a csodás kard; példád, a nemes,
Kivonva jár a hon tar téerein,
Hogy lelkesítsen harcra ezreket,
S leküzdji a hon ádáz ellenit,
S e szenvedő fajt, ezt a hű magyart
Trónnak, hazának dicsben tartja fenn.
Te hű a trónhoz, hű a honhoz is,
Feddhetlen úton törsz a czél felé,
Mely a közjó, s mely szent a szent előtt:
Majd így irod fel a kor homlokán,
Hogy a királynak hive: hazafi!

Igen, te új-világunk napja is!
Dicső lelkednek tiszta fényinél
Látjuk hiányink, látjuk sérveink,
S hírelt nagyságunk rejtett foltjait;
S mert lelkedet kiírtad tenmagad, —
Belőle tudjuk a biztos modort,
Mely más sérelme nélkül boldogít,
S mely az ígéret földéhez vezet.

És e modor? A munka s áldozat!
Te e kettővel fellobogtatád
Honunk oltára' szunnyadó tűzét:
Mert im alig van üdvös vállalat,
Melyet nem ékit s biztosít neved!
Leírod lelked szellemkínseit:
S Erdély multjának rejtett csarnokit
Miként kincsásó rendre fölvered,
Hogy drágaságit nemzetednek add!

De hogy Erdélynek ősemlékei,
A régi multnak néma szónoki,
Történelem meg annyi gyöngyei,
S a termő zatnak ritkaságai
Elmélet-tárgyul fennmaradjanak,
— Mert a jelenkor multakból okul —
E közhaszonra díszes palotád,
S kedélyderítő pompás parkodat
Ős emlékinkek őrző menhelyül
Nemes polgár! a honnak áldozád.

Példád fenn! Mózes rézkigyójaként,
Hogy rátekintve érzünk gyógyulást,
Hogy rátekintve, ősi bűneink
Nagy büntetése: régi s új bajunk
Enyészszzen el mint perc a perc után!

Vezérül állsz Erdély Széchényie!
Utánad indul minden jó magyar!
Mert szent a czél, mert jogszerű a mód,
Miké; választja szíved és eszed . . .
Vezess a rég várt közjólét felé!

S ha majd elérve lesz, vagy csak közelb,
Ki ad jutalmat ennyi érdemért?! . . .
Ember, világ? nem . . . hisz többet tevé
Jeles példádál szép hazádra nézt,
Mint néked adhat ember és világ!

Testvérhon Erdély legnagyobb fia!
Történetünknek őszhangzó szava,
Mely nemzedékről nemzedékre hat,
Hírletni fogja halhatatlanul
Jelcs tettiben élő nagy neved! . . .

Perlaký László.

Koszorut az érdemnek!

Április 14.

„Egyedül a kedvező helyzet jözan és loyális felhasználásától, az őszinte nyílt egyetértéstől függ, a birodalmi testvér népfajok közt a magyar fajnak ugyan azon kitűnő rangot, fényt és értéket biztosítani, a melyet az Urunk Ó Felsége azent Fején egyesült koronák között Szent Istvánnak majd évezredes koronája el foglalt.”

† E jelige, a közhatalom egyik legkitűnőbb képviselőjének ajkairól vevő, a „Magyar Sajtó” programjában olvasható.

S ezt ma erősebben hisszük, mint valaha.

Az ösvény, mely e célhoz vezet, nagy erőmegfeszítést, férfias kitartást és nagy ildomosságot igényel ugyan, de elteveszthetetlen.

Két vezérelv van, mely biztos kalauz gyanánt kísér mindenkit a szirteken keresztül.

Egyik az államegység, mely a közbirodalom minden népeinek érdekeit összefűzi, közös törekvéseik eredményét öregbíti, s az egyesített munka és áldozat terhét csökkenti.

Másik a nemzeti öntudat s a nemzeti közszellem, mely minden egyes népfaj hivatásával s képességeivel megismertet, cselekvésre ösztönöz, s célban egyesít.

E két elv, a birodalom politikai ökonomiájában oly annyira szétválaszthatatlan, hogy azoknak közös és egyesített alkalmazása nélkül minden egyes népfaj súlyedne, s e súlyedés nyomán az egyetemes egész sorvalásnak indulna.

S azért is, hogy a közös anya, a nagy állam ne szűkölködjék hathatós támasz nélkül, tagjainak, az egyes nemzeteknek erejét sokszorozta.

Mert az államegység elve eltörölven a tartományok sorompóit, szorosabban fűzte az egyes népfajok elszórt tagjait egymáshoz s valósítja a nemzetegységet.

A Királyhágó, a Lajtha vagy Maros épen oly kevésbé különbözi el jövőre a magyart, mint a németet, román, vagy tótot fajtestvéreitől, —sőt az

egyenlőség s egyenjogúság karjain, habár különböző tehetségekkel, de ugyanazon versenyzési joggal egymásmellé egy rangba sorozta őket.

Elnyeri-e a magyar faj e versenyben a pályabért? s tudja-e magának azon kitűnő rangot, fényt és értéket biztosítani, a melyet jeligénk kitűz? — ez, és minden eredmény — egyedül a kedvező helyzet jözan és loyális felhasználásától, az őszinte nyílt egyetértéstől függ.”

Azon férfiakban tehát, kik ez ösvényen hontársaikat ama két vezérelv biztosító világával vezetik, — mi a birodalom oszlopait nemzetünk jóltevőit s őrangyalait tiszteljük.

Ily jóltevőt adott a Gondviselés ismét fajuunknak gróf MIKÓ IMRÉben, ki Széchenyink örökös szellemétől illette, jözan belátásával, hazafiúi meleg érzelmeivel, s áldozatkészsége fényes példájával mint kalauz, hontársainak élire áll.

Az áldozat, melyet a nagy osák méltó gyarmekke s országnagyaink derék képviselője, lelkies honszerelme fényes jegyajándokainak közjó oltárára letett, — kortársai gondos ápolása, s a magasztos példa buzgó követése mellett egykoron nemzeti műveltségünk egyik dús forrása leendő, tömérdek szellemi és anyagi jölet új elemeit árasztván szét messze túl a Királyhágón s a magyar népen a birodalom hatarai között.

Mert az egyes népfajok jölete s műveltsége egyszersemind az egyetemes birodalom emelkedése s szilárdulása.

S minden, mi e fajt emeli, vagy dicsőíti, minden, mi rontja vagy bélyegző, akárhol forduljon elő Ausztria széles hatari közt, — s akár egyéni akarattól, akár egyesült erőktől eredjen, — az a nemzetegységben egy testté forrt nemzetnek közös öröksége, — bánata vagy öröme.

Gróf MIKÓ IMRE újjászül-tetésünk nagy művéhez járulván, és létünk s fennmaradásunk alapját segítvén megvetni, — e nemes cselekvés ülvét egyaránt érezzük, egyaránt termékenyítjük mindenütt, mindnyáján.

S a tróntól kezdve, hol a népek atyja, e birodalom Úra, s a magyar nemzetnek Apostoli Fejedelme ül, — el a fajnak végső emberöig, minden nemes lény meleg elismeréssel üdvözlí a hazafiúi tettakarát s nagyszerű nyilatkozatát: a nemzet millióinak arczáról öröm és tisztelet sugárzik vissza, — s a nemzet géniusa a nagy hazafiúnak feltűzi halantékora az egyetlen jutalmat, mely e földön a halandót túl eli, — a halhatatlanság érdemkoszoruját!

Gróf Mikó Imréhez.

(1860. Széchenyi halálakor.)

Mint gyors dőfésre, mely a szívbe hat,
Kinos hideg fut át minden tagon:
A gyászhiren, mit kísért iszonyat,
Feljajdult mély fájdalomban a hon.
Mi szívünk Ó, mi hó szívünk vala,
Vérrel tartván minden kicsiny eret:
Férfiúvá növénk fel általa,
S e dús, nemes szív — ime megrepedt!

Ha lesz: midőn jókedvre megnyeri
Ez a nemzet borongó végzetét,
Mely a pásztort ugyan veri . . . veri . . .
Hogy elszórná a nyáját szerteszét!?
Egyenkint ad az ég *nagyot* nekünk,
Ki véd, emel s létünkkel összeforr:
Es megrázkódunk . . . és megrettenünk . . .
Midőn eltűnik, mint meteor,

Rég megvirradt, az idő nincs korán,
A gabna sok s az arató kevés:
Óh, hogy ne volna a küzdők során
A *legnagyobb* gyászos kidőlte, rés!?
Ki népét jós, bíró s vezér gyanánt
Óvá, ítélte és vezette hűn:
És látta már a boldog Kanaánt,
S nem ért oda, — eltűnt titokszerűn!

Óh, van nekünk, van elég bánatunk,
Ósmérjük a titkon ölé sóhaját;
Egyik bajból még fel se lábadozunk,
Már a másik szorongat és fogyajt!
Örömeink is olyan árosak . . .
Erősségünk is üt rajtunk sebet;
Im, — orczáink a könyvtől sárosak:
Koronája fejünknek elesett!

Mégis, — dicsőség a dicső nevé! —
Nem a halál, az élet itt nagyobb!
Az elmulás szép esti tünemény,
Ha ily napnak sugáritól ragyog.

Ki az: ki el nem ment apáihoz?
De mily kevés, ki akkép méne el:
Hogy nyomdokán áldás, fény áradoz,
S még neve is gyújt, bátorít s emel!

S e nagy szellem, — vivén hogy tovaszállt.
A honfi bűt, emé fényes ködöt: —
Teljes szívből szeretni a hazát!
Ez az, mit *onnan is* lelkünkre köt,
S int: hogy munkás élő fiak legyünk,
Ne sirjánál kővévált Niobék,
Hogy közelebb jőjön a nap velünk:
Melyért küzdött s melyről ő álmodék.

TE, a ki legjobban érzed magad
A gyászt, melylyel sorsunk most büntete:
— Mert legnagyobb a földingás alatt
A legmagasb orom rendülete, —
Bíráld meg lelkedet! Ember s barát
Méltó könyét titkos szobádba vidd!
S lássunk nyilván, a honnak nagy fiát:
Szilárd lélekkel, mint egy rómain!

A honfiúság szép, nagy nevezet,
De áldozó tisztet ruház reánk:
És vétenénk: ha kinzót, neliezet,
Nevében nem gyönyörrel hordanánk!
A honfiúság szent örök! de sok,
Sok terhe van, — s jaj nekünk még ha nő! —
A mult annyit lerovatlan hagyott,
S uj tartozást hoz a jelen s jövő.

Ragadd gyorsan, Erdély Széchenyie,
Ragadd kezedbe a szent lobogót!
Elöl s fenn kell annak lebegnie,
Mint a midőn az ő kezébe volt!
Ki hű, ki jó: gyűjtsd e zászló alá,
Haladj velök s küzdj lankadatlanúl!
Hogy Ó, ki már harczait megharczolá,
Avasson fel méltó utódául!

Az elv, igazság, — mint az Isten *egy* —
 Más tisztelet, más hit: bálványozás;
 Te vonj s ébreszsz! te ösztönözz, te feddj!
 Hogy kishitűt s botlót nyomodba láss!
 Költsd a lelket, ha bűnös nyugta van,
 Önitélet gondját vessed belé!
 Hogy mint delejtű ingjon nyugtalan,
 Mig a kellő irányt fel nem lelé.

És azt, nemes haraggal ostorozd:
 Ki a szent ügy vesztére esküvék!
 Ki tesz gonoszt: nyerjen díjúl gonoszt . . .
 Attól forduljon el föld és az ég!
 Csúfolja meg magzatja kire néz,
 Ne várja csók hölgyének ajkain,
 Legyen álma látásoktól nehéz, —
 S fusson magától, mint futott Kain!

Egy ezredév,¹ hogy e hon a miénk,
 S még most kezdjük szeretni igazán;
 Harczos nemzet, csak a kardban hívénk,
 Nem indulánk el a bölcsek szaván;
 Taníts: — mint a faág ha szél zudúlt, —
 Egy törzsökön egymáshoz hajlani!
 S hogy a nagy lelkek útja, biztos út:
 Különb nép lenni, mint a hajdani!

Felszántva, törve, — s ázva eleget, —
 Kész a föld: s a kalászt megtermené;
 Vessd a magot, nem nézve a szelet!
 A kéz mienk, az áldás Istené!

Magas lelked nem bánja: hogy talán
 Más köt kévét a magvető helyett;
 Csak a boldog aratók ajakán
 Halljon a mező vidém éneket.

És megjön a víg ének ideje,
 Zeng a mező és fája tapsoland;
 Harsogva fut a folyam lefele . . .
 Csak légyen egy szent cél felül s alant!
 És hit magunkban, hit jövőnk felől,
 Hit, mely mozdít helyökből hegyeket!
 S ha a vezér szilárdan jár elől,
 S a szent ügyért: áldoz, túr és feled.

Mert a nagyság tűz: mely fénylik s hevit,
 De mely körül szálldos füst és korom;
 Megkáromolja a nép szenteit . . .
 Ne félj, ne várj! s nagy léssz mindenkoron!
 És hódító! ha csáb ellen, s midőn
 Hátad megett nehéz zár csikorog:
 Egynek talál minden helyzet s idő,
 S meghalsz, de szólsz: „a föld mégis forog!”

De tisztvedben, mit és hogyan mívelj:
 Jól tudja nagy lelked, s folytatja már!
 Még elhagyott, setét még annyi hely . . .
 És, annyi eszme megváltásra vár!
 Élj: hogy midőn *ama kéz* megjelen,
 A történet híven író keze:
 A maradék is emlegesse fenn:
 Felőled a mit az feljegyeze!

Tompa Mihály*

¹ Tompa Mihály eredetileg ezt írta: *Nyolcz százada*, de már összegyűjtött költeményeinek Arany János és társai által gondozott 1870-iki kiadásában s azontul mindenütt úgy találjuk, a mint lenyomattuk.

* Megjelent legelőször a „Vasárnapi Ujság” 1860 július elseji 27. száma címlapján.

Gróf Mikó Imre pályája.

HIDVEGI gróf Mikó Imre 1805 szeptember 4-én született Zabolán, Háromszék vármegyében anyai nagyszülei gr. Mikes Zsigmond háromszéki főkirálybíró és Ugron Juliánna házánál. Szülei Mikó György és gr. Mikes Borbála voltak. Édes anyja csak néhány nappal élte túl Imre fia, harmadik gyermeke születését, ugyanezen hónap 16-án gyermekágyban meghalt.

A kis Imre gróf Zabolán, Bodokon és Felsőútváron élte gyermekéveit s ez utóbbi helyről járt be 1813-tól kezdve a nagyenyedi kollégiumba, melynek 1824-ig volt növendéke. Tanuló éveiről, sajnos, adataink nincsenek, mert az oláhok nagyenyedi pusztítása a kollégium iratait is megsemmisítette.

Az 1820 június 29-én atyja halálával árvaságra jutott ifjút nagyszülei vették magokhoz, kiknek befolyása alatt enyedi középiskolai és marosvásárhelyi jogi tanulmányai befejezése és marosvásárhelyi joggyakornokoskodása után közpályára lépett. 1826 december 2-án az erdélyi főkormány-székhez tb. jegyzővé nevezték ki, majd 1831 márczius 24-én ugyanott tb. fogalmazó, 1834 július 13-án pedig tb. titkár lett. A következő év június 2-án a Bécsben székelő erdélyi udvari kancelláriához helyeztetett udvari titkári minőségben, honnan 1837-ben tért vissza Erdélybe, mikor az erdélyi országgyűlés jelölése alapján ő Felsőge főkormányzékai tanácsossá nevezte ki.

Visszatérve hazájába a hivatalos ügyeken kívül főként egyháza ügyeivel foglalkozott. 1838 május 7-én a nagyenyedi főiskola főgondnokává választja egykori

tanítványát s két év múlva (1840) az erdélyi református egyházkerület bizalma őt emelte az egyházkerület egyik főgondnoki méltóságára.

Ez időre (1840) esik házassága gr. Rhédei Máriával, gróf Rhédei Ádám és gróf Teleki Mária leányával.

Az Erdélyi Múzeum lelkes előharczosai között nem találjuk Mikó nevét, jóllehet már 1834 óta tagja volt az erdélyi országgyűléseknek, de 1848-ig nem vett tényleges részt a diétákon. De kivette részét a közművelődés más ágában való tevő-

A Mikes-kastély Zabolán

kenységből. Ugyanis az országgyűlés 1843 januárius 3-án egy öttagú választmányra bízta a Kolozsvári Nemzeti Színház vezetését, melynek feje Mikó lett. Választmányi elnöki tisztét 1875 június 4-ig töltötte be nagy buzgalommal, odaadással és tetemes anyagi áldozatokkal.

Az 1846. év végén az erdélyi országgyűlés a betöltendő állásokra jelölteket állított,

hogy a gyűlés közbizalma őt emelte az elnöki székbe, a székelyek pedig a „székelyek atyja” melléknévvel tisztelték meg.

Az uralkodó változásakor az erdélyi fő-kormánysház ismeretes feliratát ő vitte fel az udvarhoz és csak a szabadságharcz leveretése után, 1849 október havában térhetett vissza hazájába. Itthon, a nemzeti gyászon kívül családi gyász fogadta; hön szeretett

A Mikó-kastély Hidvégén

mely jelölés alapján a fejedelem Mikót 1847 október 12-én kincstárnokká nevezte ki s ugyanekkor v. b. titkos tanácsosi méltósággal ruházta fel. 1848-ban gr. Teleki József kormányzó távoztakor az erdélyi fő-kormánysház vezetésével bízta meg az udvar s a b. Jósika Sámuel lemondásával megüresedett erdélyi udvari kancellári méltósággal is megkínálta, melyet azonban nem fogadott el. Ugyanez év október havában a székelyek agyagfalvi nemzeti gyűlésén mint királyi biztos volt jelen s a székelyek közbecsülését és Mikó hazafias érzületét mi sem jellemzi jobban, mint az,

neje, mivel kilencz évig élt boldog házasságban, 1849 márczius 24-én gyermekágyban meghalt.

Az elnyomatás szomorú éveire esik Mikó életének legszebb, hazafias tettekben leggazdagabb ideje. Nemzetét kábultságából fölrázni, a magyarságot az elnémetesítő törekvésekkel szemben megvédeni: ezt tűzte ki élte feladatául s e feladatának hűségesen meg is felelt. Kolozsvári háza gyűlőhelye lett az erdélyi magyarságnak; az ötvenes, hatvanas éveknek minden nemes eszméje, minden nemzeti gondolata itt született, innen kelt szárnyra.

MÁRKÁRÓLY-FÉRFIVÁR

SZABAD KIRÁLYI VÁROSÁNAK TANÁCSA ÉS POLGÁRKO-
ZÓNSÉGE A HONI NEMZETI MUZEUMOT ALAPÍTÓ GRÓF

HIDVEGI MIKÓ IMRE

D. NAGYHELYTÖRTÉNETI MUZEUM ALAPÍTÓJA DR. M. H. H. V. 1859.

November 23° hatás bizalattal, melyet a nemzeti GRÓF utdolozatlalattól s bel-
tes közremunkalásáért, a nemzeti minden egyes sá érez. közakarattal városunk
bizalattal Polgárának választották s jelen alkalmunkkal városunk polgárája.

grófok díjazására joga: idottak.

Akt. királyi íjirvár szabad királyi városi közértek és polgárhatalmosságnak 1859.
novemberbe 23° hatál. gyűlésében.

Polgárok Városi tanácsa

Köszönetnyilvánítás

Értelmű és helyes

szóval a város

A Mikó-kastély Hidvégén

A Kolozsvári Nemzeti Színházat, mint választmányának elnöke, ő keltette életre, s ő védte meg annak magyar jellegét Urban ellenében. Az Erdélyi Gazdasági Egylet újjászületése az ő, illetve a köréje ömörült hazafiak érdeme s ennek ettől kezdve (1854-től) haláláig elnöke volt. Ezt követte 1859-ben legnagyobb alkotása, kedvencz eszméjének megvalósulása, az Erdélyi Múzeum megalapítása, melynek érdekében évek során át annyit fáradt, annyit dolgozott. Ezen kívül ráért tudományos és irodalmi téren is foglalkozni. Nagybecsü történelmi munkáinak javarésze ez években készült, melyekért elismerésül a M. Tud. Akadémia 1858 december 15-én tiszteleti tagjai közé választotta.

Közművelődési és a magyarság emelését célzó eszméinek propagálására alapította 1856-ban a *Kolozsvári Közlöny* című

politikai lapot, melyben számos cikkel igyekezett előmozdítani a Nemzeti Színház, Gazdasági Egylet, Erdélyi Múzeum, stb. ügyeit. A közélet terén szerzett érdemei elismerésül városok siettek díszpolgárukká, vármegyék törvényhatóságuk tagjává, egyletek, kaszinók, körök tb. tagjukká választani.¹

Az erdélyi főkörmányszék visszaállításakor, 1860 deczember 10-én főkörmányszéki

elnökké Mikó neveztetett ki, de állását, midőn az országgyűlést az ő tanácsa ellenére Nagyszebenbe hívták össze, nem foglalta el, hanem az országgyűlés szervezése céljából összehívott negyven tagú

Mikó-kastély Maros-Ujvárt
(Felső-Ujvár)

¹ Vármegyék: 1861. II. 6. Bács-Bodrog vm. 1861. III. 23. Kóvár vidéke. 1861. IV. 8. Hajdú-kerület. 1861. IV. 30. Marosszék. 1861. VI. 4. Kraszna megye. 1870. V. 17. Belső-Szolnok megye.

Városok: 1854. XI. 21. Kolozsvár. 1856. VI. 4. Maros-Vásárhely. 1859. XI. 23. Károly-Fehérvár. 1859. XII. 14. Székely-Udvarhely. 1861. II. 5. Szatmár-Németi. 1861. VII. 14. Csongrád. 1867. V. 18. Nagybánya. 1869. VII. 16. Fiume. — Egyletek, kaszinók, körök: 1835. I. 25. Kolozsvári Kaszinó vál. tag. 1854. II. 26. Erdélyi Gazdasági Egylet. 1860. VIII. 15. Verein für Siebenbürgische Landeskunde.

Municipio della libera e fedelissima terra di Fiume

volendo manifestare l'alta considerazione onde esso si sente compreso per le eminenti doti e per il caldo patriottismo di **SUA ECCELLENZA IL**

CONTE EMERICO MIKÓ E HIDVEG

illustre ministro ungarico dei lavori pubblici e delle comunicazioni

e vi dedicate la propria riconoscenza nella valida cooperazione al felice conseguimento del lavoro fatto, **ALFÓLD FIUME**, mettez cui il suo avvenute andata indubbiamente incontro a più prospera sorte, - ha delibato di **degnarlo come effettivamente lo elegge a**

SUO CITTADINO D'ONORE

in fede di che viene rilasciata il presente Diploma munito di notee, firme e del suggello d'ufficio.

FIUME 11. 16 Luglio 1869.

Brasile di Fiume
Giuseppe...
Luigi...
...

bizottságban, mint annak kinevezett elnöke, tiltakozását fejezte ki s meg sem jelent a szebeni országgyűlésen, azonban mindemellett fáradhatatlanul munkált az Unió s a király és nemzet kiegyenlítésének kérdésében, de mindig magyar nemzeti törekvések zászlaja alatt.

Az 1865. évi kolozsvári országgyűlésen mint a magyar párt feje szerepelt s az ugyanezen évi pesti országgyűlésen mint Kolozsvár város képviselője jelent meg.

A kiegyezéskor (1867 februárius 20.) közmunka- és közlekedésügyi miniszter lett, s ebben az állásában is szívén viselte Erdély érdekeit. Az ő minisztersége alatt létesült az erdélyi vasút, mely Erdélyt szorosabbra fűzte az anyaországhoz. 1870 április 21-én a király saját kérelmére fölmentette miniszteri állásától s buzgó szolgálatai elismeréséül a Lipót-rend nagykeresztjével tüntette ki és királyi főpohárnok-mesterré nevezte ki. Ugyancsak minisztersége alatt kapta a török Medzsidszend első osztályát.

Miniszteri székétől megválva, búcsút mondott a politikának is, jóllehet az országgyűlésnek tagja volt, nem igen vett részt azután annak tárgyalásain, visszavonult Kolozsvárra s idejét egyházán kívül, a Kolozsvári Nemzeti Színház, Erdélyi Múzeum és Magyar Történelmi Társulatnak, melynek megalakulásától, 1867-től szintén elnöke volt, szentelte.

Családi élete, a milyen boldogan indult s a milyen hirtelen szomorúra változott: egész végig az öröm és a bánat váltakozása között folyt le. Felesége emléke és gyermekei gondja egyaránt lekötötték s már-már megbékült helyzetével, mely azonban gyermekeiben ért vesztése miatt mindvégig borongó és súlyos maradt. Ezek a súlyos csapások nehezültek reá, fogyasztották életét. 1862-ben meghalt fia, Ádám 19 éves korában, a Mikó-névnek és családnak utolsó fiúarjadéka; 1868-ban Mária leánya alig 25 éves korában; 1874-ben Anna leánya vette fel az özvegyi fátylat. Családját érte csapások keserítették életét, melyet 1876 szeptember 16-án Kolozsvárt néhány hónapi betegeskedés után fejezett be. Lehunyta szemét a nagy férfiú, ki életét hazájának, nemzetének, a magyar tudománynak és művelődésnek szentelte s vele kihalt a hidvégi gr. Mikó nemzetség férfiága. Haláláról

tölttek s már-már megbékült helyzetével, mely azonban gyermekeiben ért vesztése miatt mindvégig borongó és súlyos maradt. Ezek a súlyos csapások nehezültek reá, fogyasztották életét. 1862-ben meghalt fia, Ádám 19 éves korában, a Mikó-névnek és családnak utolsó fiúarjadéka; 1868-ban Mária leánya alig 25 éves korában; 1874-ben Anna leánya vette fel az özvegyi fátylat. Családját érte csapások keserítették életét, melyet 1876 szeptember 16-án Kolozsvárt néhány hónapi betegeskedés után fejezett be. Lehunyta szemét a nagy férfiú, ki életét hazájának, nemzetének, a magyar tudománynak és művelődésnek szentelte s vele kihalt a hidvégi gr. Mikó nemzetség férfiága. Haláláról

Mikó Imre sírboltja

1860. VIII. 23. Fehérmegyei Gazdasági Egylet. 1860. IX. 29. Külső-Szolnokmegyei Gazdasági és Lovas-Egylet. 1860. XI. 11. Brassai Magyar Társalgó. 1861. III. 20. Székelyudvarhelyi Kaszinó. 1862. VII. 30. Asociațiunea Transilvana pentru literatura romana și cultura poporului romanu. 1862. XI. 9. Aradi Kaszinó. 1863. I. 4. Kolozsvári Polgári Társalgó. 1863. IV. 23. Deési Társalgó. 1867. V. 20. Magyar Mérnök Egylet. 1869. I. 28. Pesti Szegény Gyermekekórház Egylet. 1875. XII. 29. Székely Művelődési és Közgazdasági Egylet.

Az erdélyi múzeum-egylet igazgató választmányja a megmérhetetlen veszteség leújító sulya alatt mély gyászba borítva jelenti, hogy

FŐALAPÍTÓJA ÉS AZ EGYLETNEK MEGALAKULÁSA ÓTA SZERETVE
TISZIELT FELEJTHEJETLEN ELNÖKE

HIDVÉGI GRÓF MIKÓ IMRE

apostoli királyunk Ő Felsége valóságos belső titkos tanácsosa és Magyarország kir. Póphárommestere, a Lipót rend nagy keresztese, a török Medzsídje rend első osztályának tulajdonosa, volt erdélyi kincstárnok és magyar királyi kőműves- és közelekedési miniszter, a magyar tudományos Akadémia tiszteletbeli és igazgató tagja, a magyar történelmi társulat, az erdélyi országos gazdasági egylet elnöke, az erdélyi ev. ref. egyházkerület, a nagyenyedi és aepi szil-györgyi ev. ref. iskolák főgondnoka, Kolozsvár, Maros-Vasarhely, Székely-Údvárhely, Gyula-Fejérvár, Fiume stb. szab. kir. városok díszpolgára, több bel- és külföldi tudományos testület tiszteletbeli tagja stb. stb.

Alelnök 72 ik, telegységének 28 ik évében. Szombatos, folyó September hó 16-án reggel 7^h, órák: hirtelenes tartott és fájdalmas májbeli betegség következtében beállott szív arél-hűtésben jobb léte szünetelt.

Holt testemet Keddén, folyó September hó 19-én délután 4 órákig fogad belkötép-utcai házatól csak nyugalomra előfeszítetel.

Kolozsvár, September 16-án 1876

leányán kívül az Erdélyi Múzeum-Egylet, erdélyi református egyházkerület, Erdélyi Gazdasági Egylet és Kolozsvár sz. kir. város adtak ki gyászjelentést és az egész nemzet igaz részvéte kísérte szeptember 19-én, utolsó útjára a kolozsvári temető-domb tetején levő családi sírboltba. Az erdélyi református egyházkerület, a sepsiszentgyörgyi református kollégium, a M. Tud. Akadémia és a Magyar Történelmi Társulat kegyeletes ünnepélyeken áldoztak emlékének.

Az Erdélyi Múzeum-Egylet 1889 június 10-én mellszobrot állított neki az általa ajándékozott parkban; a sepsiszentgyörgyi református kollégium 1905 szeptember 4-én születésének százados évfordulóján emléktáblával jelölte meg zabolai szülőházát; az Erdélyi Múzeum-Egylet pedig ugyanez alkalommal, 1905 november 5-én szép ünnepély keretében emlékezett meg nagy alapítójáról.

Dr. Ferenczi Miklós

Gróf Mikó Imre jelentősége.

A függetlenségi harcz matematikai pontossággal felezi mult századunk folyását. Az 1790-es évek nevezetes reformtörvényeit Ausztria annál könnyebben elfödelhette, mert a Szentszövetség koronás urai is segítettek földet lapátolni, mert a nemzet nagy egésze még éretlen volt a demokratikus átalakulásra. Az 1825-iki reform azonban már nem volt ily könnyen elnémihtató. Az egyes diéták törvényeiben, végül az 1848-iki törvényekben diadal-maskodó szellemet már csak úgy lehetett elhallgattatni, hogy a nemzetet forradalomba kergették és idegen fegyverekkel verték le. *Világos* után mély gyász borult a nemzetre s újra el lehetett mondani a régi krónikás szavait, hogy: Magyarországon minden lant és koboz elnémult. Ausztria tehát győzött és győzelmét emberietlen megtorlással bélyegezte meg. Újra idézhettük egy régi prédikátor szavait: Olyan idöket élünk, hogy az élök megirigyelik a holtakat.

A fájdalomnak és gyásznak, a szenvedésnek és siralomnak áradata olyan sötéten borítja el az országot, hogy e képre már csak a népmese fekete városát lehet emlékezetbe idézni. A fekete bakacsin alatt azonban csodálatos élet támad; millió lelkiismeret kezd megmozdulni, millió fej kezd gondolkozni, millió elhatározás kap erőre és millió apró láng gyúl ki a hazafiak szívében. Halálból így lesz föltámadás és mire a XIX. század második fele lepereg, Magyarország káprázatos fényvel üli meg európai hatalmának ezeresztendős ünnepét.

Gróf Mikó is fekete várost talál, mikor

tisztes fogságából szabadulva, Kolozsvárra haza ér. Az országos gyászban megdöbbenve ismerte meg saját veszteségeit és egyéni veszteségeit siratva, nemzeti erőnk letörését, politikánk bukását, legjobbaink sanyargatását kellett éreznie. Élete és közéleti pályája delén találják ezek a csapások; egyaránt alkalmasok arra, hogy szívét szétzúzzák és reményeit elsorvaszták, de arra is, hogy gondolkodóba ejtsék őt, az erdélyi kormányzéknek volt kincstárnokát és a székelyek atyját.

E szomorú esztendő rajzához a jellemző és hiteles adatok nagy gazdagságban állanak rendelkezésünkre, de szerencsére a kétségbeesésig vivő útra nem tévedtünk, nem tévedt Mikó sem. Keleti fajunk dicsőségére megmaradtunk nemzetül, Mikót is fentartotta székely vére és erős vallássossága. Egyike volt azoknak, kik a nemzetet elborító gyász idején elmélkedni kezdtek, munkára gondoltak és megmaradásunk érdekében önzetlen apostoloskodásra adták fejöket. Hite szerint írja Kazinczy Gáborhoz, hogy a nemzetek sorát felsőbb hatalom intézi, mely a jót és igazat el nem hagyja; meggyőződéssel hirdeti, hogy míg multunkból semmi hatalom sem tudhat ki s míg jelenünk a miénk: van jövőnk is; e jövő zálogát a nemzetnek abban a két értékes rétegében találja meg, mely földjét és irodalmát műveli. Ezekben az emlékezetes sorokban benne van mindaz, a mi Mikót 1850 után közéleti munkájában irányította: hite a jó diadalában, nemzeti öntudata és jövendő munkásságának czélja: erősíteni a társa-

dalmat, anyagi és szellemi hatalommá tenni annak azt a két rétegét, melyre nemzetünk jövőjét bizvást építhetjük.

Ezek a gondolatok az új korszak Mikó-ját jellemzik, egyben eltemetik a guberniális Erdély fiatal Kegyelmes Urát, ki őseinek palotás házából a szokás és divat szerint hazája és királyi háza szolgálatába áll. Mikó hamarosan fényes pályát fut meg, gyorsan emelkedik, fiatalon lesz kincstartóvá és belső titkos tanácsossá. Méltósága és szerepe Erdély diplomatájául jelölik ki, de csalódva látja, hogy az udvar, melyet hűségesen szolgált, hazáját és őt egyaránt mellőzi; amarra pusztulást vitt, őt magát őrizet alá veti. Ezzel a csalódással tér haza Kolozsvárra s a merre megy, a hova ér, mindenütt a pusztulás romjait és a romlás áldozatait látja. Mikor hazakerült, árva gyermekeit anyjuk sírján, árva nemzetét hazája omladékain találta. Az a fekete bakacsin, mely gyászba vonta a fegyverletétel után az országot, Mikó pályáját is derékban szakasztotta meg s teljesen átalakította Mikót is.

S minő varázslat játszik a nemzetekkel? Alig múlik el tíz esztendő, Kolozsvár, a fekete város, három színű zászlók díszében áll, utczáit vidám, ünneplő és zajos mámorban ölelkező nép járja és minden Mikót élteti! A nemzet csodálatos

Az Erdélyi Múzeum első otthona

ereje hozta meg e változást, mikor Mikó Imrében az *Erdélyi Múzeumot* s abban saját föltámadását ünnepelte. Ez a mámoros ünnep hirdette, hogy a szörnyű csapások súlya alatt megacézlosodott nemzet megérett a társadalmi, művelődési és politikai szabadságra, hogy a Múzeumban szebb jövőnek zálogát kell látni és ünnepelni. Az Erdélyi Múzeum megalkotása *nemzeti kötelesség* volt, alakuló közgyűlése *nemzeti ünnep*: a *tranquilla potestas* diadala, Mikó életének legérdekesebb és legmaradandóbb öröksége.

Ez az *Emlékkönyv* megtanít arra, hogy Erdélyben a Múzeum gondolata hogyan alakult s a felállítására irányuló törekvések mennyi küzdelemmel jártak. Múzeumunk történetének minden sora, gyűjteményeink fejlődésének minden eseménye, munkásságunknak minden eredménye Mikót jellemzi, mindenik egy-egy darab terméskő, mely Mikó szobrát hordja. A Múzeum maga, úgy, a mint van, történetével, mai állapotában, embereivel közművelődési és tudományos hatásában, gyűjteményeivel és kiadványaival állandó és folyton gyarapodó monumentuma Mikó dicsőségének és a sors szeszélyéből hirdetője nevének és örököse szellemének.

Mikót kortársai, noha közéleti működésének minden részletét ismerték, mindig és állandóan, mint a Múzeum alapítóját tisztelték és ünnepték. Az utódok is így hagyták ránk emlékét s mi magunk is így szállítjuk át alakját a késő nemzedékekre. Ebben a hagyományban is történelmi igazság él s mintegy epikus jelzővé alakul, állandó és díszesítő jelzővé, milyenné a monda szokta tömöríteni a hősök és félistenek tetteit. A Múzeumot alapító Mikó méltó erre a kitüntető emlékezésre, bár ez egyoldalú, mert Mikó nemcsak a múzeumi törekvések zászlóvivője volt, hanem Erdély társadalmi, gaz-

dasági, közművelődési és politikai átalakulásának vezető szelleme is. S mégis, van ebben az egyoldalúságban igazság is: az idők igazsága, a közvélemény ítélete.

Az Erdélyi Múzeum száz esztendőtt meghaladó időnek volt programja és ambíciója. Legerősebben az erdélyi 1841—43-iki országgyűlésen követelték, leghatalmasabban Kemény József gróf halála után. A Múzeum megalkotása nemzeti kötelességgé lett s megalapítása a szebb jövő pirkadására esett, arra az időre, mikor az önkényuralom keze elzsibbadt és megfáradt a láncz szorításában. Minden összefolyt tehát e fogalomban, mi a kor követeléseit, reményeit, áldozatait és vágyait hevítette, táplálta és munkába állította. Minden reménység összeolvadt abban, ki e vágyak és törekvések élére állott s a Múzeumot megalkotta, kinek egyéb munkája is részint a Múzeummal függött össze, részint a Múzeumért folyt tovább. Nem természetes-e, hogy fölfogása szerint és hálája jeléül, sőt megkülönböztető jegyül is a kor egyedül ezt az epikai jelzõt találta Mikóhoz méltónak.

A hagyomány így szokott eljárni s már az is megtisztelő, hogy Mikót a hagyomány vette dédelgető karjára. Pedig még mind nincs messze a kor, mely őt munkában látta s még közöttünk vannak, a kik munkájában segítettek vagy legalább is gyönyörködtek abban. Még a közvetlen emlékezés is tudja Mikónak sokféle munkáját, még az arról szóló történelmi adatok s az időtől be nem hordott nyomok is beszédesek; mindhiába. Mikó, mint a Múzeum alapítója él és száll át az idők távolában nemzedékről nemzedékre. Ez a csodálatos biztosság elriasztja ma még az életrajzírókat is, noha már itt volna az ideje, hogy a még menthető emlékezéseket, még használható forrásokat kimerítse!

Azonban aligha nem az lesz a vége,

hogy életrajza írója is hódolni fog a megszentelő hagyománynak. Mert sajátságos, hogy a történetíró ritkán szabadulhat hőse vagy vizsgált eseménye megítélésében a hagyománytól s annak megszentelő erejétől. Az idő távlatának is meg van az a sajátos tulajdonsága, hogy színt és megvilágítást, fényt és árnyat, kiváló és elmosódó részleteket bizonyos tónusba von, de nincs az a távlat, mely az alakot, annak körvonalait és tömegét elmoshatná vagy megváltoztathatná. A távolság leghamarább az útazót ejti csalódásba, de mindig csak a részletek körül vannak ilyen távlati tévedések. A történetírót is érheti csalódás, de az alak nagy vonalaiban mindenkor állandó. Kutatás és elmélkedés, adatok és következtetés, ismeretek és vizsgálódás segélyével biztosíthatja magát meglepetés és csalódás ellen. S mégis, mikor adatait összeválogatja, rendezi, megállapítja és összefoglalja, éreznie kell, hogy a közvéleménynek és hagyománynak igaza volt, mikor Mikót a Múzeumhoz kapcsolta s az alapító dicsőségét az intézmény nagyságával méri.

Ebben a nagy vonásokkal formált alakban látja Mikót a *közvélemény*, a *hagyomány* és a *történetíró*, de ezen az alakon még igen sok finom és értékes részlet is helyet találhat, a melyet életrajzírója fog legalkalmasabban elhelyezni. Nemes szíve, önzetlen és hitben gazdag lelke, igazságos elméje és fáradatlan szelleme Erdélynek legújabbkori történetében nagy és eredményes munkásságra edzik és képesítik. A mohácsi veszedelem után Erdély és Magyarország között a politikai kapcsolat megszakadt: a világsi katasztrófa után Mikó munkássága által a kapcsolat helyreállt. Annál szorosabb és maradandóbb unióba, mert nemcsak politikai, hanem nemzeti és közműveltségi unióra léptek.

Az Unio a történelmi kényszerűségnek

magát megisméltendő eseménye volt. Azonban az 1843-iki uniót a forradalom elsöpörte. Mivel a Kárpátok-övezte két mendence magyarsága szükség szerint egymásra volt utalva, ezeréves történetünk folyamán ezt a szövetséget ismételten megkötötte. Ámde sajátságos végzet rabjai voltunk, hogy e kötések az idők forgása ismételten szétszakasztotta. Az a természetes és történeti tény, hogy őseink e két hazát egyszerre szállották meg és foglalták el öröklött és örökös hazául, Árpádkori nagy királyaink alatt az egységes magyar királyságban valósult meg. Ezt az egységes államot, melynek alapja a hegemón magyar faj politikai érettsége, fejlett katonai erényei és műveltsége volt, később bel- és külpolitikai események, hatalmi és vallási kérdések s a fönmaradás ösztöne több ízben megbontották és összefonták, de állandóvá tenni nem tudták. Az 1844-iki uniót is így sodorta el a forradalom, de így valósította meg a közös elnyomatás fájdalma s megszentelte a fájdalom könnye.

Állandóvá azonban Mikó tette, mikor az elnyomatás éveiben a nemzeti történet emlékei, a hazai föld megismerése, a magyar szellem alkotásai és a jövő reménysége számára Múzeumot alapított; mikor gazdasági és társadalmi életünk közösségét föltámasztotta, művelődési és irodalmi ösztönünket életre keltette, végül a kiegyezés idején Erdélyt s az 1844-iki uniót képviselte. Politikai szerepe egyenes folytatása annak a közéleti tevékenységnek, a melyért őt *Perlaky* László, majd *Tompa* Erdély Széchenyijének nevezte. Politikai sikerei a Múzeum-alapításban összpontosult társadalmi tevékenységéből sarjadtak. Erdélynek 1850 után sok kiváló fia és politikusa volt, de Mikó kinőtt Erdélyből, mivel az egész magyarság számára élt és dolgozott. Magyarországon Erdély helytartója s Erdélyben a magyar politika kapcsa volt.

Erdély utolsó diplomatája Mikó Imre, az Erdélyi Múzeum alapítója.

Erdélyi Pál

Zárószó.

Közel negyedfél évtizede, 1909. március 21-én a múzeumi tevékenység és az egyesületi élet ünnepi szemléjére készülve, az Erdélyi Múzeum-Egyesület ötvenegyedik közgyűlése elhatározta az egyesület félszázados működésének megünneplését. A közgyűlés jegyzőkönyvének erre vonatkozó része (7. pont) így hangzik:

„Dr. Schilling Lajos főtitkár előterjesztést tesz az egyesület 50 évi fennállásának megünnepléséről s bejelenti, hogy a választmány már foglalkozott az ünnep tervével, amelynek egyik — külső — részének megvalósíthatása még jövőendő körülményektől függ, de egyes pontjait véglegesen megállapította. Ezek között a nevezetesebbek a) gróf Mikó Imre munkái első kötetének már az ünnepély idejére leendő közrebocsátása. b) Diszes kiállítású emlékalbum, amely ismertetni fogja az egyesület és gyűjteményei történetét, cikkeket közöl a múzeum alapítói-ról, munkásairól és életben levő munkásaitól. Tartalmazni fogja a jubiláris ünnep lefolyását is s így csak az ünnepély után jelenhet meg. c) Az ünnepélyre megjelenő közönség részére rövid népszerű ismertető füzet a Múzeum-Egyesület multjáról jelen föladatairól és törekvéseiről.

A közgyűlés az egyesület 50 éves fennállása megünneplését elhatározza, a választmány eddigi intézkedéseit jóváhagyó tudomásul veszi s az ünnepély további előkészítésével a választmányt bízza meg.¹

E határozat értelmében a választmány hozzá is fogott egyrészt az ünnepesség, másrészt a kiadandó munkák előkészítéséhez. Gróf Mikó Imre levelezésének minél teljesebb kiadása érdekében kiadványaiban és hírlapi úton is országos felhívást bocsátott közre; az Erdélyi Nemzeti Múzeum levéltárában levő Mikó-levelezés átnézését, kiválogatását és nyomtatásra való előkészítését dr. Veress Endre, a levéltár akkori őrje meg is kezdte, az anyag jórészét le is másoltatta. Az előkészítés munkája azonban az első világháborúig elnyúlt, akkor pedig már mind a lelki, mind az anyagi tényezők megakadályozták a terv e részének valóra válását. A kiadványokra vonatkozólag a közgyűlés határozatának csak egyik pontját, az Egyesület multja és jelene kérdésének megírását fejezte be Kelemen Lajos az ünnepség évében úgy, hogy a kiadvány még akkor megjelenhetett.²

A harmadik kiadványnak, a „díszes kiállítású emlékalbum”-nak gondja az Egyesületnek 1909-ben választott új főtitkárát, dr. Erdélyi Pált (1864-1936), az egyetemi és múzeumi könyvtár akkori igazgatóját terhelte. Csak az ünnepi év (1909) elején, tehát elég későn vetődött fel az emlékkönyv szerkesztésének gondolata. Amint a közölt jegyzőkönyvi kivonatból láthatjuk és az EME akkori titkára, Kelemen Lajos szíves szóbeli közléséből tudjuk, az Emlékkönyvben a követ-

¹ Az EME Évkönyve az 1909. évre (Szerk. Schilling Lajos főtitkár). Kolozsvár, 1910.

² Az Erdélyi Múzeum-Egyesület multja és jelene. Kolozsvár, 1909. 61 l.

kezdő fejezetek megírását tervezték: I. Az EME és a Múzeum (Az EME története, jelene, betöltött és jövő feladatai). II. Az EME régi emberei (Az alapítók; kiemelkedőbb régi tagok, tisztviselők). III. Mikó Imre és a Mikók (A Mikó-család története, gróf Mikó Imre életrajza, munkássága és méltatása). IV. Az Erdélyi Nemzeti Múzeum tárainak története és ismertetése. V. Az EME négy szakosztályának története. VI. Az évfordulói ünnepség leírása.

Mint ebből a tervezetből is látszik, ez az Emlékkönyv az EME. történetének nagyarányú összefoglalása, az Egyesület félszázadig végzett munka szemléje és a jövő feladatok kijelölője lett volna. Sajnos, éppen nagy arányai miatt két nagyon fontos része, a Múzeum tárainak és az Egyesület tudományos szerveinek, a szakosztályoknak története sohasem készült el. A szakosztályok közül csak a Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztály történetét írta meg *Seprődi János*, református kollégiumi tanár, a szakosztály akkori titkára. Ma, *Seprődi* halála után ezt sem tudjuk, hol van. Mikor aztán az Egyesület vezetői látták, hogy az Emlékkönyv megjelenése a IV. és V. fejezet el nem készülése miatt késik, elhatározták, hogy e művet a két fejezet nélkül adják ki. Ezt az elhatározást azonban már abban az időben kellett volna végrehajtani, amikor a nemzet az első világháború nehéz küzdelmét vívta. A vezetők és különösen a szerkesztő, Erdélyi, nyakán egy hatalmas intézmény háborus gondjaival, ekkor már nem fordíthatott elég időt a munka befejezésére. Így nem készült el a félszázados évforduló leírásáról szóló VI. rész sem.

Ilyen befejezetlenül érte a munkát a szerencsétlen kimenetelű világháború vége. A román megszállók 1919. május 12-én a kolozsvári I. Ferenc József tudományegyetem birtokba vételekor átvették az egyetemi könyvtárat is. Vele együtt hatalmukba került az Erdélyi Nemzeti Múzeum könyvtára és az Egyesület kiadványainak teljes anyaga is, mert az utóbbi időben az igazgató, Erdélyi Pál mint az egyesület főtitkára a kiadványok szétküldését, illetőleg a kiadvány-raktári anyag gondozását is magára vállalta.

A megszállás első éveiben az Egyesület mindenféle munkája teljesen megbénult; az emlékkönyv befejezésénél és kiadásánál fontosabb, életbevégőbb létkérdések foglalták le a vezetőség figyelmét. A munka befejezését és kiadását a megszállók amúgy is megakadályozták volna. Az erdélyi tudományos életben és az Egyesületben addig vezető-szerepet játszó egyetemi tanárok mindenike itthagyták Erdélyt. Az Egyesület közvetlen vezetői közül csak a titkár, *Kelemen Lajos* maradt itt és állta a harcot addig, amíg mint most már román egyetemi könyvtári tisztviselő ezt tehetette. Az ő és az utána jövő titkár, *dr. Kántor Lajos* gondossága mentette meg az itt most olyan megkésvé közreadott Emlékkönyv addig elkészült íveit. Az egyetemi könyvtár könyvkötészete néhai vezetőjének, *Robonyi Antal*-nak segítségével sikerült az íveket az egyetemi könyvtár helységéből végül is az Egyesületnek gr. Wass Ottilliótól örökölt palotája egyik kis szobájába átszállítani és megőrizni addig, míg a viszonyok várva-várt megváltozása majd lehetővé teszi a kiadvány megjelentetését. Itt, ebben a szobácskában várták ezek az ívek, hogy könyvvé, kötétté álljanak össze. A néhány mázsányi papiranyag átszállítása olyan sietséggel történt, a hely olyan szoros, az Egyesület olyan szegény volt, hogy nem tudtak kel-

lő gondot fordítani az ívek megvédésére. Ezért van az, hogy e kiadványban sok a foltos, portól évődött, vagy másként megrongálódott levél.

A román megszállás végével az Egyesület központi választmánya elhatározta, hogy a megszállás éveit hasonló helyzetben átvészelt Újfalvi Sándor emlékirataival együtt a félszázados Emlékkönyvet is megjelenteti. A választmány *Kelemen Lajos*, múzeumi és levéltári főigazgató úrral együtt e sorok íróját bízta meg a kiadvány gondozásával. Mikor számbavettük a meglévő anyagot, kiderült, hogy e munkának száz példányban, fényezett krétapapíron készített, finomabb lenyomatából a hetedik ív hiányzik. Minthogy az a betűtípus, amellyel e kiadvány ezelőtt harminc évvel nyomódott, egy régebbi, használatból ma már kiment Wölmer garmond betűfajta volt, az elveszett ívet meg csak ebből lehetett pótolni, Kolozsvár jónéhány nyomdájával való tárgyalás után csak a Szent Bonaventura nyomda tudta elvállalni az Emlékkönyv befejező munkálatainak elvégzését. Természetesen a papirkorlátozások e nehéz idején szó sem lehetett ugyanannak a papiranyagnak beszerzéséről, amelyre az Emlékkönyv finomabb kiadása nyomult. Ezzel és még nagyon sok más dologgal meg kellett alkudnunk azért, hogy az Emlékkönyv végre napvilágot lásson.

Ami a kötet hiányzó fejezeteinek pótlását illeti, erre most nem lehetett vállalkozni. Kü'önben is ma az Egyesület életének *nyolcvannegyedik* évében az *ötvenedik* esztendei állapotról írni, kissé furcsa és felesleges dolog is. A hiány pótlására amúgy is éppen a román megszállás nehéz éveiben megért háromnegyedszázados évforduló alkalmával a szakosztályok történetének megírása révén megtörtént az egyik nagyon fontos lépés. A táruk egészen rövid ismertetése megtalálható Kelemen Lajosnak már előbb idézett kis terjedelmű jubileumi összefoglalásában. A könyvtárról legutóbb *dr. György Lajos*,¹ a levéltár történetéről pedig *dr. Jakó Zsigmond*² rajzolt legalább nagy vonásokban képet. A táruk történetének megírása az Egyesületnek ezutáni halaszthatatlan múzeumi feladata.

Most, hogy az EME elkészített izenetként és így bocsájtja útjára ezt a nem mindennapi Emlékkönyvet, ezt a *történelmi* művet, amelynek magának is külön története van, az olvasó úgy nézze e könyv portól megszeplősített, elégtelenedett, más papírral pótolta leveleinek szépséghibáit, mint szakadozott, régi zászlón a foltokat és foszlányokat. Nehéz idők kemény harcaira emlékeztetnek ezek is. S bár kétségtelen, hogy külső szépségéből sokat vesztett e könyv, de így, ahogy van, idő megporette külsővel, és most, késetten is, Egyesületünk történetének, sőt benne az erdélyi magyarság művelődéstörténetének egyik tanulságokban bővelkedő darabja mutat intve és biztatva az ötven esztendő küszöbéről a közeledő száz éves fordulóig betöltendő történelmi jelentőségű feladatok és célok felé.

Kolozsvár, 1942. március havában

Szabó T. Attila.

¹ Az erdélyi könyvtárügy és a kolozsvári Egyetemi Könyvtár. Az „Erdély magyar egyeteme” című műben. Kolozsvár, 1941. 207—246. l. (Az Erdélyi Tudományos Intézet kiadása).

² Az Erdélyi Nemzeti Múzeum levéltárának múltja és feladatai. Kolozsvár, 1942. Erdélyi Tudományos Füzetek 133. sz. (Az EME kiadása).

Képek jegyzéke.

Képek és hasonmások.		
A Bánffy-palota Kolozsvárt	— — —	1
A kolozsvári Orvos - Természettudományi társulat javaslatának záradéka (1877).	— — —	59
A kormányval kötött szerződés utolsó lapja és záradéka	— — — —	47
A Mikes-kastély Zabolán	— — — —	317
A Mikó-ház Kolozsvárt	— — — —	33
A Mikó-kastély Hidvégen	— — — —	318 320
A Mikó-kastély Maros-Ujvárt (Felső-Ujvár)	— — — —	320
A Mikó-villa Kolozsvárt	— — — —	26
A Nemzeti Társalkodó első számának címfelje	— — — —	9
A Székely-Mikó-kollégium Sepsi-Szentgyörgyön	— — — —	259
Az Erdélyi Gazdasági Egyesület első aláírási íve	— — — —	277
Az E. M. E. alakuló gyűlésén a szavazás eredménye	— — — —	35
Az Erdélyi Múzeum első otthona	— — — —	226
Az Erdélyi Múzeum első számának címlapja	— — — —	23
Az „Erdélyi Múzeum-Egylet” pecsétje	— — — —	128
Az Erdélyi Múzeum - Egyesület szomorú jelentése gróf Mikó Imre haláláról	— — — —	323
Az „Erdélyi Történelmi Adatok” előszavának kezdete	— — — —	286
Az „Erdélyi Történelmi Adatok” előszavának vége	— — — —	287
Az <i>Irányszemek</i> címlapja	— — — —	263
Az új Alapszabályok megerősítő záradéka (1905).	— — — —	73
Fiume sz. kir. város díszpolgári oklevele gróf Mikó Imre részére	— — — —	321
Gyulafehérvár sz. kir. város díszpolgári oklevele gróf Mikó Imre részére	— — — —	319
Hidvég. Hátterben a Mikó-kastéllyal	— — — —	223
Kolozsvár főtere 1859-ben	— — — —	129
Koszorút az érdemnek! (hasonmás)	— — — —	314
Mikó Ferencz pecsétje	— — — —	237
Gr. Mikó Imre „Benkő József életrajza” előszavából	— — — —	290
Mikó Imre gróf „Bod Péter életrajza” előszavából	— — — —	291
Mikó Imre gróf Erdélyi Gazdasági Egyesületi díszoklevele	— — — —	282
Mikó Imre gróf múzeum-kerti szobra	— — — —	222
Mikó Imre sírboltja	— — — —	322
Mikó Miklós családi krónikájának 13. b lapja	— — — —	234
Perlaky László: Hidvégi Gróf Mikó Imrénének (hasonmás)	— — — —	313
Arcképek, csoportképek.		
Aranka György	— — — —	6
Dr. Abt Antal	— — — —	61
Bod Péter	— — — —	5
Gróf Bánffy György	— — — —	6
Benkő József	— — — —	289
Böloni Farkas Sándor	— — — —	137
Brassai Sámuel	— — — —	175
Döbrentei Gábor	— — — —	7
Báró Eötvös József	— — — —	49
Gróf Lázár László	— — — —	28
Gyergyei Ferenc	— — — —	201
Gyulai Pál	— — — —	205
Petrichevich-Horváth Károly	— — — —	8
Jakab Elek	— — — —	80
Jósika Sámuel báró	— — — —	143
Kovács István röpirata	— — — —	11
Kemény Ferencz báró	— — — —	27
Kemény József gróf	— — — —	133
Kövérny László	— — — —	167
Krizsa János	— — — —	191
Gróf Kuún Géza	— — — —	213
Mike Sándor	— — — —	158
Mikó Ferenc	— — — —	231
Gróf Mikó Ádám	— — — —	310
Gróf Mikó Imre 22, 260, 267, 271, 285, 294,	— — — —	328
Gróf Mikó Imre és családja	— — — —	242, 311
Nagyajtai Kovács István	— — — —	155
Nagy Péter	— — — —	181
Sámi László	— — — —	195
Dr. Ötvös Ágoston	— — — —	37
Szabó Samu	— — — —	84
Szabó Károly	— — — —	189
Szamosi János	— — — —	217
Szász Domokos	— — — —	209
Id. Szász Károly	— — — —	10
Teleki József gróf	— — — —	12
Tutsek Sándor dr.	— — — —	69
Ujfalvi Sándor	— — — —	161
Vass József	— — — —	171

Tartalomjegyzék.

I. Az E. M. E. és a Múzeum.

Gróf Esterházy Kálmán: Előljáró szó —	3
Kelemen Lajos: Az Erdélyi Múzeum Egyesület története — — — — —	5
Kozma Ferenc: Jakab Elek tudósítása az E. M. E. alakuló közgyűléséről — —	80
Szabó Péter: Az E. M. E. első ünnepi lakomája — — — — —	83
Deák Lajos: Visszaemlékezés 1859-re —	93
Szabó Dénes: Az E. M. E. és a kolozsvári tudomány-egyetem — — — — —	95
Dr. Deák Albert: Az „Erdélyi Múzeum” és egy kis közjog — — — — —	100
Dr. Imre Sándor: Az E. M. E. és a nemzetnevelés — — — — —	104
Lechner Károly: Múzeumos észzéseinkről	109
Seprődi János: Múzeumok és néprajz —	117
Lendvay Emil: Az Erdélyi Múzeum jövője	120

II. Az E. M. E. régi emberei.

Veres Endre: Gróf Kemény József (1795—1855) — — — — —	131
Kiss Ernő: Bölöni Farkas Sándor (1795—1842)	135
Szédeczky Béla: Báró Jósika Sámuel (1805—1860) — — — — —	141
Márkus Albert: Nagyajtai Kovács István (1799—1872) — — — — —	152
Sándor Imre: Mikos Sándor (1795—1867)	157
Gyalui Farkas: Úfalvi Sándor (1792—1866)	160
Kelemen Lajos: Kőváry László (1819—1907)	165
Gál Kelemen: Brassai Sámuel (1800—1897)	174

Szabó Péter: Nagy Péter (1819—1884)	179
Márki Sándor: Szabó Károly (1824—1890)	187
Versényi György: Kriza János (1811—1875)	191
Makkai Ernő: Sági László (1818—1881)	194
Pálfi Márton: Gyergyai Ferenc (1799—1874)	200
Legifj. Szász Károly: Gyulai Pál (1826—1910)	203
Kenessey Béla: Szász Domokos (1838—1899)	207
Krenner Miklós: Dr. Gróf Kuún Géza (1837—1905) — — — — —	211
Csengeri János: Szamosi János (1840—1909)	217

III. Mikó Imre és a Mikók.

Köblös Zoltán: A hidvégi Mikó család —	227
Iványi Béla: A hidvégi Mikó család grófi rangra emelése — — — — —	244
Bodrogi János: Gróf Mikó Imre és a Beihlen-kollégium — — — — —	252
Csutak Vilmos: Mikó és a sepsiszentgyörgyi kollégium — — — — —	257
Gidófalvy István: Gróf Mikó Imre irányeszméi	262
Tokaji László: Gróf Mikó Imre és a magyar föld — — — — —	271
Déssi Lajos: Gróf Mikó Imre az irodalomért	285
Kovács Dezső: Egy év gróf Mikó Imre levelezéséből — — — — —	293
Gróf Mikó Imre intelme fiához — — — — —	299
Perlaki László: Gróf Mikó Imre (vers) —	313
Koszorút az érdemnek — — — — —	314
Tompai Mihály: Gróf Mikó Imre — —	315
Ferenczi Miklós: Gróf Mikó Imre pályája	317
Erdélyi Pál: Gróf Mikó Imre jelentősége	325

Szabó T. Attila: Zárószó 329.

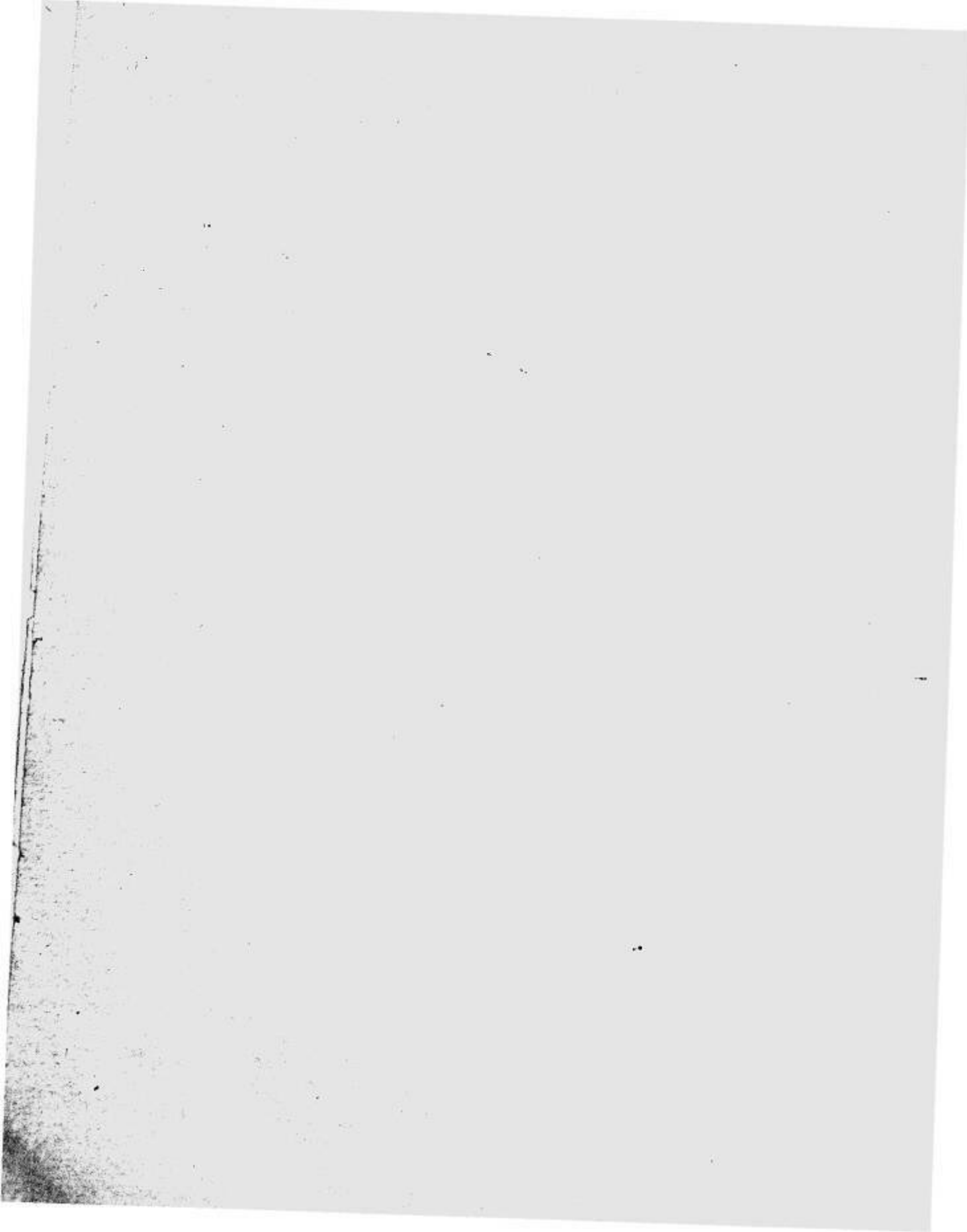
Képek jegyzéke — — — — —	333	Tartalomjegyzék — — — — —	334
--------------------------	-----	---------------------------	-----

---

E kiadványt Stief Jenő nyomdája 1909-ben kezdte nyomni. A címlap, borítólap és a 329–334 lap nyomása meg a könyvkötő munka a Szent Bonaventura nyomdában 1942 áprilisében készült.

Sajtóhibák és pótlások.

- A 13. l. 8. jegyzete 1. hasábjának alulról a 2. sorában *elajánló* h. *ajánlotta*.
- A 15. l. 2. hasábjának 11. sorában *tartottv* h. *tartotta*.
- A 22. l. 25. jegyzetének második mondata a 24. jegyzethez tartozik.
- A 25. l. 27. jegyzetében *Barta* h. *Barra*.
- A 47. l. 1. hasábjának 20. sorában *kérsét* h. *kérést*.
- A 48. l. 1. hasábjának 18. sorában *a tömegitélete* h. *a tömeg ítélete*.
- Az 50. l. 1. hasábjának 7. sorában *szersődés* h. *szerződés*.
- A 60. l. 2. hasábjának 22. sorában *megbívója* h. *megnyitója*.
- A kiadvány utolsóelőtti lapján lévő kolofon utolsó sorában *áprillsében* h. *áprilisében* v. *áprilisában* olvasandó.
- A képek jegyzékéből a következő külön betett mellékletek felsorolása meredt ki:
A címlap után *gr. Mikó Imre* képe. — A 16. és 17. lap között *Az 1841-iki erdélyi országgyűlés megnyitása Kolozsvárt*. — A 32. és 33. l. között *Medgyes Lajos Az Erdélyi Múzeum ki-nyitása ünnepén* című versének hasonmása. — A 36. és 37. lap között *az alakító közgyűlés meghívójának* és egy *Belépti jegy*-nek hasonmása.